გივი ლობჟანიძე

ისტორიული პარალელები

ქუთაისის გ. ტაბიძის სახელობის
სააქციო საგამგაღლეება „სტამბის“
საგამომცემლო ცენტრი
ქუთაისი
1999

დაყით მანდარიას—ცნობილი ქართველი პოლიგრაფისტისა და საზოგადო მოღვაწის ნათელ სულთან ვუძღვნი ამ წიგნს.

ავტორი

გივი ლობჟანიძის მონოგრაფიაში „ისტორიული პარალელები" ორიგინალურად მოფიქრებული პრობლემა ღრმა მეცნიერული კვლევისა და ანალიზის საფუძველადაა ქცეული. აქ მოვლენები დროის სამივე განზომილებიდანაა (წარსული, აწმყო და მომავალი) დანახული და განსჯილი. ნაჩვენებია ის საერთო, ზოგადი, ასევე განმასხვავებელიც, რაც აერთიანებთ და აშორებთ მათ კიდეც ერთმანეთს.

ვფიქრობთ, მკითხველი ბევრ საგულისხმოსა და საინტერესოს აღმოაჩენს ამ წიგნში.

რედაქტორი, პროფესორი ვაჟა ლორთქიფანიძე

რეცენზენტები: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
წევრ-კორესპონდენტი, პროფესორი
ლევან ალექსიძე
პროფესორი ილია ტაბაღუა
პროფესორი დავით ბოცვაძე

ISBN 99928-46-05-4
პირველი გამოცემა

წიგნზე მუშაობის დროს თანადგომისა და დახმარებისათვის მადლობას ვუხდით, ქალბატონებს: მადონა შეგრელიშვილს, თინა კოტეტიშვილს, ნათელა კაკაურიძეს, თამუნა კვარაცხელიას და ბატონებს: გურამ კოხრეიძესა და ლერი სულამანიძეს

შესავალი

ქართულმა სახელმწიფოებრიობამ სამიათასწლიანი ისტორიული გზა გაიარა. მისი წარსულის ძველისძველობაზე მეტყველებს ის ურთიერთობანი, რომლებიც ჩვენს ქვეყანას უხსოვარი დროიდან ჰქონდა არა მარტო მეზობელ ქვეყნებთან, არამედ ტერიტორიულად საკმაოდ შორს მდებარე სახელმწიფოებთანაც. ამ თვალსაზრისით თვით წინაფეოდალური ქართული სახელმწიფოებრიობის წარმოშობა მჭიდროდ უკავშირდება მსოფლიოს უძველესი ცივილიზაციების არსებობას. აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი ხაზს უსვამს ქართველთა პირველი ტომობრივი გაერთიანებების კავშირს ხეთების სახელმწიფოსთან და პალესტინურ ცივილიზაციასთან. ინგლისელი მეცნიერის ევანსის არქეოლოგიურმა გათხრებმა დააფიქსირეს კრეტა–მიკენის კულტურის კავშირი ძველ კოლხურ სამყაროსთან, რამაც ნათელი გახადა, რომ ტროას ომის მსგავსად, არგონავტების მოგზაურობა, კოლხური ოქროს საწმისის ხელში ჩასაგდებად, მითი კი არა, არამედ ისტორიული მოვლენის ასახვა და მისი რეალური გამოძახილია, რაც დაამტკიცა 1984 წელს ინგლისელი მოგზაურის ტიმ სევერინის საქართველოში ჩამოსელამ, რომელმაც არგონავტების მიერ გაკვალული ისტორიული გზა გამოიარა.

თვითონ საქართველოს, როგორც აზია–ევროპის დამაკავშირებელი ხიდის, გეოგრაფიული და გეოპოლიტიკური მდებარეობა განაპირობებდა დასავლურ და აღმოსავლურ კულტურათა დამაკავშირებელ აქტიურ საშუამავლო როლს.

სწორედ ამ ფაქტორის ზემოქმედებით იქმნებოდა ქართული კულტურის კერები, როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. პირველი ასეთი საერთო ეროვნული და ამასთან, მსოფლიო კულტურისა და ცივილიზაციასთან დამაკავშირებელი ცენტრი III საუკუნეში დაფუძნებული ფაზისის აკადემია იყო, სადაც ქართული კულტურა, ბერძნულ–ელინურ კულტურასთან ურთიერთთანამშრომლობით, საფუძველს უყრიდა ეროვნული მეცნიერებისა და კულტურის განვი-

თარებას. მეორე დიდი კერა ქართული კულტურისა და პოლიტიკური აზროვნებისა ისევ ანტიკურ ხანას გასცქუთვნება და დაკავშირებულია პალესტინასთან, სადაც საუკუნეთა მანძილზე ინტენსიური მეცნიერული და კულტურული მოღვაწეობა მიმდინარეობდა. იერუსალიმი და სინას მთა, შემდეგში კი ათონის ივერთა მონასტერი, ქართული აზრის და ქართული საქმის უმნიშვნელოვანეს კერებად გადაიქცნენ. ეს ტრადიციები გაგრძელდა ტელათის, გარეჯის და იყალთოს აკადემიებში, მათი მეშვეობით, საზღვარგარეთულ ცენტრებთან ერთად, ეროვნული კულტურა და მეცნიერება ისეთ მაღალ დონეზე ავიდა, რომ საშუალება მიეცა ცნობილ ქართველ მკვლევარს შალვა ნუცუბიძეს საფუძვლიანად დაემტკიცებინა „ნაადრევი ქართული რენესანსის“ არსებობა XI—XII საუკუნეების სინამდვილეში; პეტრე იბერი, იოანე საბანის ძე, გრიგოლ ხანძთელი, გიორგი და ექვთიმე ათონელები, იოანე პეტრიწი, არსენ იყალთოელი, ბექა და ბეშქენ ოპიზარები, გიორგი ჭყონდიდელი, შოთა რუსთაველი, ბასილი ეზოსმოძღვარი, აი, ის არასრული სია ქართველი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აზროვნების მაშინდელი წარმომადგენლებისა, რომლებმაც ერის ინტელექტუალური პოტენციალი ზოგადსაკაცობრიო განვითარების სიმაღლემდე აიყვანეს.

სწორედ ამ ეპოქას ემთხვევა კიევის რუსეთისა და საქართველოს ურთიერთობები. კიევის რუსეთსა და საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე მეტყველებს არქეოლოგთა მიერ IX-X საუკუნეებში თბილისის ზარაფხანაში მოჭრილი მონეტების აღმოჩენა. გარდა ამისა, რუსულ მატეანეებში ქართველთა და პირიქით „ქართლის ცხოვრებასა“, „ვეფხისტყაოსანსა“ და გ. ჩახრუხაძის „თამარიანში“—რუსების მოხსენიება. ისტორიული წყაროები მეტყველებენ, რომ XI საუკუნეში ქართველ მხატვრებს კიევის ტაძრები მოუხატავთ. კიევის მთავარს იზიასლავ I-ს ცოლად ჰყოლია ქართველი მეფის ასული, ხოლო თამარ მეფის პირველი ქმარი რუსი იყო.

ორი უძველესი ისტორიული ხალხის ურთიერთობა, დიდი ხნის მანძილზე, თათარ-მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობის შედეგად შეწყდა. თურქეთის მიერ ბიზანტიის დამხობამ მთლიანად შეცვალა პოლიტიკური კლიმატი, ერთმორწმუნე, უდიდესი კულტურული ტრადიციების მქონე ბიზანტიის ნაცვლად საქართველოს მეზობლად აღმოჩნდა უაღრესად აგრესიული და ჩამორჩენილი თურქეთი, რომელმაც საქართველო, ფაქტიურად, მოწყვიტა დასავლეთის ქვეყ-

ნებს. XVI საუკუნეში კი საქართველო თურქებმა და სპარსელებმა გაიყვეს, ქვეყანა ცალკეულ ფეოდალურ სამთავროებად დაქუცმაცდა.

ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსა და მთელი კავკასიისათვის რუსეთის სამეფოს გაძლიერებას, რომელმაც მდინარე ვოლგის აუზში თათართა ბატონობა მოსპო, ჩრდილო კავკასია გაანთავისუფლა, თერგის ნაპირას ციხესიმაგრე ააგო და შიგ რეგულარული ჯარი ჩააყენა. რუსეთს კარგად ესმოდა თურქეთ-სპარსეთის გაძლიერების საშიშროება და კავკასიის მნიშვნელობა არა მარტო პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური თვალსაზრისითაც.

ამრიგად, კავკასიაში ორი ძლიერი ძალა, ერთის მხრივ, თურქეთ-სპარსეთი და მეორეს მხრივ, რუსეთი დაუპირისპირდა ერთმანეთს. რუსეთის ხელისუფლებას აწყობდა კავკასიაში ძლიერი დასაყრდენი ჰქონოდა და საქართველოსთან კავშირურთიერთობა აღადგინა. ასეთ კავშირს საქართველოც ესწრაფვოდა, რადგანაც ქვეყანას გარეული და შინაური მტრები ერთნაირად აოხრებდნენ. „ძნელბედობამ" თავისი უარყოფითი კვალი დააჩნია ქართული კულტურისა და პოლიტიკის განვითარებასაც. უაქტობრივად, შეწყდა საუკუნეების მანძილზე ჩვენი წინაპრების მიერ რუდუნებით შექმნილი კულტურული ცენტრების ფუნქციონირება, რომლებიც, გარკვეული აზრით, ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ და დიპლომატიურ ფუნქციებსაც ასრულებდნენ საზღვარგარეთ. ასეთ სიტუაციაში რუსეთ-საქართველოს შორის პრაქტიკული პოლიტიკის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მოსკოვის ქართული კოლონიის დაარსება და მისი კულტურული და პოლიტიკური მემკვიდრეობა, რომელმაც უკანასკნელი სამი საუკუნის მანძილზე განსაკუთრებული როლი შეასრულა ჩვენი ქვეყნის ისტორიული ბედ-იღბალის განსაზღვრაში. ამ იდეას თეიმურაზ I-მა ჩაუყარა საფუძველი, როცა 1652 წელს სამასკაციანი ქართული დელეგაცია მიავლინა ალექსი მიხეილის ძის სამეფო კარზე, მათ შორის იყო, თეიმურაზ I-ის რძალი და შვილიშვილი—მომავალი ქართლის მეფე ერეკლე I, რომელიც რუსეთის სამეფო კარზე აღსაზრდელად იქნა გაგზავნილი.

რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკურ-კულტურული ურთიერთობა განსაკუთრებით გააქტიურდა მე-17 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედსა და მე-18 საუკუნის პირველი ათეული წლების დასაწყისში, რაც რუსეთში, ქართულ ინტელიგენციასთან ერთად, ვახტანგ VI-ის ჩასვლამ განაპირობა. ამრიგად, ისტორიულმა პირობებმა გააძლიერა საქართველოს ორიენტაცია რუსეთზე, რასაც შედეგად მოჰყვა 1783

წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი, რომელიც დაიდო ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-სა და რუსეთის იმპერატორ ეკატერინეს შორის. შემდეგ კი 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტი, რომლის ძალითაც საქართველო შეიერთა რუსეთმა და გააუქმა ქართული სახელმწიფოებრიობა რაც მათი კოლონიური პოლიტიკის რეალიზაციას წარმოადგენდა. მიუხედავად ამისა, როგორც ვხედავთ, ამ ორ ერთმორწმუნე, სუვერენული ქვეყნების—საქართველოს და რუსეთის სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობის ფესვები დროთა სიღრმეში იკარგება.

არ ვიქნებით ობიექტურნი, არ აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ მე-19 საუკუნის 50-იანი წლებიდან ქართველ ინტელექტუალებს ევროპისაკენ რუსეთმა გაუხსნა გზა. რუსეთი გახდა ქართველებისათვის სხვადასხვა სფეროში განათლების მიღების საფუძველი, იმ პერიოდის თითქმის ყველა დიდმა მოაზროვნე ქართველმა რუსეთსა და ევროპაში მიიღო განათლება, საკმარისია დავასახელოთ: ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ნიკო ნიკოლაძე, ივანე მაჩაბელი, არჩილ ჯორჯაძე, ივანე ჯავახიშვილი, აკაკი შანიძე, ივანე გომართელი, მიხეილ გედევანიშვილი, ზურაბ ავალიშვილი, ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი, სამსონ ფირცხალავა, გიორგი მაიაშვილი (ზდანოვიჩი), გიორგი ლასხიშვილი, გიორგი დეკანოზიშვილი და სხვა მრავალი.

როგორც უკვე ითქვა, რუსეთთან „შეერთებას“ დადებითი შედეგიც მოჰყვა საქართველოსათვის, მაგრამ ერი ვერ შეეგუა ეროვნული თვითმყოფადობის დაკარგვას და სახელმწიფოებრიობის გაუქმებას (ამას, ალბათ, არავინ შეეგუებოდა). ობიექტური წინამძღვრების არსებობის მიუხედავად, ეს მომენტი მოულოდნელი და მტკივნეული იყო ქართველი ხალხისათვის, რომელმაც ქვეყნის დამოუკიდებლობა საუკუნეების მანძილზე შეინარჩუნა, განუწყეტელ მტერთან უთანასწორო ბრძოლაში. ამას ემატებოდა ცარიზმის უხეში პოლიტიკა, რომელსაც იგი მიმართავდა განსაკუთრებით პირველ პერიოდში. ამგვარი ისტორიული სიტუაციით იყო გამოწვეული აჯანყებებისა და შეთქმულების ორგანიზება მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში.

რუსეთის მოწინავე ინტელიგენცია მცირე ერების განმათავისუფლებელ მოძრაობას თანაგრძნობით უყურებდა. მათ კარგად ესმოდათ ორმაგი ჩაგვრის აუტანელი რეჟიმის შედეგები და ამ გარე-

მოებით გამოწვეულ კავკასიელ ხალხთა პროტესტს და განმათავისუფლებელ ბრძოლას რუსი ხალხის მოწინავე შვილები სიმპათიით და გაგებით ეკიდებოდნენ. რუსი ინტელიგენციისა და საზოგადოების აზროვნებაში კავკასია და საქართველო ორ უკიდურესად განსხვავებულ მხარედ ჩამოყალიბდა. ერთი ნაწილისათვის „ციმბირად“ გაცნობიერდა, მეორე ნაწილისათვის კი „ეგზოტიკურ“ ქვეყნად გადაიქცა. კავკასიაში და საქართველოში დიდი რუსი მწერლების და პოეტების: პუშკინის, ლერმონტოვის, პოლონსკის, ტოლსტოის და სხვათა ჩამოსვლამ, მათ მიერ შექმნილმა მხატვრულმა ნაწარმოებებმა, დღიურებმა და მოგონებებმა, რასაც რუსეთის ფართო მასების ცნობიერებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა, რამდენადმე მიუახლოვა საქართველოსა და კავკასიის პრობლემები რეალურ სინამდვილეს და დადებითად იმოქმედა ამ ორ ქვეყანას შორის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ურთიერთობებზე.

წინამდებარე მონოგრაფიაში „ისტორიული პარალელები“ განხილულია დიდი რუსი მწერლის ლევ ტოლსტოის საქართველოში ჩამოსვლა და მისი ფენომენის გააზრება ქართულ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში.

გაანალიზებულია ქართული ძირძველი კუთხის მესხეთის ისტორიული ბედი, სომხებისა და დუხობორების ჩამოსახლება ჯავახეთში, მათთან დაკავშირებული პრობლემები.

წიგნში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა ცნობილი ქართველი პოლიტიკური და საზოგადოებრივი მოღვაწის არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობის ბოგადსაკაცობრიო ღირებულების განხილვას. არჩილ ჯორჯაძის დამოკიდებულებას ლევ ტოლსტოის და მისი მოძღვრებისადმი. ქვეყნდება „კარგად დავიწყებული“ ძველი მასალები, რომელიც ეხება მაშინდელი ინგლისის ცხოვრებას, ასახულია გასული საუკუნის ინგლისში ტოლსტოელთა „კოლონისტების“ მოღვაწეობა, იბეჭდება საარქივო, დღემდე გამოუქვეყნებელი წერილები და ა. შ.

სამართლებრივადაა შეფასებული 1783 წლის ტრაქტატი და 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტი, მონოგრაფიაში ქვეყნდება ტრაქტატისა და მანიფესტის ტექსტები.

ჩვენი აზრით, წინამდებარე სამეცნიერო ნაშრომი ხელს შეუწყობს განხილული პრობლემებით დაინტერესებული მკითხველის ცნობიერებაში ზოგიერთი ისტორიული და პოლიტიკური მოვლენის სწო-

რად გააზრებას, ქართველი, რუსი და ინგლისელი ხალხის ურთიერთდაასლოვებას და ა.შ.

შორსა ვართ იმ აზრისაგან, რომ დასმული საკითხები სიღრმისეულადაა შესწავლილი და სათქმელი ამოიწურა, ანდა წიგნი უნაკლო იქნება. ავტორი გულწრფელი მადლიერებით მიიღებს ყველა კორექტულ შენიშვნას და გაითვალისწინებს პრობლემათა სიღრმისეული კვლევის შემდგომ ეტაპზე.

თავი პირველი

ლევ ტოლსტოი და ქართული საზოგადოებრივი აზრი

არიან მწერლები, საზოგადო მოღვაწენი, რომელთა სახელები საყოველთაოდაა აღიარებული, ისინი გვაცნობენ ცხოვრების სიღრმეებს, გვაბიარებენ სიბრძნეს და გვეხმარებიან სიკეთისა და ბოროტების გარჩევაში, საზოგადოებაში საკუთარი ადგილის პოვნაში. სახალხო მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის სახელი ყველას ხვედრი როდია. ზოგიერთები, როგორც კომეტები ისე გაიელვებენ ცის კამარაზე, შემდეგ უეცრად ქრებიან. საბედნიეროდ, არიან ისეთებიც, მუდმივად რომ ანათებენ, დრო და ჟამი ვერ აფერმკრთალებს მათი გენიის აღმატებულებას, პირიქით, რაც დრო გადის, მით უფრო თანამედროვენი და პოპულარულნი ხდებიან.

სწორედ ასეთ ადამიანთა რიცხვს მიეკუთვნება დიდი რუსი მწერალი და მოაზროვნე ლევ ნიკოლოზის ძე ტოლსტოი. მისი ლიტერატურული და სამწერლო მოღვაწეობა გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან დაიწყო და ჩვენი საუკუნის ათიან წლებამდე გაგრძელდა. ამ ხნის განმავლობაში რუსეთმა, პოლიტიკურ-ეკონომიკური თუ სოციალური თვალსაზრისით, ძალზე რთული გზა განელო ფეოდალურ-ბატონყმური წყობილების რღვევიდან კაპიტალისტური გზით განვითარებისკენ, რევოლუციური პროცესების დაწყება და ა.შ. ლ. ნ. ტოლსტოი თავისი ეპოქის შვილი იყო და მის შემოქმედებაში სწორედ ამ პერიოდში მიმდინარე ყველა პროცესმა იპოვა თავისი ადგილი. მწერლის მსოფლმხედველობის და მისი როგორც პიროვნების ჩამოყალიბებაზე დიდი გავლენა იქონია უბრალო ადამიანების ცხოვრებასთან ახლოს მისელამ, მათი ტკივილების გაზიარებამ და გაცნობიერებამ, აგრეთვე, ბუნებრივია, იმ ტრადიციებმაც, რომლებსაც ემსახურებოდნენ რუსი პოეტები და მწერლები: პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტურგენევი და სხვები.

დიდი ქართველი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ილია ჭავჭავაძე წერდა: „პუშკინი, ლერმონტოვი, გოგოლი, ტურგენევი, ტოლსტოი და სხვანი ამგვარი მოღვაწენი რუსეთის დიდებად, სახელად

ცნობილ არიან უკეთესთა რუსთაგან. მათი წყალობით და მეოხებით ევროპამ... სხვა თვალით შემოხედა რუსეთის სულიერს ძალ-ღონეს, რომლის გამომეტყველნი იყვნენ ხსენებული დიდბუნებიანნი კაცნი რუსეთისანი. ამისთანა კაცნი მით არიან სახელოვანნი, რომ თუმცა სისხლით და ხორცით ერთს რომელსამე გვარტომობას ეკუთვნიან, მაგრამ თვისის ღვაწლით იმისთანავე გვაჩვენებდნენ ხოლმე, რით არის მათი გვარტომობა თანამოზიარე მთელის კაცობრიობისა და ამგვარი ნაკადული შეაქვს იმ დიდ ზღვაში, რომელსაც კაცობრიობას ეძახიან, რა განძსა და საუნჯესა სდებს იმ მეცნიერებისა და ხელოვნების ტაძარში, რომელიც ყველას ეკუთვნის და რომლის კარი მუდამ ღიაა ყველასათვის ერთნაირად და თანასწორად, მიუხედავად სჯულისა, გვარტომობისა და დიდპატარაობისა"[1]

ლევ ნიკოლოზის ძე ტოლსტოი დაიბადა 1828 წლის 9 სექტემბერს, იასნაია პოლიანაში. მწერლის მამა, გრაფი ნიკოლოზ ილიას ძე ტოლსტოი პავლოგრადის ჰუსართა პოლკის პოდპოლკოვნიკი, 1812 წლის სამამულო ომის მონაწილე იყო. მან, სამსახურიდან გადადგომის შემდეგ, ცოლად შეირთო თავადის ქალი მარია ნიკოლოზის ასული ვოლკონსკაია. მარია ნიკოლოზის ასული მრავალმხრივ განვითარებული და ერუდირებული პიროვნება გახლდათ, რომელიც, სამწუხაროდ, ვერ მოესწრო მისი გენიალური შვილის დავაჟკაცებას, ჯერ კიდევ მაშინ გარდაიცვალა, როდესაც ლ. ტოლსტოი ორი წლისაც არ იყო. ბავშვის აღზრდა იკისრა ტოლსტოების შორეულმა ნათესავმა მაღალი ზნეობით გამორჩეულმა ტატიანა ალექსანდრეს ასულმა ერგოლსკაიამ (1792-1874), რასაც შემდგომში დიდად უმადლიდა მწერალი.

ლ. ნ. ტოლსტოიმ კარგი აღზრდა მიიღო. 9 წლისას მამა გარდაეცვალა და მათი ოჯახის პატრონობა მამიდებმა ითავეს. 1841 წლამდე ლ. ნ. ტოლსტოი იასნაია პოლიანასა და მოსკოვში ცხოვრობდა. შემდეგ კი ყაზანში გადავიდა საცხოვრებლად მამიდის ოჯახთან ერთად.

1844 წელს თექვსმეტი წლის ტოლსტოი ყაზანის უნივერსიტეტში აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე იწყებს სწავლას, მაგრამ იქ გამეფებულმა რეჟიმმა აიძულა დაეტოვებინა სასწავლებელი და იასნაია პოლიანაში დაბრუნებულიყო, სადაც გლეხთა ცხოვრების რეფორმატორული გარდაქმნები დაიწყო, რასაც თვითონ გლეხობაც ეჭვის თვალით უყურებდა. იასნაია პოლიანაში იგი ბეჯითად მეცა-

[1] ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. III გვ. 82

დინეობდა, ბევრს კითხულობდა და ცოდნას იმაღლებდა, 1849 წლის დასაწყისში „სამართლის კანდიდატის“ გამოცდის ჩასაბარებლად პეტერბურგში ჩავიდა. რატომღაც გამოცდის ჩაბარებაზე ხელს იღებს და კვლავ იასნაია პოლიანაში ბრუნდება. ეს ის პერიოდია, როდესაც ლ. ტოლსტოი შინაგანად გრძნობს დიდ ენერგიას, სურს შექმნას შრომები და სტატიები ხელოვნებისა და კულტურის სფეროში, ცდის რომანის დაწერასაც, მაგრამ დაწყებული საქმე ბოლომდე ვერ მიყავს. ყოველივე ამას კი ძალიან განიცდის. ყველა დიდ შემოქმედს აქვს მსგავსი ეტაპი ცხოვრებაში, როდესაც ნიჭი გახარჯვისა და აღმასვლისათვის ემზადება. ამ დროს რაღაც მომენტმა უნდა შეასრულოს დიდი როლი, რომ ნიჭიერების და შემოქმედების უზარმაზარი მანქანა ამოქმედდეს.

სწორედ ამ დროს იწყება ლ. ტოლსტოის მოგზაურობა კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში.

23 წლის ჭაბუკი ლ. ტოლსტოი საქართველოში 1851 წლის 1 ნოემბერს, სამხედრო გზით ჩამოვიდა, ჩრდილოეთ კავკასიიდან სტანიცა სტაროგრადოვსკაიაში, სადაც მისი ძმა ნიკოლოზ ტოლსტოი ცხოვრობდა და მსახურობდა. დიდი მწერალი აღფრთოვანებაში მოუყვანია თერგის ხეობას, საქართველოს ბუნებას. ხარბად ათვალიერებდა ქართულ სიძველეებს. ყაზბეგში, აღგილობრივ თანმხლებ პირებთან ერთად, მოუნახულებია მთაზე მდგომი წმინდა სამების მონასტერი.

თბილისში ლ. ტოლსტოიმ დაახლოებით ორთვენახევარი დაჰყო. მასალებიდან ჩანს, რომ იგი სხვებისაგან განურჩეველად და სრულიად უბრალოდ ცხოვრობდა.

ნ. ნაკაშიძე წერს:[1] „ყველას აკვირვებდა ტოლსტოის უბრალოება, თავმდაბლობა, დემოკრატობა, გულკეთილობა“. შემდგომში მწერალი დიდი კმაყოფილებით იგონებდა თბილისში გატარებულ დროს, აღიარებდა, რომ „იქ იგრძნო ის შინაგანი განახლება, რომელსაც დიდი ხანია ესწრაფვოდა“. „სწორედ ი. კ. დიტერიქსმა[2] მაჩვენა ის სახლი პლეხანოვის პრ., სადაც 1851-1852 წლებში ლევ ტოლსტოი ცხოვრობდა. პატარა, ყვითლად შეღებილი სახლი იყო. ამჟამად მის

[1] ნინო იოსების ასული ნაკაშიძე (1872-1963) ქართველი მწერალი, საზოგადო მოღვაწე, ილია ნაკაშიძის მეუღლე. მათ შესახებ ქვემოთ უფრო დაწვრილებით გვექნება საბური.

[2] იოსებ კონსტანტინეს ძე დიტერიქსი,—აგრონომი მეაბრეშუმე. ტოლსტოის ახლო მეგობარი. ერთხანს მსახურობდა თბილისის მეაბრეშუმეობის სადგურში. დუხობორებს გაჰყვა ერთ-ერთ გემზე და მანამ დარჩა იქ, სანამ დუხობორები დაბინავდებოდნენ. გარდაიცვალა 1931 წელს. ბოლო დროს მუშაობდა მეაბრეშუმედ აბერბაიჯანში, ქ. განჯაში.

ადგილზე ახალი სახლი დგას, ნაცრისფრად შეღებილი"—იგონებს ნ. ნაკაშიძე.

ლევ ნიკოლოზის ძეს ამ პატარა სახლში, რომელიც ჩაკირული იყო მამინდელ განაპირა და დღევანდელი თბილისის შუაგულში, დაუწყია თავისი პირველი მსატვრული მოთხრობის „ბავშვობის" წერა. ამას ადასტურებს ტოლსტოის წერილი, რომელიც ტ. ა. ერგოლსკაიასათვის გაუგზავნია. წერილის შინაარსი მრავალმხრივაა საინტერესო. მასში გადმოცემულია მომავალი მწერლის განცდები და შთაბეჭდილებები საქართველოსა და, კერძოდ, თბილისზე. „ძვირფასო მამიდა! ერთი კვირის შემდეგ სწორედ ოთხი თვე შესრულდება, რაც მე თქვენი ამბავი არაფერი ვიცი, მაგრამ ახლა მაინც მაქვს იმედი, რომ თქვენი წერილები სტაროგრადოვსკაიაში იქნება. ნამდვილად ჩვენ გამოვემგზავრეთ 25 ოქტომბერს და შვიდი დღის მგზავრობის შემდეგ, ყოველ სადგურზე ცხენების უშოვნელობით გაბეზრებულნი და ძალიან ნასიამოვნები იმ ადგილების მშვენიერებით, რომელიც გამოვიარეთ, ამ თვის ნოემბრის პირველ რიცხვს მოვეღით.

მეორე დღეს წავედი გენერალ ბრიმერთან, რომ წარმედგინა იმისათვის ტულაში მიღებული ქაღალდები და ჩემი საკუთარი პიროვნება. მიუხედავად მისი გერმანული ზრდილობიანი სურვილისა, დამხმარებოდა, იგი მაინც იძულებული შეიქნა ჩემთვის უარი ეთქვა, რადგან ჩემი ქაღალდები არ გამოდგა რიგიანად შედგენილი და მაკლდა დოკუმენტები, რომელიც ამ წამს პ-შია და მე უნდა ვუცადო იმათ მიღებას. თუ ჩემი ქაღალდები ერთი თვის განმავლობაში არ მომივიდა, სამხედრო სამსახურზე ხელს ავიღებ, რადგან ამ წელიწადში საგამთრო ექსპედიციაში მონაწილეობას ვერ მივიღებ, რაც ჩემი ერთადერთი სურვილი იყო, როცა სამსახურში შევდიოდი".[1]

წერილიდან ირკვევა, თუ როგორ მოეწყო თბილისში ლევ ტოლსტოი, ვისთან ჰქონდა ურთიერთობა და როგორი კულტურული ცხოვრებით ცხოვრობდა საქართველოს დედაქალაქი, რომელიც მაშინდელ ამიერკავკასიაში პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა.

დიდი მწერლის განწყობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ დედაქალაქის საზოგადოებით მოხიბლულს, სამხედრო სამსახურში მოუწყობლობის შემთხვევაში, მტკიცედ გადაუწყვეტია, სამოქალაქო სამსახური თბილისში დაეწყო.

[1] ნ. ნაკაშიძე, ლევ ტოლსტოის ახლოს. თბ., 1954 წ. გვ. 74-75

ლ. ნ. ტოლსტოი და მისი ძმა ნიკოლოზი კავკასიაში გამომგზავრების წინ

„მოულოდნელად ტფილისში ვნახე ერთი კარგი ჩემი პეტერბურგელი ნაცნობი თავადი ბაგრატიონი, წერს ლ. ტოლსტოი წერილში, რომელიც დიდ დასმარებას მიწევს. იგი ჭკვიანი და განათლებული კაცია, ტფილისი ძლიერ დაწინაურებული ქალაქია. ძალიან ჰბაძავს პეტერბურგს და აღწევს მიზანს, რჩეული მრავალრიცხოვანი საზოგადოებაა. არის რუსული თეატრი და იტალიური ოპერა, რომლითაც მე ვსარგებლობ იმდენად, რამდენადაც ამის ნებას მაძლევს ჩემი პატარა შეძლება. მე ვცხოვრობ გერმანელების კოლონიაში. ეს ადგილი წარმოადგენს ქალაქის გარეთა უბანს. მაგრამ იმას ჩემთვის ორი დიდი სარგებლობა მოაქვს: ერთი, რომ ეს მშვენიერი ადგილია, ირგვლივ ბაღებსა და ვენახებშია ჩაფლული, ასე რომ, თავს ვგრძნობ უფრო სოფელში, ვიდრე ქალაქში (აქ ჯერ კიდევ ძალიან ცხელა და ნათელი, მხიარული ღღეებია, არ ყოფილა არც თოელი, არც ყინვა). ამ ადგილის მეორე უპირატესობა ის არის, რომ აქ ორ საკმაოდ სუფთა ოთახში ვიხდი ხუთ მანეთს თვეში, როცა ასეთი ბინა თვით ქალაქში არ შეგიძლია დაიქირაო 40 მანეთ ნაკლებად თვეში.

გარდა ამისა, გერმანული ენის უფასო პრაქტიკაც მაქვს. მაქვს, აგრეთვე, წიგნები, სამედიცინო საქმეც და მოცლაც, რადგან არავინ მოდის ჩემთან შესაწუხებლად, ასე რომ, საერთოდ, მოწყენილი არ ვარ.

გახსოვს, კეთილო მამიდა, ერთხელ თქვენ მირჩიეთ—წერე რომანებიო და აი, მეც მივდევ თქვენს რჩევას და ჩემი მეცადინეობაც, რის შესახებაც გწერდით, ლიტერატურულ შრომაში გამოიხატება. მე ჯერ კიდევ არ ვიცი, გამოვა როდისმე ის, რასაც მე ვწერ, თუ არა, მაგრამ ამ სამუშაოს, რომელიც მე მართობს და რომელმაც უკვე ძალიან შორსაც გამიტაცა, თავს ვეღარ გავანებებ.

აი ჩემი სამუშაო მეცადინეობის შესახებ სწორი ანგარიში. რაც შეეხება ჩემს გეგმებს, თუ სამხედრო სამსახურში ვერ შევედი, ვეცდები გამოვძებნო ჩემთვის რაიმე სამოქალაქო სამსახური აქვე, რუსეთში კი არა.

მშვიდობით, ეევამბორები თქვენს ხელებს და ველოდები თქვენს წერილებს. პირდაპირი მისამართია_საქართველო, ტფილისი"[1]

ლ. ტოლსტოის თბილისში გატარებულმა დღეებმა საშუალება მისცა ახლოს გასცნობოდა ადამიანებს. ქართველთა ზნე-ჩვეულებებს, ტრადიციებს და ა.შ., რომელსაც ხშირად იხსენებს თავის დღიურებში.

---

[1] ნ. ნაკაშიძე, იქვე გვ. 76.

გამოქვეყნებულმა „ბაეშვობამ“ და სხვა კავკასიურმა მოთხრობებმა („თაედასხმა“, „ტყის კაფვა“, და „ყრმობა“) სრულიად ახალგაზრდა ტოლსტოის ერთბაშად მოუპოვა ნიჭიერი მწერლის სახელი და თავიდანვე მსოფლიო აზროვნების დიდ შარაზე გაიყვანა.

თბილისურმა და კავკასიურმა მოგონებებმა ათქმევინა დიდ მწერალს შემდეგი სიტყვები: „უკვე გუშინ საღამოს მე ვიგრძენი ჭეშმარიტი სარგებლისაკენ ის განწყობა, რომლის გაელენის ქვეშაც ვიმყოფებოდი თბილისში, პიატიგორსკში. მე ვამჩნევ, რომ ჩემში მოხდა დიდი ზნეობრივი გარდატეხა, ჩემი გაუაზრებელი გადაწყვეტილება კავკასიაში ჩასვლის თაობაზე განგებამ შთამაგონა ზემოდან. მე მხელმძღვანელობდა ღმერთის ხელი... და მე მისი მადლობელი ვარ მხურვალედ, მე ვგრძნობ, რომ აქ უკეთესად გავხდი (ეს ცოტაა, ისე ვიყავი ცუდად).“[1]

ლ. ტოლსტოის სიბერეშიც ჰქონია დიდი სურვილი, რომ ჩამოსულიყო საქართველოში, ამის თაობაზე ილია ნაკაშიძის[2] მეუღლე ნინო ნაკაშიძე იგონებდა: „1903 წლის თებერვალში გამოვსწიეთ თბილისისაკენ. გადაწყვეტილი გვქონდა შეგვეარა დიდი მოხუცის სანახავად და გამოსამშვიდობებლად იასნაია პოლიანაში, სადაც ის

---

[1] ლ. ნ. ტოლსტოი, თხზ. სრ. კრებული ტ. 46, მოსკ. 1952წ. გვ. 162-192.

[2] ილია პეტრეს ძე ნაკაშიძე (1866-1923) დაიბადა თბილისში. მამამისი, პეტრე გიორგის ძე ნაკაშიძე, გასული საუკუნის 60-იანი წლების ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა დასს ეკუთვნოდა. ქუთაისის გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ იგი სწავლობდა პეტერბურგში.

სტუდენტობისას პეტრე ნაკაშიძე დაუახლოვდა ილია ჭავჭავაძეს, რომელთანაც მეგობრობდა სიკვდილამდე.

ლიტერატურული მოღვაწეობაც მან, ილია ჭავჭავაძის ეურნალში—„საქართველოს მოამბე“-ში დაიწყო.

ცნობილია, რომ ილია ჭავჭავაძემ თაეისი პოემები „დიმიტრი თაედადებული“ და „ქართელის დედა“ პეტრე ნაკაშიძეს უძღვნა.

დედა ილია ნაკაშიძისა, სოლომონ ონიკაშვილის ქალი, ბარბარე, იმ დროისათეის კარგად განათლებულ მანდილოსნად ითელებოდა, რადგან დამთავრებული ჰქონდა თბილისის წმ. ნინოს სახელობის ქალთა სასწაელებელი.

მაშინდელ ქართულ ინტელიგენტურ ოჯახებს მორის პეტრე ნაკაშიძის ოჯახი განსაკუთრებით გამოირჩეოდა თაეისი პროგრესულ-ლიბერალური მისწრაფებით. აქ იკრიბებოდნენ ხშირად ქართული მოწინაეე საზოგადოების საუკეთესო წარმომადგენლები და იმართებოდა სჯა-ბაასი საქართველოს ეროენული და სოციალური ცხოერების საჭირბოროტო საკითხებზე. პეტრე ნაკაშიძე, ილია ჭავჭავაძესთან ერთად, ცხოეელ მონაწილეობას ღებულობდა საქართველოში ბატონყმობის გაუქმებასთან დაკავშირებულ საქმეებშიაც.

ასეთი იყო ოჯახური გარემო, რომელშიაც ყალიბდებოდა ახალგაზრდა ილია ნაკაშიძის პიროენება.

მთელ ზამთარს ცხოვრობდა, ავადმყოფობის შემდეგ ყირიმიდან დაბრუნებული...იასნაია პოლიანას სახლი ძალიან ჰგავდა მოსკოვის სახლს. ისიც ორსართულიანი იყო, მიშენებული ნაწილებით... ტოლსტოი და სოფიო ანდრიას ასული ალერსიანად მოგვეგებნენ", ნ. ნაკაშიძე აღწერს ლ. ტოლსტოისთან გატარებულ დროს და სინანულით იხსენებს მასთან გამომშვიდობების მომენტს: „ჩვენი წასვლის დრო დადგა... ლევ ნიკოლოზის ძემ ქუდი დაიხურა, პლედი მოიხურა და გამოგვაცილა. გამომშვიდობებისას ილიკოს აკოცა და უთხრა:

„—უთუოდ, უთუოდ გესტუმრებით თქვენს მშიურ საქართველოში.

—უთუოდ ვნახავთ ილიკო საქართველოში. მელოდეთ... ავდგები და წამოვალ თქვენთან." გავიგონე მისი უკანასკნელი სიტყვები.[1]

აქვე ნინო ნაკაშიძე ლ. ტოლსტოისა და ილია ნაკაშიძის საინტერესო საუბარს იხსენებს, ბევრი რამ საინტერესო გავიგე, დაიწყო საუბარი ლევ ტოლსტოიმ. მაგალითად, პომპეუსის შემოსევა საქართველოში და ზოგიერთი ლეგენდა.

ლევ ტოლსტოიმ გაიხსენა: „გორის ინტელიგენციის მიერ მიწერილი თანაგრძნობის დეპეშა იტალიაში გარიბალდის ოჯახისადმი, როდესაც გარიბალდი გარდაიცვალა. გარიბალდის ოჯახმა ვერ გაიგო სად იყო გორი. მართალია, დეპეშა რუსეთიდან იყო, მაგრამ ქალაქი გორი რუკაზე არ იყო აღნიშნული.

—არც მე ვიცოდი—დასძენს ტოლსტოი—შემთხვევით, დიდი ხანი არ არის, რაც ჩემმა მეგობრებმა, ქართველმა სტუდენტებმა მითხრეს; გორი შესანიშნავი ქალაქია. იქ ისეთი ციხესიმაგრე იყო, რომ რომის ძლევამოსილმა სარდალმა პომპეუსმაც კი ვერ აიღო... ეს პომპეუსი იყო ორი ათასი წლის წინათ, როდესაც ჩვენში ჯერ მეფე დიდონის ზღაპარიც არ იყო დაბადებული.

—ისტორიაც და ლიტერატურაც საინტერესო გვაქვს,—უთხრა ილიკომ—ნამეტნავადაც ლიტერატურა.

—აბა, მაჩვენეთ ერთი ქართული წიგნი.

ილიკოს მუდამ თან ჰქონდა ჯიბით „ვეფხისტყაოსანის" სახალხო გამოცემა. მაშინვე ამოიღო, წაუკითხა და გადაუთარგმნა ზოგიერთი ადგილი. ტოლსტოი დიდი ყურადღებით უსმენდა. მოეწონა „ვაჰ, სოფელო, რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა?.. მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცსა შენგან განაწირსა". მოეწონა, აგრეთვე, „მიეც გლახაკთა საჭურჭლე, ათავისუფლე მონები". რელიგიური

[1] ნ. ნაკაშიძე, დას. ნაშ. გვ. 32.

შეხედულება არისო. რაც შეეხება „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვადია“, მან თქვა:

—რასაკვირველია, ღვთის წინაშე ყველა ერთია, ქალიც და მამაკაციც, რომლებიც უნდა ემსახურებოდნენ ღვთიური კანონების შესრულებას ცხოვრებაში.

გაიღიმა და დაუმატა—მხოლოდ არ მესმის, რისთვის უნდა ცდილობდნენ ქალები გახდნენ პოლიციელებად, მსაჯულებად და ჯარისკაცებად. რა საჭიროა ამნაირი თანასწორუფლებიანობა. როდესაც ამ უფლებებზე თვითონ მამაკაცებმაც ხელი უნდა აიღონ?“[1]

დიდ მწერალს ქალის სამართლებრივი მდგომარეობისადმი საკუთარი დამოკიდებულება გააჩნდა, რაც გამომდინარეობდა მისი მოკრძალებული მიდგომით ქალთა ემანსიპაციისადმი. მწერლის აზრით, ქალს ბუნებამ მისცა შვილის გაჩენის ნიჭი და შესაძლებლობა. ამიტომ მის ძირითად საზრუნავს ქმარი, შვილები და ოჯახი უნდა წარმოადგენდეს.

„ილიკომ აღტაცებით ილაპარაკა „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული ღირსების შესახებ—აგრძელებს ნ. ნაკაშიძე—ტოლსტოი ერთხანს დუმდა და შემდეგ თქვა:

ძალიან საინტერესო წიგნია, დიდი ცდუნებაა ჩემთვის გავეცნო.[2]

ამის შემდეგ ილია ნაკაშიძესთან ხშირად საუბრობდა ლ. ტოლსტოი „ვეფხისტყაოსანზე“ და მის საკაცობრიო ღირებულებებზე.

ქართველ ხალხისადმი განსაკუთრებული ყურადღებიანობის გამო დიდი მწერალი ჩვენში ყოველთვის გამორჩეული სიყვარულით სარგებლობდა. ტოლსტოის მხატვრული ნაწერების თარგმნა ჯერ კიდევ 1873 წლიდან დაიწყო, როცა ჟურნალ „ცისკარში“ „ოჯახური ბედნიერების“ ქართული თარგმანი დაიბეჭდა.

დიდ მწერალს სასიამოვნო მომენტად რჩებოდა ქართველი ქალების ლტოლვა განათლებისადმი: „ახლა კი თურმე ისინი (ქართველი ქალები, გ. ლ.) უმაღლეს კურსებზეც დაიარებიან“.

ამის გამოძახილი იყო ის, რომ 1886 წელს თბილისელმა ქალიშვილებმა, რომლებმაც გიმნაზია დაამთავრეს, წერილი გაუგზავნეს ლ. ტოლსტოის და სთხოვეს რჩევა, როგორ გამოეყენებინათ თავიანთი ცოდნა და უნარი, ტოლსტოიმ პასუხი არ დააყოვნა და ურჩიათ, რომ ახალგაზრდებმა მთელი თავიანთი ცოდნა მოახმარონ ხალხს, სამშობლო ქვეყანას, მის კეთილდღეობას.

---

[1] ნ. ნაკაშიძე, მოგონებანი თბ., 1946, გვ. 3-4.

[2] იქვე

„მოსკოვში არსებობს სალხური წიგნების, ანბანის, არითმეტიკის, ისტორიის, კალენდრების, სურათების, მოთხრობების გამომცემლები—წერდა მათ ლევ ტოლსტოი—ყველაფერი ეს იყიდება ძალიან დიდი რაოდენობით, მიუხედავად მისი შინაარსის ღირებულებისა, მხოლოდ იმიტომ, რომ არსებობენ მუდმივი მყიდველები და გაწაფული გამყიდველები. ერთ-ერთი ამ გამომცემელთაგან არის სიტინი, ჩემი საცნობი, კარგი ადამიანი, რომელსაც აქვს სურვილი, რამდენადმე გააუმჯობესოს ამ წიგნების შინაარსი.

ჩემს მიერ თქვენდამი შემოთავაზებული საქმე კი შემდეგია: აიღოთ ერთი ან რამდენიმე ამ წიგნებიდან—ანბანი ან კალენდრები ან რომანი (განსაკუთრებით საჭიროა მუშაობა მოთხრობებზე, რადგან ისინი სულელურია და ბევრი საღდება). უნდა წაკითხვა და გასწორება, ანდა მთლიანად გადაკეთება. თუ გაასწორებთ შეცდომებს, იქ შეხვედრილ უაზრობებს—ისტორიული და გეოგრაფიული სახის უზუსტობებს, ესეც სასარგებლო იქნება იმიტომ, რომ რაგინდ ცუდი არ უნდა იყოს წიგნი, ის მაინც გაიყიდება. ამ შემთხვევაში კი ნაკლებ სისულელეს შეიტყობს ხალხი. მაგრამ უკეთესი იქნება, თუ ამოაგდებთ სულელურ და უზნეო ადგილებს და მათ შეცვლით ისეთებით, რომლებიც არ შეცვლის აზრს. თუ იმავე სათაურით და ფაბულის შინაარსით ისარგებლებთ და შეადგენთ კარგი შინაარსის მოთხრობას ან რომანს, ეს მთლად უკეთესი იქნება. იგივე შეიძლება ითქვას კალენდრებზე, ანბანზე, არითმეტიკაზე, ისტორიაზე, სურათებზე.

ამგვარად, თუ ეს სამუშაო მოგწონთ, ამოირჩიეთ ის სახე, რომელშიც გგონიათ, რომ უკეთესად იმუშავებთ და მომწერეთ. მე თქვენ რამდენიმე წიგნს გამოგიგზავნით.

ძალიან სასურველი იქნებოდა თქვენი თანხმობა ჩემს წინადადებაზე, სამუშაო ნამდვილად სასარგებლოა. სარგებლობის ხარისხი დამოკიდებული იქნება იმ სიყვარულზე, რომელსაც თქვენ ჩააქსოვთ მასში.“[1]

საქართველოსთანაა დაკავშირებული ლ. ტოლსტოის ცოლისძმის ალექსანდრე ბერსის[2] და მისი ქვისლის ალექსანდრე კუზმინსკის[3]

---

[1] ლ. ნ. ტოლსტოი თხზ. სრული კრებული მოსკ. 1952წ. ტ. 63 გვ. 428_429

[2] ალექსანდრე ბერსი(1845-1918) ერთხანს ქ. ქუთაისში გუბერნიის მაბრის უფროსი, შემდეგ კი ბათუმის ქალაქისთავი იყო, რომელმაც ცოლად შეირთო ფაგი ერისთაეი

[3] ალექსანდრე მიხეილის ძე კუზმინსკი (1843-1917)_იურისტი, 1871 წლიდან ცხოვრობდა თბილისში, შემდეგ კი ქუთაისში.

თბილისის ხედი (XIX საუკუნე)

მოღვაწეობაც (მას ცოლად ჰყავდა ტატიანა ბერსი). უნდა ითქვას ისიც, რომ ლ. ტოლსტოის მოწვევით ინგლისიდან იასნაია-პოლიანაში ბავშვების აღმზრდელად მოწვეული სანნა ტარსეი (1845–1898) საქართველოში, ქ. ქუთაისში, ალექსანდრე კუზმინსკის ოჯახში ჩამოვიდა. აქ, 1874წ. გაიცნო ქართველი თავადი გიორგი დიმიტრის ძე მაჭუტაძე და ცოლად გაჰყვა მას. სანა ტარსეიმ 6 წელი გაატარა ტოლსტოის ოჯახში, მას შემდეგშიც არ გაუწყვეტია კავშირი და მიმოწერა დიდ მწერალთან[1]. ტ. ლ. სუხოტინა–ტოლსტაია იგონებს: „ხანამ, ჩვენმა ინგლისელმა აღმზრდელმა ჩვენთან ექვსი წელი გაატარა და ჩვენს ოჯახს სიყვარულისა, მზრუნველობისა და მზეობის მტკიცე საფუძვლები დაუმკვიდრა'[2]. სანა ტარსეის ტოლსტოის მრავალსულიანი ოჯახი ძალიან აფასებდა და იგი დიდი პატივით სარგებლობდა მისი მეგობრების წრეში. მის მიმართ დიდ სიყვარულსა და პატივისცემაზე მეტყველებს. ტ. ლ. სუხოტინა-ტოლსტაიას მოგონებანი ხანა ტარსეიზე, რომელიც დაკავშირებულია ქუთაისთან.

„აჰ, ნეტავ, შეიძლებოდეს ჩემი საყვარელი ხანას თუნდაც ერთი წუთით ხილვა. მიუხედავად ჩემი ათი წლის ასაკისა, მე ისევ ძველებურად ჩავუჯდებოდი მას კალთაში, მივადებდი თავს მის მკერივ მკერდს და ამბოხ სულს ცხელი ცრემლებით გავანელებდი. ხანა უსიტყვოდ გამიგებდა, მე ახლაც ჩამესმის მისი ხმა.

მაგრამ ის აქ აღარ არის, აქედან შორს, კავკასიაში, ქუთაისში იმყოფება და მე ფიქრით მინდა ამ ქალაქში ჩასვლა. ქუთაისში გაემგზავრა დეიდაჩემის—კუზმინსკაიას ოჯახი და ხანაც მათ გაჰყვა. ვერ წარმოიდგენთ როგორ მშურს ჩემი დეიდაშვილების—დაშა და მაშა იქ, ქუთაისში ხანასთან ერთად არიან. ამ ქალს კი საოცარი სიმყუდროვისა და შინაარსით სავსე ცხოვრების შექმნა შეუძლია.“

ქუთაისსა და იასნაია პოლიანას შორის საქმიანი მიმოწერა წარიმართა: დეიდა—ტანია კუზმინსკაიას წერდა: „დღეს მივიღე შენი წერილი და გამეხარდა, რომ კარგად ხართ, სხვაგვარად არც შეიძლებოდა, თქვენთან ხომ ხანაა, ეს საოცარი ქალი, რომ წარმოვიდგენ უმისობას საოცარი სიმარტოვე და მიუსაფრობა მიპყრობს...

---

[1] მაჭუტაძეების ოჯახის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის გ. შარაძე წიგნში, პეტრე დიდიდან ლევ ტოლსტოიმდე თბ., 1986 წ.

[2] ტ. სუხოტინა-ტოლსტაია, მოგონებანი, მ. 1860 გვ.27. (რუს. ენაზე).

წაუკითხე მას ჩემი წერილი, მისთვის დასამალი არაფერი მაქვს, ტკივილსა და სიხარულსაც ყოველთვის ვანღობდი."

შემდეგ წერილში კი წერდა:

„მიხარია, რომ ხანას ჯანმრთელობა გაუმჯობესდა, უთხარი მას ხშირად მომწეროს, თუ როგორ არის, როგორ გრძნობს თავს. ძალიან განვიცდიდით მის ავადმყოფობას, განსაკუთრებით მე და ტანია ვღელავდით. ტანიას უოტოსურათი გადაეუღეთ და დაშას და ხანას საჩუქრად ეუგზავნით..."

„ტანიას ძალიან უნდა ქუთაისში ჩამოსვლა—წერდა დედაჩემი ერთ-ერთ წერილში, იძახის, მთელი ჩემი ბედნიერება და სიხარული —დაშა და ხანა, იქ, ქუთაისში არიანო".

საინტერესოა, ლეე ტოლსტოისა და ილია ნაკაშიძის დიალოგი არჩილ ჯორჯაძის მოღვაწეობასა და ტოლსტოისთან ურთიერთობის შესახებ. არჩილ ჯორჯაძე პეტერბურგის უნივერსიტეტში სტუდენტად ყოფნის დროს გაეცნო მოწინაეე მწერლებს, რომლებმაც შეატყვეს ამ არაჩვეულებრივ ახალგაზრდას, რომ იმის სულს ჭეშმარიტების ძიება სწყუროდა, თავის წრეში შეიყვანეს და მასთან კეთილი ურთიერთობა ჰქონდათ—წერს ი. ნაკაშიძე.

„შემდეგ არჩილი საბღვარგარეთ გაემგზავრა და ინგლისში ერთ ახალშენში ცხოვრობდა. განათლებულ ადამიანებთან ერთად, მძიმე სოფლურ სამუშაოს ეწეოდა. იმათ არ ჰქონდათ და არ სცნობდნენ პირად საკუთრებას: მიწა, შენობები და იარაღი, ყველაფერი მათ საერთო საკუთრებად იყო გამოცხადებული. დაკვირვებით შეისწავლა არჩილმა ამ არაჩვეულებრივი ცხოვრების წყობილება, გაეცნო და დაუახლოვდა ამ შესანიშნავ ადამიანებს და თავისი ნაფიქრი და ნაგრძნობი ერთ რუსულ ჟურნალში გამოაქვეყნა. ისე დინჯად, ისეთი ღრმა, სერიოზული დაკვირვებით იყო ეს გამოკვლევა დაწერილი, რომ რუსეთის უდიდესი მწერლის ლ. ტოლსტოის ყურადღება მიიპყრო. როცა მოსკოვში ლ. ტოლსტოი გავიცანი, მკითხა, ხომ არ იცნობთ თქვენ თანამემამულეს, მწერალ არჩილ ჯორჯაძესო?

მე კარგად ვიცნობდი არჩილს და ვუამბე ტოლსტოის მისი თაეგადასავალი. დიდის ყურადღებით მოისმინა დიდებულმა მწერალმა ამბავი ძვირფასი არჩილის შესახებ და მითხრა, ამ ახალგაზრდას ცხოერების ღრმა დაკვირვების ნიჭი ატყვიაო".[1]

---

[1] ჟურნ. „ნაკადული" (მოზრდილთათვის) 1913. №3

1898 წლის ბაფხულში თბილისში, ილია ნაკაშიძის ძმის ოჯახში სტუმრად ჩამოვიდა ლ. ტოლსტოის შვილი ანდრია ტოლსტოი (1877–1916). იგი რამდენიმე ხანს დარჩა საქართველოში. კოლია ნაკაშიძემ ანდრია ტოლსტოი ამოგზაურა ძველ კოლხეთში, შემოატარა სვანეთი, იმერეთი, სამეგრელო, გურია, აჭარა. დაათვალიერებინა ქალაქები—ქუთაისი, ბათუმი, სამტრედია, ოზურგეთი. სტუმრად იმყოფებოდა ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე ჩოლოყაშვილის, გიორგი ილიას ძე ოქრომჭედლიშვილის, ექიმ გიგო ელიავას ოჯახებში. ამ უკანასკნელთან მას გაუცვნია ოზურგეთელი ელენე გურიელი—ილია ნაკაშიძის ასლო ნათესავი, რომელიც ძალიან მოსწონებია და მისი ცოლად შერთვა განუზრახავს.

ელენეს მშობლები ოზურგეთში ცხოვრობდნენ. ანდრია ტოლსტოი მაშინვე გამგზავრებულა ოზურგეთში და, როდესაც მათი თანხმობა მიუღია, მოსკოვს წასულა, ჩემს მშობლებსაც შევუთანხმდები და ჯვრის დასაწერად ორ კვირაში ჩამოვალ თბილისშიო. ელენე თბილისს ჩასულა საქორწინო ტანისამოსის შესაკერად. სწორედ ორი კვირის შემდეგ, როდესაც ყველაფერი მზად იყო და ელოდნენ ა. ტოლსტოის ჩამოსვლას, მიიღეს მისი წერილი, სხვა ქალი ვითხოვე და ნუ დამელოდებაო. ამ ამბავმა ისე აღაშფოთა ელენე გურიელი, რომ იქვე, სასტუმროში რევოლვერით თვითმკვლელობა სცადა, მძიმედ დაიჭრა და ერთი წლის ავადმყოფობის შემდეგ, 1899 წელს გარდაიცვალა. როგორც ჩანს, ამ ქორწინებას მსარი არ დაუჭირა ლ. ტოლსტოის მეუღლემ, ქალბატონმა სოფია ანდრიას ასულმა ბერსმა. ამ დასკვნის გაკეთების უფლებას გვაძლევს ნინო ნაკაშიძის და ლ. ტოლსტოის მეუღლის საუბარი: „საქართველოდან სწერენ ანდრიუშას გურიელის ნათესავები, ჩამოდიო, მაგრამ მე არაფრის გულისთვის არ გაგუშვებ ჩემს შვილს... თქვენ ვერ წარმოიდგენთ, რა ქარაფშუტაა ჩემი შვილი, იქ რომ კნიაზნა გურიელს გაუკეთა წინადადება, აქ ჩამოვიდა და ორი კვირაც არ გასულა, ოლღა კონსტანტინეს ასულ დიტერიხს სთხოვა ცოლობა და ახლა იმას ირთავს... კავკასიელები ფიცხი ხალხია და არ აპატიებენ ანდრიუშას ამ საქციელს, ამას გარდა, უნდა გითხრათ, რომ ჩემი ძმის ბერსის ცოლი, ქართველი ქალი იყო, ფატი ერისთავი, და რა სიკეთე ვნახე იმისგან“... (ფატი ერისთავი ულამაზესი ქალი იყო, ბერსს გაეყარა და სხვას გაჰყვა ცოლად, მისი სურათი გამოაქვეყნა გ. შარაძემ).

ლ. ტოლსტოიმ, როდესაც ელენე გურიელის ამბავი შეიტყო, ძალიან განიცადა, შვილს ურჩევდა წასულიყო საქართველოში, თავისი აჩქარებული გადაწყვეტილება მოენანიებინა და ყველაფერი გულწრფელად მოეთხრო გურიელის ასულისათვის: „მამაჩემიც მირჩევს წავიდე საქართველოში, გულწრფელად ავუხსნა ყველაფერი კნიაგნა ელენეს, ეტყობა კარგი ქალია, გაიგებს და გაპატიებსო!' უხსნის ნ. ნაკაშიძეს თვით ანდრია ტოლსტოი, რომელსაც ეს ნაბიჯი არ გადაუდგამს.

ლევ ტოლსტოის კეთილშობილებასა და ყურადღებიანობაზე მიუთითებს მისი წერილი, რომელიც გიორგი დადიანის გარდაცვალების გამო ძალზე შეწუხებულს გ. დადიანის მეუღლისადმი, ქალბატონ ნადეჟდასადმი გაუგზავნია. მართალია, მას პირადად არ იცნობდა, მაგრამ დიდად აფასებდა გ. დადიანის პიროვნებას და მოღვაწეობას. გ. დადიანი, ძმასთან ერთად, აქტიურად ეხმარებოდა ი. ნაკაშიძეს დუხობორებთან დაკავშირებული პრობლემების გადაწყვეტაში, რის შესახებაც წიგნის მეორე თავში გვექნება საუბარი. ლ. ტოლსტოის მიერ გამოგზავნილი წერილის ტექსტი კი ასეთია:

„ძვირფასო დაო!

მე არასოდეს არ მინახავხართ, არც თქვენ, არც თქვენი განსვენებული მეუღლე, მაგრამ მას შემდეგ, რაც თქვენი ცხოვრების ამბავი გავიგე, სულ მუდამ მიყვარდით და მახარებდა თქვენი მშვენიერი ცხოვრება, რომელიც, როგორც ყოველ რელიგიურ ადამიანს ჰგონია, თქვენც არ გაკმაყოფილებთ. ამიტომ ისეთი ძლიერი და საჭირო ადამიანის სიკვდილი, როგორიც თქვენი მეუღლე იყო, სამწუხაროა ჩემთვის. თქვენთვის კი აუტანელია.

თქვენს მდგომარეობაში, თქვენი ნუგეში მხოლოდ ღმერთია და იმის შეგნება, რომ ჩვენ როგორც ვიყავით ღვთის ხელში, ისე ვიქნებით ყოველთვის და ყველგან. შეუძლებელია ღმერთს ცუდი რამ სურდეს ჩვენთვის. მხოლოდ ის, რაც ჩვენ ცუდი გვგონია, გვგონია იმიტომ, რომ დავშორდით მას—ღმერთს. ყოველი მწუხარება, ყოველი მახლობლის დაკარგვა, გვაახლოვებს ღმერთს, ეს დაახლოება კი აუმჯობესებს ჩვენ მდგომარეობას. როგორც ხალხი ამბობს: ღმერთი მოგეხედავს.

ყველაფერი, რაც მესმის და ვიცი თქვენი მეუღლის შესახებ, უფრო

---

[1] ნ. ნაკაშიძე, დას. ნაშ. გვ. 35

და უფრო მავსებს სინანულით, რომ არ ვიცნობდი მას და არ შემეძლო მასთან პირად ურთიერთობაში შემეძინა ის სიმტკიცე და კეთილი გულის თვისება, რომელიც, როგორც მეუბნებიან, განსაკუთრებით ახასიათებდა განსვენებულს.

თუ მომწერთ თქვენი მეუღლის შესახებ და, აგრეთვე თქვენს შესახებ, რას აპირებთ შემდეგში, ძალიან დამაეალებთ.

ძმურად მოგესალმებით.

ლევ ტოლსტოი"[1]

წყაროებიდან ცნობილია, რომ ტოლსტოის ევარს ლევ ნიკოლოზის ძის კავკასიაში ჩამოსვლამდე ჰქონია კავშირურთიერთობა საქართველოსთან. ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის 20–იანი წლების დამდეგიდან პეტრე დიდის საგანგებო რწმუნებულად თბილისში, ვახტანგ VI კარზე, ყოფილა გვარდიის პოდპორუჩიკი ივანე ტოლსტოი, რომელსაც სიმპათიები გასჩენია ქართველებისადმი, ამაზე მეტყველებს 1722 წლის შემოდგომაზე გაგზავნილი მისი წერილი რუსეთის იმპერატორისადმი, სადაც ვკითხულობთ: „აქაური ხალხი, რამდენადაც მე შემეძლო დამენახა, ყველა შემთხვევაში კეთილად არის განწყობილი თქვენი უდიდებულესობისადმი და ღოცვის გარეშე არ მოიხსენიებენ თქვენს მაღალ სახელს"[2] ჯერ კიდევ ვახტანგ VI–ის შვილთაშვილის—გიორგი ალექსანდრეს ძის ასული ანა ბაგრატიონი ცოლად გაჰყოლია ლევ ტოლსტოის ნათესავს, გენერალ–მაიორ გრაფ ალექსანდრე ტოლსტოის.[3]

ქართველი მწერლები და საზოგადო მოღვაწეები ლ. ტოლსტოისთან ურთიერთობას დიდი სიყვარულით იგონებენ თავიანთ დღიურებსა თუ წერილებში. მათ შორისაა დიდი ქართველი პოეტი და მოაზროვნე ვაჟა–ფშაველა, რომელიც დიდი პატივისცემით მოიხსენიებს თავის ერთ–ერთ წერილში რუს მწერალს: „ლევ ტოლსტოი შესანიშნავი მწერალია: იმას თვით ტურგენევმა უწოდა „დიდებული მწერალი რუსეთისა". და იცით რას სწერს თავის თავზე (იხ. XII ტ.)–მთელს ჩემს სიცოცხლეში მხოლოდ ორს რუსის მოაზრე კაცს ჰქონდათ დიდი ზნეობრივი გავლენა, მათ გამიფართოვეს აზრი და ნათლად დამიხატეს ჩემი შეხედულება ქვეყანაზე, ეს კაცები არ იყვნენ არც რუსის პოეტები, არც სწავლულები, მქადაგებელნი, ეს

---

[1] მეგობრობის მატიანე, თბ., 1967, გვ. 516 (რუს. ენაზე)

[2] გ. პაიჭაძე. რუსეთ–საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის თბ., 1960წ. გვ. 107

[3] ე. შარაძე, დას. ნაშრ., გვ. 52.

კაცები იყვნენ და დღესაც ცოცხალნი არიან, მიწის მუშა გლეხკაცნი სიუტაევი და ბონდარევი, რომლებიც მთელს სიცოცხლეს მიწის მუშაობას მისდევენ".[1]

ა. ნ. დუნაევის[2] მეშვეობით ლ. ტოლსტოიმ გაიცნო ქართველი სტუდენტები: ალ. დიასამიძე, ა. ელიოზიშვილი, ივ. გომართელი და ღამბაშიძე, რომლებიც, თვით ლ. ტოლსტოის სიტყვებით რომ ვთქვათ, საინტერესო ამბებს უყვებოდნენ საქართველოზე. ლ. ტოლსტოი იყო ბევრისათვის სტიმულისა და მაგალითის მიმცემი შემდგომში. აი რას წერს ცნობილი ქართველი მწერალი და მოაზროვნე ი. გოგებაშვილი: „განთქმულმა მწერალმა ლ. ნ. ტოლსტოიმ შექმნა საბავშვო მოთხრობების სერია, რომლებსაც აგებდა ხალხურ ანდაზებზე, მის მსგავსად ქართულ ხალხურ ანდაზების თემებზე ჩვენც დავწერეთ ოცამდე მოთხრობა და ჩავრთეთ ისინი „დედა ენა-ში."[3]

აღსანიშნავია, რომ ლევ ტოლსტოის „პაჯი მურატისათვის" მასალების შეკრებაში დიდი დახმარება გაუწიეს ქართველმა საზოგადო მოღვაწეებმა: ი. პ. ნაკაშიძემ, ს. ხ. ესაძემ, აგრეთვე, თბილისის მეორე გიმნაზიის მასწავლებელმა ს.მ.შულგინმა. ამის საპასუხოდ მათ ტოლსტოისაგან წერილები და წიგნები მიიღეს.

განსაკუთრებით მაღლიერი იყო მწერალი ს. ესაძისა, რომელსაც ის სწერდა: „მივიღე თქვენი ქაღალდები, წიგნები და რუკები. არ ვიცი, როგორ გადაგიხადოთ მადლობა იმ უდიდესი შრომისათვის, რომელიც თქვენ გასწიეთ და ამეამადაც ეწევით ჩემი გულისათვის."[4]

ლევ ნიკოლოზის ძე, 1903 წლის 27 აპრილით დაარიღებულ ბარათში, ილია ნაკაშიძეს წერდა:

„საყვარელო ილია პეტრეს-ძევ! გამოგზავნილი ცნობებისათვის დიდად გმადლობთ. გადაეცით ჩემი მადლობა თავაზიან შულგინსა და ესაძეს. ვუგზავნი მათ ჩემს ნაწერებს, თუმცა ძალიან მრცხვენია, რომ სხვა არაფრით შემიძლია მათთვის მადლობის გადახდა.

„იასნაკაში"[5] კარგა ხანია ერთი ამანათია მოსული. უთუოდ, თქვენგან იქნება. ყოველ შემთხვევაში სთხოვეთ შულგინსა და ესაძეს,

---

[1] ვაჟა-ფშაველა თხზ. თბ., 1986 წ. გვ. 661

[2] ალექსანდრე ნიკიფორეს ძე დუნაევი (1850-1920)—მოსკოვის ერთ-ერთი საეჭრო ბანკის დირექტორი და ლევ ტოლსტოის თანამოაზრე.

[3] ი. გოგებაშვილი, რჩეული ნაწერები I-II თბ., 1970წ. გვ.402.

[4] პ. ღუდუშაური, დიდი რუსი მწერალი ლ.ნ. ტოლსტოი თბ., 1953 წ. გვ. 34-35.

[5] „იასნაია პოლიანასთან" უახლოესი საფოსტო განყ-ბა.

ნულარ გაირჯებიან ჩემთვის „ჰაჯი-მურატზე“ მუშაობა შევაჩერე. საზოგადოთ, ეს მოთხრობა არ ღირს იმ შრომად, რომელსაც კეთილი ადამიანები ეწევიან მისთვის. ჩემს წიგნებს მოსკოვიდან გამოგზავნიან. ჩემს სახელსა და გვარს აქ დავაწერ.

ძმურად გკოცნით. მოკითხვა თქვენს მეუღლეს. ლ. ტოლსტოი.
1903 წ. 27 აპრილი.

დროებით „შეჩერებული“ მუშაობა „ჰაჯი-მურატზე“ ტოლსტოიმ მალე ისევ განაგრძო და 1904 წ. დაამთავრა ეს შესანიშნავი მოთხრობა, რომლის შექმნაში ესოდენ უანგარო და სიყვარულით სავსე დახმარება აღმოუჩინა მას ი. ნაკაშიძემ.[1]

ილია ნაკაშიძეს და ლევ ტოლსტოის დუხობორების გადასახლების შემდეგაც ჰქონდათ მიმოწერა. დიდ მწერალს ი.ნაკაშიძე სისტემატურად აწვდიდა ყველა ინფორმაციას საქართველოში მიმდინარე პროცესებზე. ამის ნათელი დადასტურებაა, რომ მწერალს საქართველო და ქართველები არასოდეს დავიწყებია. 1903 წლის 11 აპრილით დათარიღებულ წერილში ი. ნაკაშიძე ლ. ტოლსტოის ატყობინებდა: „შემიძლია შეგატყობინოთ სასიამოვნო სიახლე. ქუთაისის გუბერნიის ოზურგეთის მაზრაში გურულ გლეხებს შორის (ქართველები) განხორციელდა ის, რის შესახებაც თქვენ მუშა ხალხისადმი მიწერილ წერილში წერდით. გასულ წელს იქ იყო მღელვარება, ახლა კი გლეხები უარს ამბობენ აიღონ არენდით მემამულეების მიწები და არ მიდიან მათთან სამუშაოდ. შესანიშნავი ერთსულოვნებით მოქმედებენ გლეხები. მემამულეებს გული მოსდით, რადგან მემამულეებისათვის მუშაობა გლეხების წმინდა მოვალეობად ითვლებოდა, რომლებმაც ახლა აჯანყება წამოიწყეს. ბიძაჩემი არის საკმაოდ მდიდარი ადამიანი. დღემდე ვერ შერიგებია იმ აზრს, თუ როგორ გაბედეს გლეხებმა არ ემუშავათ მის მიწებზე.

გასაკვირია ის, რომ ზაზრის ნახევარმა მოსახლეობამ უარი განაცხადა მემამულეებთან მუშაობაზე. ისინი ითმენენ გაჭირვებას, მიდიან გამომუშავებაზე ყველგან, მაგრამ მტკიცედ დგანან თავისაზე.

ჩემი ძვირფასი ნათესავი, რომელიც ახლა ჩვენთანაა, მეუბნებოდა, რომ დიდხანს უქმად ეძებდა საქირავებლად მუშას, რათა ემუშავებინა თავის მეურნეობაში და რომ აზნაურ-მემამულეები დარჩნენ მუშებისა და მოსამსახურეების გარეშე.

ოზურგეთის მაზრის მოსახლეობა, გურულები—იგივე ქართვე-

[1] ვ. ზამბახიძე, ი. ნაკაშიძე თბ., 1970 წ. გვ. 28.

ლებია, ეს მხოლოდ მაზრის სახელწოდებაა... ამიერკავკასიაში ჩვენი სალხი ყველაზე საზრიანი და ნიჭიერია. ქართული წიგნები და გაზეთები ყველაზე მეტად იქ ვრცელდება. თვალყურს ვადევნებ და შეგატყობინებთ როგორ წავა საქმეები შემდგომში."[1]

ლევ ნიკოლოზის ძე ტოლსტოი სულის სიღრმემდე აუფორიაქებია 1905 წლის გურიის ცნობილ ამბებს: „ახლა ვიწექი და ვფიქრობდი,— ეუბნება ლევ ტოლსტოი 1905 წლის 31 იანვარს დ. მაკოვიცკს, —ავდგები და მივწერ გურულებს, ნაკაშიძეს, რომ რასაც ისინი აკეთებენ, ძალზე საჭირო საქმეა, რომ ეს მათ აუცილებლად უნდა განაგრძონ".

1905 წლის 29 იანვარს ლ. ტოლსტოის სტუმრად სწვეულა ცნობილი ქართველი ხალხოსანი—რევოლუციონერი მიხეილ (მიმო) ქაიხოსროს ძე ყიფიანი, რომელმაც ლევ ტოლსტოის ილია ნაკაშიძის წერილი მიუტანა, სადაც აღწერილი იყო გურიაში მომხდარი მოვლენები (ილია ნაკაშიძემ სპეციალური პუბლიკაცია მოამზადა გაზ. „ცნობის ფურცლისათვის" გურულების 1905 წლის მოძრაობის თაობაზე).

„1905 წლის დასაწყისში—წერს თავის მოგონებაში ნინო ნაკაშიძე—გურიაში მთავრობამ გაგზავნა ნამესტნიკის მოადგილე სულთან კრიმ-გირეი იმ მოძრაობის გამოსარკვევად, რომელმაც იქ იჩინა თავი. ხალხი გაიფიცა, არ დადიოდა არც პოლიციაში, არც სასამართლოში. მთავრობის დაწესებულებები დაცარიელდნენ და გაუქმდნენ. ქურდობა, დაეიდარაბა და ჩივილი მოისპო. ხალხი თვითონ განაგებდა თავისი ცხოვრების საქმეებს. კრიმ-გირეის მოგზაურობის დროს „ცნობის ფურცელმა" კორესპონდენტად გაგზავნა ილიკო, რომელმაც დაწერილებით შეისწავლა ხალხის მოთხოვნები".

გურიაში სულთან კრიმ-გირეი თემიდან თემში, სოფლიდან სოფელში გადადიოდა, იწვევდა მოსახლეობის კრებებს, სადაც ხალხის წარმომადგენლები, დეპუტატები, აცნობდნენ მას თავიანთ მოთხოვნებს. ილია ნაკაშიძე, როგორც გაზეთის სპეციალური კორესპონდენტი, დაჰყვებოდა კრიმ-გირეის და „ცნობის ფურცლისათვის" სპეციალურ კორესპონდენციას ამზადებდა.[2]

ლ. ტოლსტოი წერდა: „დილით ნაკაშიძეებისაგან იყო სათნო ადამიანი ყიფიანი, რომელმაც სასწაულები მოგვითხრო იმაზე, თუ რა ხდება კავკასიაში: გურიაში, იმერეთში, სამეგრელოში, კახეთში, ხალხმა გადაწყვიტა: განთავისუფლდეს მთავრობისაგან და თავისი ცხოვრება თვითონ მოაწყოს... გურულების შესახებ წინათაც მსმენია".

[1] ი. ნაკაშიძე, როგორ გაეცანი ლ. ტოლსტოი. თბ., 1928წ.

[2] ვ. ბამბახიძე, ილია ნაკაშიძე თბ., 1990 ლ. გვ 29.

1905 წლის 9 აპრილს დ. მაკოვიცკის ჩაუწერია ლევ ტოლსტოის შემდეგი სიტყვები:

„მივიღე წერილი ი. ნაკაშიძისაგან, დაწვრილებით აღწერს გურიის მოძრაობას... გურულები ფიცხი ხალხია, ვერ იტანენ პასიურობას".

ეს სიტყვები გამოძახილია ლევ ტოლსტოის 1905 წლის 1 თებერვლის წერილისა ილია ნაკაშიძისადმი:

„...თუ შეიძლება გადაეცით გურულებს, რა უდიდესი სიხარული განიცადა მოხუცმა, რომ გაიგო, რომ ის, რის შესახებაც იგი ფიქრობდა და წერდა ამდენ წელიწადს და აზრსაც ვერ იგებდნენ ან არ ეთანხმებოდნენ ისინი, ვისაც მეცნიერად და ბრძნად მოაქვს თავი, ყოველივე ეს თვითონ, თავიანთი ჭკუით და სინდისით გადაჭრეს მათ (გურულებმა), და არა მარტო გადაჭრეს, არამედ საქმითაც დაამტკიცეს და ასე მტკიცედ და კარგად მიჰყავთ ეს საქმე".

დ. მაკოვიცკის ჩანაწერებში გაბნეულია ლევ ტოლსტოის სხვა გამონათქვამებიც ქართველობისა და ქართველებთან დამოკიდებულების შესახებ. აქ ბევრი ქართველის სახელი გვხვდება, მაგალითად, მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი, ცნობილი ლიტერატურათმცოდნე, რუსული სიტყვების მოყვარულთა საზოგადოების თავმჯდომარე ალექსი გრუზინსკი (1858–1950) მონაწილეობს იასნაია პოლიანაში ტოლსტოების ბიბლიოთეკის მოწესრიგებაში, ასევე დიდ სიამოვნებას ჰგვრის ლევ ტოლსტოის 1909 წლის 23 მაისს ალ. გრუზინსკის რედაქციით გამოცემული „პ.ნ. რიბნიკოვის მიერ შეკრებილი სიმღერები".

ლევ ტოლსტოის გარკვეული ინტერესი გამოუწვევია ქართველი ჟურნალისტის, თბილისის გუბერნიიდან მეორე სახელმწიფო სათათბიროს დელეგატის გამოსვლას 1907 წლის 15 მარტის სხდომაზე, სადაც ქართველმა დელეგატმა გაილაშქრა 1905 წლის რევოლუციის მონაწილე მუშების რეპრესიების წინააღმდეგ და მოუწოდა სათათბიროს მათი დაცვისაკენ, რასაც „მემარცხენეთა ტაში" გამოუწვევია. ლევ ტოლსტოი პრესის საშუალებით გასცნობია ამ ამბავს.

ლ. ტოლსტოის არ შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩენოდა ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობა სახელმწიფო საბჭოში. მისი გამოსვლა სასჯელის უმაღლესი ზომის სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ.

ლევ ტოლსტოის საუბრების მაკოვიცკისეულ ჩანაწერებში გარკვეული ადგილი ეთმობა ქ. იალტის ქალაქის უფროსს, გენერალ-მაიორ ივანე დუმბაძესა (1851–1916) და ტოლსტოის კორესპონდენტს ერმალო კომლაძეს. ქუთაისის გუბერნიიდან მეორე სახელმწიფო სათათბიროს დელეგატს ბიკენტი ლომთათიძეს (1879–1915) ალექსანდრე. ილია, მარიამ, მიხეილ ნაკაშიძეებს, სოფლის მასწავლებელს,

პირველი სათათბიროს დელეგატს ქუთაისის გუბერნიიდან ისიდორე რამიშვილს (1859-1937), პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილს (1866-1912) და მის წერილს „ქართველების თანამედროვე მდგომარეობის შესახებ", რომელიც „რუსკოე ვედომოსტში" გამოქვეყნდა 1905 წლის 6 მარტს. მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტს, ა. ცაგარეიშვილს, ტოლსტოის მიმდევარს და კორესპონდენტს, მსხვილი ბანკირისა და მრეწველის შვილს ალექსი ჩოლოყაშვილს და მის ცოლს—ბარონესა ტრამაზიურს, ცნობილ ქართველ ეურნალისტ ვარლამ ჩერქეზიშვილს (1846-1925), ილია ჭავჭავაძესა და მის მეუღლეს—ოლღა გურამიშვილ-ჭავჭავაძისას.

ლევ ტოლსტოის ოჯახთან ქართველების დამოკიდებულების შესახებ საინტერესო ამბები გვხვდება, აგრეთვე, სოფიო ანდრიას ასულ ტოლსტაიას „დღიურებში".

დიდი რუსი მწერლის ოჯახს თურმე მეგობრობდა ნ. ი. გრუზინსკის ოჯახი, ხოლო მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორ ალექსი ევგენის ძე გრუზინსკის (1858—1930) ლევ ტოლსტოის სიკვდილის შემდეგაც არ გაუწყვეტია ურთიერთობა მწერლის ოჯახთან; „ტოლსტოის საზოგადოების" დავალებით პროფ. ა. ე. გრუზინსკიმ შეისწავლა „იასნაია პოლიანას ბიბლიოთეკა" და მის წიგნებზე გაკეთებული ლ. ტოლსტოის მინაწერები, რის საფუძველზეც 1912 წელს დაიბეჭდა სტატია: „იასანია პოლიანას ბიბლიოთეკა".

ცალკე უნდა გამოვყოთ მოსკოვის მცირე თეატრის ცნობილი ქართველი მსახიობის, დრამატურგისა და თეატრალური მოღვაწის ალექსანდრე სუმბათაშვილი-იუჟინის (1857—1927) მეგობრობა და ურთიერთობა ლევ ტოლსტოის ოჯახთან.

არა ერთი აღგილი ეთმობა ს. ა. ტოლსტაიას „დღიურებში" ლევ ტოლსტოის თანამოაზრეს და მიმდევარს, იასნაია პოლიანას ხშირ სტუმარს, ცნობილ ქართველ პუბლიცისტს ილია პეტრეს ძე ნაკაშიძეს (1866-1923), მის დას ელენე პეტრეს ასულ ნაკაშიძეს[1] და აგრეთვე მეუღლეს — ნინო იოსების-ასულ ნაკაშიძეს (ნინო ნაკაშიძის ქალიშვილობის გვარი ანთაძეა).[2]

---

[1] გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 45.

[2] ელენე პეტრეს ასული ნაკაშიძე (1868-1943)—განათლება მიიღო თბილისის წმ. ნინოს სასწავლებელში. ღუხობორების დახმარების საქმისათვის 1896 წ. გადასახლებულ იქნა ამიერკავკასიის ფარგლებიდან. იქიდანვე წაიღა ინგლისში და იქ კროიდონში მისტერ კენეორდის მიერ ლევ ტოლსტოის თანამგრძნობთათვის დაარსებულ კოლონიაში ცხოერობდა რამდენიმე წლის განმავლობაში. იქ ესმარებოდა ტოლსტოის მეგობარ ჩერტკოეს. შემდეგში ელ. ნაკაშიძემ ტოლსტოის მოძღერება უარჰყო. 1905 წ. დაბრუნდა რუსეთში, თბილისში კი ცხოერობდა 1917 წლიდან გარდაცვალებამდე და კერძო მასწავლებლობით ირჩენდა თავს.

თუ როგორ აფასებდა ლ. ტოლსტოი ნაკაშიძეების ოჯახს და, კერძოდ, ილია ნაკაშიძეს, კარგად ჩანს შემდეგი სიტყვებიდან:

„ლევ ტოლსტოის საქართველოდან ვინმე ცაგარელი ესტუმრა. დიდი მწერალი თბილად შეეგება მას და ჩვენი ქვეყნის ამბები გამოჰკითხა.

ტოლსტოი განსაკუთრებული ინტერესით შეეკითხა სტუმარს ი. ნაკაშიძის შესახებ, მაგრამ ცაგარელმა დაწვრილებით ვერაფერი უპასუხა, რადგან იგი თავის თანამემამულეს კარგად არ იცნობდა.

ამ შემთხვევამ ტოლსტოი გააოცა და გამომშვიდობებისას ცაგარელს დაბარა:—„როდესაც საქართველოში დაბრუნდებით, უეჭველად გაეცანით შესანიშნავ ი. ნაკაშიძეს და ეცადეთ დაუახლოვდეთ მასო“.[1]

ლ. ტოლსტოიმ, ჯერ კიდევ ადრეულ წლებში, როგორც მოაზროვნემ უკვე ჩამოაყალიბა თავისი საკუთარი კონცეფცია სოციალურ, ფილოსოფიურ და ეთიკურ საკითხებზე, რომელიც არ თანხვდებოდა არც დემოკრატების რევოლუციურ თეორიას, არც კოსერვატორების სლავოფილურ შეხედულებებსა და არც ლიბერალების უნიათო იდეებს.[2]

ცნობილი ქართველი ექიმი და ფილოსოფოსი ივ. გომართელი 1908 წელს წერდა: „ჩვენ არ შეგვიძლია ქედი არ მოვიხაროთ ტოლსტოის გიგანტურ მაგიასთან. არ შეგვიძლია არ ვაღიაროთ მისი უდიდესი გავლენა მსოფლიო საზოგადოებრივ აზრზე. განსაკუთრებით ძვირფასია ტოლსტოი ჩვენთვის, როგორც დღევანდელი წყობილების უდიდესი კრიტიკოსი. მისი კრიტიკა ისეთი ძალით ამეღავნებს ამ წყობილების სისაძაგლეს, რომ შეიძლება ვიფიქროთ, ამას ლაპარაკობს რევოლუციონერი. აი, რატომ ულოცავთ ჩვენ დიად მოხუცს, რუსეთის უდიდეს მწერალს 80 წლის იუბილეზე და უსურვებთ დიდი სნის ცხოვრებას.[3]

მწერალი სახელმწიფოსა და მაღალ საზოგადოებას იმის მიხედვით აფასებდა, თუ რამდენად უახლოვდებოდა მათი ინტერესები ხალხისას.

ლევ ტოლსტოის შემოქმედების ანალიზი იძლევა იმის საშუალებას, რომ განვსაზღვროთ მწერლის პოლიტიკურ-სამართლებრი-

---

[1] ვ. ზამბახიძე, ილია ნაკაშიძე თბ. 1970 წ. გვ.3.

[2] გ. ტალიაშვილი, ვ. შადური, რუსული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1976წ. გვ. 437

[3] ა. ნიკოლაძე, რუსულ-ქართული ლიტერატურული კავშირი თბ., 1958 წ. გვ.185

ჟი მსოფლმხედველობა. მისი აზრით, ქრისტიანული სარწმუნოება (თუმცა, არა ისეთი როგორიც სინამდვილეშია) არის ღვთის სამართალი, ბუნებითი სამართალი. ლ. ტოლსტოი თავის ნაწარმოებში წინა პლანზე წევს ადამიანურ თვისებებს—სიყვარულს, მეგობრობას და თანაგრძნობას, იბრძვის სოციალური დიფერენციაციისა და უსამართლობის წინააღმდეგ, რაც კიდევ უფრო ართულებს და აძნელებს ადამიანთა ურთიერთობას, მთლიანად ცხოვრებას. მისი მსოფლმხედველობის ძირითადი ლაიტმოტივია ადამიანებს შორის სიყვარული და ურთიერთპატივისცემა, რომელ საზოგადოებრივ ფენასაც არ უნდა ეკუთვნოდეს იგი. ბუნებითი სამართლის პრინციპებით სიძულვილი და მტრობა არ უნდა არსებობდეს, ბოლო უნდა მოეღოს ყოველგვარ ძალმომრეობას. სამწუხაროდ, მწერლის აზრით, ირღვევა ღვთიური პრინციპები, ამიტომ ყველას ვალია იბრძოლოს უსამართლობისა და უკანონობის, ძლიერის მიერ სუსტის ჩაგვრის წინაღმდეგ და ა. შ.

ლევ ტოლსტოის აზრით, ომი ეწინააღმდეგება ადამიანის ბუნებას, რადგან მას მასიური სიკვდილი მოაქვს. თავის ნაწარმოებებში იგი ილაშქრებს მართლმსაჯულების, ბიუროკრატ და კორუმპირებულ მოსამართლეთა წინააღმდეგ. მისი აზრით, ბევრ მათგანს არა აქვს უფლება სხვა გაასამართლოს, რადგანაც ხშირ შემთხვევაში განსასჯელზე მეტი დამნაშავენი თვითონ არიან. მწერალი ხმას იმაღლებს ეკლესიის წინააღმდეგაც, რადგანაც „სამღვდელოება სახელმწიფოს სამსახურშია და გაბატონებული საზოგადოების ინტერესებს იცავს“.[1]

ლევ ნიკოლოზის ძის ნააზრევი და შეხედულებანი მოცემულია მის ნაწარმოებებში, რომელიც სცილდება ეროვნულ ინტერესებს, ყოველივე ამას ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მსოფლიო ლიტერატურის შემდგომი განვითარებისათვის. ამიტომაც ტოლსტოის მემკვიდრეობა არა მარტო წარსულის, არამედ მომავლის კუთვნილებაცაა.

ლ. ტოლსტოი ყოველთვის მიისწრაფვოდა ცხოვრების ღრმად განზოგადებული, ტიპიზებული, გამახვილებული ასახვისაკენ. ამიტომაც წვდებოდა ის მოვლენათა არსს და ემსახურებოდა ზოგადსაკაცობრიო იდეებს.

---

[1] გ. ტალიამეილი, ე. მაღური, რუსული ლიტერატურის ისტორია თბ., 1967 წ. გვ. 461

მისმა მხატვრულმა შემოქმედებამ კეთილისმყოფელი გავლენა მოახდინა იმდროინდელ და შემდგომი პერიოდის საკაცობრიო აზროვნებაზე.

ლ. ტოლსტოი რუსულ და მსოფლიო ლიტერატურაში შევიდა როგორც თავისუფალი აზროვნების აღამიანი, რომლისთვისაც უცხო იყო პარტიკულარიზმი.

მწერლის ყველა ნაწარმოები „ანარეკლია მისი დაძაბული, ამასთან თავისებური და დამოუკიდებელი შინაგანი შრომისა. პირველი ნაბიჯიდანვე ის ისწრაფვოდა იმისაკენ, რომ მოვლენებისადმი საკუთარი თვალით ეცქირა და ყველაფერი თავისი კრიტიკული გონების განსჯით შეემოწმებინა. შეხედულებათა და მსჯელობათა ეს ორიგინალურობა აუცილებლად ემსახურებოდა თავისუფლებისაკენ სწრაფვას, საკუთარი თავის პოვნის მცდელობას, დამოუკიდებელ ფილოსოფიურ და ლიტერატურულ ძიებებს. განუხრელად აღრმავებს რა თავის მხატვრულ ოსტატობას „ომსა და მშვიდობაში“, „ანა კარენინაში“, „აღდგომაში“, „ჰაჯი მურატსა“ და სხვა ნაწარმოებებში, ტოლსტოი კრიტიკული რეალიზმის მწვერვალებს აღწევს. იგი უდიდესი ოსტატობით და თანაბარი ძალით ხატავს როგორც საზოგადოებრივ ყოფა-ცხოვრებას და გმირების ფსიქოლოგიას, ისე მშობლიური ქვეყნის ბუნებას. მდიდარი და მრავალფეროვანია მისი ენა, რომლის არსი არ ეტევა მხატვრული მეტყველების ღირსებათა ჩვეულებრივი, მოკლე განსაზღვრის ჩარჩოებში. განსაკუთრებით მაღალ მოთხოვნებს, რომლებსაც ტოლსტოი მწერლის მხატვრულ შემოქმედებას უყენებდა, ის თვითონვე ბრწყინვალედ ახორციელებდა. ეს მოთხოვნები გამოიხატებოდა ნაწარმოების მაღალ იდეურობაში, მისი მხატვრული ფორმის სრულყოფაში და, რაც მთავარია, მწერლის გულწრფელობასა და სიმართლეში მის მიერ ასახული ცხოვრების მოვლენათა მიმართ.

მწერალი თავის რომანებსა თუ მოთხრობებში შესანიშნავად ახერხებს თავისი დადებითი გმირების სულიერი სამყაროს, მათი პირადი და საზოგადოებრივი მისწრაფებების, მნეობრივი და ინტელექტუალური ცხოვრების ჩვენებას.[1]

აღამიანი რომ იყოს გულადი, მამაცი, უშიშარი, პატრიოტი, საჭიროა თავდაპირველად მიაღწიოს შინაგან მნეობრივ სრულყოფას, ამისათვის კი მას უნდა გააჩნდეს არა მარტო მდიდარი სული, არამედ ძლიერი ნებისყოფაც. მწერლის აზრით, ორივე ეს თვისება

[1] პ. ღუდუმაური, დასახ. ნამრ. იქვე.

მხოლოდ უბრალო ხალხშია და ამიტომ მხოლოდ ისინი აღწევენ ბნეობრივ სრულყოფილებამდე.

მხატვრული შემოქმედებისადმი ასეთი მიდგომა ტოლსტოის საშუალებას აძლევდა რეალისტურად აესახა ყველა სოციალური ფენის ადამიანთა ინდივიდუალური გრძნობები და განცდები, როგორც ხასიათების გამოვლინება სხვადასხვა გარემოებებსა და განზომილებებში.

ლ. ტოლსტოის სიდიადე და ღირსება ყველა პროგრესულად მოაზროვნე ადმიანისათვის იყო ცნობილი, რასაც არც მისი მოწინააღმდეგენი მალავდნენ. აი, რას წერს ლ. ტოლსტოის მეგობარი და თანამემწე ჯ. სერგეენკო:

P.S. Въ последнее время Льва Николаевича начали посещать недуги. Онъ перенесъ мучительную болезнь печени, грудную жабу, тифъ и воспаленіе легкихь. Въ его годы это__почти чудесныя победы. Во время его болезни со всехь концовь міра стекались кь нему выраженія участія. Даже противники Льва Николаевича съ тревогой следили за известіями о ходе болезни великаго писателя. «Пусть что хочеть пишеть, но только пусть живетъ еще», говорилъ сь горячимъ чувствомъ одинъ изъ противниковъ Л. Н. Толстого. «Да хранитъ тебя Аллахъ на пользу мира», писалъ Льву Николаевичу одинъ турокъ.[1]

შემთხვევითი როდია, რომ დიდი ქართველი პოეტი და მოაზროვნე ვაჟა-ფშაველა თავის პუბლიცისტურ და საპოლემიკო წერილებში, რუსთაველისა და შექსპირის გვერდით, იხსენიებს პუშკინს და ტოლსტოის.

ლევ ტოლსტოი 1910 წლის 10 ნოემბერს საიდუმლოდ და სამუდამოდ ტოვებს იასნაია პოლიანას, სადაც მან მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება გაატარა. არის მოსაზრება, რომ იგი კავკასიისკენ და, კერძოდ, საქართველოსაკენ გამოეშურა, ალბათ, „სადაც ფიქრობდა დაეწყო თავის მსოფლმხედველობასთან სავსებით შეთანხმებული ახალი ცხოვრება“,[2] რათა აღესრულებინა ილია ნაკაშიძისათვის 1903 წელს მიცემული სიტყვა, სამწუხაროდ, იგი გზაში გაცივდა და სადგურ ასტაპოვოში გარდაიცვალა. „ეს იყო სიცოცხლის აზრის ძიება, ეს იყო სიცოცხლის ბედშაობის აღიარება სიკვდილის წინაშე, ეს იყო ტიტანური შებრძოლება სიკვდილის პრობლემასთან“[3]__წერს არჩილ ჯორჯაძე.

---

[1] П. Сергеенко, как живеть и работаеть Л. Н. Толстой, Моск. 1908 г. ст. 143.

[2] ს. დანელია იქვე, ვ. ბამბახიძე ი. ნაკაშიძე თბ. 1970 გვ. 23.

[3] პროფ. ს. დანელია, ნარკვევები XIX საუკუნის რუსული ლიტერატურის ისტორიიდან თბ., 1936წ. გვ. 350. ბამბახიძე, ი. ნაკაშიძე თბ., 1970წ. გვ. 23. არჩ. ჯორჯაძე თხზ. წიგნი III 1911 წ. გვ.

ლ. ტოლსტოის ცხოვრების, შემოქმედებისა და მისი პუბლიცისტური მემკვიდრეობის მკვლევართა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს საკუთარი ოჯახის წევრებთან მწერლის დამოკიდებულების საკითხი, წინააღმდეგობები მეუღლესა და შვილებთან. გენიალური შემოქმედი წინააღმდეგი იყო თავისი ქონების ანდერძით მემკვიდრეებზე განაწილებისა. უფრო მეტიც, მან ოჯახს არ დაუტოვა უფლება ნაწარმოებების გამოქვეყნებისათვის პონორარის მიღებისა.

არჩილ ჯორჯაძე ცდილობს პასუხი გასცეს კითხვაზე, რატომ და სად გაიქცა ტოლსტოი სიბერეში? ამ შემთხვევას მიუძღვნა სტატია „ლევ ტოლსტოი (ცხოვრების ტრაგედია)“, რომლის ტექსტსაც ქვემოთ ვაქვეყნებთ.

ფილოსოფოსებსა და სოციოლოგთა შორის ერთ-ერთი საინტერესო პასუხი ამ კითხვაზე ბერდიაევს[1] ეკუთვნის, მან ტოლსტოის გზადყოფნა მიიჩნია როგორც სიკვდილისაკენ სწრაფვა, რომელსაც დააგვიანდა მასთან მისვლა, ტოლსტოი ეშურებოდა სიკვდილს, როგორც უკვდავებაში გადასვლის უკანასკნელ ნაბიჯს. ტოლსტოის ცხოვრების საზრისი მის შემოქმედებაშია, რომელიც სცილდება ჩვეულებრივი მოკვდავის აზროვნებას. მისთვის არც ოჯახი, არც შვილები, არც სიმდიდრე და არც ქონება არ იყო ყოფიერების საზრისის მომნიჭებელი. ამ საზრისის წყაროს იგი ხედავს ხალხის სამსახურში, პირადი კეთილდღეობის, ხორციელ ვნებათა დათრგუნვისა და ზოგადსაკაცობრიო იდეების ამაღლებაში.

ძნელია იმის თქმა, იცნობდა თუ არა არჩ. ჯორჯაძე ბერდიაევის შეხედულებებს, მაგრამ აშკარაა, მისი მოსაზრება ძალიან ახლოს დგას ბერდიაევის დასკვნებთან.

არჩ. ჯორჯაძე თვლის, რომ ტოლსტოიმ, სხვა გენიოსებთან ერთად, გააცნობიერა სიცოცხლის ტრაგიზმი, სიკვდილისა და სიცოცხლის განუყრელობა და ამავე დროს მათი შეურიგებლობა. ჯორჯაძის მტკიცებით, ტოლსტოის შეუძლებლად მიაჩნია ადამიანური აზროვნება შეეგუოს მისი ყოფიერების უსაზრისობას. ადამიანის არსება პროტესტს აცხადებს ამ უსაზრისობის წინააღმდეგ და როგორც არ უნდა გაალამაზოს მღვარდადებული ყოფიერება, მას ვერ შეურიგდება ჩვენი ლტოლვა უკვდავებისაკენ და ჩვენი ნებელობა“[2].

ანალოგიური აზრი განავითარა კიტა აბაშიძემ სტატიაში „ზეკაცის ტრაგედია.“

---

[1] ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე ბერდიაევი (1874–1948) ფილოსოფოსი და მოაზროვნე დაწ. იხ. ე. კოლუა, ნ. ბერდიაევი XX საუკუნის ბურჟუაზიული ფილოსოფია თბ. 1970 წ.

[2] არჩ. ჯორჯაძე, სამშობლო და მამულიშვილობა, თბ., 1980 წ. გვ. 330.

დიდი მწერლისადმი სიყვარულისა და პატივისცემის გრძნობის ამსახველია ვაჟა-ფშაველას ლექსი ტოლსტოის გარდაცვალებაზე, რომელიც ასე იწყება:

„მარტო რუსეთმა? მთელმა ქვეყანამ
დაჰკარგა მამა, თავის აღმზრდელი,
ვინაც მოჰფინა ჩვენს გულ-გონებას
და ჩვენს ვნებათა უხვად ნათელი.
გაჩაღებულსა სულის ქურაზე
ახალ გრძნობასა და აზრსა სჭედდა,
ადამიანთა სულის შემხუთველს
დაუცხრომელსა ხუნდებსა პკვეთდა.
მოხუცდა, მაგრამ იმისი გული
ჭაბუკისაზე ძლიერად სცემდა
მან სიყვარული ჰაერად შექმნა
რომ მას სუნთქავდეს სულ-დგმული ყველა;
ამაში არის ჯოჯოხეთისა
სამოთხედ შექმნის საღსარი, შველა,
მაგრამ საიდან? როცა ჩვენს გულში
და გონებაში ჯერ ისევ ბნელა.[1]

***

ეს მძლავრი სული, ზოგთაგან კრულმა
მიმოჰქრის ეხლა ცათა სფეროში
და თავს აფარებს დასავენებლად
თავის ღმერთისა კალთის ჩეროში:
ვეღარ იპოვოს მისებრი გვამი
რუსეთმა თავის სამფლობელოში!
დიდხანს და დიდხანს უნდა ლოდინი
კვლავ ამოუხდეს მას მზე ჩამქრალი;
დიდი დრო უნდა რუსეთის ერმა
შეიგნოს მისი მოძღვრების ძალი
სულითამც იშვებს და გაიხარებს,
ვინც ჩვენს ცხოვრებას დაატყო კვალი,

[1] ა. მახარაძე, რაზიკამეილების პოეზია, თბ., 1987 წ. გვ. 72

კვალი ღრმა, დიდი, ვითა უფსკრული
რომ იმის ფსკერსა ვერ სწვდება თვალი
იქ აგროვია მარგალიტები
აუარები ზურმუხტი, ლალი
რომ ის მოპხვეჭო არაფერს გარგებს
ხმალი და თოფი, ურიცსვი ჯარი
ვინც სიყვარულით განიმსჭვალება
იმას ეკუთვნის იმისი არსი.[1]

ხოლო გამოხმაურებაში, „ლევ ტოლსტოი", აკაკი წერეთელი წერდა: „მე ვამბობ ლევ ტოლსტოიზე, რომლის სიკვდილმაც, არა უდროოდ, დიდად შეაძრწუნა ყველა ადამიანი... ისე შეგნებულად და გამბედავად მებრძოლს, როგორც ტოლსტოი იყო მთელს მის სიცოცხლეში, ძვირად ვხედავთ. მის მოძღვრებას სარჩულად სახარება ედვა. ჰქადაგებდა „ერთობას, თანასწორობასა და სიყვარულს". წინააღმდეგი იყო ძლიერისაგან სუსტის დაჩაგვრისა, დიდისაგან პატარის ჩაყლაპვისა. ბევრ რამ წერილმან სასაცილო მოვლენას ცხოვრებაში შემოღებულს ეურჩებოდა.

აი, ამით მოიზიდა მან ყველა დაჩაგრულთა გული და გაიჩინა მიმდევრები არა მარტო რუსეთში, არამედ ევროპასა და ამერიკაშიც, როგორც მოციქულმა მახარობელმა მომავლისამ. მაშ, რასაკვირველია, თუ ქართველებიც დღეს მას გულწრფელად იგლოვებენ"[2]

ტოლსტოის სიკვდილამდე ილია ჭავჭავაძე პრესის ფურცლებზე ასე აღნიშნავდა მწერლის შესახებ: „გრაფ ტოლსტოი (ლევ ნიკოლოზის ძე), რომლის ფილოსოფიამაც ააღაპარაკა დღეს მთელი რუსეთი... შრომაში პპოვებს საგანს ცხოვრებისას".[3]

ლევ ნიკოლოზის ძე ტოლსტოის ურთიერთობები, კავშირები საქართველოსთან და ქართველებთან ამაღლებული და გულწრფელი იყო, რის შესახებაც იგი მიუთითებდა კიდევაც, „ის უეჭველად სიყვარულის ქვეყანაა", ნაწარმოებებში „ბავშვობა და ყრმობა", „თავდასხმა", „მარკერის ჩანაწერები", მისი ცნობილ დღიურში, ნათლად ჩანს, მისი სიყვარული და დამოკიდებულება კავკასიასა და საქართველოსთან. „ტოლსტოის უყვარს ქართველები, თავისუფლებისმოყვარული ხალხი".[4] დ. მაკოვიცკი იხსენებს ლ. ტოლსტოის თქმულს

---

[1] ჟურნ. „ნაკადული" 1910 წ. №11, გვ. 38-39.
[2] აკ. წერეთელი, რჩ. ნაწ. 1960 წ. გვ. 655-656.
[3] ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. IV, გვ. 239
[4] ნ. ნაკაშიძე, მოგონებანი, თბ., 1946წ. გვ. 3

„უსაყვარლესი ხალხია ეს ქართველები, ჭკვიანი, მშვიდობიანი, სათნო, კეთილი ან რა დიდებული და ხელგაშლილი არიან ისინი“[1]

ტოლსტოის სიკვდილმა მსოფლიოს პროგრესული აზრი შესძრა, როგორც ილია იტყოდა, „კაცობრიობის დიდმა დანაკარგმა“ ააღელვა ყველა. თანახმად ტოლსტოის ანდერძისა, ის ჩაასვენეს უბრალო კუბოში და დაკრძალეს იმ ადგილას, „სადაც მწერალი ბავშვობისას ჯადოქრულ „მწვანე ჯოხს“— საყოველთაო ბედნიერების საიდუმლოებას—ეძებდა“.

და აი, ტყით მოსილ ხრამის კიდეზე გაჩნდა განმარტოებული უბრალო საფლავი, მასზე არც ჯვარია და არც ძეგლი. ასე მოუსურვებია თვით ტოლსტოის. მხოლოდ პატარა ბორცვი, მაუხულობით ყვავილებით მორთული, ზამთრობით კი თოვლით დაფარული, უჩვენებს ადგილს, სადაც განისვენებს ლევ ნიკოლოზის ძე ტოლსტოი. ირგელივ—წარმტაცი რუსული ბუნება, რომელიც მას ასე უყვარდა და რომელსაც მომხიბლავად აღწერდა.

ტოლსტოის უკვდავი ღირსება შორს სცილდება მისი სამშობლოს საზღვრებს. დიდია მისი ზეგავლენა მსოფლიო ლიტერატურის განვითარებაზე. მისი სახელის წინაშე თავს ხრიდნენ გამოჩენილი მწერლები: ფლობერი, მოპასანი, ანატოლ ფრანსი, რომენ როლანი, დრაიზერი და სხვები.[2]

საზოგადო მოღვაწის ბურჯი თვითონ საზოგადოებაა და საზოგადოების გაუსრულებელი სამართლიანობა. ამაშია იგი წყარო ღონისა, მხნეობისა და გულმოდგინებისა. იგია წყარო, რომელსაც სვამს საზოგადო მოღვაწე, როცა კიცხვა და კილვა, ათასნაირი მწუხარება და უსიამოვნება გულს უშრობს ხოლმე რთულისა და მძიმე მოვალეობის ასრულების გზაზედ. ამით იგრილებს იგი დამწვარ გულს და იფონებს იგი კიცხვა-კილვისაგან შესუთულს სულსა და ერთი წუთი ამისთანა მოფონებისა, მთელს წლების მწუხარებას გადააჭარბებს ხოლმე თავისი ღირსებითა და სიკეთითა[3].

არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ დიდი ილიას ამ ბრძნულ სიტყვებს: არა რომელიმე კონკრეტული ქვეყნის, არამედ მსოფლიო პროგრესული აზრის მატარებელი, პატრიოტული სულით, ჰუმანიზმითა და კაცთმოყვარეობით გამთბარი საზოგადოებაა ლ. ტოლ-

---

[1] დ. მაკოვიცკი, წ. ტ. II 1923 წ. გვ. 13

[2] პ. ღუღუშაური, დასახ. შრ. გვ. 40

[3] ი. ჭაჭავაძე, თხზ. ტ. VII გვ. 343

სტოის უმდიდრესი მემკვიდრეობის, მისი მსოფლმხველობრივ-ფილოსოფიური ნააზრევის ბურჯი და დამფასებელი.

კაცობრიობის ისტორიისათვის რამდენიმე საუკუნე ბევრი არასოდეს არ არის, მაგრამ „საკმაო დროა თაობათა ცვლისა, აზრის ამაღლებისა, ფასეულობათა შექმნა-გადაფასებისათვის ისტორიით კანონქმნილი“.

თავი მეორე

მესხეთის ისტორიული ბედი

სანამ უშუალოდ საქართველოში, კერძოდ, სამცხე-ჯავახეთში სომხების, დუხობორების და სხვა ეროვნების წარმომადგენელთა მასიური ჩამოსახლების პროცესებს შევეხებოდეთ, გვინდა მოკლედ მიმოვიხილოთ მესხეთი,[1] როგორც საქართველოს ერთ-ერთი ძირძველი კუთხე, რომელმაც უდიდესი როლი ითამაშა ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური და კულტურული აღმავლობისა და დაწინაურების საქმეში. „ზემო ქართლი, ანუ მესხეთი, სამცხე–ჯავახეთიდან მოყოლებული ტაო–ისპირამდე, ერთს საგამგებლო ერთეულს; საერისთავო–საერისთავოს და სამთავროს შეადგენდა. XIII საუკუნის მეორე ნახევარში მესხეთის მთავრის განსაგებელი იწყებოდა ბორჯომის ხეობითგან, თაშისკარიდან და კარნუქალაქამდის ვრცელდებოდა—წერდა აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი. სამცხე–ჯავახეთი საქართველოს სამხრეთ დასავლეთის შემადგენლობაში შედიოდა, რომელიც მესხეთის სახელწოდებითაა ცნობილი. იგი უძველესი დროიდან მოიცავდა სამცხეს, ჯავახეთს, ტაოს, კლარჯეთს, არტაანს, ერუშეთს, შავშეთს, კოლას, აჭარას, ბასიანს, ჭანეთს, ამბოცს, ლიგანის ხევსა და სპერს. მესხეთის სახელწოდება წარმოდგება ქართველური ტომის მესხებისაგან, რომლებიც აქ უძველესი დროიდან ცხოვრობდნენ. სამცხეს სამთავროს გაზრდისა და მის მფლობელთა საგვარეულოსათვის ათაბაგთა სახელის დამკვიდრების შემდეგ, მესხეთი საათაბაგოდ იწოდებოდა და XIV საუკუნიდან სამცხე-საათაბაგო მთელი მესხეთის სინონიმი გახდა.[2]

ვახუშტი ბატონიშვილი კი ასეთნაირად აღწერს: „ბაგრატიონთ მეფობასა შინა ყოველთა ამათ ადგილებითა და ქუეყანათა კრებით ეწოდა მესხეთ იგივე ძველი სახელი სამცხეთოსი, და სიმოკლისათვის მესხნი ითქმის“. ისპირი და ლაზისტანი II საუკუნიდან ხალიბებს

[1] ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები. თბ., 1919 წ. გვ. 45-46.

[2] ვ. ლორთქიფანიძე, სამცხე ჯავახეთი XIX-XX სს. თბ., 1994 წ. გვ. 5. სამცხე-ჯავახეთის თანამედროვე სოციალურ-დემოგრაფიული პრობლემების შესახებ ვრცლად იხ. მისივე ისტორიული მესხეთის დემოგრაფიული განვითარების პრობლემები, თბ., 1998 წ.

ანუ ლაზებს ეკუთვნოდა, ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსი პროკოფი კესარიელი წერს: „მესხები ძველთაგანვე იბერთა ქვეშევრდომნი არიან და მათ მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები“,[1] ე. ი. მესხები პოლიტიკურად და ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულად ქართლში შედიოდნენ. ვასუშტი ბატონიშვილი „საქართველოს ცხოვრებაში“ მიუთითებს, აგრეთვე, რომ XIII საუკუნის დამდეგს თამარ მეფის მიერ დაარსებულ ტრაპეზუნის იმპერიაში მოექცა ლაზისტანი, ანუ ჭანეთი, მაგრამ შემდგომში იგი საქართველოს შემოუერთდა და ჯერ მესხეთის მთავარს და შემდეგ გურიელს ეჭირა, ხოლო 1511 წელს სამცხის მთავრის ათაბაგის ხელში გადაიდა.[2]

ათაბაგის სახელო პირველად თამარ მეფის დროს დაწესდა, როდესაც მესხეთში დაინიშნა გამგებლად ივანე მხარგრძელი, (1184-1214), ხოლო მეფე გიორგი V-მ (ბრწყინვალე) (1314-1346) 1334 წელს ათაბაგობა ყვარყვარე ჯაყელს უბოძა, შემდგომში გიორგი VIII დროს ყვარყვარე II-მ, 1463 წელს სამცხე-საათაბაგოდ აქცია და დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულად გამოაცხადა. ამით, ფაქტობრივად, შეიქმნა „სახელმწიფო სახელმწიფოში“, დამოუკიდებელი საშინაო და საგარეო პოლიტიკით, დამოუკიდებელი „საურავებით“, საგადასახადო და საბაჟო სისტემით. ყველაფერი ეს ჯაჭვური რეაქციით გაგრძელდა ქვეყნის დანარჩენ მხარეებშიც და ერთიანი ცენტრალიზებული მართვა-გამგეობა სეპარატისტული მმართველობით შეიცვალა. ქვეყნის დაშლის ამ პროცესს ხელს უწყობდნენ გარეშე იმპერიული ძალები, მაშინდელ პირობებში თურქეთი და სპარსეთი“.[3]

სამცხე-ჯავახეთის ათაბაგებს შორის თავისი მოღვაწეობით გამოირჩეოდა ბექა I ჯაყელი (დაახლოებით 1240-1306 წწ.), სამცხის მმართველად წოდებული, რომლის საგამგებლოში შედიოდა სამცხე, აჭარა, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, კოლა, არტაანი და ჯავახეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ბექას ათაბაგობის პერიოდში საათაბაგო გამოყოფილი იყო ერთიანი საქართველოსაგან და ცალკე პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა. ბექა I ილხანთა სამეფოს ვასალი იყო და ქართველთა პოლიტიკურ გავლენას აქტიურად იცავდა ტრაპიზონის სამეფოში. მისი მოღვაწეობის პერიოდში აშენდა წმინდა საბას ტაძარი საფარაში, რომელიც თავისი არქიტექტურული მნიშ-

[1] ე. ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსი საქართველოისი თბ., 1973 წ. გვ. 658.

[2] საქართველოს ისტორია, ლექსიკონი გ. ბ. შემდგენელი რ. მეტრეველი თბ., 1979 წ. გვ. 143.

[3] გ. ლობჟანიძე, ნარკვევები ქართული საზოგადოებრივი პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან 1998 წ. გვ. 154.

ენელობით საინტერესო საეკლესიო ძეგლს წარმოადგენს დღესაც.

ბექამ შეადგინა სამართლის წიგნი, რომელიც ქართული სამართლის ძეგლებს შორის სამართლის მნიშვნელოვანი წყაროა.

ბექას შემდეგ საკანონმდებლო მოღვაწეობა, ცოტა მოგვიანებით, აღბუღა I ჯაყელმა, სამცხის ათაბაგმა, საქართველოს ათაბაგ-ამირსპარსალარმა (XIV ს. II ნახევარი) გააგრძელა.

მათი ნაღვაწი ქართული სამართლის ისტორიაში ცნობილია ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის სახელით, რომელიც შეტანილია ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კოდიკოში. ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის ტექსტის შესწავლის საქმეს ფასდაუდებელი სამსახური გაუწიეს ისეთმა ცნობილმა მეცნიერებმა, როგორებიც იყვნენ: ვ. ბატონიშვილი, თ. ჟორდანია, გ. ჟორდანია, პლ. იოსელიანი, ნ. ურბნელი, ს. კაკაბაძე, ივ. ჯავახიშვილი, არჩ. ჯორჯაძე, ი. დოლიძე, და სხვები. ამ ძეგლის მიმართ დაინტერესება გამოიჩინა ცნობილმა რუსმა მკვლევარმა და იურისტმა მაქსიმ კოვალევსკიმ.

ბექა I ჯაყელის სამართლის წიგნის წინასიტყვაობა დაკარგულია, რის გამოც, ამ ძეგლის შედგენის გარემოება და მოქმედების ასპარეზი გაურკვეველია.

რაც შეეხება აღბუღა I ჯაყელს, თავისი სამართლის წიგნი საკანონმდებლო კრებაზე შეუდგენია. „ათაბაგ ამირსპასალარ აღბუღას ამ კრებაზე მოუწვევია მაწყუერელი, თავისი ბიძა-ძე“ მაშია და მისი ძმა საფარის მოძღვარი პაფნოტე, ხუთისაეე თემისა სამცხისა“, ტაოელთა, კლარჯთა, შავშთა, და უეჭველია ჯავახთა და მესხთა, ეპიზკოპოზნი, მეუდაბნოენი, უეჭველია წარჩინებულნიც და უფროსი მოხელენიც. საკანონმდებლო კრება „ჭოლ(ევ)თა“-ს შეყრილა და ქვეყნის იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ მსჯელობის შემდეგ მას საჭიროდ უცვნია ბექას კანონისათვის დაემატებინა ახლად გაჩენილ თუ გახშირებულ დანაშაულობათა დასასჯელად განკუთვნილი მუხლები. ამნაირად ბექას 65 მუხლისაგან შემდგარ კანონებს კიდევ 32 მუხლი დაერთო“[1] ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნს თავიდან „აღბუღას სამართლად მიიჩნევდნენ. ამის შესახებ ნ. ურბნელი წერდა: „სამცხე-საათაბაგოს რჯული, რომელიც ცნობილია „აღბუღას სამართლად“, მარტო აღბუღას არ ეკუთვნის და მეცდომით უწოდებენ ასეთ სახელს. სამართალსაც ცხადად ეტყობა, რომ იგი სხვადასხვა დროს დაწერილია. პირველი ნაწილი შეუდგენია და მის შვილიშვილს საჭიროდ უცვნია პაპის განაჩენი უცვლელად დაეტოვებინა, რაკი იმის დროს ავკაცობა და ბოროტმოქმედება გამრავ-

[1] ივ. ჯაეახიშვილი, დას. შრ. გე. 108.

ლებულა. აღბუღამ თავისი შეღგენილი სამართლის წიგნიც დაურთო პაპის განაჩენს"[1]

აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ამ საკანონმდებლო ძეგლის მოქმედების ასპარეზის საზღვრები უეჭველია კრების მონაწილეთა შემადგენლობის მისედვით შეიძლება განისაზღვროს. ეს ასპარეზი კი იმდროინდელი საქართველოს თითქმის ერთ მესამედს შეადგენდა. თუ ამასთანავე მესხეთის ცხოვრების და განვითარების მაღალ კულტურულ დონესა და პოლიტიკურად დიდ ღირებულებასაც გავითვალისწინებთ, მაშინ ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის დიდი მნიშვნელობა სრულებით ცხადი შეიქმნება. ივ. ჯავახიშვილი სამართლიანად მიიჩნევდა, რომ „იმ დროს მესხეთსა და საქართველოს დანარჩენ ცენტრალურ ადგილებს შორის, კულტურულისა და სოციალური მდგომარეობის მხრივ, რაიმე თვალსაჩინო განსხვავება არ უნდა ყოფილიყო, ამიტომ ამ ძეგლის ანალიზით მოპოვებული სურათი ნაწილობრივ შეიძლება დანარჩენ საქართველოსთვისაც დამახასიათებლად მივიჩნიოთ"[2].

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი გვაწვდის შესანიშნავ ცნობებს იმდროინდელი სამხრეთ საქართველოს (რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი დღეს თურქეთის ტერიტორიაზეა) პოლიტიკურ და საზოგადოებრივ წყობილებაზე, მხარის სამართლებრივ მდგომარეობაზე, ცალკეულ დანაშაულთა სახეებზე, ვალდებულებით სამართლის ინსტიტუტებზე, საოჯახო სამართალზე და ა.შ. სისხლის სამართლის დანაშაულიდან განხილულია მკვლელობა, სხეულის დაზიანება, სქესობრივი დანაშაული, ძარცვა, ქურდობა, ღალატი, მექრთამეობა, ცეცხლის წაკიდება, ვენახის და ხეხილის აჭრა, შეურაცხყოფა, ცილისწამება, ქალის მოტაცება და სხვა.

სამოქალაქო სამართლიდან აღსანიშნავია საკუთრების უფლება, ნასყიდობა, გირაონობა, ჩუქება და ა.შ.

ცალკეული მუხლები ეძღვნება საოჯახო და საქორწინო სამართალს, სასამართლო წყობილებას, სასამართლოს პროცესს, პროცესში მონაწილე მხარეებს, მტკიცებათა სახეებს და სხვა.

ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნი იცნობს: სისხლის ფასის გადახდას (კომპოზიცია), სიკვდილით დასჯას, გაძევებას, შეჩვენება-შერისხვას, დამნაშავის დაზარალებულზე გადაცემას, ნაპარავის ორკეც ანაზღაურებას, გამარბილებელ (ანუ დამამცირებელ) სასჯელებს და ა.შ.

---

[1] ნ. ურბნელი, ათაბაგნი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი თბ., 1890წ.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, ტ. VI თბ., 1982 წ. გვ. 107-108.

ბუნებრივია, ჩვენს მიზანს ამ შემთხვევაში არ წარმოადგენს ბექა-აღბუღას სამართლის წიგნის საფუძვლიანი განხილვა[1], ჩვენ მას შევეხეთ იმდენად, რამდენადაც სამცხე-ჯავახეთზე (მესხეთზე) მსჯელობისას გვერდს ვერ ავუვლიდით ამ ორი სჯულმდებელი ათაბაგის, პაპისა და შვილიშვილის, რომელთა შორის ნახევარი საუკუნეა ჩამდგარი, დამსახურებას ერისა და ქვეყნის წინაშე.

სამცხე-საათაბაგო თავისი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ნიშნის მიხედვით თუ პოლიტიკური მნიშვნელობით, საქართველოს დანარჩენი სამეფოების გვერდით განიხილებოდა: „მეხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს ტერიტორიაზე საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ოთხი პოლიტიკური ერთეული: ქართლის, კახეთის, იმერეთის სამეფოები და სამცხე-საათაბაგო."[2]

ოსმალთ მიერ კონსტანტინოპოლის აღებამ და მცირე აზიაში გაბატონებამ მთელი დასავლეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო მძიმე დღეში ჩააგდო. საუკუნეების განმავლობაში ოსმალეთი მისთვის ჩვეული ხერხებით და მეთოდებით ცდილობდა ყოველივე ქართული აღმოეფხვრა და განედევნა მოსახლეობის ჩათვლით. როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი წერს „პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი დევნით და ეკონომიური შევიწროებით ცდილობდა, რომ ქრისტიანობა აქაურ ქართველთა შორის დაემხო და ქვეყანა გაემაჰმადიანებინა". ეს პროცესი XVII საუკუნის II ნახევარში დაიწყეს ოსმალებმა, ჯერ უმაღლეს წრეებში, შემდეგ კი მთელ მოსახლეობაზე გააერცელეს. ასეთი პოლიტიკა XIX საუკუნის დამდეგამდე გაგრძელდა. სამცხის უკანასკნელი ათაბაგი იყო მანუჩარი (1614–1624), რომელიც ცნობილ და განთქმულ მარაბდის ომში სპარსეთის წინააღმდეგ დანარჩენ ქართველ მეფეებთან ერთად მონაწილეობდა. მან აღიარა ოსმალეთის უზენაესი ხელისუფლება, მაგრამ თავისმა ბიძამ მოწამლა, თვით წავიდა სტამბოლს, მიიღო მაჰმადი-

---

[1] ვ. ბაგონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა თბ., 1973წ.
ნ. ურბნელი, ათაბაგარი ბექა და აღბუღა და მათი სამართალი თბ., 1890წ.
М. Ковалевский Законы и обычай на Кавказ Т.I и II 1890 г.
თ. ჟორდანია, ქრონიკები წიგნი II თბ., 1897 წ.
დ. ჩუბინაშვილი, ქართული ქრესტომათია თბ., 1863 წ. I
П. Иоселиани, Краткая история Грузинской церкви лет. 1843 г.
ს. კაკაბაძე, სჯულმდებელი ბექასა და აღბუღას კანონი 1912 წ.
ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი 1953 წ.
ივ. ჯავახიშვილი, ტ. VI თბ., 1982 წ.
არჩ. ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი I 1911 წ.

[2] გ. ქიქოძე, ერეკლე მეორე, თბ., 1941 წ. გვ.8

ანობა და სულთანის ანუ ხონთქარის მიერ დანიშნულ იქნა ახალციხის ფაშად, საფარ-ფაშას სახელით, „და დაჯდა ესე საფარ-ფაშა და დაიპყრა სრულიად საათაბაგო... და მართაველა ვითარცა წესი არს ოსმალთა", წერს ვ. ბატონიშვილი.

ამის შემდეგ ოსმალებმა სამცხის საათაბაგო ახალციხის საფაშოდ აქციეს, რომლის შემადგენლობაში ჭოროხის ხეობაც შედიოდა და ოცდაოთხ თემად ანუ სანჯაყად დაჰყვეს. თითოეულ სანჯაყს სათავეში გარკვეულ დრომდე გამაჰმადიანებული ქართული წარმოშობის დიდგვაროვანი მემკვიდრეობითი მფლობელები სანჯაყბეგები ედგნენ.

ახალმა ადმინისტრაციამ მესხეთსა და ჯავახეთში შემოიღო ისეთი წესები, რაც ქართველთ გათათრებას ხელს უწყობდა. 1. მოლის, თუ ხოჯისაგან მინარეთითგან დაძახილ ლოცვის დროს, რომ ქრისტიან ქართველს ან გაეცინა, ან დაყვირებით გაეჯავრებინა, ან კენჭი ესროლა და სხვა ამგვარნი, ამ ქართველს უსათუოდ სიკვდილით სასჯელი ელოდა და მამულების წართმევა. ეს ეპატიებოდა მაშინ, როცა იგი გათათრდებოდა. 2. ჯამეს წინ რომ გაეელო ქართველს და აქ რამე სიტყვა ეთქვა თათრის წინააღმდეგ, ან ჯამეში ლოცვის, ბანვის და სხვა დროს, იმას სიკვდილი ელოდა, პატიება მხოლოდ გათათრების მეოხებით მოხდებოდა. 3. ქართველს აგინა თათარმა, შეუგინა ყველაფერი, ქართველმაც პასუხი მისცა და სამაგიერო გადაუხადა სიტყვით, ან საქმით, და შეუგინა ზოგიერთი რამ სარწმუნოების მხარეებიც, მას სასჯელად სიკვდილიანობა ელოდა, სასჯელი ეპატიებოდა გათათრებით.

4. ქართველმა თუ თათრის სასაფლაოზე გაიარა და იქ დაპილწა, ამის სასჯელად ეკუთვნის დარბევა, მამულების წართმევა, ეს ეპატიება მხოლოდ გათათრებით.

5. ქართველმა თათრის „მეჯლისს", ყადებს, მათ მასლაათს და ხაფიზ („ღვთის მეტყველი") ხოჯებს პატივი არ სცა მდივან-ხანაში, მას სასჯელად დარბევა და მამულების წართმევაა, პატიება გათათრებით ელოდა.

6. ქრისტიანმა ქართველმა ქართველისაგან ფული ისესხა და აღარ მისცა, ან ფული დასტყუა და უარი თქვა, ამხანაგი იყო და ამხანაგს უღალატა და ფული გამორჩა, იმუშავა და ფული არ მისცა, იყიდა რამე და სამაგიერო არ გადაუხადა, ყველა ეს მას ეპატიებოდა გათათრებით.

7. ქართველმა მოკლა თავისი მამა, დედა, ცოლი, დაი, ან ძმა, გინდა სხვა მონათესავენიც და მასთან აიკლო დახოცილის ოჯახიც, ქართველს ყველა ეს ეპატიებოდა გათათრებით.

8. ქართველმა იქურდა, გაპქურდა ეკლესიები, ეკლესიების ნივთები აქა-იქ გაყიდა, ამის გარდა მოკლა მღვდელი, მთავარი, დიაკონი და აიკლო მათი სახლ-კარი, ამას პატიება ელოდა მხოლოდ გათათრებით.

9. ქართველს საფაშო ხარჯი რომ ვერ გადაეხადა და გინდ სიღარიბის გამო მას ამის გადახდა ვერც შესძლებოდა, ამის პატიება მას გათათრებით ელოდა.[1] ასეთი და მსგავსი მეთოდებით მიმდინარეობდა ისტორიის ხანგრძლივი დროის მანძილზე ქართველთა გათათრება.

ეს პროცესი, როგორც ზემოთ მივუთითებდით, XVII საუკუნის პირველი ნახევრიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე გრძელდებოდა. ახალციხის ფაშას ზურგს უმაგრებდა სტამბოლის ხონთქარი და ხშირად ოსმალეთზე დაყრდნობით და მათივე კარნახით ჯარის საშუალებით ქართულ სამეფოთა საქმეებშიც ერეოდა და ოსმალეთის პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა. საბოლოოდ ოსმალეთმა მოინდომა მესხეთის, როგორც ტერიტორიული ერთეულის მოსპობა, ამიტომ ათაბაგ უსუფ III-ის შემდეგ (1737-1744) სამცხის ათაბაგობა გააუქმა და მთელი სამცხე-ჯავახეთი თურქულ ადმინისტრაციას დაუქვემდებარა[2].

ქართველი მეფეები არ შეგუებიან ქართული ისტორიული კუთხის დაკარგვას და ყველა შესაძლებლობას მიმართავდნენ მის დასაბრუნებლად, ამიტომ ისინი თავის სამეფო სახელწოდებაში მემკვიდრეობით მესხეთის კანონიერ მფლობელებად აცხადებდნენ თავს.

1783 წლის ხელშეკრულებაში, რომელიც ერეკლე მეფესა და ეკატერინე II-ს შორის იქნა დადებული მეორე მუხლი სპეციალურად ეხებოდა „ახალციხის საფაშოს ანუ სამცხო-საათაბაგოს, აღნიშნავდა ნ. ბუტკოვი[3], რუსეთის მხრიდან ერთ-ერთი წარმომადგენელი. ერეკლე მეფეს უფრო ფართო და შორსმჭვრეტელი მიზანი ჰქონდა დასახული—ქართველობის გაერთიანებისა და სრულიად საქართველოს აღდგენაზე ფიქრობდა. ამიტომ ამ ხელშეკრულებაში განსაკუთრებულ მე-4 არტიკულად შეატანინა, რომ რუსეთის ხელმწიფე აღთქმას დებდა ომის დროს იარაღის საშუალებით, ხოლო მშვიდობიანობის დროს თავგამოდებით ყოველგვარად ეცდებოდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოს დაუბრუნებდნენ მის სამფლობელოს

[1] ზ. ჭიჭინაძე, სამცხე-სათაბაგოს გათათრება თბ., 1906 წწ. გვ.5-6

[2] ვ. ნოზაძე, საქართველოს აღდგენისათვის ბრძოლა მესხეთის გამო, თბ., 1985 5.

[3] Н. Бутков, "Материалы" 141-142, Бурнашев Картина Грузия стр. 14 (იე ჯავახიშვილი დას. მრ.)

ყველა იმ ადგილებს, რომლებიც მას ძველთაგანვე ეკუთვნოდნენ: „რუსეთის დედოფალი ერეკლე მეფეს აღუთქვამდა, რომ ომის შემთხვევაში იარაღით, საზავო მოლაპარაკების დროს დიპლომატიური გზით შეეცდებოდა, რომ ქართლ-კახეთს სამცხე-საათაბაგო და საინგილო დაბრუნებოდა"[1]

ამასთანავე რუსეთის ხელმწიფე საქართველოს ამ ახლადდაბრუნებულ და შემოერთებული ქვეყნების ხელშეუხებლობის უზრუნველყოფის თავდებობასაც კისრულობდა.

სწორედ ასე გაიგო ამ ხელშეკრულების შინაარსი იმდროინდელმა ახალციხის ფაშამ და რაკი დარწმუნდა, რომ საქართველოს მეფისაგან მის ფაშობას განსაცდელი მოელოდა, ამიტომ რუსეთთან ხელშეკრულების დადების შემდეგ მეფე ერეკლეს გადაეკიდა და მტრობა დაუწყო.

1801 წელს, როდესაც რუსეთმა საბოლოოდ დაიპყრო აღმოსავლეთ საქართველო, ხოლო 1810 წელს—დასავლეთი. დღის წესრიგში დადგა მესხეთის „შემოერთების" საკითხი. რუსეთის ჯარმა გენერალ პასკევიჩის მეთაურობით 1828 წელს ხელში ჩაიგდო ახალციხის საფაშოს გარკვეული ნაწილი, კერძოდ, 10 სანჯაყი (ქობლიანისა, ოძრხისა, ახალციხისა, აწყვერისა, ასპინძისა, ისისა, ახალქალაქისა, ჯარაქისა, ფოცხოვისა, პალაკაცოისა), ხოლო 14 სანჯაყი ისევ ოსმალეთის ხელში რჩებოდა. რუსეთ-ოსმალეთის 1877-78 წლების ომის შემდგომ მესხეთის მეორე ნაწილიც იქნა „შემოერთებული", რუსულმა ადმინისტრაციამ მესხეთი, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრად, ფოცხოვის უბნად, ბათუმისა და ყარსის ოლქებად დაანაწილეს. მთელი ეს მხარე რუსეთის იმპერიის ბაგონობის დროს მოქცეული იყო შემდეგ ადმინისტრაციულ ერთეულებში.

1) ახალციხის მაზრა (სამცხე), 2) ახალქალაქის მაზრა (ჯავახეთი), 3) ბათუმის ოლქი (აჭარა, ქობულეთი, შავშეთი), 4) ყარსის ოლქი (ერუშეთი, ფოცხოვის უბანი, არტაანი, ანუ არდაგანი და ოლთისი).

რუსეთის ჯარების მიერ შემოერთებული ტერიტორია შემდეგი სივრცისა იყო: ახალციხის მაზრა 2.796 კვადრატული კილომეტრი. ახალქალაქის მაზრა 2.793; ბათუმის ოლქი 3.779; ართვინის ოლქი 3.339; ფოცხოვის უბანი 588; არდაგანის ოლქი 5.137; ოლთითის ოლქი 3.051; სულ მესხეთის ტერიტორია უდრიდა 21.393 კვადრატულ კილომეტრს ანუ მთლიანად საქართველოს მთელი ტერიტორიის მე-

[1] გ. ქიქოძე, ერეკლე მეორე თბ., 1941წ. გვ. 121.

სამედზე მეტს[1]. ძველი მესხეთის ნაწილებიდან ოსმალეთის შემადგენლობაში დარჩა ჭანეთი ანუ ლაზისტანი და ზემო ჭოროხზე მდებარე ნაწილი. მესხეთში ოსმალების სამასწლიანმა ბატონობამ დიდი გავლენა იქონია ამ მხარეში მცხოვრებ ქართულ მოსახლეობაზე.

„ასპინძის ომის შემდეგ ოსმალთა ჯავახეთში არამცთუ მართლმადიდებელთ, არამედ ქართველ კათოლიკეთაც კი დაუწყეს დევნა, წერს ზაქარია ჭიჭინაძე—არსად აღარავის სიტყვის თქმის ნებასაც არ აძლევდნენ და რამდენიმე ალაგას სტანჯეს ქრისტიანები. ასპინძას, სოფ. ბალაჯარის და ახალშენის ქართველთ კათოლიკეებიც კი დასაჯეს და გაათათრეს. ასპინძის და ადიგენის კათოლიკენი მთლად მაშინ გათათრდნენ. რომელთა შთამომავალი ფანატიკ შვილებთაგანი დღესაც ცხოვრობენ სოფ. ასპინძის და ზოგნი ოსმალშიაც წავიდნენ. ამ დროს ოსმალნი ისე აღმხედრდნენ ქართველებზედ, რომ მათ წინააღმდეგ ველარას აწყობდნენ თვით ქართველთ მხნე პატრებიც. სწორედ ამ დროს გაათათრეს მათ დიდი ძალი ქართველთ კათოლიკებისა. თუმცა ასეთი საშინელი გარემოება დატრიალდა ოსმალთაგან, თუმცა ქართველთა დევნის ზომა საზღვარ გადავიდა, მაგრამ ამ დროსა-კი ქართველთა შორის არ მოსპობილან აქა-იქ თითო-ოროლა ჩუმი ქრისტიან მოძღვართ რიცხვი, რომელთაც ხალხში აქა-იქ თავგადადებითაც უღვაწიათ. ასეთი პიროვნებების რიცხვს ეკუთვნიან ვასილი და საბა მღვდელი ორბელიანები, რომელნიც XVIII საუკუნის დამლევს სცხოვრობდნენ. გრიგოლ მღვდელი, დესპოდე ეპისკოპოსი, ტომით ბერძენი.[2]“

სამცხე-ჯავახეთის ქართველობა ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ არ დაეკარგათ მამაპაპეული ტრადიციები. და ქრისტიანული რელიგია. მაგრამ ხელისუფლებისათვის ბევრი მათგანის მოქმედება შეუმჩნეველი არ რჩებოდა და მათ სიკვდილით სჯიდნენ, მიუხედავად ამისა, „მესხეთის ქართველთა საიდუმლო ქრისტიანეთ რიცხვი ყოველთვის არსებობდა და მათი რიცხვი 25 სოფელზედ მეტიც ყოფილა—აგრძელებს მსჯელობას ზ. ჭიჭინაძე, ამათს საიდუმლო მღვდელს ოსმალურად ეცვა, თავზედ სარული ეხურა ან დოლბანდი, ხშირად ჩოხასაც იცვამდნენ, ზედ ნაბადს ისხამდნენ და საეკლესიო ნივთებს და წიგნებს ქვეშ მალავდნენ.

---

[1] ე. ნოზაძე, დას. ნამ. გვ.8

[2] ზ. ჭიჭინაძე, დას. ნამ. გე.7

თავიანთი სალოცავი ოთახი გაკეთებული ჰქონდათ დარნების მსგავსად, თხრილებში, სათონეში და სხვა. საიდუმლო მღვდელნი იმ ადგილებში ულოცავდნენ ჩუმ ქრისტიანებს. საღმრთო მსახურებას ისე ოსტატურად ასრულებდნენ, რომ მათის მოქმედებისა ვერავისრა ესმოდა.

ასეთი მღვდლები 1819 წლამდე ყოფილან."[1]. საბოლოოდ ოსმალებმა შესძლეს ამ ხნის განმავლობაში აქ მცხოვრებთა მთლიანი გამაჰმადიანება. ამას, ბუნებრივია, მოჰყვა ქართული ადათ-წესების თუ ტრადიციების დაკარგვა.

„ოსმალეთმა ქართველ ერს უდიდესი და აღურიცხველი ზიანი მიაყენა და მით წარუშლელი დაღი დააჭდო ქართულ შეგნებას და სულს. ამიტომაც ოსმალეთთან ომის დროს ფიცხლავ და ზეიმით ირაზმებოდა ქართველობა და რეგულარული ჯარის გარდა, მილიციაც დგებოდა ხოლმე. ყოველი გამარჯვება რუსის იარაღის ქართველობას სიხარულს ჰფენდა და თითოეული ნაჭერი მიწა, უკან მიღებულ ახლა უკვე გამაჰმადიანებული სამკვიდრებელისა, დაკარგული ძმისა და მამულის დაბრუნებას უდრიდა. ამიტომ დღესასწაულობდა და ზეიმობდა ქართველობა და გრიგოლ ორბელიანი, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ნიკო ნიკოლაძის პირით ამ ზეიმს მთელ საქართველოს ამცნობდა. საზეიმოც იყო: საქართველოს უბრუნდებოდა ძველი მესხეთი, მრავალი ნაჭირნახულევი და საკუთარ კერას მოწყვეტილი ძმათა სამკვიდრებელი და ქართული კულტურის სავანე"[2]

განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია ის დიდი როლი, რაც ოსმალეთთან ბრძოლაში აფხაზეთის ქართველობამ შეასრულა. აი რას წერს ამის თაობაზე ზაქარია ჭიჭინაძე:

„უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ აფხაზეთის თავად-აზნაურობას და ნამეტურ მთავართ შარუაშიძეთ დიდი ამაგი მიუძღვით საქართველოს წინაშე. ესენი ოსმალთ ყოველთვის მკაცრად ებრძოდნენ და მამულისა, ენის და ქრისტიანობის გულისთვის აღვილად არას უთმობდნენ. აფხაზეთის მთავარნი არ ჰგვანდნენ სამცხის დიდებულ მთავარ ათაბეგების გვარის წევრთ ბექა ჯაყელს და სხვათაც, რომელთაც საქართველოს უღალატეს და გათათრდნენ. შარუაშიძეებში ამისი მაგალითი არ იყო. მართალია ამათშიაც იყვნენ თითო ოროლა ოსმალთა მომხრენი, მაგრამ ამასაც თავისი მიზეზები და პი-

[1] ზ. ჭიჭინაძე, დას. ნაშ. გვ. 7.
[2] ვ. ნოზაძე, დას. ნაშ. გვ. 10.

რობები აქვს. საზოგადოდ ამ გვარს დიდი ამაგი და შრომა აქვს დახარჯული ქართველი ერის წინაშე. ასე და ამ გვარად, აფხაზთა სრულიად გათათრება ეკუთვნის 1680 წლებიდამ 1780 წლამდის. ასე რომ XVIII საუკუნის შემდეგ მთელი აფხაზეთი ისლამს აღიარებდა. მათში ერთი კაციც აღარ იყო ქრისტიანად დაშთენილი. ასე დაეცა ერთ დროს აფხაზეთი."[1]

მიუხედავად ოსმალთა მსრიდან დიდი ტანჯვა-წამებისა, გამაჰმადიანებული ქართველები ვერ გადურჩნენ საკუთარი მიწის დატოვებას. აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი იმოწმებს რუს მეცნიერს ივანენკოს, მიუთითებს, რომ მთელ ამ კუთხეში... „ქართველი მაჰმადიანები ცხოვრობდნენ, რუსეთის აქ შესვლას 1828 წელს ამ მკვიდრ ქართველ მცხოვრებთა აყრა მოჰყვა შედეგად. მეტადრე ჯავახეთიდან (ახლანდელი ახალქალაქის მაზრის) და უფრო ნაკლებ სამცხითგანაც (ახალციხის მაზრა). მეფის ჯარებმა, რომ ახალციხე აიღეს კავკასიის მაშინდელს მთავარმართებელს ქართველი თავად-აზნაურები წარუდგნენ და საქართველოს მეფეთა წყალობის წიგნები მიუტანეს, რომლებითაც სამცხე-ჯავახეთში მათი მფლობელობით უფლება მტკიცდებოდა და იმ საბუთის ძალით თავიანთი უფლების აღდგენას თხოულობდნენ. მაგრამ პასკევიჩს არამცთუ ეს თხოვნა შეუწყნარებია, პირიქით განრისხებულა კიდეც", ამ პერიოდისათვის ყარსისა და არზრუმის საფაშოებიდან იქაური სომხობა აიყარა და დაუწყო თავშესაფარს ძებნა საქართველოში. რუსეთის მთავრობამ მათ მფარველობა გაუწია, ფულადი დახმარებაც აღმოუჩინა და სულ მოკლე ხანში, ივანენკოს მონაცემებით, 30.000_მდე სომეხი დასახლდა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში. 1832 წლის მონაცემებით, ახალქალაქის მაზრაში ქართველთა მაგიერ უკვე უმრავლესობას სომხები შეადგენდნენ. ასე შემთხვევით და ამ გზით გაჩნდნენ სომხები ჯავახეთში, ქართული კულტურის ამ ძველისძველ კერაში, წერს ივანე ჯავახიშვილი__„სომხებმა არ უნდა დაივიწყონ, რომ ისინი ჯავახეთში ოსმალეთიდან მოვიდნენ მხოლოდ ვითარცა ლტოლვილნი, რომ სრულიად შემთხვევით ამ უძველეს დროიდგან საქართაველოს უცილობელ კუთხეში ისინი უმრავლესობად იქცნენ. ამ გარემოების მიუხედავად არ უნდა დაკარგონ მადლიერების გრძნობა და არამც და არამც არ უნდა ინდომონ ძირძველი ქართული მიწის თავისად დაჩემება".

[1] გ. ჭიჭინაძე, დას. ნამ. გვ. 34.

სწორედ ამ პერიოდს ემთხვევა დუხობორების და ბევრ სხვათა ჩამოსახლების პროცესი მესხეთში. აკად. ივანე ჯავახიშვილის მიერ აღრე გამოთქმული ეჭვი სინამდვილეს არ იყო მოკლებული. ისტორიული წყაროებიდან ცნობილია, რომ ახალქალაქის სომხობამ 1913 წ. აღმოსავლეთ საქართველოს შემადგენლობიდან (თბილისის გუბერნიიდან) გასვლა და გუმბრთან (ალექსანდრეპოლთან) შეერთება მოითხოვეს. ეს ის პერიოდია, როდესაც კავკასიაში მეფის ნაცვლად ვორონცოვ-დაშკოვი დაინიშნა. ბუნებრივია, მან ვერ გაბედა ახალქალაქის სომხობის ეს სურვილი სისრულეში მოეყვანა (თუმცა ამის წინააღმდეგი შეიძლება არ ყოფილიყო) და მისივე განკარგულებით ახალქალაქის სამაზრო კომისია შექმნა 14 კაცის შემადგენლობით, რომელთაგან 8 კაცი რუსი ეროვნებისა იყო, 4 ქართველი და 2 სომეხი. კომისიის შემადგენლობაში შემდეგი პირები შედიოდნენ: თავმჯდომარე, მაზრის უფროსი, პოდპოლკოვნიკი კალინინი, მომრიგებელი მოსამართლე მიტკიევიჩი, ფოსტა—ტელეგრაფის კონტროლის უფროსი დელიბაში, სამაზრო ბეითალი ტოროპოვი, საუბნო ბოქაულები: ჩაპლიგინი და ლაზარევი, დუხობორების წარმომადგენელნი ალექსი უბლოვი და ვასილ გრემიაკინი, ქართველთა მხრიდან საგადასახადო ინსპექტორი თავადი მაყაშვილი, მემამულეთა წარმომადგენელნი ქართველი—მაპმადიანი მამედ-ალი-ბეგი და მუსტაფა-ბეგი (ფალავანდიშვილები) ბარალეთის უბნის მცხოვრებთა წარმომადგენელი მურჯიკნელი, სომხების მხრიდან ახალქალაქის მამასახლისი მეწატუნიანცი და ბოგდანოვკის უბნის მცხოვრებთა წარმომადგენელი კაროიანცი. ამ კომისიის მიზანი იყო შეესწავლა და დაედგინა ჯავახეთი ანუ ახალქალაქის მაზრა ეკონომიკურად თბილისთან თუ ალექსანდროპოლის გუბერნიასთან იყო დაკავშირებული.

კომისიის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მან ობიექტურად შეისწავლა (თუმცა კომისიის წევრებს შორის იყო აზრთა სხვადასხვაობა, დუხობორების წარმომადგენლები ქართულ ორიენტაციაზე იდგნენ) და დაადგინა, რომ „შემცდარი აზრია, ვითომც ახალქალაქის მაზრა ქ. გუმბრთან (ალექსანდროპოლთან) ყოფილიყოს დაკავშირებული, მთელი ვაჭრობა და ყველა საჭირბოროტო ინტერესები მცხოვრებლებს განსაკუთრებით თბილისთან აერთებს, სადაც ისინი თავის საქონელს, სანოვაგესა და აღგილობრივ ნაწარმოებს ასაღებს და საითგანაც მოაქვთ საქონელი და ყველაფერი სახმარი მთელი მაზრისათვის. ამასთანავე საქონლის გადატანა-გადმოტანა მთელი წლის განმავლობაში, ზაფხულშიაც და ზამთარშიაც, სწარმოებს ახალციხე-ბორჯომ-ბაკურიანის შარაგზით, აგრეთვე, როდიონოვკა-წალკა-

მანგლისზე მოკლე პირდაპირი საურმე გზით, რომელიც ზამთარშიაც კი არ იკეტება"—წერს ივანე ჯავახიშვილი. ზემოთ აღნიშნული კომისიის ცალსახა დადგენილება 1914 წლის 24 იანვარს თბილისის განსაკუთრებულმა საბჭომ ერთხმად დაამტკიცა.[1] გარდა ამისა, საერთაშორისო სამართლით, სხვა ეროვნების ლტოლვილებს, რომელთაც ესა თუ ის ქვეყანა თავშესაფარს მისცემს, არა აქვთ უფლება არათუ სხვა ქვეყანასთან შეერთება მოითხოვოს, არამედ ეკრძალება ყოველგვარი ავტონომიის მოთხოვნაც. მსგავს მცდელობას სომეხთა მხრიდან 1919 წელს კვლავ ჰქონდა ადგილი.

სამწუხაროდ, ამ ბოლო ხანს ისევ წარმოიშვა ზოგიერთი გაუგებრობა, სახელმწიფოებრიობის წარმოშობისა და სომეხ-ქართველთა ისტორიული ურთიერთობის შესახებ. რიგი მკვლევარები თავიანთი ინტერპრეტაციით იყენებენ ლეონტი მროველის გადმოცემას თარგამოსის უფროსი შვილის—ჰაოსის მიერ სომეხი ერის და სახელმწიფოს დაარსებისა და ამით სომხური ეთნოსის, სომხური ენის კავკასიაში პირველობისა და გაბატონების შესახებ. როგორც ცნობილია, ლეონტი მროველის მიერ ეს მოტანილი ლეგენდა საფუძვლიანად უარყვეს ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში. აკად. ივანე ჯავახიშვილი სამართლიანად აყენებდა ეჭვის ქვეშ ლ. მროველის მიერ მოტანილ ცნობებს, რასაც მხარს უჭერდა პროფ. ივანე სურგულაძე. დიდი ილია ჭავჭავაძე ყოველთვის მოითხოვდა ასეთი ცნობებისადმი კრიტიკულ მიდგომას და წინა პლანზე აყენებდა მათი მეცნიერული ანალიზის აუცილებლობას. ჯერ კიდევ მაშინ ზოგიერთ სომეხ ავტორს აქედან მეტად შორს გამიზნული დასკვნები გამოჰყავდა და ამტკიცებდა, რომ ქართული ენა და დამწერლობა სომხურიდან წარმოიშვა[2] და საერთოდ, კაცობრიობის უპირველესი წინაპრები ადამ და ევა, სომხები იყვნენ და ამავე ენაზე ლაპარაკობდნენ. ამ ლოგიკით კი, მსოფლიოს ყველა ხალხთა ენებიც სომხურიდან წარმოშობილად შეიძლება მივიჩნიოთ. ასეთი ვულგარული ანტიმეცნიერული მტკიცების წინააღმდეგ თავის დროზე სოლომონ დოდაშვილი წერდა ახლად დაარსებულ ჟურნალში „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი"... „თუმცაღა რომელნიმე მწერალნი საკუთრად სომეხთაგან ამტკიცებენ, რომელ ქართველნი ძველს დროში ლაპარაკობდნენ სომხურს ენასა ზედა... და ლექსნიც (ანბანი, დამწერლობა-გ. ლ.) ქართულისანნი სომხურიდან არიან გადმოღებულნიო"...

[1] ივ. ჯავახიშვილი იქვე.

[2] ც. არდამელია, რა ენაზე ლაპარაკობდნენ ევა და ადამი? გაზეთი საქართველოს რესპუბლიკა, 13 მარტი 1998 წ. №59.

ს. დოდაშვილი, რომ იტყვიან, „იუმორისტულ სტილში“, უაღრესად ღრმა მეცნიერული და ლოგიკური სიღრმით ააშკარავებდა ქართული კულტურისა და სახელმწიფოებრიობის დამცირებისაკენ მიმართულ ამ თეორიის ავტორთა მთავარი არგუმენტის აბსურდულ ხასიათს: „ჩვენ არა ძალგვიძს ბაასი სომეხთა თანა, ვინაითგან იგინი უბნობენ, რომელ თვით ადამ ლაპარაკობდა სომხურს და სომხური ენიდან იწარმოა ყოველი ენა“. მართლაც რომ ძნელია, ასეთი, რბილად რომ ვთქვათ, ანტიმეცნიერული, საკუთარი ამბიციების დასაკმაყოფილებლად გამოგონილი არგუმენტების წინააღმდეგ სერიოზული კამათი. ნიშანდობლივია ის გარემოებაც, რომ ილია ჭავჭავაძემ დიდი პატრიოტული შემართებითა და მოქალაქეობრივი გამბედაობით გასცა პასუხი არა მარტო ველიკო-რუსულ გამოხდომებს „(კატკოვი, იანოვსკი“), არა მხოლოდ ადგილობრივ „უნიადაგო“ ელემენტებს (ივანე ჯაბადარი და სხვა), არამედ მოძმე ერის ე. წ. სომხების „ნაციონალისტებსაც“, რომლებიც წინდაუხედავად მსჯელობდნენ, სწერდნენ საქართველოსა და ქართველების ისტორიული წარსულის შესახებ. ილია იყო არა მარტო ჭეშმარიტი პატრიოტი, არამედ დიდი კაცთმოყვარეც, რის გამოც მას ერთმანეთშიც არ არევია სომეხი ხალხი, სომეხი ერი და მისი ზოგიერთი ვაი წარმომადგენელი.

„ქვათა ღაღადის“ შესავალში ნათქვამია: „ჩვენ აღრე გვითქვამს და ახლაც ვიტყვით: ღმერთმა გვაშოროს იგი ბრალი, იგი ცოდვა მთელს ერს სომხისას შევწამოთ, წერს ილია, რაც მარტო ერთს გვარს, გუნდს სომხისას და იმ გუნდის მწიგნობარ მეცნიერს ეკუთვნის, თუმცა ასეა, მაგრამ მინამ კალამს ხელში ავიღებდით ამ წერილს დასაწერად, დიდხანს ჩავუფიქრდით ერთს ჩვენთვის დიდმნიშვნელოვანს გარემოებას: როგორ ჩამოგვართმევს წერილს მთელი ერი სომხებისა?“[1]

„ქვათა ღაღადი“ მართლაც რომ ბრწყინვალე მაგალითია პატრიოტი მოღვაწის დიდი ტაქტისა და წინდახედულების წარმოსაჩენად, მისი ზოგადსაკაცობრიო ხედვის გასაგებად. თუმცა ზოგიერთმა პატრიოტმა ეს არგუმენტები ილიას განსაქიქებლად გამოიყენა. ესენი ის „პატრიოტები“ და „თეორეტიკოსები“ იყვნენ, რომლებიც ფაქტიურად თვითონ შეურაცხყოფდნენ ხალხს, არ თელიდნენ მას ისტორიის შემოქმედად და ისტორიული სიმდიდრის მემკვიდრედ. ამიტომ იყო, რომ ისინი ნიჰილისტურად ეკიდებოდნენ ყველაფერს მას, რითაც ერს უნდა ეამაყა: ძველი დამწერლობა, ძველი მწერლობა,

[1] ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, თბ., 1989წ. გვ. 716

ძველი ხუროთმოძღვრება და სხვა ყველაფერი—ეს ხომ ხალხის შრომით და მისი გენიით იქმნებოდა საუკუნეების მანძილზე. ეს ვაჟბატონები კი მას მემამულეთა და ბურჟუათა საკუთრებად აცხადებდნენ. ამიტომ იყო, რომ მათ ილიას „ქვათა ღაღადი“ მხოლოდ ორი ერის მაღალ წოდებათა ინტერესების დასაპირისპირებლად შეიცნეს; თითქოს ხალხს მასთან არაფერი ესაქმებოდა. ილია ჭავჭავაძის გონივრული და ჭეშმარიტად პატრიოტული ნაბიჯის მნიშვნელობას ქართველი ერისათვის მეცნიერული შეფასება მისცა არჩილ ჯორჯაძემ, რომელიც წერდა: „პატრიოტული ფანატიზმი და სიძულვილი კი არ ალაპარაკებდა ავტორს, არამედ—დამცირებული და შელახული ადამიანობა, ავტორის წყრომა და ჯავრი კანონიერი წყრომაა თავხედობისა და თავგასულობის წინააღმდეგ“.[1]

ასე სამართლიანად აღიმაღლა ხმა არჩილ ჯორჯაძემ ილია ჭავჭავაძის „ქვათა ღაღადის“ მრწამსის მართებული გაგებისათვის ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დამდეგს, მწერლის სიცოცხლეშივე. თუმცა მისმა რეაბილიტაციამ, სამწუხაროდ, მაინც დიდი ხნით დაიგვიანა; ილიას ვაიმოწინააღმდეგენი მას მაინც თავისი მიზნებისათვის იყენებდნენ.

რაც შეეხება ლეონტი მროველს, ახლაც და ადრეც ხშირად აბრალებენ და შეიძლება არცთუ უსაფუძვლოდ, არმენოფილობას, ისევე როგორც, შუა საუკუნეების ცნობილ ისტორიკოსს ფარსადან გორგიჯანიძეს. მაგრამ ჩვენ აქ გვინდა მკითხველს შევახსენოთ ილია ჭავჭავაძის ერთი მეტად ნიშანდობლივი მეთოდოლოგიური მითითება: „ჯერ იმ დროების ქურქში უნდა ჩაეჯდეთ და მერე განვიკითხოთ ამ დროების შვილნიცა“. ლეონტი მროველი საქართველოს „ოქროვანი ხანის“ იმ დროებაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა, როცა ერთი მხრივ, ძლიერი, ცენტრალიზებული ქართული სახელმწიფო ყალიბდებოდა, ხოლო მეორე მხრივ, სომხური სახელმწიფოებრიობა მოისპო და სომეხი ხალხი, ფაქტიურად, არაბულ-თურქული აგრესიის და მათი მუდმივი გენოციდური პოლიტიკის მსხვერპლი გახდა. ასეთ პირობებში საქართველოს მაშინდელ პოლიტიკურ ლიდერებს, საზოგადო მოღვაწეებს და მოაზროვნეებს არ შეიძლება არ გასჩენოდათ მეზობელი ხალხისადმი თანაგრძნობისა და დახმარების სურვილი. ცნობილია, რომ სომეხი ხალხი და მისი საუკეთესო წარმომადგენლები, მათ შორის მაშინდელი სომეხი ისტორიკოსებიც,

[1] არჩ. ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი მეორე 1911წ. გვ.110

დავით აღმაშენებელს „სომეხთა მხსნელსა და გადამრჩენს“ უწოდებდნენ.

ასე რომ, ლეონტი მროველის ლეგენდა თარგამოსის 8 შვილისა და ჰაოსის უფროსობის შესახებ, ბევრ წილად, ალბათ, დროების ამ ფაქტორებითაც იყო განპირობებული. რაც შეეხება ამ თეორიიდან ზოგიერთი ავტორის მიერ შორს მიმავალ პოლიტიკურ დასკვნებს, მათ შორის—ქართული ენისა და დამწერლობის სომხური წარმომავლობის საკითხს, იგი უდავოდ ანტიმეცნიერული, სუბიექტური ჰიპოთეზაა და მეტი არაფერი. მის გასაბათილებლად მარტო ისიც კმარა, რომ სომხური ენა ენათა სრულიად სხვა ჯგუფს (ინდოევროპულს) განეკუთვნება და აბსოლუტურად განსხვავდება ქართული და იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის სხვა ენებისაგან. საერთო კავკასიური ისტორიული ტრადიციითაც კავკასიის ხალხებში სომხები და სომხური ენა, ისევე როგორც ოსები და ოსური ენაც, ინდოევროპულ ჯგუფში გაერთიანებულ მკვიდრი კავკასიური წარმოშობის აბორიგენულ ეთნოსს არ განეკუთვნება. სხვათა შორის, კავკასიურ ლიტერატურაშიც რელიეფურად არის ასახული ეს ეთნოკულტურული სხვაობა. მაგალითად: ქართულ ლიტერატურაში იგი ყველაზე მკაფიოდ გამოკვეთა ვაჟა-ფშაველამ და ალექსანდრე ყაზბეგმა.[1]

ისტორიულად ცნობილია, რომ ქართველ და სომეხ ხალხს შორის კეთილმეზობლური, მრავალმხრივი კულტურულ-პოლიტიკური და სავაჭრო ურთიერთობა უძველესი დროიდან დამყარებულა, რომელიც, მართლაც, „საუკუნეების სიღრმეში იკარგება“ და სამეცნიერო თვალსაწიერი ამ ურთიერთობათა ფუძეებს ვერ სწვდება.

ჯერ კიდევ იმ დროს, როცა კოლხეთი შავი ზღვის სანაპიროზე უძველეს სავაჭრო და პოლიტიკურ ცენტრად იქცა, მას შორეულ საბერძნეთთან, რომთან და სხვა ქვეყნებთან კავშირურთიერთობა ჰქონდა, ბუნებრივია, უახლოეს მეზობლებთან და მათ შორის, სომხეთთან განსაკუთრებული პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები იარსებებდა.

ქართველ და სომეხ ხალხს შორის ეს ურთიერთობები კონკრეტულ ისტორიულ პირობებში ხან ფართოვდებოდა და ხან ვიწროვდებოდა, მაგრამ არასოდეს გაწყვეტილა და განსაკუთრებით გაძლიერდა დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ეპოქაში, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური პოტენციალი კულმინაციას აღწევს და

[1] გ. ლობჟანიძე დას. ნაშ. გვ. 113.

ფეოდალური განვითარების კერად იქცევა, როგორც კავკასიონის ქედის ორივე მხარეს, ასევე საერთოდ ახლო აღმოსავლეთში: „დავით აღმაშენებელი მხურვალე ქართველი ქრისტიანი, სომხებთან სულით და გულით დაახლოებული, მაპმადიანთაც ჰპატრონობს, იგი, პირველ ყოვლისა, ხელმწიფეა პოლიტიკური მოღვაწე, შემაერთებელი, ზოგადზე და არა კერძოზე მოფიქრე".[1]

ორი ქვეყნის თანაარსებობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე ქართველი და სომეხი ხალხის თანადგომამ და თანაბრძოლამ გადაარჩინა ქვეყნები განადგურებისაგან და, საერთოდ, გადარჩა სახელმწიფოებრიობა.

წინაპართა მიერ ამ ისტორიულ, ძვირადღირებულ მონაპოვარს განსაკუთრებული გაფრთხილება სჭირდება, რადგანაც უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში შექმნილმა პოლიტიკურმა მოვლენებმა გააღრმავა ჯავახეთში ქართველებსა და სომხებს (დუხობორებს) შორის დაძაბულობა. კვლავ დაიწყო საუბრები ახალქალაქისა და ნინოწმინდის რაიონებში ცალკე სამხარეო სტრუქტურების შექმნის თაობაზე რეფერენდუმის ჩატარების შესახებ. ამ მოთხოვნის ინიციატივით გამოდის ე. წ. საზოგადოებრივი ორგანიზაცია „ჯავახი", რომელიც ოფიციალურად რეგისტრირებული არ არის. მას ამ საკითხში მხარს უჭერს „დაშნაკური" ორგანიზაცია, რომელიც თავის დროზე თვითონ სომხეთის ხელისუფლებამ აკრძალა და კანონგარეშე გამოაცხადა. ასეთი ძალები საქართველოს შიგნითაც არიან და მის გარეთაც, ამ ძალებში ზოგადად ვერც საქართველოს სომხურ მოსახლეობას ვიგულისხმებთ და ვერც ჩვენს მეზობელ სომხეთს...

ამის არგუმენტად გვეყოფა 1996 წ. ივნისში საქართველოში ვიზიტის დროს სომხეთის მაშინდელი პრეზიდენტის ტერ-პეტროსიანის სიტყვები: „საქართველოს მოწინააღმდეგე ყოველი სომეხი, უპირველესად, სომეხთა მტერია, და პირიქით, სომეხთა მოწინააღმდეგე, ქართველი, ქართველთა მტერი" ამ საკითხზე შეუცვლელი აზრი გააჩნიათ სომხეთისა და საქართველოს დღევანდელ ხელისუფლებასაც. ეს აზრი უნდა გააჩნდეს ყველა ნორმალურად მოაზროვნე ადამიანს, რომელი ეთნოსის წარმომადგენელიც არ იყოს ის, ვინაიდან ჯავახეთში კონფლიქტის წარმოშობა კატასტროფა იქნება ორივე ქვეყნის მოსახლეობისათვის.

ისიც აშკარაა, რომ ქართველ-სომეხთა მტრობის გაღვივება რუსეთის გარკვეულ ძალებს აძლევს ხელს, რის საფუძველსაც ხშირად ქმნიან ზოგიერთი რუსული საინფორმაციო სამუალებანი. მათ ჯავა-

1 ზ. ავალიშვილი, ჯვაროსანთა დროიდან, პარიზი, 1929წ. გვ. 7

ხეთის პრობლემები კი არა, არამედ სამხედრო ბაზის შენარჩუნება და ნავთობსადენის ამიერკავკასიური ვარიანტისათვის დაბრკოლების შექმნა აინტერესებთ.[1]

საქართველოში მცხოვრებ ყველა ეთნოსს უნდა ახსოვდეს (და არა მარტო საქართველოში) პოეტის ხატოვნად ნათქვამი სიტყვები: „მოზომილია უფლისგან მიწა, აქაც და იქაც იყავით ფხიზლად".[2]

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომ, სოციალურ-პოლიტიკურ თუ სხვა პრობლემებთან ერთად, თავი იჩინა სეპარატიზმმა. ერები და ეროვნებები, ეთნიკური ჯგუფები ერმანეთს დაუპირისპირდნენ, გაჩნდა საომარ მოქმედებათა კერები. ამ მოვლენებს ვერ ასცდა საქართველოც, ქვეყანა, რომელიც ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებს შორის ყველაზე მრავალეროვანია (თუ სსრ კავშირში ცხოვრობდა 100-მდე ერი და ეროვნება, საქართველოში ცხოვრობს 80).

სამწუხაროდ, ოსმა და აფხაზმა სეპარატისტებმა (ისინი ამისათვის დიდი ხანია ემზადებოდნენ) საერთაშორისო სამართლის და მორალური ნორმების იგნორირებით მოახდინეს ქართული მიწების მიტაცება და გამოაცხადეს ე. წ. „დამოუკიდებლობა".

განსაკუთრებით აფხაზმა სეპარატისტებმა, ქართველების ეთნიკური წმენდითა და გენოციდით, ჩაიდინეს კაცობრიობის წინაშე უმძიმესი დანაშაული; რომელთა მოქმედებას მხარს უჭერდა გარეშე რეაქციული ძალები, ვისი დახმარების გარეშეც აფხაზეთის და სამაჩაბლოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ეთნიკური უმცირესობა ამგვარ შედეგს ვერ მიაღწევდა.

სამაჩაბლოსა და აფხაზეთის პრობლემა ცალკე საუბრის თემაა,[3]

---

[1] იხ. კონფლიქტური სიტუაციები ეთნიკურ საზოგადოებაში თბ., 1998წ.

[2] ლ. ნაროუშვილი, ზეკარის გზა, სგამბოლი, 1996 წ. გვ. 78.

[3] ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები თბ., 1919წ.

მ. ლორთქიფანიძე, აფხაზები და აფხაზეთი თბ., 1990წ., რ. მიმინოშვილი, გ. ფანჯიკიძე სიმართლე აფსაზეთზე თბ., 1990წ. ჯ. გამახარია ქართულ-აფსაზური ურთიერთობის ისტორიიდან თბ., 1991 წ. ჯ. გამახარია აბსილ-აბაზგთა ეთნიკური ეინაობის საკითხისათვის თბ., 1998 წ. გ. ერაძე, აფხაზი და საქართველო თბ., 1994წ. ლ. გოგოლაძე „აფხაზთა" სამთავროს, დღევანდელი აფხაზეთის ძველ ეთნოსეინაობისა და ეთნოსის მკვიდრობის საკითხი თბ., 1995წ.

ა. თოთაძე, აფხაზეთის მოსახლეობა ისტორია და თანამედროვეობა თბ., 1995წ. ლ. მარშანია, აფხაზეთის ტრაგედია თბ., 1995წ. თ. ნადარეიშვილი აფხაზეთი ომში და ომის შემდგომ თბ., 1998წ. Т. Надареишвили Геноцид в Афхазий Тб. 1996г. თ. მიბჩუანი, აფხაზეთის მეუფეები და მთავრები თბ. 1997წ. А. Шония, Правда об Афхазии Тб. 1998г. Р. Чабукиани, Прелюдия, Трагедии Афхазии 1998 Исторические и политико-правовие Аспекти Грузино-Осетинского конфликта, под. ред. Акад. Р. Метревели Тб. 1995.

მაგრამ გვინდა საერთაშორისო სამართლის ნორმათა მოშველიებით მავანს და მავანს ზოგიერთი რამ კვლავ შევახსენოთ.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი უკვე არსებულ სახელმწიფოს ფარგლებში, როგორც ყველა ხალხის, ასევე ასეთ სახელმწიფოში შემავალი მცირე ერების თვითგამორკვევის უფლების მიმართ საკმაოდ კატეგორიულია, იგი იმავდროულად უარყოფს დემოკრატიულ სახელმწიფოში მცხოვრები ამ მცირე ერების ცალმხრივად, მთელი სახელმწიფოს ნების გაუთვალისწინებლად, გამოყოფის უფლებას.

თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი, და, უწინარეს ყოვლისა, საერთაშორისო პრაქტიკა ადასტურებს ხალხთა თვითგამორკვევის უფლების შეხამებას სუვერენული დემოკრატიული სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის პრინციპთან. „საერთაშორისო სამართლის პრინციპების შესახებ გაეროს 1970 წლის დეკლარაცია", აგრეთვე ეუთოს ფუძემდებლური დოკუმენტები, ვენის 1993 წლის ადამიანის უფლებების მსოფლიო კონფერენცია ერთსულოვნად აღიარებს მხოლოდ კოლონიალურ და დამოუკიდებელ ხალხთა ცალმხრივ, ძალის გამოყენებითაც კი, გამოყოფის უფლებას და ხაზს უსვამს, რომ ამ უფლების რეალიზაცია არ უნდა განიმარტებოდეს როგორც იმ სუვერენული, დამოუკიდებელი სახელმწიფოების ტერიტორიული მთლიანობისა ან პოლიტიკური ერთიანობის დამრღვევი ან ძირგამომთხრელი ნებისმიერი მოქმედებების ნებართვა ან წახალისება, რომლებიც იცავენ ხალხთა თანასწორუფლებიანობისა და თვითგამორკვევის პრინციპს და, აქედან გამომდინარე, ჰყავთ მათ ტერიტორიაზე მცხოვრები მთელი ხალხის (ყოველგვარი განსხვაეების გარეშე) ინტერესების გამომხატველი მთავრობები.

ამ პრინციპით ხელმძღვანელობს დღეს სახელმწიფოთა საერთაშორისო თანამეგობრობა, როგორც გლობალურ (გაერო), ისე რეგიონალურ (ეუთო, ევროკავშირი, და ა. შ.) დონეებზე, ვინაიდან წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორც ამას არაერთხელ აღნიშნავდა გაეროს ყოფილი გენერალური მდივანი ბუტროს ბუტროს გალი, მსოფლიო ქაოსის არენად იქცევა ("Повестка дня для мира", 1992 წ. პ. 19).

სწორედ ამიტომ პოსტსაბჭოურ სივრცეში იარაღის გამოყენებით გამოყოფილი არც ერთი პოლიტიკური ერთეული არ იქნება აღიარებული „დამოუკიდებელ ქვეყნად" არც გაეროს, არც ეუთოს, არც ევროკავშირის მიერ.[1]

---

[1] Л. Алексидзе. член-кор. Грузинской Академии наук. Московский Журнал Международного Прова. 3/98/31 Мос. 1998г.
Modeen T. The International prodction of National Miniorites in Europa, Abo, 1969, გვ. 40-55.

დღეს ასეთ ხალხთა თვითგამორკვევის უფლება „შემობრუნდა შიგნით“ და განიხილება როგორც ენის, ტრადიციების, კულტურისა და, თუნდაც, პოლიტიკური ინსტიტუტების სფეროში მაქსიმალური თვითგამოხატვის უფლება, მაგრამ ამ უფლებების პატივისმცემელ სახელმწიფოს საზღვრებში.[1]

ასეთია საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო პრაქტიკის ძირითადი მოთხოვნები, რომლებიც ერცელდებიან მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში მცხოვრებ ერებისა და ეთნოსების მიმართ. ამ მოთხოვნებს უნდა ემორჩილებოდეს საქართველოში მცხოვრები ყველა ერისა და ეროვნების წარმომადგენელი, მიუხედავად იმისა, როდის არიან ჩამოსახლებული და ამა თუ იმ რეგიონში უმცირესობას წარმოადგენენ თუ უმრავლესობას.

„XIX საუკუნის პირველ ნახევარშივე შემოსახლდნენ ახალქალაქის მაზრაში თარაქმები ქვემო ქართლიდან, ბერძნები ერზრუმიდან, რუსი დუხობორები ტავრიიდან და ვორონეჟის გუბერნიებიდან მომთაბარე ქურთები“[2]

დუხობორებს, როგორც ძველი რელიგიური სექტის მიმდევართ, ჯერ კიდევ ეკატერინე მეორის დროს მიაქციეს ყურადღება და გადაასახლეს ეკატერინოსლავის გუბერნიიდან მელიტოპოლის მაზრაში (ტავრიდის გუბ.)

დუხობორები არიან მართლმადიდებელი ეკლესიის ერთ-ერთი პროტესტანტული სექტის მიმდევრები. ეს კონფესიური ჯგუფი გაჩნდა რუსეთში XVI საუკუნის ორმოცდაათიან წლებში. სექტის დამაარსებლად ითვლებიან გლეხი სილუან კოლესნიკოვი და ვაჭარი ილარიონ პომიროსინი. სხვა რუსი სექტანტებისაგან განსხვავებით, დუხობორები თავიანთი დოგმატიკით ყველაზე უფრო დაშორდნენ მართლმადიდებლურ ეკლესიას, მათ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ხერხით ებრძოდა ეკლესიაც და სახელმწიფოც.

თუმცა თვითონ დუხობორებს მიაჩნიათ, რომ „Мы не секта а просто этническая группа христиан-протестантов. Веруем в Святого Духа и Иисуса Христа, но попов не принимаем. Не нужен посредник между Богом и верующим, молитву каждый за себя должен возносить, нет у нас и икон и вообще мы не признаем культовость и атрибутику, которая стоит между Богом и человеком. Поэтому хоть и християне

[1] Бараташвили Д. Агресивни сепаратизм (правовай аспект. Ведсмости Тб. 1997 №2 с. 14. 19.

[2] დ. ბერძენიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან თბ., 1980 წ გვ. 128.

а крестиков неносим. А слово "духобор" означает борьбу за духовное совершенство в себе и за свободу духа от церкви, партии и так далее.[1]

მეფის რუსეთის ხელისუფლების განკარგულებით, 1839 წელს, მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება დუხობორების კავკასიაში გადასახლების შესახებ. კონკრეტულად საქართველოს ერთ-ერთ ისტორიულ კუთხეში, ჯავახეთში (ახალქალაქის მაზრა) დუხობორების ჩასახლებით რუსეთი ერთდროულად რამდენიმე საკითხს წყვეტდა. ათავისუფლებდა რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებს ერეტიკოსებისაგან, აძლიერებდა თავის გავლენას კავკასიაში, რაც ხელს უწყობდა მხარის კოლონიზაციას.

1841 წელს საქართველოში ჩამოვიდა დუხობორების პირველი ნაკადი და დასახლებულ იქნა ჯავახეთში, სოფელ თავფარავანში. ამ დროისათვის ჯავახეთის ტერიტორია დაცლილი იყო ადგილობრივი მოსახლეობისაგან. დუხობორები დაასახლეს მიწაზე, რომელიც უკვე ხაზინის კუთვნილებას წარმოადგენდა (ყოფილ ქართულ სოფლებში). დუხობორებმა დააარსეს რვა სოფელი; როდიონოვკა, ტამბოვკა, ბოგდანოვკა, ორლოვკა, სპასივკა, ტროიცკოე, ეფრემოვკა. 1841-45 წლებში სულ გადმოასახლეს 4,097 კაცი (495 ოჯახი). ჩამოსულებს გამოუყვეს ნაღელები, რადგან თავფარავნის მიდამოებში სახნავ-სათესი მიწების ნაკლებობა იყო, ხელისუფლებამ მათ გაუზარდა ნორმა და თითოეულ ოჯახს გადასცა მიწის 64-დესეტინა. დახმარების სახით დუხობორებმა მიიღეს 50-50 მანეთი, მათ ასევე უფლება ჰქონდათ ესარგებლათ ტყით, რომელიც ტაბაწყურის ტბიდან 30 კმ.-ით იყო დაშორებული, ყოველივე ეს მათი არსებობისათვის მინიმალურ მოთხოვნასაც არ აკმაყოფილებდა.

დუხობორთა უმძიმეს პირობებში ჩაგდება წინასწარ განზრახული იყო. ამას ისიც ადასტურებს, რომ რუსეთის მთავრობამ სომეხთა ჩამოსახლების დროს გაითვალისწინა ადგმიანთა ახალ გარემო პირობებთან შეგუებისათვის აუცილებელი ყველა ფაქტორი. საგანგებოდ შექმნილი „გადმოსახლების განსაკუთრებული კომიტეტის" მიერ შედგენილი დებულებით „გადმოსახლებულები დაიყოფოდნენ თავიანთი საქმიანობის მიხედვით „კლასებად", ვაჭრებად, ხელოსნებად, მიწის მუშებად. კლასობრივი დანაწილება გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ახალ ადგილზე დასახლებისას. პირველი ორი კატეგორიის ხალხი—ვაჭარ-ხელოსნები—დასახლდებოდნენ ქალაქებსა და დაბებში, გლეხებიც თავიანთი ძველი საცხოვრებლის მიხედვით გაჰყვეს ორ ჯგუფად: მთის ზონის და ბარის ზონის მაცხოვრებლად.

[1] Газ. Труд-7, 19 февраля 1999г

ეს პრინციპი, აგრეთვე, გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო მათი დასახლებისას ახალ ადგილზე. კომიტეტს ევალებოდა დაეცვა სოფლების მდებარეობის ძველი მდგომარეობა, რომ ადრე არსებული მეზობელი სოფლები ახლაც მეზობლად დარჩენილიყვნენ დასახლებული... დასახლებისას გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ადრინდელი შემოსავლიანობა, წყალი, კლიმატი და სხვა, რუს დუხობორთა გადმოსახლებისას ყველა ეს ფაქტი უგულვებელყოფილი იქნა.

დუხობორებმა წარმატებით გაართვეს თავი ურთულეს და უმძიმეს ფსიქო-სამეურნეო და ეკოლოგიურ წინააღმდეგობებს, გადარჩნენ ფიზიკურად და ეკონომიკურად გაძლიერდნენ. სწორედ ეს არის წარმატებული ადაპტაციის შედეგი, ადამიანის შრომისმოყვარეობის შესანიშნავი მაგალითი. ამ შემთხვევაში უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ემიგრანტთა ფსიქოლოგიურ განწყობასაც. დუხობორთა გადმოსახლება, თუმცა იძულებითი მიგრაციის ფორმა იყო, მას თან ახლდა ნებაყოფლობის ელემენტიც.[1]

პირველ წელიწადს გადმოსახლებულებმა გამოიზამთრეს მიწურებში, ხოლო შემდეგ უკვე აიშენეს რუსული „ხატები". ჯავახეთის მკაცრ კლიმატიან და დაუსახლებელ ტერიტორიაზე ჩამოსახლების დღიდანვე დუხობორებმა მონოეთნიკური დასახლება შექმნეს. დუხობორთა ოჯახები მრავალსულიანი იყო, რომელიც ეყრდნობოდა შრომის კოლექტიურ ფორმას და განუყოფელ მეურნეობას. ამიტომ გარკვეულ დრომდე აღნიშნული მიკრო ტერიტორიისათვის დომინანტების დეფინიცია სავსებით შეესაბამებოდა დუხობორთა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და სოციალური ცხოვრების წესს.[2]

გადმოცემის თანახმად, მშენებლობის დროს დუხობორები არ ეყრდნობოდნენ პატრონომიალურ საფუძვლებს; ისინი არ სახლდებოდნენ საგვარეულოების და მიხედვით და განსაკუთრებული ოჯახები არ იკავებდნენ მონოგენურ ნაკვეთებს. სამცხე-ჯავახეთის ქართული და სომხური სოფლებისაგან განსხვავებით, ნათესავები არ სახლდებოდნენ ერთმანეთის გვერდიგვერდ. დუხობორები მიწათმოქმედებას ეწეოდნენ, მაგრამ ჯავახეთში მათ მთავარ საქმიანობას მესაქონლეობა წარმოადგენდა. ეწეოდნენ ხელოსნობასაც, თემში დანაშაული იშვიათად ხდებოდა, ქურდობა და მრუშობა მათთვის უცხო იყო, გამოირჩეოდნენ შრომისმოყვარეობით, მაღალი

---

[1] იხ. კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთიკურ საზოგადოებაში თბ. 1998წ. გვ. 165.
[2] იქვე.

ზნეობრივი პრინციპებით, პატიოსნებით, ერთმანეთისადმი თანაღგომითა და დახმარებით.

დუხობორების რელიგიური ლიდერები მათ სულიერ და სამეურნეო ცხოვრებას ხელმძღვანელობდნენ, ამიტომაც ადგილობრივი მართვის ფორმები ატარებდნენ ეთნოკრატიულ ხასიათს. „მეთაურთან“ თანამშრომლობდა „უხუცესთა საბჭო“, რომელიც გამოდიოდა, როგორც მრჩეველი და მედიატორი.

ახალქალაქის მაზრაში დუხობორთა პირველი ხელმძღვანელი იყო „წმინდა დინასტიის“ წარმომადგენელი ილარიონ კალმიკოვი, უნიათო პიროვნება, მისი გარდაცვალების შემდეგ, მისი ვაჟი პეტრუშა მართავდა დუხობორთა თემს. მალე ისიც გარდაიცვალა და პეტრუშას მეუღლე ლუკერია გუბანოვა–კალმიკოვა (1841-1886) გახდა დუხობორთა ხელმძღვანელი, მისი რეზიდენცია მდებარეობდა სოფელ გორლოვკაში. თემისაგან მასვე ჰქონდა დავალებული ოფიციალურ ხელისუფლებასთან და სახელმწიფო მოხელეებთან ურთიერთობის მოგვარება, რასაც მშვენიერად ახერხებდა და ამიტომაც ხელისუფლება არ ერეოდა დუხობორთა შინაურ ცხოვრებაში, რის გამოც მათ გარკვეული ავტონომია გააჩნდათ.[1]

გადმოსახლების შემდეგ დუხობორებმა ერთგვარად შეასუსტეს მათი რელიგიური დოგმები და მთავრობის ყველა მოთხოვნას ასრულებდნენ.

კარგად მოაწყვეს თავიანთი მეურნეობა და შეძლებულად ცხოვრობდნენ, მაგრამ კალმიკოვას გარდაცვალების შემდეგ (1886წ), დუხობორების ცხოვრებაში მდგომარეობა იცვლება, რაც გამოიწვია ახალი ლიდერის არჩევნებმა, რადგანაც კალმიკოვას მემკვიდრე არ დარჩენია და მმართველის პრეტენზია ბევრს გააჩნდა. საბოლოოდ დავა პეტრე ვერიგინსა და ალიმა ზუბკოვს შორის გაიმართა. ანალოგიურად დუხობორებიც ორ ნაწილად გაიყვნენ. ამას დაემატა საქართველოში ლ. ნ. ტოლსტოის მეგობრების, თავადების: დ. ხილკოვის, ა. ბოდინსკის და გ. დადიანის,[2] მოღვაწეობა და მათი გაელვნის შედეგად დუხობორებში კვლავ დაიწყო რელიგიური მოძრაობა.

„ტოლსტოის მეგობრები დუხობორთა სოფლებში ახალ იდეებს ავრცელებდნენ. შემოიღეს არტერული მეურნეობა, მოსავალს ანაწილებდნენ სულადობის მიხედვით, აკრძალული იყო ვაჭრობა, ქირაზე სიარული, ოჯახში ყველას თავის შრომით უნდა მოეპოვებინა საკვები, არ ჰქონდათ უფლება პყოლოდათ მოჯამაგირე ან შინამო-

[1] იხ. კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში, თბ., 1998., გვ. 64.

სამსახურე: ქონებრივად ყველა თანაბარი უნდა ყოფილიყო—არც მდიდარი და არც ღარიბი, ჭარბი საქონელი თავისთვის არ უნდა დაეტოვებინათ, ვალდებულნი იყვნენ გაეყიდათ. ამ მოთხოვნებმა შეძლებული დუხობორების პროტესტი გამოიწვია“.[1]

დ. ხილკოვის მეშვეობით დუხობორებმა დაიწყეს მიმოწერები ლ. ნ. ტოლსტოისთან, სადაც აღნიშნავდნენ, რომ დაუბრუნდნენ თავიანთ რელიგიურ რწმენას, ხოლო ტოლსტოის მიმდევართა შორის ბევრი გახდა ვეგეტერიანი. უმრავლესობამ მთელი თავისი საბრძოლო იარაღი სოფლის მოედანზე გამოიტანეს და ცეცხლს მისცეს... ახალგაზრდებს აღარ უშვებდნენ სამხედრო ბეგარის მოსახდელად.

დუხობორების ამ ქმედებამ ძალზე გაანაწყენა რუსეთის ხელისუფლება და თბილისის გუბერნატორს (თავად შერვაშიძეს) მიეცა სათანადო განკარგულება მათ მიმართ ზომების მისაღებად.

დუხობორების სოფლებს კაზაკები მიუსიეს, დუხობორებს, რწმენის შესაბამისად, ხელისუფლებისათვის წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ და ფსალმუნების გალობით, დაჩოქილები შეხვდნენ კაზაკებს. კაზაკებმა მათრახებით სცემეს დაჩოქილ ხალხს. ხოლო ახალგაზრდები, რომლებმაც თავი აარიდეს ჯარში სამსახურს დააპატიმრეს და 18 წლით იაკუტსკის მხარეში გადაასახლეს. პ. ვერიგინიკი არხანგელსკის გუბერნიაში—შენკურსკში გადაასახლეს. დაახლოებით ოთხიათასი კაცი ადგილიდან აჰყარეს და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში განასახლეს ამ აქციის თვითმხილველი ნ. ნაკაშიძე იგონებს: „სწორედ 1895 წელს დავბრუნდით პეტერბურგიდან ჩემი მეუღლე და მე. და მოწმენი გავხდით იმისა, თუ როგორ მოდიოდა ბორჯომის გზით ახალქალაქის მაზრიდან რამდენიმე დღის განმავლობაში ეს აწიოკებული, დარბეული ხალხი. თავიანთი სოფლები დაეტოვებინათ, საცხე ოჯახები, მრავალი საქონელი, მხოლოდ წვრილმანის წამოღების ნება მიეცათ და ეს წვრილმანი მოჰქონდათ. ბავშვები და მოხუცები მოჰყავდათ ფურგონებით. თვითონ კაცები და ქალები ფეხით მიჰყვებოდნენ. მე მანამდე არ მენახა დუხობორები და გამაკვირვა იმათმა ახოვანმა შესახედაობამ და სახის იმედიანმა გამომეტყველებამ, აგრეთვე, განსაკუთრებულმა ტანისამოსმა“[2]

დუხობორების დარბევა გახდა მიზეზი და ამ ამბავთან დაკავშირებით მოუხდა ილია ნაკაშიძეს პირველად იასნაია პოლიანაში ლევ

---

[1] კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში თბ., 1998 წ. გვ. 64.
[2] ნ. ნაკაშიძე, მოგონებანი თბ. 1946 წ. გვ. 136.

ტოლსტოისთან შეხვედრა, რომლის შემდეგაც ისინი დიდი მეგობრები გახდნენ. წინა თავში უკვე გვქონდა ამაზე საუბარი, ი. ნაკაშიძე წერს: „1896 წელს, გაბაფხულის დამლევს მე პირველად ვეწვიე „იასნაია პოლიანას“ თანამედროვე გენიოსისა და შესანიშნავი ადამიანის გასაცნობად და მისთვის დუხობორების შესახებ აზრების გადასაცემად“.[1]

იქვე დასძენს: "Толстой с некаторыми из духоборов был знаком лично, со многими состоял в переписке"[2]

ლ. ნ. ტოლსტოის მეშვეობით დუხობორების აწიოკების ამბავი მთელმა მსოფლიომ გაიგო, განათლებულმა საზოგადოებამ მრავალ ქვეყანაში დაიწყო მათ დასახმარებლად მოძრაობა. განსაკუთრებული გამოხმაურება ამ ამბებს მოჰყვა ინგლისსა და ამერიკაში. მათ მოძრაობას მხარი დაუჭირეს ამერიკის კვაკერებმა“[3]

დუხობორებს ქართული მოსახლეობა არამარტო მატერიალურად ეხმარებოდა და უთანაგრძნობდა, არამედ თავშესაფარს აძლევდა. მათი ცხოვრების წესის გასაცნობად ჩამოდიოდნენ საქართველოში სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლებიც: ამ მხრივ აღსანიშნავია 1897 წელს, ინგლისელების არტურ სინჯონის, მისიონერ ბედიპერის, ლეოპოლდ სულერჟიცკის ჩამოსვლა საქართველოში, რომელთაც ლ. ნ. ტოლსტოის სარეკომენდაციო ბარათი ჰქონდათ ჩამოტანილი ილია ნაკაშიძესთან, რომლის მეშვეობითაც დამყარდა კონტაქტი სხვადასხვა კუთხეში გაფანტულ დუხობორებთან.

დუხობორებთან ჩამოსული გიორგი ალექსანდრეს ძე დადიანი (1856–1900) დასახლდა ნალჩიკის მახლობლად. პეტრე დადიანი, გიორგის ტყუპისცალი, თურმე, ისე ჰგვანდნენ ერთმანეთს, რომ ხშირად დედ-მამაც ვერ არჩევდა ერთმანეთისაგან. ორივე ძმა შვიდ წლამდის, ძველი წესისამებრ, ძიძასთან იზრდებოდა და ძიძის შვილები ნამდვილ ძმებზე უფრო უყვარდათ. შემდეგ დადიანები მიაბარეს კადეტთა კორპუსში (მოსკოვში) და იქ სწავლობდნენ. ძმებს იქაც ძალიან უყვარდათ ერთმანეთი და სწავლაშიაც ეხმარებოდნენ ერთმანეთს, მასწავლებლები, რასაკვირველია, ძმებს ერთმანეთისაგან ვერ არჩევდნენ და ერთს ხალათის სახელოს ნიშანი დააკერეს, თურმე.

ძმებს სიკვდილამდე ძალიან უყვარდათ ერთმანეთი. როდესაც

[1] ი. ნაკაშიძე, როგორ გაეცანი ლ. ტოლსტოი თბ, 1928წ. გვ. 17.

[2] О. Толстом литературная критический сборник под ред. В. М. Фриче М 1928 год.

[3] კვაკერები—რელიგიური სექტა ამერიკაში, რომელთაც იმ ხანად ჯონ ბელოუში მეთაურობდა.

გიორგი ნალჩიკში გადასახლდა, ჰყავდა ორი შვილი, ქალ-ვაჟი—ვლადიმერი და ელენე. მესამე, იაკობი, 1900 წელს დაიბადა. სწორედ ამ წელს გარდაიცვალა გ. დადიანი, იაკობს მამა არც კი უნახავს. გიორგიმ და მისმა ამხანაგმა სკოროხოდოვმა შემოდგომაზე სანოვაგე წაიღეს გასაყიდად მახლობელ ბაზარში, სადგურ პროხლადნაიაში, რომელიც მათ კოლონიას 60 ვერსით იყო დაშორებული. იქ, ბაკში, გიორგი უცებ ავად გახდა წელების გადასკვნით. ექიმი ვერ იშოვნეს და საშინელ ტანჯვაში გარდაიცვალა ღამის 11 საათზე, 20 ოქტომბერს. მ. სკოროხოდოვი ამბობდა შემდეგ: ღამის 11 საათზე გიორგი დაწყნარდა, სახე დაეწმინდა. ვიფიქრე, ახლა უთუოდ ცოლშვილს ემშვიდობება-მეთქი, სწორედ იმ დღეს; ღამის 11 საათზე, გიორგის ოჯახში, ნალჩიკში, უფროს შვილს, ვლადიმერს გაეღვიძა, თურმე, და დედას ჰკითხა: დედა, მამა თუ მოვიდაო. ცოლმა უპასუხა: „როგორ არა, ეს-ეს არის აივანზე ამოვიდა, მაგრამ ისევ წავიდა, უთუოდ, აღარ აგვაყენა, სკოროხოდოვთან გაათევს ღამეს და დილას მოვა, დაიძინეო“. დილით კი სკოროხოდოვმა იმ ფურგონით, რომლითაც პროდუქტები წაიღეს გასაყიდად, მოასვენა შინ გიორგი. დაასაფლავეს ბაღში, ვაშლის ხის ქვეშ, გიორგის სურვილისამებრ, რომელიც ამბობდა, თურმე, თუ მოვკვდე ამ ვაშლის ძირში დამასაფლავეთო.

მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ ნადეჟდა იაკობის ასულმა სამივე შვილი საზღვარგარეთ, შვეიცარიაში, წაიყვანა და რამდენიმე წელიწადი იქ დაჰყო. შემდეგ კი საქართველოში დაბრუნდა.[1]

დუხობორებს აქტიურ დახმარებას უწევდა იოსებ კონსტანტინეს ძე დეტერიქსი, ტოლსტოის ახლო მეგობარი, რომელიც იმ დროისათვის თბილისში ცხოვრობდა. ტოლსტოის მეგობრები ახლოს გაეცნენ დუხობორების ცხოვრებას და მათი მეშვეობით შეირჩა დუხობორებისათვის საცხოვრებლად კუნძული კვიპროსი.

„1897 წელს თბილისში მეწვია ლევ ნიკოლოზის ძე ტოლსტოის მიერ გამოგზავნილი მისი ინგლისელი მეგობარი არტურ სინჯონი, წერს ი. ნაკაშიძე, დიდად საინტერესო პიროვნება, სინჯონი წინად მსახურობდა ოფიციალურად ინდოეთში, ინგლისელების არმიაში. შემდეგ სამხედრო სამსახურზე ხელი აიღო და ინგლისში დაბრუნდა. იქ ინგლისურ გაზეთებში ლევ ტოლსტოის მიერ მოთავსებული წერილებიდან მან გაიგო, თუ როგორ სდევნიან კავკასიაში დუხობორებს, შეჰკრიბა ფული მათ დასახმარებლად ინგლისელთა შორის და წა-

[1] ნ. ნაკაშიძე, მოგონებანი, თბ., 1946 წ.

ვიდა ტოლსტოისთან მოსკოვში. სინჯონი საქართველოში დაახლოებით ორ კვირას დარჩა, იმოგზაურა იმ სოფლებში, სადაც დუხობორები ცხოვრობდნენ და აღუთქვა მათ აქტიური დახმარება. ბუნებრივია, ხელისუფლებას შეუმჩნეველი არ დარჩენია საქართველოში სინჯონის გამოჩენა, იგი მალე დაატუსაღეს და გააძევეს რუსეთის საზღვრებიდან, ხოლო ილია ნაკაშიძე კი—საქართველოდან. დუხობორების დახმარებისა და თანადგომისათვის მთავრობამ სამშობლოდან გააძევა არაერთი პატრიოტი ადამიანი, რომელთა უმრავლესობამ ინგლისში დაარსებულ ტოლსტოელთა კოლონიაში დაიდო ბინა. მათ ცხოვრებასა და მოღვაწეობაზე საინტერესო მასალებს გვაწვდის არჩილ ჯორჯაძე, რომელიც ერთადერთი ქართველი იყო იმ პერიოდში, ამ ახალშენში რომ ცხოვრობდა. მოგვყავს მისი წერილის ნაწილი გარკვეული ჩამატებით:

„...რუსეთიდან გაძევებული ტოლსტოის მეგობრები ახალშენის გარშემო დასახლდნენ. აქ იმ ხანებში მეც მომიხდა ყოფნა და დაახლოვებით გავიცანი ყველანი, წერს არჩილ ჯორჯაძე, ფრიად საყურადღებო და საინტერესო ადამიანია ჩერტკოვი.[1] არისტოკრატულ პირობებში შობილი (იგი გენერალ-ადიუტანტის შვილია) კავალერგვარდიელი, ფულების მფლანგავი, მოქეიფე ოფიცერი ახალგაზრდობაში, იგი თანდათან ზურგს უბრუნებს უსაქმო და უდარდელ ცხოვრებას და სასარგებლო საზოგადო მოღვაწეობას ჰკიდებს ხელს. მან დააარსა მოსკოვში ცნობილი გამომცემლობა „პოსრედნიკი“, რომლის მიზანი იყო ხალხში გასაგები და კარგი იაფფასიანი წიგნების გავრცელება. ტოლსტოის გაცნობის შემდეგ ჩერტკოვი საბოლოოდ სტოვებს თავის ძველ ცხოვრებას. მასში ღრმა სულიერი მუშაობა იწყება. ყოველი სოციალური საკითხი მისი სინდისის საკითხად ხდება, სულიერი დრამა, რომელსაც განიცდიდა, მძიმე და მწვავე უნდა ყოფილიყო. ბევრჯერ მინახავს მისი სახე შეწუხებული, აღშფოთებული. ამ შემთხვევაში მას თითქოს ეკარგებოდა მუშაობის და მოქმედების უნარი. ჩვეულებრივ კი იგი ფრიად მომქმედი და ენერგიული ადამიანი იყო. უბრალოდ და სადად იცვამდა, სახამებლიან საყელოებს არ იკეთებდა. მიუხედავად ამისა, ძლიერ წარმოსადეგი და ლამაზი ვაჟკაცია. განსაკუთრებით მას ამშვენებს დიდი შუბლი, უკან გადავარცხნილი თმები და ღრმად ჩასმული ენერგიული, ხოლო ამასთან სევდიანი თვალები. ძალიან ძნელია ფუფუნებაში აღზრდი-

[1] ელადიმერ გრიგოლის ძე ჩერტკოვი დაიბადა 1854 წ. ტოლსტოის მეგობარი, გამომცემლობა „პოსრედნიკის“ რედაქტორი, მემდგომში ტოლსტოის 90 ტომის გამოცემის მთ. რედაქტორი.

ლი და დავაქაცებული ადამიანისათვის სრულიად ახალი ცხოვრების დაწყება. მაგრამ ჩერტკოვი დიდი ნების პატრონია და მან სძლია ყოველივე, რაც ჰბორკავდა მის სულს და სჩაგრავდა სინდისს. სძლია, მაგრამ, რამდენადაც დავაკვირდი, მისი გული საბოლოოდ დამშვიდებული და დაწყნარებული არ იყო.

ბირიუკოვი [1] სხვა ადამიანია. ახალგაზრდობაში მეზღვაური_ ოფიცერი. ახლა ბეჯითად მუშაობდა თავის პატარა ბოსტანში და ძლიერ კმაყოფილი იყო, რომ ბოლოკი და კარტოფილი იქვე კარის წინ ჰქონდა მიწაში. მაგრამ ფიზიკურ მუშაობასთან ერთად, იგი გაზეთს და წიგნს არ ივიწყებდა. ერთი პერიოდი, ქენევაში ყოფნის დროს, იგი ჟურნალსაც გამოსცემდა. შემდეგში ბირიუკოვმა შეადგინა ტოლსტოის ვრცელი ბიოგრაფია ახალი მასალების მისედვით. (აუარებელი ცნობა თვით ტოლსტოიმ მიაწოდა).

ხასიათით პავლე ბულანჟე ბირიუკოვს არ ჰგავდა, რომელიც საკვირველად იზიდავდა ადამიანს თავისი გულწრფელობითა და გულშემატკივრობით. ბულანჟეს მოსკოვის რკინის გზაზე დიდი მოსელის თანამდებობა ეჭირა, მაგრამ ეს გარემოება დაბრკოლებად არ აღმოჩნდა ადამიანური მოვალეობის შესრულების დროს, მან თავისი პირადი კეთილდღეობა შესწირა ამ საქმეს, რომელსაც ემსახურებოდა და დიდი ოჯახის პატრონი, თითქმის უსახსროდ, იძულებული იყო განმორებოდა თავის სამშობლოს. პირველ ხანში ბულანჟე ასოთამწყობის თანამდებობას ასრულებდა ჩერტკოვის მიერ ახლად დაარსებულ სტამბაში. ბულანჟეს კიდევ სრულიად არ ჰგვანდა თავადი სილკოვი. რომ შეგეხედნათ, რიაზანის გუბერნიის „მუჟიკიაო“ იტყოდით. გრძელი და განიერი წვერი სრულიად ჰფარავდა მის სახეს, ჩაცმითაც უფრო უბრალოდ ეცვა, ვიდრე სხვებს. ახალგაზრდობაში კი თავადი სილკოვიც ბრწყინვალე ოფიცერი იყო და მსახურობდა. ქუთაისში, იმ ხანებში, როდესაც იქ პრინცი ოლდენბურგი იყო. ბავშვობაში მეც მინახავს იგი, ძალიან გავოცდი, როცა ნაბ, ქერათმიან, ლურჯთვალებიან ახალგაზრდა კაცის მაგიერ, როგორიც მახსოვდა იგი ბავშვობაში, ჩემ წინ დავინახე დასრულებული, მხარბეჭიანი, დიდის წვერით შემოსილი რუსის „მუჟიკი“. მაგრამ კაცის ძირითადი შეცვლა შეუძლებელია. და მართლაც, ლაპარაკის დროს ისევ იმ ახალგაზრდა თავადს გაგონებდა, რომელსაც გამოჰყვა ფიქრის თუ აზრის გამოთქმის თუ გამოსახვის ძველი მანერა.

[1] პავლე ივანეს ძე ბირიუკოვი დაიბადა 1860_1931 წელს, ტოლსტოის ახლო მეგობარი და მისი პირველი ბიოგრაფი.

ყველა ამათ, როგორც ვსთქვი, ცოლ–შვილი ჰყავდათ. ამიტომ ახალშენის გარშემო მყოფი საზოგადოების რიცხვი შესამჩნევად გაიზარდა. იყო კიდევ ერთი რუსი, სახელად ევგენი. მაგრამ ეს რუსი ახალშენში მუშაობდა. ჩუმი და ჩაფიქრებული კაცი იყო. არავის ეკარებოდა თავის თავად. მუშაობით კი კარგად მუშაობდა. თუ არ დაელაპარაკეთ, გინდ ერთ წელიწადს ხმას არავის გასცემდა. მაგრამ ხმა თუ გაეცით და როგორმე სალაპარაკოდ წაახალისეთ, თქვენს მტერს, რომ აყბედებოდა ხოლმე ისე, რომ იმისი გაჩერება შეუძლებელი იყო. თითქოს დაგუბებული ჰქონდა აზრი და გრძნობა, სიტყვას ვერ ასწორებდა, ეძნელებოდა გამოთქმა, იგანჯებოდა და მსმენელსაც სგანჯავდა. „Toe Toe эээ Toe ээ“–ქშენით და ოფლის წურწურით ლუღლუღებდა. ბოლოს კარგა ხნის წვალების შემდეგ ერთბაშად გაყუჩდებოდა, უცნაურად შემოგხედავდათ და ისევ, თითქოს საუკუნოდ დადუმებული, მიწის თხრას შეუდგებოდა.

ჩერტკოვის ოჯახში გავიცანი კიდევ ერთი საინტერესო.ადამიანი, ექიმი შკარვანი, ავსტრიელი ქვეშევრდომი, ეროვნებით სლოვაკი (სამხრეთ სლოვიანელი). შკარვანი სამხედრო ექიმი იყო და მსახურობდა ერთ პოლკში ავსტრიაში. ტოლსტოის თხზულებათა კითხვის გამო მას გულში ეჭვი აღეძრა იმის შესახებ, რომ მისი ხელობა სამხედრო ექიმისა კარგი ხელობა არ არის. მართალია, მიამბობდა შკარვანი თავის სულისკვეთებას, ექიმი ვიყავი, ვეხმარებოდი ავადმყოფებს, მაგრამ ამასთან ვიყავი სამხედრო ექიმი, ე.ი. მეც ჩემი შრომით, ცოდნით და გარჯით ხელს ვუწყობდი და ვამაგრებდი იმ სამხედრო სისტემას, რომელიც კაცის მკვლელთა ორგანიზაციად მეჩვენებოდა და რომელიც მძულდა. მე იმ სისტემის ერთ-ერთი რგოლი ვიყავი და ჩემსა და ჯარისკაცს შორის არავითარი განსხვავება არ უნდა ყოფილიყო. გადავწყვიტე სამსახურისათვის თავი დამენებებია. ვადის შესრულებამდე ორი კვირა დამიკლდა. ამ ორი კვირის შემდეგ შემეძლო თავისუფალ ადამიანად გავმხდარიყავი. ხოლო ვადის გათავებამდე კი წასვლის უფლება არ მქონდა. მე კი ისე მოუსვენრად ვგრძნობდი ჩემს თავსა, ისეთის ძლიერებით მომაწვა სევდა და სურვილი განთავისუფლებისა, რომ არ ვიცოდი როგორ შევძლებდი, კიდევ ორ კვირას, როგორ დავრჩებოდი პოლკში. რამდენიმე წელიწადი მიმსახურნია, უკმაყოფილო ვიყავი, მაგრამ ამჟამად ჩემს უკმაყოფილებას ისეთი სიმწვავე მიეცა, რომ მე ველარ ავიტანე და გამოვუცხადე ჩემს უფროსებს, რომ სამსახური აღარ შემიძლიან, სამხედრო სისტემის განმტკიცებას ხელს ვერ შევუწყობ და რომ თუმცა ორი კვირა–ღა მიკლია ვადის გათავებამდე,

მაგრამ ვერც ერთ დღეს ვერ დავრჩები სამსახურში-მეთქი. ძალიან გაუკვირდათ, ბევრი მელაპარაკეს, და აშკარაა, გიჟად მთელიდნენ. რაკი ჩემსას აღარ ვიშლიდი, დამატუსაღეს, საავადმყოფოში დამამწყვდიეს. ექიმები ისე მიყურებდნენ, როგორც ჭკუით შეშლილს. მაგრამ ბოლოს დარწმუნდნენ, რომ ჭკუით საღი ვიყავი და ამიტომ საავადმყოფოდან ციხეში გადამიყვანეს, სადაც ცხრა თვე დავყავი. რომ გამანთავისუფლეს, რუსეთში გავწიე. გავიცანი ტოლსტოი, ჩერტკოვი და სხვანი და აი ახლა ჩერტკოვებს აქ ინგლისში გამოვყევიო.

მართლაც, ამ მსრივ, საკვირველია ადამიანის ბუნება. ხშირად წლობით ითმენს დამცირებას, წლობით ცხოვრობს თავისი სინდისის, აზრის და რწმენის წინააღმდეგ. ბოლოს, თითქოს უეცრად, მოულოდნელად, ერთ მშვენიერ დღეს მის გულში მომწიფდება რაღაც ახალი ძალა და ამ ძალას იგი წინ ვერ აღუდგება, თან გაპყვება, დაიღუპება, ან მიაღწევს თავის გულისთქმას. ეს უცნაურად მომწიფებული სინდისის გადაწყვეტილება ხან და ხან თანდათანობით მწიფდება ადამიანის გულში, და დამწიფების ჟამს ერთბაშად ამოხეთქავს, გამომშევდება როგორც ეს შკარვანმა გამოსცადა. მაგრამ ისედაც მოხდება ხოლმე, რომ ახალს გადაწყვეტილებას, ახალის გზით სიარულის სურვილს იწვევს და ჰბადავს რაიმე უცაბედი შემთხვევა, მოულოდნელი და შესაზარი სანახავის დანახვა და ამგვარი რამ.

თავ. დიმიტრი ალექსანდრეს ძე ხილკოვმა, მდიდარმა მემამულემ, ბრწყინვალე ოფიცერმა, ტოლსტოის გავლენით გაანება თავი სამხედრო სამსახურს და დასახლდა თავის მამულში, ხარკოვის გუბერნიაში, სოფ. პავლოვკაში. ცხოვრების დროს მან უშუალოდ დაინახა გლეხების უმწეო მდგომარეობა და მთელი თავისი მამული გადასცა მათ უსასყიდლოდ, თვითონ კი დაქირაებულ მიწაზე დაიწყო გლეხურად ცხოვრება და იმით ირჩენდა თავს. ამ დროს შეირთო ცოლი, რასაკვირველია, ჯვარი არ დაუწერია ეკლესიაში, და შვილებიც გაუჩნდა. ხილკოვმა თავის რწმენის მიხედვით შვილები არ მონათლა. მთავრობამ იმის მოღვაწეობაში თავის საწინააღმდეგო მოქმედება დაინახა და ამიერკავკასიაში გადმოასახლა. ხილკოვის დედამ შუამდგომლობა აღძრა მთავრობის წინაშე და წაართვა შვილები მამას, რათა თვითონ აღეზარდა ისინი. ხილკოვი შემდეგ ამიერკავკასიიდანაც გადაასახლეს და იძულებული გახდა საბღვარგარეთ წასულიყო. როგორც გვიამბო მან ახალშენელთა ერთ-ერთ კვირეულ მიტინგზე, სულ ახალგაზრდა კაცი ვიყავი რუს_ოსმალოს

ომში რომ გამიწვიეს, კაზაკთა პოლკში აფიცრად ვიყავი. სიცოცხლე სდუღდა ჩემში და სრულიად არ მქონდა იმის გრძნობა და შეგნება, რომ ომი ცუდი რამეა და რომ მე ამ ცუდ საქმეს ვემსახურები. ერთხელ, ოსმალებთან შეტაკების დროს, ისე მოხდა როგორღაც, რომ მე ჩემიანებს დავშორდი, განზე მოვექეცი და ჩემს პირდაპირ მრისხანე ოსმალოს ჯარისკაცის პირისახე დავინახე. ეს ჯარისკაციც დაშორდა თავისიანებს და ჩემს ასლოს რომ გაჩნდა, თოფი დამიმიზნა. მაგრამ მე ცხენი ვატაკე და სანამ თოფი გავარდებოდა, გაშიშვლებული ხმალი ძალუმად გავაქნიე და ჩემდა განსაცვიფრებლად დავინახე, რომ ოსმალოს თავი მოვაკვეთე. შევჩერდი გაშტერებული. თავმოგდებული ოსმალო ისევ ფეხზე იდგა და მის კისრიდან შადრევანივით გადმოსჩქეფდა სისხლი. თოფიც ჰქონდა აშვერილი. რამდენიმე წამს ისე იდგა და მერე უკან გადაიქცა, თავი კი ჩემ ცხენის ფეხებთან ეგდო. დავაკვირდი და თვალს ვერ ვაშორებდი. ისევ მრისხანედ მიყურებდა, ხოლო თვალებში შიში თუ მუდარა გამოსჭვრეტდა. განვშორდი და ეს იყო და ეს.

ამ ამბის შემდეგ ჩემს გულს მყუდროება დაეკარგა და აქედან იწყება ჩემი სულის ცხოერების მოძრაობაო. ასე დააბოლოვა ხილკოვმა. უნდა დაეუმატო, რომ უკანასკნელ წლებში, რევოლუციის დროს, ხილკოვი ტოლსტოის მიმდევართ აღარ რჩება და გადადის ეს-ერების პარტიაში"

1914 წელს, როდესაც რუსეთ-გერმანიის ომი დაიწყო, ის გაიტაცა პატრიოტულმა სულისკვეთებამ: ჩაეწერა მოხალისედ ჯარში გერმანელების წინააღმდეგ. მოკლულ იქნა კარპატებში.

ერთი სიტყვით, საყურადღებო ხალხი შეიკრიბა ინგლისის ერთერთ მიყრუებულ აღგილში. ყველას თავისი საქმე ჰქონდა. ახალშენელები მიწაზე მუშაობდნენ. მისტერ მოოდი, მოსკოვიდან უკან ინგლისში წამოსული, იმ ხანებში ცოლის .დახმარებით სთარგმნიდა ტოლსტოის ახალ რომანს „აღდგომას", რომელიც ეს იყო გამოუგზავნა ტოლსტოიმ ჩერტკოვს საბღვარგარედ გამოსაცემად. ჩერტკოვმა იქვე სტამბა მოაწყო, ბეჭდავდა ბროშურებს დუხობორების შესახებ, ბეჭდავდა, აგრეთვე, ტოლსტოის ახალ ნაწერებს. „აღდგომის" რუსული დედანიც მისის ხელმძღვანელობით დაიბეჭდა საზღვარგარეთ. „აღდგომიდამ" შემოსული ფული დუხობორების გადმოსახლების საქმეს უნდა მოპხმარებოდა. ტოლსტოი ახალ ნაწერებს ყოველთვის ჩერტკოვს უგზავნიდა, ამიტომ ჩერტკოვს მდიდარი მასალა ჰქონდა შეგროვილი ტოლსტოის დაუბეჭდავ ნაწერებისა. (მიწერ-მოწერა, დღიური და სხვა). ამავე დროს ჩერტკოვი სცემდა ეურნალს, სახელად

„სეობოდნოე სლოეო“, რომელიც განსაკუთრებით სექტანტების ცხოვრებას აღეწერებდა თვალ-ყურს და გულმოდგინედ იცავდა რელიგიურ თავისუფლების პრინციპს.!“

„Л. Н. Толстой _აღნიშნავენ მისი თანამოაზრენი_неоднократно хадатвоиствовал за них, на их переселена с Кавказа в канаду обратил авторский гонорар за опубликование романа "Воскресение"[2]

ტოლსტოის და მისი მოძღვრების მიმდევრებმა საქართველოში, რუსეთსა და ინგლისში დუხობორების სვე-ბედით შეწუხებულმა და დაინტერესებულმა ჰუმანისტებმა, რომლებსაც რწმენა და კაცთმოყვარეობა აერთიანებდათ, მძიმე პირობებში შესძლეს განეხორციელებინათ 12.000 კაცის გადასახლება ჯერ კუნძულ კვიპროსზე, ხოლო შემდეგ კი კანადაში.

1898 წლის 8 თებერვალს ბათუმში იდგა თბილი მზიანი დღე. ნავსადგურში მდგომ გემზე „გუროვი“ სხდებოდნენ დუხობორები, კენჭის ყრით ნაწილდებოდა ადგილები ლეოპოლდ ანტონის ძე სულერჟიცკის (1872-1916) ეხმარებოდა ყველაზე უხუცესი დუხობორებს შორის გრიშა ბოკოვოი. ერთმა გემმა ყველა ვერ დაიტია, ამიტომ ტოლსტოის მეგობრებმა მეორე გემი „დერჟავა“ დაიქირავეს და თითქმის ყველა მოათავსეს ორ გემზე. თვალცრემლიანი დუხობორები ხელის დაქნევით ემშვიდობებოდნენ მათ გასაცილებლად მოსულ ბათუმის მოსახლეობას. გემებმა გეზი შორეული კვიპროსისკენ აიღეს.

1897-1898 წ.წ. კუნძულ კვიპროსზე, შემდეგ კანადაში გადასახლდა 7400 ადამიანი, რომელთა შთამომავლები დღესაც ცხოვრობენ კანადაში, დუხობორები ცხოვრობენ საქართველოშიც, კერძოდ, ნინოწმინდის რაიონის სოფლებში. ისინი აგრძელებენ წინაპართა ტრადიციებს, რელიგიურ რწმენასთან ერთად ინარჩუნებენ მასთან დაკავშირებულ მსოფლმხედველობას. სამწუხაროდ მათი რიცხვი ძალზე შემცირებულია. დღეისათვის დარჩენილია 280-მდე ოჯახი. მათი ასეთი შემცირება გამოიწვია რუსეთში, ტულის ოლქში, ჩერნსკისა და კამენსკოეის რაიონებში გადასახლებამ. რამ განაპირობა ეს?

უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში შექმნილმა პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და სოციალურმა კრიზისმა დაღი დაასვა არა მარტო დომინანტურ მოსახლეობას, არამედ შეეხო ეთნიკურ უმცი-

---

[1] ა. ჯორჯაძე, თხზ., წ. III 1911წ. გვ. 102-107

[2] О.Толстом, Литературние критический сборник под ред. В.М. Фриче Моск.1928 г. ст 377.

რესობასაც პოლიტიზაციის პროცესი გავრცელდა ქართველებზეც და საქართველოში მცხოვრებ არაქართველ მოსახლეობაზეც, რამაც განაპირობა კონფლიქტური სიტუაციების შექმნა, მიგრაციის და ემიგრაციის პროცესების დაწყება. თავის დროზე ნებსით თუ უნებლიეთ ამ პროცესებს ხელი შეუწყო „პოლიტიკურმა ელიტამ“[1], რომელიც თავისი გაელენის შესანარჩუნებლად ეთნიკური დაპირისპირების გზით წავიდა.

რუსულ პერიოდულ პრესაში გაჩნდა სტატიები და პუბლიკაციები, სადაც ბრალს სდებენ ქართულ მხარეს, თითქოს საქართველოში დუხობორებს შეექმნათ გაუსაძლისი პირობები და იძულებული არიან დატოვონ თავიანთი საცხოვრებელი სახლები და გადასახლდნენ ისტორიულ სამშობლოში.

დასამალი არ არის, რომ საქართველოში იყო პერიოდი, როდესაც გაუჭირდა და გაუძნელდა ცხოვრება არა მარტო დუხობორებს, არამედ ყველას და, მათ შორის, ქართველებსაც. სამწუხაროდ, მთლიანად საქართველოს მოსახლეობის 20% ქვეყნიდან წავიდა, მათ შორის დუხობორებიც. ისტორიზმის პრინციპები გვავალებენ ვიყოთ ობიექტურნი და ესა თუ ის პრობლემა სამართლიანად გავაშუქოთ, ე.ი. თავისი შუქჩრდილოვანი მხარეებით. საქართველოდან დაწყებულ ემიგრაციის პროცესში ქართველი ხალხი არაფერ შუაშია, მით უმეტეს, დუხობორებთან. საუკუნენახევრის განმავლობაში არ ყოფილა შემთხვევა ქართველები და დუხობორები ერთმანეთს დაპირისპირებოდნენ და ეთნიკური მიზეზით მათ შორის კონფლიქტს ჰქონოდა ადგილი. პოსტსაბჭოურ სივრცეში დაწყებული „პოლიტიკური ცვლილებები ხელს უწყობს საზოგადოებაში არსებულ, მაგრამ აქამდე ღრმად დაფარულ წინააღმდეგობათა გამოვლენას. ამგვარი წინააღმდეგობებით არც ერთი ქვეყანა და საზოგადოება არ არის დაზღვეული. ზოგიერთმა საზოგადოებამ შეძლო ამ წინააღმდეგობათა დაძლევა და თვითმყოფადობისა და კულტურული თავისებურების შენარჩუნება, სხვადასხვა სოციალური ყოფის პირობებში. ზოგიერთმა კი დაკარგა ისინი. ამ პრობლემისაგან არც ღღევანდელობა და არც კონკრეტულად ჩვენს ტერიტორიაზე მყოფი ეთნიკური ჯგუფებია დაზღვეული. ეს არც გასაკვირია, რადგან პროცესები ისტორიული მოვლენებია და იმავე ისტორიისათვის არც იმდენად მტკივ-

[1] დაწ. იხ. კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში თბ., 1998წ. ა. ტუკეაძე, პოლიტიკური ელიტა, პოლიტიკური ელიტის პრობლემა თბ., 1998წ.

ნეული, მაგრამ ქვეყნისათვის კი სასიცოცხლოდ აუცილებელი და საჭირბოროტო.[1]

რეგიონი, სადაც დუხობორები ცხოვრობენ. ფაქტიურად სომხებითაა დასახლებული, მათი ჩამოსახლება ჯავახეთში ერთდროულად მოხდა გასული საუკუნის 50-იან წლებში, ამ ხნის მანძილზე ერთ რეგიონში, ერთმანეთის გვერდით სხვადასხვა ეთნიკური კულტურის მქონე ჯგუფები—დუხობორები და სომხები ცხოვრობდნენ, ერთმანეთისაგან იზოლირებულ პირობებში. ორივე მხარე ერიდებოდა ურთიერთშორის კონტაქტის დამყარებას, თუმცა მსგავს სამეურნეო საქმიანობას ეწეოდნენ, ქვეყნის ეკონომიკური პოლიტიკიდან გამომდინარე. ამ მდგომარეობას ორივე მხარე აღიარებდა და იცავდა ყოველგვარი წერილობითი თუ ზეპირი ხელშეკრულების და შეთანხმების გარეშე. მაგრამ ზემოაღნიშნული პოლიტიკური ცვლილებებით გამოწვეული სოციალური და დემოგრაფიული ძვრების შედეგად მდგომარეობა შეიცვალა. ერთმანეთის გვერდით მყოფი „დახურული" ეთნიკური ჯგუფები, სხვადასხვა მიზეზების გამო, ერთმანეთთან კონფლიქტურ სიტუაციაში აღმოჩნდნენ, რაშიდაც დიდ როლს თამაშობდა ეკონომიკაში შექმნილი კრიზისული პირობებიც.

ამის გამო და, სხვა მიზეზებითაც, იყო ნაკარნახევი, როდესაც 1992 წ. 25 იანვარს სოფ. გორლოვკაში დუხობორების წარმომადგენლობითმა ყრილობამ „სოფ. გორლოვკის საქართველოს დუხობორთა რუსული თემი" დააფუძნა, ხოლო 1996 წლის 23 იანვარს საქართველოს იუსტიციის სამინისტრომ რეგისტრაციაში გაატარა „საქართველოში მაცხოვრებელ რუს დუხობორთა საზოგადოება" ,ანუ დუხობორთა „ობშჩინა". იგი კონსტიტუციური საზოგადოებრივი ორგანიზაციაა, რომელიც „მოქალაქეთა საზოგადოებრივი გაერთიანების შესახებ კანონი"-ს მოთხოვნებიდან გამომდინარე, იცავს დუხობორთა კულტურულ-ეროვნულ, სოციალურ-ეკონომიკურ, ყოფით. ინტერესებსა და ტრადიციებს. ამით დუხობორებმა ერთჯერ კიდევ აამუშავეს თვითგადარჩენის მექანიზმი, რომელსაც სახელმწიფოს მხრიდან მხარდაჭერა და უბრუნველყოფა სჭირდება.

საქართველოს ხელისუფლება, რეგიონში შექმნილი სიტუაციით დაინტერესებული მეცნიერ-მკვლევარები და, საერთოდ, ქართველი საზოგადოებრიობა, თელის, რომ „ჯავახეთის რეგიონში შექმნილი მდგომარეობა შეიძლება გახდეს ისეთი უნიკალური საზოგადოების

[1] კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში თბ., 1998 წ. გვ. 316.

დაშლის მიზეზი, როგორიცაა ღუხობორთა კონფესიური ჯგუფი, რასაკვირველია, აქედან წასული სხვაღასხვა აღგილას გაფანტული აღამიანები იარსებებენ, მაგრამ დაიშლება კომპაქტურად დასახლებული ჯგუფის ერთიანი შეკრული ორგანიზმი თავისი მიკროსამყაროთი, რეგიონით, სალოცავებით, მეურნეობით, ტრადიციებითა და კულტურით. ამ პროცესის გაღრმავება და რეალიზაცია კი შეიძლება არასასურველი იყოს ჩვენი ქვეყნისათვის, რადგანაც ჯერ ერთი, ასეთი უნიკალური ეთნოკომფესიური ჯგუფის არსებობას საქართველოს ღირებულებათა შკალაზე თავისი საპატიო აღგილი აქვს და მეორეც, ჩვენ დავკარგავთ ბნეობრივ საზოგადოებას".[2] აღარაფერს ვამბობთ ეკონომიკურ სფეროში მათი აღგილისა და მნიშვნელობის შესახებ.

არ შეიძლება ძირითადში არ დავეთანხმოთ იმ მეცნიერ-თანამშრომელთა მოსაზრებებს (ლ. მელიქიშვილი, ნ. ჯავახაძე, ს. ბახიაოქრუაშვილი, გ. ჩიქოვანი, მ. ხარშილაძე, ლ. ხუციშვილი, კ. შუბითიძე, ნ. ცინცაძე, ქ. ხუციშვილი, მ.ვარაზიშვილი, ი. კურცხალია), რომლებმაც სამწლიანი საექსპედიციო შრომის შედეგად შექმნეს შესანიშნავი წიგნი სათაურით „კონფლიქტური სიტუაციები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში", სადაც სიღრმისეულად და მეცნიერულადაა გაანალიზებული ისეთი აქტუალური პრობლემები, როგორიცაა: კონფლიქტი, როგორც რეგიონალური მოვლენა, რეგიონის ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, რელიგია პეტეროგენულ საზოგადოებაში, ეკონომიკური ტრადიციების რეალიზაცია და მათთან დაკავშირებული წინააღმდეგობები გარდამავალ პერიოდში, დასახლების სტრუქტურა და მმართველობა, აღაპტაციური პროცესები პოლიეთნიკურ რეგიონში, ნათესაობის როლი იზოლირებულ ეთნიკურ ჯგუფებში, ქალის ყოფითი და საზოგადოებრივი როლი სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფში, ეთნიკური ჯგუფების ურთიერთობის ფსიქოლოგიური კანონზომიერებანი, ეთნიკური ჯგუფების სოციალურ-ფსიქოლოგიური ასპექტი, ეთნიკური ღირებულების როლი კონფლიქტურ სიტუაციაში.

მეცნიერ მკვლევარებს და ჩვენც მიგვაჩნია, რომ რეგიონში შექმნილი მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად საჭიროა ახალი მეთოდების ძიება, მათი პრაქტიკაში დანერგვა, რაც სტიმულს მისცემს პიროვნებებსა და აღამიანთა ჯგუფებს აქტიური მონაწილეობა მიიღონ ახალი საზოგადოების უმტკივნეულოდ შენების პროცესში. ხელისუფლების ორგანოებმა უნდა გაითვალისწინონ საზოგადოებრივი აზრი და მეცნიერთა მიერ შემოთავაზებული რეკომენდაციები. აღრე დაშვებული შეცდომების გათვალისწინებით, ცხოვრების პრაქტიკი-

დან გამომდინარე უნდა განხორციელდეს პოლიტიკურად კარგად გააზრებული, მეცნიერულ საფუძვლებზე ეკონომიკურად დასაბუთებული ღონისძიებები, რომელიც დამყარებული იქნება მოქალაქეობის პრინციპებზე. ეს კი მოითხოვს განსაკუთრებული პროგრამის შექმნას, როგორც სასაზღვრო რაიონებისათვის: თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეთნიკურობა არ წარმოადგენს მუდმივ და უცვლელ მექანიზმს, რომ ცალკეული ეთნოსები მრავლდებიან ან მცირდებიან, იცვლებიან, ვითარდებიან ან სუსტდებიან. შესაძლებელია სწორი პოლიტიკის გატარებამ განმუხტოს კონფლიქტური მდგომარეობა, გადაარჩინოს დუხობორთა თემი, შევინარჩუნოთ მშვიდობა არა მარტო რეგიონში, არამედ ქვეყანასა და მთლიანად კავკასიაში.

თავი მესამე
შტრიხები პორტრეტისათვის
არჩილ ჯორჯაძე (1872–1913)

„ხსენება დიდბუნებოვანის მამულის შვილისა შთამომავლობის მოვალეობაა“
ილია

„კურთხეულ იყოს ის ქვეყანა, რომელიც შენისთანა საზოგადო მოღვაწეებს წარმოშობს ხოლმე“,—წერდა აკაკი წერეთელი არჩილ ჯორჯაძეზე, კაცზე, რომელმაც მხოლოდ ოთხი ათეული წელი იცოცხლა, მაგრამ მნიშვნელოვანი კვალი დასტოვა მე-19 საუკუნის დასასრულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აზროვნების ისტორიაში.

არჩილ. ჯორჯაძე თავისი ეპოქის ღვიძლი შვილი იყო. აქტიურ საზოგადოებრივ ცხოვრებასთან ერთად, მისი ნააზრევის ამოსავალი შესაბამისი ეპოქის რეალური ყოფის განსაზღვრა და წინამორბედ ქართველ მოღვაწეთა დამსახურების ღირსეულად წარმოჩენა იყო. ყოველი მისი საქმიანობა, პრაქტიკული თუ თეორიული, ღრმა ეროვნულობით გამოირჩეოდა და სწორედ ამან განაპირობა არჩილის დიდი პოპულარობა თანამედროვეთა შორის.

ჯორჯაძეები წარმოშობით თელავის მაზრის სოფელ საბუედან ყოფილან. ამაზე მიგვანიშნებს არჩ. ჯორჯაძის ერთ-ერთი ფსევდონიმი „საბუელი“. მამა კონსტანტინე ჯორჯაძე თბილისში ცხოვრობდა, პოდპოლკოვნიკის წოდება ჰქონდა და მესანგრეთა ნაწილში მსახურობდა.

არჩილი დაიბადა თბილისში 1872 წლის 10 იანვარს. ბაეშვობა აქ გაატარა, 1881 წელს მამა თბილისიდან ქუთაისში გადაიყვანეს, მას თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახიც თან გაჰყვა. არჩილი იმ დროს 9 წლისა იყო.

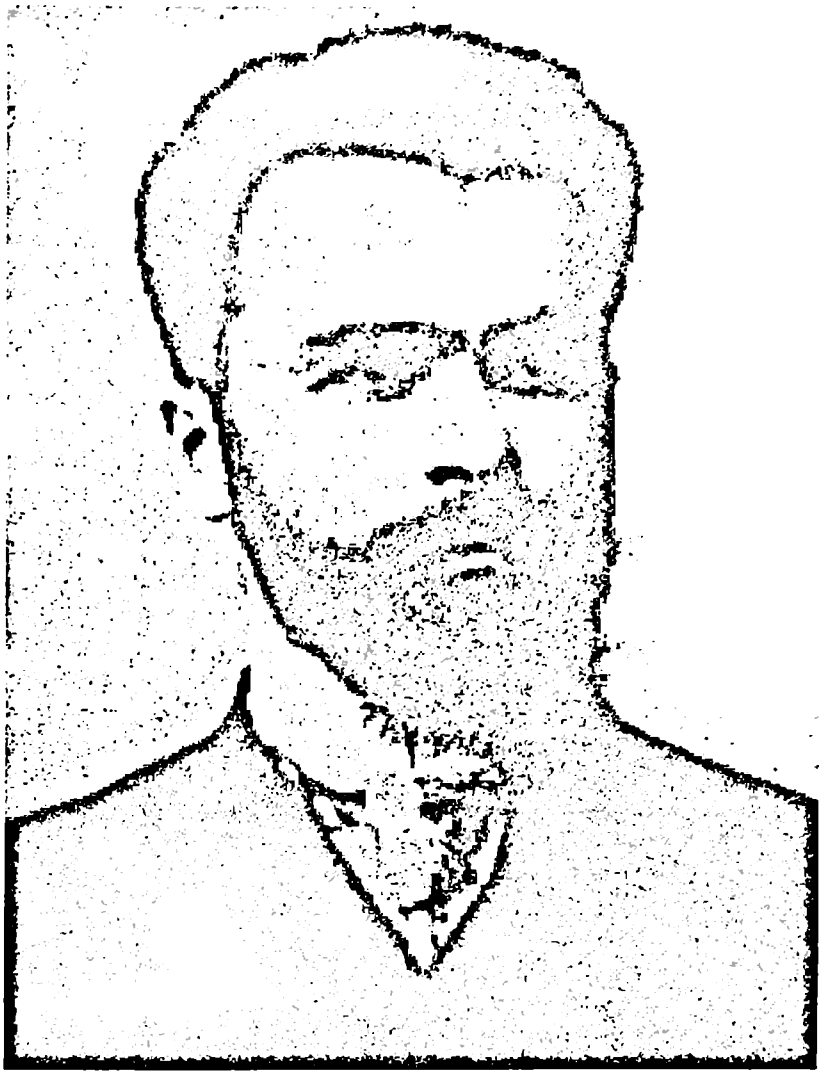
პირველი დაწყებითი განათლება ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში მიიღო. „ქუთაისის გიმნაზიაში მე და არჩილი ერთად ვსწავლობდით. ის იყო მხიარული, მარდი და დაუშარელი ყმაწვილი,

უყვარდა სუფთად ჩაცმა, შავი ხუჭუჭა თმა, ცოცხალი შავი და გამომეტყველი თვალები, სქელი წარბები ამშვენებდა იმის ლამაზ სახეს. ამხანაგებს ყველას უყვარდა არჩილი, რადგანაც ის იყო მეტად გულკეთილი და სათრიანი ყველასთან". —იგონებს ლადო ბზვანელი.

არჩილს არ ჰქონდა ბედნიერი და უდარდელი ბავშვობა. ქუთაისში ცხოვრების დროს მას ორი უფროსი და, ნინო და ლიზა, რომლებიც წმინდა ნინოს სასწავლებლის უფროს კლასებში სწავლობდნენ, მდინარე წყალწითელაში ბანაობის დროს დაეხრჩო. ამას დაემატა ისიც, რომ მშობლები და მესამე დაც მალე გარდაიცვალნენ. დარჩა უმცროსი და-ძმა მისი მზრუნველობის ქვეშ. არჩილი მათ დიდი გაჭირვებით ისახავდა კერძო გაკვეთილებში აღებული ფულით. მოგვიანებით ძმა მოუკლეს, მეფის მოხელეებთან შეტაკების დროს. ხოლო და მარიამი 1905 წელს გარდაიცვალა. დაცარიელდა მრავალრიცხოვანი ოჯახი (არჩილის მშობლებს 6 შვილი ჰყავდათ) დარჩა მხოლოდ ერთადერთი და, თამარი, რომელიც ცოლად ჰყავდა შრეინბერგს.

ქუთაისში ჯორჯაძეების ოჯახი მხოლოდ 1885 წლამდე ცხოვრობდა. შემდეგ ისევ თბილისს დაუბრუნდა და არჩილმა სწავლა პირველ გიმნაზიაში გააგრძელა. ზურაბ ავალიშვილი იგონებს: „თავიდანვე (1888 წ.) მასსოვს არჩილ ჯორჯაძე, როგორც დინჯი და თითქმის უკვე მომწიფებული ახალგაზრდა, მაშინდელი თქმით, ადრე „განვითარებული", იქნებოდა ასე 16 წლისა... მეტად მიზიდავდა მისი სიდარბაისლე და ლამაზი სახის ცოცხალი გამომეტყველება, უნებლიეთ აქცევდით ყურადღებას მის მშვენიერს, თითქოს სანთლისაგან გამოქანდაკებულ თეთრ შუბლს". მისივე თქმით, ცნობილ უნგრელ მხატვარს ზიჩს, რომელიც 1894 წელს უნახულებია, მისთვის ჩანახატების რეული უჩვენებია, ერთ-ერთ სურათზე პატარა არჩილი ყოფილა გამოსახული პაჟის როლში".

არჩილ ჯორჯაძის კეთილშობილებაზე მეტყველებს თედო სახოკიას ერთი მოგონებაც: „არჩილ ჯორჯაძე 1891 წელს გავიცანი თბილისში, როცა ის პირველი გიმნაზიის მერვე კლასის მოსწავლე იყო, დინჯი, დაფიქრებული და თან მეტად სანდომიანი სახის ყმაწვილი კაცი თავის ამხანაგებში გამოირჩეოდა და მთელ ჩვენს სიმპათიას თავისკენ იზიდავდა. დედ-მამა, ერთ დროს შეძლებულები, ადრევე დაეხოცა და ახალგაზრდა არჩილის საზრუნავი იყო საკუთარი თავი, ორი და და ერთი ძმა, მაშინ რეალური სასწავლებლის მეორე კლასის მოწაფე. თვალწინ მედგა, როგორ ზრდიდა და ერთ ღარიბულ სასადილოში როგორ აჭმევდა, თავისთან ერთად, ღარიბულ

არჩილ ჯორჯაძე

სადილებს თავის უმცროს ძმას, კერძო გაკვეთილებით აღებული ფულით".

1892 წელს არჩილმა თბილისის გიმნაზიის სრული კურსი დაასრულა და სწავლა გააგრძელა პეტერბურგის უნივერსიტეტში იურიდიულ ფაკულტეტზე. ცხოვრების მძიმე პირობებთან ერთად პეტერბურგის პავამაც ცუდად იმოქმედა ახალგაზრდა ჭაბუკზე და იგი ტუბერკულიოზით დაავადდა. ექიმები ურჩევდნენ ვარშავაში გადასვლას, სადაც ციხის კომენდანტად არჩილის ახლო ნათესავი გიორგი ყაზბეგი მსახურობდა. სწორედ მისი დახმარებით შეძლო სწავლა გაეგრძელებინა ვარშავაში იურიდიულ ფაკულტეტზე.

ჯანმრთელობის გაუმჯობესების შემდეგ არჩილი კვლავ პეტერბურგის უნივერსიტეტს დაუბრუნდა და სწავლა საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე გააგრძელა. ამასთან ერთად, გულმოდგინედ მუშაობდა ფილოსოფიასა და სოციოლოგიაში. ვოლინსკის ფილოსოფიურ წრეში გაერთიანებული იყვნენ სხვა ქართველი ახალგაზრდებიც. მათ შორის ზურაბ აჯალიშვილი და ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი, რომელთანაც ადრე სწავლობდა არჩილი თბილისის გიმნაზიაში. პეტერბურგში მცხოვრებ ქართველ ახალგაზრდებთან ერთად, ჩაება აქტიურ სტუდენტურ მოძრაობაში, იყო მათი თავკაცი და იდეური ხელმძღვანელი.

1897 წლის შემოდგომაზე არჩილ ჯორჯაძე, სოციოლოგიის კურსის უკეთ დასაუფლებლად, საზღვარგარეთ გაემგზავრა. ისმენდა ლექციებს პარიზისა და ლონდონის უნივერსიტეტებში. ლევ ტოლსტოის მოძღვრებით გატაცებული ერთხანს ცხოვრობდა ტოლსტოელთა კოლონიაში, რომელიც ინგლისის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში დაარსდა. ამ პერიოდში გამოაქვეყნა მან სტატია დუხობორების შესახებ, რომელსაც ყურადღება მიაქცია თვით ლევ ტოლსტოიმ. ამ უკანასკნელმა სთხოვა მას, დახმარებოდა საქართველოდან (ბორჩალოს მაზრიდან) აყრილ დუხობორებს ამერიკის კონტინენტზე გადასახლებაში, რაზედაც უფრო დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

1900 წელს არჩილ ჯორჯაძე თბილისში დაბრუნდა. ამ პერიოდიდან იწყება მისი ნაყოფიერი პუბლიცისტური და სამწერლო მოღვაწეობაც. 1901 წლიდან გაზეთ „ცნობის ფურცლის" მუდმივი თანამშრომელი და რედაქციის წევრი ხდება. „ცნობის ფურცლის რედაქციაში თქვენ შეხვედებით ერთადერთ არჩილ ჯორჯაძის წერილებს, რომლებიც ეხებიან საჭირბოროტო საკითხებს".[1]

[1] გაზეთი „კვალი", 1901 წელი №22

1902 წლიდან არჩილ ჯორჯაძე აქტიურად მონაწილეობდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაში. მან, გიორგი დეკანოზიშვილთან ერთად, პარიზში დაამზადა საუკეთესო ქართული შრიფტი, რომელსაც „პარიზული“ უწოდეს. მისი რედაქტორობით დაიწყო გამოსვლა საფრანგეთში გაზეთმა „საქართველომ“ და „ლა ქერალიმ“, რომლებიც იბეჭდებოდა ფრანგულ და ქართულ ენებზე.

საფრანგეთში ყოფნის დროს არჩილ ჯორჯაძემ გაიცნო და დაუახლოვდა ცნობილ ფრანგ მოღვაწეებს; მათი თანადგომითა და დახმარებით მრავალი სასიკეთო საქმე გააკეთა. მის მიერ დაარსებულ გაზეთში თანაშრომლობდნენ იმ დროს პარიზში მყოფი თედო სახოკია, ალ. დიასამიძე, ზურაბ ავალიშვილი, ნოე ჟორდანია და სხვები.

არჩილ ჯორჯაძემ, გაზეთ „საქართველოს“ რედკოლეგიასთან ერთად, აქტიური მონაწილეობა მიიღო 1904 წლის აპრილში, ქენევაში გამართულ სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის დამფუძნებელ კონფერენციაში. მალე აღნიშნული პარტიის ლიდერი გახდა.

მძიმე პირობებში უხდებოდა არჩილს ცხოვრება და მოღვაწეობა. ჯანმრთელობაშერყეულმა ჯერ საფრანგეთში დაიწყო მკურნალობა, შემდეგ კი მვეიცარიაში გაემგზავრა. აქაც არ შეჩერებულა, ენერგიულად გააგრძელა პოლიტიკური და სოციოლოგიური მეცნიერების შესწავლა. მას დასახული მიზანი ჰქონდა და მის მისაღწევად ძალასა და ენერგიას არ იშურებდა.

აი, რას წერდა ამასთან დაკავშირებით მვეიცარიაში მცხოვრებ ქართველ ქალს, ანეტა ოქრომჭედლიშვილ-ბაბეს: „იყო დრო, როდესაც სამშობლო და მამული ჩემთვის ცარიელი სიტყვა იყო, იყო დრო, როდესაც ვითომ ღმერთს ვეძებდი, სინამდვილეში კი უიმედო, უკანონო და უმიზნო სიცოცხლეს ვაჩანჩალებდი. რამდენიმე წელიწადია, ყველა ამას თავი დავაღწიე, ჩემს გულში აღმოვაჩინე ის, რაც ჩემი არ მეგონა, ვიპოვე სიცოცხლის საგანი, ადამიანი და ხალხი შემიყვარდა, შევიგენ, რომ განსაზღვრულ წრეში, იმ ხალხის წრეში, რომელმაც მასწავლა და ფეხზე წამომაყენა და რომლის ვალიც მმართებდა, შემეძლო მოქმედება, განხორციელება სიკეთისა, ჭეშმარიტებისა, ყველა იმისა, რაც ღვიძის ადამიანის გულში და რაც სურს მას სხვას განუზიაროს. ამ დროიდან შედარებით ბედნიერი ვარ და ახლა იმ მდგომარეობაში ვარ, რომ მზად ვარ, ყველაფერი

მიეცე ამ აზრის განხორციელებისათვის, რომელმაც მე გამომაცოცხლა".[1]

1905 რევოლუციამ დაწყებისთანავე ქართველი ემიგრანტების უმრავლესობა სამშობლოში დააბრუნა. მათ შორის იყო არჩილ ჯორჯაძე, მძიმე სენით შეპყრობილი, დასუსტებული. ქარდარმერიას რომ დამალვოდა, არჩილი ილია ნაკაშიძესთან დაბინავდა. სწორედ აქ ინახულა ავადმყოფი ქართველმა მწერალმა ვაჟა-ფშაველამ. ნინო ნაკაშიძე იგონებს, „არ ვიცი მანამდე, იცნობდნენ თუ არა ერთმანეთს, მაგრამ ისე შეხვდნენ, როგორც უფროს-უმცროსი ძმები... გადაეხვივნენ და გადაკოცნეს, როდესაც ვაჟა წელში გაიმართა, ორივეს ცრემლები აღგა თვალებზე.

—დაბრუნდით, არჩილ, საქართველოში?

—არა ხედავთ, როგორ დავბრუნდი... მაგრამ, ვაჟა, თქვენ ვერ წარმოიდგენთ, როგორ გამახარეთ თქვენი მოსვლით. დიდი ყურადღებით ვკითხულობდი უცხო ქვეყანაში თქვენს „ბახტრიონს", „სტუმარ-მასპინძელს", „სისხლის აღებას", „ალუდა ქეთელაურს", შედევრებია, შედევრები. საბღვარგარეთ თქვენი ბადალი მწერალი არ ჰყავთ."[2]

ასე შეაფასა იმ დროისათვის არჩილ ჯორჯაძემ ქართველი მწერალი, რომელსაც კრიტიკა არ სწყალობდა და მისი ნამდვილი ღირებულება და მნიშვნელობა ბევრმა როდი იცოდა.

არჩილს მზრუნველობას არ აკლებდნენ. ჯანმრთელობის გაუარესების გამო, მალე ბათუმის მახლობლად, მახინჯაურის ერთ-ერთ აგარაკზე გადაიყვანეს. უკეთესობა არც იქ ეტყობოდა. გაუნელებელ სიცხეს აძლევდა, ახველებდა, ჭამას უკლო, ლოგინიდან ვეღარ დგებოდა, მძიმე ავადმყოფს თავს დასტრიალებდა და სიცოცხლის ბოლომდე არ მოშორებია ბიძამეილი ელენე ჯორჯაძე.

არჩილი სულიერად არ დაცემულა. ბუნებით რაინდს სიკვდილის შიში დათრგუნვილი ჰქონდა. მომავლის იმედი არ დაუკარგავს და მუშაობა არ შეუწყვეტია. წერდა ეროვნულ-კულტურულ, რელიგიურ-ფილოსოფიურ, სოციოლოგიურ-სამართლებრივ თუ ჩვენი ცხოვრების სხვა მნიშვნელოვან საკითხებზე. მან ღრმა კვალი დაამჩნია ჩვენი სულიერი ცხოვრების ყველა სფეროს.

ყველგან, საქართველოში თუ საბღვარგარეთ ცხოვრების პერიოდში, არჩილი მატერიალურ სივიწროვეს განიცდიდა. მეგობრები

---

[1] გაზეთი „სახალხო საქმე", 1920 წელს №810

[2] საქართველოს რაინდი, არჩილ ჯორჯაძე, ლ. ნანიგამეილის რედაქცია, 1991 წ. გვ. 320-322

თბილისის ხელი–ვენის დაღმართი (XIX საუკუნე)

ხშირად ეხმარებოდნენ ფულადი სასჩრებით. თვითონ აგროვებდნენ მისი მკურნალობისა თუ დასვენებისათვის საჭირო თანხას. „არჩილის გაგზავნაა საჭირო აგარაკზე, თუ ამ ზაფხულზე აქ დარჩა, ცუდად იქნება მისი საქმეო"[1]—ეუბნება გიორგი ლასხიშვილი დემურიას ქალს და იქ მყოფი აკაკი წერეთელი საკუთარი ფონდიდან გაიღებს საჭირო თანხას.

არჩილ ჯორჯაძეს ეკუთვნის პირველი მონოგრაფია დიმიტრი ყიფიანზე, რომელიც მან მძიმე ავადმყოფობის პერიოდში დაწერა და „სახალხო გაზეთის" ფურცლებზე გამოაქვეყნა (1913წ. №794-813) უფრო ადრე კი ილია ჭავჭავაძის ბიოგრაფიის დაწერაზე ოცნებობდა: „ვერა ვარ კარგად, სიცხეს მაძლევს, მაგრამ არა უშავს რა, ერთი ისიც დავსწერო, რის დაწერაც გულში მაქვს ამჟამად და მერე რაც იქნება იყოს"[2]—უთხრა ნ. ყიფიანს არჩილმა. მან ამისათვის საჭირო მასალებიც შეაგროვა—ყველაფერი, თუ სადმე რამ მოიპოვებოდა — ფოტოგრაფიული სურათები, კერძო წერილები, მემატიანე, მოგონებანი და სხვა.

აღარ დასცალდა. 1913 წლის 3 აპრილს ივანე ჯავახიშვილი მიხეილ გედევანიშვილს სწერდა:

„საუბედუროდ, ის, ვისაც ყველაზე უკეთ შეეძლო ილიას ბიოგრაფიის დაწერა, არჩილ ჯორჯაძე, სამარეში დევს, ესეც ჩვენი ბედი".

არჩილ ჯორჯაძე გარდაიცვალა 1913 წლის 21 მარტს, ქ. ბათუმში, სადაც ჯანმრთელობის გაუარესების გამო გადაიყვანეს.

„სახალხო გაზეთი" მწუხარებით აუწყებდა ქართველ საზოგადოებას არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალებას: „არჩილ ჯორჯაძის მოკლე ცხოვრება ნამდვილი ტრაგედია იყო იმ დროიდანვე, როცა იწყება ადამიანის შეგნებული ცხოვრება. იგი ებრძოდა შეუბრალებელ სენს, ათასგვარ საოჯახო და პირად უბედურებასა და ჭირს, ნელნელა იწვოდა, მაგრამ დაუღალავად მუშაობდა, არა მარტო როგორც მწერალი, არამედ როგორც პრაქტიკული მოღვაწე"[3]

„არჩილ ჯორჯაძე ბათუმიდან თბილისში გადმოასვენეს. მატარებელი, რომელშიც მისი ცხედარი იყო დასვენებული, გზადაგზა ჩერდებოდა, მოსახლეობა მუხლმოდრეკილი ეთხოვებოდა."

„არჩილ ჯორჯაძის ცხედარს რიონის სადგურზე დიდი საზოგადოება შეხვდა. ქუთაისიდან მატარებელს დამატებითი ვაგონები მოაბეს,

[1] გ. ლასხიშვილი., მემუარები 1934 წ. გვ. 262
[2] ლ. ნანიტაშვილი, არჩილ ჯორჯაძე „საისტორიო მოამბე" ტ. 41-42 გვ.473
[3] „სახალხო გაზეთი" 1913 წ. №853

მაგრამ ხალხის ტევა მაინც არ იყო, ბევრი ფეხითა და ეტლით წავიდა რიონის სადგურზე. აქ მატარებელი ხუთი წუთი გაჩერდა. გადაუხადეს პანაშვიდი"[1].

არა მარტო თანამოაზრეები, მოწინააღმდეგენიც დაამწუხრა არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალებამ. ის სრულიად საქართველომ დაიტირა. 1913 წლის 23 მარტს, გაზეთი „დილა" წერდა: „ბათუმში გარდაიცვალა დიდად ნიჭიერი პუბლიცისტი და მწერალი არჩილ ჯორჯაძე, იგი ჩვენს პოლიტიკურ მოწინააღმდეგე ბანაკს ეკუთვნოდა და სიმართლე მოითხოვს ვთქვათ, ერთი უძლიერესი მოწინაღმდეგეთაგანი იყო ჩვენი მიმართულების... რომელთანაც იდეური კამათი ყოველთვის საკითხის დედა ძარღვის გამორკვევისაკენ იყო მიმართული... და ჩვენ ჩვენს პოლიტიკურ მოპირდაპირეებთან და ყველა შეგნებულ ქართველთან ერთად, სულითა და გულით ვგლოვობთ დიდად ნიჭიერ არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალებას"[2].

უამრავი ხალხი შეიკრიბა არჩილ ჯორჯაძის დასაფლავების დღეს. ყველ გულით დასტიროდა სახელოვან მამულიშვილს. გამოსათხოვარი სიტყვა უნდა წარმოეთქვა აკაკი წერეთელს, მაგრამ ავადმყოფობის გამო დაკრძალვას ვერ დაესწრო, სამაგიეროდ შემოინახა სიტყვის ტექსტი, სადაც ვკითხულობთ: „კურთხეულ იყოს ის ქვეყანა, რომელიც შენისთანა საზოგადო მოღვაწეებს წარმოშობს ხოლმე. კრულ და წყეულ იყოს ის გარემოებაც, რომელიც უდროოდ სტაცებს ხელიდან ცხოერებას შენისთანა ნიჭიერ ახალგაზრდებს".

უამრავი დეპეშა მოდიოდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთების რედაქციაში რუსეთიდან და ევროპის სხვადასხვა ქალაქებიდან. „შენი სიკვდილით ღრმა მწუხარება დაგვისადგურე —პარიზის ქართველობა".

„ღრმად დამწუხრებული ვართ ვერსალის ქართველები ძვირფასი მამულიშვილის გარდაცვალების გამო". „გზაში გავიგე შეუდარებელი არჩილის გარდაცვალების ამბავი. სიცოცხლე აღსავსე, მშვენიერებითა და ტანჯვით გაფრინდა მარადისობის წიაღში"—წედა გრიგოლ რობაქიძე.

„ღრმად ვართ დამწუხრებული... ვუერთდებით მამულის გლოვას"— იუწყებოდნენ ქართველი სტუდენტები ვარშავიდან და ა. შ.

---

[1] გაზეთი „დილა" 1913 წ. 27 მარტი, № 19

[2] „ბათუმის გაზეთი" 1913 წ. 23 მარტი, № 19

26 მარტს ყაზანის ეკლესიაში გამართულ პანაშვიდს ესწრებოდნენ არჩილ ჯორჯაძის თანამემამულეები, თანამოაზრეები, იმ პერიოდში პეტერბურგში მყოფი ქართველი სტუდენტები, ამ პანაშვიდს დაესწრნენ: ი. ჯავახიშვილი, გ. ავალიანი, გ. ზდანოვიჩი.

ქართველმა მოწინავე საზოგადოებამ კარგად იცოდა ფასი არჩილ ჯორჯაძისა, როგორც პუბლიცისტის და საზოგადო მოღვაწის.

პეტერბურგში მყოფი ივანე ჯავახიშვილი, არჩილ ჯორჯაძის თხზულებათა პირველი წიგნის წაკითხვის შემდეგ, ავტორს წერდა: „...თქვენი ნაწერებისა მე გულწრფელობა და პირუთვნელობა მომწონს, მიუდგომელი, ნამდვილი მეცნიერული მსჯელობა, მაგრამ ცივი და გულგრილი კი არა, არამედ მხურვალე, შემატკივარი და თანამგრძნობ გულით დაწერილი. თქვენს გარდა ჩვენში არავინ იკვლევს ჩვენი ერის საზოგადოებრივ და ეროვნული მოძრაობის ისტორიას და თქვენი თხზულებები ამ მხრივ პირდაპირ დასაფასებელია“[1].

ასე ფიქრობდა, ივანე ჯავახიშვილი და მასთან ერთად ბევრი იმდროინდელი გამოჩენილი მწერალი, მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე.

ასე ფიქრობენ დღესაც, რადგანაც თავის დროზე ილია ჭავჭავაძის „წოდებათა შერიგების“ თეორია არჩილ ჯორჯაძემ ახალ სიმაღლეზე აიყვანა და „საერთო მოქმედების ნიადაგის“ მთელი მოძღვრება შექმნა, რაც ქვეყნის დამოუკიდებლობის, ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის საქმეს ემსახურებოდა.

არჩილ ჯორჯაძისეულმა „საერთო ნიადაგის“ თეორიამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა თანამედროვე პირობებში, რადგანაც იგი ახალი ქართული სახელმწიფოს მშენებლობის ყველა ძირითად პრინციპებს მოიცავს. ამ თეორიის გაგრძელება, აღდგენა და გაცოცხლებაა საჭირო დღევანდელ პირობებში.

არჩილ ჯორჯაძის მოძღვრება „საერთო ეროვნული თანხმობის და ამ გზით „ყველა საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ძალთა ერთ კვალში ჩაყენების შესახებ“ მოწოდებაა.

არჩილ ჯორჯაძის „საერთო ნიადაგის“ თეორია, ფაქტიურად, გიორგი ათონელის და მისი მოძღვრების მიერ დანერგილი ქვეყნის „ერთნებაობა-თანადგომით“ მართვის პრინციპების თანამედროვე ვარიაციაა. და თუ გვინდა საქართველოს კვლავ დაუდგეს „ახალი

---

[1] ისტორიის საკითხები, 1976 წელი გვ. 422-423

ლ. ნანიტაშვილი, ივანე ჯავახიშვილისა და არჩილ ჯორჯაძის მიმოწერიდან „ჟურნალისტიკის თეორიისა“.

ოქროვანი ხანა“, უნდა შევძლოთ ჩვენი ეროვნული ძალების და ქვეყნის შემადგენელი მხარეების ამ პრინციპით „შედუღაბება“. რომელიც საქართველოსათვის იქნება ერის სულიერი და მატერიალური აღორძინების, დანგრეულის აღდგენის, წართმეულის დაბრუნების, გათიშულის გამთლიანების და მტრადქცეულის შემორიგების საშუალება.

თავი მეოთხე

არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობისათვის

არჩილ ჯორჯაძე, როგორც ეროვნულ-განმათავისუფებელი მოძრაობის გამოჩენილი იდეოლოგი, საქართველოს მომავალს, მისი ცხოვრების პოლიტიკურ და სამართლებრივ ორგანიზაციას, ქართველი ხალხის ფართო მასების, სხვადასხვა სამოგადოებრივი ჯგუფების ინტერესებს უკავშირებს. მხოლოდ ერთად, „საერთო ნიადაგზე“ დგომით შეიძლება იყოს უზრუნველყოფილი ქართველი ხალხის სწრაფვა თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისაკენ. არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობაზე არსებით გავლენას ახდენს ეს მომენტი.

ჩვენ, რასაკვირველია, ამოცანად არ ვისახავთ არჩ. ჯორჯაძის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის დეტალურ ანალიზს, ეს სპეციალური შესწავლის საგანია[1]. მსოფლმხედველობრივ საკითხებს შევეხებით მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მათი გათვალისწინება საშუალებას გვაძლევს, უფრო ღრმად და საფუძვლიანად გავერკვეთ ჩვენს წინაშე მდგარი ამოცანების გადაწყვეტაში.

არჩილ ჯორჯაძეს სწორად ჰქონდა წარმოდგენილი ძირითადი საკითხები, რომელთა გადაჭრისათვის ბრძოლა მთელ ფილოსოფიის ისტორიას ეასდევს: არჩ. ჯორჯაძე წერდა, „სულის და მატერიის შორის ატეხილი ბრძოლა ფილოსოფიის ისტორიის შინაარსს შეადგენს“. იგი მიუთითებდა, რომ ბრძოლა მატერიალიზმსა და იდეალიზმს შორის „ცვალებადი ხასიათისა იყო, ხან ერთი გაიმარჯვებდა და ხან მეორე“.

მაგრამ რომელ მიმართულებას უჭერდა იგი მხარს? ამასთან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ, რომ არჩილ ჯორჯაძის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ის გაგება, რომელიც დღემდე შემორჩენილია ეგრეთწოდებულ საბჭოთა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ძირფესვიან გადასინჯვას და რადიკალურ შეცვლას მოითხოვს. ათეული წლების განმავლობაში გაბატონებულ მარქსის-

[1] დაწვრ. იხ. ე. კოღუა, არჩილ ჯორჯაძის ფილოსოფიური და სოციოლოგიური ნააზრევი (იხ. არჩ. ჯორჯაძე, სამშობლო და მამულიშვილობა თბ., 1990წ. 317–364).

ტულ-ლენინური იდეოლოგიური დოგმები არ იძლეოდა იმის შესაძლებლობას, რომ არჩილ ჯორჯაძის ფილოსოფიური შეხედულებები გაგებული და შეფასებული ყოფილიყო მიუკერძოებლად, ზუსტად ისე, როგორც ეს ამ თვით დიდ მოაზროვნეს ესმოდა. გამოთქმული იყო ყოველად დაუსაბუთებელი ბრალდებები მის მიმართ, ზოგი მას სუბიექტური იდეალიზმის ბრმა მიმდევრად აცხადებდა. ზოგი ცდილობდა მატერიალისტების ბანაკში ჩაერიცხა, თანაც არათანმიმდევრულობას უკიჟინებდა. ერთი სიტყვით, ყველაფერი კეთდებოდა, რათა სახელი გაეტეხათ მისთვის, დაემცირებინათ მისი ავტორიტეტი იმ ხალხის თვალში, რომელიც იმთავითვე განიმსჭვალა ღრმა პატივისცემითა და ნდობით თავისი იდეოლოგიური ლიდერისადმი.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არჩილ ჯორჯაძის ფილოსოფიური შეხედულებები უნდა გავიგოთ და შევაფასოთ არა წინასწარ აკვიატებული დოგმების ფონზე—მარქსისტული იქნება ეს თუ არამარქსისტული, არა რომელიმე „იზმისადმი" მიკუთვნებით, არამედ რეალისტურად, ფერადი სათვალეების გარეშე, ხოლო თუ ამ პრინციპით ვიხელმძღვანელებთ, აღმოჩნდება, რომ არჩ. ჯორჯაძის ფილოსოფიურ შეხედულებათა არსი სულ სხვა სიბრტყეში უნდა ვეძიოთ, ან როგორ შეიძლება რომ „საერთო ნიადაგის" თეორიის ავტორს რომელიმე „იზმისადმი" მორჩილება ვუქადაგოთ ფილოსოფიაში. სწორედ ეს არის არათანმიმდევრულობა, რაც დამახასიათებელია არა არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობისათვის, არამედ იმ მკვლევარებისათვის, რომლებიც მისი ნააზრევის გაგებას ამგვარად ცდილობენ.

სინამდვილეში კი საქმის ვითარება სულ სხვაგვარადაა. „საერთო ნიადაგის" თეორეტიკოსი ფილოსოფიაშიც საერთო, ზოგადკაცობრიულ ღირებულებათა მომხრე და დამცველი იყო. მისთვის მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმას, თუ რომელ ბანაკს მიეკუთვნებოდა ესა თუ ის ფილოსოფოსი—მატერიალისტურს, დიალექტიკის პრინციპზე იდგა იგი თუ მეტაფიზიკას ცნობდა, მისთვის მთავარი იყო დაედგინა ის დადებითი, რომელსაც ამა თუ იმ ფილოსოფოსის ნააზრევი შეიცავდა და რასაც საერთო საკაცობრიო ღირებულება გააჩნდა.

არჩილ ჯორჯაძისათვის სავსებით გასაგები იყო ფილოსოფოსთა მისწრაფება იმისაკენ, რომ სამყარო აეხსნათ ერთი ამოსავალი პრინციპის საფუძველზე, მონისტურად, მაგრამ ამასთან ყოველთვის ხაზს უსვამდა სამყაროს მონისტური გაგების შეზღუდულობას. „ადამიანის გონების მიღრეკილებაა,—წერდა იგი—მთლიან თვალსაზრისისაკენ მისწრაფება. ორმაგი აზროვნება (დუალიზმი) მას ეხამუშება და იგი ყოველთვის შეგნებულად და შეუგნებლად მონიზმისაკენ იწევდა და თუმცა ასეთი არის მიღრეკილება ადამიანის გო-

ნებისა, მაგრამ ამ მიდრეკილების განხორციელება ძნელი საგანი იყო ყოველთვის. მონისტური (ერთი პრინციპიდან გამოყვანილი) სისტემა ბევრია, ხოლო ამ სისტემების ფასი დიდი არ არის. მათი სისუსტე მათს ღრმატურ ხასიათშია უმეტეს შემთხვევაში".

სწორედ ამ საფუძველზე ავლენდა იგი სამყაროს მონისტურ-ენერგეტიკული გაგების, სიცოცხლის პრობლემის მონისტურ-მატერიალისტური ახსნის სუსტ მხარეებს, თუმცა აქვე აღნიშნავდა, რომ „ყოველ მეცნიერულ ჰიპოთეზას თავისი დადებითი მხარე აქვს"[1] და იგი ორიენტირებული იყო იმისათვის, რომ საპირისპირო შეხედულებებში საერთო ღირებულების მქონე შინაარსი დაგვედგინა. საერო-საკაცობრიო ღირებულებებს პრიორიტეტული მნიშვნელობა ჰქონდა არჩ. ჯორჯაძისათვის, ეს მკაფიოდ ჩანს, აგრეთვე, საზოგადოებრივი ცხოვრების პროცესებისა და მოვლენების გაგებაში. სტატიაში „ისტორიული მატერიალიზმის გამო", არჩ. ჯორჯაძე მკაცრად აკრიტიკებს ისტორიის მატერიალისტურ გაგებას სწორედ მისი ცალმხრივობის გამო. ამავე ნიადაგზე იგი არ ცნობს არც ისტორიის მონისტურ-იდეალისტურ ახსნას: „თანამედროვე მეცნიერული სოციოლოგია უარყოფს ისტორიულ მონიზმსაც—იდეალისტურია ეს მონიზმი თუ მატერიალისტური, მისი განმარტებით, როგორც ის ჰიპოთეზაა უსაფუძვლო, რომელიც კულტურას და საზოგადოდ იდეოლოგიურ ფაქტორს ხდის მთელს საზოგადოებრივ წეს-წყობილების მიზეზად, ისევე უსაფუძვლოა მეორე ჰიპოთეზაც, რომელიც კულტურულ ცხოვრებას (ზნეს, რელიგიას, კანონმდებლობას, ფილოსოფიას და სხვა) ეკონომიკური ურთიერთობის შედეგად, „ზედნაშენად" თვლის. სინამდვილეში ორსავე ცხოვრების ფაქტორს (კულტურას და წარმოებით ურთიერთობას) თანაბარი ადგილი უჭირავს და ერთის—მეორის მიზეზად ჩათვლა შეუწყნარებელია"[2]. მაგრამ როდესაც საკითხს ასე აყენებს, არჩ. ჯორჯაძე სულაც არ არის იმის წინააღმდეგი, რომ იმ თეორიებში დადებითი ელემენტები იქნეს შემჩნეული და ფასდადებული. კერძოდ, იმავე მარქსის სოციოლოგიური თეორიის შესახებ წერს, რომ მისი „სისუსტე, გამოამკარავება, არ გვიშლის მივიღოთ ზოგიერთი ეკონომიკური კითხვების განმარტება"[3].

ამ მოსაზრებათა გამო ვერ დავეთანხმებით ქართველ ფილოსოფოსთა მიერ გამოთქმულ დებულებებს არჩ. ჯორჯაძის ფილოსოფიურ-მსოფლმხედველობრივი პლატფორმის შესახებ. ზოგიერთი მათგანის მიხედვით არჩ. ჯორჯაძის ფილოსოფიური შეხედულებები

[1] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მესამე, 1911 წ. გვ. 160
[2] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ: გვ. 78.
[3] იქვე გვ. 85

კვალიფიცირდება როგორც კანტიანური და არ სცილდება კანტის მოძღვრებას.

არჩ. ჯორჯაძე თვლიდა, რომ კანტი ის ფილოსოფოსი იყო, რომელმაც დასძლია „აბსოლუტური სუბიექტივიზმი და აბსოლუტური ობიექტივიზმი"[1] კანტის მსგავსად, იგი აღნიშნავდა, რომ „ჩვენი აზრი მოვლენას, ე.ი. ჩვენი გონებით წარმოდგენილისაგან, ვერ გადასცილდება. მოვლენათა სამყლობელო ის სამყლობელოა, სადაც ტრიალებს ჩვენი ცოდნა. მხოლოდ მოვლენას ჩვენ ვიგებთ ჩვენისავე გონებით, ამისათვის ჩვენს ცოდნას აქვს იდეალისტური ხასიათი"[2]. და შემდეგ: „ჩვენი ცოდნა, სოციოლოგიურია ის თუ ფილოსოფიური, ექვემდებარება განსაზღვრულ პირობებს: იგი ეკუთვნის მოვლენათა სამყლობელოს, ამ სამყლობელოს თავის ღღეში ვერ გასცილდება და ამიტომ აბსოლუტურად ობიექტური არ არის...

ყოველ ჩვენს ცოდნას, მითუმეტეს სოციოლოგიურს, ორგვარი ხასიათი აქვს: საგანს იძლევა ცხოვრება, მხოლოდ საგანს თავის ხასიათს აძლევს გონება... ამისათვის ამ ცოდნას აქვს სუბიექტურ-ობიექტური ხასიათი"[3]

შემთხვევითი არ არის, რომ ჯორჯაძემ საკუთარი მსოფლმხედველობის ერთ-ერთ თეორიულ წყაროდ (და არა ერთადერთ) კანტის ფილოსოფია აირჩია. კანტის მსოფლმხედველობიდან მას ის მომენტები იზიდავდა, რომელიც ღირებულია როგორც მატერიალისტებისათვის, ისე იდეალისტებისათვის. მისთვის მთავარი იყო არა მხოლოდ „სუბიექტური" ან არა მხოლოდ „ობიექტური", არამედ „სუბიექტურ-ობიექტური". კანტს, ისევე როგორც სხვა ფილოსოფოსებს, არჩ. ჯორჯაძე აფასებს რეალისტურად, მისი შეხედულებით მთავარი მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს არა იმას, რაც ერთმანეთისაგან თიშავს ფილოსოფოსებს, არამედ იმას, რაც საერთო და ზოგადკაცობრიულია მათ ნაამრევში.

ამ პრინციპს იგი ატარებს მეთოდოლოგიურ საკითხებშიც.

რიგ შემთხვევაში არჩ. ჯორჯაძე მოვლენების შემეცნებისადმი დიალექტიკური მიდგომის თვალსაზრისს იცავდა, იგი აღიარებდა მოვლენათა საყოველთაო ურთიერთკავშირის პრინციპს: „ბუნების მოვლენანი ერთმანეთთან არიან გადაბმულნი. ბუნებაში არ არსებობს განკერძოებული მოვლენა. ყოველიეე მისდევს ერთი მეორეს ისე, რომ რაღაც კავშირი, არსებობს წინანდელ და მომავალ მდგომარეობათა შორის"[4]—წერდა იგი. ამ კავშირების წარმოშობასა

[1] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე გვ. 123

[2] იქვე გვ. 123.

[3] იქვე გვ. 124-125

[4] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მესამე 1911 წ. გვ. 153

და ცვალებადობაში მათი განხილვის საჭიროება მას ბუნების ჭეშმარიტი შემეცნების უთუო პირობად მიაჩნდა: „ყოველი საგანი მხოლოდ მაშინ არის შესწავლილი, როცა იგი გათვალისწინებულია მთელი თავის სივრცე-სიგანით, საგნის შესწავლა საჭიროა არა მარტო დღიდამ მისი გაჩენისა და არსებობისა, არამედ თვით მის გაჩენის პროცესში“[1]

არჩილ ჯორჯაძე სიტყვიერად არც წინააღმდეგობის და წინააღმდეგობაში მყოფი მხარეების ბრძოლის მნიშვნელობას უარყოფდა სამყაროსა და საკუთრივ საზოგადოების მოძრაობა-ცვალებადობის პროცესში. „ესაა ბრძოლა, ბრძოლა კლასიური, ეროვნულად დაჩაგრულებისა წინააღმდეგ ძლიერთა; ბრძოლა ეროვნული, ეროვნულად დაჩაგრულებისა წინააღმდეგ დიდ სახელმწიფოთა ძალმომრეობისა და გამოაცალეთ თანამედროვე კულტურას თუნდაც ეს ორი საგანი, განათლება, და ბრძოლა და მისგან არაფერი დარჩება“.[2]

დიალექტიკის თანახმად, მოელენათა ურთიერთკავშირშია: „ერთი გამოდის მიზეზის, მეორე შედეგის როლში, მიზეზი შედეგად გადაიქცევა და პირიქით, ურთიერთგადასვლას საფუძვლად უდევს რაოდენობრივი ცვლილებების თვისობრივი გადასვლა, ასე მიაჩნდა ეს ჰეგელს“[3].

არჩილ ჯორჯაძე არ ცნობს აღნიშნული კანონის მეცნიერულ მნიშვნელობას. ეს კანონი თითქოსდა არ მოქმედებს ბუნებაში, მართალია, ცოცხალ სამყაროში ადგილი აქვს ბუნებრივ შერჩევას, მაგრამ მას არ მოჰყვება ერთი სახეობის ცხოველის გადასვლა მეორე სახეობაში, „ბუნებისმეტყველებაში ამგვარი გადასხვაფერება შეუწყნარებელია. რაკი ეს ასეა, მაშინ ისიც არ ყოფილა მართალი, ვითომ რაოდენობა ყოველთვის თვისებად იქცევა ხოლმე“, ამასთან არჩილ ჯორჯაძე უარყოფს დაპირისპირებულთა ერთიანობასა და ბრძოლის კანონზომიერებას, როგორც განვითარების წყაროს. საპირისპირო ძალთა ჰარმონიის მეტაფიზიკურ პრინციპს იგი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწესრიგების და განვითარების წყაროდ აცხადებს (რის შესახებაც შემდგომში სპეციალურად გვექნება მსჯელობა). აქედან გამომდინარე არ ცნობდა არსებული საზოგადოებრივი ცხოვრების თვისებრივი რევოლუციური გარდაქმნის აუ-

[1] იქვე, გვ. 150

[2] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მეოთხე, 1911 წ. გვ. 184

[3] იქვე, გვ. 83-84

ცილებლობას და საზოგადოების მშვიდობიანი შეცვლის მოთხოვნით იფარგლებოდა.

ამავე პოზიციიდან, რეალისტურად უნდა შევაფასოთ არჩ. ჯორჯაძის შეხედულებები რელიგიის შესახებ.

მთავარი და გადამწყვეტი, რასაც არჩ. ჯორჯაძე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს რელიგიურ მოძღვრებათა ანალიზის დროს, ესაა მათი ზოგადსაკაცობრიო ეთიკური შინაარსი. ყოველი რელიგია გარკვეული ფილოსოფიური წანამძღვარებიდან ამოდის და თავის მხრივ საფუძველია განსაზღვრული ეთიკისა, რომლის პოზიტიური შინაარსი, უწინარეს ყოვლისა, სწორედ საერთო-საკაცობრიო ღირებულებებით განისაზღვრება.

სანამდე შევეხებოდეთ ბუდიზმის არჩილ ჯორჯაძისეულ გაგებას, გვინდა ამ ფილოსოფიური მოძღვრების წარმოშობის მოკლე ისტორია განვიხილოთ.

ძველი ინდოეთის მონათმფლობელურ საზოგადოებაში ჩამოყალიბდა სხვადასხვა რელიგიური მოძღვრებანი, რომლებიც ცნობილია: ბრაჰმანიზმის, ჯაინიზმის და ბუდიზმის სახელწოდებით.

ბუდიზმის ფუძემდებლად ითვლება გუატამა (სიდჰარტი), რომელიც ძვ. წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში ცხოვრობდა. იგი იყო შაკიას ტომის მეფისწული და ქშატრიების[1] კასტას ეკუთვნოდა. ახალგაზრდა გუატამაზე დიდი ზეგავლენა მოუხდენია რაჯაგრიჰშის ცნობილ ფილოსოფოსებს, ასკეტური ცხოვრების შემდეგ, 35 წლის ასაკში, გუატამა სწავლული, ბრძენი სხივმოსილი ანუ პირდაპირი მნიშვნელობით „გაღვიძებული“ ბუდა გახდა. რომელმაც შემდგომ მთელი თავისი ცხოვრება, ხუთ მოწაფესთან ერთად, მის მიერ შემუშავებული რელიგიურ-ფილოსოფიური შეხედულებების ქადაგებას მოახმარა თავის ქვეყანაში და არა მარტო თავის, არამედ მეზობელ ქვეყნებშიც. ბუდას მოძღვრება საუკუნეების მანძილზე ზეპირის სახით თაობიდან თაობებს გადაეცემოდა. ამ მოძღვრების უმთავრეს წყაროს თხზულება „ტრიპიტაკა“ („სამი კალათი მოძღვრება“) წარმოადგენს, რომელიც შედგება სამი ნაწილისაგან. პირველ ნაწილში ასახულია ბუდისტი ბერ-მონაზვნების ქცევისა და ბუდისტური ეკლესიის წესები. მეორე ნაწილში შეტანილია ბუდას რელიგიურ ქა-

[1] ძველი ინდოეთის საზოგადოება ოთხ ძირითად ვარნად (კასტად) იყოფოდა: ბრაჰმანები (ქურუმები), ქშატრიები (მეომრები), ვაიშები (მიწათმოქმედები, ვაჭრები), და შუდრები (უმდაბლესი ფენა). არის მოსაზრება, რომ მიწათმოქმედები და ვაჭრები წარმოადგენდნენ ცალ-ცალკე ვარნას.

დაგებათა და საუბრების კრებულები. მესამეში მოცემულია ბუდას მოძღვრების ფილოსოფიური პრინციპები.

ბუდისტური მოძრაობის მთავარ მიზანს წარმოადგენს იმის გარკვევა, თუ როგორ შეიძლება ადამიანებმა თავი დააღწიონ ყოველდღიურ ცხოვრებაში არსებულ ტანჯვასა და მწუხარებას. ამ პრობლემათა გადასაწყვეტად ბუდა ადგენს რამდენიმე კეთილშობილურ ჭეშმარიტებას, რომელიც შემდეგში გამოიხატება: არსებობს მიწიერ ცხოვრებასთან დაკავშირებული ტანჯვა-მწუხარება (სასოწარკვეთილობა, მოხუცებულობა, ავადმყოფობა, სიკვდილი), რომლებსაც თავისი გამომწვევი მიზეზები გააჩნია. აუცილებელია ადამიანმა თავი დააღწიოს მიწიერ მწუხარებას, ტანჯვას, რომლის მიღწევის საშუალებად გამოიყენება: მართალი შეხედულებანი—სამადიტიჰი, მართალი რწმენა—სამმასანკაპა, მართალი სიტყვა—სამმავაჩა, მართალი ყოფა-ქცევა—სამმაკამანტა, მართალი ცხოვრება (მართალი გზით საარსებო საშუალებების მოპოვება)—სამმაჯივა. მართალი მცდელობა (მონდომება)—სამმავაიამა, აზრის მართალი გზით წარმართვა—სამმასატა. მართალი მჭვრეტელობა—სამმასადჰა. ეს საშუალებანი უზრუნველყოფენ ადამიანთა მშვიდ—წყნარ ცხოვრებას, რაც თითოეული ჭეშმარიტი მორწმუნე ბუდისტის უმაღლეს მიზანს წარმოადგენს. ნირვანა (სიმშვიდე, სიწყნარე,) ბუდას მოძღვრებაში გაგებულია, როგორც ამქვეყნიური ტანჯვა-მწუხარებისაგან განთავისუფლებული ადამიანის სულის უმაღლესი მდგომარეობა, რომლის მიღწევა შესაძლებელია არამარტო ღმერთების დახმარებით და მათი ნებით, არამედ თვით ადამიანთა მოქმედებით.[1]

ბუდას მოძღვრებას და, საერთოდ ბუდიზმს, არ განიხილავენ მარტო როგორც რელიგიურ-ფილოსოფიურ მოძღვრებას, არამედ ზემოთ დასახელებულ რელიგიურ-ფილოსოფიურ მოძღვრებებს და მანუს კანონებს. იურისტები და ისტორიკოსები მიიჩნევენ როგორც ძველი ინდოეთის პოლიტიკური მოძღვრების წყაროს (ფორმას) და პოლიტიკურ-სამართლებრივი იდეოლოგიის უმნიშვნელოვანეს მიმდინარეობას.

„ბუდა და მისი მიმდევრები აღიარებდნენ ყველა ადამიანის ზნეობრივ-სულიერ თანასწორობას და აკრიტიკებდნენ ვარნების სისტემას, მათი უთანასწორობის პრინციპს. „ბრაჰმანი“ ბუდისტებისათ-

[1] ვ. აბაშმაძე „ნარკვევები პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან თბ., 1975 წ. გვ. 15.

დგანან მარცხნიდან მარჯვნივ: სანდრო გაბუნია, კომანდო გოგელია, ვარლამ ჩერქეზიშვილი; სხედან: არჩილ ჯორჯაძე, მიხეილ წერეთელი. მათ შუა ზის გიორგი დეკანოზიშვილი.

ვის არის არა პრივილეგირებული ვარნის წევრი, არამედ ყოველი ადამიანი, რომელმაც თავისი წოდებრივი კუთვნილების მიუხედავად, სრულყოფას პირადი ძალისხმევით მიაღწია. კერძოდ, ცნობილ ბუდისტურ კანონში „დხამაპადა" (IV–III სს. ჩვ. წ. აღ–მდე) ხაზგასმულია: „მაგრამ მე არ ვთვლი ბრაჰმანად ადამიანს მხოლოდ მისი წარმოშობისა და დედის გამო".

დხარმის ბრაჰმანულ განმარტებას ბუდიზმმა დაუპირისპირა თავისი, უფრო რაციონალური მიდგომა. ამ უმნიშვნელოვანესი საკითხისადმი. ბუდისტური ინტერპრეტაციით დხარმა წარმოგვიდგება, როგორც ბუნებრივი კანონზომიერება, ბუნებითი კანონი. გონივრული ქცევისათვის აუცილებელია ამ კანონის შეცნობა და გამოყენება. ადრეული ბუდიზმის მთელი მსოფლმხედველობა გამსჭვალულია ჰუმანიზმის, სხვა ადამიანებთან კეთილი დამოკიდებულების ქადაგებით. ბუდიზმის მიხედვით დაუშვებელია ბოროტებისადმი ბოროტებითა და ძალადობით დაპირისპირება.[1]

მაშინდელ საზოგადოებაში სწრაფად გავრცელდა ბუდიზმი, როგორც მოძღვრება. გარდა ამისა, ჩამოყალიბდა ბუდისტური ბერმონაზონთა თემები, ანუ სანგჰები. თემებში საკუთრება საერთო საზოგადოებრივი იყო. მის წევრს არ უნდა ჰყოლოდა ოჯახი, საფუძვლიანად უნდა სცოდნოდა ბუდას მოძღვრება, აუცილებელი იყო თემის წევრად გახდომამდე ორჯერ ზიარებ-კურთხევა. ბუდისტური რელიგიის მიხედვით თემის წევრობა ეკრძალებოდათ მეომრებს, მეფის მსახურთ, მეველეებსა და მონებს.

ბუდისტური თემები დემოკრატიულ საწყისებზე იყო აგებული. ყველა საკითხს წყვეტდა თანასწორუფლებიანი ბერ-მონაზონთა კრება. თანამდებობის პირთა არჩევა ხდებოდა ხმათა უმრავლესობით, მეცნიერთა მტკიცებით[2] ბუდისტურმა მოძღვრებამ დიდი როლი შეასრულა ძველი აღმოსავლეთის ხალხის ცხოვრებაში. მან ხელსაყრელი პოლიტიკური საფუძველი შექმნა იმდროინდელი მონათმფლობელური სახელმწიფოსათვის. ფაქტიურად გაბატონებული კლასი ბუდიზმს კარ-

---

[1] ვ. მეტრეველი, გ. დავითაშვილი, პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოძღვრებათა ისტორია თბ., 1987წ. გვ. 19

[2] Даранама, История будизма в Индий, Будизм его догматы история и литература г. III спб. 1869г. Ф. И. Шербатский, било сорски учения будизма, Петроград. 1919г. С. Чаттареджа, Д. Датма, Древная индеиская философия М. 1954г. С. А. Токорев Религиа в историй народов мира Мс. 1965г. ეურნალი „აფრა" გერმან გესსე, ინდური პოემა „ზიდპარტა" (თარგმანი ასმათ ფირცხალაური-მარგიანი) 1998წ. №4 თბ., 26-40 და ა.შ.

გად იყენებდა თავიანთი ხელისუფლების განსამტკიცებლად, ვინაიდან ბუდიზმი ქადაგებდა სინამდვილესთან შეგუებას და არ მოუწოდებდა მდაბიო ფენებს მონათმფლობელობის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ. ბუდიზმს ბევრი მიმდევარი გაუჩნდა, რაც მის მნიშვნელობასაც ზრდიდა. ბუდიზმის მოძღვრება თანდათანობით გავლენას ახდენდა სახელმწიფოებრიივი პოლიტიკისა და კანონმდებლობის განვითარებაზე. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 262-232 წლებში მეფე აშოკმა გააერთიანა ინდოეთი და ბუდიზმი გამოაცხადა სახელმწიფო რელიგიად, ამან განაპირობა ბუდიზმის გავლენა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის მრავალ ქვეყანაში. მეცნიერთა დიდი ნაწილის დაინტერესება ბუდიზმის მოძღვრებით შემთხვევით არაა გამოწვეული, მას ბევრი რამ აქვს საერთო ქრისტიანულ რელიგიასთან. ალბათ, ამითაა განპირობებული არჩილ ჯორჯაძის დაინტერესება ამ მოძღვრებით.

ინდური ფილოსოფიის სხვადასხვა მიმართულების წარმომადგენლები (მათ შორის ბუდისტებიც ხაზი ჩვენია გ.ლ.) ერთ რამეში საერთო პრინციპებზე დგანან. ეს არის მორალის სფერო.[1]

არჩილ ჯორჯაძის აზრით, ბუდისტური ფილოსოფია „ყოველთვის იქნება ჩვენთვის ღრმა გულწრფელი ფილოსოფია".[2] ამ ფილოსოფიაზე დამყარებული ბუდიზმის ეთიკური სისტემა, არჩ. ჯორჯაძის სიმპათიებს იმსახურებს სწორედ მისი საერთო საკაცობრიო შინაარსის მნეობრივი ღირებულებებით. არჩ. ჯორჯაძე გამოყოფს ბუდისტური რელიგიური ეთიკის მთავარ მოთხოვნებს. იგი წერდა: „განსაკუთრებული თავისებურებანია ამ ეთიკისა: პატიება, ლმობიერება, სიყვარული და თანაგრძნობა. ბუდა ერთობისა და ძმობისაკენ იწვევს ადამიანებს, ადამიანთა შორის კეთილი განწყობილება უფრო ძლიერი უნდა იყოს, ვიდრე მტრობისა და სიძულვილის გრძნობანი, რომელიც აშორებენ მათ. რაკი ბუდამ შენდობა და სიყვარული დაუდო საფუძვლად თავის მოძღვრებას, ავტორი ბუდიზმში არა მარტო საკითხის დაყენების, არამედ ზოგჯერ მისი გადაწყვეტის მხრივაც რაციონალურ მარცვლებს პოულობს. თუნდაც იმის აღიარებაში, რომ „ადამიანს მხოლოდ თავისთავის იმედი უნდა ჰქონდეს, არავითარ მისტიკურ ძალას ან გარეშე წესრიგს არ ძალუძს მისი განთავისუფლება" ან კიდევ იმის მტკიცება, რომ „მტრობა არასოდეს მოსპობილა მტრობითვე, არამედ სიყვარულით", ასევე მნეობრივი ცხოვრების გამოცხადება უმაღლესი ბედნიერების მიღწევად, რომელიც ჭეშმარიტი და ნათელი სიცოცხლით ხორციელდება და მაინც ავტო-

[1] თ. ფიფია, ადამიანის მნეობრივი პერსპექტივები თბ., 1938 წ. გვ. 69.
[2] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მესამე, 1911 წ. გვ. 184.

რი არსებითად მხოლოდ საკითხების დაყენებაში ეთანხმება ბუდიზმს. ბუდიზმის ღირებულებას ის ხედავს ყოფიერების საკითხის დასმაში, სიცოცხლის და სიკვდილის პრობლემების გააზრებაში, ინდოეთის სიბრძნის „ძარღვს და დედააზრს შეადგენს სიცოცხლის განსაზღვრული ფილოსოფია". მაგრამ ავტორი მოითხოვს, რომ მას შევხედოთ თანამედროვე მეცნიერების თვალსაზრისით და არ დავემორჩილოთ მის დოგმატურ ბუნებას. თანამედროვე მეცნიერების თვალსაზრისით კი ინდურ ფილოსოფიაში დაყენებული პრობლემები სრულიად სხვა განზომილებაში წყდება. თანამედროვე ფილოსოფია ემიჯნება ინდურ სიბრძნეს რეალური სამყაროსაგან მოწყვეტილობის, არაემპირიულობის გამო. ჯორჯაძის აზრით, ფილოსოფია მაშინაც კი, როდესაც მეტაფიზიკური სისტემაა, თუნდაც კანტის ფილოსოფიის სახით, რომელიც სამყაროს ყოფს ნოუმენად და ფენომენად, არ შეიძლება აკმაყოფილებდეს თანამედროვე ცნობიერებას. არ უნდა ვაღიაროთ არავითარი მიღმური სამყარო, ცდის მიღმა არაა შემეცნების საგანი, „ჩვენთვის არ არსებობს არც სუბსტანცია, არც დამოუკიდებელი სუბიექტი და არც ნოუმენი, როგორც ფსიქიკის, ისე ბუნების საზღვრებში, ჩვენთვის არსებობს მხოლოდ ის, რაც გამოცდილებით ამკარავდება. ჩვენი გამოცდილების საზღვრები თანდათან იზრდება, რაც გამოცდილების გარეშეა, ჩვენთვის ნოუმენი კი არ არის, არამედ მხოლოდ ის, რაც ღეს მიუწვდომელია".[1]

ამ ამონაწერიდან ნათელია, რომ არჩ. ჯორჯაძეს ის მომენტები იზიდავს ბუდისტურ ეთიკაში, რომელიც მისაღებია ქრისტიანობისა და სხვა რელიგიებისათვის, ვინაიდან მათში განურჩევლად ყველა ადამიანის ისტორიულად ჩამოყალიბებული და განმტკიცებული საერთო მისწრაფებები და ინტერესებია გამოხატული. არჩ. ჯორჯაძის განსაკუთრებულ მოწონებას იმსახურებს ის გარემოება, რომ „ბუდისტის თვალთა წინაშე მუდამჟამს ისახებოდა „საუკუნო კანონი", თავისუფლებისა და უმაღლესი ნეტარების სამეფო"[2], (ხაზგასმა ჩვენია—გ.ლ.).

თავისუფლებისაკენ სწრაფვა, როგორც „საუკუნო კანონი"—ამ მაგისტრალური მიმართულებით უნდა იარონ ადამიანებმა, იგი აუცილებელ მნიშვნელობას ინარჩუნებს ყველა ხალხისათვის. არჩ. ჯორჯაძის აზრით, ასევე ინდოეთის სიბრძნის ძირითადი საკითხია ადამიანის პრობლემა, ეს არის ადამიანის არსება, მისი ყოფიერების საზრისი, რა არის ადამიანის ბედნიერება, ნეტარება, რა ძალებმა

[1] არჩ. ჯორჯაძე, სამშობლო და მამულიშვილობა თბ., 1990 წ. გვ. 327.

[2] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მესამე, 1911 წ. გვ. 184.

უნდა უზრუნველყოს ადამიანისათვის ისინი ამ ქვეყანაზე, როგორია სიცოცხლისა და სიკვდილის მიმართულება, რა გზით უნდა შეურიგდეს ადამიანი სიკვდილს, თუ არ შეურიგდება, როგორ უნდა გადალახოს ეს ფენომენი...

ჯორჯაძის აზრით, ინდოეთის სიბრძნის ძირითადი საკითხია ადამიანის პრობლემა—წერს ე. კოდუა: რა არის ადამიანის არსება, რაშია მისი ყოფიერების საზრისი, რა არის ადამიანის ბედნიერება, ნეტარება, რა ძალებმა უნდა უზრუნველყოს ადამიანისათვის ისინი ამ ქვეყანაზე, როგორია სიცოცხლისა და სიკვდილის მიმართება, რა გზით უნდა შეურიგდეს ადამიანი სიკვდილს, თუ არ შეურიგდება, როგორ უნდა გადალახოს ეს ფენომენი. ინდოეთის სიბრძნე ამოდის იმ ვითარებიდან, რომ „ადამიანი ტანჯვაში იბადება, სანამ იზრდება, ავადმყოფობა ასუსტებს, ხოლო შემდეგ, როდესაც განსაზღვრულ ასაკს მიაღწევს, თანდათან ირყევა და სიკვდილის პირამდე აღწევს, მაგრამ სიკვდილი ადამიანს აყვავების ხანაშიც მოუსწრებს ხოლმე, მაშინ, როდესაც მის გარშემო თითქოს არც მწუხარება, არც ტანჯვა, არც სევდა არსებობს. მაშ საიდანღა გაჩნდა ეს უცნაური, წარმავალი, გაუგებარი და ორ უფსკრულს შუა ჩაჭედილი სიცოცხლე. იგი აჩრდილივით დაუდგრომელი და თვალთმაქცია, მაშ, ვინ არის მისი შემოქმედი?“ მაშასადამე, კითხვა არის სიცოცხლის გამოცანა, მისი წყაროსა და მიზნის არსებობის გამართლების პობლემა. ეს თეორიული კითხვა ემსახურება პრაქტიკულად ადამიანისათვის ყველაზე მნიშვნელოვან საქმეს, როგორი უნდა იყოს ადამიანის მნეობრივი ყოფიერება, რა უნდა გააკეთოს მან, რომ სამრისიანი გახადოს თავისი არსებობა ამ ქვეყანაზე. „რა ღონისძიება უნდა გაატაროს ადამიანმა, რომ მიაღწიოს ნეტარებას? რომელი გზა მიდის იქითკენ? რანაირად უნდა გავატაროთ და რითი დავაბოლოოთ ჩვენი სიცოცხლე, რომ მშვიდობიანად მოვისვენოთ“.[1]

აქვე ისმის სიცოცხლის საზღერის და სიკვდილის საკითხი. სიცოცხლე გამოცანაა, მაგრამ კიდევ უფრო რებუსისებურია სიკვდილი.

„ბუდიზმი გვასწავლის_სიკვდილი აუცილებელია, მასთან ჩვენ ვერას გავხდებით, იგი ჩვენზე ძლიერია, რაკი ჩვენს ხელში არ არის. მასზე დარდს არა აქვს აზრი. სიკვდილი მით უფრო შესაწყნარებელია, რომ ის სპობს ჩვენს ტანჯვას ამქვეყნად, სიკვდილთან ერთად ჩვენ გულში იმარხება ყოველი ქვეყანა, გრძნობა, სურვილები, დაუკმაყოფილებელი წადილი, ის, რაც გულს სევდით ავსებდა.

[1] არჩ. ჯორჯაძე, თხზ. ტ. III, გვ. 50-75.

ამგვარია ბუდას ფილოსოფია, რომელსაც ჩვენ ვერ შევიწყნარებთ".[1] „არჩ. ჯორჯაძე ბუდიზმში არჩევს უარყოფით და დადებით მხარეებს, მაგრამ როგორც ვხედავთ, აქცენტს რაციონალური მარცვლების ძებნაზე აკეთებს, მაგრამ ბევრი რამ არ აკმაყოფილებს და მიაჩნია, რომ ისინი დოგმატური და დასაბუთებას მოკლებულია"[2].

შემდეგ, არჩილ ჯორჯაძე აანალიზებს ათ ძირითად ცოდვას, რომელსაც უნდა განერიდოს ბუდისტი. ეს ცოდვებია: „1. ფიზიკური ხასიათის სამი ცოდვა—მკვლელობა, ქურდობა, მრუშობა. 2. ოთხი სიტყვიერი შეცდომა—ტყუილი, ჭორი, ლანძღვა, ყბედობა, და 3. სამი სულიერი ცოდვა—სიძუნწე, ბოროტ-განზრახვა და სკეპტიციზმი. ამნაირი თვისებებისაა ბუდისტური ეთიკა"[3].

ეს ყოველივე უცხო არ არის ქრისტიანული რელიგიური მორალისათვის, რომლის მისადგომებიდანაც აფასებს არჩ. ჯორჯაძე ბუდისტური ეთიკური ნორმების ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობას, ამ მომენტებზე აქცენტის გადატანას ჩვენ განსაკუთრებით საჭიროდ ვთვლით იმის გამო, რომ რელიგიისა და რელიგიური ეთიკის დადებით, ზოგადსაკაცობრიო შინაარსზე მსჯელობას ჩვენს ქვეყანაში თითქმის სამოცდაათი წლის მანძილზე იდეოლოგიური ვეტო ჰქონდა დადებული. უმაღლესი ზნეობრივი ნორმები კომუნისტურად ცხადდებოდა და ისეთი პროპაგანდა მიმდინარეობდა, რომ თითქოს პირველად მარქსიზმ–ლენინიზმმა მოუპოვა იგი კაცობრიობას და მათი რეალიზაცია თითქოს შეუძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ სოციალისტურ საწყისებზე სამყაროს რევოლუციური გადარქმნის გარეშე.

არჩ. ჯორჯაძის შესედულებებს რელიგიის ზოგადსაკაცობრიო ბუნებისა და შინაარსის შესახებ განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს თანამედროვე პირობებში, როდესაც ახალ სტადიაშია შესული ქართული სახელმწიფოებრიობის აღმშენებლობის პროცესი, როდესაც ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და აბსოლუტური სუვერენიტეტისაკენ სწრაფვას განამტკიცებს ქრისტიანული რწმენა, ქრისტიანული მორალი, რომელიც ამასთან ერთად ჩვენთვის ცივილიზებულ მსოფლიოსთან სულიერი კავშირის მძლავრი საშუალებაა.

აქედან გამომდინარე, არჩ. ჯორჯაძის ფილოსოფიურ და რელიგიურ–ეთიკურ შეხედულებებს მეტად აქტუალური მნიშვნელობა აქვს ქართველი ხალხის სანუკვარი იდეალების რეალიზაციისათვის ბრძოლის საქმეში. თვით არჩ. ჯორჯაძე შემდეგნაირად გადმოგ-

[1] არჩ. ჯორჯაძე, სამშობლო და მამულიშვილობა, თბ., 1990 წ. გვ. 326.
[2] არჩილ ჯორჯაძე, სამშობლო და მამულიშვილობა, თბ., 1990 წ. გვ. 526.
[3] იქვე გვ. 76–77.

ვცემს ქრისტიანული რელიგიისა და შესაბამის რელიგიურ დაწესებულებათა მნიშვნელობას ქართველი ერისათვის: „თუ მან შეძლო და გამოაცოცხლა ქართული ეკლესიის ტრადიციები ეროვნულ ცხოვრების დაცვის საკითხში მისი ისტორიული მნიშვნელობა თვალსაჩინოდ ამაღლდება. მსედველობაშია მისაღები ისიც, რომ საქართველოს ავტოკეფალურ ეკლესიას დიდი ქონება და სიმდიდრე ჰქონდა. ავტოკეფალობის აღდგენა თუ არ ნიშნავს ამ ქონების სავსებით დაბრუნებას, მისი ერთი ნაწილის დაბრუნებას მაინც მოასწავებს. ქართულ ეკლესიასთან დაკავშირებულია ორი დარგი ხელოვნებისა, მუსიკა და ხუროთმოძღვრება. სასურველია ამიტომ საეკლესიო კულტის გამშვენება, საეკლესიო გალობის განვითარება და ძველ-ტაძარ-ეკლესიათა აღდგენა, ასეთია გაკვრით ის კავშირი, რომელიც შესაძლებელია ჰქონდეთ დღეს საქართველოს ისტორიულ ეკლესიასთან იმათ, ვისთვისაც ამ ეკლესიას სარწმუნეებრივი ხასიათი დაკარგული აქვს".[1]

არჩ. ჯორჯაძის ეს სიტყვები სადღეისოდაც მიესადაგება საქართველოს—მის დამოუკიდებელ სახელმწიფოებრივ მშენებლობის და დამოკიდებულებას რელიგიისა და ეკლესიისადმი.

არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობაში საჭიროა გავარჩიოთ დადებითი და უარყოფითი მხარეები, არა მხოლოდ იმის გამო, რომ მათ ორგანული კავშირი აქვს მისივე პოლიტიკურ და სამართლებრივ შეხედულებებთან, არამედ იმიტომაც, რომ მათ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს მეოცე საუკუნის დასაწყისის ქართულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ აზროვნებაზე საბოლოო ჯამში არჩ. ჯორჯაძის მსოფლმხედველობის ამოსავალია ქართული სინამდვილის შემეცნება, ქართველი ერის ცხოვრების გაშუქება და ამ ამოცანას ექვემდებარება თეორიული საკითხების დაყენების დონეც და მასშტაბიც, სამართლიანად მიუნიშნებს პროფ. ე. კოდუა არჩილ ჯორჯაძის მსოფლმხედველობის განხილვის დროს.

არჩილ ჯორჯაძემ აღიარება მოიპოვა „საერთო ნიადაგის" თეორიით, რომელსაც სხვა ვითარებაში ჯერ კიდევ ქართველი სამოციანელები ქადაგებდნენ. არჩ. ჯორჯაძემ ეს შეხედულება ახალ პირობებში განავითარა და მიიჩნია, რომ საქართველოს ეროვნული ინტერესების დასაცავად საჭიროა სხვადასხვა კლასებისა და სოციალური ფენების გაერთიანება ეროვნული დროშის ქვეშ.

[1] თხზულებანი არჩილ ჯორჯაძისა, წიგნი მესამე 1911 წ. გვ. 186.

არჩილ ჯორჯაძემ კრიტიკულად შეაფასა სამოციანელების „საერთო ნიადაგის“ თეორია. იგი სწორად მიუთითებდა, რომ წოდებათა შორის განსხვავება იკარგება ახალ დროში და ისტორიის ასპარეზზე ბურჟუაზია გამოდის, ამავე დროს ქართველ სამოციანელთა სამოღვაწეო პროგრამის დედაბოძად ეროვნული საკითხი აღიარა ი. ჭავჭავაძეში იგი ხედავდა ეროვნული ცხოვრების წინამძღოლს, ეროვნული ჭირ-ვარამის გამომსახველს. თუმცა არ იზიარებდა მათ ეკონომიკურ პროგრამას.

„არჩილ ჯორჯაძე,—წერს აკადემიის წევრ კორესპონდენტი ა. სურგულაძე,—რომელსაც თავი ახალი თაობის წარმომადგენლად მიაჩნია, აღნიშნავდა, რომ მაშინ მიიღწევა წარმატება, როცა სამართლიანად იქნება დაფასებული ძველი თაობის (ე.ი. სამოციანელების საზი ჩვენია—ტ.ლ.) ნაანდერძევი“.[1] იგი აყენებს რა საერთო ნიადაგის თეორიას, თავის მხრივ, ილიასეულ შეხედულებებს აღიარებს ახალ ვითარებაში. არჩ. ჯორჯაძის აზრით, ქართველი ერის კეთილდღეობისათვის ბრძოლაში სხვადასხვა იდეოლოგიის მქონე მიმდინარეობებმა და კლასებმა ერთი მიზანი უნდა აირჩიონ და „საერთო ნიადაგის“ საფუძველზე ბრძოლა ეროვნულ ინტერესებს უნდა დაუქვემდებარონ. ეს ინტერესებია მშობლიური ენის დაცვა, ქართული ეკჭრობა, მრეწველობის შექმნა-განვითარება, თვითმმართველობის ჩარევა და სახალხო მოღვაწეობა.

მთლიანობაში არჩ. ჯორჯაძის პოლიტიკური მრწამსი ქართული ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის ინტერესებს გამოხატავდა. მისი შეხედულებანი თანმიმდევრულ, მწყობრ, სისტემურ ხასიათს ატარებდნენ, თუმცა არჩილ ჯორჯაძეს საყვედურობდნენ მერყეობას ფედერალისტების მემარჯვენე[2] და მემარცხენე[3] დაჯგუფებებს შორის.

„ქართულ სოციალ-ფედერალიზმის იდეური მეთაური არჩილ ჯორჯაძე—წერს აკად. ლ. გორგილაძე, „მერყეობდა“ ამ ორ მიმართულებას შორის. 1904 წ. იგი სახელმწიფოებრივ ფედერაციას აღიარებდა, 1906-1907 წლებში უარყოფდა ყოველგვარ სახელმწი-

---

[1] იხ. ა. სურგულაძე, ქართული საზოგადოებრივი აზრი მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, 1973 წ. გვ.7.

[2] მემარცხნე ფედერალისტები ანარქისტების თეორიულ მემკვიდრეობას აღიარებდნენ ამიტომ უარყოფდნენ რა ყოველგვარ სახელმწიფოებრიობას, პარლამენტს და სხვა. აღიარებდნენ კომუნათა ფედერაციას.

[3] ლ. გორგილაძე, იდეოლოგიური ბრძოლის ისტორიიდან საქართველოში, 1983 წ. გვ. 19.

ფოს, სულერთია ცენტრალური იქნებოდა იგი თუ ავტონომიურ-ფედერალისტური და აღიარებდა ფედერაციულ კომუნიზმს-ფედერალურად შეკავშირებულ თავისუფალ კომუნების კავშირს. 1908 წლიდან ისევ იცვლის შეხედულებას და უერთდება პარტიაში ამ დროს უკვე გაბატონებულ ფედერაციული მოძრაობის იმ ნაწილს, რომელიც ეროვნულ პრობლემას პოლიტიკური ფედერალიზმის საშუალებით წყვეტდა".[1]

არჩილ ჯორჯაძის პოლიტიკური შეხედულებების ცვალებადობაზე[2] მიუთითებდნენ იმის გამო, რომ მან ერთხანს უარყო „საერთო ნიადაგის" თეორია და მომავლისათვის გადადო მისი განხორციელება[3]. არჩ. ჯორჯაძის ამ ბრალდებების შესახებ თავში უკვე ვთქვით, რაც შეეხება პოლიტიკურ პლატფორმას, სოციალისტ-ფედერალისტები თეორიულ მოღვაწეობაში „სეპარატიზმის"[4] წინააღმდეგი იყვნენ და უარყოფდნენ საქართველოს რუსეთისაგან იმ პერიოდში მთლიან გამოყოფას, მათი აზრით, იმ ეტაპისათვის ეს არც შესაძლებელი იყო და არც სასურველი. ამიტომ თავიანთ ბეჭდვით ორგანოში „საქართველო", 1903 წელს, პარიზში წამოაყენეს „ავტონომიური საქართველოს" იდეა. „ავტონომიური საქართველო" იქნებოდა სხვა ერებთან ფედერაციულად შეკავშირებული. სინამდვილეში არჩილ ჯორჯაძე ოპტიმალურ გზებს ეძებდა ქვეყნის უკეთესი მომავლის საქმეში. მას კარგად ესმოდა ეროვნული იდეოლოგიის მნიშვნელობა, რომელიც ორგანულ კავშირშია საკაცობრიოსთან. ეროვნულობა საკაცობრიო იდეალებს უნდა ემსახურებოდეს. ამის გარეშე ქართველი ერის წინსვლა გამორიცხულად მიაჩნდა. არჩ. ჯორჯაძის აზრით, დიდი თუ პატარა ერებისაგან შედგება კაცობრიობა, ამდენად ეროვნული სული ორგანულ კავშირშია საკაცობრიოსთან. არჩ. ჯორჯაძის ამ მოსაზრებამ ახალი შინაარსი შეიძინა დღევანდელ პირობებში. როცა ქვეყანა თავისი ისტორიული განვითარების გზაჯვარედინზე დგას და როცა კოსმოპოლიტიზმი და ინტეგრაციული პროცესები ახალ სტადიაში შედის, განსაკუთრებულ მნიშვნე-

---

[1] ლ. გორგილაძე, იდეოლოგიური ბრძოლის ისტორიიდან საქართველოში 1983 წ. გვ 114.

[2] როდესაც მისი პოლიტიკური შეხედულებების ცვალებადობაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობაში ვიღებთ არსებულ პოლიტიკურ სიტუაციას და ვეთანხმებით პროფ. ა. მუჯირის აზრს.

[3] უ. სიდამონიძე, საქართველოში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მოძრაობის და სოციალიზმის გამარჯვების ისტორიოგრაფია (1918-1921), 1970 წ. გვ. 210-217.

[4] „სეპარატიზმს" განიხილავდნენ, როგორც რუსეთისაგან აბსოლუტურად გამოყოფის მოთხოვნად.

ლობას იძენს ეროვნულ თავისებურებათა წარმოჩენა და დაცვა. ამის მაგალითს იაპონია იძლევა ყველაზე მეტად. ერი და ეროვნული ინტერესები არავის დავიწყებია, თვით „ბებერ“ ევროპაშიც კი, სადაც ინტეგრაციამ წაშალა სასელმწიფო საზღვრები და სხვა მნიშვნელოვანი ატრიბუტები და დასარჩენ ქვეყნიერებასაც იმას უჩვენებს, რომ კაცობრიობის მშვიდობიანი. ცივილიზებული განვითარება ბოლოს და ბოლოს „უსაზღვრო და ინტეგრირებული მსოფლიომდე მიგვიყვანს ყველას, მაგრამ ხალხთა და ქვეყანათა დაახლოება—ინტეგრირების იდეალურ პირობებშიც კი, ეროვნული თავისებურებანი და მათგან გამომდინარე ცხოვრების წესი და ტრადიციები უკვდავნი არიან. რუსი ვერასოდეს ვერ გახდება ინგლისელი, ანდა იაპონელი—ამერიკელი. ე.ი. საკაცობრიო იდეალების დიდი გზა „ეროვნულ ნიადაგზეც“ გაივლის.[1]

უდიდესი ქართველი მოაზროვნე და პოეტი ვაჟა-ფშაველა წერდა:

„ზოგს ჰგონია, რომ ნამდვილი პატრიოტიზმი ეწინააღმდეგება კოსმოპოლიტიზმს, მაგრამ ეს შეცდომაა. ყოველი ნამდვილი პატრიოტი კოსმოპოლიტია. ესე როგორც ყოველი გონიერი კოსმოპოლიტი (და არა როგორც ჩვენებური) პატრიოტი. ასე რომელი ადამიანიც თავის ერს ემსახურება კეთილგონიერად და ცდილობს თავის სამშობლო აამაღლოს გონებრივ, ქონებრივ და მნეობრივ, ამით ის უმზადებს მთელს კაცობრიობას საუკეთესო წევრებს, საუკეთესო მეგობარს, ხელს უწყობს მთელი კაცობრიობის განვითარებას, კეთილდღეობას. თუ მთელის ერის განვითარებისათვის საჭიროა კერძო ადამიანთა აღზრდა, აგრეთვე ცალკე ერების აღზრდაა საჭირო, რათა კაცობრიობა წარმოადგენს განვითარებულ ჯგუფსა; თუ კერძო ადამიანისათვის არის სასარგებლო აღზრდა ნაციონალური, ინდივიდუალური აგრეთვე ყოველის ერისათვისაა სასარგებლო ასეთივე აღზრდა, რათა ყოველმა ერმა მომეტებული ძალა, ენერგია, თავისებურობა გამოიჩინოს და საკუთარი თანხა შეიტანოს კაცობრიობის სალაროში“.[2]

ქართველი ერის წინაშე დიდი დამსახურების გამო კ. გამსახურდია უდიდესი პატივისცემით იგონებდა სოციალ-ფედერალისტური პარტიის ლიდერებს. იგი წერდა: „საქართველოში ხშირად ნახავთ

---

[1] უფრო დაწ. იხ. გ. ლობჟანიძის, ასი წლის წინ და ასი წლის შემდეგ. ქუთაისი 1998 წ. გვ. 120-151.

[2] ვაჟა-ფშაველა, თხზ. თბ., 1965 წ. გვ. 680.

დიდს და მოსიყვარულე გულს, სხვის სიყვარულისა და პატივისცემის მთიებით გამთბარს. ასეთი დიდი გული ახლო წარსულში ნეტარხსენებულ კიტა აბაშიძეს, არჩილ ჯორჯაძეს და ჩვენს საყვარელ მარად დაუვიწყარ სამსონ ფირცხალავას ქონდათ ლიტერატურაში"[1].

არჩ. ჯორჯაძის თეორიული მემკვიდრეობის შესახებ არა ერთი სამეცნიერო შრომა და მონოგრაფია დაიწერა. ამ წიგნში ჩვენ ნაწილობრივ მიმოვიხილეთ მისი ფილოსოფიური და რელიგიური შეხედულებანი, რადგანაც გვსურდა მკითხველისათვის ერთგვარი წარმოდგენა შეგვექმნა ამ დიდი ერისკაცის ცხოვრება-მოღვაწეობისა და მსოფლმხედველობის შესახებ.

[1] კ. გამსახურდია, თხზულებათა ტ. მე-8, 1967 წ. გვ. 172.

ლევ ტოლსტოი

(სიცოცხლის ბრაგელია, მეხსიერება)

1910 წ.

ამ თორმეტიოდე წლის წინათ, ინგლისის აღმოსავლეთ-სამხრეთ კუთხეში დაარსდა ტოლსტოის მიმდევართა ახალშენი. აქაურები ერთ კომუნას შეადგენდნენ, საერთოდ ამუშავებდნენ მიწას და ცდილობდნენ საკუთარი მოთხოვნილებები თვითონვე დაეკმაყოფილებინათ. ამ ახალშენს იმ სანებში ასლოს ვადევნებდი თვალ-ყურს. შევამჩნიე, რომ ახალშენელთა შორის ორგვარი ხალხი იყო. ერთნი კმაყოფილნი იყვნენ თავიანთი ცხოვრებითა და მუშაობით, მეორენი კი თითქოს შეწუხებულნი და მოუსვენარნი. ერთნი ამბობდნენ, ჩვენ წარსულ ცხოვრებასთან შედარებით, ახლა სინიდისი დამშვიდებული გვაქვს, რადგან ვმუშაობთ და ვცდილობთ ჩვენვე დავიკმაყოფილოთ ჩვენი მოთხოვნილებანი. უკომპრომისოდ არც დღეს ვცხოვრობთ, მაგრამ ვცდილობთ და ვმოქმედობთ ჩვენის ძალ-ღონის დაგვარადაო. მეორენი ამბობდნენ, მართალია, ვმუშაობთ, მაგრამ ამ მუშაობით ვერ დავკმაყოფილდებით. ჯერ ერთი, ამ მუშაობით ყველა ჩვენს მოთხოვნილებას ვერ ვაკმაყოფილებთ. იძულებულნი ვართ ბაზართან დავიჭიროთ საქმე. სასყიდელი გვაქვს არა მარტო ტანთსაცმელი, სანოვაგეც კი, რადგან ამ ჩვენს პატარა მიწაზე კარტოფილისა და ბოსტნეულობის გარდა არა მოგვყავს-რა. და რაკი ბაზარში გავდივართ და ბაზართან გვაქვს დამოკიდებულება, მის წესს და ზნეს უნდა ვემორჩილებოდეთ. თუ გასაყიდი გვაქვს რაიმე, უნდა ვცდილობდეთ ისე გავყიდოთ, რომ სარგებლობა გერჩებოდეს. თუ სასყიდელი გვაქვს, აქაც ჩვენი ინტერესი უნდა ვიქონიოთ მხედველობაში. ერთის სიტყვით, მიუხედავად ჩვენის მუშაობისა, ჩვენც ვართ ჩათრეულნი თანამედროვე სოციალურ წყობილების ქსელში და ჩვენც ვიღებთ მონაწილეობას უსამართლო და უვარგის საქმეშიო.

ახალშენი, ერთი თუ ორის წლის არსებობის შემდეგ, დაიშალა. დაშლის მიზეზი აშკარა იყო. „კმაყოფილთ“ თანდათან ჩაეძინათ თავიანთ კმაყოფილებაში. პიროვნების განუწყვეტელ წინსვლის აზრი მათ აღარ აღფრთოვანებდათ. „უკმაყოფილონი“ კი გაპყვნენ ამ პიროვნების მოძრავ სინიდისის მოთხოვნას. მათ წინ იდგა ქრისტიანულ მოძღვრების პრინციპი, რომელიც მათ სისრულესა და თავგანწირულებისაკენ იწვევდა. მათ სწყუროდათ მოქმედება თავისუფალი,—კავშირი უნდა გაეწყვიტნათ საკუთრებასთან, ფულთან და ყოველგვარ ორგანიზაციასთან. უბინაო მაწანწალობა და მუშაობით დახმარების აღმოჩენა იმათთვის, ვისაც უჭირდა ეს დახმარება, ე.ი. სოფლის მომუშავეთ. „კმაყოფილნი“ საკუთრებას და არსებულ წესს დაებღაუჭნენ, „უკმაყოფილონი“ კი განშორდნენ მათ, უზენაეს მოვალეობის აღსასრულებლად.

ყოველივე ეს მომაგონდა ახლა, ტოლსტოის თავის ოჯახიდან და მამაპაპეულ ბუდიდან გაქცევის ამბავი რომ გაიგე. თუ გვინდა იმის გაგება, თუ სად გარბოდა ტოლსტოი და რა აზრი და გრძნობა აღფრთოვანებდა და ამოძრავებდა 83 წლის მოხუცს, როდესაც იგი ფარულად და მალულად, ერთის მეგობრის თანხლებით, ამ ცივ შემოდგომაში სადღაც რიაზან-ურალის რკინის გზით მიდიოდა, თუ გვინდა ამ არაჩვეულებრივ საქციელის გაგება პეტერბურგ-მოსკოვის გაზეთების რეპორტიორების ნალაპარაკევი და ნავარაუდევი კი არ უნდა გვქონდეს მხედველობაში, არამედ თვით ტოლსტოის ნაწერები და მისი ცხოვრება, საიდანაც ნათლად ჩანს, თუ სად მიისწრაფოდა დიდებული მოხუცი და სად გარბოდა იგი მაშინ, როდესაც მის გულში სავსებით მომწიფდა მთელი მისი სიცოცხლის ნააზრევი განზრახვა.

ბევრსა ჰგონია, ვითომ ორი ადამიანია—ტოლსტოი მხატვარი და ტოლსტოი მორალისტი—მოაზრე. მხატვრობის ნიჭი, რასაკვირველია, განსაკუთრებული ნიჭია. მაგრამ აბა გამოჰყავით ამ მხატვრულ ნაწარმოებიდან მისი შინაარსი და ამ მხატვრობისგან არაფერი დარჩება. ტოლსტოი ერთი იმ მხატვართაგანია, რომელიც თავის შემოქმედებითის ძალით ამოძრავებდა მთელ თავის სულიერ არსებას. მართალია, უკანასკნელ წლების განმავლობაში ტოლსტოი მხატვრულ ფორმას აღარ დაეძებდა. იგი, პირდაპირ, მოურთველად ჰსახავდა თავის აზრს. მხოლოდ ეს იმას კი არა ამტკიცებს, ვითომ თავის ცხოვრების პირველ ხანაში ავტორი ერთს რამეს ამტკიცებდა და იცავდა, ხოლო ცხოვრების მეორე ხანაში მეორეს. არა, ტოლსტოი თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის და მოღვაწეობის განმავ-

ლობაში ერთი აზრს, ერთი რამეს ემსახურებოდა. ეს იყო სიცოცხლის აზრის ძებნა, ეს იყო სიცოცხლის ბედშაობის აღიარება სიკვდილის წინაშე. ეს იყო ტიტანური შებრძოლება სიკვდილის პრობლემასთან. ამ აზრებს ტოლსტოი ხან მსატვრულ ფორმის საშუალებით ჰსახავდა, ხან კიდევ ფილოსოფიურ ტრაქტატებში ანვითარებდა. და ყრმობიდან სიბერემდე ტოლსტოი ამ სახით ერთი ადამიანია, ერთი მოაზრე და ერთი მწერალია, რომელმაც მხოლოდ ღრმა მოხუცებულებაში ჰპოვა და შეიშნო ის, რასაც იგი ეძებდა მთელ სიცოცხლის განმაელობაში.

ტოლსტოი ეძებდა სიცოცხლის აზრს. და ამ ძებნის პირველ ნაბიჯიდანვე იგი წააწყდა სიკვდილის პრობლემას, რომლის გადაწყვეტაზედაც იყო დაყმარებული აზრიანი სიცოცხლის შესაძლებლობა. სიცოცხლისთვის უნდა გამოენახა ახალი ნიადაგი და მისი არსებობა და მომავალი დაემკვიდრებინა უცვლელ და შეუდრეკელ საფუძველზე. რანაირად არის ეს შესაძლებელი როდესაც ჩვენი სიცოცხლე წარმავალი და დაუდგრომელი რამ არის? დაბადების წინ—სიბნელე, სიკდვილის შემდეგ—სიბნელე. და ჩვენი უბადრუკი სიცოცხლე გაჩხირულა ამ ორ გამოუცნობელ და სიბნელით მოცულ მარადისობის შუა. თუ სიცოცხლის ძარღვი, მისი არსებობის აზრი დროისა და სივრცის საზღვრებში იმყოფება, ფრიად ძნელი ხდება ამაოების ზარი აიცდინოს ადამიანმა ამ საკითხის გარკვევის დროს. ვინაიდგან უაზროა ის, რაც წუთიერია, რაც ნიადაგ მწუხარებას და ტანჯვას განიცდის, რაც გაუგებრად იბადება და გაუგებრადვე ჰქრება ხმირად უბრალო შემთხვევის წყალობით და ამ ჩვენს სიცოცხლეს, რომელსაც ღრღნის ავადმყოფობა, ჰჩლუნგავს სიბერე და ანადგურებს და შლის სიკვდილი, არავითარი აზრი არ უნდა ჰქონდეს, ყოველ შემთხვევაში, ამ ბედშაობის წინააღმდეგ პროტესტს აცხადებს მთელი ჩვენი არსება და არც გინდა სოფიზმებით დაამშვენეთ და გაამართლეთ საზღვარდადებული წუთიერება ჩვენის სიცოცხლისა, ამ სოფიზმებს ჩვენი ინსტიქტი და ჩვენი სინიდისი ვერ დაენდობა. და რაკი საქმე ასეა, ტოლსტოიმ დრო და სივრცე გადალახა, ემპირიულ მომაკვდავ სიცოცხლეს ზურგი უბრუნა და თავისი მოქმედების და მისწრაფების ცენტრი სააქაოდან საიქიოს გადაიტანა აზრი ახალი არ არის. ყველა რელიგიათა მოძღვრების ელფერი სწორედ ამ ხასიათისაა. ახალი არის აქ მხოლოდ ის, თუ როგორ განიცადა დიდებულმა ადამიანმა სიცოცხლის ტრაგიზმის პრობლემა და რა ფორმებში გამოსახა მან ძველისძველი სიბრძნე კაცობრიობისა.

ერთ თავის ნაწერში, „ცხოვრების შესახებ“, რომელიც ავტორის ეთიკო-რელიგიური აზრების სინტეზად ჩაითვლება, ლევ ტოლსტოი ამბობს: „დროსა და სივრცეს ჩემს სიცოცხლის შეგნებასთან არავითარი კავშირი არა აქვს. ჩემი სიცოცხლე სწარმოებს დროისა და სივრცეში, მაგრამ ეს მხოლოდ მისი განსახიერებაა. თვით სიცოცხლე კი, რომელსაც ჩემში ვგრძნობ, დროსა სივრცეს გარეშე იმყოფება. ასე რომ, ამ შესედულების ძალით—სიცოცხლის შეგნება კი არა არის მოჩვენება, არამედ ყოველივე დროსა და სივრცეში მყოფი. ამიტომ დროსა და სივრცეში ხორციელ არსებობის მოსპობას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან მას არ შეუძლიან ჩემ ნამდვილ სიცოცხლის მოსპობა და მის წესრიგის დარღვევა. და ამ, შესედულების ძალით სიკვდილი არ არსებობსო“. (О жизни 96).

აქ სავსებით ისახება ტოლსტოის მეტაფიზიკა. უნდა კი ვსთქვათ, რომ ეს მეტაფიზიკა თეორიული სისტემის ნაყოფი არ არის. იგი მის სულიერ განცდის ნააზრევია. ტოლსტოიმ არავის არსად ვერ დაუმტკიცა თეორიულად, რომ არსებობს ზებუნებრივი, დროსა და სივრცეს გადაღმა მყოფი, სამეფო—ჭეშმარიტი სიცოცხლე. ტოლსტოისთვის, მისი სულიერი ვითარებისათვის, ტრაგიზმიდან თავის დაღწევისათვის, საჭიროა, რომ იყოს მუდმივი და მარადიული რამ, უმწიკვლო და უცვლელი სისრულე სიცოცხლისა, უმაღლესი სიკეთე, რომელსაც არც სივრცე ასუსტებს, არც დრო აბარებს და რომელსაც სიკვდილი არ ეკარება. ადამიანის მიწიერი სიცოცხლე მხოლოდ მცირედი ნაწილია დიდი სიცოცხლისა. „ადამიანი თავის თვალებით, ამბობს ტოლსტოი, დააშტერდება ხოლმე ამ პატარა, სულ პაწაწა ნაწილს თავის სიცოცხლისას, არ უნდა დაინახოს იგი სიგრძე-სიგანით და ცასცასებს, თვალებიდამ არ მომშორდეს ეს პაწაწა საყვარელი ნაწილი სიცოცხლისაო. სწორედ იმ გიჟის ამბავი მაგონდება, რომელსაც თავისი თავი შუშისა ეგონა და როდესაც ეგ შუშის ადამიანი მხლებლებს ხელიდან გაუვარდათ, ძირო! დაიძახა გიჟმა და იქვე გათავდაო. (იქვე, 106) ტოლსტოი დარწმუნებულია, რომ იგი ე.ი. მისი ჭეშმარიტი სიცოცხლე შუშისა არ არის და მას არავითარი საფრთხე არ მოელის. დარწმუნებულია იმიტომ კი არა, რომ მას თეორიულად შეუძლია დამტკიცება თავისი სიცოცხლის უკვდავება, არამედ იმიტომ, რომ ეს უკვდავება, მის ხსნისთვის, სიცოცხლის ბედშავობის მოსპობისათვის და სიკდეილის დათრგუნვისათვის საჭიროა მისთვის.

მიუხედავად ყველა ამისა, ტოლსტოის რელიგია, შედარებით ყველა არსებულ რელიგიებთან რაციონალური ხასიათის რელიგიაა, და

მიუხედავად საიმქვეყნო მისწარფებისა და იდეალისა იგი არსებით სააქმეყნო რელიგიაა. საამქვეყნოა იგი იმიტომ, რომ ეს მიწიერი სიცოცხლე საფეხური და ეტაპია უფრო მაღალ სიცოცხლისადმი მიღწევისათვის. ამიტომ არ შეიძლება უარყოფვა ამ მიწიერ სიცოცხლისა. მართალია, იგი ტანჯვით არის ავსილი. ხოლო ტანჯვა საჭიროა ადამიანისათვის, რადგან ტანჯვა მხოლოდ აქ მიწაზეა, მიწა კი გვირაბია საიმქვეყნოში გასასვლელი. ვისაც სიცოცხლე უნდა, ტანჯვა უნდა აიტანოს, გვირაბი განელოს და თავს დააღწევს ჭეშმარიტ სიცოცხლის სამეფოში. ამგვარად, ტოლსტოიზმი ცხოვრებიდამ გაქცევას არ ჰქადაგებს. მისი რელიგია მოქმედია. თუმცა ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ მოქმედებისათვის იგი იმას წააქეზებს, ვისაც სჯერა, რომ ეს ჩვენი წუთისოფელი მხოლოდ ერთი მომენტი და გარეგანი გამოსახულებაა დიად და მარადიულის სიცოცხლისა. და ვისაც ეს არა სჯერა, იგი აუჯანყდება ამ სიცოცხლეს და მასში გამეფებულ ტანჯვას და ვერას გზით ვერ შეიწყნარებს ტანჯვის აუცილებლობის საჭიროებას. რაციონალურია ეს რელიგია იმიტომ, რომ მან თავი დააღწია დოგმატებს ოფიციალურ ქრისტიანიზმისა და თავის ხსნისათვის მას არავითარი შუამავალი არ დაუწესებია, წინააღმდეგ ორთოდოქსალურ ქრისტიანიზმისა, რომელსაც ამ შუამავლად ეკლესია დაუსახავს. რაციონალურია იგი, აგრეთვე, იმიტომ, რომ მას უკვდავება მატერიალურ სიცოცხლის ტერმინებში არა აქვს წარმოდგენილი. აქ არ არის არც მკვდრეთით აღდგომა მატერიალური პიროვნებისა, არც მატერიალურად დასახვა „ედემისა“, სადაც, მაჰმადიანთა რწმენის მსგავსად, უკვდავნი შეექცევიან ამა ქვეყნის სიამეთა გრძნობებით.

რაკი ასეა, ტოლსტოის მოძღვრების ძალა თვით ადამიანია და მისი იარაღი გონიერებაა. ამ ადამიანმა თვითონ უნდა მოჭედოს თავისი ბედნიერება და მისმა გონებამ უნდა დაასაბუთოს ამ ბედნიერების მოპოვების შესაძლებლობა. და ამიტომ არის, რომ ტოლსტოის აზრი იმ თავითვე სიკვდილის პრობლემას დასტრიალებს და აქ ეძებს, ამ პრობლემის ჯეროვანად განმარტებაში ეძებს იგი ხსნას მიწიერ სიცოცხლის ბედშაობისაგან. იგი ამბობს: „წარმოდგენილი მაქვს, რომ ვკვდები და თავდება ჩემი სიცოცხლე. და ეს აზრი მაწუხებს და მაშინებს, რადგან ჩემი თავი მეცოდება. ხოლო რა მოკვდება? რა მეცოდება? რა ვარ მე სულ უბრალო შეხედულებით? უწინარეს ყოვლისა, მე ხორცი ვარ. კეთილი. მაშ ამისი მეშინიან და ეს მეცოდება? თურმე არა. ხორცი და ნივთიერება, არასდროს არ დაიკარგება, არც ერთი მისხალი არ დაიკარგება. მაშ ამ მხრივ,

უბრუნველი უნდა ვიყო, აქ საფრთხე არ მომელის. ყოველივე გადარჩება. არა, ამბობენ, ეს კი არ მეცოდება, მეცოდება ჩემი თავი, ლევ ნიკოლოზის ძე და ივანე სიმეონის ძე... მაგრამ ყოველი ადამიანი ხომ ის აღარ არის დღეს, რაც ამ 20 წლის წინად იყო და ცისმარე დღეს ადამიანი იცვლება. არა, განაგრძნობენ, ეს არა, ეს კი არ მენანება. მენანება ჩემი შეგნება, ჩემი „მე" მენანება. კეთილი. მაგრამ ეს შენი შემეცნება ყოველთვის ერთი და იგივე ხომ არ იყო, არამედ სხვადასხვა. ერთი წლის წინად სხვა იყო, ათი წლის წინად კიდევ უფრო სხვა და ამის იქით კიდევ უფრო და უფრო სხვა. რაც შენი თავი გახსოვს იცვლებოდი. მაშ რა მოგეწონა ისეთი შენს ეხლანდელ შემეცნებაში, რომ ისე გენანება მისი დაკარგვა? კიდევ მესმის, იგი ერთი და იგივე, უცვლელი რომ ყოფილიყო, მაგრამ იგი მუდამ ჟამს ცვალებადობაში იმყოფებოდა. იმის დასაწყისს შენ არა ხედავ და ვერ მოგიძებნია იგი და აბა რანაირად გინდა, რომ მას ბოლო არა ჰქონდეს, რომ ის შემეცნება, რომელიც ახლა შენშია, სამუდამოდ დარჩეს იქ. რაც შენი თავი გახსოვს, სულ მოძრაობაში ხარ. თითონაც არ იცი, როგორ შემოდგი ფეხი ამ სიცოცხლეში, იცი მხოლოდ, რომ აქ მოხვედი იმ განსაკუთრებულის „მე"-თი, რომელიც შენა ხარ. მერე მიდიოდი, მიდიოდი, შუაგზაზე მოხვედი და ერთბაშად თითქოს გაგეხარდა, თითქოს შეგეშინდა, შედექი, გაჯიუტდი და ფეხს აღარ ინაცვლი, წინ აღარ მიდიხარ მხოლოდ იმიტომ, რომ არა ხედავ, რა იმალება იქ. მაგრამ ხომ არც ის ადგილი გინახავს, საიდამაც მოხვედი, მოსვლით კი მოხვედი. შემოსავალ ჭიშკარში კი შემოხველ და გასავალ კარებიდან გასელა აღარ გინდა. მთელი შენი სიცოცხლე კი ხორციელ არსებობის პირობებში მოძრაობა იყო: მოდიოდი, გეშურებოდა და ეხლა ერთბაშად იმისი შეგეშინდა, რასაც მუდამ სჩადიოდი. გეშინიან შენი მღგომარეობის დიდი ცვლილებისა ხორციელ სიკვდილის გამო. მაგრამ ამისთანა დიდი ცვლილება ხომ შენი დაბადების დროსაც განიცადე. და ამისაგან შენთვის ცუდი არა გამოვიდა რა, პირიქით, ისეთი კარგი რამ გამოვიდა, რომ მას ვერც კი შორდები... ხოლო თუ იმისი დაკარგვა გეშინიან, რაც ხორციელი რა არის, ე.ი. განსკუთრებული გონიერი დამოკიდებულება ქვეყნისადმი, ის, რითაც შემოხვედი ამ სიცოცხლეში, შენ კარგად იცი, რომ იგი შენს დაბადებასთან არ შობილა. იგი არსებობს შობილ ხორციელობის დამოუკიდებლად, ამიტომ ამ ხორცის სიკვდილი მას ხელს ვერ შეახებსო. (იქვე, 115).

აქ არის ძარღვი ტოლსტოის ფილოსოფიისა, „განსაკუთრებული გონიერი დამოკიდებულება ქვეყნისადმი" უკვდავი და მარადიულია,

რადგან იგი იყო ფიზიკურ სიცოცხლის გაჩენამდე, იქნება მის სიკვდილის შემდეგო. აქეც არის, თუ გინდათ, სისუსტე ამ ფილოსოფიისა, რადგან ტოლსტოი თითქოს არა პბედავს იმ აზრის გამოთქმას, რომ ეს „განსკუთრებული გონიერი დამოკიდებულება ქვეყნისადმი“ თავისთავად არაფერს ნიშნავს, თუ არ არის ნათლად დასახული სუბიექტი და პიროვნება, რომელსაც აქვს ეს განსაკუთრებული დამოკიდებულება ქვეყნისადმი. უკდავ პიროვნებაზე ლაპარაკი ტოლსტოის არ ესერსება, ერთის მხრივ, ორტოდოქსალურ ქრისტიანობის შიშით, რომელსაც ეს პიროვნება მატერიალურის თვისებებით აქვს წარმოდგენილი, მეორეს მხრივ, რაციონალურ მეტაფიზიკის უარყოფის გამო, რომლსი საბუთები მის ინტუიციასა და გრძნობაში გადადებულ აზრებს არ ესამუშებოდა.

ასე თუ ისე, ახლა ჩვენთვის ნათელია, თუ რა იყო ტოლსტოის სიცოცხლის აზრი, რას ესწრაფებოდა იგი თავის სიცოცხლის განმავლობაში, როგორ უყურებდა თავის მიწიერ ყოფნას; რა ფასი უნდა ჰქონოდა მის თვალში ოჯახს, საკუთრებას, ეკლესიას, სახელმწიფოს და ადამიანთა ყოველგვარ და ყოველ სახის ორგანიზაციას. ნათელია ჩვენთვის, რომ ლევ ტოლსტოი თავისთავს ისე უყურებდა, როგორც მგზავრს და ის გარემოება, რომ მან, 83 წლის მოხუცმა, რომელსაც არავითარი კავშირი აღარ ჰქონდა არც სახელმწიფოსთან, არც ეკლესიასთან, არც საკუთრებასთან, ხელის უკანასკნელის გაქნევით, ოჯახსაც დასშორდა. ეს გარემოება საკვირველის თანდათანობით და ჰარმონიით გამომდინარეობს მის წარსულ ცხოვრებიდან და აზროვნებიდან. და მისი გაქცევა განსახიერებული სიმბოლოა იმ დაუსაბამო და უსრულო სულიერ მოძრაობისა, რომელიც საფეხურიდან საფეხურამდე ნელ-ნელა ათავისუფლებდა მოხუცს საამქვეყნო ტყვეობისაგან, საამქვეყნო სიამეთა-მწუხარებისაგან. იდუმალო ხმა, რომელიც სიცოცხლის განმავლობაში ეძახდა, ნიადაგ ეუბნებოდა: მოვედით ჩემდა მაშვრალნი და ტვირთ-მძიმენი, და მე განგისვენო თქვენ. აღიღეთ უღელი ჩემი თქვენ ზედა, და ისწავეთ ჩემგან: რამე თუ მშვიდ ვარ და მდაბალ გულითა; და ჰპოვოთ განსვენება სულითა თქვენთა, რამეთუ უღელი ჩემი ტკბილ არს და ტვირთი ჩემი სუბუქ არს. (მათესი 11, 28-30).

წინა წერილში ტოლსტოის შესახებ ინგლისში დაარსებულ ტოლსტოის მიმდევართა მიერ ახალშენზე ვსთქვი ორიოდე სიტყვა. იმ ხანებში ამ ახალშენის შესახებ წერილი დავბეჭდე ჟურნალ „სევ. ვესტნიკ“-ში (1898 წ.), და შარშან ამავე საგანზე საყმაწვილო ჟურ-

ნალ „ნაკადულ"-შიაც მქონდა მოყვანილი რამდენიმე ცნობა. ახლა მინდა ვსთქვა ცოტა რამ მის ასლო მეგობართა შესახებ, რომელნიც დაახლოვებით გავიცანი ინგლისში ყოფნის დროს. ახალშენი დაარსდა სოფელ პერლი-კოკლასში, ესეკსის საგრაფოში. გარდა ფიზიკურად მომუშავეთა ახალშენის გარშემო თავი მოიყარეს და ჩამოსახლდნენ ისინი. ვინც თანაუგრძნობდა ტოლსტოის მოძღვრებას და იმგვარ სადა, მუშურ ცხოვრებას, რომელსაც ეწეოდნენ ახალშენელები. ინგლისელების გარდა (მოოდი, ტოლსტოის თხზულებათა მთარგმნელი, კენვორდი, მწერალი სოციალურ-ქრისტიანულ მიმართულებისა), აქ გაჩნდნენ რუსებიც. ესენი იყვნენ ტოლსტოის უახლოესი მეგობრები და მოწაფეები რუსეთიდან გაძევებულნი და ძალაუნებურად ინგლისში გადმოხვეწილნი—ვლ. ჩერტკოვი, პაველ ბულანჟე, ბირიუკოვი და თავადი ხილკოვი. ყოველი მათგანი წვრილშვილის პატრონი იყო და დედაბუდიანად წამოსულიყვნენ რუსეთიდან. მიზეზი მათის გაძევებისა რუსეთიდან ის იყო, რომ ისინი აშკარად მხარს უჭერდნენ და ეხმარებოდნენ იმ ხანებში მთავრობის მიერ დევნილ დუხობორებს, რომელნიც სცხოვრობდნენ ჩვენს სამშობლოში, ბორჩალოს მაზრაში.

დუხობორები აღიარებდნენ ქრისტეს მცნებას ისე, როგორც სახარებაში სწერია. სახარებაში კი სწერია: არა კაც ჰკალ; ქრისტემ დაჰგმო არა მარტო მკვლელობა, რაგინდ მიზნითაც ყოფილიყო იგი ჩადენილი, დაჰგმო, აგრეთვე, მტრობა და სიძულვილი და ჰქადაგებდა: შეიყვარე არა მარტო მოყვასი შენი, არამედ მტერიცაო. ასე სწერია სახარებაში. და დუხობორებმაც დაუჯერეს სახარებას და როდესაც ადგილობრივმა ადმინისტრაციამ ჯარში გაიწვია ისინი სამხედრო სამსახურის აღსასრულებლად, დუხობორებმა უარი უთხრეს მთავრობას, ჯარში ვერ გავალთ, თოფებს ხელში ვერ ავიღებთ, მტერს ვერ ვეომებით, რადგან ქრისტიანი ხალხი ვართ, ქრისტემ კი სიყვარული გვამცნო და არა კაცის მკვლელობა და სისხლის ღვრაო. ადმინისტრაციას ეს პასუხი არ ესიამოვნა. აცნობეს ამბავი ცენტრალურ მთავრობას. იქიდან ბრძანება მოუვიდა ტფილისის. გუბერნატორს, იმ ხანად თავად შერვაშიძეს, ძალით გამორეკე ეს ჯიუტი და უცნაური ხალხიო. შერვაშიძემაც მიუსია მშვიდობის მოყვარე ხალხს კაზაკთა რაზმები. მათრახებით ერეკებოდნენ. მაგრამ დუხობორებს გული არ გაუტყდათ, ეს ამოდენა ბღვა ხალხი ფსალმუნების გალობით მიეგება მათრახების ტლაშა-ტლუშს. შეწუხებას და ტკივილს არ იმჩნევდნენ, მაღლა ცისაკენ იყურებოდნენ სასოებით, თითქოს შველას და ხსნას იქიდან მოელოდნენ და თითქოს მზად იყვნენ

უარესი ტანჯვა აეტანათ ქრისტეს სჯულისათვისო. სასტიკად დაისაჯნენ. რაკი ვერას გახდა ადმინისტრაცია და ვერც მუქარით ვერ დაიყოლია დუხობორები, აჰყარა ისინი თავიანთ სოფლებიდან, შრომით და ოფლით აშენებულ სახლ-კარს მოაშორა და გაჰფანტა საცხოვრებლად ქართლის სოფლებში. ჩვენი ხალხი, თუმცა თავადაც უჭირს და მძიმე ტვირთ ზიდვაშია, მეგობრულად შეჰხვდა დევნილ დუხობორებს და რითაც კი შეეძლო, მუშაობით თუ სხვა დახმარებით, ეხმარებოდა მათ. მაგრამ გაჭირვება დუხობორებისა მაინც დიდი იყო. თვალების და კუჭის ავადმყოფობა გახშირდა მათში და ბევრიც წუთისოფელს გამოესალმა.

რუსეთის განათლებული ნაწილი დიდად იყო აღშფოთებული ყოველივე ამით. ყველანი, განურჩეველად იმისა, მორწმუნენი იყვნენ ისინი თუ ურწმუნონი, ჰკიცხავდნენ ამ სასტიკ პოლიტიკას. და თუ ფართო საზოგადოებაში ასეთი აღელვება იყო, აღვილად წარმოსადგენია, როგორ იყვნენ აღშფოთებულნი და შეწუხებულნი ისინი, ვინც დუხობორებსაეით უარჰყოფდნენ ძალმომრეობას და ვინც, ტოლსტოის და მის მიმდევრების მსგავსად ქრისტეს სჯულს აღიარებდნენ ცხოვრების საფუძვლად. ტოლსტოი და მისი მეგობრები აგროვებდნენ ფულს დუხობორების დასახმარებლად. და სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ გააძევეს რუსეთიდან ჩერტკოვი, ბულანჟე, ბირიუკოვი, ხილკოვი და სხვანი. გაძევებულნი გაიხიზნენ ინგლისში. და აქ ინგლისში დაიწყეს აგიტაცია დუხობორების სასარგებლოდ. მათ უნდოდათ დუხობორების გადმოსახლება ინგლისის სამფლობელოში ამერიკაში, სახელდობრ—კანადაში. და ამ დიდ საქმის მოწყობას ანდომებდნენ თავიანთ ძალ-ღონეს ინგლისში ყოფნის დროს. აღვილი საქმე არ იყო 12.000 ადამიანის გადასახლება შორეულ ქვეყანაში. მაგრამ დაუცხრომელმა ენერგიამ ყოველივე სძლია და დუხობორების გადასახლება ამერიკაში მოხერხდა.[1]

[1] არჩილ ჯორჯაძე, თხზ. წიგნი III, თბ. 1911 წელი

საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ზნეობრივი ცხოვრების გამოცდილება

ბევრი თქმულა და დაწერილა რუსეთში ეგრეთწოდებულ ინტელიგენტურ სამიწათმოქმედო კოლონიებზე. სინათლისა და ცხოვრების განმსაზღვრელი აზრის ძიება საზოგადოების დაბალ ფენებში, „დედამიწაზე", შრომისმოყვარე, უხინჯო ადამიანებს შორის, ცხოვრება, აღსავსე, სიმართლისძიებისა და შრომისათვის ოფლის უშურველად დაღვრაში—ყალიბდებოდა, არა გარემო პირობებში, არამედ თვით ამ თვისებების მაძიებელ ადამიანში, საქმიანი სწრაფვა სრულყოფისათვის—ყველაფერი ცნობილი მოგივებია რუსული ინტელიგენციის ცნობილი ნაწილის მიერ გადატანილი და განხილული საქმიანობისა დღემდე.

ამიტომაცაა, საინტერესო შეჩერება ანალოგიურ მოვლენებზე, რომლებიც აღმოცენდა იმ პირობებში ადგილისა და დროის მიხედვით, იმისათვის რომ დადგინდეს მეტნაკლები ობიექტური დამოკიდებულება იმ მწვავე საკამათო საკითხებისადმი, რაც ბოლო დროს რუსეთში მსჯელობის საგანი გახდა. ამასთან შესწავლა იმ ანალოგიური მოვლენებისა ორ სხვადასხვაგვარ საზოგადოებრივ ფორმაციაში მეტ შუქს ფენს იმ მიზეზებს, რომლებიც მისგანაა წარმოქმნილი.

აქედან გამომდინარე ჩვენ შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას ტოლსტოის სამიწათმოქმედო „კოლონიაზე" ინგლისში. დამკვიდრებულზე წელიწადნახევრის უკან ლონდონთან ახლოს, ესექსის საგრაფოში „კოლონია ეს არის ახალი გამოცდილება საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ზნეობრივი ცხოვრებისა და ამიტომაც საზოგადოების დიდ ყურადღებას იმსახურებს.

ძველ, გაცვეთილ ცხოვრების ფორმებში ყოველთვის მოინახება ის ელემენტები, რომლებიც ანადგურებს ამ გაცვეთილ ელემენტებს და ამასთან ქმნის ახლებსაც. ყოველივე ეს განპირობებულია განვითარების განსაზღვრული პროცესებით, რომლებსაც ემორჩილება მოვლენათა მთელი სისტემა, მაგარებელნი სიკვდილის აღმოცემისა. ამასთან მოწინააღმდეგენი საკუთარი განვითარებას, რომლებიც წინა-

აღმდეგობაში თვითონვე ნადგურდებიან, მოელენები, მისულნი უკიდურეს განვითარებამდე თვითონ ხდებიან საწინააღმდეგოსი, მაგრამ ცხოვრების განვითარების ეს დიალექტიკური პროცესი მუდმივსა და აუცილებელს წარმოადგენს როგორც ბუნების კანონი, არცთუ ისე ხშირად დამთხვევით, განვითარების პროცესს და ადამიანის სულის მოთხოვნაზე. თვითშეგნება და აზრები ხომ თავისუფალი და დამოუკიდებელნი არიან, რის გამოც ვღებულობთ შეუსაბამობას და მუდმივ კოლიზიას სულიერ და მატერიალურ სამყაროებს შორის, თვითგამორკვევისა და სხვა გარე არსებობის პირობები. და იმ შემთხვევაში როდესაც დროის მისედვით მის ფორმების გადატრიალებას წინ უსწრებს აზრობრივი გადატრიალება, იქმნება ნიადაგი, რომელზეც მწიფდება ცხოვრების ძირითადი წინააღმდეგობა — შეუძლებლობა მთლიანი ეთიკური იდეალის განსახიერებისა ცხოვრების კონკრეტულ ფორმაში. ეს ცხოვრების ძირითადი წინააღმდეგობაა. საგანგაშო და მტანჯველი ბრძოლით, ადამიანის სულისკვეთების შეზღუდულობის ზღვარიდან გასვლა. ყოველივე ეს განსაკუთრებით თვალში საცემია, სოციალური ცხოვრების გარდაქმნასა და გაუმჯობესების დროს. სწორედ ასეთ მცდელობას წარმოადგენს ტოლსტოის „კოლონია"—ინგლისში კი მსგავსი მოელენები სრულიად ახალი და განსაკუთრებით ნათელია. კაპიტალისტურ ბურჟუაზიულ ქვეყნებში იქმნება „თემი" ინტელიგენტური მიწათმოქმედნი, რომლებმაც ცხოვრების ძირითად მიზნად დასახეს პირადი სრულყოფა, სწრაფვა სიმართლისათვის და საქმიანი ეთიკური აზრისათვის. ამის შედეგად—ბრძოლა ძალადობის ყველა გამოელენის, ბოროტების და უსამართლობის, სიღარიბის, უთანასწორობის, გარყვნილების წინააღმდეგ. აგრეთვე, ყველაფერი იმისა, რაც ბურჟუაზიული ცივილიზაციის გარდაუვალ თანამგზავრს წარმოადგენს. საგრაფო ესექსი ის ცენტრია, სადაც თავმოყრილია ამ „ანარქისტული" კოლონიის მთავარი ელემენტები. რომლებიც დიდი ნდობით სარგებლობენ და აქედან გამომდინარე აღწევენ საზოგადოებრივ სხვადასხვა მდგომარეობის ადამიანთა მხარდაჭერასაც ადგილობრივ მოსახლეობას შორის. სოფლების ჰურლაჟი, კოკოლექსი, დანბერი, სენდონი და სხვა სოფლების მცხოვრებლები, მცოდნენი სიტყვისა და კალმისა და შემძლენი ადგილობრივ მოსახლეობაში ცხოვრების პრინციპების გავრცელებისა. აგებულნი თვითგანწირვისა და სიყვარულის კანონზე.

„კოლონია"—ეს შედარებით ხალხთა პატარა ჯგუფია 16 ადამიანისაგან შემდგარი. შეერთებული მჭიდრო ოჯახად რომელიც შეუპოვარი და მძიმე შრომით ქმნის თავის მატერიალური ცხოვრების

საშუალებას. ეს ხალხი, მცირეოდენი გამონაკლისით, თავისი წარსული ცხოვრებით, მიეკუთვნება ინგლისური საზოგადოების ბურჟუაზიულ კლასებს. ეს ხალხი დიდ ცენტრებში, ლონდონსა და სხვა ქალაქებში, სამხრეთ და ჩრდილოეთის მაცხოვრებელნი ხალხია, რომლებსაც განსაზღვრული საზოგადოებრივი ადგილი უჭირავთ, როგორც მოსამსახურე კანტორაში, ბანკებში, ინჟინრის თანამდებობის მქონე, რანტიები და მეცნიერულ მოღვაწეობაში.

ასლა კი ისინი ჯგუფდებიან ერთ სიმპათიური ოჯახის გარშემო, რომელიც მათთვის წარმოადგენს ოჯახს, ადგილს სადაც დროგამოშვებით აწყობენ პატარა მიტინგებს. ცხოვრობენ „კოლონისტები" განსაკუთრებით უბრალოდ. პატარა კოტეჯებში, ჯგუფურად, ორი ან მეტი ადამიანი ერთად. კოსტიუმები ჩვეულებრივი აქვთ—პიჯაკები, რედანგოტი, უბრალო პიჯაკები არც რუსული ბლუზებია, არც თოკები ქამრის მაგიერ. სუფრა „კოლონისტებს" ვეგეტარიანული აქვთ—ჭამენ უმთავრესად პურს, ყველს და ვაშლს. სახლის წესში შეინიშნება სისუფთავე და სიწმინდე.

ერთადერთი ფუფუნება, დაშვებული „კოლონისტების" მიერ თუ შეიძლება ეუწოდოთ მას ეს სახელი ეს თაროებია წიგნებისა, ლამაზ და ფერად ყდებში. აქ გარდა სპეციალურ დარგობრივი ცოდნის თემებისა, შეიძლება ნახოთ ბევრი წიგნი საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური უპირატესად ეთიკა რელიგიურ საკითხებზე. ტოლსტოი, ემერსონი, და პოეტი შელლი, სამაგიდო წიგნებად ქცეულა. მუშაობას ექვსი საათისათვის ამთავრებენ და საღამო კითხვას და საერთოდ გონებრივ მეცადინეობას ეთმობა.

„კოლონიას" თავისი ორგანო აქვს და „ახალი წესრიგი", გამოცემული ცნობილი ორატორისა და მწერლის კემვორტის რედაქციით—თვალყურს ადევნებს პრესას, მიჰყავს დიდი კორესპოდენცია, აწყობს მიტინგებს, რომლებზეც ხანდახან გუნდურად მღერიან და ეწევიან სერიოზულ საუბრებს. საერთო სამუშაო თავმოყრილია პატარა მიწის ნაკვეთებზე, რაც თემის საკუთრებაა. აქ აგებულია პატარა აგურის სახლი საცხოვრებლად და სამეურნეო საჭიროებისათვის, მუშავდება მიწა ბოსტნებისა და სათესისათვის, აქვეა განსაკუთრებით გამოყოფილი ადგილი შინაური ფრინველისა და პატარა საფუტკრისათვის. საერთოდ ყველა ღონეს ხმარობენ კოლონისტები მეურნეობის განვითარებისა და გაფართოებისათვის და აუცილებელი ინვენტარის სრულყოფისათვის. ასეთი მუშაობით თემი ქმნის პროდუქტს, რომელსაც თვითონ არ საჭიროებს, მაგრამ ღებულობენ ნავაჭრს ინტენსიური მეურნეობის განვითარებისათვის.

ადამიანს, აღზრდილს რუსეთში, სადაც ყოყოჩობენ ჰამლეტის პრობლემებით, სადაც კამათობენ „შესრუტვამდე“, განთიადიდან განთიადამდე—შეიძლება უჩვეულოდ მოგეჩვენოთ და გაუგებელი დარჩეს ჯგუფური თავშეკავება რეგულარული და ინგლისური „კოლონისტების“ საოცარი თავაზიანი ცხოვრებისა. არც კამათი, არც პაექრობა, სიცოცხლისა და სიკვდილზე, არც თამამი სულის ფართო მოძრაობა,—აქ არ არის, მაგრამ აქ არის განსაკუთრებული ბნელი სასეები, მელანქოლიური სახის მეტყველებით.

აუცილებელი სამუშაო დღითი დღე. საუბრები—ყველაზე მოკლე და აუცილებელი. თავისუფალ დროს კითხვა და განმჭვრეტი დასვენება. ხანდახან, პატარა ან დიდი ვითარების მიხედვით—მიტინგები, სადაც მშვიდად საუბრობენ, აუჩქარებლივ, ერთმანეთთან შეცილების და სიტყვის გაწყვეტის გარეშე, თავის მოწონების გარეშე, ქებადიდების და ცრუ თავმოყვარეობის, ესოდენ ძლიერ ჩვეული ყველა აზარტულ და ხმაურიან მოკამათეებისათვის მოგეჩვენებათ, რომ ამ ხალხისათვის სრულიად მიუწვდომელია ძლიერი სულიერი მოძრაობა, ღრმა და ნათელი განწყობა, რომ ეს—ჩვეულებრივი პატიოსანი მუშაკები, ყოველგვარი სულიერი მოთხოვნილების გარეშე, სინათლისა და ღმერთის ძიების გარეშე არიან. მაგრამ ეს ასე არ არის. „უცხო მისწრაფება ბერული ძმობის ჩამოყალიბება“—მოგვითხრობს პატარა ჩანაწერი ფურცლებზე.

ჰონი—ერთ-ერთი საქმიანი წევრი „კოლონიის“—ჩვენ ყველანი ვისწრაფით ვიაროთ იმ გზით, რომლითაც ჩვენ გვიზიდავს ჩვენი სინდისი. სანამ ჩვენ ვცდილობთ განვამტკიცოდ ჩვენში პატივისცემის გრძნობა სხვებისადმი, უფრო მეტი ვიღრე ჩვენდამი, და ნათელია, რომ თუ ჩვენ არაფერს არ გავაკეთებთ, დაველოდებით, სანამ სხვები შეჰყვებიან ჩვენ შეგნებულ გზას—წინ წასვლა შეუძლებელი გახდება. ჩვენ ვცხოვრობთ, ყოველთვის ვაძლევთ თავისუფლებას, განავითაროს თავისი ცხოვრება ჭეშმარიტების და სიყვარულის მიმართულებით. ჩვენ ხელს ვუწყობთ ხალხის გაერთიანებას, სულის კვეთებით: „თქვენ ყველა ძმები ხართ“! მაგრამ ჩვენ ის არ ვართ, რაც გვინდა ვიყოთ, ჩვენი იდეალი უფრო მაღალია, და ჩვენ ვერ ვაღწევთ ამას ახლა“.

იმავე ჟურნალში„ “—ჩვენ გვაქვს სხვა სახასიათო ჩანაწერი—თავმდაბალი, მშვიდი ახალგაზრდა, ბრწყინვალე შუქმფენი თვალები, რომლებიც გამოხატავს მის ნაზ, ლამაზ სულს. „ბევრი ხალხი ეწვია ამ თვეში ჩვენ კოლონიას. ზოგიერთი მომსველელი, თითქოს გვაბრალებდნენ ჩვენს ცხოვრებაში პირობების და აუცილებელი ნივთების

უქონლობის გამო, წერს იგი. მაგრამ პიონერთა პირობაზე მყოფნი, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ უმეტესი სერიოზული სამუშაო ჩვენს მიერ უკვე შესრულებულია და ჩვენ გვეშინია კომფორტის ნაკლებობის კი არა, რასაც მეტი საწილი ჩვენთაგანის მიჩვეული იყო აღრე, მსოლოდ საკუთარი სისუსტის, რომელიც ნებას მისცემს ჩვენს სინდისს იცხოვრო ფუფუნებაში, ჭეშმარიტი ცხოვრების აზრით ემსახურო სხვას, შესწირო მას საუკეთესო ძალები და ნიჭი.

მე ხანდახან ვსევდიანობ, როცა ვამჩნევ, რამდენი სიმპათიები იფლანგება ჩვენზე კეთილი ადამიანების მიერ,—სიმპათიები, რომლებიც ასე აკლიათ სხვებს, მცხოვრებთ ჩვენს ირგელივ საშინელ სიღარიბეში. მე ვსევდიანობ ამ კეთილ ადამიანების გამო, მაგრამ მე არ შემიძლია მათ ეს გავაგებინო მე მგონია, რომ მათზე ვახდენ ბედკრული ადამიანის შთაბეჭდილებას და მე მინდოდა მათ გაეგოთ, რომ ჩემი სევდა რწმენითაა წარმოშობილი, რომ მათი ცხოვრება არც ისე სავსე და ბედნიერია, როგორც შეიძლებოდა ყოფილიყო. აღრე სანამ ჩემი გონება არ იყო გაღვიძებული დიდი თანამედროვე მწერლის ნაწერებით და ქრისტეს იდეების შესწავლით, რომლისკენაც ამ ნაწერებს მივყავართ, მე ვერ ვსარგებლობდი ჩემი ბედნიერებით. და მე ვისურვებ, რომ სხვებშიც გაიღვიძოს ცხოვრების ჭეშმარიტმა გაგებამ და მიჰყვნენ თავისი საუკეთესო სწრაფვით სიმართლისაკენ. ჩვენთან არავის არ შეუძლია სრულყოფილებას მიაღწიოს იმ წუთში. ჩვენ ყველა ხანდახან ვიქცევით ცუდად და უგუნურად. მაგრამ პატიოსანი სიმართლის მიღებით და ჩვენი იდეალების ამაღლების მოწადინებით, ცოტაოდენ შეგვიძლია მიეაღწიოთ იმას, როგორი უნდა იყოს ადამიანი.

ეს აზრები ჩვენ სინთეზად გვეჩვენება და ხასიათის გამომჟღავნება, ჩვეული ყველა „კოლონისტების" მიერ. ამ ხალხის მიერ ბევრია გადაფიქრებული და შეგრძნებული წარსულში, რომელთანაც მათ მოთავებული აქვთ ანგარიშები. ბევრი საიდუმლო სულიერი მუშაობა წავიდა ცხოვრების აზრის და მსოფლგაგების მიგნის გამოსარკვევად. და ეს ყრუ განუწყვეტელი შინაგანი მტვრევა გამოწვეული იყო ცხოვრებით, წინააღმდეგობებით აღსავსე, ნერვიულ დაძაბულობით, წრიალი და ძლიერი შეგრძნება—დიდი ქალაქების ცენტრების ცხოვრებით, სიღარიბის აღმაშფოთებელი სურათით, კოლოსალური სიმდიდრის გარშემო, ყველა ჩვეულებრივი მეცადინეობებით, ღითი ღე მეცადინეობებით. რომლებიც ასუსტებს ახალ შთაბეჭდილებებს, რომლებიც ართმევს ბევრ ნერვიულ ენერგიას და ურთიერთ სულიერი სიცარიელის შეგრძნების მომცემი, მოწყობილობა

და გულდამძიმებულობა. ამ ხალხმა გაიღვიძეს და გამოიფხიზლეს იმ აჩქარებულ ღვარძლიან ცხოვრებისეულ ბრძოლაში, კონკურენციებში, ცხოვრებისეულ დამონებაში, შეჩერდნენ და გადავიდნენ გვერდზე საერთო ისტორიის ნაკადიდან. შეხუთული, შმორიანი ატმოსფერო თანამედროვე შეხედულებებით და გავლენით, რომლის ტვირთის ქვეშ მყოფი ხალხის გარემო იღუპება.

მოკრძალებულობა და სისუსტე მძიმე და აუტანელი გახდა ხალხისათვის, რომლებსაც მახვილი სინდისი აქვთ, სიყვარულის წყურვილის და თვითაღკვეთისა, და მათი სულიერი ტანჯვა წამების ყველა სტადია აქვთ განვლილი. თანამიმდევრობით გადაიტანეს სოციალური სისტემის მთელი რიგი და რომ ვერ ნახეს თავის კითხვებზე პასუხი, მიმართეს აღსრულებისათვის სიყვარულის კანონს, უარყოფა და სწრაფვას უმაღლეს ზნეობრივ იდეალისკენ, და ახლა ამ ხალხმა, რომლებმაც უარი თქვეს კომფორტზე, კარგ პირობებზე და დედაქალაქის ცხოვრების ცდუნებაზე, უკან დატოვა ყველაფერი ის, რითაც ცოცხლობდნენ ადრე—ოჯახი, ერთგულება, საქმე—გაქრა მათში, თავიანთ შინაგან სამყაროში. თავის წყნარ და ნორმალურ სულიერ ცხოვრებაში, მათ სურთ გააკეთონ ის, რასაც ქრისტიანის მოვალეობა მიკარნახებს, რისთვისაც ისინი, შემსუბუქებულები და შემრიგებლურები, ისწრაფვიან მტკიცედ. ვამბობთ—„შემრიგებლურები", იმიტომ რომ მხოლოდ ქრისტიანობა, მთელ რიგ სხვა რელიგიებიდან, შინაგანად თავის არსში, სულის სიძლიერით აუქმებს ბუნების დუალიზმს და სულს, ანთავისუფლებს ადამიანს „იყო თავისუფალი კი ეს—ჰეგელის ზუსტი განმარტებით—სხვაში მყოფი, დარჩე შენში, დამოკიდებულია ჩვენგან და გაძლევს საშუალებას თვითონ განსაზღვრო თავი". ასეთივეს გრძნობს თვით ხალხი, გამსჭვალული ქრისტეს მოძღვრებით. პროგრამები, სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით, ამ ხალხს არც შეიძლება ჰქონდეთ, რადგან ზნეობრივი კანონის მიწერილობა და სიყვარულის დიდი მოთხოვნილება არ შეუძლიათ უზრუნველყონ მკაცრი განსაზღვრული განაწესის და წესის შესრულებით. დიდი და პატარა სრულყოფილების მიღწევები განპირობებულია სუბიექტური მონაცემებით, ცალკეული პიროვნებების სულიერი ძალის სხვადასხვანაირობით. აქ მთავარია—სულის სიცოცხლე და თვითშეგნება. და ამიტომ ყველა სოციალური ხასიათის საკითხები იცვლება ერთი, ძირითადი პრობლემით—ინდივიდუალური ცხოვრების პრობლემით. ზნეობრივი კრიტერიის თვალსაზრისით, ამგვარად დაყენებული საკითხი წარმოადგენს მკაცრ თანამიმდევრობას. მაგრამ რამდენად დასკვნები, მიღებული იქედან, ისტორიულ

განვითარების სინამდვილის მოთხოვნილებას უთანხმდება—საკითხი რჩება ღიად და მისი განხორციელებისას იკვეთება ის საბედისწერო და როგორღაც შეურიგებელი წინააღმდეგობები, რასაც ეჯახება ადამიანი, საზოგადოებრივი ორგანიზაციის მნეობრივი ცხოვრების ყველა მცდელობისას.

ამგვარად გამოიკვეთა როგორ დამოკიდებულებაში იმყოფება „ქრისტიანული ანარქიზმი“ არსებულ სინამდვილესთან, სოციალურ ცხოვრების განვითარებულ ფორმებთან და რას წარმოადგენს „ანარქისტული თემი“ ეკონომიკური კავშირის თვალსაზრისით.

II. ანარქისტული კოლონიის განვითარების მოცემულ საფეხურზე, შეიძლება მოყვანა მისი ეკონომიური სტრუქტურის, ჩვეულებრივი თემის ტიპის ქვეშ, ბაზრისთვის წარმოების შექმნის ორგანიზაციით, „კოლონია“ ეწევა ინტენსიურ მეურნეობას, სურსათის დამზადებას, როგორც საკუთარ მოხმარებისათვის, ასევე გასასყიდლად. ამ მიზნით, როგორც გემოაღნიშნულია, მოპყავთ სხვადასხვა ბოსტნეული და ხილი, კვალსათბურსა და ორანჟერიებში ამრაელებენ შინაურ ფრინველს (პყიდიან მხოლოდ კვერცხებს), ეწყობა პასექი და სხვა. ერთი სიტყვით წარმოებს ყველაფერი, რისი წამოწყებაც შეუძლიათ თავისი ფინანსური ძალებით, ყველა პატარა სამეურნეო ერთეული, რომელიც ისწრაფვის მოკრძალებული შრომის ანაზღაურებას მაინც, წარმოებაზე დანახარჯს, და გაუძლოს შეძლებისდაგვარ კონკურენციას სხვებთან, უფრო დიდ და უკეთესად მოწყობილ სამეურნეო ერთეულებს. და ეს—გარდაუვალი ბედია ყველანაირ წარმოების, განხორციელებული ისტორიულ სინამდვილის პირობებში—რათა ეკონომიური ცხოვრების გარდაუვალ კანონებს დაემორჩილოს.

თანამედროვე ეკონომიური ურთიერთობა კი კონკურენციით რეგულირდება და კაპიტალების ბრძოლით, რის გამოც წარმოადგენს პრენას, რომელშეც ერთი კაპიტალი, ერთი სამეურნეო ერთეული—არის ეს თუ არა თემი, სააქციო საზოგადოება ან უბრალოდ, ერთპიროვნული წარმოება, იმტვრევა და განიდევნება სხვა კაპიტალით, სხვა სამეურნეო ერთეულით, და „ანარქისტულ“ თემს, რადგან მას სურს იარსებოს, როგორც საზოგადოებრივი ორგანიზაცია, არ შეუძლია არ დაემორჩილოს არსებულ ცხოვრების პირობებს, რადგან ვერც ერთ სამეურნეო ორგანიზაციას ვერ განაცალკავებ აღნიშნული ქვეყნის საერთო ეკონომიური კავშირის გაელენისაგან. იმ დროიდან როცა საკუთარ—მფლობელური წარმოება წყვეტს კავშირს საერთო-სახალხო მეურნეობასთან, ის იკარგება და აღარ არსებობს, როგორც მეურნეობა. და პირიქით იმ დროიდან როცა

ის ჩაებმება საერთო სისტემის კავშირში, ის ხდება აუცილებელი ელემენტი ამ კავშირების, რის გამოც იღებს ბურჟუაზიული ფორმის წარმოების ყველა ტიპიურ თავისებურებას და ხდება, ასე ვთქვათ არსებული სინამდვილის თანამონაწილე. „კოლონია“ კი, და საერთოდ, ყველა სხვა ეკონომიური ერთეული დამოკიდებული იქნება ბაზართან მანამდე, სანამ მკვეთრად განვითარებული ეკონომიური ცხოვრებას წინააღმდეგობა არ ჩათელის საჭიროდ. საზოგადოებრივი წარმოების ორგანიზაციას თვით მოხმარებისათვის. სანამ ეს არ არის, სისტემის მთელი შემადგენლობა და ცხოვრების ფორმის გაუმჯობესებისათვის—რადგან ისინი იღებენ პრაქტიკულ ხასიათს და არეგულირებენ მას—გარდაუვალი იქნება ატარონ თვითონ ბურჟუაზიული ელემენტები.

„კოლონისტები“—როგორც ინტელიგენტები და კულტურული ქვეყნის ჯანმრთელი მშრომელები—როგორ არ ცდილობენ თავის ცხოვრება გაადვილონ—მათ აქვთ მთელი რიგი მოთხოვნილებები, რომელთა დაკმაყოფილება დაკავშირებულია საქონლის ფასებთან, საერთო-სახალხო ბაზარზე არსებული, სადაც ისინი წარსდგებიან როგორც გამყიდველნი,—რომ არ გამოფიტონ თვით მყიდველი ძალები. ყოველი გამყიდველი კი ცდილობს გაასაღოს თავისი პროდუქტი შეძლებისდაგვარად სარგებლიანად (გაყიდვამ უნდა აანაზღაუროს შრომა და უნდა მოგვცეს ნამატი—ზედმეტი ღირებულება) ვამბობთ სარგებლიანად, რადგან მოცემულ წარმოების პირობებზე, ყიდვა-გაყიდვა რეგულირდება განსაკუთრებით საინტერესოდ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, პროდუქტი რჩება ან გაუყიდველი, ან ზარალით გაყიდული, რაც დამღუპველად დაეტყო წარმატებით წარმართულ მეურნეობას.

როდესაც ჰონი ამბობს თავის ჩანაწერში—„ჩვენ ის არ ვართ რაც გვინდა ვიყოთ. ჩვენი იდეალი უფრო მაღალია, ჩვენ კი ახლა არ შეგვიძლია მივაღწიოთ მას“—როგორც ჩანს, მას აქვს მხედველობაში ეს, მის მიერ შეგნებული წინააღმდეგობა—წინააღმდეგობა რეალურად არსებული საფუძველში მდებარე, შექმნილი „კოლონისტების“ მიერ. და ის ეს წინააღმდეგობა—ვიმეორებთ წარმოადგენს, ბურჟუაზიული ცხოვრების პირობებში, გარდუვალ თანამგზავრად ყოველგვარ პრაქტიკულ-საზოგადო საწყისებს.

ქრისტიანული ფორმულაა: დახელოვნდი უსაზღვროდ და შესწირე უსაზღვროდ. არის ასე ვთქვათ, ინდივიდუალური მოქცევის ფორმულა და პიროვნება, გამსჭვალული ისეთი მაღალი საწყისით იძენს

ურყევ მნეობრივ სიძლიერეს გარეგან შინაგან მოუწყებლობასთან ბრძოლაში.

დავდეთ ეს წესი საფუძვლად ამა თუ იმ არსებულ სოციალურ ხალხთა ჯგუფს, იმ წუთას აღმოჩნდება არათანაბარი ლტოლვა ცალკეული პიროვნების მიერ შეგნებულ და ყველას მიერ აღიარებულ იდეალისაკენ. არათანაბრობა-შეპირობებულია, პირველ რიგში,—სხვადასხვაობით, ხარისხით და სიღრმით, სულიერი ძალის ერთეული პიროვნების და, მეორე—შეუძლებლობა დადგინდეს ის მღვარი რომლამდისაც შეიძლება მიწევა თავის თვითაღკვეთაში. ამის გამო, სოციალურ ჯგუფის წევრთა შორის ირღვევა წონასწორობა, ცოტაოდენ, ინდივიდუალობის განვითარებით და მრდით, ეს ხდება დამღუპველი ორგანიზაციისათვის. ელემენტები მეტად ფხიზელი სიკეთისაკენ და ჭეშმარიტებისაკენ, სტოვებენ სიცოცხლეს, შეზღუდულ თავისუფლების შევიწროების ფორმებით და ირჩევენ მოღვაწეობის გზას, ან გმირობით და წამებით თუ დავუშვებთ, რომ ამ სოციალური ჯგუფის ყველა სხვა წევრი მოისურვებს იყოს ისევე თანმიმდევარი და წავიდეს იმავე გზით და განთავისუფლდეს მიწის საკუთრებისაგან, თავის ყველა კეთილმოწყობილ მეურნეობით, ის მთლიანი „თემის" დაშლა, უკვე არ ექვემდებარება ეჭვს, რადგან მათი წევრები გადავლენ, მოხეტიალე მათხოვრის მდგომარეობაში მყოფნი, დაკმაყოფილებულნი მაღალი შეგნებით ხალხისა და ღმერთისადმი სამსახურის წინაშე. უწყვეტი მრდა მნეობრივი ცხოვრების თვალსაზრისით და დაუჭირვებლობა ყოველივე მიწიერისა—ნორმატიულ ეთიკას აუცილებლად მიპყავს ასეთ რიგორიზმამდე.—არ შეუძლია შექმნას არავითარი გამაგრებული ფორმები, რადგან ის არის უარყოფის განსახიერება ყოველივე უძრავი ფორმის.

აი იმიტომ ინგლისური თემის ანარქისტებმა განიზრახეს იმსახურონ საზოგადოებრივი სატკივარის წინააღმდეგ, სრულიად არ ამართლებს თავის განზრახვას. ამიტომ კოლონისტები შეიარაღებული ძალადობის წინააღმდეგ ბრძოლისა და ომის, უძლურნი იღვწიან დაძლიონ მტერი, რადგან ბრძოლა და ძალადობა, განსაკუთრებულად მკვეთრად და ძალით კულტივირდება ადამიანის სულში. ბურჟუაზიულ წყობილების ფართო საფუძველზე რასთანაც არ შეუძლია იბრძოლოს არც ერთმა, ყველაზე იდეალურმა თემმა. თანამედროვე ნაციონალური ანტაგონიზმი, ხშირ შემთხვევებში, წარმოადგენს კაპიტალების ანტაგონიზმს. ომები და ძალადობა, საშუალება გახდა ახალი ბაზრების დაპყრობისათვის და ისინი აღარ იარსებებენ მანამ, სანამ

წინააღმდეგობა ბურჟუაზიული ცხოვრების არ გაიხსნება მშრომელთა მასების გონებაში.

საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ზნეობრივი—შრომით ცხოვრებამ შეიძლება რეალიზაცია მოასდინოს მხოლოდ ცნობილი პირობების არსებობისას, რომლის გარეშეც ყველა ცდა ასეთი—ორგანიზაციის არსებობისა აღმოჩნდება უძლური.

ინგლისში ტოლსტოიზმი განზოგადოების აზრით ცრურწმენისაგან განთავისუფლებაა და უქმ ცხოვრებას უეჭველად აქვს სუბიექტური მნიშვნელობა, მან მისცა საყრდენი და გაამართლა საკუთარ თვალში ყველაფერი. იმით, რითაც დათმეს ყველაფერი ის, რასაც ცრუდ თვლიდნენ, ნახეს შინაგანი ენერგია და სურვილი მოაწყონ თაეის ცხოვრება ახალ საწყისებზე. ამ თვალსაზრისით კოლონისტური გარემოს ცხოვრება, მისი წვრილმანი დეტალი, ყოველდღიური მუშაობა, მშვიდი მხიარული ხასიათი—ყველაფერი ეს შეიცავს ბევრ სილამაზეს, ახალისებს და ამაღლებს ადამიანს მაგრამ არ შეიძლება დაივიწყო, რომ ეს ხასიათი—სავსებით დაფასებული და ცხოვრებისეულია. მათ აქვს მხოლოდ არაპირდაპირი დამოკიდებულება ცხოვრების სოციალურ წყობასთან, პროგრესთან და განვითარებასთან, რომლებიც ექვემდებარებიან საზოგადოებრივ ევოლუციის კანონებს.[1]

[1] საბუელი (არჩილ ჯორჯაძე) ჟურნალი „სევერნი ვესტნიკი", № 12, 1898 წელი.

(მოგონებანი და შთაბეჭდილებანი)

სოფელი კოკლავესი, სადაც ვიღექი, გარშემორტყმული იყო მინდვრებით, ჭალებით და პატარა გორაკებით. მინდვრები და სახნავ-სათესი მიწა გაშლილი არ არის, როგორც ჩვენში. მიწა დაყოფილია და ხის ღობეებითაც არის გარსშემორტყმული. ასე რომ მინდვრად რომ სასეირნოდ გასწიოთ, ყოველ ნაბიჯზე ღობეს უნდა გადაახტეთ. ჭალებსაც აქეთ ღობე შემორტყმული და კარგადაც დაცულია; სამაგიეროდ დიდი ტყე კი არსადა ჩანს. ჭალებს იცავენ ნადირობისათვის. ამ ჭალებში აუარებელი კურდღელი პბუდობს. ისეთი სიმრავლეა ამ კურდღლებისა, რომ ასობით გამოდიან მინდვრად და ნადირობის დაწყებამდე არა ფრთხებიან ადამიანის დანახვამდე, მაგრამ დგება შემოდგომა და ვაი კურდღლების ბრალი! მონადირენი მოდიან ახლო-მახლო ქალაქებიდან, ძველ დროში მხოლოდ ლორდები ნადირობდნენ, ახლა კი ყველას აღეძრა ამ სპორტის სურვილი. ქალაქებიდან ცხენებით მოდიან ორმოცი-სამოცი ქალი და კაცი ერთად. მშვენიერ ცხენებზე სხედან, კაცები წითელ ფრაკებით, რეიტუზებითა და ბატფორტებით არიან ჩაცმულ-დახურულნი, ქალები გრძელ შავკაბებითა, „ამაზონკას“ რომ ეძახიან. ყველას ხელში გრძელი შოლტები უჭირავთ. ჭალებიდან გამოარეკინებენ ხოლმე პატარა კურდღლებს, რომელნიც დამფრთხალნი მინდვრებს მოეფინებიან. აქ კი უხვდებიან მონადირენი „ლედი და ჯენტლმენები“ და ცხენ და ცხენვე შოლტებით ჰხოცენ. მიკვირდა, ამ შეღობილ აღგილებში როგორ აჭენებდნენ ცხენებს. მაგრამ ცხენები ასე ჰყავთ დაჩვეულნი. მიაღგება თუ არა ღობეს, ზედ ფრინველივით გადაჰფრინდება. შორიდან კარგი სანახავია. მაგრამ რომ დააკვირდეთ ამ გასართობს, რაღაც ველურობას შეამჩნევთ. ქვეითნი მონადირენიც არიან. ესენი ძაღლების საშუალებით მელიების სოროებს დაეძებენ და თოფებითაც ჰხოცენ იმ მელიებს. გარშემო თოფის სროლის გრიალი და ტკაცა-ტკუცი ისმის.

გიორგობისთვეში ნადირობა თავდება და სოფლის არემარეს ისევ მყუდროება და დუმილი ეფინება. დღე პატარავდება. ბურუსი და ნისლი ხიშირ-ხშირად გაახვევს ხოლმე ყოველსავე თავის საუანეში. დღეც ისეთია თითქოს ბინდიაო. ინგლისს გარშემო ზღვა არტყია და ამიტომ იცის იქ ბურუსი და ჯანღი. სოფელი მიყუჩებულია, მინდვრად აღარ მუშაობენ. მუშაობაა ფერმერების სახლ-კარში, სადაც

მეურნეობა მრეწველობად არის გადაქცეული და ლონდონში გასასყიდ საქონელს ამზადებენ—რძეს, ყველს, კარაქს და სხვას.

მაგრამ ჯანღიან დღეს ლონდონია საინტერესო. ლონდონში ხშირად დავდიოდი. რკინის გზით საათნახევარს უნდებოდი. ერთხელ სწორედ ბურუსიან დღეს მომიხდა იქ წასვლა. მისტერ მოოდი, რომელზედაც ორიოდე სიტყვა მქონდა უკვე ნათქვამი, რომ არა მყოლოდა თანამგზავრად, თქვენი მტერი, მე იქ დავიბნეოდი. მოოდი—კი გამოცდილი კაცი იყო, ლონდონში აღზრდილი და არაფრისა მეფიქრებოდა. მისტერ მოოდის შესახებ უნდა ვსთქვა, ჩვეულებად ჰქონდა უქუდოთ სიარული. შვილებსაც უქუდოთ ატარებდა. ლონდონის საშუალო სასწავლებელი იმგვარი, სადაც შეგირდებს პატარაობიდანვე უქუდოთ სიარულს აჩვევენ, ამ სასწავლებლის ეზოზე რამდენჯერმე გამივლია და მართლაც მინახავს, რომ შეგირდები ზამთარშიაც უქუდოდ დაიარებოდნენ.

ჯანღიან დღეს რომ მივედით ლონდონში, ისეთი გრძნობა მქონდა, თითქოს სადღაც ქვესკნელში ჩავძვერით, საცა სიბნელეს და გულშემხუთავ ბინდს ელექტრონისა და გაზის სინათლით ებრძოდნენ. სიბნელე ისეთია, რომ ორ ნაბიჯზე აღარა ჩანს რა. საკვირველი ის არის, რომ ამ წყვდიადში, ისევ ის უზარმაზარი მიმოსვლაა ომნიბუსებისა, „ბლანქარებისა“ (დროგებისა), „თრებებისა“ (ეტლებისა) და ისევ ის ზღვა მოძრაობაა ადამიანთა უთვალავ გროვისა. მითხრეს, ამისთანა დარში ბევრნი ბრმების საშუალებით დადიანო. შესაძლებელია, რადგან ბრმას თუ კარგად შესწავლილი აქვს გზა, სიბნელე ხელს ვერ შეუშლის, რადგან ბრმის ყოფა სომ სიბნელეში ყოფაა.

ლონდონი უფრო ახლო გავიცანი. საკვირველი ქვეყანაა ინგლისი. განათლებულიცაა, დაწინაურებულიც, სხვა სახელმწიფოებს გვერდში უდგას კულტურით, მაგრამ ვერსად ვერ იპოვნით ძველი ცხოვრების იმდენ ნარჩენს, როგორც სწორედ ამ ქვეყანაში. ბევრია დარჩენილი ძველი ჩვეულება, ამ ჩვეულებას წინად ჰქონია თავისი აზრი, ახლა—კი უშინაარსო ფორმად გამხდარა, ხალხი—კი მაინც ებღაუჭება და არ ივიწყებს ძველად, მაგალითად, თვითმპყრობელ მეფეებსა და საშუალო საუკუნეებში აღორძინებულ ქალაქებს შორის მუდმივი ბრძოლა იყო. ეს ბრძოლა გათავდა ქალაქების გამარჯვებით. მეფეთა უფლება შეიზღუდა. და, წარმოიდგინეთ ლონდონს დღესაც არ დაჰვიწყებია ეს გარემოება. მისი ცენტრალური ნაწილის—სიტის—აღმინისტრაცია სამსახურში შესვლის დროს ფიცს იძლევა, რომ არ უღალატებ ქალაქის თავისუფლებას და ყოველ-

თვის მისი მცველი ვიქნებიო. იმავ სიტყში, ერთ მოედანზე ძველადგანვე დარჩენილია ერთგვარი თაღიანი კარები. ყოველწლივ ამ კარებთან იმართება, აუარებელი ხალხის თანდასწრებით, ცერემონია. ერთის მხრივ სადღესასწაულო ეტლით დიდის ამალის თანხლებით მოდის მეფის წარმომადგენელი, მეორეს მხრივ ეგებება ლონდონის ლორდ-მერი (მოურავი). და, რაღაც ფიცისა თუ მოლაპარაკების შემდეგ, მეფის წარმომადგენელს ლორდ-მერი უფლებას აძლევს შემოვიდეს ამ კარებში და შესდგას ფეხი სიტყის ტერიტორიაზედ. ძველ დროში ყოველივე ეს ნამდვილად ჰხდებოდა. როცა მეფობის ძალა შესუსტდა, მან ქედი მოიხარა გალაღებული ქალაქის წინაშე. მაგრამ ყოველსავე ამას ამჟამად არავითარი აზრი არა აქვს. ინგლისის მეფეები კონსტიტუციას აღარ ემუქრებიან. პირიქით, თავიანთ ძალას კონსტიტუციის გამტკიცებაზედ ამყარებენ. მაგრამ ჩვეულება მაინც დარჩენილა და მის გაუქმებისათვის არავინ ჰბრუნავს. და უნდა ვსთქვა, ინგლისის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრება სავსეა ამგვარ ნაშთების ცხოველმყოფელობით.

ომნიბუსის მაღლა სართულში რომ ჩაჯდეთ და ლონდონის აღმოსალეთ ნაწილიდან (ოსტენდი) დასაელეთისაკენ (ვესტენდი) რომ ჩაიაროთ, დაინახავთ რომ ამ უზარმაზარ ქალაქში ორი დიდი სამეფოა მოთავსებული. ერთია სამეფო სიღარიბისა, სიღატაკისა და უბედურებისა. მეორეა სამეფო სიმდიდრისა, ძლევამოსილებისა და ფუფუნებისა და ორივე სამეფო სულ ახლო არიან ერთმანეთზე, თითქმის ზედიზედ მიკრული. არსად მინახავს ისეთი ჯარი-ჯამაათი უსაქმოდ მოხეტიალე ხალხისა, დაფხრეწილ-დაფლეთილ ადამიანთა აჩრდილებისა, როგორც ლონდონის ოსტენდში შემხვედრია. „ფაბლიკსაუზების“ (ტრაქტირების) „ბარების“ (საარყე დუქნების) და დიდ ქუჩების კუთხეებთან ბუზივით ირევა უცნაური, დაღვრემილი და პირქუში ხალხი. გვერდით თუ გაუარეთ და ხელშიაც თუ გიჭირავთ პატარა საკვოიაჟი, ერთ-ერთი უსათუოდ აგედევნება. საკვოიაჟს მე წამოგიღებო და ერთ პენსს მაჩუქებო. ამ ხალხში ქალიც ბევრია. ჩალის ქუდებით ბებერი თუ ახალგაზრდა „ბარებს“ (დუქნებს) დასტრიალებენ. მთვრალი ქალი ბევრი მინახას ლონდონის ქუჩებში.

საიდან მოდის ეს უთვალავი ხალხი? რად დაიარება მშიერ-მწყურვალი და რა მიზეზია, რომ ცივილიზაციის ცენტრში, ასეთი უსამართლობა და ბარბაროსობა არსებობს? ძალიან რთული საგანია და მის გარკვევას აქ ვერ შეუდგებით, მოკლედ კი უნდა ვსთქვათ, მახლობელი მიზეზი ამ მოვლენისა ის არის, რომ დიდ მექარხნეებს შორის დიდი ქიშპობაა გაჩაღებული. ერთი ცდილობს მეორეს ორმო

გაუთხაროს. წარმოების გასააღვილებლად მეცნიერებს ამუშავებენ გამოაგონინებენ რაიმე მანქანას, რომელიც განსაზღვრულ დროს მეტს სამუშაოს ასრულებს, ვიდრე მეზობლის ქარხანაში. ამით ქარხნის პატრონი გამარჯვებულია. ბევრი მუშა აღარ ესაჭიროება. მანქანა გასწევს მათს მაგივრობას. ხარჯს ერთი ორად ამცირებს. მეზობელი კი ვერ ასდის ხარჯს, ქიშპობას ვერ უძლებს და ჰკეტავს ქარხანას. ასე რჩება უსაქმოდ აუარებელი ხალხი, რომელიც წინათ ქარხნით იკვებებოდა და დიდ ქალაქში მუშაობის მაძიებელი ადამიანი მეტია, ვიდრე სამუშაოა ამ ქალაქში, ასე რომ, არ უნდა გვიკვირდეს თუ ექვს მილიონ მცხოვრებში დიდი რიცხვია უმუშაოდ დარჩენილებისა, მაწანწალებისა, მათხოვრებისა, ლოთებისა, ქურდებისა და ავაზაკებისა.

ლონდონის ქუჩების სისუფთავე მაინცადამაინც დიდი არ არის, განსაკუთრებით ღარიბ და სავაჭრო უბნებში, სადაც მუდმივი დატვირთვა-გადაზიდვაა საქონლისა. ქაღალდი, ჩალა, ბზე ნაფოტი და სხვა ამგვარი ბევრი გროვდება ქუჩაში. მაგრამ ლონდონზე არ ითქმის, რომ ჯანმრთელობისთვის ძლიერ მავნებელი იყოს. რა თქმა უნდა, ჰაერი სუფთა არ არის, კვამლი, და მტვერი ბევრია, მაგრამ ამ დიდ ქალაქს შესანიშნავი კანალიზაცია აქვს და ამ კანალიზაციის წყალობით უსუფთაობას გასავალი აქვს, ერთ ადგილას არა გროვდება და მით არა სწამლავს ჰაერს. ეს არის მიზეზი, რომ ლონდონში 1000 კაცზე 17 კვდება. მაშინ როდესაც მოსკოვში ერთი ორად დიდია სიკვდილის პროცენტი. ხალხს შვებას აძლევს მშვენიერი უზარმაზარი ბაღები, სკვერები რომელნიც გაშენებულია ქალაქის სხვადასხვა ადგილას. ეს ბაღები—კი არა, ნამდვილი ტყეებია, დიდებულის მცენარეებით შემკული და აყვავებული. აქ არავის უშლიან ბალახზე თავისუფლად წამოწოლას. „გოროდოვოი" არ მოგადგებათ, მძინარეს თუ მთვლემარეს არ დაგაფუთებთ და პასპორტს არ მოგთხოვთ. ამ ტყე-ბაღების გარდა, შიგ ლონდონში ბევრია სათამაშო, საბურთაო მოედნები, ვრცელი მინდვრები, სადაც არამც თუ ბავშვები, მოზრდილებიც—კი მუდამ შეექცევიან ბურთის თუ „კროკეტის" თამაშობას.

ლონდონს მისვლა-მოსვლისათვის მიწის ზედაპირი არა ჰყოფნის. ამიტომ მიწის ქვემოდაც არის გამართული რკინის გზა. ქუჩებ ქვეშ მკვიდრ თაღებით გამაგრებული ლიანდაგია დაფენილი და მატარებლების განუწყვეტელი სიარულია, მაგრამ პარიზში ეგ საქმე,

როგორც უფრო ახალი, უფრო კარგად არის მოწყობილი. იქ ელექტრონის ძალით ამუშავებენ მატარებელს, ლონდონში— კი ორთქლით კვამლით ივსება გვირაბი და ვაგონები. თვალებსა გწვავს და პირისახეს გიმურავს. სიცხეში უსიამოვნოა იქ მოგზაურობა. შინ რომ მოედიოდი და პირს დაიბანდი, ტაშტი შავად შეიღებებოდა ხოლმე. ინგლისელ ქალების საქმე—კი მაკვირვებდა ზაფხულში, სულ თეთრ ტანისამოსით არიან მოსილნი. მეტად უყვართ თეთრი კაბები. ამ თეთრ კაბებით დასეირნობენ მიწის ქვეშ გამართულ რკინის გზით და მაშინ, როდესაც მე მენახშირესავით გამურული გამოვდიოდი ამ ჯოჯოხეთიდან, იმათ ტუალეტს არა ემჩნეოდა რა, ქვემოდანაც სუფთად და თეთრად ამოდიოდნენ ხოლმე. ჯერაც ვერ მივხვდი ასე უსამართლოდ რაზედ ვისჯებოდი.

ლონდონის ქუჩებში ბევრ რამეს წააწყდებით იმისთანას რაც მეტად გაგაკვირვებთ. ხშირად გხვდებიან ეგრედ წოდებული „სელკეიშენ არმის“ (ჯარი გადარჩენისა) წევრნი. „სელკეიშენ არმი“ არის საზოგადოება ანუ ორგანიზაცია, სადაც იღებენ გალოთებულ და გარყვნილ ადამიანებს და, განსაზღვრული რეჟიმის საშუალებით, სცდილობენ მათს გამოსწორებას. ამ ორგანიზაციას ერთის მხრით რელიგიური ხასიათი აქვს, მეორეს მხრივ კი იგი ნამდვილი სამხედრო დაწესებულებაა. „არმიას“ თავისი მუსიკა აქვს და დიდის ზეიმით და ცერემონიით უყვართ მწკრივ-მწკრივად ქუჩებში სიარული. ამ „არმიაში“ ქალებიც არიან. ქალები უმეტესად რელიგიურ პროპაგანდას ეწევიან. ქალებს აცვიათ ლურჯი უბრალო კაბები, მაღალი შლაპები ჰხურავთ რუსულ „კიბიტკის“ მსგავსი. შლიაპის ლენტებზე წარწერა აქვთ „სელკეიშენ არმი“. ლონდონის ქუჩა-მოედნებზე, განსაკუთრებით შაბათობით, გამოაქვთ ფისგარმონი და ამ ინსტრუმენტის აკომპანიმენტით იწყებენ რელიგიურ გალობას. ხალხი ირგვლივ გროვდება და ზოგი წრფელის გულით, ზოგი ოხუნჯობის და გართობის გულისთვის გალობას აყოლებენ ხმას და სდგება უცნაური ხელად შემზადებული ხორო. გალობის გათავების შემდეგ, ქალები სცდილობენ წიგნაკების გასაღებას და იწვევენ ხალხს სასყიდლად. ხშირად გალობის მაგივრად ქადაგებას იწყებენ. ქადაგების შემდეგ კამათიც იმართება.

ინგლისში სრული თავისუფლებაა კრებისა და სიტყვისა. სადაც გინდა ილაპარაკე, რაც გინდა ილაპარაკე კანონის ან ჩვეულების მიერ დადებულ საზღვრებში. ხუმრობით ამბობენ, კრივის გამართვაც კი შეიძლება ქუჩაშიო, ოღონდ მოკრივენი კანონიერად უნდა კრივობდნენ. კრივს „ბოკსს“ ეძახიან და „ბოკსს“ თავისი წესი აქვს.

ცხვირ-პირში გარტყმა, მაგალითად, ბოკსის წესით აღკრძალულია. ბოკსერებმა ბეჭები და მხრები უნდა უზილონ ერთმანეთს. ერთ პოლონელს „ბოკსის“ დროს უკანონო ადგილზე გაურტყავს თავის მოპირდაპირესთვის. იმ წამსვე გაჩნდა საიდანღაც პოლიციელი და დააპატიმრეს კანონიერების დამრღვეველი პოლონელი. კანონი და ჩვეულება ინგლისელს დიდად სწამს.

ლონდონის გარედ სახალხო დღესასწული იყო. ამ დღესასწაულს მეც დავესწარი. აქ უმეტესად მუშა ხალხი იყრის თავს. ერთ საშუალო საუკუნის ციხე-დარბაზთან, სადაც ძველ დროში მრისხანე ფეოდალი სცხოვრობდა, განსაზღვრულ დროს (შემოდგომას) ყოველ წლივ გროვდება აუარებელი ხალხი. ხალხს ციხის სარდაფებში ძვლებს და კედელზე მიკრულ ჯაჭვებს აჩვენებენ—ძველი დროის ნაშთი, როდესაც მებატონეს ხელში იყო ყმათა სიცოცხლე და სიკვდილი. აქვე იმართება ტრიბუნები, საიდანაც ორატორები ცხარე სიტყვებს ამბობენ. ხალხი ყურადღებით უსმენს მოლაპარაკეთ და აღელვებასა და აღფრთოვანებასაც კი იჩენს. აქ პირველად დავინახე აღფრთოვანებული ინგლისელები—ჯონ ბერნსს სიტყვას ხმირ-ხშირად უწონებდნენ, თანაგრძნობის ნიშნად „ხია“, „ხია“-ს იძახდნენ და ჩემთვის აშკარა გახდა, რომ ერთად შეჯგუფულ ხალხს ყველგან ერთი და იგივე თვისება აქვს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი შესდგებოდა აქ თაედაჭერილ და „ცივ“ ადამიანებისაგან, ერთმანეთთან სულიერ ხელშეხების დროს რაღაც ნაპერწკალი გაუღვივდა გულში და ამ ნაპერწკალმა აჩქარებული და გულწრფელი კილო მისცა ლაპარაკს, სიცილს და დროს გატარებას. აქვე დიდ მინდორზედ, თოკებ შემოვლილ ადგილას გაჯიბრება იყო გამართული ბურთის მოთამაშეთა და სწრაფად მოსიარულეთა შორის. ხუთი-ექვსი კაცი გამწკრივდებოდა რიგზე და, ნიშანს რომ მისცემდნენ, გასწევდნენ თოკის ირგვლივ იერიშით. ვინც პირველი მოირბენდა, ჯილდოს მიიღებდა. ერთ წამს დამავიწყდა, რომ ინგლისში ვარ და სამშობლოში მეგონა ჩემი თავი.

საღამო ხანს მატარებელი გაივსო შექეიფიანებული და მომღერალ ხალხით. უფრო „მარსელიეზას“ მღეროდნენ.

დაღამებული იყო, ლონდონში რომ მივედით. ჩემს მატარებელს, რომელსაც სოფლისაკენ უნდა წავეყვანე, ძლივს მივუსწარი, მაგრამ გზაში მარცხი მომივიდა. ერთ სადგურზე, საცა უნდა ჩავსულიყავი და სხვა მატარებელში ჩავმჯდარვიყავი, არ ჩამოველ და, საცა ჩემი გზა არ იყო, იქითკენ გამასრიალა მატარებელმა. უილჯოდ ფანჯარაში ვიყურებოდი და ღამის წყვდიადი, რომელიც მოაწვა ქვეყანას, არაფერს

სანუგეშოს არ მეუბნებოდა. პირველ გაჩერებისთანავე ჩამოველ, მაგრამ რად გინდა, სად წახვალ ამ უცნობ ქვეყანაში. გამოველ სადგურის ეზოში. ერთი „ბლანქარდი“ (დროგი) იდგა იქ. თითქოს ისე არ ბნელოდა, როგორც ეაგონის ფანჯრიდან მეჩვენებოდა. გავიხედე აქეთ-იქეთ. ვარსკვლავების მეტი, რომელიც ლამაზად ციმციმებდნენ, არავინ იყო იქ ჩემის უმწეობის მოწამე-დამნახველი, მაგრამ პატარა ხანს უკან კი რამდენიმე ახალგაზრდა ბიჭი მიუახლოვდა ამ „ბლანქარდს“ და დაცარიელებულ ქესტის ყუთებით ტვირთვა დაუწყეს. მივედი, უამბე ჩემი ამბავი. მითხრეს, შორს წამოსულხარო. კოლაკი აქედან 15 მილის მანძილზე იქნებაო. არაფერიაო, მანუგეშეს, ათიოდე მილს ჩვენ გაგატარებთ, მერე გზას გაჩვენებთ და ფეხით მიხვალთო. დიდი მადლობა უთხარი და გავსწიეთ. სამი ყმაწვილი იყო, მოჯამაგირეთ მსახურებდნენ ერთ ფერმერთან. ლონდონში რძე და ყველი ჰქონდათ წასაღები. ახლა უკან ბრუნდებოდნენ ფერმაში. მეც გამომკითხეს და დიდის ინტერესით მაძლევდნენ სხვა-და-სხვა კითხვას. დაილოცა ახალგაზრდობა! ყველგან უმანკო და წრფელია თავის წადილებითა და განზრახვით! გამომშვიდობების დროს ფულს ვაძლევდი, მაგრამ არ აიღეს და ძალიან შემრცხვა ჩემის სიბრიყვისა. დავადექი გზას, უკვე ჩემთვის ნაცნობ გზას, და შუაღამე იქნებოდა, რომ ჩემს „კოტეჯს“ მივადექი. კარებში შევდექი, ერთი კიდევ მივიხედ-მოვიხედე, სალამი მივეცი გარინდებულ ღამეს და მოციმციმე ვარსკვლავებს და შევედი ჩემს ოთახში.[1]

არჩილ ჯორჯაძე

1 ჟურნალი „ნაკადული“ 1910 წ. №1,2,3.

ნუგეშისმცემი ზნეობრივი ძალა

(არჩილ ჯორჯაძის ხსოვნას)

მეტად მძიმე იყო წარსული ზამთარი. ყველაზე უფრო გულს უკლავს და სულით სჩაგრავს ადამიანს მისი მსგავსი ადამიანის, მისი მოყვასის მუდმივი უიმედო დაღრეჯილობა. დიდი და მტკიცე რწმენა უნდა უღვივოდეს ადამიანს გულში, ცხოვრების ხანგრძლივი, გამჭრიახი დაკვირვების შედეგი უნდა იყოს ეს რწმენა, ეს ღვთიური ნაპერწკალი, რომ ირგვლივ გამეფებულ მწარე საერთო დაღრეჯილობის ფერფლმა ამისი ჩაქრობა ველ შესძლოს.

ვთქვათ, თქვენ ჯანმრთელი ადამიანი ხართ, არავითარი ფიზიკური საგკიეარი არა გაქვთ, მხოლოდ სულიერად სწუხთ და იჩაგრებით იმის გამო, რომ მთელი ცხოვრება, მთელი საზოგადოება შეწუხებულია და დაჩაგრული; გრძნობთ სულიერ სისუსტეს: გაკლიათ ზენეობრივი ძალა, რომელიც ადამიანის სულს ფრთებს შეასხამს ხოლმე და თავისი მოყვასის სულისა და გულის აღმაფრთოვანებელ ჰანგებს ასწავლის. საერო დაღრეჯილობა და დაჩაგრულობა თქვენი დაღრეჯილობა და დაჩაგრულობაა. ყველა ეს ასეა, მაგრამ ამავე დროს ერთი რამა გაქვთ სანუგეშო: სხეულის ჯანმრთელობა, კაცთა შორის მიმოსვლის, მოძრაობის შეძლება, შეგიძლიანთ საზოგადოებაში გაერიოთ, საერთო მწუხარება გაიზიაროთ და საქმით თუ ვერ შეამსუბუქებთ ამ მწუხარების სიმკვეთრეს, მარტო თქვენი სიტყვით, დასწრებით, შეასუსტებთ. ადამიანი ხომ საზოგადოებრივი სულდგმულია: რაც უნდა მძიმე ლოდი აწვეს გულზე, რაც უნდა სევდა ჰქენჯნიდეს, თავის მსგავსს რომ პხედავს, გულის წუხილი უნელდება.

ვიმეორებ, ამისათვის ჯანმრთელობა, მოძრაობის შეძლებაა საჭირო.

წარმოიდგინეთ ახლა მოძრაობის უნარმოკლებული, მძიმე, სასტიკი და ხანგრძლივი ავადმყოფობის გამო, ლოგინს განუშორებელი ადამიანი. იფიქრეთ, რამდენად ძლიერი უნდა იყოს იგი სულით, რომ თავი არ დააჩაგვრინოს მის წინააღმდეგ ამხედრებულ ორ

შაებნელ ძალას: გარეთ საზოგადოების მწარე უიმედობას, რომელიც, რაც უნდა განმარტოებული იყოს სნეული ადამიანი, მის ლოგინისაკენ უთუოდ გზას გაიკაფავს, და შინ—თავის სხეულში—ღრმად ფესვგადგებულ სასტიკ, ულმობელ სნეულებას.

აი შემოვიდა სნეულთან, სანახავად, ვინმე ძვირი სტუმარი, ნაცნობი ადამიანი, ცოტა ხანს ელაპარაკა და მერე წავიდა, მარტო დასტოვა, შემოიტანა თან თავისი მწუხარება, რომელსაც თითოეული ჩვენგანი დღეს განუშორებლად გულში ატარებს, ესაუბრა ავადმყოფს და შემდეგ განშორდა.

რას უნდა გრძნობდეს ავადმყოფი, თუ იგი ჩვეულებრივი, საშუალო ადამიანია? რასაკვირველია—უღიდეს უიმედობას, შავბნელ უსასოებას. იმან, მარტოდმარტოდ, უნდა მოიშოროს გარედან და შიგნიდან სულის მჩაგრავი ძალა.

იფიქრეთ ახლა, რა ძლიერებაა სულისა საჭირო იმისათვის, რათა ამ მჩაგრავ ძალას გაუმკლავდეს და თავი არ დააჩაგვრინოს?

ამგვარი ძლიერი სულის პატრონი იყო სასიკვდილოდ დასნეულებული და ჩვენგან საუკუნოდ განშორებული ჩვენი ამხანაგი—არჩილ ჯორჯაძე.

აქ, ტფილისში, გასულ ზამთარში, როცა სევდა მომაწვებოდა გულზე, არჩილთან მივდიოდი სასაუბროდ. მისგან ნუგეშცემული ვბრუნდებოდი. ამბრს, სულიერ ცხოვრების ამ წმინდა ჩქეფს, ჯადოსნური ძლიერება აქვს. როცა მოაზრე, ცხოვრების ვითარებაზე ღრმად დაკვირვებულ ადამიანს ხედავთ, რაღაც სულიერ განახლებას ჰგრძნობთ. თქვენთვის ცხადია მაშინ ადამიანის სულის მხიბლავი ძალა. იმიტომ გშორდებათ გულიდან მძიმე ლოდი, რომ ცხოვრების გამწმენდ ფიქრის ანკარა წყაროს მიაგენით. მთელი კაცობრიობის წინსვლის, წარმატების შემქნელი ძალა ამ ფიქრის წყაროსაგან იბადება.

იმიტომ გიხარიათ, იმიტომ იფურჩქნება იმედი თქვენს გულში, როცა მოაზრე და ღრმად მგრძნობიარე ადამიანთან საუბრობთ. თქვენ განიცდით ადამიანის ფიქრის საუცხოო ძლიერებას,—გრძნობთ, რომ ადამიანისაგან გაზიარებული ფიქრი თქვენ სულიერ ცხოვრებას ძალას ჰმატებს, საკვებს აძლევს და ცხოვრებას გვიადვილებს. აქ ორ ადამიანთა შუა, მცირე ფარგალში, იგივე მოვლენა, იგივე პროცესი იჩენს თავს, რომელიც მთელი კაცობრიობის წინსვლას ჰქმნის. ცხოვრების გამოცდილებიდან გამოტანილი, ღრმად აწონდაწონილი, იდეალის სხივით გაშუქებული ფიქრი, როგორც თითოეულ კერძო ადამიანს, ისე თითოეულ ერს და მთელ კაცობრიობას იმავე ცხოვრებაში გზას უკაფავს, მიმართულებას აძლევს.

ამიტომ გიხარიათ, ამიტომ გრძნობთ სულის განახლებას, როცა ღრმად მოაზრე ადამიანთან საუბრობთ. თქვენს გულში მაშინ თითქო მთელი კაცობრიობის პროგრესის შემქმნელი ძარღვი ჰფეთქს და სცოცხლობს. თქვენ და თქვენი მოსაუბრე ამ წუთში მთელ კაცობიობასთან ღრმა კავშირს ჰგრძნობთ. კაცობრიობის თვალწინ ამგვარი დიადი საკითხები—თქვენი საკითხებია; მისი ჭირ-ვარამი—თქვენი ჭირ-ვარამია და მისი ლხენა—თქვენი ლხენაა. მწყობრი თანდათანობით მოსაუბრე ორ კაცთა შუა მაშინ გამოჩნდება ხოლმე კაცობრიობის დამხსნელი, განმათავისუფლებელი ნათელი გზა. ცოცხლად გაზიარებული აზრი ის ძალა, ის ენერგიაა, რომელიც ამ გასავალ გზას პრაქტიკულ სახეს ანიჭებს, სინამდვილედ აქცევს.

სწორედ ამისთანა წუთებს განვიცდიდი ხოლმე ძვირფას არჩილთან საუბრის დროს, განვიცდიდი მაშინ, როცა მე და ის ცხოვრების იმ დარგს ვეხებოდით, რომელიც ერთნაირად ძვირფასი იყო ჩვენ ორთავესათვის—მნეობრივ საკითხებს და სარწმუნოების ვითარებას, ფილოსოფიას.

მოკლეა ძვირფასი არჩილის ცხოვრება, მაგრამ მისგან განვლილი ორმოცი წელი შინაარსით სავსე იყო. ბევრი უბედურება გამოსცადა მან თავის ცხოვრებაში, ბევრი ფათერაკი დაატყდა თავს, რომელმაც გული არ გაუტეხა და ცხოვრების ვითარებაზე უფრო ღრმად დააფიქრა.

თავის ღღეში არ დამავიწყდება ის წუთი, როცა ერთხელ ლოგინში მწოლიარე ავადმყოფ არჩილს ვეწვიე და გადავეცი სამწუხარო ამბავი იმის შესახებ, რომ ერთ ჩვენ მეგობარ კაცს ცოლი გარდაეცვალა, რომელიც მას გაგიჟებით უყვარდა. ჩვენი მეგობარი—სიმპათიური, ცოცხალი, ხალისიანი ადამიანი იყო. უბედურებამ, როგორც მოულოდნელმა ციდან ჩამოვარდნილმა მეხმა, თავზარი დასცა ყმაწვილკაცს, მთელი მისი ბუნება შეარყია.

ძლიერ შეწუხდა არჩილი, ეს ამბავი რომ გადავეცი. დაფიქრდა. ცოტა სიჩუმის შემდეგ სევდიანი და ამავე დროს მტკიცე რწმენის გამომხატველი თვალებით შემომხედა და მითხრა: არაფერია, ეს უბედურება უფრო გააღრმავებს ჩვენი მეგობრის ფიქრსა და გრძნობასაო.

ვიცოდი, რას გულისხმობდა არჩილი და განმარტება საჭირო არ იყო ჩემთვის. არაერთხელ უსაუბრია ამ საგანზე ჩემთან, ახალგაზრდა, ცოცხლად მოძრავი ადამიანი, რომელსაც არავითარი უბედურება არ გამოუცდია ცხოვრებაში, თხელ ზედაპირ ნიადაგსა ჰგავს, სადაც სულიერი ცხოვრება ღრმად ვერ მოიკიდებს ფესვს.

მჭედელი სამჭედურში სწავლობს თავის ხელობასაო,—ამბობენ ფრანგები. ცხოვრებაც იგივე სამჭედლოა ადამიანისათვის. ფიქრისა და გრძნობის ძალა იმ ზომად იზრდება და ღრმავდება, რამდენადაც იგი ცხოვრების პრაქტიკურ საქმეზე ვარჯიშობს, ცხოვრების მძიმე მოვლენათ თავის შინაგან სულიერ გრდემლზე გარდაქმნის და შეისისხლხორცებს. ის მსოფლიო შეხედულებაა მტკიცე და გამძლე ამ წუთისოფელში, რომელმაც ბედი და უბედობა განჭვრიტა, მათი შინაგანი ვითარება შეიგნო და თავის მაღალ იდეალს შეათანხმა.

ქიმიკოსი სხვადასხვა ნივთიერების შეზავების კანონებს წიგნიდან ვერ შეისწავლის, თუ თვითონ, თავის სამუშაო ოთახში ცდას არ მოახდენს. ადამიანიც მის გარშემო მიმდინარე ცხოვრებიდანაც ვერ შეისწავლის, ვერ შეიგნებს, რისგან არის შეზავებული ეს წუთისოფელი, რა ღერძზე ტრიალებს, თუ მისი საკუთარი, პირადი ცხოვრება, თავისი სული—ამ სამუშაო ოთახს, ამ ლაბორატორიას არ დაემსგავსა. როგორც მჭედლის მარჯვენა და მეცნიერის თვალი, ისე თითოეული ჩვენგანის ფიქრი და გრძნობა საკუთარ გამოცდილებაზე, პირად საქმეზე ვარჯიშობს, იწვრთნება და ღრმავდება, მოაზრე და გრძნობიერ ადამიანს განცდილი პირადი უბედურება სასტიკად შესძრავს, მთელ იმის შეგნებას აამოძრავებს, სულსა და გულს აუმღვრევს და პირველ ხანებში შავბნელ უფსკრულსა ჰგავს, რომელსაც ადამიანის დასანთქმელად პირი დაუღია. ღრმა და დიდად საყურადღებო სულიერი პროცესია ამ დროს ადამიანის ბუნებაში. იმას თითქო იმედი ეკარგება, ცხოვრება შავბნელი, გაუვალი წყვდიადით სავსე ეჩვენება. მაგრამ თანდათან ამ შავბნელ სულიერ უფსკრულში უფრო მაღალი იმედის, უფრო განსპეტაკებული იდეალის სხივი შეანათებს და განელილ უბედობის მთელ ვითარებას გააშუქებს.

მოაზრე და მგრძნობიარე ადამიანისათვის განცდილი უბედურება მთელი მისი ბუნების შემძვრელი და ამავე დროს შიგ ფიქრისა და გრძნობის უფრო ღრმა ნიადაგის, უფრო მაღალი იდიალის აღმომჩენია.

აი, რას გულისხმობდა არჩილი, როცა თქვა, უბედურება ჩვენი ახალგაზრდა მეგობრის ბუნებას უფრო გააღრმავებსო. არჩილის ეს ორიოდე სიტყვა გრძელი ამბავის შემცველი იყო: მძიმე და ხანგრძლივი საკუთარი გამოცდილებიდან გამოიტანა ამ არაჩვეულებრივმა ადამიანმა ეს ორი სიტყვა და ამიტომ ეს სიტყვები ღრმა შინაარსით იყო სავსე.

შეხედეთ ადამიანების თვალებს: ხომ ორის მეტი არა აქვს, მაგრამ ამ ორ თვალში ცხოვრების მრავალნაირი და ხანგრძლივი გამოცდილებიდან გამოტანილი და დაგუბებული ფიქრი და გრძნობა გამოკრთის. არის ისეთი, შესაფერ დროსა და წუთში ნათქვამი სიტყვები, ორიოდე სიტყვა, რომელიც ღრმად მოაზრე და მგრძნობიერ ადამიანის თვალებსავით, ღრმა აზრისა და გრძნობის შემცველია.

ამიტომაც, როცა არჩილმა ეს სიტყვები მითხრა, განმარტება არ მჭირდება, ყველაფერი იმის თვალებში ამოვიკითხე.

ძალიან მიყვარდა არჩილთან რელიგიის შესახებ საუბარი. ამ საგანში ყველაზე უფრო ნათლად ჩანდა ჩემთვის, როგორ განირჩეოდა იგი ბევრ ჩემ თანამემამულეთა შორის, რომელნიც ერთი წკიპურტით ანგრევენ ცხოვრების უდიდეს მოვლენას—რელიგიას—და არც კი გრძნობენ, რომ ამ ნანგრევქვეშ მოქცეული მათი გრძნობა და ფიქრი საკუთარ სამარეს ჰპოვებს და საუკუნო ძილით განისვენებს.

არც ერთი რელიგიის უარმყოფელი ღრმა მოაზრე ადამიანი არ ჩადის იმას, რასაც მცირე გამოცდილებისა და დღემოკლე ფიქრისა და გრძნობის პატრონი ბევრი ქართველი ადამიანია ჩვეული. იმათზე მართლდება ლეე ტოლსტოის შესანიშნავი სიტყვები: ყალბი რელიგიის მოციქულებმა თავისი ტლანქი თითებით ისე დაჩხვლიტეს ბავშვობიდან ადამიანის სული, რომ იგი ბოლოს და ბოლოს წარმოადგენს რაღაც საცერის მსგავსს, სადაც არაფერი რელიგია არ დამაგრდებაო.

როგორ შეხედავთ თქვენ იმ ადამიანს, რომელიც ყალბი ფულით დაშინებული, ნამდვილს უარჰყოფს. ამ მდგომარეობაშია დღეს ბევრი ჩვენგანი, ჩვენს საქართველოში მკვიდრი ადამიანი.

თვით არჩილი მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში ჭეშმარიტების უანგარო და გულწრფელი მძებნელი იყო: იმისი ფიქრი და გრძნობა ერთს წერტილზე არ იყო გაჩერებული: იგი ნათლად ხედავდა, რამდენადაც ვრცელი და მრავალმხრივია კაცობრიობის ცხოვრება. იმავე დროს მთელი დედამიწის ზურგზე არ მოიპოვება არც ერთი კუთხე, სადაც ადამიანი თავის გაჩენასა და სიკვდილზე არ ფიქრობს და არ სცდილობს თავისი ცხოვრების სათავეს მიზეზთა მიზეზს მიაგნოს.

დიდი და ხანგრძლივი განვითარება განვლო სარწმუნოებრივმა გრძნობამ მთელი ისტორიის განმავლობაში და ღრმა კვალი დააჩნია ადამიანთა სიცოცხლეს.

ილია ნაკაშიძე

ეს ჭეშმარიტება სწამდა არჩილს და ამიტომაც მიჰყო ხელი ინდოეთის უძველესი რელიგიის, ბუდიზმის შესწავლას. ვისაც წაკითხული აქვს ამ საგანზე დაწერილი არჩილის გამოკვლევა, კარგად ეცოდინება, რომ ავტორი დიდად აფასებს რელიგიის ფარგალში ჭეშმარიტების ძიების უნარს. ინდოეთის სარწმუნოებრივი ფილოსოფია, ღრმა სიბრძნითა და მხატვრული სურათებით, მხიბლავი პოეზიით სავსე, იტაცებდა არჩილის გონებას. იმას კარგად ესმოდა, რომ ამ ჭეშმარიტების მძებნელი გონება გრნობას სწვრთნის ასპეტაკებს, სინაზესა და სიმკვეთრეს ანიჭებს. ჭეშმარიტების მწყურვალე ადამიანი უთუოდ პოეტური გრძნობით შემოსილი სულდგმულია. ამით აიხსნება, რომ ინდოეთის სარწმუნოებრივი ფილოსოფია ბუნების კალთიდან ამოღებულ ძვირფას მარგალიტებითაა სავსე. ჭეშმარიტების მკვლევარს ესმის, სულითა და გულით გრძნობს ამ ბუნების სიუხვეს და ამავე დროს ნათლად ხედავს, რომ მთელი მსოფლიოს ცხოვრება ადამიანის ცხოვრებასთან რაღაც უხილავი ძაფით, ნათესავური კავშირითაა გადაბმული. „ბევრი ისეთი საიდუმლო ინახება ადამიანის გულის სიღრმეში, რომელიც ღრმა ოკეანეს ძირზე შენახულ მარგალიტებსა ჰგავსო“,—გვეუბნება პოეტი. მართლაც მსოფლიოს ამოცანის ასახსნელად მფეთქავი გული იზრდება, თითქოს მთელ მსოფლიოს უნდა გასწვდეს, გარს უნდა შემოერტყას. ამიტომ ამ გულში მოზღვავებული გრძნობები უძირო და თვალუწვდენ ოკეანეს ჰგავს, რომლის სიღრმეში პოეზიის საუცხოო მარგალიტები იპოვება.

სწორედ ამიტომ გულით სწუხდა ძვირფასი არჩილი, რომ ქართველ ხალხში კვლევა-ძიების ასპარეზი ვიწროდაა შემოფარგლული, რომ ქართველმა ადამიანმა ჩამოჭრა ცხოვრებას უდიდესი სფერო და უყურადღებოდ დასტოვა.

რაც უფრო და უფრო უახლოვდებოდით არჩილს, მით უფრო გრძნობდით და ნათლად ხედავდით, რამდენადაც გაწვრთნა იმისი გრძნობა და ფიქრი ადამიანის ცხოვრებაზე დაკვირვებამ, კაცობრიობის უდიდეს საკითხების ახსნა-გადაწყვეტის წყურვილმა. მხოლოდ ვრცელი მსოფლიო შეხედულებების მქონე ადამიანს ესმის, რა არის ნამდვილი პატიოსნება და ადამიანის პიროვნების პატივისცემა ამ წუთისოფელში; ესმის რა არის პატიოსნებისა და პატივისცემის სათავე. თითოეული ღრმა მოაზრე და დინჯი მკვლევარი ცხოვრებისა უეჭველად ამ კვლევა-ძიების დროს თავის საკუთარ ბუნებას, თავისი გრძნობის და ფიქრის, სულისა და გულის ვითარებას უკვირდება; ყოველი აღმოჩენა, თითოეული დიადი ჭეშმარიტება, რომელსაც ის მიაგნებს, მკვლევარს ადამიანის ნიჭის წინაშე ღრმა პატივისცემას აღვიძებს.

ამ გზით მავალ ადამიანს ეკარგება მხოლოდ თავისი თავის პატივისცემა და სიყვარული, რომელიც დაბალ საფეხურზე მდგარ სულდგმულთა თვისებაა. თავის ბუნებაში, თავის სულსა და გულში იგი საზოგადოდ ადამიანის სულისა და გულის ვითარების, გრძნობისა და ფიქრის საუკუნო და დაუსრულებელი წარმატების წყაროს სცნობს. მას ძლიერ უყვარს, ღრმად პატივს სცემს ამ თავის ბუნებას, რომელმაც ჭეშმარიტების ძიება ასწავლა, უყვარს და პატივსა სცემს, არა როგორც საკუთარ განძს, თავის ძვირფას საკუთრებას, არამედ როგორც საზოგადოდ ადამიანის დიდმნიშვნელოვან და უძვირფასეს თვისებას. ასე ვრცლად, სულითა და გულით განათლებული ადამიანი თავის მსგავსს ადამიანში ძმას, მოყვასს ჰხედავს, რომელიც მასავით შემძლეა სულიერი კვლევა-ძიებისა, დიადი ჭეშმარიტების აღმოჩენისა, მასავით ზეგარდმო მადლითაა ცხებული და ამიტომ—მისი სწორია. თუ იგი უბრალო ადამიანია, არაფერი არ აინტერესებს, არაფერს არ იძიებს და ყოველდღიური ცხოვრებით ცოცხლობს, ვრცლად მოაზრე ადამიანი მაინც პატივს სცემს მის პიროვნებას, თავმდაბლად უცქერის, რადგან ესმის, რომ, სხვა პირობებში აღზრდილი, ისიც მასავით ფიქრისა და გრძნობის უმაღლეს საფეხურზე ავიდოდა, მასავით სულითა და გულით განსპეტაკდებოდა.

მხოლოდ და მხოლოდ ამ მოსაზრებით უნდა განვჭვრიტოთ, რად სცემენ პატივს არჩილის მსგავსი დიდბუნებოვანი ადამიანები საზოგადოდ ადამიანს, თავის მოყვასს. მხოლოდ ამით უნდა ავხსნათ ჩვენგან განშორებული ადამიანის ძვირფასი სულის ვითარება.

ეს მოსაზრება გაგვიმხელს, რად ერიდებოდა არჩილი თავის ცხოვრებასა და მწერლობაში ყოველნაირ კინკლაობას, ფუჭსა და ადამიანის ღირსების დამამცირებელ კამათს, პოლემიკას. თავის იღეურ ცხარე მოპირდაპირესაც იგი ადამიანად სცნობდა, და თუ მის აზრებს ებრძოდა, იმის პირადობას თავის დღეში არ შეეხებოდა. „ისე ჰგმირავდა ადამიანის არსებაში დაბუდებულ ეშმაკს, რომ იქვე მყოფ ღმრთისათვის არაფერი ზიანი არ მიეტანა.“

ადამიანის ბუნების პატივისცემა—ადამიანის მიმართ სიყვარულის წყაროა. „სიყვარული ხომ სხვისი ცხოვრებით გაჟღენთვა-გამსჭვალაა“. მე მიყვარს—ნიშნავს მე ვცხოვრობ ჩემი მოყვარის ბედითა და უბედობით, ჩემი გული მის გულთან ერთად, მწყობრად ჰფეთქს, მე მესმის ამ გულის პასუხი, იმისი გრძნობის ღრმა საიდუმლო ვითარება.

ერთ მაგალითს მოვიყვან არჩილის ცხოვრებიდან, რომელიც ნათლად გაჩვენებთ, როგორ იცოდა მან ამხანაგის გულის პასუხის

გაზიარება, ადამიანური თანაგრძნობა, სხეისი მდგომარეობის წვრილი შეგნება.

ეს ამბავი იმ ხანას ეხება, როცა მე პირველად დავიწყე საჯარო ლექციების კითხვა და ამ მძიმე და პასუხსაგებ სარბიელზე მცირე გამოცდილება მქონდა. ვისაც არ გამოუცდია, არ იცის, რანაირი განსაკუთრებული გრძნობაა. გრძნობა ლექტორისა, რომელიც თვალწინ ხალხით სავსე აუდიტორიას ჰხედავს. ის გრძნობს, რომ თითოეულ მის სიტყვას მკაცრი მსაჯული ელის, რომელიც მას სამართლიანად და პირუთვნელად დააფასებს; ჰხედავს მისკენ მიმართულს მრავალ თვალს; გული ცხარედ უტოკავს, აღშფოთებულია; გრძნობს, რომ მისი ბუნება ორადაა გაყოფილი: ერთის მხრივ მან უნდა გამოსთქვას თავისი მრწამსი, თავისი გულის ნადები, ეს უღრმესი ნაგრძნობი და ნაფიქრი, რისთვისაც მტკიცე თავშეკავება საკუთარ გულში ჩახედვა და გარეშემო პირობების მთელი დავიწყებაა საჭირო; საჭიროა მთელი სულიერი ძალის მიმართვა იმ ფიქრთა და გრძობათა გამოსახატავად, რომელიც ადამიანს ხანგრძლივად თავის გულში უტარებია. ამ დროს კი ამ სულიერი ძალის უდიდესი ნაწილის გარეშამო თავმოყრილი ხალხი იპყრობს, იზიდავს მოლოდინით, მნიშვნელოვანი დუმილით, რომელიც მხოლოდ ლექტორისათვის გასაგებ და საშიშარ ენით მეტყველებს.

ძნელია ამ მძიმე წუთების დაძლევა, სულიერი ძალის შემოკრება, შინაგანი სიმშვიდის მოპოვება, რომლისაგანაც დამოკიდებულია აზრის მარტივი, მკაფიო და ნათელი გადაცემა.

სხვათა შორის ბათუმშიც მომიხდა ლექციების კითხვა ამ ჩემი გამოუცდელობის ხანაში და ერთს ჩემს ლექციას არჩილიც დაესწრო, რომელიც ავადმყოფობის გამო მაშინ ბათუმში სცხოვრობდა. მე არ მითხოვნია, თვით არჩილმა ისურვა ჩემს ლექციაზე დასწრება, თუმც თავს ძალიან სუსტად გრძნობდა. ძალიან სასიამოვნოდ დამირჩა, რასაკვირველია, არჩილის სურვილი. მძიმე წუთებში თანამგრძნობი ამხანაგის სიახლოვე დიდი საქმეა, იმედის მომნიჭებელია.

არჩილი ისე დასუსტებული იყო, რომ თეატრის დარბაზში არ გამოსულა, ნაცნობებთან საუბარი გაუჭირდებოდა და სცენის უკან კულისებში სკამზე დაჯდა.

გამოუცდელობის გამო საშუალოდ შევძელი თავის დაძლევა და გამოსათქმელ ფიქრებზე მთელი ჩემი ყურადღების შემოკრება. ჩემი სულიერი ძალა ორად გაიყო, ამიტომ ჩემი ლექციაც საშუალო გა-

მოდგა. ლექტორი ყოველთვის კარგად გრძნობს თავის შეძლებას იმას, თუ რამდენად გაამართლა მან ხალხის მოლოდინი

დავასრულე თუ არა ლექცია, მაშინათვე არჩილთან მივედი და ერთად გავედით ქუჩაში. შევატყვე, რომ ძალიან მოქანცული იყო, თუმც ლექცია ერთ საათზე მეტი არ გაგრძელებულა. ვკითხე მიზეზი და მიპასუხა: „შენი მდგომარეობა მესმოდა „ეშფოთავდი და ოფლში ვიწურებოდიო“.

მაშინ მკაფიოდ და ღრმად შევიგენი, თუ რას ნიშნავს სიტყვა „თანაგრძნობა“, „სიყვარული“. მოსიყვარულე და თანამგრძნობ ადამიანს ეკარგება საკუთარი, თავის კერძო სურვილი: იგი ამხანაგის ქერქშია, მისი სიცოცხლით სცოცხლობს, მასთან ერთად ჰღელავს და შფოთავს, მასთან ერთად სწუხს და ხარობს.

აზრიანმა და მგრძნობიარე ადამიანმა არ შეიძლება არ იწამოს, რომ ზნეობრივ საკითხებს უღიდესი ყურადღება ეკუთვნის ადამიანთა ცხოვრებაში. არჩილს ეს სწამდა, სწამდა პირადი გამოცდილებით და არაერთხელ უთქვამს ჩემთვის, რომ ქართველი საზოგადოების სისუსტე ზნეობის სისუსტეში გამოიხატება. მას სწამდა, რომ რწმენა, მტკიცედ და ღრმად შეთვისებული, ზნეობის წმინდა წყაროა. თუ კაცს რამე სწამს და ამ რწმენას თავისი ცხოვრების ქვაკუთხედად სთვლის, უთუოდ კაცთა შორის თავის მოქმედებას, მოღვაწეობას ამ რწმენას შეათანხმებს; მას მოაგვარებს; რწმენა მაშინ ის ისარია, კომპასია, რომელიც ადამიანის სულიერ ძალას, ენერგიას გზას, მიმართულებას აჩვენებს და ამავე დროს ამ ძალას, ენერგიას ზრდის და ჰკვებავს.

არაერთხელ მისაუბრია არჩილთან იმის შესახებ, რომ ხასიათის, ნებისყოფის სისუსტე, რაიცა ასე ამკარად ემჩნევა ქართველ საზოგადო მოღვაწეს, რწმენის სისუსტის შედეგია. არჩილმა კარგად იცოდა, რატომ არ ხეირობს ჩვენში საზოგადო საქმე; მკაფიოდ ესმოდა, რომ ამის მიზეზი ჩვენი ჯერჯერობით ძველებური სულიერი ვითარებაა, ისეთი მდგომარეობაა, როცა აზრი და მისი დიადი მნიშვნელობა ქართველ კაცს ძვალ-რბილში გამჯდარი არა აქვს.

აზროვნებისაგან გაუწვრთნელი გრძნობა, რომელიც თავისთავად ბრმაა, თუ აზრის ნათელ გაელენას მოკლებულია, ხშირად სძლევს ქართველ კაცს: ამის გამო მისი ხასიათი, ნებისყოფა ერთიანი, ერთი მიმართულებით, ერთი რწმენით გარკვნებული არ არის. ქართველი მოღვაწის ცხოვრებაც ამიტომ მეტად ჭრელია, მთლიანობამოკლებულ სურათს წარმოადგენს. იგი ნელა მიდის წინ, განტად მოძრაობს აზროვნების სარბიელზე, თითქო მისი სული, მხოლოდ

სანახევროდაა ახალი, დროის შესაფერი, აზრებით ცხოველყოფილი, სანახევროდ კი ძველნაანდერძევი ბრმა გრძნობებისა და ინსტინქტებისაგან გამშვებულიაო. კარგია შემაბორკავი მუხრუჭი, როცა ადამიანი უფსკრულისაკენ მიექანება, იფიქრეთ, რამდენად სასარგებლოა იგი, როცა ადამიანმა მაღალ სფეროებში გზა უნდა გაიკაფოს. სწორედ ეს სულიერი მუხრუჭი, როგორც ძველი დროის ნაშთი, ფიქრისაგან ხელუხლებელი, გარდუქმნელი ბრმა ინსტინქტიური ძალა აბრკოლებს, აფერხებს ქართველ კაცის მოღვაწეობას და ამ სამწუხარო სულიერს ბორკილს კარგად პხედაედა ჩვენს ცხოვრებაში განსვენებული არჩილი.

რამდენჯერ უთქვამს ჩემთვის არჩილს, რადგან სწუხდა იგი, როცა ნაცნობები, მისი ავადმყოფობის დროს, დაჟინებით სთხოვდნენ—მეცადინეობას, წერას და კითხვას თავი დაანებე, სადმე გაემგზავრე ჯანის შესაკრებელად და შემდეგ უფრო კარგად შესძლებ მუშაობასაო. ეს რჩევა რომ მიმეღო და ამ გზაზე დავმდგარიყავი,—მითხრა ერთხელ არჩილმა—მთელი ჩემი სიცოცხლე ჯანმრთელობისათვის უნდა შემეწირა, რადგან ისეთი ავადმყოფობა მჭირს, რომელსაც მუდამდღე წამლობა და დასვენება სჭირიაო. როცა ვეუბნები მრჩევლებს, რომელთა შორის ზოგიერთები მხოლოდ თავის კუჭს აღმერთებენ და ემსახურებიან, რომ უწიგნოდ, უსაწერკალმოდ და უმუშაოდ ცხოვრება არ შემიძლიან, ბევრს ჩემი სიტყვები არ ესმის. რა სასარგებლოა ჩემთვის მუდამ ქამს სხეულის ჯანმრთელობაზე ვიბრძოლო და სული, სხეულის ლამპარი, სიბნელესა და უძრაობაში დავტოვოო. მოკლე სულიერი ცხოვრება სჯობია სხეულის ხანგრძლივ სიცოცხლესაო.

იმიტომ ურჩევდნენ არჩილს ბევრნი სხეულის მოვლა-მოფერებას, რომ აზრი ჩვენში ნაკლებად ფასობს. ეს კარგად ესმოდა არჩილს, სწუხდა ყოველთვის ამის გამო და თავისი ცხოვრებით დიდი მაგალითი მოგვცა სულით სხეულის ძლევისა.

რას გვასწავლიან, რა გზას გვიკაფავენ მომავლისაკენ ქართველ ერში გამოჩენილი არჩილ ჯორჯაძისთანა არაჩვეულებრივი ადამიანები? ისინი ცხოვრობენ ჩვენს წრეში, მოღვაწეობენ ჩვენს თვალწინ და შემდეგ გვტოვებენ საუკუნოდ, ეფარებიან იმ იდუმალებით სავსე საზღვარს, სადაც დარაჯად სიკვდილი დგას. ვწუხთ, გულით ვგლოვობთ ძვირფას მოღვაწეთა დაკარგვას, მაგრამ ჩვენი გლოვა მშრალი, იმედშემოძარცული, სასოებამიხდილი გლოვა არ არის. ამას მიზეზი თვით ეს ჩვენგან საუკუნოდ განშორებულნი და ამავე დროს აზრით, გრძნობით, სულის მთელი ზნეობრივის ძალით, ჩვენ შორის

დღესაც მცხოვრები ადამიანებია. იმათ არ ეშინიათ სიკვდილისა. როცა მხოლოდ პირველ შეხედვით შავბნელი აღსასრული უახლოვდებათ, იმათ შეუძლიათ ისეთი შესანიშნავი სიტყვების წარმოთქმა, როგორიც ერთი მეგობრისათვის ნათქვამი არჩილის სიტყვებია: „ქართველი ერის მთლიანობა მაშინ იქნება შესრულებული, როცა ქართველი კაცი უშიშრად შეხვდება სიკვდილსაო“.

ეს შესანიშნავი, ღრმა აზრიანობის შედეგი გულადობა ჩვენც გულს გვიკეთებს, გვაგულიანებს და უიმედობის, სასოწარკვეთილობის სიმკვეთრეს გვიკარგავს, როცა ზნეობრივი ძალით აღჭურვილ ძვირფას მასწავლებლის ცხედარს ვაცილებთ საუკუნო სავანისაკენ, მიცვალებულის ცოცხალი სული, სიკვდილის მთრგუნავი მისი ზნეობრივი ძალა—ჩვენთვის ნუგეშის მომცემია ამ მძიმე წუთებში და ჩვენი გლოვა ამ წუთში გვაგონებს გეტეს ღრმააზრიან სიტყვებს: „არის ისეთი მწუხარება, რომლისაგან ადამიანს პოემის შექმნა შეუძლიანო“. ამ პოემის შემოქმედი ადამიანის სულის ზნეობრივი ძალაა: იგი აშუქებს მთელ მის ცხოვრებას და როცა ძვირფასი მოღვაწე საუკუნოდ გეშორდება, ჩვენს გულში სიკვდილის წინაშე შავბნელ ძოწეულის ძალას აქარწყლებს. გამოჩენილ ადამიანთა სიკვდილიც ცხოვრების მიმნიჭებელია, ისინი არა კვდებიან, იმიტომ რომ მათი ცხოვრების მანათობელი სულიერი ძალა, უჩინარი ღვთაების სხივები, ჩვენ შორის გაფანტულია. ეს სხივები—ნათელი მომავლის მოციქული, ადამიანთა ცხოვრების მანათობელი, ღრმად ნუგეშისმცემი მაღალი იდეალის უკვდავი შუქია.

ილია ნაკამიძე

„სახალხო გაზეთი“, 1913 წ. 3. V. №885
4. V. №886

თავი მეხუთე

1783 წლის ტრაქტატისა და 1801 წლის მანიფესტის სამართლებრივი ბუნება

ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის 1783 წლის ხელშეკრულებითა და ტრაქტატის გაფორმებით ერეკლე II და ქართველი პატრიოტები, ვინც ამ გადაწყვეტილებას მხარი დაუჭირა, შეეცადნენ რუსეთის იმპერიისაგან მიეღოთ გარანტია, რომელიც უზრუნველყოფდა ქვეყნის უშიშროებას გარეშე მტრების შემოსევისაგან და თუ როგორ გამართლდა მათი იმედები, ამაზე ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

თითქმის ორი საუკუნე გავიდა მას შემდეგ, რაც გამოქვეყნდა რუსეთის მეფის, იმპერატორ ალექსანდრე პირველის მანიფესტი, რომლითაც ქართლ-კახეთის სამეფო (ცოტა მოგვიანებით—იმერეთის სამეფოც) საბოლოოდ შეიერთა რუსეთის იმპერიამ. ამიერიდან იწყება სრულიად ახალი ხანა არა მარტო ყოფილი ქართლ-კახეთის სამეფოს, არამედ მთელი ამიერკავკასიის ცხოვრებაშიც. სამწუხაროდ, თავის დროზე არ დაწერილა ამ პერიოდის პირუთვნელი და მიუღებელი ისტორია. შემდგომში შეიქმნა ა. ცაგარელის, მ. ჯანაშვილის, მ. ხელთუფლიშვილის, ზ. ავალიშვილის და ი. ჯავახიშვილის პ. იოსელიანის მონოგრაფიები, სერიოზული გამოკვლევები გამოაქვეყნეს ი. ცინცაძემ, თ. ტივაძემ, გ. პაპასკირმა, დ. კაჭარავამ, ზ. ცქიტიშვილმა, ნ. ასათიანმა, ლ. ტუხაშვილმა, ხ. ახვლედიანმა, მ. სამსონიძემ, ლ. ალექსიძემ, გ. პაიჭაძემ, ვ. მაჭარაძემ და სხვებმა. ეს პრობლემა აქტუალურია და დაკავშირებულია იმ საკითხებთან, რომლებსაც წინამდებარე მონოგრაფიაში ვიხილავთ. ამდენად, ჩვენი მიზანია, მკითხველს მივაწოდოთ ზოგიერთი მასალა, თუ როგორ მომზადდა და გამოქვეყნდა 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტი, ნაწილობრივ შევეხებით 1783 წლის ტრაქტატის და იმავე მანიფესტის იურიდიულ მხარეს.

ტრაქტატი პრეამბულისა, 13 მუხლისა და 4 საიდუმლო სეპარატიული არტიკულისაგან შედგებოდა, ასევე დართული ჰქონდა ფიცის ტექსტი, რომელიც მეფე ერეკლეს უნდა მიეღო. იგი 1784 წლის

ერეკლე II

იანვარში, სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლის შემდეგ, შევიდა ძალაში. 1795 წელს ქართლ-კახეთი ააოხრა და გაანადგურა აღა-მაჰმად-ხანმა. ამ დროს საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ ამ უკანასკნელმა მას არავითარი დახმარება არ აღმოუჩინა. ეს კი ხელშეკრულების სერიოზული დარღვევა იყო, რადგანაც რუსეთი ვალდებული იყო დაეცვა საქართველო გარეშე მტრებისაგან, ხელშეკრულების დადების მიზეზიც ხომ ეს გახლდათ. ტრაქტატის მიხედვით, საქართველოს მტერი რუსეთის მტრად ცხადდებოდა, არტიკულის მეექვსე მუხლის პირველ პუნქტში ჩაწერილი იყო: „ერთა მის სამეფოისათა შეპრაცხს ყოფად მჭირსითა კავშირითა, სრულებით თანახმად იმპერიისა თანა თვისისა, მაშასადამე, მტერთაცა მათთა შეპრაცხს მტრად თვისისა“.[1]

მიუხედავად ამისა, „სიბერის დროს ძლიერ „მფარველ“ მოკავშირის მიერ მოტყუებული, ამ პირველ თავზე დამტყდარ საშინელ უბედურებით გულგატეხილი, ოთხმოცი წლის მოხუცი მეფე იძულებული იყო, მწუხარებით და სასოწარკვეთილებით აღსავსე ანანურის მონასტერში შეხიზნულიყო. მაგრამ სპარსეთის შაჰმა არც აქ მოასვენა: აღა-მაჰმად-ხანმა ერეკლე მეფეს კვლავ შემოუთვალა, რომ თუ მის უზენაეს უფლებას სცნობდა და ერთ-ერთ ბატონიშვილს მას მძევლად გაუგზავნიდა, მაშინ შაჰი, თავის მხრივ, ტყვეებს გაუნთავისუფლებდა, ყველაფერს, რაც თბილისში ომისაგან დაზიანებული იყო, შეაკეთებინებდა და თანაც მოკავშირეობის ხელშეკრულებასაც დასდებდა. ამ აღუწერელ უბედურებაში მყოფმა მეფე ერეკლემ თავის დამცირება მაინც არ ინდომა და მოსისხლე მტერს არავითარი პასუხი არ აღირსა (Бутков материалы II 341)[2]

სპარსეთმა და ოსმალეთმა იცოდნენ, რას ნიშნავდა საქართველოს დაკარგვა და იქ პოზიციების დათმობა, ამიტომ ორივე ძალა მზად იყო ნებისმიერ დათმობაზე წასასვლელად. მათ კარგად ესმოდათ „ვინც საქართველოში ფეხს მოიმაგრებდა, იგი დიდს ზემოქმედებას იქონიებდა მთელს დასავლეთ და მცირე აზიაში და სვე-ბედი აზიის შესახებ პოლიტიკისა ხელთ ჩაუვარდებოდა სხვათა შესახუთავად“[3]

---

[1] ქართული სამეფო-სამთავროების საგარეო პოლიტიკის ისტორიიდან, თბ., 1970 წ. გვ. 199

[2] იე. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში თბ., 1919 წ. გვ. 101-102.

[3] ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. IV გვ. 208

1798 წლის 11 იანვარს გარდაიცვალა ჟიცის არგამტეხი მეფე ერეკლე მეორე. „მეფე ერეკლეს სიკვდილით რკინის კარი შეეხსნა, უფრო კარ-ღია შეექმნა და აღვილი საცილობელი გაუხდა გარს შემორტყმული მტერსა“[1]—წერდა ილია ჭავჭავაძე.

მიუხედავად მისი პოლიტიკური გამჭრიახობისა და ნიჭისა, სახელმწიფო საქმეები დალაგებული არ დაუტოვებია. თავდაპირველად რუსეთთან კავშირმა საქართველოს გარეშე მტერი მოუმრავლა, შექმნილი სიძნელეები ერეკლეს შინაურმა მტრებმა მარჯვედ გამოიყენეს, მეამბოხე თავადებისაგან ნაწილი ახალციხის ფაშასთან გაიქცა, ლეკთა რაზმების მეგზური გახდა და მათთან ერთად ქართლის სარბევად წამოვიდა. სხვებმა კიდევ თვით ქვეყნის შიგნით თავი აიშვეს, მორიგ ლაშქრობებში აღარ მონაწილეობდნენ, მეფის მიერ გამოცემულ საგლეხო კანონებს აღარ ცნობდნენ, ვაჭარ-ხელოსნებს ავიწროებდნენ.

უკეთესი მდგომარეობა არც სამეფო კარზე იყო. ტახტის მემკვიდრე გიორგი სხვა დედის შვილი იყო (მეფე ერეკლე 1745 წელს დაქორწინდა ანა ბაალის ასულ აბაშიძეზე, რომელთანაც შეეძინა ორი შვილი, გიორგი და თამარი), დანარჩენი ვაჟები კი დარეჯან დედოფლისანი იყვნენ. ამიტომ მათ შორის უთანხმოება სუფევდა, თითოეულს თავისი დაჯგუფება ჰყავდა და ხელმწიფობას იჩემებდა. დარეჯან დედოფალმა და მისმა შვილებმა მეფე ერეკლეს 1791-92 წლებში ორი კანონი გამოაცემინეს: პირველი კანონით შეიცვალა ტახტის მემკვიდრის არჩევის წესი. თუკი მანამდე სამეფო ტახტი მამიდან შვილზე გადადიოდა, ამ კანონით ტახტს დაიჭერდა გვარში ყველაზე უფროსი. ერეკლე მეფე მალე მიხვდა ამის უაზრობას და უმალვე გააუქმა იგი, სამაგიეროდ დარჩა მეორე კანონი: მეფემ ხუთი უფლისწულიდან თითოეულს 1003 კომლი ყმა მისცა, ხოლო მემკვიდრე გიორგის 4000 კომლი. თავის საუფლისწულოებში ბაგონიშვილებს თავი ხელმწიფეებად მიაჩნდათ, სამეფო ქონება ფეოდალების ხელში მოექცა და ისედაც დასუსტებული ქვეყანა კიდევ უფრო დაქუცმაცდა.[2] ენერგიული და შორსმჭვრეტელი მემკვიდრე კიდევ შეძლებდა საქმის მოგვარებას, მაგრამ უძლურს, ავადმყოფს და ყოველგვარ პოლიტიკურ ხედვასა და ნიჭს მოკლებულ გიორგი მეთორმეტეს სახელმწიფოს მართვა და ერის წინ გაძღოლა არ ძალუძდა. ტახტზე ასვლისთანავე მან აცნობა რუსეთის იმპერატორ პავლე I-ს

[1] ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. III გვ. 63.

[2] საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მე-19 საუკუნის დამდეგამდე, ს. ჯანაშიას რედ. თბ., 1948 წ. გვ. 410.

თავისი გამეფება. იმპერატორმა მას წერილით მოულოცა, მაგრამ ამასთანავე შეახსენა, რომ, თანახმად 1783 წ. ტრაქტატის მესამე მუხლისა, საჭიროა მან წარუდგინოს ფორმალური შუამდგომლობა დამტკიცებისათვის. თითქოს მანამდე მეფის რუსეთს არ დაერღვიოს ხელშეკრულების არც ერთი პუნქტი. საერთაშორისო სამართლის მიხედვით, „როდესაც რომელიმე ერი ხდება მეორე, უფრო ძლიერი ერის პროტექტორატის ქვეშ, ან კიდეც დაექვემდებარება მას მფარველობის მისაღებად, და ეს უკანასკნელი არ გაუწევს ნამდვილ მფარველობას შემთხვევის დროს—აშკარა ხდება, რომ ის უყურადღებოდ სტოვებს საკისრო ვალდებულებას. და ამიტომ ჰკარგავს ყველა უფლებას, რომელიც ხელშეკრულებამ მიანიჭა, ხოლო მეორე მხარეც, თავისუფლდება ყოველი მოვალეობისაგან, რომელიც თავის თავზე მიიღო, იბრუნებს ყველა თავის უფლებას და აღიდგენს თავის დამოუკიდებლობას და თავისუფლებას“.[1] რა თქმა უნდა, საქართველოს სამეფო კარს აღნიშნული საკითხი არ დაუყენებია, არც უფიქრია, ესარგებლა საერთაშორისო სამართლის ამ ნორმით, პირიქით, სულ იმის ცდაში იყვნენ, როგორმე რუსეთი არ გაეჯავრებინათ, კავშირი არ გაწყვეტილიყო.

1798 წლის ნოემბერში მეფე გიორგიმ პეტერბურგში გაგზავნა თავადი ავალიშვილი პაველს მიერ მოთხოვნილი შუამდგომლობის დამტკიცებისათვის. 1799 წლის 18 აპრილის უმაღლესი სიგელით მეფე გიორგი დამტკიცდა სამეფო ტახტზე და მისი შვილი დავითი კი მემკვიდრედ, ხოლო ნოემბერში გიორგიმ ფიცი მიიღო რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე. ამავე დროს ჩამოვიდა თბილისში რუსეთის მთავრობის წარმომადგენელი.

1799 წლის დასასრულს ქართლ-კახეთის სამეფო ჯერ კიდევ ძველი სტატუსით არსებობს. იგი, თანახმად 1783 წლის ხელშეკრულებისა, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშ იმყოფება, მართალია, აღარ არის მთლიანად დამოუკიდებელი სახელმწიფო, რადგანაც ნაწილობრივ შეზღუდულია მისი სუვერენიტეტი, მაგრამ ჯერ კიდევ ითვლება ცალკე სამეფოდ, არ არის გაუქმებული მისი საერთაშორისო პიროვნება, რომელსაც აქვს განსაზღვრული ტერიტორია, ჰყავს თავისი საკუთარი მეფე, გააჩნია ეროვნული სამართლებრივი ინსტიტუტები.

დაერღვილი და ავადმყოფი მეფე გიორგი მე-12 გზავნის პეტერბურგში გიორგი ავალიშვილს, ელიზბარ ფალავანდიშვილს და

[1] რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის სამართლებრივი მხარე განიხილა გურამ მარაძემ თავის პუბლიკაციებში—გაზ. „კომუნისტი“, 2, 10, 12 სექტემბერი, 1989

გარსევან ჭავჭავაძეს მოსალაპარაკებლად საქართველოს რუსეთთან უფრო მჭიდროდ შეკავშირების მიზნით. ზემოხსენებულმა პირებმა შეიმუშავეს ნოტა „სათხოვართა პუნქტები“[1] (თუ როგორ უნდა მომხდარიყო ეს შეკავშირება), რომლითაც ქართლ-კახეთის სამეფო შევიდოდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში (მუხლი I), მაგრამ ისე, რომ გიორგი მეთორმეტეს და მის მემკვიდრეებს უნარჩუნდებოდათ სამეფო ტახტი (მუხ. 2). ე.ი. ამ ნოტით საქართველოს მეფეს რჩებოდა მხოლოდ აღმასრულებელი ძალაუფლება, ხოლო კანონმდებლობითი უფლება მთლიანად რუსეთის იმპერატორის ხელში გადადიოდა. იგი გარსევან ჭავჭავაძემ წარუდგინა იმპერატორ პავლეს 1800 წლის 17 ნოემბერს. იმპერატორმა მოიწონა, რაც ბარათით აუწყა კიდეც მეფე გიორგის, მაგრამ რადგანაც ნოტა პეტერბურგში იყო შედგენილი, იმპერატორმა სურვილი გამოთქვა, ჯერ საქართველოში მიეღოთ და შემდეგ წარედგინათ პეტერბურგში. ამ მიზნით საქართველოში გამოაგზავნეს გ. ავალიშვილი და ე. ფალავანდიშვილი, რომ შემდეგ ისევ პეტერბურგში დაბრუნებულიყვნენ, როგორც მეფისა და ხალხისაგან წარგზავნილი დესპანები.

15 ნოემბერს (1800 წელს), ე.ი. ორი დღით ადრე საქართველოს წარმომადგენლების მიერ ნოტის წარდგენამდე, გენ. კრორინგს, რომელიც კავკასიის საზღვარზე იმყოფებოდა, იმპერატორი პავლე სწერდა: ქართლ-კახეთის სამეფომ განაცხადა დამორჩილების სურვილი, ამიტომ საჩქაროდ შემატყობინე, რა რაოდენობის ჯარის გაგზავნა შეგიძლია საქართველოში და შემდეგ: „მეფის გარდაცვალებისთანავე (რასაც დღე-დღეზე მოელოდნენ—გ.ლ.) გაგზავნე იქ ჩემი სახელით განცხადება, რომ ჩემი ნებართვის მიღებამდე მემკვიდრე არ დანიშნონ“. ამასთანავე, გრაფი პროსტოპჩინი იმავე კნორინგს წერდა: „როცა დესპანები ისევ პეტერბურგში დაბრუნდებიან (რაც, მისი აზრით, 1801 წლის აპრილში უნდა მომხდარიყო—გ.ლ.) გენერალს უკვე შეუძლია დაიკავოს ქართლ-კახეთის სამეფო ჯარებით“.[2] 18 დეკემბერს ხელი მოაწერეს მანიფესტს საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ, რომელიც გაეგზავნა კნორინგს, რათა მას გამოექვეყნებინა იგი მეფე გიორგი მეთორმეტის სიკვდილის დღეს. მაგრამ მეფემ დაასწრო სიკვდილი: იგი გარდაიცვალა 1800 წლის 28 დეკემბერს, როცა კნორინგს მანიფესტი ჯერ კიდევ არ ჰქონდა

[1] ლ. ალექსიძე, საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო-სამართლებრივი ურთიერთობა მე-16-18 საუკუნეებში, თბ., 1983 წ.

[2] გაზ. „კვალი“, 1901 წ. №38.

მიღებული. თბილისში ამ დროს იმყოფებოდა ლაშარევი, რომელიც ღებულობდა საჭირო ზომებს, მაგალითად, მან დააპატიმრა თავადი ლეონიძე, ვინც, მისი აზრით, ხალხს აღელვებდა. მალე დესპანებიც დაბრუნდნენ პეტერბურგიდან. მათი აზრით, ქართლ-კახეთის სამეფო საბოლოოდ ჯერ კიდევ არ იყო შეერთებული რუსეთთან. ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ მათ ბატონიშვილი დავითი მიაჩნდათ, თანახმად იმპერატორ პაველს სიგელისა. 15 იანვარს ბატონიშვილმა დავითმა გამოსცა მოწოდება ქართლ-კახეთის მცხოვრებლებისადმი, რომელშიც იგი იუწყებოდა: „უმაღლესი ბრძანებით მე ვუახლოვდები საქართველოს ტახტს მემკვიდრეობით, როგორც მისი მმართველი და რადგანაც საჭირო იყო ეს მეცნობებია ჩემი ხალხისათვის, ამით ვაცხადებ, რომ მე მივიღე სამემკვიდრო ტახტის გამგებლობა“.[1] მაგრამ სამი დღის შემდეგ, ე.ი. 18 იანვარს პეტერბურგში უკვე გამოქვეყნდა (მანიფესტი) საქართველოს შეერთების რესკრიპტი. ეს მანიფესტი ერთი თვის შემდეგ, ე.ი. 16-17 თებერვალს, გენ. ლაშარევის განკარგულებით, წაიკითხეს თბილისის ეკლესიებში. ამდენად, 1801 წლის 18 იანვარს ქართლ-კახეთის სამეფო გამოცხადდა უკვე რუსეთის ნაწილად. მანიფესტში ნათქვამი იყო: „ვითომც თვით მეფე გიორგისა, მოწინავე წრეებისა და ქართველი ერის სურვილითა და თხოვნით რუსეთმა საქართველო შეიერთა. (Буктов, материалы II 466-467) „არც მეფე გიორგის, არც მით უმეტეს ქართველ ხალხს ეს არც სდომებია და არც უთხოვნია“,[2] ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა საერთაშორისო სამართლის ცნობილი სპეციალისტის, ქენევის უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორის პოლ მორიოს აზრი. იგი ეხება გიორგი XII-ს მხრიდან თხოვნის საკითხს და წერს: „დავუშვათ, რომ ეს ასე იყო... ეს სხვა არა იყო რა, თუ არა რუსეთის მიმართ გაკეთებული წინადადება, ხოლო მისი ავტორის, მეფე-გიორგის, გარდაცვალების შემდეგ მოლაპარაკება უნდა განეგრძოთ მის მემკვიდრე დავითთან, რათა ხელშეკრულებას მიეღო სათანადო და მართებული სახე, რომელსაც შეეძლო შემდგომში დაეკავებინა ეკატერინესა და ერეკლეს შორის „სამუდამოდ“ დადებული ხელშეკრულების ადგილი, რომელიც ვერავითარ ცვლილებას ვერ განიცდიდა ორი მხარის შეთანხმების

[1] გაზ. „ცვალი“, 1901 წ. №38

[2] ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში თბ., 1919 წ. გვ. 117

[3] ი. ტაბაღუა, ტრაქტატი ქართლ-კახეთის სმეფოსა და რუსეთს შორის, ხელმოწერილი 1783 წელს, კრებული „საქართველოს ურთიერთობა ევროპისა და ამერიკის ქვეყნებთან“ თბ., 1999 წელი, ტ. IV-V, გვ. 217

გარეშე".[3] მაგრამ ამის შემდგომ კიდევ რამდენიმე თვემ გაიარა, ვიდრე ეს გადაწყვეტილება სისრულეში მოვიდოდა. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ მანიფესტის გამოცხადების შემდეგ იმპერატორ პაველს დიდხანს აღარ უცოცხლია. იგი მოკლეს 1801 წლის 11 მარტს, ამიტომ საქართველოს რუსეთთან შეერთების საქმის საბოლოო გადაწყვეტა წილად ხვდა მის მემკვიდრეს—იმპერატორ ალექსანდრე პირველს. მანიფესტთან დაკავშირებით კი პოლ მორიო წერს: „ეს იყო ცალმხრივი, ძალდატანებითი აქტი.[1]

როდესაც იმპერატორი ალექსანდრე I ტახტზე ავიდა, საქართველო ფორმალურად შეერთებული იყო რუსეთთან, ე.ი. სურვილი გამოცხადებული იყო მანიფესტში. მაგრამ ამის განსახორციელებლად კიდევ უნდა გაეტარებინათ საჭირო ზომები. ახალგაზრდა იმპერატორმა საქართველოს რუსეთთან შეერთებაში უსამართლობა დაინახა ქვეყნისა და ტახტის კანონიერ მემკვიდრეთა მიმართ: „ალექსანდრე I-მა იგრძნო საქართველოს შეერთების მთელი უკანონობა და ამიტომ გადაწყვიტა გამოერკვია, რამდენად მართალია, რომ მთელ საქართველოს თავის ნებით მოესურვოს რუსეთთან განუყოფლად შეერთება და რომ მას თავის დაცვა გარეშე და შინაურ მტრებისაგან არ ძალუძს"[2]—წერდა ივ. ჯავახიშვილი. თუმცა ლ. ალექსიძეს ეჭვი ეპარება ალექსანდრე I-ის გულწრფელობაში: „ალექსანდრემ პირველ ხანებში ლიბერალისა და საერთაშორისო სამართლისადმი ერთგულების პოზა მიიღო".[3] იმპერატორმა ეს საქმე გადასცა განსაკუთრებულ თათბირს,[4] რომელმაც იგი 11 აპრილის სხდომაზე გაარჩია. თათბირის აზრით, საქართველოს შეერთება ორი გარემოებით იყო განპირობებული: ერთი—გრაფ მუსინ-პუშკინის მოხსენებით, საქართველო მდიდარი იყო სხვადასხვა წიაღისეულით; მეორე—მეფე გიორგის სურდა, რომ საქართველო შეერთებოდა რუსეთს, რადგანაც დამოუკიდებელი არსებობა აღარ შეეძლო და მას ფიზიკური განადგურება მოელოდა (გრაფმა მუსინ-პუშკინმა თვითონ იმოგზაურა საქართველოში, თავისი თვალით ნახა საქართველოს თვალწარმტაცი ბუნება, შეისწავლა, რამდენადაც შეძლო, ქვეყნის წიაღისეული და ბუნებრივი სიმდიდრეები, რამაც გააოცა იგი). ალექსანდრე I არ დაკმაყოფილდა თათბირის მსჯელობით და

[1] იქვე გვ. 217.

[2] ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-18 საუკუნეში, თბ., 1919 წ. გვ. 61

[3] ლ. ალექსიძე, საქართველო-რუსეთის საერთაშორისო-სამართლებრივი ურთიერთობა მე-16-18 საუკუნეებში, თბ., 1983 წ. გვ. 236

[4] მკვლევართა ნაწილი განსაკუთრებულ თათბირს უწოდებს „სახელმწიფო საბჭოს", რაც არ არის სწორი, სახელმწიფო საბჭო რუსეთის სამეფო კარზე შეიქმნა 1802 წლიდან.

15 აპრილს ხელახლა შეკრიბა იგი, თუმც გრაფი მუსინ-პუშკინი ისევ წინანდელ აბრს იცავდა, მაგრამ ამჯერად მან შესთავაზა იმპერატორს, გენერალ კნორინგს ებრძანოს საქართველოში წასვლა და ადგილზე შეისწავლოს: შეუძლია თუ არა საქართველოს დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ არსებობა და ქართველ ხალხს სურს რუსეთის ქვეშევრდომობა თუ მარტო სამეფო კარს. იმპერატორი დათანხმდა ამ წინადადებაზე. კნორინგი თბილისში ჩამოვიდა 1801 წლის 22 მაისს და 28 იელისს უკვე წარუდგინა იმპერატორს თავისი მოხსენება (რა თქმა უნდა, ხალხის სურვილი არ შეუსწავლია და არც იმის დადასტურებაზე შეუწუხებია თავი, მართლა შეეძლო თუ არა საქართველოს დამოუკიდებლად არსებობა), რომლითაც ურჩევდა და უსაბუთებდა მას საქართველოს სრულ შეერთებას. საინტერესოა ის, რომ მეფის კარზე იყვნენ ისეთი პირები, რომლებიც საქართველოს რუსეთთან შეერთების წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. მაგ. გრაფი ა. ვორონცოვი და გრაფი ვ. კოჩუბეი, რომლებმაც მიართვეს იმპერატორს თავისი მოხსენება ამ საკითხზე. მათი აზრით, საქართველოს რუსეთთან შეერთება სრულებით უსარგებლო და საზიანოც იქნებოდა ორივე ქვეყნისათვის.

8 აგვისტოს განსაკუთრებული თათბირის დასკვნით სხდომაზე მოთათბირეთა უმრავლესობამ დაადასტურა საქართველოს შეერთების მიზანშეწონილობა და იმპერატორმაც მისცა ამ გადაწყვეტილებას უმაღლესი სანქცია. 12 სექტემბერს, როგორც ვთქვით, ქ. მოსკოვში გამოიცა მანიფესტი, რომლითაც საქართველო საბოლოოდ შეუერთდა რუსეთს. შვიდი თვის შემდეგ, ე.ი. 1802 წლის 12 აპრილს ეს მანიფესტი გამოქვეყნდა თბილისში. იმავე დღეს სიონის საკათედრო ტაძარში დაფიცებული იქნენ ახალი წესწყობილების ერთგულებაზე ბატონიშვილები, კათალიკოსი და შემდეგ მთელი ერი.

„მანიფესტში ფარისეველურად იყო ნათქვამი, რომ ეს აქტი მხოლოდ ქართველი ხალხის ინტერესებზე ზრუნვით იყო ნაკარნახევი. ის ადგილი თბილისში, სადაც საჯაროდ კითხულობდნენ ამ მანიფესტს, ალყაშემორტყმული იყო რუსეთის ჯარითა და არტილერიით. მსმენელთაგან კი, ვინც პროტესტი გამოთქვა სახელმწიფოს გაუქმების გამო, ადგილზევე იქნა დაპატიმრებული“[1]

ამით გაუქმდა ბაგრატიონთა მრავალსაუკუნოვანი სამეფო ტახტი, მოიშალა ეროვნული მმართველობის სისტემა, ქართული სამართლებრივი ინსტიტუტები, სამაგიეროდ, საქართველოს რუსეთის მეფის მოხელეები მოევლინენ, ქართულმა ეკლესიამ დაკარგა ავტო-

[1] გ. ანჩაბაძე, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1992 წ. გვ. 85.

გარსევან ჭავჭავაძე

კეფალია, კათოლიკოს-პატრიარქის ადგილი რუსმა ეგზარქოსმა დაიკავა.

1802 წლის 8 მაისს თბილისში შეიქმნა საქართველოს უმაღლესი მთავრობა (Грузинское верховное правительство), რომელიც შედგებოდა ოთხი ექსპედიციისაგან.

აღმოსავლეთ საქართველოში გაბატონების შემდეგ მეფის რუსეთი შეუდგა ამიერკავკასიაში თავისი სამფლობელოების გაფართოებას. ირანთან ორი ომის შედეგად რუსეთის ხელში გადავიდა ჩრდილო აზერბაიჯანი და აღმოსავლეთ სომხეთი. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს, მისი შეერთება რუსეთმა განახორციელა ორ ეტაპად: ჯერ მან თავისი პროტექტორატის ქვეშ მოაქცია აღგილობრივი პოლიტიკური წარმონაქმნები (1803 წ.—სამეგრელოს სამთავრო, 1804 წ.—იმერეთის სამეფო, 1810 წ.—გურიისა და აფხაზეთის სამთავროები, 1833 წ.—სვანეთის სამთავრო), ხოლო შემდეგ თანდათანობით გააუქმა ისინი მათი ტერიტორიების სრული ანექსიით (იმერეთი—1810 წ., გურია—1828 წ., სამეგრელო—1857 წ., სვანეთი—1858 წ.).[1]

საბოლოოდ, აღმ: საქართველოს 1783 წ. რუსეთთან დადებულმა ხელშეკრულებამ და შემდეგ 1801 წ. შეერთებამ მთელი საქართველოს ბედ-იღბალიც გადაწყვიტა. ბუნებრივია, როგორც საქართველოს ტერიტორიის ნაწილი და ერთ-ერთი კუთხე ვერც აფხაზეთი გადაურჩა ამ პროცესს. თუმცა, 17 თებერვალს 1810 წ., აფხაზეთის მთავარმა სეფერბეი შარვაშიძემაც რუსეთის მფარველობა მიიღო, მაგრამ კარგა ხანს, XIX საუკუნის მეორე ნახევრის დამდეგამდე იქ რუსეთმა ფეხი მტკიცედ მაინც ვერ მოიკიდა, და მხოლოდ 1864 წლის 1 მაისს შეძლეს აფხაზეთის საბოლოოდ შეერთება. აფხაზეთის მთავარს კი მთელის შთამომავლობით მთავრის უფლება სამუდამოდ ჩამოერთვა.

აფხაზები იოლად არ შერიგებიან სამთავროს გაუქმებას და 1866 წელს აჯანყება დაიწყო, რომელიც რუსთა ჯარის საშუალებით ჩაახშეს, მაგრამ 1877-78 წელს კვლავ ახალმა აჯანყებამ იფეთქა.

რუსეთის გაბატონებას აფხაზეთში ყველაზე ძლიერსა და მედგარ წინააღმდეგობას წებელდა უწევდა. XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან მოყოლებული რუსეთის მთავრობა არა ერთხელ ამ კუთხეში დამსჯელ რაზმებს გზავნიდა ხოლმე და ბოლოს მკვიდრი მცხოვრებნი იქიდან აყრილ და განდევნილ იქმნენ.

[1] გ. ანჩაბაძე, იქვე.

„1840 წ. აგეხილ ამბოხების გამო ამ კუთხის მაღლობი ადგილებითგან, დალითგასაც, კაზაკებმა ყველა მეკომურნი აპყარეს[1].“

„სოლო 1867 წლის აფხაზეთის აჯანყების შემდგომ, წებელდის მოსახლეობის უკანასკნელი ნაწილიც დიდით პატარამდე, დედაბუდიანად აყრილი და ოსმალეთში განდევნილი იყო. ჯერ კიდევ 1850 წელს აქ 14000 სახლობა ითვლებოდა, 1867 წელს—კი მთელს ამ კუთხეში, რუსთა წყალობით, 27 ოჯახის მეტი აღარავინ იყო“ (Иваненко. Гражд. упр. 430). ამ დროიდან მოყოლებული კოდორის და მის შემდინარეების ხეობანი სრულებით გაუკაცრიელდა. ამის შემდგომ მეფის რუსეთი მთელს თავის პოლიტიკას შავი ზღვის ნაპირას ადგილობრივ მკვიდრთა, განსაკუთრებით კი—ქართველთა საწინააღმდეგოდ აწარმოებდა: ქართველებს აქ დასახლება და უძრავ ქონების შეძენა აკრძალული ჰქონდათ, ხოლო მოხელეებსა და სამხედრო პირებს, ჩალის ფასად აძლევდნენ ამ სამოთხესავით მშვენიერსა და ბუნებით უხვად დაჯილდოებულს მხარეს. მხოლოდ ცარიზმის პოლიტიკის წყალობით გაჩნდა ქართველების გვერდით აფხაზეთში სხვა ეროვნების ხალხიც.

„მთავრობის ზემოაღწერილი პოლიტიკისა და საახალშენო მოღვაწეობისდა მიუხედავად, სამურზაყანო აფხაზეთში და ჯიქეთის სამხრეთის მცირე ზოლში, ანუ სოხუმისა და სოჭის ოლქებში 1916 წ. აღწერის და თანახმად 141000 მცხოვრებთა შორის 71000 ქართველი და 43000 აბხაზი იყო, 6.000 სომეხი და 21000 სულ სხვადასხვა ეროვნებისა.[2]

საქართველოს პირველ მთავარსარდლად დაინიშნა გენ. კნორინგი, რომლის ხელში იყო უმაღლესი სამხედრო და სამოქალაქო უფლება. სამოქალაქო უწყების მმართველად გამოცხადდა კოვალენსკი, რომელიც მეფე გიორგი მეთორმეტის დროს იმპერატორ პავლეს წარმომადგენელად ითვლებოდა ქართლ-კახეთში. ორივე ეს პირი ჩქარა დაითხოვეს თანამდებობიდან, რუსეთის მთავრობის განკარგულებით.

რამდენიმე სიტყვა 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის იურიდიულ მხარეზე.

1783 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულების (ტრაქტატის) ირგვლივ, საერთაშორისო სამართლის ნორმათა თვალსაზრისით, აზრთა სხვადასხვაობაა, იგულისხმება ტერმინოლოგია, რითაც კვალიფიცირდება ხელშეკრულების შინაარსობრივი ბუნება.

[1] (В.Т. Маевскій. Кутаисская губернія. Военно-статистическое описаніе. ტფილისი, 1896 წ. დამატ. № 1, გვ. 54).

[2] დაწ. იხ. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები თბ., 1919 წ. გვ. 8-9.

ბრიუსელის უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამართლის პროფესორი ერნესტ ნასი რუსეთსა და საქართველოს შორის დადებულ 1783 წლის ტრაქტატს მეგობრობისა და კავშირის ხელშეკრულებას უწოდებდა. დაახლოებით იგივე აზრს ავითარებენ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ცინცაძე, მ. დუმბაძე, გ. პაიჭაძე და სხვანი.

ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორის ფონ ლისტის აზრით, ეს ხელშეკრულება „რუსეთის პროტექტორატს და სუვერენობას ამყარებდა საქართველოზე, რომელიც თუმც სრულებით დამოუკიდებელ, მაგრამ მაინც მის ვასალურ სახელმწიფოდ ხდებოდა". რუსეთ-საქართველოს შორის დადებულ „ყველა ამ ხელშეკრულობას (იგულისხმება, როგორც ერეკლე II და იმპერატორ ეკატერინეს შორის, ასევე ალექსანდრე I და სოლომონ II შორის დადებული ხელშეკრულებები. გ.ლ.) მფარველობითი ხასიათი აქვს. ისინი სცნობენ რუსეთის გამგებლობას, მის სუვერენობას. საქართველოს აყენებენ მასთან ვასალურ დამოკიდებულებაში და ვალდებულად ხდიან მას იარაღით ხელში დაეხმაროს რუსეთს გარეშე მტრის წინააღმდეგ (და პირიქით გ.ლ.), მაგრამ შინაურ ცხოვრებაში, ამ ხელშეკრულებათა მიხედვით, საქართველოს თვითმმართველობა, როგორც მოქალაქეობრივი, ისე ეკლესიური ხელშეუხებელი რჩება".[1] ისტორიკოსის და იურისტის ზურაბ ავალიშვილის აზრით, ის პოლიტიკური დამოკიდებულება, რომელიც საქართველოს და რუსეთს შორის 1783 წლის ხელშეკრულების ძალით შეიქმნა, არც ვასალურ დამოკიდებულებას წარმოადგენს, არც პროტექტორატს და მფარველობას. ერთსა და იმავე დროს იგი არის მფარველობაც, პროტექტორატიც და ვასალური დამოკიდებულებაც.[2]

მ. ხელთუფლიშვილი თვლის, რომ 1783 წლის ხელშეკრულებით, რუსეთს საქართველოს მიმართ წმინდა პროტექტორატის უფლება და მხოლოდ მფარველობა მიენიჭა,[3] ა. ცაგარელი ტრაქტატს „მფარველობის ხელშეკრულებას"[4] უწოდებდა.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს იყო მოკავშირეობის ხელშეკრულება, სადაც ლაპარაკი არ არის ქვეშევრდომობაზეც კი და ასკვნის—„მაშასადამე, 1783 წ. ხელშეკრულება თვით ხელშემკვრელ მხარეებს „მფარველობითი მოკავშირეობის" ტრაქტატად მიაჩნდათ

[1] პროფ. ლისტი, საქართველოს რესპუბლიკის უფლებრივი მდგომარეობა, თბ., 1918წ. გვ. 148

[2] З. Авалов, Присоединение Грузии к России. Петербург, 1903 г. Ст. 143

[3] М. Хелтуплишвили, Вступление Грузии в состав Российской империи, 1901 г. ст. 82.

[4] А. Цагарели, Грамоты. Т. II, вып. ст. 30

გრიგოლ პოგიომკინი

და ჩვენც არავითარი უფლება არა გვაქვს გვერდი ავუაროთ მათს ცხადად გამოთქმულ ამ ნებისყოფას".[1]

რევოლუციამდელ იურიდიულ ლიტერატურაში ჩამოყალიბდა შეხედულება, რომ 1783 წლის ხელშეკრულება არის პროტექტორატის აქტი, რომლითაც საქართველო „არასუვერენულ" და „დაქვემდებარებულ" სახელმწიფოდ იქცა.

უცხოურ ლიტერატურაში 1783 წ. ხელშეკრულებით შექმნილი სტატუსი სხვადასხვაგვარადაა გაგებული: აქტი, რომელიც ამყარებს პროტექტორატის რეჟიმს, „რუსეთის უზენაესობა და სუვერენიტეტი" და ვასალური დამოკიდებულება, „ხელშეკრულება მეგობრობისა და კავშირის შესახებ" და ა.შ.

ამ საკითხს სხვაგვარად აშუქებს რუსული საბჭოთა ისტორიოგრაფია. ო. მარკოვა თვლის 1783 წლის ხელშეკრულებას ტრაქტატად პროტექტორატის შესახებ და მიაჩნია, რომ მისი ძალით ქართველი მეფე რუსეთის მეფის ვასალი გახდა.

საინტერესო დასკვნები გააკეთა პროფ. ლ. ალექსიძემ, რომელიც ზემოთ აღნიშნული და სხვა მკვლევართა კონცეფციების ანალიზის შედეგად მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ 1783 წლის ხელშეკრულებით ქართლ-კახეთის სამეფო დაექვემდებარა რუსეთის იმპერიას საშინაო ავტონომიის შენარჩუნებით და საგარეო პოლიტიკური ქმედითუნარიანობის, ე.ი. საერთაშორისო სამართლებრივი სუბიექტუნარიანობის ნაწილობრივი შეზღუდვის პირობით...

ეს იყო „მფარველობა-დაქვემდებარების ხელშეკრულება".[2]

საბოლოოდ ამ სახით ჩამოყალიბდა სატერმინოლოგიო ჯგუფი:

1. „მეგობრობითი ხელშეკრულება კავშირისა და მფარველობის შესახებ".
2. „პროტექტორატი"
3. „პროტექტორატი-სიუზერენიტეტი"
4. „პროტექტორატი და ვასალიტეტი"
5. „პროტექტორატი ვასალიტეტის ფორმაში".
6. „მფარველობა-დაქვემდებარება ხელშეკრულებით".

საქართველოს რუსეთთან შეერთებიდან, მალე 200 წელი გახდება, მაგრამ ეს ფაქტი კვლავ მწვავე, სრულიად საპირისპირო დავის საგანია მეცნიერებისა და პოლიტიკოსებისათვის. გეხედება სრულიად უკიდურესი დასკვნები.

1919 წელს პროფ. ა. ცაგარელი წერდა: „საქართველომ უნდა

[1] ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-18 საუკუნეში, თბ., 1919, გვ. 32

[2] ლ. ალექსიძე, დას. ნაშრ. გვ. 197

მიიღოს ანაზღაურება 100 წლიანი ტყვეობისათვის, როცა ამ ათას-წლიანმა სახელმწიფომ დაკარგა არა მარტო სახელმწიფოებრიობა და დამოუკიდებლობა, არამედ გეოგრაფიული სახელწოდებაც".

ბოლშევიკური რეჟიმის დროს საქართველოს დამოუკიდებლობის ყოველი ხსენება ოპონენტებისათვის იმის გააზრებით მთავრდება, თუ როგორ ემუდარებოდნენ ქართველი მეფეები რუსეთის იმპერატორებს მფარველობასა და გადარჩენას, ხოლო იმაზე არაფერს ამბობენ, რა სწრაფად სპობდა ცარიზმი ქართული სახელმწიფოებრიობის ყველა ნაშთს და რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამ შეერთებას მთელს წინა აზიაში რუსეთის სამხედრო გაძლიერებაში.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი სინანულით წერს, რომ ისეთი რეალისტი მეფეც კი, როგორიც იყო ერეკლე II, ვერ გადაურჩა „გულუბრყვილობას". ობიექტურობა გვკარნახობს, აღვნიშნოთ: რუსეთის მიმართ ერეკლე II პოლიტიკა მაინც რეალურ არგუმენტებზე იყო დაფუძნებული, რადგან მაშინდელ ეპოქაში საქართველოს გარშემო არსებული მძლავრი სამხედრო-პოლიტიკური ძალებიდან (თურქეთი, სპარსეთი, რუსეთი) რუსეთს უნდა შესძლებოდა საქართველოს მშვიდობიანი განვითარების უზრუნველყოფა. ერეკლე II ხომ ირანისა და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკას კარგად იცნობდა და მათგან სასიკეთოს არაფერს ელოდა.

რუსეთ-საქართველოს ამ ხელშეკრულების სამართლიანობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა განსაკუთრებით გამოიკვეთა უკანასკნელ ხანს. რუსეთთან შეერთებისათვის ნაბიჯის გადადგმას ჩვენს წინაპრებს შეცდომად უთვლიან; ძალიან ძნელი იყო კონკრეტული და ამომწურავი პასუხის გაცემა კითხვაზე: შეცდომა იყო თუ არა საქართველოს რუსეთთან შეერთება იმ პერიოდში და შემდგომ შექმნილი საშინაო და საგარეო პოლიტიკური მდგომარეობის გამო, ამიტომ ქართველ ისტორიკოსთა ნაწილმა ამ ფაქტს „მცირე ბოროტება" უწოდა, რადგან „საქართველო მეფის რუსეთის კოლონიად იქცა. რა თქმა უნდა, ეს იყო ბოროტება, რომელსაც ქართველი ხალხი დაუღალავად ებრძოდა... მაგრამ იმ ისტორიულ პირობებში ეს იყო მაინც უმცირესი ბოროტება; სამი მოქიშპე სახელმწიფოდან (რუსეთი, ირანი, ოსმალეთი) მხოლოდ რუსეთი, საქართველოსათვის მახლობელი რელიგიითა და კულტურით, იყო ერთადერთი პროგრესული ძალა, რომელსაც შეეძლო საქართველოს მიწა-წყლის გაერთიანება და ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებისათვის საჭირო პირობების უზრუნველყოფა"[1]

[1] საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მე-19 საუკუნის დამდეგამდე, ს. ჯანაშიას რედ. 1948 წ. 418.

პროფ. ს. ჯორბენაძე ამ საკითხზე წერს: „ჩვენის რწმენით, „უმცირესი ბოროტების“ თეორია ყველაზე სწორად ასახავს ისტორიულ სინამდვილეს და საქართველოს რუსეთთან შეერთების რეალურ შედეგებს“.

საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტს პროფ. ლ. ალექსიძეს მიაჩნია, რომ: „გეორგიევსკის ტრაქტატი იმ დროის საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთი პროგრესული და უჩვეულო აქტი იყო, რადგანაც პროტექტს საკმაო პრივილეგიებს აძლევდა, საგარეო-პოლიტიკური ქმედითუნარიანობის ნებაყოფლობით შეზღუდვა არ ნიშნავდა „ბოროტებას“, რადგანაც მიზნად ისახავდა ქართლ-კახეთის პროგრესული ძალების მიერ დასმული ამოცანების განხორციელებას, რომელთა შორის ერთ-ერთი უმთავრესი იყო მაჰმადიანი აგრესორების მიერ მიტაცებული მიწების დაბრუნება...მისი პირუთვნელად შესრულების შემთხვევაში ქართლ-კახეთი იგებდა მეტს, ვიდრე რუსეთი, რადგანაც ეს ქვეყნის ისტორიული ტერიტორიების დაბრუნებასა და მთელი ერის ფიზიკური განადგურების საშიშროების თავიდან აცილებას მოასწავებდა. ასეთი მიზნების მიღწევისათვის „დაქვემდებარება“ სავსებით გამართლებული იყო და „უმცირეს ბოროტებად“ ვერ ჩაითვლებოდა“.[1]

საბოლოოდ საქართველო–რუსეთის ხელშეკრულებით (რომელიც სამართლებრივი თვალსაზრისით, იმ მდგომარეობიდან გამომდინარე, მისაღებად შედგენილი აქტი იყო) გათვალისწინებულ ვალდებულებებს შესრულება არ ეწერა, და როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავიდანვე ცალმხრივად დაირღვა. პროფ. ლისტის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „მალე რუსეთის პროტექტორატი საქართველოზე უშუალო სახელმწიფოებრივ ბატონობად გადაიქცა“[2]. გარდა ამისა, ტრაქტატში, შემდეგ კი რესკრიპტსა და მანიფესტში არ გაუთვალისწინებიათ ქართველი და რუსი ხალხის ნება, რაც მაშინაც და ახლაც გათვალისწინებული არის საერთაშორისო სამართლით. სამწუხაროდ, ხალხს არავინ არაფერს ეკითხებოდა, ამიტომაც რჩებოდა მოტყუებული და გაწბილებული, ხოლო სამეფო კარის მოქმედება წარმოადგენდა საერთაშორისო სამართლის და მორალის სრულ უგულვებელყოფას, რამაც საქართველოს მიმართ მიიღო აშკარა ძალადობის სახე რუსეთის ფეოდალური იმპერიალიზმის ინტერესების შესაბამისად.

ცარიზმის რეაქციულმა პოლიტიკამ თავიდანვე ქართველი ხალხის

---

[1] ლ. ალექსიძე, საქართველო–რუსეთის საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობა მე-16-18 საუკუნეებში, თბ., 1983 წ, გვ.195.

[2] პროფ. ლისტის, დას. ნაშ. გვ. 148.

წინააღმდეგობა გამოიწვია: „თუ დასაწყისში ცარიზმის უკმაყოფილო მხოლოდ ფეოდალური საზოგადოების მაღალი ფენების გარკვეული ნაწილი იყო, ის ნაწილი, რომელმაც ტახტი და მემკვიდრეობა დაკარგა, შემდეგ ეს წრე თანდათან გაფართოვდა. საქართველოს მმართველობაში მოხელეების მექრთამეობა და სხვა შეიქმნა უკმაყოფილების მიზეზი."[1] შემთხვევითი არ იყო 1802 წლის აჯანყება კახეთში, 1804 წლის აჯანყება ქართლის მთიანეთში, 1812 წლის აჯანყება ქართლში, 1819–1820 წლების აჯანყებები იმერეთსა და გურიაში.

გარდა ამისა, მოქმედებდა გარე ფაქტორებიც, რომლებმაც დიდი როლი შეასრულა 1832 წლის შეთქმულების მომზადებაში. ეს იყო ევროპასა და რუსეთში მიმდინარე ისტორიული მოვლენები. კერძოდ: 1789 წლის საფრანგეთის რევოლუცია, 1831 წლის აჯანყება პოლონეთში. დამტკიცებული ფაქტია, რომ დეკაბრისტების აჯანყებამ შემდგომში გავლენა იქონია პროგრესულად მოაზროვნე ქართველი საზოგადოების მნიშვნელოვან ნაწილზეც. „შემთხვევითი არ იყო ის გარემოება, რომ დეკაბრისტ რილეევის ლექსი გრ. ორბელიანმა ქართულად თარგმნა. არ იყო შემთხვევითი, რომ რილეევის წერილი, ცოლისადმი მიწერილი და მისივე ლექსი, დოდაშვილს აღმოაჩნდა"– წერდა მ. გოზალიშვილი თავის გამოკვლევებში „1832 წლის შეთქმულება".[2] ისტორიკოსი მაქსიმე ბერძნიშვილი 1832 წლის შეთქმულების ანუ შემდეგ წოდებულ „ყაბარდობის" მონაწილეებს ორ ნაწილად ყოფს: „ფეოდალური მონარქიული ნაციონალიზმის წარმომადგენლები და მეორე, რომლებიც გამოხატავდნენ რუსეთში ნამყოფი ან კიდევ რუსული განათლება მიღებული ახალგაზრდობის სულიერ განწყობილებას და ნააზრევს, ვისაც სამშობლოს მომავალი პოლიტიკური წყობილება ფეოდალურ მონარქიად კი არ ეხატებოდათ, არამედ კონსტიტუციურ, ე.ი. უფლებაშებღუდულ მონარქიად ან კიდევ—კონსტიტუციურად. მათ „სიმოკლისათვის შეიძლება ვუწოდოთ უფრო გვიან განმტკიცებული ჩვენში ტერმინი „თერგდალეული"[3]

1832 წლის შეთქმულებაზე სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. უპირველეს ყოვლისა, ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვით იყო გამოწვეულიო, თანაც საქართველოში ყველანი დიდად უკმაყოფი-

[1] ივ. სურგულაძე, პოლიტიკურ მოძღვრებათა ისტორიიდან, 1986 წ. გვ. 325.

[2] 1832 წლის შეთქმულების შესახებ მასალები გამოაქვეყნეს პროფ. გ. გოზალიშვილმა და ისტორიკოსმა მ. ბერძნიშვილმა.

[3] მ. ბერძნიშვილი, მასალები მე–19 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოების ისტორიისათვის, II, 1883 წ. გვ. 7.

ლონი იყვნენ (გულისხმობენ როგორც გლეხებს, თავადაზნაურობას, ასევე ინტელიგენციას–გ.ლ.) თითოეულ წრეს და წოდებას თავისი მიზეზი ჰქონდა უკმაყოფილებისა, სოლო საერთო საყოველთაო მიზეზებიც იყო. ყველასათვის აშკარა გახდა, რომ ახლად დამყარებულმა რეჟიმმა არ გაამართლა იმედები და ყველა მოტყუებული და სასოწარკვეთილი დარჩა. აი, ამ ნიადაგზე იშვა „შეთქმულება".[1]

ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1832 წლის შეთქმულება შეფასებული იყო როგორც თავადაზნაურული სასიათისა, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, იგი არ გამოხატავდა მარტო რომელიმე კლასის ინტერესებს, არამედ მასში მონაწილეობდა ყველა ფენის წარმომადგენელი.

„შეთქმულება ძირითადად თავადებისაგან შედგებოდა, მაგრამ მასში მონაწილეობას ღებულობდნენ აზნაურებიც და საერთოდ დაბალი წრიდან გამოსულნი, გლეხი იყო სოლომონ დოდაშვილი, დაბალი წრიდან იყვნენ ავთანდილაშვილი, სოლომონ რაზმაძე და მღვდელი ტარასი, აზნაური ფილადელფოს კიკნაძე"[2] და ა.შ.

1783 წლის ტრაქტატის ტექსტი პირველად პეტერბურგის სენატის სტამბაში გამოიცა რუსულ ენაზე, რომელსაც არ ახლდა არც სეპარატული არტიკულები და არც სხვა დამატებები.

1784 წელს საგარეო საქმეთა კოლეგიის დავალებით პეტერბურგში მეცნიერებათა აკადემიის სტამბაში (ტირაჟი 900 ეგზემპ.) რუსულ და ქართულ ენებზე დაისტამბა ტრაქტატი იგივე ფორმით. შემდეგში გამოიცა 1830 წელს რუსულ ენაზე რუსეთის იმპერიის კანონთა სრულ კრებულში, მაგრამ სეპარატული არტიკულების და დამატებების გარეშე. რაც შეეხება ტრაქტატის 13 მუხლს, სეპარატულ არტიკულებს და დამატებებს ქართულ ენაზე გამოსცა ა. ცაგარელმა.

1960 წელს ი. ცინცაძემ გამოსცა ერეკლე მეფის სარატიფიკაციო სიგელის მიხედვით ტრაქტატის ტექსტი, რომელსაც არ ერთვის დამატება ქართლ–კახეთის მეფეთა კურთხევისა და მირონცხების შესახებ.

1965 წელს ი. დოლიძემ გამოაქვეყნა ერეკლე მეფის რატიფიკაციის ტექსტის მიხედვით ტრაქტატის ქართული და რუსული ვარიანტები, მაგრამ კვლავ ქართველ მეფეთა კურთხევის შესახებ დამატებითი მუხლის გარეშე. ყველაზე სრულყოფილი ფორმით ტრაქტატის რუსულ–ქართული ტექსტები მოამზადეს და გამოსცეს რ. მიმინოშვილმა და მ. პაიჭაძემ, რომელსაც საფუძვლად დაედო 1783 წლის ტექსტი (АВПР) ф "Трактата" 1783 Д 175, და აღინიშნა А ლიტერით,

[1] არჩ. ჯორჯაძე, წერილები, დ. ყიფიანი, 1989წ., გვ. 404

[2] გ. ფოცალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, გვ. 254

R ლიტერით ერეკლეს მიერ რატიფიცირებული ტექსტი, P ლიტერით 1784 წელს პეტერბურგის გამოცემა B-ა. ცაგარელის გამოცემა C_ი. ცინცაძის გამოცემა Д_ი. დოლიძის რედაქცია.

ჩვენც ამ ტექსტებით ვიხელმძღვანელეთ, დავუმატეთ ერეკლესეული შესწორებანი, ხოლო რაც შეეხება პაველე I რესკრიპტს და ალექსანდრე I მანიფესტის ტექსტებს[1]. ერთ წიგნში პირველად ქვეყნდება და, ჩვენი აზრით, ამ ისტორიული დოკუმენტების ერთად თავმოყრა და გამოქვეყნება სასარგებლო იქნება ყველასათვის, განსაკუთრებით იმათთვის, ვინც ამ პრობლემითაა დაინტერესებული.

[1] პაველე I რესკრიპტის და ალექსანდრე I მანიფესტის ტექსტები მოგანილია პლატონ იოსელიანის ნაშრომებიდან, რამდენადაც პაველე I რესკრიპტის რუსული ტექსტი ვერ მოვიპოვეთ ეთარგმნეთ ქართულიდან, როგორც თვითონ პ. იოსელიანი წერს ქართული ხელნაწერი იპოვა მამის ე. იოსელიანის არქივში, სადაც არ აღმოჩნდა რუსული ვარიანტი.

[ერეკლეს მიერ ი. მუხრანბატონისა და გ. ჭავჭავაძისამდი გაცემული რწმუნება]

არაერთგზის მიურთმევიათ თხოვაჲ ტახტისადმი ყოელისა რუსეთის თჳთმპყრობელთასა წინაპართა ჩუენთა, მეუეთა ქართლისა და კახეთისათა. ხოლო ჰმსგავსად მათსა ტახტისადმი აწ ბედნიერად მმეფობისა იმისი იმპერატორებისა[1] დიდებულებისა ეკატირინა მეორისა იმპერატრიცასი და თჳთმპყრობელისა ყოელისა რუსეთისა, მოსკოვისა, კიევისა, ვლადიმირისა, ნოვაგოროდისა, მეფისა ყაზანისა, მეფისა ასტრახნისა, მეფის სიბირისა, ჴელმწიფისა და პსკოვისა და დიდისა თავადინასი სმოლენსკისა, თავადინასი ისტლანდისა, ლიფლანდიისა, კორელისა, თვერისა, იუღორისა, პერმისა, ვიატკისა, ბოლღარისა და სხუათა, ჴელმწიფისა და დიდისა თავადინასი ნოვოგოროდის ნიზოვის ქუეყნისა, ჩერნიგოვისა, რეზანისა, როსტოვისა, იაროსლავისა, ბელაოზერისა, უღორისა, ობდორისა, კონდიკისა და ყოელისა ჩრდილოეთისა კერძოჲსა, მბრძანებელისა და ჴელმწიფისა იევერთა ქუეყნისა, ქართლისა და საქართუელოჲსა მეუეთა და ყაბარდოს ქუეყნისა, ჩერქეზისა და მთიურისა კნიაზთა და სხუათა მემკჳდრისა, ჴელმწიფისა, და მფლობელსა მივართჳთ უმდაბლესი თხოვაჲ ჩუენ, ირაკლი მეორემან, მეფემან (ქართლისა და მეფემან კახეთისამან, მემკჳდრემან-მთავარმან სამცხე-საათაბაგოსამან, მთავარმან ყაზახისამან, მთავარმან ბორჩალოჲსამან, მთავარმან შამშადილოჲსამან, მთავარმან კაკისამან, მთავარმან შაქისამან და მთავარმან შირვანისამან, მფლობელმან და მბრძანებელმან განჯისა, ერევნისა და სხუათამან—მიღებისათჳს ჩუენისა და მონაცულეთა[2] ჩუენთასა მფარველობასა ქუეშე იმისის იმპერატორების დიდებულებისა და აღსარებისათჳს ჩუენ-კერძო უმენაესისა ხელმწიფებისა მი-

[1] იმპერატორების B. დაყოფით დაბეჭდილი სიტყვები აქაც და შემდგომაც დედანში ასომთავრულით ან მსხვილი შრიფტით არის დაწერილი. ეკატერინესა და ერეკლეს ტიტულატურას B იძლევა შემოკლებით.

[2] მონაცუალეთა B.

სისა და მენაცულეთა რუსეთის საიმპერატოროს[2] ტახტისათა ქართლისა და კახეთისა მფლობელთა ზედა.

და უკანასკნელ მიეღევით იმისის იმპერატორების დიდებულებისაგან მოწყალებითი ნებაჲ ამას ზედა, რომლისაცა[3] დასამტკიცებლად[4] ცხადითა და ორითევე კერძოჲთა მსგავსითა განწესებითა აღვარჩიეთ და სრულისა ძალისა მქონებელ ვჰყავით ჩუენ-კერძო საყუარელნი და ერთგულნი ყმანი ჩუენნი: კნიაზი იოვანე კონსტანტინოვიჩი ბაგრატიონი, მხედრობისა ჩუენის[5] მემარცხნე[6] სპასპეტი, რომელსაცა აქუნ პრწმუნებულ საქმენი ერევნისანი და კნიაზი გარსევან რევაზოვიჩი ჭავჭავაძე, ჩუენი მანდატურთუხუცესი და ზედამხედუელი ყაზახისა სამთავროსა[7], რომელთათჳსცა მიგჳცია სრული მინდობაჲ, რათა მისისა იმპერატორების დიდებულებისაგან განწესებულთა, სრულის ძალის მქონებელთა თანა რაჲცა განაწესონ, დაამტკიცონ და მოაწერონ ტრაქტატთა მფარველობისათჳს ჩუენ ზედა მისის იმპერატორების დიდებულებისა[8] და მაღალთა მენაცულეთა მისთასა და ჩემ მიერ აღსარებისათჳს უზენაესისა ჴელმწიფებისა ყოვლისა რუსეთის თჳთმპყრობელთასა ქართლისა და კახეთის მეფეთა ზედა. აღვსთქუამ ჩუენისა მეფობითისა სიტყჳთა, რომ კეთილად მივიღებ და უიჭუელად აღვასრულებ ყოველსა მას, რაჲცა კნიაზ იოანე ბაგრატიონისა და კნიაზ გარსევან ჭავჭავაძისაგან ძალითა აწინდელისა სრულისა ძალისა მქონებელო-ბისათა.[9] აღითქმიან, განიწესებიან და მოიწერებიან. ესრეთვე მიეცემისცა ამათ ზედა რადიფიკაციაჲ ჩუენი განწესებულსა დროსა. რომლისაცა დასარწმუნებელად[10] ამას სრულსა ძალასა ჩუენ საკუთარითა[11] ჴელითა ჩუენითა მოვაწერეთ და უბრძანეთ დამტკიცებად სამეფოჲთა ბეჭდითა ჩუენითა.

მეეცათ (sic)[12] სამეფოსა ქალაქსა ჩუენსა ტფილისს. იუნისის 28 დღესა, წელსა შობითგან ქრისტესითა 1783, ოცდამეათცხრამეტესა წელსა მეფობისა ჩუენისასა.

ერეკლე

(ბეჭედი)

თავადი დავით ორბელიანი
თავადი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი

---

[2] საიმპერატორო B. [3] რომელსაცა B. [4] დასამტკიცებლად B. [5] ჩუენისა B. [6] მემარცხენე B. [7] სამთაეროჲსა B. [8] დიდებულების B. [9] მქონებლობისათა B. [10] და სარწმუნებლად B. [11] საკუთრითა B. [12] მიეცათ B.

[გეორგიევსკის ტრაქტატი]

სახელითა ღვთისა[1] ყოველისა შემძლებელისა ერთისა[2], სამწ̃მინდაობასა შინა დიდებულისათა:

აღრითგან ერთმორწ̃მუნოებამან[3] ყოვლისა რუსეთისა იმპერიისა თანა ქართუელთამან მსახურა[4] მფარველობითა, შემწეობითა და მესაველრებელობითა[5] მათ ერთათა და უგანათლებულესთა მათთა მფლობელთათა წინააღმდგომად[6] მაჭირვებელთა, რომელთაცა ქუეშე შემვრდომ[7] იყუნეს იყ[ი]ნი მეზობელთაგან თჳსთა.

მფარუელობამან ყოელისა რუსეთ[ი]სა თჳთმპყრობელთამან[8] მეფეთა მიმართ საქართუელოჲსათა, ნათესავთა და ყმათა მათთაღმი[9] მინიჭებულმან, გამოიყუანა მოკიდულებაჲ იგი უკანასკნელთა ამათ,. პირუელთა მათგან[10], რომელიცა უფროსღა იჩუენების რუსეთის[11] საიმპერატოროჲსა ტიტლოსაგან[12].

აწ̃ ბედნიერად მმეუობამან[13] იმპერატორებისა[14] მისისა დიდებულებამან ცხად უყო ერთა ამათ, ნამდჳილითა სახითა მონარხობითი თჳსი კეთილ-ნებობაჲ და დიდსულობითი[15] მშრუნუელობაჲ[16] კეთილობისათჳს მათისა, თჳსითა ძლიერითა მეცადინობისა[17] დართჳთა[18], განთავისუფლებისათჳს მათისა უღლისაგან მონებისა და საყუედრელისაგან ტყეედ მიჴდისა ვაჟთა და ქალთასა, რომლისაცა რომელნიმე ერნი ამათგანნი მიცემად შეკრულ იყვნეს და განაგრძელებს თჳსსა მონარხობითსა მოხედუასა მფლობელთა მათდამი[19]. პაზრითა[20] ამით სიმდაბლედ შთამოსრულმან თხოვასა ზედა უგანათლებულესისა მეფისა ქართლისა და კახეთისა ი რ ა კ ლ ი თე-

[1] ქარაგმას ღ̃ისა და მისთ. ჩვენ ყველგან ვხსნით ასე: ღ ვ თ ი ს ა, თუმცა ტექსტის გამომცემელსი უფრო ხშირად მიმართავენ ფორმას ღ მ რ თ ი ს ა. XVIII ს. 80-იანი წლებისათვის მოსალოდნელი იყო ფორმა ღ ვ თ ი ს ა, რასაც ადასტურებს თუნდაც 1784 წელს პეტერბურგს გამოცემული ტრაქტატის ტექსტიც. სადაც ქარაგმა ასეა გახსნილი. [2]ერთსა .A [3] ერთმორწ̃მუნეობამან BCD. [4] კეისახურა BCDR [5] მესაველრებლობითა C. [6] წინაღმდგომად DR. [7] შეერდომილ B. [8] თჳთმპყრობელთაგან B. [9] მათდამი CD. [10]ამათგან CDR. [11] რუსეთისა CDR. [12] ტიტლოჲსაგან CDR. [13] მმეუობამან D. [14] იმპერატორობისა CDR. [15] დიდსულობით CD. [16] მსურუელობაჲ B. [17] მეცადინეობისა D. [18]მართეითა B. [19] მათთაღმი CDR. [20] პაზრთათა B.

იმურაბოვიჩისა, რომელიცა მოღებულ იქმნა ტახტისადმი მისისა დიდებულებისა, მიღებისათჳს ყოელითა მემკჳდრითა და მენაცულითა[21] თჳსითა და ყოელითა სამეფოჲთა[22] და სამფლობელოჲთა[23] თჳსითა მონარხობითსა მფლობელობასა ქუეშე მისისა დიდებულებისასა და მაღალთა მემკჳდრეთა მისთა[24] და მოსაყდრეთა, უბენაეს ჴელმწიფედ აღსარებითა ყოელისა რუსეთისა იმპერატორთა მეფეთა ზედა ქართუელთა[25] და კახეთისათა, ყოველად უმოწყალესობით ინება აღდგინება და დამტკიცებაჲ მეგობრობითისა პირობისა ჰხსენებულისადმი[26] უგანათლებულესისა მეფისა, რომლისაცა ღონედ ერთკერძო უგანათლებულესობა მისი სახელითა თჳსითა და თჳსთა მენაცულეთათა[27] აღიარებს უბენაესსა ჴელმწიფებასა[28] და მფარუელობასა მისისა იმპერატორების[29] დიდებულებისასა და მაღალთა მოსაყდრეთა მისთა მფლობელთა ზედა და ერთა სამეფოჲსა ქართლისა და კახეთისათა და სხუათა სამფლობელოთა, შესაბამთა მათდამი[30], რათა დანიშნულ ყოს[31] (სამეუფოჲთა)[32] დღესასწაულობითა და ნამდჳლითა ხატითა შეკრულებაჲ[33] თჳსი, განსჯითა ყოელისა რუსეთისა იმპერიისა თანა.

ხოლო მეორით კერძო დიდებულებაჲ იმპერატორებისა[34] მისისა ესრეთვე შემძლებელ არს, რათა დანიშნულ ყოს[35] დღესასწაულობით, თუ ვითარი აღმატებულებაჲ და სარგებელი მიენიჭების მოწყალისა და ძლიერისა მარჯუენისაგან მისისა ჰჴსენებულითა[36] ერთა და უგანათლებულესთა მფლობელთა მათთა.

დასამტკიცებლად[37] ესევითარისა პირობისა ინება დიდებულებამან იმპერატორებისა მისისამან სრულისა ძალისა ქონებად[38] უგანათლებულესი კნიაზი იმპერიისა რომაულისა[39] გრიგორი ალექსანდროვიჩი პოტემკინი, მჴედართა თჳსთა ღენარალ[40] ანშეფი, მბრძანებელი სუბუქისა ცხენოსნისა, გასწავლულისა[41] და გაუსწავლებელისა[42] და სხუათა მრავალთა სამჴედროთა ძალთა, სენატორი, საჴელმწიფოჲსა სამჴედროჲსა კოლლეჟიის[43] ვიცე-პრეზიდენტი[44] ასტრახნისა[45] და სარათოვისა, აზოვისა და ნოვაროსსიისა[46] მოად-

---

[21] მენაცუალითა CDR. [22] სამეფოთა CDR. [23] სამფლობელოთა CDR. [24] მისითა DR. [25] ქართლისა CDR. [26] ხსენებულისადმი B. [27] მონაცუალეთათა B. [28] ჴელმწიფობასა B. [29] იმპერატორობის CD. [30] მათთადამი CDR. [31] ყოს P. [32] < BP. [33] შეკრულება B. [34] იმპერატორობისა C. [35] ყოს CD. [36] ხსენებულთა B. [37] დასამტკიცებლად BCD. [38] მქონებლად B. [39] პრომაულისა BCDR. [40] ღენერალ BCD. [41] განსწაელულისა BCP; განსწაელულისა D. [42] გაუსწაელებულისა B; განუსწაელულისა CD; განუსწაელელისა R. [43] კოლლეჟიისა BP. [44] ვიცეპრეზიდენტი ABP. [45] ასტარხანისა A. [46] ნოვოროსიისა BP.

ვილე ჴელმწიფისა, ღენარალ-ატუტანტი[47] თჳსი და დეისტვიტელნი კამერღერი, კავალერ ღვარდიისა კორპუსისა პორუთჩიკი, ლეიბღუარდიისა პრეობრაჟენის პოლკისა[48] პოდპოლკოვნიკი, უპირუელესი მთავარი პალატისა სასაჭურუელოჲსა[49] ჴელოვნებისა, კავალერი ორდენთა წმინდისა[50] მოციქულისა ანდრეასი, ალექსანდრე ნევსკისა, სამჴედროსა წმინდისა[51] დიდისა მოწამისა გიორგისა და წმინდისა[52], მოციქულთა პსწორისა[53], ელადიმირისა, დიდთა ჯუართა კოროლთა პრუსიისა შავისა და პოლშისა თეთრისა არწივისა და წმინდისა[54] სტანისლავისა, შუეციისა სერაფიმთა დატსკისა[55] სპილოჲსა და ღოლსტინიისა[56] წმინდისა[57] ანნასი. ესევითარითა ჴელმწიფებითა[58], რათა არ ყოფასა[59] მუნ თჳსსა[60] აღირჩიოსმცა ნებითა თჳსითა სრულისა ძალისა მქონებელად[61], ვისიცა კეთილად განსაჯოს[62] მან, რომელმან რომლისათჳს აღირჩია და სრულისა ძალისა მქონებელ ჰყო მაღალმსულელი უფალი მისის იმპერატორების დიდებულების[63] არმიისა[64] ღენარალ-პორუტჩიკი[65], ასტრახნის[66] ღუბერნიის მჴედრობისა მოკამანდე, მისის იმპერატორების[67] დიდებ[ულებ]ისა დეისტვიტელნი[68] კამერღერი და ორდენთა რუსეთისათა წმიდისა[69] ალექსანდრე ნევსკისა[70], სამჴედროსა[71] დიდის მოწამის[72] და ძლევაშემოსილის[73] გიორგისა და ღოლსტინიის[74] წმიდის[75] ანნას კავალერი პაველ სერგიევიჩი[76] პოტემკინი.

ხოლო უგანათლებულესობამან ქართლისა და კახეთის მეფისა, ირაკლი თეიმურაზოვიჩისამან, აღირჩია და სრულისა ძალისა[77] ჰყუნა კერძოჲთ თჳსით ბრწყინუალენი—სამჴედროსა[79] თჳსისა მემარცხენე[80] სპასპეტი[81], კნიაზი[82] თავადი იოანე კოსტანტინევიჩი[83] ბაგრატიონი და მისის[84] უგანათლებულესობისა თავადი[85] გარსევან[86] ჭავჭავაძე—მანდატურთუხუცესი[87].

---

* [47] ღენერალ-ატუტანტი B. ღენერალ-ადუტანტი CDP. [48] პოლკის B. [49] სამჴურუელჲსა B. [50] წმიდისა BDR. [51] წმიდისა BCDR. [52] წმიდისა BDP. [53] სწორისა BCDR. [54] წმიდისა BDR. [55] დაცკისა B. [56] ჰოლსტინიისა CD. [57] წმიდისა BD. [58] ჴელმწიფეებითა CD. [59] ყოფისა B. [60] თჳსისა B. [61] მქონებლად B. [62] განსაჯოს CDR. [63] იმპერატორების დიდებულების—დიდებულების იმპერატორობისა CD; დიდებულების იმპერატორების R. [64] არმიის BCDR. [65] ღენერალ-პორუთჩიკი BP; ღენერალ-პორუდჩიკი CD. [66] ასტარხნის A. [67] იმპერატორობის C. [68] დეისტვიტელნი A. [69] წმიდათა CD. [70] +თავადის ვლადიმირის პირველისა ხარისხისა CDR. [71] სამჴედროს CD. [72] მოწამისა CD. [73] ძლევაშემოსილისა CD. [74] გოლსტინიის B; ჰოლშტინიისა C; ღოლშტინიისა DR. [75] წმიდისა CDR. [76] <CDR. [77] ძალითა B; მქონებელ C; ძალისა მჴონებელ DR. [78] კერძოჲ C. [79] თავადნი მჴედრობისა CDR. [80] მემარცხენე BC. [81] სარდარი CDR. [82] და უმთავრესი თანაგამძრახი, ერევნისა საქმეთა CDR. [83] კონსტანტინოვიჩი BDR; კონსტანტინოვიჩი C. [84] მისისაეე CDR. [85] მანდატურთ-უხუცესი და ზედამხედუელი ყაზახისა კნიაზ CDR. [86] რეევაზოვიჩი CDR. [87] CDR.

ჰსენებულთა[88] მათ, სრულისა ძალისა[89] მქონებელთა და მეწევნითა ღუთისათა საქმისა მიმართ მიწევნულთა, ურთიერთარს[90] ნაცულის მგებელთა სრულისა ძალისა მქონებელობისა[91] მიერ, მებრ ძალისა მათისა, დაადგინეს და და[ა]მტკიცეს და მოაწერეს[92] შემდგომთა არტიკულთა, ასუ[93] წევრთა:

არტიკული პირველი

უგანათლებულესობა[94] მისი, მეფე ქართლისა და კახეთისა, სახელითა თჳსითა, მემკჳდრეთა და მენაცულეთა[95] თჳსთა, ღესასწაულობით[96] უკუნსთქუამს[97] ყოველსა ვალობასა[98], ანუ ვითარსამე ტიტლოსა, ყოვლისაგან მოკიდებულებისა[99] სპარსთასა, ანუ სხუათა მპყრობელთასა.

და ამით ცხად ჰყოფს წინაშე პირსა ყოველისა სოფლისასა, ვითარმედ [100] არა შერაცხს[101] იგი თჳს ზედა და მენაცულეთა[102] თჳსთა ზედა სხუასა თჳთმპყრობელსა, თჳნიერ უზენაესისა ჴელმწიფებისა[103] და მფარუელობისა მისისა იმპერატორების[104] დიდებლებისა და მაღალთა მისთა მემკჳდრეთა და მენაცულეთა[105] საიმპერატოროჲსა[106] ტახტისა ყოველისა რუსეთისათა აღმთქული ტახტისა მის ერთგულებისა და გზა ყოფისა შეწევნისათჳს სარგებელისა[107] საჴელმწიფოჲსა (რუსეთისა)[108], ყოველსა შინა შემთხუევასა და დროისა, სადაცა ესე ითხოვებოდეს მისდამი.

არტიკული მეორე

დიდებულება იმპერატორებისა მისისა, მიმღებელი უგანათლებულესობისაგან მისისა ესოდენისა უმაკუელისა აღთქმისა, აღსთქუამს[109] თანაპსწორადუე[110] და იმედეულ ჰყოფს იმპერატორებრითა სიტყუთა თჳსითა თავისი თჳსისათჳს[111] და მოსაყდრეთა თჳსთათჳს[112], ვითარმედ მოწყალება და მფარუელობა თჳსი უგანათლებულესთა მეფეთა ქართლისა და კახეთისათა არაოდეს მიეღების. რომლისაცა[113] დასამტკიცებლად[114] დიდებულება მისი აძლევს იმპერატორებსა თავს-მდებობასა თჳსსა ერთლად[115] (და დაუკლებლად)[116] დაცუასა ზედა აწინდელთა სამფლობელოთა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩისა-

---

[88] ხსენებულთა B; ჴსენებულთა C. [89] სრულისა ძალისა—სრულსა ძალსა C. [90] <B. [91] მქონებლობისი C. მქონებლობისა BDR. [92] მიაწერეს C. [93] ან D. [94] უგანათლებულესობაჲ CD. [95] მენაცუალეთა BC. [96] ღესასწაულებით C. [97] უკუსთქუამს CDR. [98]ეა[სა]ლობასა D. [99] მოკიდებულებისა B. [100] ეითარმე DR. [101] მეპრაცხს CR. [102] მენაცუალეთა B. [103] ჴელმწიფისა B. [104] იმპერატორობის C. [105] მენაცუელთა B. [106] სამღუთოჲსა B. [107] სარგებელსა C. [108] <BP. [109] აღპსთქუმს CDR. [110] თანასწორადეე BCDR. [111] თეისათათჳს C. [112] თჳსათათჳს C. [113] რომლისაც D. [114] დასაშტკიცებლად BC. [115]მთლად B. [116] < და დაუკლებლად BP.

თა. და წინა დასდებს[117] განერცელებასა[118] ესეითარისა თავსმდებობისასა ესგუარსა ზედა სამფლობელოსა, რათა რომელნიცა წარმდინარეობასა შინა დროთასა გარემოებითა და განრჩევითითა ხატითა, შესაბამად სამფლობელოჲსა მისისა იპოვებიან, პოვნილნი იგი სამფლობელოჲსა მისისა მიმართ დაიმტკიცებიან.

არტიკული მესამე

განცხადებასა შინა ამის[119] უზაკუელობისასა, ვითარითაცა [120] ხატითა უგანათლებულესობა მისი, მეფე ქართლისა და კახეთისა აღიარებს უზენაესსა ჴელმწიფებასა და მფარუელობასა ყოვლისა რუსეთისა იმპერატორთასა, განიწესების, ვითარმედ ჴსენებულნი[121] იგი მეფენი, ოდეს-იგი მიიწევიან მემკჳდრეობით სამეფოსა ზედა მათსა, მსწრაფლ[122] აუწყებდენ ამისთჳს[123] კარსა საიმპერატოროსა რუსეთისასა და ითხოვდენ დესპანთა თჳსთა მიერ სამეფოსა ზედა თჳსსა იმპერატორებრსა დამტკიცებასა ინვესტიტურისა წერილითა, (ესე იგი არს) ბოვრაყი[124], ანუ დროშა, ყოვლისა რუსეთისა ღერბითა, მჭონებელი სამუალ თჳსსა ჰჴსენებულთა სამეფოთა ღერბისა, ჴრმალი, კუერთხი საბრძანებელი, მანტია, ანუ წარმოსასხმელი ყარყუმისა.

ნიშანნი ესე ანუ დესპანთა ერწმუნების, ანუ მესამღურეთა[125] მთავართა ძლით მიიწევს მეფისადმი, რომელიცა მიღებასა ზედა, მუნ დასწრებითა[126] რუსეთისა მინისტრისათა, თანამდებ არს, რათა იფიცოს ღესასწაულობით ერთგულებისათჳს და გულსმოდგინებისა იმპერიისა რუსეთისა და უზენაეს შერაცხჳსათჳს[127] ჴელმწიფებისა[128] და მფარუელობისა ყოვლისა რუსეთისა იმპერატორთასა, ესეითარითა ხატითა, ვითარცა დადებულ არს ფიცი იგი არტიკულთა ამათთანა.

წესი ესე თანა-აძს აღსრულებად ყოველად[128a] უგანათლებულესა[129] მეფესა ქართლისა და კახეთისასა[130] ირაკლის თეიმურაზოვიჩსა.

არტიკული მეოთხე

დამტკიცებისათჳს, ვითარმედ აზრი[131] მისისა უგანათლებულესობისა განსჯითა[132] ესოდენ მჭირსისა მეერთებისა ყოვლისა რუსეთისა იმპერიისა თანა და აღსარებისათჳს უზენაესისა ჴელმწიფებისა ყოველად უბრწყინუალესის[133] ამის იმპერიისა მფლობელთასა, ვითარმედ არიან უზაკუელ, აღსთქუამს[134] უგანათლებულესობაჲ მისი, რა-

[117] დაჰსდებს C. [118] განაერცელებასა C. [119] ამისა C. [120] ვითარითა B; ვითარიცა P. [121] ჰჴსენებულნი CDR [122] მჰსწრაფლ CDR [123] ამისათჳს C. [124] ბოვრაეი BP. [125] მესაბღურეთა CD. [126] დაჰსწრებითა R. [127] შერაცხისათჳს B. [128] ჴელმწიფობისა CDR. [128a] < B. [129] უგანათლებულესსა A. [130] კახეთისა B. [131] ჰაზრი BCDR. [132] განჰსჯითა CD. [133] უუბრწყინუალესისა CD. [134] აღჰსთქუამს CDR.

თა უწინარეს თანჴმობისა უპირუელესისა[135] მესამძღურისა მთავრისა და მინისტრისა მისის იმპერატორების დიდებულებისა პრწმუნებულისა, არა აქუნდეს მიწერ-მოწერად გარემოთა მფლობელთა მიმართ.

ხოლო ოდეს-იგი მოვალნ[136] მათ მიერ დესპანნი ანუ წერილნი, ჰყოფს განზრახვასა უპირუელესისა მიმართ მესამძღურისა მთავრისა და მინისტრისა მისისა იმპერატორების[137] დიდებულებისასა, უკუნქცევისათჳს დესპანთასა და შესაფერისათჳს სიტყჳსგებისა მფლობელთა მათ მიერ[138].

არტიკული მეხუთე

რათა აღჳლად[139] აქუნდესმაც ყოველივე იგი საჭიროდ მიწერ-მოწერად და თანჴმობად რუსეთისა საიმპერატოროჲსა კარისა თანა, ჰსურს ამისთჳს უგანათლებულესობასა მისსა მეფესა ირაკლის, რათა ჰყუესმცა[140] წინაშე კარისა მის მინისტრი, ანუ რეზიდენტი.

ხოლო დიდებულება იმპერატორებისა მისისა, მოწყალებით მიმღებელი მისი, აღსთქუამს[141], ვითარმედ იგი კარსა ზედა მისსა მიღებულ იქმნების რიცხუსა შინა სხუათა მფლობელთა მინისტრთა თანა[142], თანაპსწორითა ნიშნითა თჳსითა.

და გარდა ამისსა ჰნებაჳს, რათა კერძოდთცა თჳსით ჰყუესმცა მინისტრი რუსეთისა წინაშე მისისა უგანათლებულესობისა.

არტიკული მეექუსე

დიდებულება იმპერატორებისა[143] მისისა, მიმღებელი კეთილ-ნებებით[144] აღსარებისა უზენაესისა ჴელმწიფებისა და მფარუელობის სამეფოთა ზედა ქართლისა, კახეთისა და საქართუელოჲსათა, აღსთქუამს[145] სახელითა[146] თჳსითა და მოსაყდრეთა თჳსთათა:

პირველად. ერთა მის სამეფოჲსათა შერაცხს[147] ყოფად მჭირსითა კავშირითა, სრულებით თანაჴმად იმპერიისა თანა თჳსისა, მაშასადამე, მტერთაცა მათთა შეჰრაცხს მტრად თჳსსა, რომლისათჳსცა პორტის ათამანისა თანა (ესე იგი ხონთქრისა), ანუ სპარსეთისა, ანუ სხუათა კავშირითა, სრულებით თანაჴმად იმპერიისა თანა თჳსისა, მაშასათანადო არს, რათა განგრძელდეს დიდებულებისა მისისა დასაფარუელთა ერთაცა ამათ ზედა.

---

[135] უპირუელესისას AB. [136] მოვალნ D. [137] იმპერატორებისს C. [138] მათ მიერ—მათდამი CDR. [139] აღგილად B. [140] ჰყეისმცა B. [141] აღჰსთქუამს CDR. [142] <B. [143] იმპერატორობისა C. [144] კეთილნებობით BC. [145] აღსთქუამს BCDR. [146] სახელით C. შეჰრაცხს CDR.

მეორედ. უგანაოლებულესსა მეუფესა ირაკლის თეიმურაზოვიჩსა და სახლისა მისისა მეფეკვიდრეთა და მესაცულეთა[148] და ტომთა დაიცავს უცუალებელად სამეფოთა ზედა ქართლისა და კახეთისათა.

მესამედ. შინაგანსა ჴელმწიფებისა მმართებელობასა[149] თანაშეუღლვილსა[150] მსჯავრსა[151] და სამართალსა და შეკრებასა მისაცემელისა ხარკისასა დაანებებს მისსა უგანათლებულესობასა მეუფესა, სრულსა შინა ნებასა და სარგებლობასა მისსა და დააყენებს მთავართა სამჴედროსა და სამოქალაქოსათა აღრეცად, ვითარიცაღა იყო განწესებაჲ ერთა მათ[152] ჰჴსენებულთა.

არტიკული მეშვიდე

მისი იგი უგანათლებულესობა მეფე, ღირსთანამდებობითითა კრძალულებითა მიმღებელი ესოდენ მოწყალებითისა იმედოვნებისა მისისაგან იმპერატორების დიდებულებისა, აღსთქუამს[153] თავისა თჳსისა და ტომთა თჳსთათჳს.

პირუელად. რათა იყოს ნიადაგ მზად სამსახურსა ზედა მისისა დიდებულებისასა მჴედრობითა თჳსითა.

მეორედ. მთავართადმი რუსეთისათა რათა იქცეოდესმცა[154] სამარადისოჲთა მიწერ-მოწერითა, რაჲცაღა თჳს-ეყჳს მისისა იმპერატორების[155] დიდებულებისა სამსახურსა და კმა[156] ჰყოფდეს თხოვათა მათთა და ყმათა მისის[157] დიდებულებისათა სცჳდეს[158] ყოველთაგან განსაცდელთა[159] და შეიწრებათა[160].

მესამედ. განწესებასა შინა კაცთასა (თჳსისა[161] სამეფოჲსათა[162]) ადგილთა ზედა და აღყუანებასა ზედა[163] მათსა ხარისხთა შინა, ანუ აღსავალთა რომელთამე, რათა უსაკუთრესად აჩუენოსმცა[164] უდიდესობაჲ მსახურებისათჳს რუსეთის[165] იმპერიისა. ესეეითარსა[166] პატივისცემასა ზედა მოკიდულ არს განსუენება და ბედნიერობა[167] ქართლისა და კახეთისა საჱფოჲსა[168].

არტიკული მერუე

დასამტკიცებელად[169] უსაკუთრესისა მონარხისა[170] კეთილ-ნებობისა მისის უგანათლებულესობისა მეფისადმი და ერთა მიმართ მისთა და უმეტესისა შეერთებისა რუსეთისა თანა, ამათ ერთმორწმუნეთა

---

[148] მენაცუალეთა BC. [149] მმართუელობასა CDR. [150] თანამეუღლითა B. [151] მჰსჯაერსა CDR. [152] ხსენებულთა B. [153] აღჰსთქუამს BCDR. [154] იქცეეოდესმცა CD. [155] იმპერატორობის C. [156] ხმა B. [157] მისისა CD. [158] ჰსცვიდეს CD. [159] განსაცდელსა D. [160] მეიწროებათა B. მეწირულებათა C. [161] თჳსისსა DR [162] სამფლობელოჲსათა B. [163] შინა CDR. [164] იჩუენოსმცა B. [165] რუსეთისა C. [166] ესეეითარისა c. [167] ბედნიერება B. [168]სამეფოსაჲ B. [169] დასამტკიცებელად BC. [170] მონარხიულის B. მონარხის P.

ერთა თანა, ინებებს მისი იგი დიდებულებად, ვითარმედ კათოლიკოზსა[171], ანუ უმთავრესსა არხიეპისკოპოსსა მათსა რათა აქუნდეს ადგილი რიცხუთა შორის რუსეთისა მღუდელთ-მთავართასა[173] მერუესა შინა ხარისხსა, ესე იგი არს, შემდგომად ტობოლსკისა და ყოვლად უმოწყალესობით მიუბოძებს მას ნიადაგ ტიტლოსა უწმინდესისა[174] სინოდის ჩლენობისასა[175].

ხოლო მართებისათჳს საქართველოჲსა ეკკლესიათასა[176] და მიწერ-მოწერათასა, თუ ვითარ[177] სათანადო არს რუსეთისა სინოდისადმი, ამისთჳს უკუე დაიწერების სხუა[178] არტიკული.

არტიკული მეცხრე

განერცელებისათჳს მოწყალებისა თჳსისა ყმათადმი მისისა უგანათლებულესობისა მეფისათა, თავადთა და აზნაურთათჳს განაწესებს დიდებულება იმპერატორებისა მისისა, ვითარმედ ყოველნი იგი ყოველსა შინა ყოვლისა რუსეთისა იმპერიასა იქმნებიან ესრეთ მსარგებლებელ[179] ყოვლითა მით უპირუელესობითა და სარგებელითა, რომელნიცა შეეუერებიან რუსეთისა კეთილშობილთა.

ხოლო უგანათლებულესობა მისი მიიღებს მადლობით ესოდენ მოწყალებითსა ყმათადმი მისთა სიმდაბლით მთამოსლუასა[180] და შეიკრჳს წარგზავნად კარისადმი მისისა დიდებულებისა ნუსხასა[181] კეთილშობილთა გუართასა, რათამცა მით შესაძლებელ[182] იყოს ცნობად ნამდჳლი ზედმიწევნილებაჲ[183], თუ რომელსა ვითარიმე[184] ეშესაბამების სამართალი.

არტიკული მეათე

განიწესების, ვითარმედ ყოველნი სამოგადოდ შობილნი ქართლისა და კახეთისანი შემძლებელ არიან რუსეთსა მინა დასახლებად და კუალად უკუნქცევადვე[185] დაუყოენებელად[186].

ხოლო ტყუენი, უკეთუ საჭურუელითა, ანუ გამოჴსნითა, რომლითამე თურქთაგან და სპარსთა, ანუ სხუათა ერთაგან განთაჳსუფლდენ[187], რათა განტევებულ იქმნენ ქუეყანასა თჳსსა წადილისაებრ თჳსისა, მაგრა რაჲცაღა[188] იგი წარგებულ არს გამოჴსნასა და მოყუანებასა შედა მათსა, გარდაიჴადონ იგი.

---

[171] კათოლიკოსსა CD. [172] არხიეპისკოპოზსა B. [173] მღუდელ-მთავართასა B. [174] უწმიდესისა R. [175] ჩლენობისა C. [176] ეკლესიათასა CD. [177] ვითარი B. [178] სხუაჲ CD. [179] მსარგებელ C. [180] მთამოსულასა B. ამთამოსლუასა CD. [181] + ყოველთა CDR. [182] მეშესაძლებელ A. [183] ზედმიწევნილობაჲ BP. [184] + ნამდჳლი CDR. [185] უკუ ქცევადვე B. [186] დაუყოენებლად BC. [187] განთაჳსუფლდიან B; განთაჳსუფლდენ C. [188] რაცაღა BP.

თჳთ უკუე ამასვე უგანათლებულესობაჲცა მისი მეფე აღსთქუამს[189] წმიდად აღსრულებად განპსჯითა[190] რუსთა ტყუეთათჳს, რომელნიცა დატყვევებულ იქმნენ[191] მეზობელთაგან.

არტიკული მეათერთმეტე

ვაჭრობასა ქართლისა და კახეთისასა აქუს თავისუფლებაჲ, რათა განავაჭროს სავაჭროჲ[192] თჳსი რუსეთსა შინა და ისარგებლონ მითუე სამართლითა და პატივისცემითა, რომლითაცა მკჳდრნი რუსეთისანი სარგებლობენ[193].

ნაცულადუე მისსა აღსთქუამს[194] მეფეჲცა განწესებად თავთა მთავართა მესამზღურეთა, ანუ მინისტრთა მისისა დიდებულებისათა, ყოვლითა ძალითა აღსუბუქებად ვაჭრობისა რუსთასა სავაჭროთა შინა სამფლობელოთა შინა თჳსთა, ანუ მგზავრ განმვლელთა რუსთა ვაჭრობისათჳს სხუათა შინა ადგილთა.

ამისთჳს რომელ გარდა ესგუარისა ნამდჳლისა განწესებისა და ზავისა სარგებელთათჳს ვაჭრობისათა ადგილი ქონებად შეუძლებელ არს (ესე იგი არს, სხუაგუარ ვაჭრობად შეუძლებელ არს).

არტიკული მეათორმეტე

ზაჲი უკუე ესე, ანუ პირობა იქმნების საუკუნოდ. მაგრა უკეთუ განხილულ[195] იქმნეს რაჲმე საჭიროდ შეცუალებად, ანუ დართუად[196] ურთიერთისათჳს სარგებელისა[197], აქუს მას ადგილი ორთავე კერძოთა თანაჴმობისა[198].

არტიკული მეათსამეტე[199]

კმა-ყოფისათჳს[200] აწინდელისა ტრაქტატისა სათანადო არს ურთიერთარს შეცუალებულ-ყოფაჲ ექუსთა თთუეთა შინა ჴელის მოწერითა, ანუ უკეთუ უმსწრაფლეს[201] შესაძლებელ იყოს[202].

რომლისა დასარწმუნებლად[203] ქუემო მომწერელთა, სრულისა ძალისა მქონებელთა, მებრ ძალისა სრულ ძალ-მქონებლობისა მა-

---

[189] აღსთქუამს, BCDR. [190] განპსჯილთა B. [191] იქმნეს B. [192] საავაჭრო BP. [193] ჰსარგებლობენ CDR. [194] აღჰსთქუამს BCDR. [195] განხილული C. [196] დართულად B; დაპრთულად DR. [197] სარგებლისა B. [198] თანახმობისა B. [199] მეათსამეტე BCD. [200] ყმაყოფისათჳს B. [201] უმსწრაფეს B. [202] არს B. [203] დასარწმუნებლად BC.

თისა, მოაწერეს არგიკულთა ამათ ზედა და ამასთანა თჳსნიცა დასხნეს[204] ბეჭედნი.

თუესა იულისსა, დღესა 24, წელსა 1783.

წმიდის გიორგის კრეპოსტი[205].

Павел Потемкин (ბეჭედი)

თავადი იოანე ბაგრატიონი (ბეჭედი)

თავადი გარსევან ჭაჭავაძე (ბეჭედი)

[204] დაპსხნეს CDR. [205] თუესა იულისსა, დღესა 24. წელსა 1783. წმიდის გიორგის კრეპოსტი—გიორგის ციხეში იულისს 24 დღესა 1783 წელსა CDR. თუესა იულისსა 24 დღესა 1783 წელსა გიორგის ციხეში B; + ჴელი ასე აწერია P.

სეპარატნი ანუ მზანი არტიკულნი

სეპარატისა არტიკული პირველი

ჰაზრი მტკიცე მისის[1] იმპერატორების დიდებულებისა, რათა ერთმორწმუნენიმცა ერისა მისისანი, ესოდენ მჭირსითა საკრუელითა შეერთებულნი მისისა თანა იმპერიისა, ეგნენ ურთიერთარს მეგობრობასა[2] შინა და სრულსა თანჯმობასა, საშიშრად მოშურნეთა მეზობელთა მათთა და მოსაწყულელად[3] შეერთებულითა[4] ძალითა მათდა, რომელნიცა შეესებიან ვნებად თავისუფლებასა, განსვენებასა და კეთილდღეობასა მათსა, რომლისათჳს უკუე აღიძრჳს დიდებულება მისი მისისა[5] უგანათლებულესობისადმი, მეფისა ქართლისა და კახეთისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩისა, მიცემად მეგობრობითისა აზრისა[6] და განზრახჳსა (ესე იგი, რჩევისა[7]) დაცჳსათჳს მეგობრობისა და კეთილისა თანჯმობისა უგანათლებულესისა მეფისა[8] მიმართ იმერთასა სოლომონისა, განწესებისათჳს ყოვლისა მის, რაჲცაღა შესაძლებელ არს ოდენ ღონიერ-ყოფად წინათვე ჰსწრობად ყოვლისა ვერ გულისჯმის[9] საყოფელისა[10]. აღჰსთქუამს იმპერატორებრითა სიტყჳთა თჳსითა არა თუ ოდენ შეწევნად მეცადინობითა[11] თჳსითა ყოფისათჳს ესოდენ სასარგებლოჲსა ამის საქმისა, არამედ ამას ესევითარსა ზედა მშჳდობასა და თანჯმობასა[12] მისცემს[13] თჳსსა თავსმდებობასა.

უგანათლებულესობა მისი მეფე ირაკლი, მიმღებელი თანამდებობითითა[14] მაღლობითა დიდსულობასა[15] მისისა დიდებულობისა ზრუნჳსასა დაცჳსათჳს მეგობრობისა ერთა შორის ერთგუართა და ერთსჯულთა[16] და უმაღლესსა თავსმდებობასა მისსა აღიარებს ამით, ეითარმედ ურთიერთთა საქმეთა შინა[17] მათთა უგანათლებულესისადმი მეფისა სოლომონისა აწ და შემდგომად შერაცხს[18] მისისა იმპერატორებისა[19] დიდებულებასა სრუ-

---

[1] მისისა BCDR. [2] მეგობრობასა B. [3] მოსაწყლულელად BCDR. [4] შეერთებულით C. [5] მისის C. [6] პაზრისა BCDR. [7] პრჩევისა BCDR. [8] < B. [9] გულის B. [10] ყოფელისა C. [11] მეცადინეობითა D. [12] თანპხმობასა B. [13] მიპსცემს CDR. [14] თანამდებობითა C. [15] დიდსულობისა B. [16] ერთპსჯულთა BCDR. [17] საქმეთა შინა—შინა საქმეთა BCDR. [18] მეპრაცხს BCDR. [19] იმპ-ს B; იმპერატორობისა C.

ლიად[20] მეშუაძაელეც და განაგღებს მისისა მიერ უმესაესისა განჩინებისა, ანუ განსჳსისა ჳერ გულისჴმის-საყოფელთა შუოთთა, შორის ორთა ამათ მფლობელთა, უუროს ყოელისა მოლოდებისა გამოსრულთა.

არტიკული მეორე სეპარატისა

დაცჳსათჳს სამფლობელოჲსა ქართლისა და კახეთისათა ყოველით კერძო შეხებისაგან მეზობელთასა და სიმტკიცისათჳს მჳედრობისა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა, დიდებულება იმპერატორებისა მისისა აღსთქუამს[21] შენახუად სამფლობელოთა შინა მეფისათა ორსა სრულსა[22] ბატალიონსა ქუეითსა ოთხითა ზარბაზნითა, რომელთაცა პრავიანტი[23] და საჭმელი უსიტყუთა ხარისხისაებრ მჳედრობისაგანთა მათ მიეცემის და პრავიანტი იგი და საჭმელი უსიტყუთა სყიდულ იქმნების ნაყოფი[ერებისა] ძლით ქუეყანისა[24], თანჴმობითა მისის[25] უგანათლებულესობისათა[26], თავისა თანამესამზღერისა[27] მთავრისა[28] დადებულითა ფასითა.

არტიკული მესამე სეპარატისა

დროსა ბრძოლისასა უთავესი იგი მთავარი მესამზღვრე მისისა იმპერატორების დიდებულებისა კერძოჲთ ნიადაგ სრულისა ძალისა ქონებად თანამდებ არს, რათა უგანათლებულესობასა მისსა, მეფესა ქართლისა და კახეთისასა ეთანჴმოსცა[29] და დასდუას[30] აზრი[31] შეწევნისათჳს თქმულთა მათ ქუეყანათა და წინააღმდგომისა მტერთასა მოქმედებისათჳს, რომელიცა არა სხუებრ, არამედ ვითარცა საერთოდ მტრად შერაცხუად სათანადო არს.

ამასთანა განიწესების ესეცა, ვითარმედ უკეთუ რაოდენიმე მჳედრობა ქართლისა და კახეთისა ჴმარებულ იქმნეს სამსახურისათჳს მისისა იმპერატორების დიდებულებისა გარეგან საზღუართა მათთა, მაშინ განიჩინების მათთჳს შესანახაეი სრული, თანასწორი[32] მისისა დიდებულებისა მჳედართა.

არტიკული მეოთხე სეპარატისა

დიდებულება იმპერატორებისა მისისა აღსთქუამს[33], რათა დროსა ბრძოლისასა იჴმაროსმცა ყოველი შემძლებელობაჲ მეცადინობისა[34] ღონითა საჭურულისათა.

---

[20] სრულად CD. [21] აღპსთქუამს BCD. [22] პსრულსა B. [23] პროეიანტი B. [24] ქუ[ე]ყანასა B. [25] მისისა C. [26] უგ-სითა B C. [27] თანამესაზღურეთა B. [28] მთაეართა B. [29] ეთანჴმოსმცა BCDR. [30] დაპსდუას BCDR. [31] პაზრი BCDR. [32] თანაპსწორი CDR. [33] აღპ სთქუამს BCDR. [34] მეცადინეობისა C.

ხოლო დროსა მშჯდობისასა დაბავებისა მიერ უკმოქცევისათჳს ქუეყანისა და აღგილთა მტერთაგან ქონებულთა და ძუელადვე სამეფოჲსა მიმართ ქართლისა და კახეთისა შერაცხილთა, ესენი უკუე დაშთებიან[35], სამფლობელოდ მუნებურთა მეფეთა საფუძუელსა ზედა თქმულთა აბრთასა[36] რომელნიცა ითქუნენ მფარუელობისათჳს და უბნებისა ჴელმწიფებისა ყოელისა რუსეთისა იმპერატორთა.

ამათ სეპარატისა არტიკულთა აქუსთ ესევითარიე ძალი, ვითარმცა[37] თჳთ ზემო-წერილნი იგი ტრაქტატნი ზემო—წერილისაებრ ლექსითი-ლექსად შემოყუანილ ქმნილ იყუნენ, რომლისათჳსცა სრულ-ყოფასა ამისსა იგივე პაემანი აქუს შეცუალებასა ზედა, ანუ დართუასა[38].

რომლისა დასარწმუნებელად ქუემო მომწერელთა[39], სრულისა ძალისა მქონებელთა მებრ ძალისა სრულ ძალ-მქონებლობისა[40] მათისა, მოაწერეს არტიკულთა ამათ ზედა და ამასთანა თჳსნიცა დაჰსხნეს ბეჭედნი.

თუესა იულისსა, დღესა 24, წელსა 1783.

წმიდის გიორგის კრეპოსტი[41].

павел потемкин (ბეჭედი)

თავადი იოანე ბაგრატიონი (ბეჭედი)

თავადი გარსეჳან ჭავჭავაძე (ბეჭედი)

---

[35] დაჰშთებიან BR. [36] პაზრთასა BCDR. [37] ვითარცა BD. ვითარიცა C. [38] დაპრთუასა CDR. [39] რომლისა დასარწმუნებლად ქუემო მომწერელთა <B. [40] ძალმქონებელობისა CD. [41] თუესა იულისსა დღესა 24 წელსა 1783 წმიდის გიორგის კრეპოსტი—გიორგის ციხეში, იულისს, 24 დღესა, 1783 წელსა BCDR.

[ფიცის ნიმუში]

სახე, რომლისაებრ უგანათლებულესობა მისი, მეფე ქართლისა და კახეთისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩი ჰყოფს ფიცითსა აღთქმასა ერთგულობასა ზედა მისისა იმპერატორების დიდებულებისასა, თჳთმპყრობელისა ყოველისა რუსეთისასა და აღსარებასა მფარუელობისა და უზენაესისა ჴელმწიფებისა იმპერატორთასა მეფეთა ზედა ქართლისა და კახეთისათა[1]

მე უკუე ქუემო ჰჴსენებული აღუსთქუამ[2] და ვფიცავ[3] ამას ყოველისა შემძლებელითა ღუთითა წინაშე წმინდისა[4] სახარებისა მისისა, ვითარმედ მნებავს და თანამდებცა ვარ მისისა[5] იმპერატორების[6] დიდებულებისა, ყოველად უბრწყინვალესისა და უმპყრობელესისა, დიდისა[7] ჴელმწიფისა იმპერატრიცაჲსა და თჳთმპყრობელისა ყოველისა რუსეთისა ეკატერინა[8] ალექსიენაჲსა და მისისა ყოველად საყუარელისა ძისა, ყოველად უბრწყინუალესისა ჴელმწიფისა ცესარევიჩისა და დიდისა კნიაზისა პაველ პეტროვიჩისა, ყოველისა რუსეთისა საიმპერატოროჲსა ტახტისა ჰსჯულიერისა მემკჳდრისა და ყოველთა მაღალთა მოსაყდრეთა მის ტახტისათჳს, რათა ეყო ერთგულ, სარწმუნო და კეთილის მწადნელ.

აღვიარებ სახელითა ჩემითა, მემკჳდრეთა და მენაცულეთა ჩემთა[9] და ყოველთა[10] სამეფოთა[11] და სამფლობელოთა ჩემთა საუკუნოდ უმაღლესსა მფარუელობასა და უზენაესსა ჴელმწიფებასა[12] მისისა იმპერატორების დიდებულებისა და ყოველთა მაღალთა მოსაყდრეთა მისთასა ჩემ ზედა და მოსაყდრეთა ჩემთა, ქართლისა და კახეთისა მეფეთა ზედა, რომლისაცა შედგომითა[13] განვაგდებ ყოველსა ჩემზედა და სამფლობელოთა ჩემთა ზედა ვითართამე[14] მისაღებელთა ტიტლოთა, ანუ წინადადებათა ვითარისა-

---

[1] ეს სათაური არ არის BCR-მი. ი. ღოლიძის გამოცემაში აღდგენილია ჩვენ მიერ მიწოდებული ფოტოპირის მიხედვით (გე. 473 მდრ. 639). [2] აღეპსთქუამ CDR. [3] ეიფიცაე BP; ეპჴუცაე CDR. [4] წმიდისა DR. [5] მისის B. [6] იმპერატორობის C. [7] დიდის C. [8] ეკატერინა BC. [9] მემკჳდრეთა და მენაცულეთა ჩემთა<B. [10] და ყოველთა <B. [11] სამეუფოთა C. [12] ჴელმწიფობასა B. [13] შემდგომითა C. [14] ვითარმე C.

მე უფლებისა, ანუ ჴელმწიფებისა სხეათა ხელმწიფეთა და მპყრობელთასა უარეყოფ[15] მყარულებასა[16] მათსა.

შევიკრ3 წმინდითა[17] ქრისტეანებრითა სჯ3ილისითა ჩემითა, ვითარმედ მტერთა რუსეთისა სახელმწიფოჲსათა ვრაცხლე[18] საკუთრად მტრად ჩემდა, ვითარმედ ვიყო მორჩილ და მზა ყოველსა შინა დროსა, სადაცა[19] სახმარ ვიყო მსახურებასა შინა მისისა იმპერატორების[20] დიდებულებისასა და ყოელისა რუსეთისა სახელმწიფოჲსასა და ამას შინა ყოველითურთ არა შევიწყალო სიცოცხლე[21] ჩემი ვიღრე უკანასკნელ წუეთაღმდე სისხლისა.

სამ3ელროთა და სამოქალაქოთა მისისა დიდებულებისა მთავართა მიმარი და მსახურთა ვიქცეოდე უმწუერუალესითა თანჴმობითა[22].

და უკეთუ ვითარიმე საწყენი სარგებელისა და დიდებისა მისისა დიდებულებისა და მისის[23] იმპერიისა ვპსცნა[24] საქმჲჲ ანუ პაზრი, მყის გაჩუაცხადო იგი.

მოკლედ უკე ვიტყ3: ესრეთ ვიქცეოდე, ვითარცა ერთმორწმუნე რუსეთისა ერთადმი და შეკრულებისა ძლით ჩემისა განპსჯითა[25] მფარულობისა და უზენაესისა ჴელმწიფებისა მისის[26] იმპერატორების დიდებულებისათა შესაბამ და თანამდებობით.

ხოლო დასასრულ ჩემისა ამის ფიცისა ამბორს უყოფ სიტყუასა[27] დ[illegible]უარსა მაცხოვრისა[28] ჩემისასა, ამინ!

მსახურებს[29] სახე ესე ყოფადთაცა შინა შემდგომთა მეფეთა ქართლისა და კახეთისათა, ყოფისათ3ს ფიცითისა აღთქმისა მეფობად მომაჳალთა, ღმრთ-იგი მიიღებენ დამტკიცებითისა წიგნსა, დროშათა[30] და ინვესტიტურთა, ბოძებულთა[31] რუსეთისა საიმპერატორჲდ-საგან კარისა.

რომლისაცა დასარწმუნებელად[32] ქუემო ხომწერელთა, სრულისა ძალისა მქონებელთა, მებრ ძალისა სრულ ძალ-მქონებლობითა, მოვაწერეთ სახესა ამას ბჭდა და[33] დავბეჭდეთ ბეჭდითა ჩუენითა. თუესა იულისსა, დღესა 24, წელსა 1783. წმიდის გიორგის კრებოსტი[34].

Павел потемкин (ბეჭედი)

თაჳადი იოანე ბაგრატიონი (ბეჭედი)

თაჳადი გარსევან ჭავჭავაძე (ბეჭედი)

---

[15] უარეჰყოფ CDR. [16] ჴელმწიფებისა CR [17] წმიდითა CDR. [18] ვჰრაცხლე BC. [19] ხადაც BP. [20] იმპერატორობის C. [21] სიცოცხლეჲ DR. [22] თანასჰობითა BP. [23] მისისა BCD. [24] ესცნა B. [25] განსჯითა B. [26] მისისა CDR. [27] სიტყუას C. [28] მაცხოვრისასა C. [29] პშსახურებს CD. [30] <BP. [31] ბოძებულსა CD. [32] დასარწმუნებლად B [33] <D. [34] თუესა იულისსა დღესა 24 წელსა 1783 წმიდის გიორგის კრებოსტი—თუესა იულისსა 24 დღესა, 1783 წელსა. გიორგის ცხებში B; გიორგის ცხებში, იულისს. 24 დღესა. 1783 წელსა CDR; თუჱსა იულისსა 24 დღესა 1783 წელსა გიორგის ცხებში. ჴელი ასე აწერია P.

შესასრულებელი არტიკული*

ვინათგან მეფენი ქართლისა და კახეთისანი ძუელით დროთგან იგჳრგჳნოსნებიან სამეფოთა გჳრგჳნითა და იცხებულებიან სამეფოსა ზედა წმიდითა მირონითა, ამისთჳს მისი იმპერატორების დიდებულება სახელითა თჳსითა და მონაცულეთა თჳსისა საიმპერატოროსა ტახტისათა არა ოდენ ყოვლად უმოწყალესობით ნება ჰსცემს მოჴსენებულთა მეფეთა ჴმარებასა ამის სამღუდელოსა წესისასა, არამედ კვალად უმეტესსა დამტკიცებასა უსაკუთრესისა თჳსისა კეთილ-ნებობისასა უბოძებს მათ, გარდა სხუათა ნიშანთა, იმპერატორულთა ინვესტიტურათა, სამეფოთა პირობათა შინა დადებულთა, ჩუეულებითსაცა სამეფოსა გჳრგჳნსა, რომელსაცა, ვითარცა მისი სიმაღლე — აწ მფლობელი მეფე ირაკლი მეორე ჴმარებულ ჰყოფს, ეგრეთვე უგანათლებულესნიცა მონაცულენი მისნი სათანადო არიან გჳრგჳნოსნებად.

მისი სიმაღლე მეფე ირაკლი, ამას უმაღლესსა მოწყალებასა მისის იმპერატორების დიდებულებისასა ღირს თანამდებობითითა კეთილ-ნებობითა და მადლობითა მიმღებელი, აღჰსთქუამს სახელითა თჳსითა და მენაცულეთა თჳსთათა, რომელ წესსა ამას სამღუდელოსა, მენაცულეთა მათ თჳსისა სამეფოსათა გჳრგჳნოსნებასა და ცხებასა არა უწინარეს სრულ ჰყოფენ, ვიდრემდის არა ჰყონ ტრაკტატით განწესებული ფიცი ერთგულებასა ზედა ყოვლისა რუსეთის საიმპერატოროს ტახტისასა და არ მიიღონ დასამტკიცებელი იმპერატორული წერილი და ინვესტიტური.

. არტიკულნი ესე შესარაცხუელ არიან ყოუად შესაბამად რიცხჳსადმი სხუათა ტრაკტატსა შინა მდებარეთასა, რომლისაცა დასამტკიცებელად სრულის ძალის მქონებელთა, დამტკიცებისადმი ტრაკტატისა მის

---

* ქვეყნდება პირველად. სათაური და ხაზგასმული სიტყვები დედანში ასომთაერულითაა.

მიცემულითა მათდა, სრულ ძალ-მქონებლობითა მოაწერეს და ბეჭდებითა თჳსითა ღაამტკიცეს სამეუოსა ქალაქსა ტუილისს იანუარს, 24 ღღესა 1784 წელსა.

Павел потемкин (ბეჭედი)
თავაღი იოანე ბაგრატიონი (ბეჭედი)
თავაღი გარსევან ჭავჭავაძე (ბეჭედი)

[სარატიფიკაციო სიგელი]

ა. [ხელმეკრულების 13 მუხლის სარატიფიკაციო ტექსტის შესაეალი][1]

ყოველად უგანათლებულესი, უთჳთმპყრობელესი, დიდი ჴელმწიფე იმპერატრიცა ეკატირინა ალექსივნა, მპყრობელი ყოველისა რუსეთისა, მოსკოეისა, კიეეისა, ელადიმირისა[2], ნოვოღოროდისა; მეფა ყაზანისა, მეფა ასტრახნისა, მეფა სიბირისა; ჴელმწიფა პსკოვისა და დიდი მთავრინა სმოლენსკისა, მთავრინა ესტლანდიისა, ლიფლანდიისა, კორელისა, თვერისა, იუღორსკისა, პერმსკისა, ვიატსკისა[3], ბოლღარისა[4] და სხუათა; ჴელმწიფა და დიდი მთავრინა ნოვოღოროდის ნიზოეის[5] ქუეყანათა, ჩერნიგოვისა, რეშანისა, როსტოვისა, იაროსლავისა, ბელაოზერისა, უდორისა, ობდორისა, კონდიისა და ყოელისა ჩრდილოეთის[6] კერძოთა მბრძანებელი და ჴელმწიფა იევრიისა ქუეყანისა, ქართლისა და საქართუელოსა თავადთა და ყაბართოს ქუეყნისა, ჩერქეზთა და მთიურთა[7] თავადთა და სხუათა მემკჳდრე, ჴელმწიფე და მფლობელი;

—ირაკლი მეორე, წყალობითა ღუთისათა და თქუენის იმპერატორების დიდებულებისა კეთილ-ნებობითა მეუე ქართლისა, მეფე კახეთისა, მემკჳდრე-მფლობელი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა[8] და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა.

თქუენმა იმპერატორებისა დიდებულებამან მიიღო ყოველად უმოწყალესობით თხოვა ჩუენი, უსამღუდელოესისადმი საყდრისა თქუენისა მორთმეული, მიღებისათჳს ჩუენისა და მონაცუალეთა ჩუენთასა, ყოველითა სამეფოთა და სამფლობელოთა ჩუენითა, ყოველად უმაღლესსა მფარუელობასა შინა თქუენსა და მო-

---

[1] ეს შესაეალი არ არის გამოქვეყნებული ი. ცინცაძის გამოცემაში. [2] დიმირისა(?) b. [3] ეიატკისა B. [4] ბოლღარიისა B. [5] ნოეოღოროდისა, ნიზოეისა B. [6] ჩრდილოეთისა B. [7] მთიულთა B. [8] მამაქისა.

ნაცულეთა[9] საყდრისა თქუენის იმპერატორებისათა, აღსარებითა კერძოჲთ ჩუენით უზენაესისა ჴელმწიფებისა[10] ყოვლისა რუსეთისა იმპერატორთასა მეფეთა ზედა ქართლისათა და ყოველთა ზედა სამფლობელოთა მათთა, მონარხობითითა თქუენითა ჩუენდამო[11] წყალობითა და მოწყალებითა ინებეთ დამტკიცება ახლითა წინდითა, რომელიცა გამტკიცდა თქუენის იმპერატორების დიდებუ-ლებისა[12] სრულის ძალის მქონებელისაგან[13] და ჩუენ მიერთა სრულის ძალის მქონებელთაგან დღესასწაულობითითა პირობითა, რომელნიცა არიან აქა შემოსხმულ ლექსითი-ლექსად.

[ხელშეკრულების 13 მუხლის სარატიფიკაციო ტექსტის დასკვნა]

მიმცემელი ღირს-თანამდებობითისა კრძალულებისა ესოდენთა თქუენის იმპერატორების დიდებულებისა მოწყალებათა ჩუენდამო, ტომთა და ერთა ჩუენთა ზედა ჩუენებულთათჳს, ჩუენ დღესასწაულობითთა ამათ მოქმედებათა, ჴელითა ჩუენითა მოწერილთა და სამეფოჲთა ბეჭდითა ჩუენითა განმტკიცებულთა, მიმღებელი და დამამტკიცებელი ყოველთა ქმნილთა განწესებულთა ჩუენთა სრულის ძალის მქონებელთაგან აღვიარებთ, ვითარმედ იგი კმა-ჰყოფს სრულებით წადილსა ჩუენსა და იმედეულ გუყოფს დროთა აწინდელთა და შემდგომთა სახლისა და მამულისა ჩუენისა განსუენებათა და კეთილდღეობათა, რომლისათჳსცა აღვჰსთქუამთ მეფობითითა სიტყჳთა ჩუენითა წინაშე ღუთისა ყოვლისა შემძლებელისა, წინაშე უსამღუდელოესისა თქუენის იმპერატორების საყდრისა და წინაშე პირსა ყოვლისა სოფლისასა ჩუენთჳს, და მენაცულეთა ჩუენთა და ყოვლისა სამეფოსა და სამფლობელოსა ჩუენისათჳს, ვითარმედ ყოველი პირობასა ამას შინა აღთქმული ნამდჳლსა[14] ძალსა და სწორესა გულისხმის-ყოფასა შინა იქმნების წმიდად, მრთლად და დაუჴსნელად დაცული და აღსრულებული.

დასასრულ ამისა მოწყალებისა და კეთილ-ნებობისა თქუენს იმპერატორების დიდებულებას მივაბარებთ თავსა ჩუენსა და სამეფოსა სახლსა ჩუენსა ყოველითურთ სამფლობელოჲთ ჩუენით.

---

[9] მენაცულეთა B. [10] ჴელმწიფისა B. [11] + თქუენითა ჩუენდამო D. [12] დიდებულების B. [13] მქონებლისაგან B. [14] ნამდჳლისა CD.

საკასტოსა ქალაქსა შინა ჩუენსა ტფილისს, თთუესა იანუარსა 24 დღესა, 1784 წელსა შობისაგან ქრისტესა, მეუობისა ჩუენისა მეორმოცესა წელსა.

ერეკლე
თავადი ორბელიანი დავით
თავადი ქაიხოსრო ჩოლოყოვი

[სეპარატული არტიკულების სარატიფიკაციო ტექსტის შესავალი]

ყოველად უგანათლებულესი, უთჳთმპყრობელესი დიდი ჴელმწიფე იმპერატრიცა ეკატერინა ალექსიევნა, მპყრობელი ყოელისა რუსეთისა, მოსკოვისა, კიევისა, ველიმირისა, ნოვგოროდისა, მეფა ყაზანისა, მეფა ასტრახნისა[15], მეფა სიბირისა; ჴელმწიფა პსკოვისა და დიდი მთავრისა სმოლენსკისა, მთავრინა ესტლანდიისა, ლიფლანდიისა, კორელისა, ტვერისა, იუღორსკისა, პერმსკისა, ვიატკისა, ბოლღარისა და სხუათა, ჴელმწიფა და დიდი მთავრისა ნოვოლოროდის ნიჰოვის ქუეყანათა, ჩერნიგოვისა, რეზანისა[16], როსტოვისა, იაროსლავისა, ბელაოზერისა, უდორისა, ობდორისა, კონდიისა და ყოელისა ჩრდილოეთის კერძოთა მბრძანებელი და ჴელმწიფა იყერიისა ქუეყანისა, ქართლისა და საქართუელოსა თავადთა და ყაბართოს[17] ქუეყნისა[18], ჩერქეზთა და მთიურთა თავადთა და სხუათა მემკჳდრე, ჴელმწიფე და მფლობელი;

—ირაკლი მეორე წყალობითა ღუთისათა და თქუენის იმპერატორების დიდებულებისა კეთილ-ნებობითა მეფე ქართლისა, მეფე კახეთისა, მემკჳდრე—მფლობელი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა. მთავარი კაკისა, მთავარი შამახისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა.

ვითარცა განწესებასა ზედა სრულის ძალის მქონებელთასა თქუენის იმპერატორების დიდებულებისა და ჩუენთა ძალის მქონებელთაგან პირობისა მიღებისათჳს ჩუენისა[19] სამეფოთ და სამფლობელოთ ჩუენით უმაღლესსა მფარუელობასა ქუეშე თქუენის იმპერატორების დიდებულებისასა და უბესაესისა ჴელმწიფებისა უმჯობესისათჳს სარგებელისა ჩუენისა დაიმტკიცნენ ოთხნი სეპარატისა არტიკულნი სახელით.

---

[15] ასტრახანისა CD. [16] რეაზანისა CD. [17] ყაბარდოს C. [18] ქუეყანისა D. [19] ჩუენის C.

[სეპარატული არტიკულების სარატიფიკაციო ტექსტის დასკვნა]

ჩუენ მიმღებელნი ამათნი, თანამდებობითითა კრძალულებითა დამამტკიცებელნი ყოვლისა მის, რაჲცა ჩუენთა სრულის ძალის მქონებელთაგან მუნ განიწესნენ, აღუსთქუამთ მეუობითითა სიტყჳთა ჩუენითა ღონითა ამის მოქმედებისათა, რომელიცა ჴელითა ჩუენითა მოწერილ არს და სამეუოთა ბეჭდითა ჩუენითა განმტკიცებულ, წინაშე ღუთისა და უსამღუდელოესისა[20] და თქუენის იმპერატორების[21] საყდრისა, ჩუენთჳს და მონაცულეთა ჩუენთათჳს და ყოვლისა სამეფოსა და სამფლობელოსა ჩუენისათჳს, წმიდად მრთელად[22] და[23] დაუჴნელად დაცუად და აღსრულებად.

დასასრულ ამის მოწყალებისა და კეთილ-ნებობისა თქუენს[24] იმპერატორების დიდებულებას მივაბარებთ თავსა ჩუენსა და სამეფოსა სახლსა ჩუენსა ყოვლითა სამფლობელოჲთა ჩუენითა.

საგახტოსა ქალაქსა შინა ჩუენსა ტფილისს, თთუესა იანუარსა 24, წელსა შობითგან ქრისტესა 1784, მეფობისა ჩუენისა მეორმოცესა წელსა

ერეკლე

თავადი ორბელიანი დაჳით

თავადი ქაიხოსრო ჩოლოყოჲი

---

[20] უსაღმუდელოესისა D. [21] იმპერატორებრის C. [22] მართლად C. [23] <D. [24] თქუ℘ნის C.

Во имя Бога всемогущаго, единаго въ Троицѣ святѣи славимаго.

Отъ давняго времяни Всероссійская Имперія по единовѣрію съ Грузинскими народами служила защитою, помощію и убѣжищемъ всѣмъ народамъ и Свѣтлѣйшимъ Владѣтелямъ ихъ противъ угнѣтеній, коимъ они отъ сосѣдей своихъ подвержены были. Покровительство Всероссійскими Самодержцами Царямъ Грузинскимъ, роду и подданнымъ ихъ даруемое, произвело ту зависимость послѣднихъ отъ первыхъ, которая наипаче оказывается изъ самаго Россійско-ИМПЕРАТОРСКАГО титула. ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО нынѣ благополучно Царствующая, достаточнымъ образомъ изъявила Монаршее Свое къ симъ народамъ благоволеніе и великодушный о благѣ ихъ промыслъ сильными Своими стараніями приложенными о избавленіи ихъ отъ ига рабства, и отъ покосной дани отроками и отроковицами, которую нѣкоторые изъ сихъ народовъ давать обязаны были, и продолженіемъ Своего Монаршаго призрѣнія ко владѣтелямъ оныхъ. Въ семъ самомъ расположеніи снизходя на прошенія ко престолу ЕЯ принесенныя отъ Свѣтлѣйшаго Царя Карталинскаго и Кахетинскаго Ираклія Теймуразовича, о принятіи Его со всѣми Его наслѣдниками и преемниками, и со всѣми Его царствами и областями въ Монаршее покровитель-

ⴱⴻⴳⵓⵏⵓⵔⵜ ⵔⵓⵙⵓⵏⵓⵔⵜ ⵗⵓⵔⵓⵏⵓⵔⵜ ⵜⵓⵏ
ⵜⵓⵔⵗⵓⵜⵓⵏⵓⵔⵜ ⵔⵓⵔⵓⵏⵓⵔⵜ ⵃⵔⵓⵏⵓⵔⵜⵔⵓⵏⵓⵔⵜ
ⵗⵓⵏⵓⵔⵜ ⵜⵓⵏⵓⵔⵜ ⵜⵓⵗⵓⵜⵓⵏⵓⵔⵜ ⵗⵓⵏⵓⵔⵜ ⵜ

ⵗⵓⵔⵜⵓⵏⵓⵔⵜ ⵔⵓⵙⵓⵏⵓⵔⵜ ⵗⵓⵔⵓⵏⵓⵔⵜ ⵜⵓⵏ ⵗⵓⵔⵗⵓⵜⵓⵏⵓⵔⵜ ⵔⵓⵔⵓⵏⵓⵔⵜ ⵗⵓⵏⵓⵔⵜ ⵜⵓⵏ ⵜ

вительство ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА и ЕЯ Высокихъ наслѣдниковъ и преемниковъ, съ признаніемъ верховной власти Всероссійскихъ Императоровъ надъ Царями Карталинскими и Кахетинскими, Всемилостивѣйше восхотѣла поспѣшествовать и заключить съ помянутымъ Свѣтлѣйшимъ Царемъ дружественный договоръ, посредствомъ коего, съ одной стороны Его Свѣтлость именемъ Своимъ и Своихъ преемниковъ, признавая верховную власть и покровительство ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА и Высокихъ ЕЯ преемниковъ надъ Владѣтелями и народами Царствъ Карталинскаго и Кахетинскаго и прочихъ областей къ нимъ принадлежащихъ, ознаменилъ бы торжественнымъ и точнымъ образомъ обязательства Свои въ разсужденіи Всероссійской Имперіи; а съ другой ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО такожде могла бы ознаменить торжественно каковыя преимущества и выгоды отъ щедрой и сильной ЕЯ десницы дарующся помянутымъ народамъ и Свѣтлѣйшимъ ихъ Владѣтелямъ.

Къ заключенію таковаго договора ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО уполномочить изволила Свѣтлѣйшаго Князя Римскія Имперіи Григорья Александровича Потемкина, войскъ Своихъ Генерала-Аншефа, повелѣвающаго легкою конницею регулярною и не регулярною и многими другими военными силами, Сенатора, Государственной Военной Коллегіи Вице-Президента, Астраханскаго, Саратовскаго, Азовскаго

и

и Новороссійскаго Государева Намѣстника, Своего Генерала-Адъютанта и Дѣйствительнаго Камерѣ-гера, Кавалергардскаго корпуса Порутчика, Лейбъ-гвардіи Преображенскаго полку Подполковника, главнаго Начальника мастеровой Оружейной палаты, Кавалера орденовъ, Святыхъ, Апостола Андрея, Александра Невскаго, военнаго Святаго Великомученика Георгія и Святаго равноапостольнаго Князя Владимира большихъ крестовъ; Королевскихъ Прускаго Чернаго, и Польскихъ Бѣлаго Орловъ, и Святаго Станислава, Шведскаго Серафимовъ, Датскаго Слона и Голстинскаго Святыя Анны, со властію, за отсутствіемъ своимъ избрать и снабдить полною мочью отъ себя, кого онъ за благо разсудитъ; который по тому избралъ и уполномочилъ Превосходительнаго господина отъ арміи ЕЯ· ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Генералъ-Порутчика, войсками въ Астраханской губерніи командующаго, ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Дѣйствительнаго Каммерѣгера и орденовъ Россійскихъ, Святыхъ Александра Невскаго, военнаго Великомученика и побѣдоносца Георгія и Голстинскаго Святыя Анны Кавалера Павла Потемкина; а Его Свѣтлость Карталинскій и Кахетинскій Царь Ираклій Теймуразовичь избралъ и уполномочилъ съ Своей стороны ихъ Сіятельствъ Своего генерала отъ лѣвой руки, Князя Ивана Константиновича Багратіона и Его Свѣтлости Генерала-Адъютанта Князя Гарсевана Чавчавадзева. Помянутые Полномочные

ные приступивъ съ помощію Божіею къ дѣлу и размѣнявъ взаимныя полномочія, по силѣ ихъ постановили, заключили и подписали слѣдующіе артикулы.

Артикулъ первый.

Его Свѣтлость Царь Карталинскій и Кахетинскій именемъ Своимъ, наслѣдниковъ и преемниковъ Своихъ, торжественно на всегда отрицается отъ всякаго Васальства, или подъ какимъ бы то титуломъ не было отъ всякой зависимости отъ Персіи или иной Державы; и симъ объявляетъ предъ лицемъ всего свѣта, что Онъ не признаетъ надъ Собою и преемниками иннаго Самодержавія, кромѣ верховной власти и покровительства ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА и Ея Высокихъ наслѣдниковъ и преемниковъ престола Всероссійскаго ИМПЕРАТОРСКАГО, обѣщая тому престолу вѣрность и готовность пособствовать пользѣ Государства во всякомъ случаѣ, гдѣ отъ него то требовано будетъ.

Артикулъ вторый.

ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО, пріемля со стороны Его Свѣтлости толь чистосердечное обѣщаніе, равномѣрно обѣщаетъ и обнадеживаетъ ИМПЕРАТОРСКИМЪ Своимъ словомъ за Себя и преемниковъ Своихъ, что милость и покровительство ихъ отъ Свѣтлѣйшихъ Царей Карталинскихъ и Кахетинскихъ никогда отъемлемы не будутъ. Въ

Въ доказательство чего ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВО даетъ ИМПЕРАТОРСКОЕ Свое ручательство на сохраненіе цѣлости настоящихъ владѣній Его Свѣтлости Царя Ираклія Теймуразовича, предполагая распространить піаковое ручательство и на такія владѣнія, кои въ теченіи времяни по обстоятельствамъ пріобрѣтены и прочнымъ образомъ за нимъ утверждены будутъ.

Артикулъ третій:

Въ изъявленіе того чистосердечія, съ каковымъ Его Свѣтлость Царь Карталинскій и Кахетинскій признаетъ верховную власть и покровительство Всероссійскихъ Императоровъ, поставлено, что помянутые Цари, вступая наслѣдственно на царство ихъ, имѣютъ тотъ часъ извѣщать о томъ Россійскому Императорскому Двору, испрашивая чрезъ Посланниковъ своихъ Императорскаго на царствѣ подтвержденія съ инвеституроюю состоящею въ грамотѣ, знамени съ гербомъ Всероссійской Имперіи, имѣющимъ внутри себя гербъ помянутыхъ царствъ, въ саблѣ, въ повелительномъ жезлѣ и въ мантіи или епанчѣ горностаевой. Сіи знаки или Посланникамъ вручены будутъ, или же чрезъ пограничное Начальство доставлены будутъ къ Царю, который при полученіи ихъ, въ присутствіи Россійскаго Министра долженствуетъ торжественно учинить присягу на вѣрность и усердіе къ Россійской Имперіи и на признаніе верховной власти и по-

покровительства Всероссійскихъ Императоровъ, по формѣ прилагаемой при семъ Трактатѣ. Обрядъ сей и нынѣ исполненъ да будетъ со стороны Свѣтлѣйшаго Царя Ираклія Теймуразовича.

Артикулъ четвертый.

Для доказательства, что намѣренія Его Свѣтлости въ разсужденіи толь тѣснаго Его соединенія со Всероссійскою Имперіею, и признанія верховной власти и покровительства Всепресвѣтлѣйшихъ тоя Имперіи обладателей суть непорочны, обѣщаетъ Его Свѣтлость, безъ предварительнаго соглашенія съ главнымъ пограничнымъ Начальникомъ и Министромъ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, при немъ акредитуемымъ; не имѣть сношенія съ окрестными Владѣтелями; а когда отъ нихъ пріѣдутъ посланцы или присланы будутъ письма, оныя принимая совѣтовать съ главнымъ пограничнымъ Начальникомъ и съ Министромъ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА, о возвращеніи таковыхъ посланцовъ и о надлежащей ихъ Владѣтелямъ отповѣди.

Артикулъ пятый.

Чтобъ удобнѣе имѣть всякое нужное сношеніе и соглашеніе съ Россійскимъ Императорскимъ Дворомъ, Его Свѣтлость Царь желаетъ имѣть при томъ Дворѣ Своего Министра или резидента; а ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО милостиво то пріемля обѣщаетъ, что оный при Дворѣ Ея

при-

принимаемъ будетъ на ряду съ прочими Владѣтельныхъ Князей Министрами равнаго ему карактера, и сверхъ того соизволяетъ и съ Своей стороны содержать при Его Свѣтлости Россійскаго Министра или Резидента.

Արտիկուլ՝ վեցերորդ։

Ի՛նքնիշխանն Վրաստանի ընդունի զհամարումն եւ զպատիւն, որ ի վերայ ազգացն այլոց հաստատեալ է ի Տէրութեան Ռուսաստանի, եւ ինքն ամենայն ազգաց Վրաստանի, որ ի ներքոյ իշխանութեան նորա են, զհամարումն եւ զպատիւն ընդունելոց ի Տէրութենէ Ռուսաստանի, եւ ի Վրաստան հաստատելոց ի Տէրութենէ Ռուսաստանի։

Артикулъ шестый.

ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО пріемля съ благоволеніемъ признаніе верховной ЕЯ власти и покровительства надъ царствами Карталинскимъ и Грузинскимъ, обѣщаетъ именемъ Своимъ и Преемниковъ Своихъ. 1е. Народы тѣхъ царствъ почитать пребывающими въ тѣсномъ союзѣ и совершенномъ согласіи съ Имперіею ЕЯ, и слѣдственно непріятелей ихъ признавать за Своихъ непріятелей; чего ради миръ съ Портою Оттоманскою, или Персіею, или иною Державою и областію заключаемый, долженъ разпространяться и на сіи покровительствуемые ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВОМЪ народы. 2е. Свѣтлѣйшаго Царя Ираклія Теймуразовича и Его дому наслѣдниковъ и потомковъ сохранять безперемѣнно на царствѣ Карталинскомъ и Кахетинскомъ. 3е. Власть со внутреннимъ управленіемъ сопряженную, судъ и разправу, и сборъ податей предоставить Его Свѣтлости Царю въ полную Его волю и пользу, запрещая Своему военному и гражданскому начальству вступаться въ какія либо разпоряженія.

Артикулъ седьмый.

Его Свѣтлость Царь пріемля съ достодолжнымъ благоговѣніемъ толь милостивое со стороны ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА обнадеживаніе, обѣщаетъ за Себя и потомковъ Своихъ: 1е. Быть всегда готовымъ на службу ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА съ войсками Своими. 2е. Съ начальниками Россійскими обращаяся во всегдашнемъ сношеніи по всѣмъ дѣламъ до службы ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА касающимся, удовлетворять ихъ требованіямъ и подданныхъ ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА охранять отъ всякихъ обидъ и притѣсненій. 3е. Въ опредѣленіи людей къ мѣстамъ и возвышеніи ихъ въ чины отмѣнное оказывать уваженіе на заслуги предъ Всероссійскою Имперіею, отъ покровительства коея зависитъ спокойствіе и благоденствіе Царствъ Карталинскаго и Кахетинскаго.

Артикулъ осьмый.

Въ доказательство особливаго Монаршаго благоволенія къ Его Свѣтлости Царю и народамъ Его, и для вящшаго соединенія съ Россіею сихъ единовѣрныхъ народовъ, ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО соизволяетъ, чтобъ Католикосъ или начальствующій Архіепископъ ихъ состоялъ мѣстомъ въ числѣ Россійскихъ Архіереевъ въ осьмой степени; имянно послѣ Тобольскаго; Всемилостивѣйше жалуя ему на всегда титулъ Свяшѣйшаго Синода Члена; о управленіи же Грузинскія церкви и отношеніи,

шенiи, каковое долженствуетъ быть къ Синоду россiйскому, о томъ составится особливый артикулъ.

Артикулъ девятый.

Простирая милость Свою къ подданнымъ Его Свѣтлости Царя, Князьямъ и дворянамъ, ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЕЛИЧЕСТВО установляетъ, что оные во Всероссiйской Имперiи будутъ пользоваться всѣми тѣми преимуществами и выгодами, кои россiйскимъ благороднымъ присвоены; а Его Свѣтлость пріемля съ благодарностiю толь милостивое къ подданнымъ Его снисхожденiе, обязывается прислать ко Двору ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА списки всѣхъ благородныхъ фамилiй, дабы по онымъ можно было знать въ точности, кому таковое отличное право принадлежитъ.

Артикулъ десятый.

Постановляется, что всѣ въ обще уроженцы Карталинскiе и Кахетинскiе могутъ въ россiи селиться, выѣзжать и паки возвращаться безвозбранно; плѣнные же, естьли оные оружiемъ или переговорами у Турокъ и Персiянъ, или другихъ народовъ освобождены будутъ, да отпущятся во свободу по ихъ желанiямъ, возвращая только издержки на ихъ выкупъ и вывозъ; сiе самое и Его Свѣтлость Царь обѣщаетъ исполнять свято въ разсужденiи россiйскихъ подданныхъ въ плѣнѣ къ сосѣдамъ попадающихся.

Арти-

Артикулъ первый надесять.

Купечество Карталинское и Кахетинское имѣетъ свободу отправлять свои торги въ Россіи, пользуяся тѣми же правами и преимуществами, коими природные Россійскіе подданные пользуются; взаимно же Царь обѣщаетъ постановить съ главнымъ Начальникомъ пограничнымъ, или съ Министромъ ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА о всемѣрномъ облегченіи купечества Россійскаго въ торгѣ ихъ въ областяхъ Его, или въ проѣздѣ ихъ для торгу въ другія мѣста; ибо безъ таковаго точнаго постановленія и условіе о выгодахъ Его купечества мѣста имѣть не можетъ.

Артикулъ вторый надесять.

Сей договоръ дѣлается на вѣчныя времена; но ежели что либо усмотрено будетъ нужнымъ перемѣнить или прибавить для взаимной пользы, оное да возъимѣетъ мѣсто по обоюдному соглашенію.

Артикулъ третій надесять.

Ратификаціи на настоящій Трактатъ должевопослѣдуютъ размѣнены быть въ шесть мѣсяцовъ отъ подписанія его, или и скорѣе, буде возможно.

Въ достовѣріе чего нижеподписавшіеся Полномочные, по силѣ ихъ полныхъ мочей, подписали сіи артикулы и приложили къ нимъ свои печати въ Георгіевской крѣпости, Іюля 24 дня 1783 года.

На подлинномъ подписано:

Павелъ Потемкинъ.
Князь Иванъ Багратіонъ.
Князь Гарсеванъ Чавчавадзевъ.

Образецъ,

Образецъ, по которому Его Свѣтлость Царь Карталинскій и Кахетинскій Ираклій Теймуразовичь учинитъ клятвенное обѣщаніе на вѣрность ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ Самодержицѣ Всероссійской и на признаніе покровительства и верьховной власти Всероссійскихъ Императоровъ надъ Царями Карталинскими и Кахетинскими.

Азъ нижеименованный обѣщаюся и кленуся Всемогущимъ Богомъ предъ святымъ его Евангеліемъ въ томъ, что хощу и долженъ ЕЯ ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ Всепресвѣтлѣйшей и Державнѣйшей Великой Государынѣ Императрицѣ и Самодержицѣ Всероссійской ЕКАТЕРИНѢ АЛЕКСѢЕВНѢ, и ЕЯ любезнѣйшему Сыну Пресвѣтлѣйшему Государю Цесаревичу и Великому Князю ПАВЛУ ПЕТРОВИЧУ законному Всероссійскаго Императорскаго Престола Наслѣднику и всѣмъ Высокимъ Преемникамъ того Престола, вѣрнымъ, усернымъ и доброжелательнымъ быть, признавая именемъ моимъ, наслѣдниковъ и преемниковъ моихъ и всѣхъ моихъ Царствъ и областей на вѣчныя времена Высочайшее покровительство и верьховную власть ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА и ЕЯ Высокихъ Наслѣдниковъ надъ мною и моими преемниками Царями Карталинскими и Кахетинскими, и въ слѣдствіе того отвергая всякое надъ мною и владѣніями моими, подъ какимъ бы то титуломъ или предлогомъ ни было, господствованіе или власть другихъ Го-

Государей и Державъ, и отрицаяся отъ покровительства ихъ обязываюся по чистой моей Христіанской совѣсти, непріятелей Россійскаго Государства почитать за своихъ собственныхъ непріятелей, быть послушнымъ и готовымъ во всякомъ случаѣ, гдѣ на службу ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА и Государства Всероссійскаго потребенъ буду; и въ томъ во всемъ не щадить живота своего до послѣднія капли крови; съ военными и гражданскими ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА Начальниками и служителями обращаться въ искреннемъ согласіи; и ежели какое-либо предосудительное пользѣ и славѣ ЕЯ ВЕЛИЧЕСТВА и ЕЯ Имперіи дѣло или намѣреніе узнаю, тотчасъ давать знать; однимъ словомъ, такъ поступать, какъ по единовѣрію моему съ Россійскими народами, и по обязанности моей въ разсужденіи покровительства и верьховной власти ЕЯ ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА прилично и должно. Въ заключеніи сей моей клятвы цѣлую слова и крестъ Спасителя моего, аминь.

Сей образецъ имѣетъ служить и будущимъ впредь Царямъ Карталинскимъ и Кахетинскимъ для учиненія клятвеннаго обѣщанія при вступленіи ихъ на царство и при полученіи подтвердительной Граматы съ знаками инвеституры отъ Россійскаго Императорскаго Двора жалуемой.

Въ достовѣріе сего нижеподписавшіеся Полномочные, по силѣ ихъ полныхъ мочей, тотъ образецъ

зецъ подписали и приложили къ нимъ свои печати въ Георгіевской крѣпости Іюля 24 дня 1783 года.

Подлинной подписали :

Павелъ Потемкинъ.
Князь Иванъ Багратіонъ.
Князь Гарсеванъ Чавчавадзевъ.

Договоръ.

Переводъ съ имянъ фамилій Карталинскихъ и Кахетинскихъ Князей и дворянъ, присланныхъ отъ Царя Карталинскаго и Кахетинскаго Ираклія Теймуразовича.

Имена Карталинскихъ Князей.

Владѣтель Мухранскій Князь Багратіонъ.
Князь Лбашице.
Князь Іотамовъ.
Князь Палавандовъ.
Князь Чхейзе.
Князь Херхеулизе.
Князь Тактамышевъ.
Князь Бебутовъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Карталинскихъ Князей.

Князь Чембакуріанъ-Орбеліановъ.
Князь Меликовъ.

Князь Г

Князь Авaловъ.
Князь Іоаловъ.
Князь Бегтабеговъ.
Князь Гуржи Ревазовъ.
Князь Доленжовъ.
Князь Везировъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Карталинскихъ Князей.

Князь Эристовъ.
Князь Баратовъ.
Князь Мачабеловъ.
Князь Дайсамизе.
Князь Саазговъ.
Князь Аргутовъ.
Князь Сумбатовъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Карталинскихъ Князе[illegible].

Князь Амилахоровъ.
Князь Давыдовъ Багратіоновъ.
Князь Жеваховъ.
Князь Павленовъ.
Князь Тумановъ.
Князь Хидыровъ Беговъ.
Князь Рашиевъ.
Князь Магаловъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Карталинскихъ Князей.

Князь Циціановъ.
Князь Абашевъ.
Князь Тархановъ-Моуравовъ.
Князь Зурабовъ.
Князь Амиречибовъ.

Князь

Князь Шаликовъ.
Князь Шарвашизе.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Кахетинскихъ Князей.

Князь Чолакаевъ.
Князь Чорчазе.
Князь Макашвиловъ.
Князь Сидамоновъ.
Князь Тусовъ.
Князь Гургенизе.
Князь Сагиновъ.
Князь Химшіевъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Кахетинскихъ Князей.

Князь Абашизе.
Князь Чавчавазе.
Князь Вахваховъ.
Князь Чиндіеровъ.
Князь Авалovъ.
Князь Карадовъ.
Князь Бабадовъ.
Князь Ліонизе.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Кахетинскихъ Князей.

Князь Эндрониковъ.
Князь Вачнадзе.
Князь Орусовъ.
Князь Черкезовъ.
Князь Гурамовъ.
Князь Кобуловъ.
Князь Апхазевъ.
Князь Робитовъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ собственно Царю, описываются ниже сего:

Дворянинъ Шабуровъ.
Дворянинъ Туркистановъ.
Дворянинъ Саказе.
Дворянинъ Сагановъ.
Дворянинъ Габовъ.
Дворянинъ Мурвановъ.
Дворянинъ Абазадзе.
Дворянинъ Корганов.
Дворянинъ Пицхелауровъ.
Дворянинъ Энаклоповъ.
Дворянинъ Шаншіевъ.
Дворянинъ Глурчизе.
Дворянинъ Кобіевъ.
Дворянинъ Гараканизе.
Дворянинъ Коринтеловъ.
Дворянинъ Черкезовъ.
Дворянинъ Чіловъ.
Дворянинъ Іегуловъ.
Дворянинъ Мусхеловъ.
Дворянинъ Мегвинитхуцовъ.
Дворянинъ Саварсимизе.
Дворянинъ Пурцелазе.
Дворянинъ Теришвиловъ.
Дворянинъ Чедилеловъ.
Дворянинъ Гарсевановъ.
Дворянинъ Галатозовъ.
Дворянинъ Ростеваповъ.
Дворянинъ Манучаровъ.
Дворянинъ Унтеловъ.
Дворянинъ Махателовъ.
Дворянинъ Карагозовъ.
Дворянинъ Мирзовъ.
Дворянинъ Зардіевъ.
Дворянинъ Зандукели.
Дворянинъ Арешовъ.
Дворянинъ Турманизе.
Дворянинъ Чомардизе.
Дворянинъ Журуловъ.
Дворянинъ Окромчеделовъ.
Дворянинъ Берцовъ.
Дворянинъ Алексѣевъ.

Дво-

Дворянинъ Маркозовъ.	ф • ქუნიქაძი ხელაური ყოფილი.
Дворянинъ Ларазе.	ф • ქუნიქაძი ჭანეიშე ყოფილი •
Дворянинъ Нахуцровъ.	ф • ქუნიქაძი ჯანაფაჩე ყოფილი •
Дворянинъ Паситовъ.	ф • ქუნიქაძი პატეიშვილი •
Дворянинъ Чаруевъ.	ф • ქუნიქაძი ბურდული ყოფილი •
Дворянинъ Махвилазе.	ф • ქუნიქაძი ჯიხვაძე ყოფილი •
Дворянинъ Заваровъ.	ф • ქუნიქაძი ძმისაშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Чаваровъ.	ф • ქუნიქაძი ჩაქვანი ყოფილი •
Дворянинъ Рчеуловъ.	ф • ქუნიქაძი ბერეთელი ყოფილი •
Дворянинъ Кумсіевъ.	ф • ქუნიქაძი ალანბეგაშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Давыдовъ.	ф • ქუნიქაძი ლეონიძეშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Уркмазовъ.	ф • ქუნიქაძი ანდრეთელი ყოფილი •
Дворянинъ Херодыновъ.	ф • ქუნიქაძი ეისაიშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Тавкелевъ.	ф • ქუნიქაძი ჯყუნიშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Цителовъ.	ф • ქუნიქაძი ჩოთლიშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Ишхневловъ.	ф • ქუნიქაძი პეტრეშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Эларовъ.	ф • ქუნიქაძი ფალავანდიშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Михайловъ.	ф • ქუნიქაძი ყაჩალიშვილი •
Дворянинъ Парiамановъ.	ф • ქუნიქაძი ბენდელიანთ •
Дворянинъ Шаховъ.	ф • ქუნიქაძი ჯიშკეული ყოფილი •
Дворянинъ Дидебулизе.	ф • ქუნიქაძი ანდღულაშვილი •
Дворянинъ Панiевъ.	ф • ქუნიქაძი სიფაშვილიშვილი •
Дворянинъ Орчоникизе.	ф • ქუნიქაძი ქალაქიშვილი •
Дворянинъ Сакварелизе.	ф • ქუნიქაძი ბენდელი ყოფილი •
Дворянинъ Цалкаманизе.	ф • ქუნიქაძი ქართველიშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Бадатовъ.	ф • ქუნიქაძი ფოფხაძისშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Пирадовъ.	ф • ქუნიქაძი ცოლიძე ყოფილი •
Дворянинъ Лорисмеликовъ.	ф • ქუნიქაძი ცქვიტაშვილი •
Дворянинъ Калантровъ.	ф • ქუნიქაძი ჭიკვანაძე ყოფილი •
Дворянинъ Гильдовъ.	ф • ქუნიქაძი ჭიკვიშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Базлизе.	ф • ქუნიქაძი ცოფილიძეული ყოფილი •
Дворянинъ Пашреловъ.	ф • ქუნიქაძი ცქიტა ყოფილი •
Дворянинъ Шавердовъ.	ф • ქუნიქაძი ცქნიქაძე •
Дворянинъ Башовъ.	ф • ქუნიქაძი ჩიტიძე ყოფილი •
Дворянинъ Узназе.	ф • ქუნიქაძი ჩოგნელი ყოფილი •
Дворянинъ Ошновъ.	ф • ქუნიქაძი ხალვაშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Кошетовъ.	ф • ქუნიქაძი ცანავაძისშვილი ყოფილი •
Дворянинъ Григоловъ.	ф • ქუნიქაძი ჭიკანელი ყოფილი •
Дворянинъ Паресосъ.	ф • ქუნიქაძი ჯაფარიძე ყოფილი •
Дворянинъ Годибедовъ.	ф • ქუნიქაძი ჯაფარიძეული ყოფილი •
Дворянинъ Елiозовъ.	ф • ქუნიქაძი ოთარაშვილი ძმა •

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Католикосу.

Дворянинъ Магаловъ.
Дворянинъ Елiозовъ.
Дворянинъ Тухареловъ.
Дворянинъ Карсидзе.
Дворянинъ Тазовъ.
Дворянинъ Кадаговъ.
Дворянинъ Кваліевъ.
Дворянинъ Зумбуладзевъ.
Дворянинъ Укваровъ.
Дворянинъ Бочорадзе.
Дворянинъ Эгазе.
Дворянинъ Лгсабазе.
Дворянинъ Бада.

Ираклiй.
18 Iюня 1783 года.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Эристову.

Дворянинъ Коринтель.
Дворянинъ Лолазе.
Дворянинъ Тулаевъ.
Дворянинъ Хмалазе.
Дворянинъ Утнеловъ.
Дворянинъ Сресули.
Дворянинъ Павленовъ.
Дворянинъ Мруловъ.
Дворянинъ Мачаварьяновъ.
Дворянинъ Алексѣевъ.
Дворянинъ Басиловъ.
Дворянинъ Чубиновъ.
Дворянинъ Татыевъ.
Дворянинъ Мануровъ.
Дворянинъ Цамеловъ.
Дворянинъ Кобiахизе.
Дворянинъ Ганзiелъ.
Дворянинъ Чапаризе.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Баратову.

Дворянинъ Арешовъ.
Дворянинъ Берцновъ.

Дво-

Дворянинъ Садуновъ.
Дворянинъ Наморазе.
Дворянинъ Ламазовъ.
Дворянинъ Гостамовъ.
Дворянинъ Блорзсли.
Дворянинъ Гетасовъ.
Дворянинъ Кипіановъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Мачабелову.

Дворянинъ Рчеуловъ.
Дворянинъ Набигровъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Діасамизеву.

Дворянинъ Махвилазе.
Дворянинъ Гобирехвовъ.
Дворянинъ Хуцовъ.

Ираклій.

18 Іюня 1783 года.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Ціціанову.

Дворянинъ Мегвинетхуцовъ.
Дворянинъ Климіевъ.
Дворянинъ Орчоніакизе.
Дворянинъ Утрутовъ.
Дворянинъ Алибеговъ.
Дворянинъ Давдловъ.
Дворянинъ Сшёловъ.
Дворянинъ Дапкаіевъ.
Дворянинъ Картвеловъ.
Дворянинъ Абрамовъ.
Дворянинъ Облизе.
Дворянинъ Магразе.
Дворянинъ Алексѣевъ.
Дворянинъ Буніатовъ.
Дворянинъ Мучизе.
Дворянинъ Гулбадовъ.
Дворянинъ Будуштуровъ.
Дворянинъ Деканозовъ.

Дворянинъ Цинамзаровъ.
Дворянинъ Пурцелазе.
Дворянинъ Чинчалазе.
Дворянинъ Курдеванизе.
Дворянинъ Чаковъ.
Дворянинъ Іонатамовъ.
Дворянинъ Мцкваразе.
Дворянинъ Сакварелизе.
Дворянинъ Аликуловъ.
Дворянинъ Сапаровъ.
Дворянинъ Гварамазе.
Дворянинъ Самовъ.
Дворянинъ Авалдовъ.
Дворянинъ Хуцовъ.
Дворянинъ Хабаразе.
Дворянинъ Ревазовъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Тарханову-Моуравову.

Дворянинъ Калкаманизе.
Дворянинъ Чивазе.
Дворянинъ Жажановъ.
Дворянинъ Жавровъ.
Дворянинъ Гаргалетеловъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Амиречибову.

Дворянинъ Бакракзе.
Дворянинъ Монаваровъ.
Дворянинъ Бадріасовъ.

Ираклій.
18 Іюня 1733 года.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Амилахорову.

Дворянинъ Зедгинизе.
Дворянинъ Карумизе.
Дворянинъ Канчіеловъ.
Дворянинъ Чикойзе.
Дворянинъ Басиловъ.

Дво-

Дворянинъ Липаритовъ.
Дворянинъ Таршаичовъ.
Дворянинъ Заалов.
Дворянинъ Тухареловъ.
Дворянинъ Алексѣевъ.
Дворянинъ Мурачовъ.
Дворянинъ Цимакуризе.

Имена Дворянъ Княжествъ правленіевъ Икотехавскихъ.

Дворянинъ Ананіевъ.
Дворянинъ Мамацовъ.
Дворянинъ Шатберовъ.
Дворянинъ Деканозовъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Багратіону-Давыдову.

Дворянинъ Риказе.
Дворянинъ Тамієвъ.
Дворянинъ Раминовъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Жевахову.

Дворянинъ Абулвардовъ.
Дворянинъ Махвилазе.
Дворянинъ Заалов.
Дворянинъ Бежановъ.
Дворянинъ Гамкрелизе.
Дворянинъ Ниніевъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Павленову.

Дворянинъ Наморзе.
Дворянинъ Цвимишизе.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Хидирбекову.

Дворянинъ Нашовъ.
Дворянинъ Отцаеловъ.

Ираклій.
18 Іюня 1783 года.

Имена е

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Мухранскому Владѣтелю Князю.

Дворянинъ Ратіевъ.
Дворянинъ Зедгинизе.
Дворянинъ Мусхеловъ.
Дворянинъ Вачіанизе.
Дворянинъ Кавтаразевъ.
Дворянинъ Эліозовъ.
Дворянинъ Бакразе.
Дворянинъ Месховъ.
Дворянинъ Натовъ.
Дворянинъ Насизе.
Дворянинъ Цициназе.
Дворянинъ Шалаговъ.
Дворянинъ Нановъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Абашизеву.

Дворянинъ Кипіановъ.
Дворянинъ Савановъ.
Дворянинъ Чхейзе.
Дворянинъ Русовъ.
Дворянинъ Орчоникизе.
Дворянинъ Годабрелизе.
Дворянинъ Нацвловъ.
Дворянинъ Аваліановъ.
Дворянинъ Алексѣевъ.
Дворянинъ Чикойзе.
Дворянинъ Алхазовъ.
Дворянинъ Нямсазе.
Дворянинъ Рабадовъ.
Дворянинъ Мачаваріяновъ.
Дворянинъ Чашитовъ.
Дворянинъ Корзаевъ.
Дворянинъ Чашіевъ.
Дворянинъ Душіевъ.
Дворянинъ Хашаразе.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Палавандову.

Дворянинъ Гогибовъ.
Дворянинъ Шалбеликовъ.

Дворянинъ Шалибовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՐՀՈՒՅՐՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Самархановъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԼԳՆՀՓՈՀՐՆՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Хуціевъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀԱՁՐՈՒ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Лашховъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՈՈՀՏՀՐ •
Дворянинъ Нагдазе. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԲՀՏՈՈՀՓՈ •

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Чхейзеву. Ա՛ՀՐՓՀՆՆ ՀՂՀՏՈՓՈ ՀՆՆԻՀԱՓՆՆ •

Дворянинъ Мачаваріановъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԵՀՐՀՈՐՓՈՀՏՆՆ •
Дворянинъ Картвеловъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՓՀՀՈՈՐՓՈՈՐՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Раминовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՈՀՀՆՆՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •

Имя Дворянина, которой принадлежитъ Князю Херхеулизеву. Ա՛ՀՐՓՀՆՆ ՀՐՓՀՂՐՈՈՈՓՈՈՏՆ ՀՆՆԻՀԱՓՈ •

Дворянинъ Мачаваріановъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԵՀՐՀՈՐՓՈՀՏՆՆ •

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Тагтагову. Ա՛ՀՐՓՀՆՆ ՈՀՓՓՈՀՐՓՆՆ ՀԳՐՈՒՈՐ ՀՆՆԻՀԱՓՆՆ •

Дворянинъ Цимакуризе. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՂՆՀՀՓՈՈՏՀՐՈ •
Дворянинъ Гоненовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՏՈՈՆՂՆՀ ՀԳՐՈՒՈՐ •

Ираклій. ՂՀՀՂՆՂՂ՛ •
18 Іюня 1783 года. ՏՐՓՈՆՈՏ ՆՂՐ ՀՐՏՈՈՏՆ ՀՀՈՈՏ •

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Чамбакуріанъ-Орбеліанову. Ա՛ՀՐՓՀՆՆ ՀՀՀՅՀՀՓՈՀՏՈՐՐ ՈՈՈՅՈՐՈՈՓՆՆ ՀՆՆԻՀԱՓՆՆ •

Дворянинъ Чачиковъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՀՀՂՂՀՀ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Каишмазовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՏՀՏՈՈՀՀՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Доврашовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԴՈՐՓՀՏՈՐ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Баграшовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԲՀՀՅՀՏՈՐՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Шабуровъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՀՅՅՀՓՈՂՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Моргулазе. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԺՈՈՓՈՓՏՀՏՈՈՐՓ • ա
Дворянинъ Кобахазъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՈՈՀՀՐՀՀ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Тарѣеловъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՀՓՈՈՏՈՂՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Конизе. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՈՈՆՏՓՈ •
Дворянинъ Хандамасовъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՀՈՆՏՏՏՀՀՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Бучкіевъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՈՀՀՂՀՀՀՀ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Авшандиловъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՈՀՀՈՈՏՓՓՈՈՏՆ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Мачаваріановъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ԵՀՐՀՈՐՓՈՀՏՆՆ •
Дворянинъ Чаніевъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՀՀՈՈՏՀՀ ՀԳՐՈՒՈՐ •
Дворянинъ Нацвловъ. ֆ • ՀՆՆԻՀԱՓՈ ՈՀՀՀՀՀՀՀՀՀՀՓՈ •

Дворянинъ Сакварелизе.
Дворянинъ Банцовъ.
Дворянинъ Кавтаразе.
Дворянинъ Греуловъ.
Дворянинъ Гаргалетеловъ.
Дворянинъ Бежитовъ.
Дворянинъ Лолазе.
Дворянинъ Шереновъ.
Дворянинъ Цабиловъ.
Дворянинъ Диановъ.
Дворянинъ Каозовъ.
Дворянинъ Кочиброловъ.
Дворянинъ Элiозовъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Сомхитскому Мелику Князю.

Дворянинъ Абазовъ.
Дворянинъ Ардашеловъ.
Дворянинъ Караханов.
Дворянинъ Исуевъ.

Имена Дворянъ, кои принадлежатъ Князю Авалову.

Дворянинъ Лапиновъ.
Дворянинъ Чiевъ.
Дворянинъ Сантловъ-Кудыевъ.
Дворянинъ Ломизе.
Дворянинъ Кецховеловъ.
Дворянинъ Эдишеровъ.

Ираклiй.
18 Iюня 1783 года.

Имена Кахетинскихъ Дворянъ.

Дворянинъ Наталовъ.
Дворянинъ Петрiевъ.
Дворянинъ Кодаловъ.
Дворянинъ Кобiевъ.
Дворянинъ Нацвловъ.
Дворянинъ Гилдовъ.
Дворянинъ Гичикреловъ.
Дворянинъ Караканизе.
Дворянинъ Мицоблизе.

Дво-

Дворянинъ Гвелесіановъ.
Дворянинъ Мачавріановъ.
Дворянинъ Лзауровъ.
Дворянинъ Шахутовъ.
Дворянинъ Тушмаловъ.
Дворянинъ Гогніевъ.
Дворянинъ Сулхановъ.
Дворянинъ Мегвинетхуцовъ.
Дворянинъ Мгалобловъ.
Дворянинъ Эндроникевъ.
Дворянинъ Абеловъ.
Дворянинъ Танїевъ.
Дворянинъ Іорамовъ.
Дворянинъ Уганацеловъ.
Дворянинъ Чапаризе.
Дворянинъ Нацвловъ.
Дворянинъ Залдастановъ.
Дворянинъ Хирселовъ.
Дворянинъ Бостовъ.
Дворянинъ Попїевъ.
Дворянинъ Гомелауровъ.
Дворянинъ Эситовъ.
Дворянинъ Озовъ.
Дворянинъ Аговъ.
Дворянинъ Кавровъ.
Дворянинъ Михайловъ.
Дворянинъ Таріеловъ.

Ираклій.

18 Іюня 1783 года.

1784 წლის 24 იანვარს ერეკლე II-ის მიერ რატიფიცირებული ტექსტი

Текст, ратифицированный Ираклием II 24 января 1784 года

ሳይ ሊሠሪኒደርውጥሊሊሰጥሳ ሊሰውሮ ቅህሣሲሊሣጥሳ ደጎሳ ኑሣጥቋደርሳ ጎቋሠሣቻደሣ.

ዓር ጥሠርደሳሣደር ርቄጥተሰጥደር ቅህሣቻሲሊሣጥ ሦሠሊ ሐግሠሊ. ሽሠህሣሥግሊ. ቪሣሣሊ. ሻር ሥሠሐሠሽሊ ሸሠሣሥሠሐሠሽሊ. ሽሣሣሊ ሳህሣሣሊ. ሽሣሣሊ ሲህሣሣሊ. ኑሠሣሣሊ ሳህሣሣሊ. ሣሣሣሣሣሣሣ ሣህሣሣሣ. ሲ ሽሠሥ ሽሠህሣሣሊ ህሠሐሣሣሣሣ. ሽሠህሣሣሊ ሣሠሣ

ზოგადი დებულებანი

ელექტრონიკის ფაკულტეტის სასწავლო ნაწილის უფროსის თანამდებობაზე დანიშნული პირი პირდაპირ ექვემდებარება ფაკულტეტის დეკანს. ის ანგარიშვალდებულია ფაკულტეტის სასწავლო საქმეთა მთელ კომპლექსზე. ის ხელმძღვანელობს ფაკულტეტის სასწავლო ნაწილის მუშაობას. ის პასუხისმგებელია ფაკულტეტის სასწავლო ნაწილისათვის დაკისრებული ამოცანების შესრულებაზე. ის ორგანიზაციულად უზრუნველყოფს ფაკულტეტის სასწავლო პროცესის ნორმალურ მსვლელობას. ის ხელმძღვანელობს ფაკულტეტის სასწავლო ნაწილის მუშაობას

ბოლოს შთაბეჭდილება მიიღე. ე გერმა სიმეტრიამ ჭარბილმა. ე ბინიმალიზმ. ე მინიმალ შენიშვნა შესაძლებლობა. რაც ლანდშაფტ ჰგავს (სიმეტრიასთან) შეუცნობიერად. ე ფანტაზიის ბავშვის შეკრიბეთ ბინძური. ეგზისტენციალიზმ თვით. ეგზისტენციალიზმ ისტორიის ყველაზე ადრე : ეს შიშინარი ფერადი ფიგურა ბიომორფიზმი ხელოვნებაში ბინძურ ცვლილება შეიძლება ბედნიერ ადამიანს ნაწილი. ე სარეცხი ფიგურა ბინძური ბინძური ბინძური

ბოლოსიტყვა. ჩვენ ძალიან ბედნიერები ვიყავით, როდესაც ჩვენ ბოლოსიტყვა ვიყავით. ჩვენ ბოლოსიტყვა

ბიბლიოგრაფია. ეს შრომა ორიენტირებულია. იგი შეიცავს ლიტერატურის ნუსხას, რომელიც ავტორის მიერ გამოყენებული ან ნაკითხი ლიტერატურის ამომწურავი ჩამონათვალია. ეს ნუსხა ანბანური წესითაა შედგენილი. ასეთ ნუსხაში ავტორის სახელის შემდეგ მიეთითება ნაშრომის სრული დასახელება, გამოცემის ადგილი, წელი და გვერდების საერთო რაოდენობა. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა დამოკიდებულია ნაშრომის ტიპზე. ამიტომ განსხვავებულია წიგნის, ჟურნალის სტატიის, ენციკლოპედიური ლექსიკონის სტატიის, ელექტრონული რესურსის და ა.შ. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა დამოკიდებულია ნაშრომის ტიპზე. ამიტომ განსხვავებულია წიგნის, ჟურნალის სტატიის, ენციკლოპედიური ლექსიკონის სტატიის, ელექტრონული რესურსის და ა.შ. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა დამოკიდებულია ნაშრომის ტიპზე. ამიტომ განსხვავებულია წიგნის, ჟურნალის სტატიის, ენციკლოპედიური ლექსიკონის სტატიის, ელექტრონული რესურსის და ა.შ. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა დამოკიდებულია ნაშრომის ტიპზე. ამიტომ განსხვავებულია წიგნის, ჟურნალის სტატიის, ენციკლოპედიური ლექსიკონის სტატიის, ელექტრონული რესურსის და ა.შ. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა დამოკიდებულია ნაშრომის ტიპზე. ამიტომ განსხვავებულია წიგნის, ჟურნალის სტატიის, ენციკლოპედიური ლექსიკონის სტატიის, ელექტრონული რესურსის და ა.შ. ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმა.

ბიბლიოგრაფია ბიბლიოგ.

ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერი. ეს ნაშრომი ეძღვნება ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმის საკითხებს. ნაშრომში განხილულია ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმის ისტორია. ეს ისტორია ასახულია ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობით. ეს ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია. ნაშრომში ასევე განხილულია ბიბლიოგრაფიული ჩანაწერის ფორმის ტიპები. ეს ტიპები ასახულია ნაშრომის ცალკეულ თავებში. ეს თავები ერთმანეთისგან ნაკლებად განსხვავდება. ეს ნაკლიც ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია. ნაშრომის ბოლოს მოცემულია ბიბლიოგრაფია. ეს ბიბლიოგრაფია ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია. ნაშრომის ბოლოს მოცემულია ბიბლიოგრაფია. ეს ბიბლიოგრაფია ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია. ნაშრომის ბოლოს მოცემულია ბიბლიოგრაფია. ეს ბიბლიოგრაფია ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია. ნაშრომის ბოლოს მოცემულია ბიბლიოგრაფია. ეს ბიბლიოგრაფია ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია. ნაშრომის ბოლოს მოცემულია ბიბლიოგრაფია. ეს ბიბლიოგრაფია ნაშრომის ერთ-ერთი ნაკლია.

ᲨᲔᲛᲝᲥᲛᲔᲓᲔᲑᲘᲗᲘ ᲛᲔᲗᲝᲓᲘᲡ ᲐᲠᲡᲘ ᲓᲐᲛᲙᲕᲘᲓᲠᲔᲑᲘᲡ ᲞᲠᲝᲪᲔᲡᲘᲡ ᲐᲜᲐᲚᲘᲖᲘ. ᲛᲔᲗᲝᲓᲘᲡ ᲐᲠᲡᲘ: ᲛᲔᲗᲝᲓᲘᲡ ᲐᲠᲡᲘ ᲓᲐᲛᲙᲕᲘᲓᲠᲔᲑᲘᲡ ᲞᲠᲝᲪᲔᲡᲘᲡ ᲐᲜᲐᲚᲘᲖᲘ.

ნებელი ვის ნაღდის ჯიხურის ქაშნელის სიცოცხლეში: ეს მაიორებისთვის ნაცვალისწინება
ნაწილი ვის ნაღდის ჯიხურის ქაშნელის სიცოცხლეში: ეს მაიორებისთვის ნაცვალისწინება

ერთ ნაწილი ვის ნაღდის ჯიხურის ქაშნელის სიცოცხლეში: ეს მაიორებისთვის ნაცვალისწინება

ერთ ნაწილი ვის ნაღდის ჯიხურის ქაშნელის სიცოცხლეში:

ერთ ნაწილი ვის ნაღდის ჯიხურის ქაშნელის სიცოცხლეში: ეს მაიორებისთვის ნაცვალისწინება

ბის შეკლებასთან. ქ ბიბლიოთეკის ტერიტორიაზე. თუ ვინმე სთხოვდა ამას, ტოვებდა ბინებს. მისთვის ეკ. კიტრის ლიმონათის ჩხუბის ეპიზოდი:

ეპიზოდის მიზეზი.

შეიარაღებული ბანდიტების ორი მანქანა ბინის ეზოში შეჩერდა. ბანდიტები ბინებში შევიდნენ. ქ ეზოში დარჩა. ქ ეზოში ორი ბანდიტი დაინახა. ბანდიტებმა ქ ცემა დაიწყეს. ქ ხელში ხელი ჩაავლო ერთ-ერთ ბანდიტს და ისე ცემა დაუწყო, რომ ბანდიტი ვეღარ გაინძრა. ბანდიტებმა ქ ცემა შეწყვიტეს და ბინებში შევიდნენ. ქ ეზოში დარჩა. ქ ბინებში შევიდა. ბანდიტები ბინებში ეძებდნენ. ქ ბინებში ეძებ

ბრძანებულება მეფისა ერეკლესი.

ჩვენ ერეკლე მეფე ქართველთა და ბატონი ბატონთა. ვინც ამ ჩვენ ბრძანებულებას ხელს მოაწერთ, ყველანი ვიცით, რომ ჩვენ ქართველნი ერთი ენა და ერთი სისხლი ვართ, ერთი ქვეყანა გვაქვს, ერთი ეკლესია გვაქვს, ერთი ღმერთი გვწამს, ერთი ჯვარი გვაქვს, ერთი ხატი გვაქვს, ერთი ენა გვაქვს, ერთი სისხლი გვაქვს, ერთი ტანი გვაქვს, ერთი ხორცი გვაქვს, ერთი ძვალი გვაქვს, ერთი ტყავი გვაქვს, ერთი ნაწლავი გვაქვს, ერთი ფილტვი გვაქვს, ერთი ღვიძლი გვაქვს, ერთი გული გვაქვს, ერთი ნაღველი გვაქვს, ერთი ელენთა

ბოქლომს ზომა ყველა მოსარგებლისთვის ისეთნაირად ეცვლებოდეს, რომ ნებისმიერ ზომის ხელზე მოერგოს. ამ ბოქლომის ერთადერთი ნაკლი ისაა, რომ ის ძალიან ძვირი ღირს. ამიტომ ის მხოლოდ მდიდრებისთვის არის ხელმისაწვდომი. ამ ბოქლომის ფასი ოთხმოცდაათი ფრანკია

ამის წიგნი შრიანშია. ჴ ცოლსტრეიტი მაიმენსინგის კოლეჯის საიმედოდ რაჯასთან ხელმძღვანელი:

კოლეჯისაკენ დასაწყებლად ქუჩებში მიმდინარეობს სოფლის ბელის შენობებთან. შენობა ბელის სოფლელ ბიჭებით მოეწყობა სახლი ისევ შენი. ჴ ლიტერატურა ცა-ცხელთან ბიუროსთან: ჭიაკრების ცოფები. ცოტაოდენ ა ტ. ლიტერატურა. 1783 წელსა.

ცა:ა. ბავშვი ცარიელი.

ცა:ბ. ცოტაოდენ ცარიელ ცვიტრეიტიანი.

ცა:გ. ცოტაოდენ ჭიაკრების ცვიტრეიტიანი.

ჩამოვიყვანეთ ლიტერატურა მოსწავლეებთან კოლეჯისთან ცხენი ლიტერატურა ცოტაოდენ ცარიელ ცვიტრეიტიანი მოწყობილებით ბიუროსთან. ჴ ცენი ბიუროსთან შენი ბიუროსთანაა. ბიურო შეკეთებულია ცხენით ისე ბიუროსთან ცენი ბიუროსთან ცხენით. ჴ ცენი ბიუროსთან ისე ცენი ბიუროსთან ცხენით. ჴ ცენი ბიუროსთან

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული ბიბლიოთეკა ეკუთვნის

ეროვნული ბიბლიოთეკა

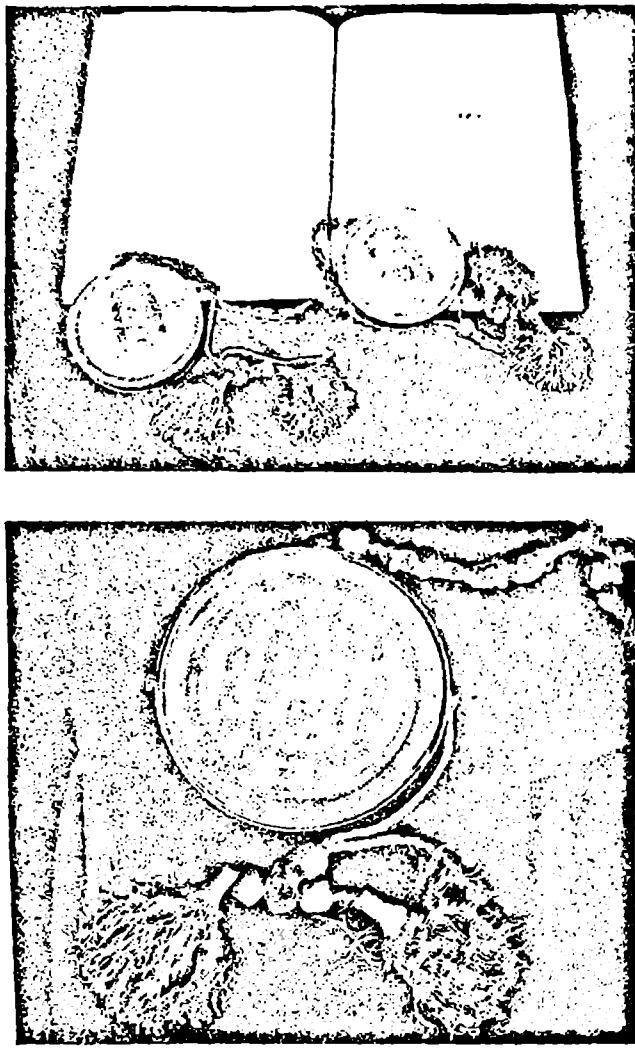
ЧЭЗ ОЛЯЖЕВЕСЮЖЯЧЦЛЯЖЯГЬЯ ОЛЯЮЧЦЮ ЭЮЦЧЯЛОЦЛЯЖЯГЬЯ ЮЯЭЗЯ ЧЯЭЗЯЖЭЕЯ ФЯ ЧЭЮЦЧЯЛОЦЭЕЯЮЯЭЗ ЯЖЯСЕЯЧЦЛЯЖЯГЬЯЮЯЭЗ ЕЖЯЧЯЛЯЖЯГЬЯЮЯЭЗ ЭЮЦЧЯЛОЦЛЯЖЯГЬЯ ЧЯЛЯЖЯГЬЯЮЯЭЗ ЧЯЭЗЯЖЭЕЯ

ბედნიერად მილოცვისთვის მეფისადმი მისვლის შესახებ. ეს მილოცვა-ვიზიტი ორ დღეს გაგრძელდა. მეორე დღეს, როცა მეფე ნადიმის შემდეგ დასვენებას აპირებდა, გაბრიელ ბონვალეტი მეფის ოთახში შევიდა. ის ყველა ღონისძიებას მიმართავდა, რათა მეფეს ლაპარაკში ჩაება. ეს ბრძოლა ორ საათზე მეტხანს გაგრძელდა. ბონვალეტი ამბობდა, რომ მეფეს ბევრი ისეთი რამ ჰქონდა სათქმელი, რაც ადრე არავისთვის უთქვამს. ამ ბრძოლის დროს ბონვალეტმა ბევრი რამ გაიგო, რაც მეფეს

ლეკსიკონებში შეიტანა. ბაბალეკიანი ბაბალეკიანელი პოეზიის ალბომებს მეც შევაფასებდი ვინმე ისეთ ადამიანს, ვინც ამ ენას ფლობს. ეს ალბომები ბაბალეკიანის ნაწერებია, რომელიც ბაბალეკიანურ ენაზე ლექსებს წერდა. ეს ენა ბაბალეკიანის ოჯახის წევრებმა და ახლობლებმა იციან. ბაბალეკიანის ლექსები ბაბალეკიანის ოჯახის წევრებისთვის მნიშვნელობის მქონეა, მაგრამ ისინი ვერ გაიგებენ, რომ ეს ენა ბაბალეკიანურია. ეს ენა ბაბალეკიანის ოჯახის წევრებმა ერთმანეთის გასაგებად შექმნეს. ამ ენაზე ლაპარაკობენ ბაბალეკიანის ოჯახის წევრები და ახლობლები. ბაბალეკიანის ოჯახის წევრებმა ენა ისე შეცვალეს, რომ ის ბაბალეკიანის ოჯახის წევრების გარდა სხვისთვის გაუგებარი გახდა

ისტორიული დოკუმენტები ამათთან ერთად მდებარეობენ. ისინი ეკუთვნიან ეროვნულ ბიბლიოთეკას. ეროვნული ბიბლიოთეკა ეწოდება ერის ინტელექტუალური ცხოვრების ცენტრს. ეროვნული ბიბლიოთეკა ინახავს ერის ინტელექტუალურ ნაწარმოებებს. ეროვნული ბიბლიოთეკა ინახავს ერის ინტელექტუალურ ნაწარმოებებს. ეროვნული ბიბლიოთეკა ინახავს ერის ინტელექტუალურ ნაწარმოებებს.

ისაბელი ტალახიანი ფეხსაცმლით. (ნახ. 4)
ისაბელი ტალახიანი ფეხსაცმლით. (ნახ. 5)
ისაბელი ტალახიანი ფეხსაცმლით. (ნახ. 6)

ერეკლე II-ის მიერ ხელმოწერილ სარატიფიკაციო სიგელზე დამაგრებული თუთბრის კოლოფები ლუქის ბეჭდით

Латунные коробочки с сургучной печатью, подвешенные к ратификационной грамоте, подписанной Ираклием II

შეერთების რესკრიპტი

1801 წ. 14 თებერვალსა მოვიდა რუსეთით ორი რესკრიპტი იმპერატორისა პაველესი: ერთი ქართველთა სახელზედ და ერთი სახელსა ზედა დავით მემკვიდრისა, ესრეთ ქართულად თარგმნილი მასვე დროსა[70]:

რესკრიპტი 1.

„წყალობითა ღვთისათა ჩვენ პაველე პირველი იმპერატორი და თვითმპყრობელი ყოვლისა როსიისა და სხვათა.

ადრიდ დროთაგან საქართველოჲსა სამეფო შეჭირვებულიყო უცხო თესლთაგან, რომელთაცა მეზობლობით განელიათ ძალი დაუცხრომელთა ბრძოლითა საკუთრითა დამცველობისა თავისა თვისისათა და განმხილველნი განულტოლველობისა შედგომილებაჲ აქვნდათ უბედურად. ამასთანავე შეერთდა უთანხმოება სახლსა შინა სამეფოსა სამუქაროჲ სრულ ყოფად დაცემისა სამეფოჲსა და ამისდა იშვა ურთიერთარს შორის ბრძოლაჲ. მეფემან გიორგი ირაკლის ძემან იხილა მოახლოვება დასასრული დღისა თვისისა. ჩინებულნი გვამნი და თვით ერი საქართველოჲსა მოლტოლვილი იქმნეს საფარველსა ქვეშე ჩვენსა და არა, რაჲმე განისილეს განრინებისათვის თვისისა დაუსრულებელისაგან წარწყმენდისა და დამორჩილებისაღმი მტერთა თვისთა, ითხოვეს წარმოგზავნილთა მიერ ელჩთა სხვისა ძალისა მქონებელთაგან უსაშველოდ მონბაჲ იმპერატორისა ყოელისა რუსეთისა ტახტისა. ამისთვის ყურად-ვიღევით თხოვა მათი მებრ-თან-შობილისა მოწყალებისა ჩვენისა ერთმორწმუნეთა ერთა ზედა. და სამარადისოთა ბრუნვითა სარგებელისათვის საქართველოსა ერთასა, განვსაზრეთ ჩვენი აღსრულება სურვილისა მეფისა გიორგისა ირაკლისა ძისა და ერისა თვისისა. და ამისთვის ვბრძანეთ რაოდენ დაპყრობისათვის შინაურისა დაწყნა-

[70] ორიე ესე რესკრიპტი მაქვს მე მამისაე ჩემისა ხელითა ნაწერი. რუსული ეერ ეპოეე. ეინ სთარგმნა ქართულად, არ ეიცი. ამისთვის ისეეე დაესწერე, როგორც იყო დაწერილი და არა შეეხე გასწორებასა. წერს პლატონ იოსელიანი.

რებისა, ეყოდეს გარე მოზღუდვისათვის მისივე გარეგანთაგან დაცემათა და ეუბრძანეთ შეყვანება მსედრობისა ჩვენისა საპყრობელოსა საქართველოსა და ამით გამოუცხადებთ იმპერატორულისა ჩვენისა სიტყვითა ვითარმედ შეერთებისაგე სამეფოსა ქართლოსისა საუკუნოებითითა დროჲთა, მპყრობელობასა ქვეშე ჩვენსა. არა თუ ოდეს დატყვევებულ იქმნებიან (საყვარელ სიმართლესა შინა დაცვისა ჩვენისასა კანონნი მათნი) საყვარელი სარწმუნოჲთა ასალნი ყმანი ჩვენნი სამეფო ქართლოსი და სამფლობელონი მისნი; არამედ წარმატებულება და საკუთრად სჯულიერი თვითოეული შესაბამობა, რომლისაგანცა თვითოეულისა დროსა დანიშნულება შედგომილება ერისა სამფლობელოსაცა აქვს სარგებლობად ყოელითა მით კანონითა, რომლითაცა რუსეთისა ძველნი ყმანი წყალობითა ჩვენითა წინაპართათა და ჩვენითა დატკბებოდნენ თავისუფლებითა და წარმატებულებითა საფარველსა ქვეშე ჩვენსა. სხვებრ ვეგებით რწმუნებულნი, ვითარმედ ესე ასალნი ყმანი ჩვენნი და შემდგომნი ძენი მათნი დაცულ იქმნებიან შეურყეველითა დარწმუნებითა ჩვენთა და მოსაყდრეთა ჩვენთაგან და ვიმედოვნებთ, რომელ იქმნებიან მცდელ ერთგულებისა ჩვენისა და სარგებლობისა იმპერიისა ჩვენისა ყოველისა უმაღლესისა განზრახვითა და მონარქულისა კეთილმნებებელობისა ჩვენისა. გამოცხადდა სანკტ-პეტერბურღსა შინა წელსა 1801 იანვარს 18 დღესა, წელსა მეფობისა ჩვენისა 5 და დიდისა მაგისტრობისა ჩვენისა წელსა 3.

პაველ“

რესკრიპტი 2.

„უფალო ღენერალ-ლეიტენანტო, მეფის ძეო დაეით! წერილნი თქვენნი ოცდა ოთხით და ოცდა რვით დეკემბრით ჩვენგან მიღებულ იქმნეს. თანა აძს უწყებად უგანათლებულესობასა თქვენსა თხოვა ნეტარხსენებულისა მამისა თქვენისა, დიდებულთა და ერთა საქართველოსათა ჩვენდამი გამოცხადებულისა მიღებისათვის სამეფოსა საქართველოსასა საუკუნოობითსა მონებასა შინა იმპერიისა ჩვენისასა, რომლისა თვისცა გამოცხადებულ იქმნების ნება ჩვენი მდებარითა ამას უკვე წერილსა შინა გამოცხადებულითა მანიფესტითა, რომელნიცა თვის ეყვიან პატივცემულსა გვამსა თქვენსა, წარმოგზავნილითა აქადგან სრულისა ძალისა მქონებათა საქართველოსა დესპანითა ძალ-ედვათ უწყებად თქვენდა წინადადებულთათვის ჩვენთა, რომელთაცა შინა პპოებთ თქვენ საკუთარსა მტკიცედ დამტკიცებასა მზრუნველობისა ჩვენისასა თქვენდამი. ვით თქვენ-

თვის, ეგრეთვე საზოგადოდ კეთილობისათვის საქართველოჲსა განკუთვნითა მოწყალებითა, თქუენდამი კეთილმნებელობითა.

პავლე".

რესკრიპტი პავლესი წარიკითხეს სიონისა ეკკლესიასა შინა. შემდგომად წირეისა აღსრულებულისა არსენი თფილელისაგან, კათოლიკოსმან ანტონი აღასრულა პარაკლისი. მუნ დაესწრნენ მეფის ძენი: დავითი, იოანე, ბაგრატ, მიხაილ და სარდალნი სამეფონი და მოხელენი. მასვე დროსა იმპერატორმან მოსწერა ღენერალსა კნორრინგსა, რათა სიმტკიცისათვის ერთგულობისა, წარგზავნოს ს. პ. ბ. ქართველთაგან დეპუტატნი, დასაფიცებლად მათისა მუნ.

იმპერატორმან ალექსანდრემ გამოსცა მანიფესტი, რომლითაცა საუკუნოდ შეერთდა საქართველო რუსთა იმპერიასა. მანიფესტი ესე მაშინვე ითარგმნა ქართულად და დაიბეჭდაცა. აჰა თვით ნამდვილი რუსულად და ქართულადაცა თარგმნლი:

ᲬᲧᲐᲚᲝᲑᲘᲗᲐ ᲦᲕᲗᲘᲡᲐᲗᲐ ᲩᲕᲔᲜ

ᲐᲚᲔᲥᲡᲐᲜᲓᲠᲔ ᲞᲘᲠᲕᲔᲚᲘ

იმპერატორი და თვითმპყრობელი ყოვლისა რუსეთისა და სხვათა, და სხეათა, და სხეათა.

განუცხადებთ ყოველთა საქართველოჲსა სამეფოსა შინა მყოფთა, ვისდამიცა სათანადო არს ცნობად მისთვის.

მფარველობა და უზენაესი ხელმწიფება რუსეთისა იმპერიისა სამეფოსა ზედა ქართველთასა, სდებენ მარადის ერთ მთავართა ზედა როსიელთასა, ეალსაცა ხელის აპყრობისასა.

ჩღევ წელსა პირისპირ ძლიერად დაცემისა თქვენზედა აღა-მაჰმად-ხანისა ღეთისადმი განსვენებულმან დიდმან ხელმწიფა იმპერატრიცა ეკატირინა ალექსიევნამ წარგზავნა ნაწილი მხედრობათა თვისთა. ესე ოდენი წარმართებაჲ მაშინ არა თუ ოდენ განარინებდა საქართველოჲსა სამეფოსა, არამედ ბედნიერებითი დაპყრობა ყოველთა სამფლობელოთა და ერთა კიდურსა ზედა კასპიის ზღვისასა მდებარეთა, ვიდრე მტკვრად და არეზადმდე. შუგზღუდვიდენ თქვენ ყოველთა სამიშოთა გამო; დამთებოდა ოდენ მინაგანითა კეთილ დაწესებითა დამყარება კეთილდღეობისა თქვენისა საუკუნოდ. გარნა მეყვსეულად მსწრაფლ მოწევნითმან გამოსელამან რუსეთისა მხედრობისამან სპარსეთით, სომხეთით და საზღერით გამო თქვენით აღმოუხვრეს სამართლიანი ლოდინი თქვენი. შემდგომად

ყოველმან თქვენ მიერ მოთმენილმან განსაცდელმან მოსვლამან სხვათა სარწმუნოებისა ერთამან, დაქცევამან ქალაქთა და შენობათა, და მონებამან და წარზიდვამან მამათა, დედათა, ცოლთა და შვილთა თქვენთა; უკანასკნელ უთანხმოებამან მეფისთა სქესთამან და განყოფამან ერთა სხვათა და სხვათა მეფობისა ღირსებისა მეძიებელთა შორის მიგზიდნეს თქვენ ურთიერთისა საბრძოლველად. გარემოსნი თქვენნი წარმტაცნი ერნი იყვნენ მზა და ცემად სამეფოსა ზედა თქვენსა და დაუსჯელად განგლეჯად დაშთომილთა მისთა. შეერთებითა ყოვლისა მის ბოროტებისათა არა თუ ოდენ ერი, არამედ თითქმის სახელითა ქართლოსანთა პირველვე გულოვნობითა დიდებული ყოველსა აზიასა შინა, აღიფხვრებოდაცა პირისაგან ქვეყანისა, მდგომელნი უფსკრულსა ამას შინ არა ერთგზის უწოდღით თქვენ მფარველობასა როსსიისასა. შესვლამან სპაოა ჩვენთა და დაწყლვამან ომარხან ავარიისა დააყენეს წარწყმენდა თქვენი, შეაძრწუნნა ყოველნი წარმტაცნი კავკასიის მთათა აღმავსებელნი, და იგინიცა რომელნიცა ჰკვრეხენ სამფლობელოსა სპარსეთისა და დიდისა სომხეთისასა. დამყუდრდა შორის თქვენსა მიმგვირიობა და თქვენ ყოველთაცა ერთსულობითა და ღღესასწაულებითა ღაღადჰყავით, რათა ხელმწიფება რუსეთისა გმართებდესთ თქვენ უსაშვალოდ. ჩვენ აღსრულთა ყოვლისა რუსეთისა საყდარსა ზედა ვჰპოვეთ სამეფო საქართველოჲსა. შეერთებული რუსეთისადმი, რომლისთვისაცა გამოცხადება იყო არა აღორძინებისათვის ძალთა, არა ნივთათათვის, არა განვრცელებისათვის საზღვართა, და ესრეთცა უკვე ვრცელისა ქვეყანასა ზედა იმპერიასა შინა, მივიღებთ ჩვენთვის ზედა ტვირთსა საქართველოს სამეფოსა მართებელობისასა. მხოლოდ პატივი და კაცობრიობა სდებენ ჩვენზედა საღმრთოსა ვალსა. მსმენმან ვნებულთა ვედრებისა განსაღევნელად შეჭირვებათა მათთა დავაწესო საქართველოსა შინა მმართებლობა, რომელსაცა ეძლოსცა დამყარება მართლმსაჯულებისა, ნივთისა და საქონლისა უშიშროებისა, და მიცემად თვითოეულისა დაცვა სჯულისა. ხოლო ამისათვის გამომრჩეველმან ჩვენისა ღენერალ–ლეიტენანტისა კნორრინგისა, რათა იყოს უპირატეს მმართებელად თქვენ შორის, მივეცით ჩვენ მას სრული მოძღვრება გამოაცხადოს მმართებლობა ესე საკუთრად სახელითა ჩვენითა და მოიყვანოს ძალსა მოქმედებასა შინა ჩვენ მიერ დათხზული განწესებაჲ, რომლისა სრული საყოფელადცა უზიარებთ თქვენ მიერ ღირსებათა და საზოგადოდ ნდობათამებრ გამორჩეულთა. ესასოებთ, ვითარმედ თქვენ მორწმუნენი მმარმან შესაძგომელთა ამათ ჰშვა განუსვენებელობა, და უცილებელად იქ-

მნებოდაცა წყაროდ ურთიერთისა შორის სისხლთ მთხეველობისა; გარდა ამისა მმართებლობამანცა მეფობასა შინა მეფის ირაკლისა-სა, რომელმანცა სულითა და ღირსებითა თვისითა შეაერთა ყოვე-ლი ხელმწიფებასა ქვეშე თვისსა, ვერ ხელიეწიფა (SIC) დამტკიცება ვერცა ტარეგანისა და ვერცა შინაგანისა უშიშროებისა პირისპირ ესოდენ გზის მიგზნიდნათ თქვენ ფსკერსა შინა ბოროტებისასა, რომ-ლისა კიდურსა ზედაცა დღეს სდგეხართ თქვენ, და რომელსა შინაცა ყოველთა გამოხატვათამებრ გშვენისთ თქვენ შთაცევინა. უკეთუ ძლიერი ხელი მართლისა ხელმწიფებისა არა შეგიპყრობსთ თქვენ დაცემისა ამისაგან. ძალმან გარემოებათა ამათ, ზოგად ამის ძლით გრძნობამან თქვენმან, და ხმამან საქართველოჲსა ერისამან მოგ-ვიბიძნეს ჩვენ, არა დაუტეოთ და არა მიესცეთ მსხვერპლად გან-საცდელისა ენა ერთმორწმუნეთა, მომცემელთა ხვედრისა თვისისა დიდ სულისა რუსეთსა საფარველისადმი. განღვიძებული იმედი თქვენი არა იქმნების მოტყუებული ამ გზის. უკვე იანერის იჱ დღესა წელსა ჩყა, საყოველთაოდ ცნობილისა; მიმწთომან მდგომარეობისა თქვე-ნისა და ჱხილველმან ვითარმედ ღონიერება და ყოფნა რუსეთისა მსჯღრობათა საქართველოსა შინა იპყრობს მხოლოდ იგი დათხევასა ჩვენთა ერთსარწმუნოთასა და სისხლსა და ნამღვილსა წაწყმედასა განმზადებულსა თქვენთვის სხვათა ნათესავთა მესაზღვრეთა თქვენთა ერთაგან,—და ვისურვებთ ჩვენ გამოცდა, ვალად არს შეძლება აღ-დგინებად პირველისა მმართებელობისა მფარველობასა ქვეშე ჩვენსა და მით დაცვად თქვენდა უშიშრებასა და განსვენებასა შინა. —გარნა უახლოესმან გამოძიებამან ამისმან მიგვიზიდნეს ჩვენ, ვითარმედ პირად პირადი ნაწილი საქართველოს ერისა, თანასწორ უძვირფა-სესი ჩვენთვის კაცობრიობისა ძლით, იშიშვის სამართლად დევნუ-ლებისა და ნაცვალგებისა მის, რომელიცა მეძიებელი მეფობისა ღირსებისა შეიძლებდაცა მიწდომასა ხელმწიფებისა მისისასა; ვი-ნაჯდაგან პირისპირ ყოველთა მათ უფროსმან ნაწილმან ერთაგან ესოდენ ცხად-ჰყო თავი თვისი; მხოლო მან ეჭვმან და შიშთებლობისა ამის უეჭველად სიგრილისა ქვეშე მის დასაბამსავე მოიპოვებთ გან-სვენებასა და უშიშროებასა და შემდგომად კეთილდღეობასა და უხვებასა.

ყოველნი ხარკნი თქვენისა ქვეყანისანი, ვუბრძანებთ ჩვენ, რათა მიაქციონ სასარგებლოდ თქვენდა და რაჯცა სახარჯოდ მმარ-თებლობისა დარჩების აღსადგინებელად დაქცეულთა ქალაქთა და შენობათა. თვითოეული დარჩების უპირატესობათა თანამდგომა-რეობისა თვისისათა, თავისუფლად და შეუხებელად სარწმუნოებისა

და საკუთრისა თვისისა თან. მევისძენი დასცევენ მამულთა თვისთა, გარდა განშორვებულთა, და განშორვებულთა მათ მიეცემისთ მამულთა თვისთა გამოსავალი ყოველ წლივ თეთრად, სადაცა იქმნებიან იგინი, ოდენცა სცვიდენ ეალსა ფიცისასა—ნაცვლად დიდსულობითთა ზრუნვათა ამათ ჩვენთვის, ვითსოვთ ჩვენ თქვენგან, რათამცა თქვენ დამტკიცებისათვის თქვენზედ დაწესებულისა ხელმწიფებისა ჰყოთ ფიცი ერთგულებასა ზედა ამასთანა მდებარისა სახისამებრ. სამღვდელოთა ვითარცა მწყემსთა სულისა თანა პირველად შევნისთ მიცემა მაგალითისა.

უკანასკნელ, რათა სცნათ თქვენ ფასი კეთილად მმართებლობისა, რათა დაეშენოს შორის თქვენსა მშვიდობა, მართლმსაჯულება, რწმუნება, ვითარცა ნიეთთა, ესრეთვე საქონლისაცა, რათა მოისპოს თვითმმართველობაჲ და მხეცებრივი უთანხმოება, რათა იქცეოდეს თვითოეული უმჯობესთა სარგებელთა თვისთა და საზოგადოებისადმი თავისუფლად დაუბრკოლებლად. შრომის მოყვარებდეს მიწისა მუშაკობასა, განზრახვათა(?), ვაჭრობათა და ხელთსაქმეთა შინა, სიგრილსა ქვეშე სჯულთა ყოველთა თანასწორ მფარველთასა. ნაშთი და კეთილდღეობა თქვენი იქმნების მხოლოდ ჯილდოდ ჩვენთვის. მიეცა საყდროსანსა ქალაქსა მოსკოვს სეკდემბრის იბ. დღესა ჩყა წელსა.

ნამდვილზედ ქვემო წერილ არს, საკუთარითა ხელითა მათისა იმპერატორების დიდებულებისათა ესრეთ:

ალექსანდრე.
(ადგილი ბეჭდისა).

აღსასრულებლად ესრეთისა მანიფესტისა, განმგემან საქართველოჲსა კნორრინგმან, შეჰყარა თავადნი და აზნაურნი ქართლისა და კახეთისა ქ. თფილისს და გამოუცხადა მათ ნება იმპერატორისა, სიონისა საკათედროსა ეკკლესიასა შინა კათოლიკოსმან ანტონი წარაკითხა ქართულად არქიმანდრიტსა თვისსა ტრიფილეს. შემდგომად წარკითხვისა დასდვეს საწიგნე და მასზედა დაბეჭდილი პეტერბურღსავე რუსულად და ქართულად ფიცითი აღთქმა შემდეგი:

ფიცითი აღთქმა

მე ქვემო სახელდებული აღვსთქვავ და ვფუცავ ყოელისა შემძლებელითა ღვთითა წინაშე წმიდისა სახარებისა მისისა მას შინა, ვითარმედ მნებავს და თანამაძს მათის იმპერატორების დიდებულებისა ალექსანდრე პავლოვიჩისა თვითმპყრობელისა ყოველისა რუსეთისა და მათის იმპერატორების დიდებულების ყოელისა

რუსეთისა საყდრისა მემკვიდრისა, რომელიც იქმნების დანიშნულ, ერთგულად და პირუთნელად ემსახურო და დაეემორჩილო ყოველსა შინა უმაღლესსა ნებასა მისსა, არა დავზოგო ცხოვრება თვისი ვიდრე უკანასკნელ წვეთად სისხლისა, ყოველი მოცემული და შემდგომად მოსაცემელი მათის დიდებულების დადგინებულისა ხელმწიფებისაგან სჯულის დება ანუ განწესებაჲ მივიღო. სათანადოჲთა მორჩილებითა, და მათცა უკიდურესისა გულისხმისყოფისა, ძალისა და შემძლებელობისაძებრ გაეუფრთხილდე და მივაქციო: აღდგინებულისა მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან მამულსა შინა ჩემსა განსვენება და მყუდროება უკიდურესის შეძლებისამებრ ჩემისა დაეიცვა და არავითარიმე მიწერ-მოწერა აღმრეველთაღმი ჩემისა მამულისათა სწორედ ანუ საშუალით, საიდუმლოდ ანუ ცხადად არა თუ ოდენ საქმით, არამედ მხილებითაცა ანუ სხვითა რაჲთამე მოგონებითა, მმექმეობითა და განმრახვითა არა ვიქონიო, ხოლო ვნებასაცა მათის დიდებულების სარგებლისა, ანუ საბოგადოსა შესამატისასა, ვითარცა ვსცნობ რა, არა თუ ოდენ ცხად ეპყოფ აღმსთობითვე, არამედ ყოელითა ზომითა გარე ეაქცევ და არა მიუშვებ და ესე ვითარითა ხატითა მოვაქცევ თავსა, ვითარცა სარწმუნოსა, მათის იმპერატორების დიდებულების ჩემზედა დადგინებულისა ხელმწიფებისადმი, და მშვიდისა მოქალაქისა კეთილშესაბამ და თანამდებ არს, და ვითარცა ჯერმიჩნს მე წინაშე ღეთისა და საშინელისა მსჯავრისა მისისა მარადის მას შინა სიტყვის გება, რომელსა შინაცა მწე მეყოს მე უფალი ღმერთი სულიერად და ხორციელად. დასამტკიცებელადცა ფიცისა ამის ჩემისა ამბორსუყოფ სიტყვასა და ჯვარსა მაცხოვარისა ჩემისასა ამინ.

ფიცითსა აღთქმისა ფურცელზედ, მოაწერეს ხელი კათოლიკოსმან ანტონი, მთავარეპისკოპოსმან იუსტინე, თფილელმან არსენი, ბოდბელმან იოანე, რუსთველმან სტეფანე, წილკნელმან გერვასი, ნეკრესელმან ამბროსი, ნიქოზელმან ათანასი, წინამძღვარმან ნათლისმცემელისა ევთიმემან და სხვათა სამღვდელოთა. მათ შეუდგნენ მუხრანის-ბატონი კონსტანტინე, სარდალი იოანე ორბელიანი, მორდალი ზაალ ბარათაშვილი, აბელ ჩოლაყაშვილი, ალექსანდრე მაყაშვილი, სვიმონ და იოანე ანდრონიკაშვილი, გიორგი ავალიშვილი, ელიაზარ ფალავანდიშვილი და სხვა.

კნორრინგი თვით დაესწრო მუნ და ღენერალნი რუსთა ჯარისა ლაზარევი, გულიაკოვი, კარიაგინი და კოვალენსკიცა ადრითვე ელჩად რუსეთისა ყოფილი თფილისს მეფისა კარზედ. 10.000 რუსეთისა ჯარი იდგა და იცევდა საქართველოსა.

CLXI

მანიფესტისა ამის გამოცემისა დროსა, დაესწრნენ მოსკოვსა დესპანნი, მეფის გიორგისაგანვე გაგზავნილნი გიორგი ავალიშვილი და ელიაზარ ფალავანდიშვილი. მუნვე იყუნენ 12 დეპუტატად ქართველთაგან მისულნი თავადნი და აზნაურნი გიორგი თუმანიშვილი[72], გიორგი ერისთავიშვილი[73], გლახა ვაჩნაძე, ოთარ ქობულიშვილი, აბესალომ ბებუთოვი, გაბრიელ რატიშვილი, რომელიცა ახლდა იოანე მეფის ძეს, იაია ავალიშვილი, ძმა გიორგი ავალიშვილისა, იოანე მაღალოვი: პავლე წინამძღვრიშვილი, დავით ზანდუკელი, გრიგოლი ოქრომჭედლიშვილი, ნიკოლოზ ონიკოვი.

ამათგან ორთა გიორგი ავალიშვილმან და ელიაზარ ფალავანდიშვილმან იმპერატორისა ბრძანებითა წარმოიღეს საქართველოდ მანიფესტი ესე, რათა მიარიონ მემკვიდრესა დავითს I საცნობელად ქართველთა.

CLXII

მასვე დროსა კნორრინგმან, განმგემან საქართველოჲსა გამოსცა ქართულად დაბეჭდილი თფილისს თეისი გამოცხადება ქართველთადმი შემდეგი:

„მისის იმპერატორებითისა დიდებულებისა თვითმპყრობელისა ყოვლისა როსიისა ღენერალ-ლეიტენანტი, კავკასიისა ინსპექციისა ინსპექტორი, უპირატეს მმართებელი საქართველოჲსა, ასტრახანისა მხედრობითა ღუბერნატორი, მემთავრე ასტრახნისა ღუბერნიასა შინა საქმეთაცა სამოქალაქოთა; კაზანის მუშკეტერის პოლკისა შეფი და ორდენთა წმინდისა ალექსანდრე ნეველისა, წმინდისა ანნასი პირველისა ხარისხისა, სამხედროსა წმინდისა დიდისა მოწამისა და ძლევამოსილისა გიორგისა მეოთხისა ხარისხისა, და მპყრობელობითისა წმინდისა იოანე იერუსალიმელისა უფროსისა ჯვარისა კავალერი.

განვუცხადებ ყოველთა საზოგადოდ ქართლსა და კახეთსა შინა მცხოვრებთა:

ვიწყევ რა აღსრულებად მოყვანება უმაღლესისა ნებისა მისისა დიდებულებისა ყოვლისა როსიისა იმპერატორისა, მაქვს მე ვალი

---

[72] ესე იყო შვილი ეგნატი თუმანიშვილისა, მოლექსე და მოყვარე ქართველთა მწერლობისა. გარდაიცვალა სტაგსკი სოვეტნიკად 1837 წელსა.

[73] გიორგი იესეს ძე ერისთოვი. ამან მეორეთო ცოლად მეფის გიორგის ქალი გაიანე. მექონი ღენერალ-ოტინფანტერისა ჩინისა და ლურჯისა წმინდის ანდრიასი ღენტისა. გარდაიცვალა 1863 წელსა.

და შეკრულება, რათა განვაწესო კვლავ ჟამადმე თფილისსა შინა უზენაესი საქართველოჲსა მმართებლობა ჩემსა ქვემე პირველ მჯდომარეობასა; ხოლო ქალაქთა შინა და მაზრათა ეითარცა სასამართლო და განმგებლობა, ეგრეთვე კეთილწესობაცა რომლისა გამო, განმცემი აწ საყოველთაოდ უწყებად განწესებისა შინაგანისა საქართველოჲს მმართველობისა, რომელიცა დამტკიცებულ არს სამღრთოთა ნებითა ხელმწიფისა იმპერატორისათა, შეკრულ ვარ მე, რათა შევბღუდო სამფლობელონი ესე გარეშეთა დაცემათა გამო, დავიცვა მცხოვრებელნი მათნი უშიშროებასა შინა თვით თავისა მათისა და ქონებისაცა, და მივაწიო ყოველთადმი დაფარვა, რწმუნება და განსვენება მმართებელობითა მღვიძარითა და ძლიერითა, მარადის განმზადებულითა, რათა მისცეს მართლმსაჯულება დაჩაგრულსა, შემწე ექმნას არა ბრალულებასა, და სამაგალითოდ ბოროტთა დაისაჯოს კანონთ გარდამავალი. ამისათვის უკვე ნუ ვინმე იკადნიეროსმცა თავნებად და მძლავროებით კმაყოფიერება საძიებელისა თვისისა, არამედ თვითოეულმან წარადგინოს საჩივარი თვისი განწესებულთა მისთვის ადგილსა შინა, მსასოებელმან უეჭველად, რომელ მიიღებს მსწრაფლსა და პირ-მიუფერებელსა სამართალსა, მოგონებანი განსაცდელთა მათ, რომელნიცა განმვაევებულ იყვნენ საქართველოჲსა შინა, წარმოადგენენ სარწმუნოსა ყოველთა მისთა მცხოვრებელთათვის თავდებობასა, რომელ იგინი სავსითა სასოებითა აღიარებენ ხელმწიფებასა განმზადებულისა მფარველობისასა, რომელიცა განზდევნის მათგან უფსკრულისა ბოროტებისა მათდა გარერტყმულსა და ყოველთა მათთა საზღვართა ზედა განაპყრობს დაფარვასა მშვიდობისა და უშიშროებისასა, რომელ მიჩნევა საკუთრისა კეთილდღეობისა თვისისა აღსძრავს გულთა მათთა საუკუნოსადმი მაღლობის ცემისა და შევრდომილებისა, და რომელ სრულიადითა მორჩილებითა განამართლებენ იგინი ბრუნვათა ნებისა კეთილმდგომარეობისა მათისა დამამყარებელისათა. მოყვარენი მშვიდობისა და კაცობრივობისანი იძულებულ იქმნან, რომელ მოხალისობა და შრომანი და არა მანქანებანი; უხვება მცხოვრებელთა, და არა სიგლახავე მათი; მტკიცე და შეურყეველი სასოება სახიერებისადმი უფლისა, და არა სასოწარკვეთილება; უკანასკნელ არა მმაკვრობა, სისხლისა თხევა, სულელობა, უწყალოება და არცა სიგლისპე: არამედ წრფელ სულიერობა, კაცთმოყვარება და შებრალება. ქველის მოქმედებანი, რომელთაცამებრ შვენის ქრისტიანესა ჩინებულ ყოფა, არიან წყაროდ ერთა განსვენებისა და კეთილდღეობისა. მიცემულ არს თფილისსა მაისის 8 დღესა, ჩყბ წელსა.

მოწერილ არს: კ ნ ო რ რ ი ნ გ ი“.

4 000 ეგზემპლარი გამოცსაღებისა ამის და ესოდენიე რიცხვი იმპერატორისა მანიფესტისა მხოლოდ ქართულად დაბეჭდილი თფილისს მეფის გიორგისაგანვე გამართულსა სტამბაში,—განეფინა და განითესა ქართლ-კახეთისა ადგილთა.

სცნეს ესე დიდთა და მცირედთა, მოხარულთა და არა მოხარულთა დროთა ცვლილებისა. სცნო ყაენმან ფათალიშაჰმან და სულთანმან თურქთა სელიმმან, ხანთა და ფაშათა მეზობელთა. მეფე იმერეთისა სოლომონ შედგა და შესწუხდა: იწყო განმაგრება სამზღვართა თვისთა და დაკავშირება თურქთა ფაშებთათანა მესამზღვრეთა. დაღესტანი შეძრწუნდა რუსთა მეზობლობითა.

მეფის ძენი იულონ და ფარნაოზ, მოძულენი ძმისწულისა თვისისა დავითისა, იყვნენ ქართლსა და განიზრახვიდენ რუსთა მთავრობის ურჩებასა. ვერა-რაჯსა მქმნელნი, ვერცა იმერთა მეფისა შეწევნითა, რომელსაცა შეეხიზნენ ცოლშვილითა, და ვერცა ერთა აშფოთებითა,—მოეცნენ რუსთა და წარვიდენ რუსეთად 1805 წელსა და აღსრულდენ ს.-პ. ბ. იულონ 23 აგვისტოს 1816 წელსა და ფარნაოზ 30 მარტს 1852 წელსა.

მეფის ძე ალექსანდრე, გაქცეული მეფისავე დროსა სპარსეთად, დაშთა მუნ; ვითარცა მიტრიდატე ქართველთა ისტორიისა—სიძულვილითა რუსთა მთავრობისა და დაუძინებელითა მათდამი მტერობითა, აღსრულდა თავრიზის ახლო 1844 წელსა. დედოფალი დარეჯან გარდავიდა 1804 წელსა რუსეთსა და, მიღებული პატივითა იმპერატრიცასაგან, გარდაიცვალა ს.—პ. ბ. 1807 წელსა და დასაფლავდა ალექსანდრე ნეველისა მონასტრისა ხარებისა ეკკლესიასა, თვით საფლავსა მას, რომელიცა იყო უქმი და ცარიელი შემდგომად გარდასვენებისა მუნით იმპერატორთა საძვალესა გვამისა იმპერატორისა პეტრე მესამისა იმპერატორისა პავლესაგან 1796 წელსა.

დასკვნა

ქართული სახელმწიფოებრიობის მოახლოებული 3000 წლის იუბილის წინ დიდი მნიშვნელობა აქვს სწორად გავიაზროთ ქართული პოლიტიკური აზროვნების ჩასახვისა და განვითარების ძირითადი ისტორიული ეტაპები. ამასთან, მათი შესწავლა და წარმოჩენა არ უნდა მოხდეს მარტო ეროვნული პრიზმით, საჭიროა მისი გაცნობიერება მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარებასთან ორგანულ კავშირში, რადგან ქართული სახელმწიფოებრიობა და მის საფუძველზე აღმოცენებული და განვითარებული პოლიტიკური აზროვნება ზოგადსაკაცობრიო განვითარების შემადგენელი ნაწილია, შესაბამისად შეუძლებელია მათი ერთმანეთისგან იზოლირებულად განხილვაც.

„ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი პირველი ავტორის ლეონტი მროველის მიერ გადმოცემულ ქუჯის წერილში ფარნავაზისადმი, (ძვ.წ.აღ-ის V საუკუნე) აშკარად ჩანს საერთო-ეროვნული ცნობიერების მაღალი დონე მაშინდელ ქართულ პოლიტიკურ მოღვაწეებში. ეს საერთო-ეროვნული ცნობიერება და პატრიოტიზმი დღესაც მისაბაძი მაგალითი უნდა იყოს ქართველი პოლიტიკოსებისა და ქართული პოლიტიკური აზროვნებისათვის.

გავიხსენოთ ეს ისტორიული მომენტი ქართული სახელმწიფოებრიობის განვითარებაში. როდესაც უცხო დამპყრობლებმა გააუქმეს მცხეთის მამასახლისობა და მასთან ერთად აღმოსავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრიობაც, ფარნავაზს—მცხეთის მამასახლისის მემკვიდრეს შემთხვევითობამ მისცა საშუალება შეეკრიბა ჯარი და დაეწყო ბრძოლა ქვეყნის განთავისუფლებისათვის. მაგრამ ამ ბრძოლაში იგი წარმატებას ვერ მიაღწევდა, თუ მას დასავლეთ საქართველო და მისი მაშინდელი მმართველი—ქუჯი მხარში არ ამოუდგებოდა. მას თხოვნით მიმართა ფარნავაზმა და პასუხმაც არ დააყოვნა. „მე შენთან ვარ მთელი ჩემი ჯარით ამ მძიმე ჟამს და შენ იყავი მეფე, მე კი შენი მსახური, ოღონდ კი ქვეყანა იყოს ბედნიერი.“ ქართული პოლიტიკური აზროვნების ეს პირველი გამო-

ნათება „ერთნებობისა და თანადგომის“ იმ დიდი პოლიტიკური კრედოს წინამობედია, რომლითაც შემდგომში XI–XII საუკუნეების ქართული სახელმწიფოებრიობის კლასიკური ფორმა შეიქმნა დავით აღმაშენებლის „ძალისხმევისა“ და თამარ მეფის „სათნოების“ სახით. ქუჯისა და ფარსავაზის მაგალითი ხომ ნებისმიერი ქვეყნის პოლიტიკურ აზროვნებას დაამშვენებდა.

რუსეთთან ურთიერთობის გააზრება ქართულ ცნობიერებაში სწორედ XII საუკუნიდან შემოდის. თამარის ისტორიკოსი „გიორგი რუსს“ მეორე ეპითეტითაც ისსენიებს—„უბედური რუსი“, რომლითაც ხაზს უსვამს ვლადიმირ-სუზდალის მთავრის, ანდრია ბოგოლუბსკის მემკვიდრის. ავანტიურისტულ და ამასთან, თავისებურად რომანტიკულ ბუნებას, ბოლოს ბოჰემურ ცხოვრებას გადაგებულმა კონსტანტინეპოლის ქუჩის ჩხუბში რომ დაამთავრა სიცოცხლე, ეს, მართალია, ეპიზოდური მომენტია რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიაში, მაგრამ იგი ხაზს უსვამს ამ ურთიერთობის ტრაგიკულ ხასიათს, რომლის არსი შესანიშნავად გახსნა ივანე ჯავახიშვილმა 1919 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში“

ჩვენი გააზრებაც ამ მონოგრაფიის პათოსს ეფუძნება, იმ საერთო დასკვნას, რომელიც აქ არის გამოთქმული და რომელიც არსებითად ხსნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის მთელ ისტორიას:

„ქართველებს შორითგან გაგონილი ჰქონდათ რუსთა მხურვალე სარწმუნოებრივი გრძნობა და ეჭვი არ ეპარებოდათ, რომ რუსეთი ქართველთა სულისკვეთებას ადვილად გაიგებდა და მათს თავგანწირულს ბრძოლაში სპარსეთისა და თურქეთის წინააღმდეგ წრფელის გულით ძლიერს დახმარებას გაუწევდა“. (ივ. ჯავახიშვილი „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში“ თბ., 1919 წ. გვ.-52).

მართლაცდა პოლიტიკურად სრულიად ლოგიკური იყო ჩვენი წინაპრების მიერ აღებული კურსი რუსეთთან დაახლოებისა და აქტიური სამხედრო—პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობისა. „ერთმორწმუნე“ რუსეთის ფაქტორი აქ გადამწყვეტ როლს თამაშობდა. მოყოლებული ერეკლე I ნაზარალიხანიდან (რუსეთი მეფის კარზე გაზრდილ კახელ უფლისწულს „ნიკოლოზ დავიდოვიჩად“ მოიხსენიებდნენ) დამთავრებული მისი სახელის დიდი მოზიარის ერეკლე II, ყველა ქართველი პოლიტიკოსი ამ გულუბრყვილობის მსხვერპლი გახდა. შესანიშნავად გახსნა „რუსული პოლიტიკის არამდგრადობა და არასაიმედოობა“ ჯერ კიდევ ალექსანდრე ამილახვარმა

ამ 200 წლის წინ დაწერილ თხზულებაში „მოგზაურობა ასტრახანიდან მოსკოვს". პოლიტიკური მსოფლმხედველობის ევროპულ სტანდარტებზე გაზრდილი ეს ვოლტერიანელი ქართველი მოაზროვნე უაღრესად ღრმად ჩასწვდა რუსული პოლიტიკის იმპერიულ ხასიათის იმ მნიობას, რომლის ძალითაც „უბრალო მუჟიკიდან იმპერატორამდე ყველა უკლებლივ ამ პოლიტიკის ერთგული აღმსრულებლები არიან თავ-თავიანთ დრო ჟამს". ამ მხრივ გამონაკლისი არ არსებობს და ამიტომაცაა, რომ რუსეთის იმპერიამ 300 წლის მანძილზე თავისი ტერიტორია თითქმის 25-ჯერ გაზარდა! ვისი სახელმწიფო საზღვრები სამ კონტინენტზე—ბალტიის ზღვიდან ალიასკასა და კანადის პროვინციებამდე გრძელდებოდა და ამიტომაც იკვეხნიდა ნიკოლოზ I, რომ „მზე ჩემს ქვეყანაში არასოდეს ჩადის "_ო.

მაგრამ თანდათანობით ამ უზარმაზარ იმპერიასაც ბზარი უჩნდებოდა ისე, როგორც ქართველ პოლიტიკოსთა „მოჯადოებასა და რუსეთისადმი განუსაზღვრელი ნდობის გულუბრყვილობასაც". ისტორიულ პრაქტიკა ყოველთვის განსაზღვრულ როლს ასრულებს ნებისმიერი იდეოლოგიისა და პოლიტიკური მსოფლმხედველობის ჭეშმარიტების დადგენაში და როგორც ივ. ჯავახიშვილი წერს „ . . . გამოცხადებამ და რუსეთის მთავრობის პოლიტიკამ საქართველოში ნათლად დაამტკიცა ქართველთა განუსაზღვრელი ნდობისა და გულუბრყვილობის სრული უსაფუძვლობა" (ივ. ჯავახიშვილი „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში" თბ., 1919 წ. გვ. 64).

ამიტომ წერს აქვე ივ. ჯავახიშვილი სინანულით, რომ თვით ისეთი რეალისტი პოლიტიკოსი და მოაზროვნე როგორიც იყო ერეკლე II „ვერ გადაურჩა ამ გულუბრყვილობას". თუმცა ჩვენ ჩვენი მხრივ დავამატებდით, რომ რუსეთის მიმართ ერეკლე II პოლიტიკა მაინც რეალიზმზე იყო დაფუძნებული (თუ შემდგომში დამდგარ შედეგებს არ გავითვალისწინებთ), რადგან მაშინდელ ეპოქაში საქართველოს გარშემო არსებული მძლავრი სამხედრო_პოლიტიკური ძალებიდან (თურქეთი, სპარსეთი, რუსეთი) მხოლოდ რუსეთს შეეძლო უზრუნველეყო საქართველოს მომავალი მშვიდობიანი განვითარება. ამ ძალებიდან მთელი XVIII_XIX საუკუნეთა მანძილზე რუსეთი აღმავლობას განიცდიდა, თურქეთი და სპარსეთი კი სამხედრო_პოლიტიკურ დეგრადაციას. მარტო ის ფაქტია ნიშანდობლივი, რომ ამ ხნის მანძილზე რუსეთ-თურქეთის 7 ომიდან ყველა რუსეთის გამარჯვებით დამთავრდა და ბალკანეთშიც საბოლოოდ რუსეთი გაბატონდა. ისიც სიმბოლურია, რომ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქ-

ტატის დადების წელს მოხდა რუსეთის მიერ ყირიმის დაპყრობაც. ამიტომ ერეკლე II მიერ გატარებული პოლიტიკას მრავალი არგუმენტი გააჩნდა.

მიუხედავად ამისა, ივ. ჯავახიშვილი ერეკლე II პოლიტიკის შესახებ წერს: „ერეკლე მეფის სიბერის დღენი ეგების იმ მწარე გრძნობით იყო მოწამლული, რომ ქვეყნის დაცემის ბრალი მის პირადს პოლიტიკურს გულუბრყვილობას და რუსეთის მთავრობისადმი განუსაზღვრელ ნდობასაც ედებოდა". (ივ. ჯავახიშვილი „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში" თბ., 1919 წ. გვ. 58).

მაგრამ, მეორე მხრივ, დიდი ივანეს პოლიტიკური ანალიზი სწორი და ჭეშმარიტების შემცველია იმ თვალსაზრისით, რომ ამავე ეპოქაში დაიწყო ქვეყნის „ძნელბედობიდან" თანდათანობით გამოსვლა. შემთხვევითი არაა, რომ XVIII საუკუნეს ვახუშტი ბატონიშვილი „აღდგინების ეპოქას" უწოდებს. ეპოქას, როცა ქართველი ერის ფიზიკური განადგურების საფრთხე უკვე განელილია. XVII საუკუნემ ყველაზე ავბედითმა საუკუნემ საქართველოს ისტორიაში, მომდევნო საუკუნეს გარკვეული საფუძვლები შეუქმნა ძველი დიდების „აღდგინებისა". ვახტანგ VI „სჯულმდებლის" რეფორმები „სწავლულ კაცთა" და ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ „ქართლის ცხოვრების" ახალი რედაქცია, ქართული სტამბის დაარსება, ვაჭრობისა და ხელოვნების გამოცოცხლება, ქართული სამთავრო-სახელმწიფოების ერთმანეთთან კავშირის განმტკიცება ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდნენ ქვეყნის აღორძინებისათვის. რუსეთმა ამ პოზიტიურ პროცესს ხელი კი არ შეუწყო, არამედ პირიქით, ყოველნაირად ცდილობდა ქვეყანა კვლავ წინა საუკუნეზე ავბედით მდგომარეობაში ჩაეგდო. კრწანისის ტრაგედია ხომ ფაქტიურად რუსეთის ასეთმა ვერაგულმა პოლიტიკამ განაპირობა, როცა აღა-მაჰმად-ხანის სადამსჯელო ლაშქრობის უკუსაგდებად და საქართველოს დასახმარებლად ერთი ტყვიაც არ გაუსროლია.

რუსეთი მარტო საქართველოს გარეშე მტრებს კი არ აქეზებდა ქვეყნის დასაცემად და დასასუსტებლად, „არამედ შინაურს ცხოვრებაშიც არევ-დარევასა და სხვადასხვა პოლიტიკურ დასთა შორის ბრძოლას ამწვავებდა. მეფის და მთავრობის პატივისცემისა და უფლების გაქარწყლებას ხელს უწყობდა" (ივ. ჯავახიშვილი „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში" თბ., 1919წ. გვ. 56).

ყოველივე ეს—გარეშე მტრების, თუ ქვეყნისშიგნით ხელოვნურად

დაძაბულობასა და წინააღმდეგობის შექმნა და ამით საქართველოს სულ უფრო და უფრო მეტად დასუსტება, ნაცნობი ხელწერა და ფაქტიურად ეს „გათიშე და იბატონეს“ პოლიტიკა თანამედროვე პერიოდშიც გრძელდება. ამ მიზნით რუსეთს საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში) ყოველთვის ჰყავდა თავისი დასაყრდენი ძალა, ძირითადად ქვეყანაში მცხოვრები სხვადასხვა ეთნიკური უმცირესობებიდან, ე.წ. „მეხუთე კოლონა“, რომელთაც ეხმარებოდა ეკონომიკურადაც და სამხედრო შეიარაღებითაც. ივანე ჯავახიშვილს არა ერთი დოკუმენტი მოაქვს მაშინდელი საიდუმლო ცირკულარებიდან „ამ საიდუმლო მოხსენებებიდან ჩანს, რომ მათ საქართველო ისეთ მდგომარეობაში უნდა ჩაეგდოთ, რომ თავის თავის დაცვა არ შესძლებოდა და მუდამ რუსეთის შემავედრებელი და ხელში შემყურე ყოფილოყო“. (ივ. ჯავახიშვილი „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში“ თბ., 1919 წ. გვ. 51).

მაგრამ, ყოველივე ამის მიუხედავად, ქართული პოლიტიკური აზროვნება მაინც არ წასულა ამ ორი საუკუნის მანძილზე რუსოფობიის გზით, რადგან რეალისტურად მოაზროვნე ქართველ მოღვაწეებს კარგად ესმოდათ, რომ ეს გამოიწვევდა ჩვენი ქვეყნისათვის კიდევ უარეს ტრაგედიებს. ილია ჭავჭავაძისა და არჩილ ჯორჯაძის პოზიცია ამ საკითხში ნათელი დადასტურებაა ამისა. რუსეთთან მხოლოდ მშვიდობიანი მოლაპარაკებით უნდა გადაწყდეს ნებისმიერი პრობლემა. თავის დროზე არჩილ ჯორჯაძე წერდა: „ყველა საბუთი და დოკუმენტი, როგორც ტრაქტატის, ასევე მანიფესტის და რუსეთ-საქართველოს შორის მომხდარი შემდგომი მოვლენების თაობაზე დაცული და შენახულია როგორც რუსეთის კანონთა კრებულში, ასევე „ინტერნაციონალურ“ საერთაშორისო ხელშეკრულებათა კრებულებშიც. ამიგომ ხელსაყრელი და მომგებიანი იქნება ქართველი ხალხისათვის ამ საგნის შესახებ ე.წ. უფლების ნიადაგზე ლაპარაკის გამართვა რუსეთის მთავრობასთან. ჩვენ ეს უსათუოდ უნდა გამოვიყენოთ როგორც პრაქტიკული საშუალება“ (არჩილ ჯორჯაძე. თხზ. წიგნი I. 1911 წ. გვ. 133).

უკანასკნელ პერიოდში, როგორც კი რადიკალურად განწყობილმა ძალებმა დაიწყეს რუსეთის კრიტიკა და მისდამი შეურიგებელი პოზიციის დაკავება, მაშინ ჩვენს ქვეყანას უამრავი პრობლემა შეექმნა ქვეყნის შიგნითაც და გარეთაც. „ოკუპანტების“ ძახილი კარგია გარეგნული ეფექტისა და ემოციების თვალსაზრისით, პოლიტიკური შედეგებით და პრაგმატული თვალსაზრისით კი გამართლებული

არაა. ილია ჭავჭავაძე თავის დროზე სამართლიანად წერდა: „ყველა დროში თითოეულს სიტყვას დიდის სიფრთხილით უნდა მოვექცეთ, და ვიდრე სხვისა თქმულს ბეჭდვით საჯაროდ განვიმეორებდეთ, ავწონ-დავწონოთ, რა თქმულა და როგორ თქმულა“ (ილ. ჭავჭავაძე. თხზ. ტ. 14. გვ. 265–266). ქართული პოლიტიკური აზროვნების ამ გამოცდილებას მომავალშიც გათვალისწინება სჭირდება. როგორი პოლიტიკური ორიენტაცია არ უნდა აიღოს საქართველომ უახლოეს მომავალში, მის ჩრდილოელ მეზობელთან გაწონასწორებულ პოზიტიურ ურთიერთობასა და შესაბამისი პოლიტიკის წარმართვა ქვეყნის სამომავლო განვითარების აუცილებელი წინაპირობაა. კონფრონტაციის გზით წასვლა უნდა განხილული იქნას როგორც დიდი სტრატეგიული შეცდომა. ეს რომ ასეა, ამას ადასტურებს განვლილი წლები, განსაკუთრებით 1990–1991 წლების მკვეთრად გამოხატული ანტირუსული პოლიტიკა, რამაც დააჩქარა გამსახურდიას ხელისუფლების წასვლა პოლიტიკური არენიდან და ამასთან დიდი ზიანი მიაყენა ეროვნული დამოუკიდებლობის განმტკიცების საქმეს. საქართველომ, როგორც დამოუკიდებელმა და სუვენერულმა სახელმწიფომ, აუცილებელია რუსეთთან შეინარჩუნოს კეთილმეზობლური ურთიერთობა ყველა სფეროში, განსაკუთრებით კი პოლიტიკურ, სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში. საქართველოს აგრარულ პოლიტიკას მხოლოდ რუსეთის მეშვეობით შეუძლია სრულად გამოიყენოს და განავითაროს თავისი დიდი პოტენციალი და ამის გამოუყენებლობა და დაუნახავობა არცერთ საღად მოაზროვნე პოლიტიკოსს არ ეპატიება. ეს, რა თქმა უნდა, სრულებითაც არ ნიშნავს ევროპულ ორიენტაციაზე ხელის აღებას. პირიქით, თვითონ რუსეთის დაახლოება და დაკავშირება დასავლეთთან ხელსაყრელ პირობებს ქმნის ქართული პოლიტიკის ასეთი კურსის წარმატებისათვისაც.

ГИВИ ЛОБЖАНИДЗЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАРАЛЕЛЛИ

ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР
КУТАИССКОГО А/О "СТАМБА"
КУТАИСИ
1999

Светлой памяти известного грузинского полиграфиста и общественного деятеля Давида Мандария посвящаю эту книгу.

Автор

В монографии "Исторические паралелли" оригинально продуманная проблема превращена в глубокое научное исследование. Здесь явления представлены во всех трех измерениях времени (прошлое, настоящее и будущее). Показано то общее и различие, что объединяет и отдаляет их друг от друга.

Думаем, что читатель найдет много интересного в этой книге.

Редактор, профессор **Важа Лорткипанидзе**

Рецензенты: член-корреспондент АН Грузии,
профессор **Леван Алексидзе**;
профессор **Илья Табагуа**;
профессор **Давид Гоциридзе**.

За поддержку и помощь, оказанную во время работы над книгой выражаю огромную благодарность **Мадоне Мегрелишвили, Тине Котетишвили, Нателе Какауридзе, Тамуне Кварацхелия, Гураму Кохреидзе и Лери Суламанидзе.**

ВВЕДЕНИЕ

Грузинская государственность прошла большой исторический путь. В скором времени грузинский народ отметит трехтысячелетие государственности страны. Это указывает на то, что у Грузии с древних времен были близкие отношения не только с соседними странами, но и с расположенными далеко от нее государствами. С этой точки зрения возникновение самой древней грузинской государственности тесно связано с существованием древнейших цивилизаций мира. Академик Иване Джавахишвили подчеркивает связь первых племенных объединений грузин с государством хеттов и палестинской цивилизацией. Археологические раскопки английского ученого Эванса зафиксировали связь крето-микенской культуры с древним государством Колхида, что сделало очевидным то, что подобно троянской войне, путешествие аргонавтов за колхидским золотым руном является не мифом, а отражением исторических событий и их реальным отзвуком, что было подтверждено приёздом в 1984 году в Грузию английского путешественника Тима Северина, проделавшего проторенный аргонавтами исторический путь.

Географическое и геополитическое положение самой Грузии в качестве моста, связывающего Азию с Европой, обуславливало активную посредническую роль в сближении западных и восточных культур.

Именно под влиянием этого фактора создавались очаги грузинской культуры как на Востоке, так и на Западе. Первый такой общенациональный и при этом связывающий с культурами и цивилизациями мира центр являла собой Академия фазиса III века, где грузинская культура во взаимосотрудничестве с греческо-эллинистической культурой закладывала основу развитию национальной науки и культуры. Второй большой очаг грузинской кул-

ьтуры относится также к античной поре и связан с Палестиной, где на протяжении веков велась интенсивная научная и культурная деятельность. Иерусалим и Синайская гора, а в дальнейшем Афонский Иверский монастырь превратились в важнейшие очаги грузинской мысли и грузинского дела. Эти традиции были продолжены в Гелатской, Гареджской и Икалтойских академиях, через них вместе с зарубежными центрами национальная культура и наука поднялись на такой высокий уровень, что известному грузинскому исследователю Шалве Нуцубидзе предоставилась возможность основательно утверждать существование "раннего грузинского Ренессанса" в действительности XI-XII веков. Петр Иберийский, Иоане Сабанисдзе, Григол Ханцтели, Георгий и Еквтиме Атонели, Иоане Петрици, Арсен Икалтоели, Бека и Бешкен Опизари, Георгий Чкондидели, Шота Руставели, Басилий Эзосмодзгвари, вот тот неполный список тогдашних представителей грузинского общественно-политического мышления, которые интеллектуальный потенциал нации возвели до высоты общечеловеческого развития.

Именно с этой эпохой совпадают взаимоотношения Киевской Руси и Грузии. О политико-экономических взаимоотношениях Киевской Руси и Грузии свидетельствует обнаружение монет, отлитых в IX-X веках на Тбилисском монетном дворе. Кроме этого, упоминание Грузии в русских летописях и наоборот русских в "В жизни Картли", "Витязе в тигровой шкуре" и "Тамариани" Г. Чахрухадзе. Исторические источники и архитектурные памятники свидетельствуют, что в XI веке грузинские художники расписывали Киевские храмы и соборы. Женой Киевского князя Изяслава I была дочь грузинского царя, а первый муж царицы Тамары был русским.

Взаимоотношения двух древнейших исторических народов прекратились в результате продолжительного татаро-монгольского господства.

Покорение и разгром Турцией Византии полностью изменило политический климат. Вместо имеющей величайшие культурные традиции единоверной Византии соседом Грузии оказалась крайне агрессивная и отсталая Турция, которая фактически отрезала Грузию от западных стран. А в XVI веке Грузию поделили меж-

ду собой турки и персы, страна распалась на отдельные феодальные княжества. Для Грузии и всего Кавказа очень большое значение имело укрепление русского царства, которое в бассейне реки Волга уничтожило господство татар, освободило Северный Кавказ, возвело на берегу Терека крепость и ввело туда регулярные войска. Россия хорошо понимала важность вопроса усиления Турции и Персии и значение Кавказа не только с политической, но и с экономической точки зрения.

Таким образом, две мощные силы на Кавказе, с одной стороны, Турция и Персия и, с другой стороны, Россия противостояли друг другу. Ввиду того, что властей России устраивало иметь на Кавказе сильную опору, они восстановили связь с Грузией. К такой связи стремилась и Грузия, так как страну одинаково разоряли внешние и внутренние враги.

"Лихолетье" оставило свой отрицательный след и на развитии грузинской культуры и политики. Фактически прекратилось функционирование культурных центров, с большим усердием созданных на протяжении веков нашими предками, которые определенным образом выполняли политические и дипломатические функции за рубежом. В такой ситуации, с точки зрения практической политики между Россией и Грузией, особое значение приобретает основание Московской грузинской колонии и ее культурное и политическое наследие, которое на протяжении последних трех веков сыграло особую роль в определении исторической судьбы нашей страны и в этой связи мы сочли необходимым отметить это.

Основу этой идее заложил Теймураз I, когда в 1652 году грузинская делегация в составе трехсот человек отправилась ко двору царя Алексея Михайловича. В их числе были невестка Теймураза I и его внук - будущий Картлийский царь Ираклий I, который был отослан на воспитание ко двору русского царя.

Политико-культурные взаимоотношения России и Грузии особенно активизировались в последней четверти XVII века и в начале первых десятилетий XVIII века, что было обусловлено прибытием в Россию, наряду с Вахтангом VI, и грузинской интеллигенции. Таким образом, исторические личности усилили ориентацию Грузии на Россию, результатом чего явился Георгиевский

Трактат 1783 года, заключенный между царем Картли и Кахети Ираклием II и Императрицей России Екатериной II. В дальнейшем, 12 сентября 1801 года был подписан манифест, в силу которого Россия присоединила Грузию и упразднила грузинскую государственность.

Несмотря на это, как видим, корни взаимоотношений между этими двумя единоверными, до тех пор суверенными государствами Грузии и России уходят в глубину веков.

Мы не будем объективны, не отметив факта, свидетельствующего о том, что с 50-ых годов XIX века грузинским интеллектуалам путь к Европе открыла Россия. И наоборот, Грузия также сыграла определенную роль в отношении России. Сама Россия стала для Грузии основой получения образования в разных сферах, почти все грузины - мыслители того периода получили образование в России и Европе, достаточно привести такие имена, как: Илья Чавчавадзе, Важа Пшавела, Акакий Церетели, Нико Николадзе, Иване Мачабели, Арчил Джорджадзе, Иване Джавахишвили, Акакий Шанидзе, Иване Гомартели, Михаил Гедеванишвили, Зураб Авалишвили, Луарсаб Андроникашвили, Самсон Пирцхалава, Георгий Маиашвили (Зданович), Георгий Ласхишвили, Георгий Деканозишвили и многие другие.

Как уже отмечалось, присоединение к России имело и много положительного, но народ не смог смириться с утратой национальной самобытности и упразднением государственности (с этим, наверное, никто бы не смирился). Несмотря на наличие объективных предпосылок, этот момент был неожиданным и болезненным для грузинского народа, который на протяжении веков в беспрерывной и неравной борьбе с врагами смог сохранить независимость Грузии. К этому добавлялась грубая политика царизма, к которой Россия обращалась особенно в первый период. Такой исторической ситуацией была вызвана организация восстаний и заговоров в Грузии в первой половине XIX века.

Передовая интеллигенция России с сочувствием смотрела на освободительную борьбу малых народов. Она хорошо осознавала последствия невыносимого режима двойного гнета и к вызванному этим обстоятельством протесту кавказских народов и к их освободительной борьбе передовые сыны русского народа отно-

сились с симпатией и пониманием. В мышлении русской интеллигенции и русского общества Кавказ и Грузия сформировались в две крайне отличающиеся друг от друга стороны. Одна часть воспринимала Грузию как "Сибирь", а вторая часть считала ее "экзотической" страной. Приезд на Кавказ и Грузию великих русских писателей и поэтов: Пушкина, Лермонтова, Полонского, Толстого и других, созданные ими художественные произведения, их дневники и воспоминания, имевшие огромное влияние на сознание широких масс России, несколько приблизили проблемы Грузии и Кавказа к реальной действительности и положительно сказались на общественно-политических отношениях между этими двумя странами.

В настоящей монографии "Исторические параллели" рассмотрены приезд в Грузию русского писателя Льва Толстого и осмысление его феномена в грузинском общественном сознании.

Проанализированы историческая судьба древнейшего грузинского уголка Месхети, заселение армян и духоборов в Джавахети и связанные с ними проблемы.

В книге значительное место отводится рассмотрению общечеловеческих ценностей мировоззрения известного грузинского политического и общественного деятеля Арчила Джорджадзе, его отношению ко Льву Толстому и его учению. Публикуются "хорошо забытые" старые материалы, касающиеся жизни тогдашней Англии, и отражена деятельность "колонистов-толстовцев" в Англии прошлого века, приводятся неопубликованные до сих пор архивные письма и т.д.

В монографии дана правовая оценка Трактату 1783 года и Манифесту от 12 сентября 1801 года, публикуются их тексты.

По нашему мнению, настоящий трехъязычный труд будет способствовать правильному осмыслению исторических и политических явлений в сознании заинтересованного читателя, сближению грузинского, русского и английского народов и т.д.

Мы далеки от мысли, что поставленные вопросы исследованы глубоко и проблема исчерпана, или же книга лишена недостатков.

Автор с искренней благодарностью примет все корректные замечания и учтет их на дальнейшем этапе детального изучения вопроса.

ЛЕВ ТОЛСТОЙ И ГРУЗИНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННАЯ МЫСЛЬ

Существуют писатели, общественные деятели, чьи имена общеизвестны, они открывают перед нами глубины жизни, учат мудрости и помогают отличить добро от зла, найти свое место в обществе. Стать народным писателем и общественным деятелем дано не каждому, некоторые появляются как кометы в небе и исчезают без следа. Но, к счастью, есть и такие, которые светят постоянно. Время не властно над ними, наоборот, с течением времени они становятся все более современными и популярными.

Именно к таким людям относится великий русский писатель и мыслитель Лев Николаевич Толстой. Его литературная и писательская деятельность началась в 50-ых годах прошлого столетия и продолжалось до десятых годов нашего века. В течении этого времени Россия прошла очень трудный путь с точки зрения экономических и социальных преобразований, начиная с распада феодального строя, капиталистического развития, возникновения революционных процессов и т.д. Так как Лев Толстой был сыном своей эпохи, в его творчестве отразились все процессы, происходящие в эту эпоху. В становлении личности Льва Толстого и в формировании его мировоззрения сыграло большую роль сближение с жизнью народа и, естественно те традиции, которым служили русские писатели – Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Тургенев и др.

Великий грузинский писатель и общественный деятель Илья Чавчавадзе писал: "Пушкин, Лермонтов, Гоголь, Тургенев, Толстой и другие такого рода деятели являются величием России. С их помощью Европа по-новому взглянула на духовную силу России"... "Такие люди замечательны тем, что, хотя и относятся они кровью и плотью к какому-либо одному племени, своим творчес-

твом указывают на то, что едино их племя со всем человечеством, и обогащают своим маленьким ручьем то большое море, которое зовется человечеством, внося свое сокровище в тот храм науки и искусства, чьи врата открыты постоянно для каждого, несмотря но вероисповедание, национальную принадлежность и сословие."[1]

Лев Николаевич Толстой родился 9 сентября 1828 года в Ясной Поляне. Отец писателя, граф Николай Толстой был полковником Павлоградского гусарского полка, участником Отечественной войны 1812 года, который, выйдя в отставку, женился на княжне Марье Николаевне Волконской. Николай скончался, когда Льву Толстому еще не было и двух лет. Воспитывать ребенка взялась дальняя родственница Толстого Татьяна Александровна Ергольская (1792-1874), отличавшаяся высокой нравственностью, за что впоследствии ей был столь благодарен Толстой..

Л.Н.Толстой получил хорошее воспитание. К сожалению, когда ему было девять лет, скончалась и мать, растили сирот тети со сороны отца. До 1841 года Лев Толстой жил в Ясной Поляне и в Москве. А затем переехал в Казань вместе с семьей тети.

В 1844 году Лев Толстой начал учиться в Казанском университете на факультете востоковедения, но царивший там режим вынудил писателя оставить университет и вернуться в Ясную Поляну, где он приступает к реформаторским преобразованиям жизни крестьянства, к чему сами крестьяне относились с подозрением. В Ясной Поляне он серьезно занимался, много читал, повышал уровень своих знаний, а в начале 1849 года Лев Толстой отправился в Петербург, чтобы сдать экзамены на "кандидата права", но почему-то бросил эту затею и возвратился в Ясную Поляну. Это тот период, когда Лев Толстой внутренне ощущает большую энергую, пишет труды и статьи о культуре и искусстве, пытается писать роман, но не доводит начатое дело до конца, и сам же переживает по этому поводу. У каждого большого художника бывает похожий этап в жизни, когда талант готовится к растрате и к восхождению. В это время большую роль должен сыграть кокой-то момент, чтобы огромная творческая машина заработала.

---

[1] И. Чавчавадзе, собр. соч.

Как раз в этот период начинается путешествие Льва Толстого на Кавказ, в частности, в Грузию.

23-летний юноша Лев Толстой приезжает в Грузию 1 ноября 1852 года по военно-грузинской дороге, с северного Кавказа, из станицы Староград, в которой жил и служил его брат Николай. Во время путешествия писатель пришел в восторг от ущелья Терека, и природы Грузии. Он с интересом осматривал грузинские древние памятники в Казбеги вместе с провожатым. Посетил он и Собор святой троицы на вершине горы.

В Тифлисе Лев Толстой пробыл приблизительно два с половиной месяца. Из материалов следует, что он жил очень просто и скромно.

Н. Накашидзе[1] пишет: "Всех поражала простота Толстого, его скромность, демократичность и доброта." Он с большим удовольствием вспоминает время, проведенное в Тифлисе и признал, что "там почувствовал он то внутреннее преобразование, к которому стремился так давно." "И. К. Дитерикс[2] показал мне тот дом на проспекте Плеханова, в котором в 1851-1852 годах жил Л.Толстой. Маленький желтый домик, сейчас на его месте стоит новый дом серого цвета", – вспоминает Н.Накашидзе.

Именно в этом маленьком домике, в центре Тбилиси приступил Толстой к созданию своего первого художественного произведения "Детство". Это подтверждает письмо Толстого, которое он писал Т. А. Ергольской. Содержание письма интересно во всех отношениях. В этом письме переданы его впечатления о Грузии и, в частности, о Тифлисе. "Дорогая Тетя! Через неделю будет четыре месяца, как у меня нет никаких сведений о Вас, но я

---

[1] Нино Иосифовна Накашидзе (1872-1963). Грузинка, писатель, общественный деятель. Была замужем за Ильей Накашидзе. Литературную дятельность начала с 1902 года. За участие в революции 1905-1907гг. в 1908 году была сослана в Вятскую губернию. Была лично знакома с Львом Толстым. В 1946 году издала мемуары (Вблизи с Л.Толстым). Л.Гварамадзе, Накашидзе Нино. Тбилиси, 1962г. Н.Хомерики, Накашидзе Нино. Тбилиси, 1953г.

[2] Иосиф Константинович Дитерикс – агроном-шелковод, был близким другом Л.Толстого, долгое время служил в Тбилиси на шелководческой станции. Последовал за духоборами на судне в Канаду и довольно долго оставался там, до тех пор, пока духоборы не обосновались там. В последнее время работал по своей специальности в Азербайджане, Гянджа. Скончался в 1931 году.

надеюсь на то, что ваши письма будут в Староградовской. Мы выехали 25 октября и после семидневного путешествия, в конец измотавшись поисками лощадей и очень довольные теми местами, которые мы проехали, добрались до места 1-ого ноября.

На второй день отправились к генералу Бримеру, чтобы представиться ему и передать бумаги, полученные в Туле. Несмотря на его немецкую воспитанность и желание помочь мне, он был вынужден отказать мне, так как мои бумаги не были составлены должным образом и не доставало документов, которые сейчас в Петербурге и я должен ждать их получения. Если я не получу бумаги в течение месяца, я откажусь от воинской службы, так как не смогу принять участие в зимней экспедиции этого года, что было моим единственным желанием, когда я поступил на службу."[1]

В письме говорится, как Лев Толстой устроился в Тифлиси, с кем общался, какой культурной жизнью жила столица Грузии – политический, экономический и культурный центр тогдашнего Закавказья.

О настроении великого писателя говорит тот факт, что он, очарованный обществом столицы, твердо решил поступить на гражданскую службу в Тифлиси.

"Неожиданно в Тифлиси я встретил своего Петербургского знакомого, князя Багратиони, — пишет Л.Толстой в письме.—Он, умный и образованный человек, оказывает мне большую помощь. Тифлиси — весьма преуспевающий город, сильно подражает Петербургу и достигает цели, избранное многочисленное общество, русский театр и итальянская опера, которыми я пользуюсь по своим скромным возможностям. Живу я в загородной немецкой колонии, приносящей мне двойную пользу: это чудесное, утопающее в садах и виноградниках место, и я чувствую себя в деревне, а не в городе (здесь пока очень хорошо, стоят светлые, веселые дни , нет ни снега, ни морозов); второе преимущество этого места в том, что за две чистые комнаты плачу 5 рублей в месяц, когда такая квартира в городе стоит 40 рублей.

Кроме того, имею бесплатную практику по немецкому языку. Также имею книги, медицинское дело и время, так как меня никто не беспокоит. И, вообще, не скучаю.

[1] Н.Накашидзе, "Вблизи к Льву Толстому", Тбилиси, 1954 г., стр. 74-75

Помните, дорогая тетя, однажды вы посоветовали писать романы, и вот я, следуя вашему совету, занимаюсь литературным трудом. Я пока не знаю, увидит ли свет то, что я пишу, но занимательную и весьма увлекшую меня работу не оставлю.

Это точный отчет моих занятий. Что касается моих планов, если не поступлю на военную службу, постараюсь подыскать какую-нибудь гражданскую здесь, а не в России.

Прощайте, целую ваши руки и жду ваших писем.

Адрес – Грузия, Тифлиси."[1]

Дни, проведенные в Тбилиси, дали возможность Толстому близко познакомиться с людьми, с правами и традициями грузин, о чем он часто вспоминает в своих дневниках.

Опубликованные "Детство" и другие кавказские романы "Набег", "Рубка леса", "Отрочество" сразу принесли молодому Толстому славу талантливого писателя, и проторенная им тропа вывела его на широкую дорогу мирового мышления. "Ему было девять лет, когда погиб Пушкин. Тринадцатилетним подростком узнал он о дуэли и смерти Лермонтова. Когда умер Гоголь, он был уже автором повести "Детство". Толстой знал Некрасова, Чернышевского, Тургенева, Островского, Герцена, Чехова, Горького".[2] Тбилисские и кавказские воспоминания лежат в основе следующих слов великого писателя: "Уже вчера вечером я почувствовал то расположение к испытанной пользе, под влиянием которого находился в Тифлисе, в Пятигорске."[3]

"Я нахожу, что во мне произошла большая нравственная перемена... Моя мысль, непродуманное мое решение ехать на Кавказ было мне внушено свыше. Мной руководила рука божья – и я горячо благодарю его, _ я чувствую, что здесь я стал лучше (этого мало, так я был плох)".[4]

Л.Толстой и в старости имел большое желание приехать в Грузию, о чем вспоминала Нино Накашидзе: "В феврале 1903 года решили отправиться в Тбилиси, хотели навестить великого

---

[1] Н.Накашидзе, "Вблизи к Льву Толстому", Тбилиси, 1954 г., стр.76

[2] Н. А. Шер, Рассказы о русских писателях, Москва, 1964 г, ст. 361.

[3] Н.Накашидзе, "Вблизи к Льву Толстому", Тбилиси, 1954г., ст.76.

[4] Л.Н.Толстой, "Полн. собр. соч., т.46, ст.162.

Л. Н. Толстой
(1848)

старца и проститься с ним в Ясной Поляне, где он жил всю зиму после возвращения из Крыма. Дом в Ясной Поляне очень походил на московский дом: двухэтажный с пристройками. Толстой и Софья Андреевна ласково встретили нас." Н.Накашидзе описывает проведенное с Толстым время и с грустью вспоминает моменты разлуки с ним. "Наступило время прощания. Лев Николаевич надел шапку, накинул плед и провожал нас. На прощание он поцеловал Илью, моего мужа, и сказал:

_ Непременно, непременно приеду погостить в вашу солнечную Грузию.

_ Непременно увижу вас, Илико; в Грузии. Ждите. Возьму и приеду к вам, – услышала я его последние слова."

Тут же Н.Накашидзе вспоминает интересную беседу Л.Толстого и И.Накашидзе. "Я узнал много интересного, - начал беседу Л.Толстой. Например, нашествие Помпея на Грузию и некоторые легенды.

_ Мы имеем интересную историю и литературу, - сказал Илья, - особенно литературу.

_ Ну-ка, покажите грузинскую книгу.

Илико всегда носил с собой народное издание "Вепхисткаосани" – "Витязь в тигровой шкуре." Сразу же достал, прочел и перевел ему некоторые места. Толстой с большим вниманием слушал. Понравились:

"Что ты вертишь нас и кружишь, бессердечнный мир земной?
Всякий, кто тебе поверит, будет сетовать со мной.
Ты откуда нас приводишь, где сравняешь нас землей?
Только бог один заступник всем отвергнутым тобой!"
"Ты раздай богатство бедным, возврати рабам свободу."

Религиозный взгляд, - заметил он. Что касается афоризма "Льва щенки равны друг другу, будь то самка иль самец", _ он сказал:

_ Конечно, перед богом все равны, и женщина, и мужчина, которые должны служить исполнению законов божьих в жизни.

Улыбнувшись добавил:

_ Только не понимаю, почему женщины должны стараться стать полицейскими, судьями и солдатами. К чему такое равноправие, когда от таких прав сами мужчины должны отказаться?"

Большой писатель имел собственное отношение к правовому

положению женщины, что вытекало из его подхода к эмансипации женщин. По мнению писателя, природа дала женщине возможность рождения ребенка. Поэтому ее основной заботой должны быть муж, дети и семья.

"Илико восторженно говорил о художественных достоинствах "Витязя в тигровой шкуре", – продолжает Н.Накашидзе. Толстой некоторое время молчал, а потом сказал:

_"Очень интересная книга, для меня большое искушение познакомиться с ней."[1]

После этого Толстой часто беседовал с И.Накашидзе о "Витязе в тигровой шкуре" и ее общечеловеческих ценностях.

Благодаря своей внимательности Л.Толстой всегда пользовался большой любовью среди грузинского народа. Перевод его художественных произведений начался еще с 1873 года, когда в грузинском журнале "Цискари" был напечатан грузинский перевод "Семейного счастья".

Приятным моментом в восприятии Л.Толстого оставалась тяга грузинских женщин к просвещению. "Оказывается они (грузинские женщины – Г. Л.) посещают высшие курсы."

Отзвуком этого явления было письмо Л. Толстому (1886г.) тбилисских девушек, закончивших гимназию, в котором они просили совета, как использовать полученные знания и способности. Л.Толстой не замедлил с ответом и в ответе на письмо от 17 декабря 1886 года посоветовал им своими знаниями служить народу, родной стране."[2]

"Вы спрашиваете дела. Кроме общего всем нам дела, _ стараться уменьшить те труды, которые употребляются другими на поддержание нашей жизни, сокращая свои требования и делая своими руками, что можешь сделать для себя и для других, у приобретших знания есть еще дело: поделиться этими знаниями, вернуть их назад тому народу, который воспитал нас. – И вот такое дело есть у меня.

Есть в Москве издатели народных книг, азбук, арифметик, историй, календарей, картин, рассказов. Все это продается в огром-

---

[1] Н.Накашидзе, "Вблизи к Льву Толстому", Тбилиси, 1954 г., ст.39.

[2] Л.Н.Толстой, "Полн. собр. соч., т.63., ст.428-429.

ных количествах экземпляров, независимо от достоинства содержания, а только потому, что приучены покупатели и есть искусные продавцы. Один из этих издателей, Сытин, мне знакомый хороший человек, желающий сколь возможно улучшить содержание этих книг.

Дело же, предлагаемое мною Вам, следующее: взять одну или несколько из этих книг – азбуку ли, календарь, роман ли (особенно нужна работа над повестями – они дурны, и их много расходится) – прочесть и исправить или вовсе переделать. Если вы исправите опечатки, бессмыслицы, там встречающиеся, - ошибки и бессмыслицы исторические и географические, то и это будет польза, потому что как книга ни плоха, она все-таки будет продаваться. Польза будет в том, что меньше будет вздору и бессмыслицы сообщаться народу. Если вы при этом еще выкинете места глупые или безнравственные, заменив их такими, чтобы не нарушался смысл, это будет еще лучше. Если же вы, под тем же заглавием и пользуясь фабулой, составите свою повесть или роман с хорошим содержанием, то это будет уже очень хорошо. То же о календарях, азбуках, арифметиках, историях, картинах.

Итак, если работа эта вам нравится, выбирайте тот род, в котором вам кажется, что вы можете лучше работать, и напишите мне. Я вышлю вам несколько книг.

Очень бы желал, чтобы вы согласились на мое предложение. Работа, несомненно, полезная. Степень пользы будет зависеть от той любви, которую вы положите в нее."

С Грузией связана деятельность шурина Л. Толстого Александра Берса и свояка Александра Кузминского (он был женат на Татьяне Берс). Следует отметить, что Л. Толстой пригласил из Англии в Ясную Поляну воспитательницу детей Ханну Терсей (1845-1898), которая приехала в Грузию, в г. Кутаиси в семью А.Кузминского, а потом в 1874 году она вышла замуж за грузинского князя Г.Д.Мачутадзе. Ханна Терсей провела в семье Л. Толстого 6 лет и впоследствии не прекращала связи и переписки с семьей Л. Толстого.[1]

---

[1] О семье Мачутадзе интересные сведения имеются в книге Г.Шарадзе "От Петра Великого до Льва Толстого", Тбилиси, 1986г. (Терсей Ханна Егоровна)

Т.Л.Сухотина-Толстая тепло и благодарно вспоминала о "Ханне, нашей английской воспитательнице, прожившей в нашей семье шесть лет и давшей нам столько любви, заботы и твердых нравственных основ."[1]

Интересен диалог Л.Толстого и И.Накашидзе о деятельности Арчила Джорджадзе и его отношениях с великим писателем. Будучи студентом Петербургского университета, Арчил Джорджадзе познакомился с передовыми писателями, которые в этом необыкновенном молодом человеке заметили жажду поиска истины и ввели его в свой круг, к тому же поддерживали добрые отношения, – как пишет Накашидзе.

Потом Арчил Джорджадзе отправился за границу. В Англии он жил в общине образованных мужчин, которые сообща занимались тяжелым сельским трудом. Они не имели и не признавали личную собственность: земля, постройки, орудия труда – все было общей собственностью. Арчил внимательно изучил структуру этой необыкновенной жизни, познакомился и сблизился с этими замечательными людьми и свои мысли, чувства и наблюдения опубликовал в одном русском журнале. Это исследование было написано с таким глубоким и серьезным наблюдением, что привлекло внимание великого писателя России Льва Толстого. Когда я познакомился с Л.Толстым в Москве, _ пишет И.Накашидзе, _ он спросил, знаю ли я моего соотечественника писателя Арчила Джорджадзе.

Я хорошо знал Арчила и рассказал Л.Толстому о нем. Л.Толстой с большим вниманием выслушивал рассказы о жизни дорогого Арчила и сказал, что этот молодой человек обладает талантом глубокого наблюдения жизни.[2]

Летом 1898 года к брату И.Накашидзе приехал в гости в Тбилиси сын Льва Толстого Андрей Толстой (1877-1916). Он некоторое время гостил в Грузии и вместе с К.Накашидзе побывал во всех ее уголках: в Колхети, Сванети, Имерети, Менгрелии, Гурии, Аджарии, в городах: Кутаиси, Батуми, Самтредия, Озургети, гостил в семьях Н.А.Чолокашвили, Г.И.Окромчедлишвили, врача

---

[1] Т.Л.Сухотина-Толстая, Воспоминания, Москва, 1980г., ст.27.

[2] И.Накашидзе, журн. "Накадули", №3, 1913г.

Г.Элиава. У последнего он познакомился с Еленой Гуриели из Озургети, близкой родственницей И.Накашидзе, которая очень ему понравилась и решил жениться на ней.

Родители Елены жили в Озургети. А.Толстой сразу же отправился к ним и, получив их согласие, поехал в Москву, чтобы договориться с родителями, и обещал вернуться через две недели и обвенчаться с ней. Елена поехала в Тбилиси за свадебными нарядами.Точно через две недели, когда все было готово к свадьбе и ждали приезда А.Толстого, получили от него письмо, в котором он сообщал, что женился на другой женщине и не приедет. Такой поступок так возмутил Елену, что она тут же, в гостинице, решила покончить собой выстрелом из револьвера, была тяжело ранена и, проболев год, в 1899 году скончалась. Видится, что эту связь не поддержала жена Л.Толстого госпожа Софья Андреевна Берс. Беседа Н.Накашидзе и жены Толстого позволяет сделать такой вывод.

"Пишут Андрею из Грузии родственники Елены, чтобы он приехал. Но я ни в коем случае не отпущу сына... Вы не представляете, как ветренен мой сын, Предложив княжне Гуриели руку, он приехал и через две недели решил жениться на Ольге Константиновне Дитерихе... Кавказцы – народ вспыльчивый, и не простят Андрею этот поступок. Кроме этого, хочу сказать, что моя невестка была грузинка, Фати Эристави, и что хорошего от нее я видела."(Фати Эристави была красавицей, развелась с Берсом и вышла замуж за другого. Ее фото представил Г. Шарадзе).[1]

Л.Толстой, узнав о случившемся, сильно расстроился, посоветовал сыну поехать в Грузию и все объяснить Елене. "И отец советует поехать в Грузию все чистосердечно объяснить княжне Елене. Видно, что хорошая женщина, поймет и простит,"[2] – говорил Н.Накашидзе сам А.Толстой, который не сделал этого шага.

О доброте и внимательности Льва Толстого говорит его письмо, которое он отправил очень несчастной супруге Г. Дадиани – Надежде ввиду кончины Георгия Дадиани. Правда, лично с ним не был знаком, но очень ценил личность Г. Дадиани и его деятел-

[1] Г.Шарадзе, "От Петра Великого до Льва Толстого", Тбилиси, 1986г.

[2] Н.Накашидзе, Труды, ст.35.

С. А. Толстая

ьность. Г. Дадиани вместе с братом активно помогал И. Накашидзе в решении проблем, связанных с духоборами, о чем будет идти речь во второй главе книги. Текст этого письма таков:

"7 ноября. Москва.

Дорогая сестра!

Я никогда не видел ни Вас, ни вашего покоиного мужа, но с тех пор как узнал о Вас, не переставая любил Вас и радовался на вашу прекрасную жизнь, которая, как это всегда бывает, Вам самим казалась неудовлетворительной. И потому смерть такого сильного и нужного человека, как ваш муж, горестна для меня, для Вас же, должно быть, ужасно тяжела.

В вашем положении, вашим утешителем является только бог и мысль о том, что мы как были в руках божьих, так и будем всегда и везде. Невозможно, чтобы бог желал для нас плохое. Только то, что мы считаем плохим, считаем так потому, что удалились от него ___ бога. Каждое несчастье, каждая потеря близкого приближает к богу, эта близость улучшает наше положение. Как люди говорят: бог позаботится.

Все, что я слышу и узнаю про вашего мужа, заставляет меня все больше и больше жалеть о том, что я не знал его и не мог подчерпнуть из общения с ним той твердости и доброты, которые, как мне говорили, составляли особенности его характера.

Если Вы мне напишите о нем и о себе, о предположениях ваших, то очень обяжете меня.

Братски приветствую вас.
Лев Толстой"[1]

Известно из источников, что Толстые до приезда Льва Николаевича в Грузию имели взаимоотношения с Грузией. Еще в 20-ых годах 18-ого столетия при дворе Вахтанга VI-го чрезвычайным уполномоченным был подпоручик Иван Толстой, с симпатией расположенный к грузинам. Об этом говорит его письмо от 1722 года русскому императору: "Здешний народ, как я смог убедиться, благосклонно расположен к вашему превосходительству и без молитвы не упоминают вашего величества имени.[2] Еще правнуч-

[1] Летопись дружбы, Тб., 1967 г, ст. 516.

[2] Г.Пайчадзе, К истории русско-грузинских взоимоотношений, Тбилиси, 1960г., ст.107.

ка Вахтанга VI-го Анна Багратиони была замужем за родственника Л.Толстого, генерал-майора графа А.Толстого.[1]

Грузинские писатели и общественные деятели,с которыми общался Лев Толстой, с большой любовью вспоминают о нем в своих дневниках и письмах.

Великий грузинский поэт и мыслитель Важа Пшавела с большим уважением говорит о Л.Толстом в одном из писем: "Лев Толстой_замечательный писатель. Сам Тургенев назвал его "великим писателем России." Вот, что пишет о себе (см.12 т). "Во всей моей жизни только два русских мыслящих человека оказали на меня нравственное влияние, расширили мою мысль и ясно обрисовали мой взгляд на мир. Это были не русские поэты, ученые или проповедники, они и сегодня живут, крестьяне Сютаев и Бондарев, которые всю жизнь работали на земле."[2]

Через А.Н.Дунаева[3] Л. Толстой познакомился с грузинскими студентами с Ал.Диасамидзе, А.Элиозишвили, И.Гомартели и Гамбашидзе, которые, по словам самого Толстого, интересно рассказывали о Грузии. Л.Толстой для многих является примером и стимулом. Вот что пишет известный грузинский писатель и мыслитель Я.Гогебашвили:

"Прославленный писатель Л.Толстой создал серию детских рассказов, которые построены на народных пословицах; подобно ему мы тоже написали на темы грузинских народных пословиц до двадцати рассказов и включили их в "Деда эна."[4]

Следует отметить, что в сборе материалов для "Хаджи Мурата" большую помощь Льву Толстому оказали грузинские общественные деятели И.Накашидзе, С.Эсадзе, преподаватель Тбилисской второй гимназии С.Шульгин. В благодарность за это они получили от Л.Толстого письма и книги.

Особенно благодарен был Л.Толстой писателю С.Эсадзе, которому писал: "Получил ваши бумаги, книги и карты. Не знаю, как

---

[1] Г.Шарадзе, "От Петра Великого до Льва Толстого", Тбилиси, 1986г., ст.52.

[2] Важа Пшавела.

[3] Дунаев Александр Николаевич (1890-1920 гг) – единомышленник Л.Толстого.

[4] Я.Гогебашвили, Избранные произведения, Тбилиси, 1940г., ст.402.

благодарить вас за тот огромный труд, который вы вели и ныне ведете для меня."[1]

Льва Николаевича Толстого до глубины души взволновали известные события в Грузии 1905 года. "Лежал и думал, _ говорил Л.Толстой Д.Маковицкому 31 декабря 1905 года, _ возьму и напишу гурийцам, Накашидзе, то, что они делают, весьма нужное дело, что они обязательно должны продолжить это."

29 января 1905 года к Л.Толстому пришел в гости известный грузинский народник, революционер М.Кипиани и передал ему письмо И.Накашидзе, в котором описывались гурийские события (И.Накашидзе подготовил специальную публикацию для "Цнобис пурцели" по поводу гурийского движения 1905 года).

И.Накашидзе и Л.Толстой часто переписывались. По просьбе Л.Толстого Накашидзе систематически сообщал о всех процессах, происходящих в среде простого народа. Доказательством этого служило то, что писатель никогда не забывал Грузию и грузин. В письме от 11 апреля 1903 года Накашидзе сообщал Л.Толстому:

... Могу сообщить Вам приятную новость: в Озургетском уезде, Кутаисской губернии, среди крестьян-гурийцев (грузины) осуществилось то, о чем Вы писали в письме к рабочему народу. В прошлом году там были волнения, а теперь крестьяне отказываются брать в аренду помещичьи земли и не идут в работники к ним. Замечательно единодушно действуют крестьяне. Помещики негодуют, точно работать на них был священный долг крестьян, которые теперь затеяли крамолу. Дядя мой, человек довольно состоятельный, до сих пор не может примириться с той мыслью, как это крестьяне осмелились не работать на его земле.

Удивительно то, что отказалась работать у помещиков половина населения уезда. Терпят нужду, идут на заработки повсюду и твердо стоят на своем.

Дорогой мой родственник, который теперь с нами, говорил мне, что долго и тщетно искал работника для своего хозяйства, что дворяне-помещики остались без работников, прислуги.

Население Озургетского округа, гурийцы, те же грузины, это

[1] П.Гудушаури, "Великий русский писатель Л.Толстой", Тбилиси, 1953г., ст.34-35.

только название областное... Народ наш самый смышленный и восприимчивый в Закавказье. Грузинские книги и газеты больше всего распространяются там. Буду следить и сообщать вам, как пойдут дела дальше.

11.IV.1903.

"Утром здесь был грузин М.Кипиани, который приехал рассказать Л.Толстому о социальном движении грузинских крестьян в Гурии." По этому поводу сам Л.Толстой писал: "Утром от Накашидзе был у меня приятный человек Кипиани, который рассказывал чудеса о том, что происходит на Кавказе: в Гурии, Имерети, Менгрелии, Кахети. Народ решил освободиться от власти и сам устроить собственную жизнь... О гурийцах слышал и раньше," – восторженно говорит Л.Толстой, – вспоминают личный врач Д.П.Маковицкий[1] и биограф писателя П.И.Бирюков.[2]

9 апреля 1905 года Д.Маковицкий записал следующие слова Л.Толстого:

"Получил письмо от И.Накашидзе, подробно описывали гурийское движение. Гурийцы – народ вспыльчивый, не терпящий пассивности."

Эти слова – отзвук на письмо Л.Толстого к И.Накашидзе от 1 февраля 1905 года.

"Если можно, передайте гурийцам, какую огромную радость испытал старик, когда узнал, что гурийцы своим умом и совестью решили то, о чем он думал и писал столько лет, и его не понимали или с ним не соглашались те, которые считают себя учеными и мудрецами; они не только решили этот вопрос, но и делом доказали и твердо и отлично ведут его."

В записках Д. Маковицкого имеются и другие высказывания Л.Толстого о грузинах и отношениях с ними. Здесь имена грузин, например, имя профессора Московского университета, известного литературоведа, председателя "Общества любителей русской словесности" А. Грузинского (1858-1950 гг), который участвовал в приведении в порядок библиотеки Толстого в Ясной Поляне; огромное удовлетворение доставляли Льву Толстому изданные

[1] Д.П.Маковицкий (1866-1921 гг).
[2] П.И.Бирюков (1860-1931 гг).

под редакцией А.Грузинского "Песни, собранные П.Н.Рыбниковым" (23 мая 1909г.)

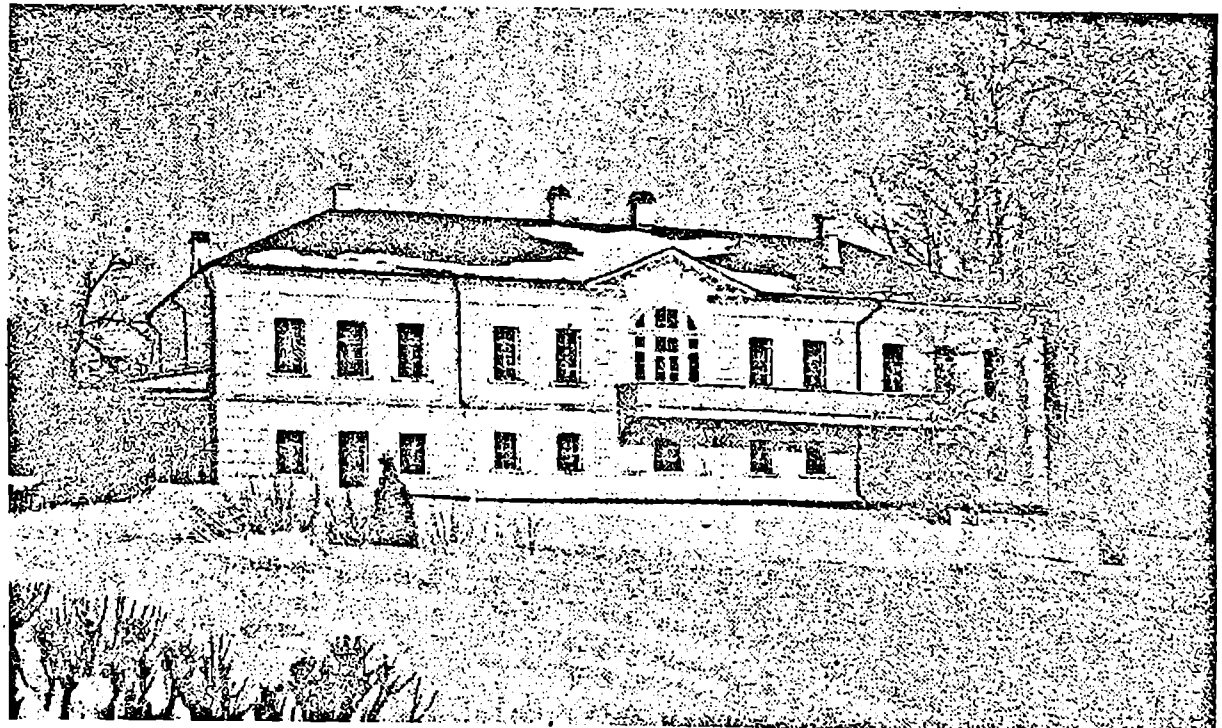
Определенный интерес Льва Толстого вызвало выступление грузинского журналиста на заседании Государственной Думы 15 марта 1907 года, где грузинский деятель от Тбилисской губернии остро выступил против репрессий в адрес участвовавших в революции 1905 года рабочих и призвал к их защите, чем заслужил аплодисменты "левых". Л.Толстой через прессу познакомился с этим событием. Для Л Толстого не могла остаться незамеченной деятельность Ильи Чавчавадзе в Государственном Совете, его выступление против высшей меры наказания – смертной казни.

В записках Маковицкого определенное место занимает начальник города Ялты, генерал-майор И.Думбадзе (1851-1916гг), корреспондент Льва Толстого Э.Комладзе, делегат Государственной Думы от Кутаисской губернии Б.Ломтатидзе (1873-1915гг), Александр, Илья, Мариам, Михаил Накашидзе, сельский учитель, делегат Государственной Думы от Кутаисской губернии И.Рамишвили (1859-1937гг), профессор А.Хаханашвили (1866-1912гг), и его письмо "О современном положении Грузии", опубликованное в "Русских ведомостях" 6 марта 1905 года, студенты Московского университета А.Цагареишвили, последователь и корреспондент Толстого, сын крупного банкира и промышленника А.Чолокашвили и его супруга баронесса Трамазиур, известный грузинский журналит В.Черкезишвили (1846-1925гг), И.Чавчавадзе и его супруга О.Гурамишвили-Чавчавадзе.

О взаимоотношениях грузин к семье Льва Толстого интересные места встречаются и в "Дневниках" Софьи Андреевны Толстой.

С семьей великого писателя дружила семья Н.Грузинского, а профессор Московского университета А.Грузинский (1858-1930гг) и после смерти Льва Толстого не прекрашал отношений с семьей писателя; по поручению "Общества Толстого" профессор А.Грузинский изучил библиотеку Ясной Поляны и приписки Л.Толстого на книгах, на основе которых в 1912 году напечатал статью "Библиотека Ясной Поляны".

Особого внимания заслуживает дружба и отношения с семьей Льва Толстого А.Сумбаташвили-Южина, известного грузинского

Домъ гр. Толстыхъ въ Ясной Поляне

артиста Московского Малого театра, драматурга и театрального деятеля (1857-1927гг).[1]

В "Дневниках" супруги[2] неожиданно упоминаются последователь и единомышленник Л.Толстого, частый гость Ясной Поляны, известный публицист И.П.Накашидзе (1866-1923гг), его жена Н.Накашидзе (девичья фамилия Н.Накашидзе-Антадзе) и его сестра Е. Накашидзе[3] (1864-1940гг).

Приведенная ниже цитата из книги В.Замбахидзе "И.П.Накашидзе" ясно указывает, с каким уважением относится Л.Толстой к семье Накашидзе и, в часности, к И.Накашидзе.

"Льва Толстого посетил некий Цагарели из Грузии. Великий писатель тепло его принял и поинтересовался событиями в нашей стране.

С особым интересом Л.Толстой спрашивал об И.Накашидзе, но Цагарели не мог подробно рассказать о нем, так как не очень хорошо знал своего соотечественника.

Это изумило Л.Толстого, и, прощаясь, он сказал Цагарели: "Когда вернетесь в Грузию, обязательно познакомьтесь с замечательным И.Накашидзе и постарайтесь сблизиться с ним."[4]

Л.Толстой еще в ранние годы сформировал как мыслитель свою концепцию по социальным, философским и этическим вопросам, которая не соответствовала ни революционной теории демократов, ни славянскофильским взглядам консерваторов и ни бесхребетным идеям либералов."[5]

Известный грузинский врач и философ И.Гомартели писал в 1908 году:

"Мы не можем не преклониться перед гигантской мощью Тол-

---

[1] Г. Шарадзе, "От Петра Великого до Льва Толстого", Тбилиси, 1986г., ст.45-50.

[2] Софья Андреевна Берс (1844-1919гг) – супруга Толстого.

[3] Елена Петровна Накашидзе (1868-1943), образование получила в Тбилисском училище "Святой Нины". По делу о помощи духоборам в 1896 году была выслана за пределы Закавказья. Оттуда уехала в Англию и там в Крайдоне в течении нескольких лет жила в колонии, основанной мистером Кенвортом для сочувствующих Льву Толстому, где помогала другу Толстого Черткову. Впоследствии Е.Накашидзе отвергла учение Толстого. В 1905 году вернулась в Россию. В Тбилиси жила с 1917 года до самой смерти, обеспечивала себя частным преподаванием.

[4] В.Замбахидзе, "И.Накашидзе", Тбилиси, 1970г., ст.438.

[5] "История Российской империи", Тбилиси, 1976г., ст.438

стого, не можем не признать его великие влияния на мировую общественную мысль. Толстой особенно дорог нам как величайший критик сегодняшнего строя. Его критика с такой силой разоблачает мерзость этого строя, что можно подумать, что это говорит революционер. Вот почему мы поздравляем великого старца с восьмидесятилетним юбилеем и желаем долгой жизни великому писателю России.[1]

Анализ творчества Л.Толстого дал возможность определить его политико-провавое мировоззрение. Писатель дает оценку государству и высшему обществу по принципу того, насколько их интересы сближаются с интересами народа. По мнению писателя, христианская вера (хотя не такая, как в действительности) – это божье право. В своих произведениях писатель на первый план выдвигает человеческие качества, любовь, дружбу и сочувствие; борется против социальной дифференциации и несправедливости, что еще более осложняет и затрудняет взоимоотношения людей и вообще жизнь. Основным лейтмотивом его мировоззрения являются любовь и взаимоуважение между людьми, к какому бы общественному слою они ни принадлежали. Согласно принципам природного права, не должны существовать ненависть и вражда, нужно покончить со всяким насилием. К сожалению, по мнению писателя, нарушаются божьи принципы, поэтому долг всех бороться против несправедливости и беззакония, угнетения слабых сильными.

По мнению Толстого, война противна природе человека, так как она несет массовую смерть. В своих произведениях он выступает против бюрократического и коррумпированного провосудия и судей, многие из которых не имеют права судить, ибо часто сами больше виноваты, чем подсудимые. Писатель возвышает голос и против церкви, потому, что "духовенство находится на службе у государства и защищает интересы господствующего класса."[2]

Произведения Льва Николаевича Толстого – огромное наследство, оставленное человечеству, содержащее и передавшее размышления русского писателя, выходящее за рамки национальных

[1] А.Накашидзе, "Русско-грузинские литературные связи", Тбилиси, 1958г, ст.185.
[2] Сочинения Льва Толстого.

интересов, имеющее огромное значение для дальнейшего развития мировой литературы. Именно поэтому творческое наследие Толстого – принадлежность не только прошлого, но и будущего.

Л.Толстой всегда стремился к острому, глубоко обобщенному, типизированному изображению жизни, потому и постигал он суть явлений и служил общечеловеческим идеям.

Художественное творчество Льва Толстого оказало благотворное влияние на общечеловеческое мышление своего и последующего периодов.

В русскую и мировую литературу Л.Толстой своей оригинальностью вошел как свободомыслящий, чуждый партикуляризму человек.

Все произведения Толстого_"отражение напряженной, к тому же свободной и самостоятельной внутренней работы. С первых же шагов он стремился на все смотреть собственными глазами и все проверить своим критическим разумом. Эта оригинальность взглядов и суждений непременно служила стремлению к свободе, попытке найти самого себя, самостоятельным философским и литературным поиском. Неуклонно совершенствуя свое художественное мастерство в "Войне и мире", "Анне Каренине", "Воскресениие", "Хаджи Мурате" и других произведениях, Л.Толстой достигает вершин критического реализма. С великим мастерством и равной силой Л.Толстой рисует как общественную жизнь и психологию героев, так и природу родной страны. Богат и многоцветен его язык, сущность которого не вмещается в рамки обычных кратких определений достоинств художественного повествования. Особо высокие требования, которые он ставил перед художественным творчеством писателя, сам он блестяще осуществляет. Эти требования выражались в высокой идейности произведения, в совершенстве его художественной формы и, что главное, правдивости и искренности в описании изображения жизненных явлений.

В своих романах и повестях писатель достигает замечательного показа духовного мира своих положительных героев, нравственных и интеллектуальных устремлений их личной общественной жизни.

Чтобы быть смелым, мужественным, бесстрашным патриотом, человек прежде всего должен достичь внутреннего совершенства, а для этого он должен обладать не только душой, но и твердой волей".[1] По мнению писателя, оба эти качества имеет простой народ, и поэтому только он достигает нравственного совершенства.

Такой подход к художественному творчеству позволял Л.Толстому реалистически изобразить индивидуальные чувства и переживания людей всех социальных слоев как проявление типических характеров в различных обстоятельствах и измерениях.

Величие и достоинство Льва Толстого были знакомы каждому прогрессивно мыслящему человеку, что не отрицали и его соперники. Вот, что пишет друг и последователь Льва Николаевича:

"P.S. В последнее время Льва Николаевича начали посещать недуги. Он перенес мучительную болезнь печени, грудную жабу, тиф и воспаление легких. В его годы это – почти чудесные победы. Во время его болезни со всех концов мира стекались к нему с выражением участия. Даже противники Льва Толстого с тревогой следили за известиями о ходе болезни великого писателя. "Пусть что хочет пишет, но только пусть живет еще",_говорил с горячим чувством один из противников Л.Н.Толстого. "Да хранит тебя Аллах на пользу мира",_писал Льву Николаевичу один турок".[2]

Не случайно, что великий грузинский поэт и мыслитель Важа Пшавела в своих публицистических и полемических письмах рядом с Руставели и Шекспиром вспоминает Пушкина и Толстого.

10 ноября 1910 года Л.Толстой тайно и навсегда оставляет Ясную Поляну, где он провел всю свою сознательную жизнь и существует мнение, что он поехал на Кавказ, в частности, в Грузию, чтобы сдержать слово, данное И.Накашидзе в 1903 году, но, к сожалению, он скончался в дороге.[3] "Это было признание ничтожности жизни перед смертью, эта была титаническая схватка с проблемой смерти," – пишет Арчил Джорджадзе.

[1] П.Сергиенко, "Как живет и работает Л.Н.Толстой, Москва, 1908г., ст.149.
[2] С.Данелия, Очерки из истории русской литературы XIX в. 1970 г., ст. 23.
[3] С.Данелия, "Из истории русской литературы XIX века, 1936г., ст. 350.

Особый интерес исследователей жизни, творчества и публицистического наследия Л.Н.Толстого вызывает отношение писателя к членам своей семьи, разногласия с женой и детьми. Гениальный творец был против распределения своего имущества между наследниками завещанием. Более того, он не оставил семье права получения гонорара от публикации произведений.

Арчил Джорджадзе пытается ответить на вопрос: почему и куда убежал Толстой в старости? Этому он посвятил статью "Лев Толстой (трагедия жизни)", текст которой публикуется ниже. Один из интересных ответов на этот вопрос среди философов и социологов принадлежит Н.А.Бердяеву.[1]

Он порыв Толстого считает стремлением к смерти, которая опоздала прийти к нему, Толстой спешил к смерти, как к последнему шагу в бессмертие.

Смысл жизни Толстого в его творчестве, которое далеко от мышления простого смертного. Для него ни семья, ни дети, ни богатство и ни имущество не придают бытию смысл. Источник этого смысла он видит в служении народу, в подавлении личного благосостояния, плотских страстей и в возвышении общечеловеческих идей.

Трудно сказать, был ли Арчил Джорджадзе знаком со взглядами Бердяева, но его взгляды очень близки с выводами Бердяева.

Арчил Джорджадзе считает, что Толстой вместе с другими гениями осознал трагизм жизни, нераздельность жизни и смерти и в то же самое время их непримиримость.

По утверждению Арчила Джорджадзе, Толстой считает невозможным, чтобы человеческое мышление смирилось с бессмыслием его бытия. Человеческое существо протестует против этого бессмыслия и как не украшивать ограниченное бытие, с ним не смирятся наше стремление к бессмертию и наша воля.[2] Аналогичную мысль развивает Кита Абашидзе в статье "Трагедия сверхчеловека".

---

[1] Н.А.Бердяев (1874- 1948гг), философ и мыслитель. Подробнее см. Э.Кодуа. Н.Бердяев. Буржуазные движения XX века. Тбилиси, 1970г.

П.Сергиенко, "Как живет и работает Л.Н.Толстой," Москва, 1908г., ст.143.

[2] Арчил Джорджадзе.

Л. Н. Толстой съ дочерью Татьяной Львовной

Выражением большой любви и уважения к великому писателю является стихотворение Важа Пшавела, посвященное смерти Льва Толстого.

НА СМЕРТЬ ЛЬВА ТОЛСТОГО

Одна ль Россия? – мир огромный
Лишился мудрого отца,
Пролившего на наши души
Сиянье своего венца.

В неугасимом горне духа
Он мысль и чувство закалил,
Срывая цепи угнетенья,
Рождал в порывах новый пыл...

Состарился, но все же сердцем,
Как в дни былые, юным был.
Любовью он насытил воздух,
Чтоб им дышать был каждый рад.

Хотел сменить цветущим раем
Для истязуемых и ад.
Но как? – когда томился разум,
Тьмой вековечною объят.

Дух старца, многими гонимый,
Теперь уже в иных мирах,
Верховною укрытый сенью
В непостижимых небесах.

Едва ль найдет сейчас Россия
С ним равного в своих краях.
О, сколько ждать, чтоб вновь зажегся
Такого солнца дивный свет,

Чтоб в императорской России
Усвоили его завет.
Возрадуется светлый старец,
Оставивший великий след,

След нестираемый, глубокий
Для нас на много, много лет.
Куда он вел, к каким богатствам?
Там с лалом изумруд цветен,

Но ими овладеть бессилен
Насильников бесчестный род, _
Принадлежат они – любовью
Ведомых к новым дням вперед.
1910 г.

В статье "Лев Толстой" А.Церетели писал: "Я говорю о Л.Толстом, смерть которого так потрясла каждого человека. Такого сознательного и решительного борца, каким был всю жизнь Лев Толстой, редко встречал. В основе его учения лежало священное писание. Он проповедовал "единство, равенство и любовь". Был противником угнетения слабых сильными, заглатывания малых большими, противился принятым в жизни мелким смешным явлениям.

Вот этим он привлек сердца всех угнетенных и нашел последователей не только в России, но и в Европе и Америке, как апостол-предвестник светлого будущего. Что же удивительного в том, что и грузины искренне оплакивают его!"

Илья Чавчавадзе на страницах прессы отмечал: "Граф Толстой Лев Николаевич, философия которого заставила сегодня заговорить всю Россию, предметом жизни считает труд".

Связи и взаимоотношения Льва Николаевича Толстого с Грузией и грузинами были возвышенными и искренними, "это несомненно страна любви," – указывал он в произведениях "Детство" и "Отрочество", "Набег", "Записки маркера". В его известном дневнике ясно видны его любовь и теплые отношения к Кавказу и Грузии.

Смерть Л.Толстого потрясла мировую прогрессивную мысль. Как говорил Илья Чавчавадзе, "Великая утрата человечества" взволновала всех. Согласно завещанию Л.Толстого, его уложили в простой гроб и "похоронили Толстого, как он просил, в Ясной Поляне, в лесу, на краю оврага, там где в детстве брат Николенка искал зеленую палочку, на которой была написана "главная тайна о том, как сделать, чтобы все люди не знали никаких несчастий, никогда не ссорились и не сердились, а были бы постоянно счастливы."[1]

И вот, на краю лесного обрыва появилась уединенная простая могила, на ней ни креста, ни памятника. Так пожелал сам Л.Толстой. Только небольшой холм, летом покрытый цветами, а зимой – снегом, указывает место, где покоится Лев Николаевич Толстой. Вокруг чарующая русская природа, которую он так любил и восхищенно описывал.

Бессмертное имя Льва Толстого выходит далеко за пределы его родины. Огромно его влияние на развитие мировой литературы. Перед его именем склоняли головы выдающиеся писатели: Флобер, Мопассан, Анатоль Франс, Ромер Ролен, Теодор Драйзер, Голсуорси и другие.[2]

Опорой общественного деятеля служили само общество и безграничная справедливость общества. В этом источник силы, доброты и старательности. Тот источник, из которого пьет общественный деятель, черная сила, когда отвержение и оскорбление, страдания и неприятности сушат его сердце на тернистом пути исполнения сложных и тяжелых обязанностей. Этим освежает он опаленное сердце, утешает отверженную и оскорбленную, страдающую душу. И минута такого утешения превосходит годы страданий своим достоинством и добротой".[3]

Нельзя не согласиться с этими мудрыми словами великого И.Чавчавадзе: Общество не одной какой-либо конкретной страны, а мировое прогрессивно мыслящее общество, проникнутое патриотическим духом, гуманизмом и человеколюбием является опо-

[1] Н. А. Шер, "Рассказы о русских писателях", Москва, 1964 г., ст. 413.
[2] П.Гудушаури, "Великий русский писатель Л.Толстой", Тбилиси, 1953г., ст.39.
[3] И.Чавчавадзе, т.17., ст. 343.

рой и ценителем богатейшего художественного и мировоззренческо-философского наследия Льва Толстого.

Для истории человечества несколько столетий_небольшой срок, но "достаточное время, узаконенное историей, для смены поколений и возвышения мысли во имя создания и переоценки ценностей."

ИСТОРИЧЕСКАЯ СУДЬБА МЕСХЕТИ

Прежде чем рассмотреть процесс массового переселения в Грузию, в частности, в Джавахети, армян, духоборов и представителей других национальностей, нам бы хотелось на основе исторических источников показать ту огромную роль, которую сыграла Месхети в политическом и культурном становлении грузинского государства. Верхняя Картли, т.е. Месхети, начиная с Самцхе_Джавахети до Тао_Испири, составляла одну управскую единицу эриставства. «Во второй половине XIII века княжество Месхетского правителя начиналось с Боржомского ущелья и Ташискари до Карнукалаки,"_писал академик И.Джавахишвили.[1] Самцхе_Джавахети входила в состав юго_восточной Грузии, которая известна под названием Месхети. В ее состав с древнейших времен входили Самцхе, Джавахети, Тао, Кларджети, Артаани, Эрушети, Шавашети, Кола, Аджария, Басиани, Чанети, Амбоци, Лигани, Хеви и Спери. Название Месхети происходит от грузинского племени «месхи», которые жили здесь с древнейших времён. После территориального увеличения Месхетского самтавро (княжества) и утверждения за его правителями титула атабагов, Месхети именовалось атабагством, а с XIV века Самцхе_Саатабаго стало синонимом всей Месхети [2].

Вахушти Батонишвили указывал, что «в период правления Багратионов эти места собирательно называли Месхети, что соответствовало старому названию Самцхетоси, а для краткости говорили Месхни. Испири и Лазистан со II века принадлежали халибам, т.е. лазам. Видный греческий историк Прокофий Кесарийский писал, что «месхи издавна подчинялись иберам, и что они жили в

[1] И. Джавахишвили, Границы Грузии, Тбилиси, 1919г., ст. 45_46.

[2] В. Лорткипанидзе, Самцхе-Джавахети XIX_XXвв., Тбилиси, 1994г., ст.5.

горной местности».[1] Месхи политически и административно_территориально входили в состав Картли. Вахушти Батонишвили указывает, что в начале XIII века в Трапезундскую империю, которая была основана царицей Тамар, входил Лазистан, т.е. Чанети. Но после оно присоединилось к Грузии, сначала вошло в состав Месхетского самтавро, затем в состав Грузинского княжества, а с 1511 года перешло в руки Самцхетского самтавро Атабага".

Атабагское самтавро впервые было образовано в период правления царицы Тамар, когда правителем Месхети был назначен Иванэ Мхаргрдзели (1184-1214гг). В период правления Георгия V (Победоносный) (1314-1346гг) атабагство было пожаловано Кваркваре Джакели (1334г). "В дальнейшем, в период Георгия VIII, Кваркваре II в 1463 году преобразовал Самцхе-Саатабагство, тем самым создал независимую административно-территориальную единицу. Этим фактически было создано «государство в государстве "со своей независимой внутренней и внешней политикой, независимой налоговой и таможенной системой. Всё это имело цепную реакцию по всей стране и единое централизованное управление было заменено сепаратистским правлением. Процессу распада страны способствовали имперские силы: Турция и Персия."[2]

Среди атабагов Самцхе_Джавахети, своей деятельностью выделялся Бека1 Джакели (приблизительно 1240_1306гг.), которого называли правителем Самцхе. В состав его атабагства входили Самцхе, Аджария, Шавшети, Кларджети, Тао, Кола, Артаани и значительная часть Джавахети. В период правления Бека атабагство было отделено от единой Грузии и составляло отдельную политическую единицу. Бека I Джакели был вассалом Илханского царства и активно отстаивал грузинское политическое влияние в Трапезундском царстве. В период его правления был возведен собор святого Саба в Сапаре, который своим архитектурным значением и сегодня играет важную роль[3].

[1] В. Батонишвили, Описание царской Грузии, Тбилиси., 1973г., ст. 658.

[2] Г. Лобжанидзе, Из истории общественного и политического мышления Грузии, Тбилиси, 1998г.

[3] История Грузии, словарь созданный Р. Метревели, Тбилиси, 1979г., ст. 143.

Бека составил книгу законов, которая является важным источником среди грузинских памятников права.

После Бека законотворческую деятельность продолжил Агбуга I Джакели.

Их труды в истории грузинского права известны под названием «Книга права Бека-Агбуга, которая была внесена Вахтангом VI в общую книгу грузинского права. Большой вклад в дело изучения книги права Бека-Агбуга внесли такие видные ученые, как: В. Батонишвили, Т. Жордания, Г. Жордания, Пл. Иоселиани, Н. Урбнели, С. Какабадзе, И. Джавахишвили, А. Джорджадзе; И. Долидзе и другие. Интересовался этой работой видный русский исследователь и юрист М. Кавалевский.

Введение книги права Бека I Джакели утеряно, ввиду чего неизвестны обстоятельства его составления.

Что касается Агбуга I Джакели, свою книгу права он составил на законодательном собрании. Как указывает И. Джавахишвили, атабаг амирспасалар Агбуга на это собрание пригласил своего дядю Шашия Мацкуерели и его брата сапарского наставника Папноте, князей, старых чиновников Самцхе, Шавшети, Кларджети, Тао, Кола, Джавахети, Месхети, епископа и служителей церкви. Собравшиеся принимали активное участие в рассмотрении законов и к 65 статьям, разработанным Бека, были добавлены 32 статьи[1]. Книга права Бека-Агбуга вначале была известна как "Книга права Агбуга". Н. Урбнели писал, что "право Агбуга не принадлежит только ему", что "оно написано в разное время. Первая часть написана Бека, а его внук к работе деда добавил и свою книгу права".[2]

По мнению академика И. Джавахишвили, ареалом действия данного законодательного памятника являлись те земли, представители которых участвовали в его составлении, а это приблизительно 1/3 часть территории Грузии того периода. Если учесть высокий уровень жизни, культуры и политическую значимость Месхети, то значимость Книги права Бека-Агбуга станет ясной. И. Джавахишвили справедливо отмечает, что культурное и соци-

[1] И.Джавахишвили, «Границы Грузии», Тбилиси, 1919г., ст.108.
[2] И.Джавахишвили, т. 6., Тбилиси, 1982г., ст. 107_108.

алное положение Месхети и других регионов Грузии того периода не отличались. Поэтому картина, которую мы получаем в результате анализа данного памятника, характерна и для остальной Грузии.[1]

Книга права предоставляет нам великолепний материал о политической и общественной жизни, правовом положении, отдельных видах преступлений, институте обязательственного права, семейном праве и т.д. Южной Грузии (большая часть которой находится сегодня на территории Турции). Из уголовного права рассматриваются убийство, телесные повреждения, сексуальные преступления, разбой, кража, измена, взяточничество, поджог, уничтожение виноградника и фруктовых деревьев, оскорбление, клевета, похищение женщины и другие. Из гражданского права_право на собственность, залог, дарение и т.д. Отдельные статьи посвящены семейному праву и брачному праву, судебной системе, процессуальному праву, сторонам, учавствующим в процессе, формам доказательства и др.

Из наказаний Книга права Бека-Агбуга предусматривает плату за кровь (композиция), смертную казнь, ссылку, передачу виновного пострадавшему, двойное возмещение краденного, унизительные наказания и т.д.

В нашу цель не входит детальный анализ Книги права Бека-Агбуга,[2] мы её коснулись постольку, насколько, повествуя о Самцхе-Джавахети (Месхети), невозможно обойти те заслуги, которые имеют эти два атабага, дед и внук, перед народом и государством.

Самцхе-Саатабаго со своим административно-террриториальным и политическим значением вместе с другими политичес-

[1] Н.Урбнели, «Атабеги Бека и Агбуга и их право», Тбилиси, 1980г. Ст.2_3

[2] В. Батонишвили, Описание поселений Грузии, Тбилиси, 1973г.
Н.Урбнели, Атабеги Бека и Агбуга и их право, Тбилиси, 1980г.
М. Ковалевский, Законы и обычаи на Кавказе, т.I-VII, 1890г.
Т. Жордания, Хроники, кн. 2,1897г.
Л. Чубинашвили, Грузинская хрестоматия, Тбилиси, 1863г.
П. Иоселиани, Краткая история грузинской церкви, 1843г.
С. Какабадзе, Закон законодателей Бека и Агбуга, 1912г.
И. Долидзе, Древнее грузинское право, 1953г.
И. Джавахишвили, т.6, Тбилиси, 1982г.
А. Джорджадзе, Сочинения, кн. 1, 1911г.

кими единицами: Картли, Кахети и Имерети окончательно оформилась во второй половине XV века.[1] После взятия Константинополя и установления своего господства в Малой Азии османами, Западная и Юго-Западная Грузия оказались в тяжелом положении. На протяжении веков Османская империя старалась искоренить и изгнать грузинское население. Политическое, религиозное и экономическое притеснение проводилось для того, чтобы искоренить христианство в этом регионе. Как пишет Вахушти Батонишвили, этот процесс начался во второй половине XVII века, и османы его проводили вначале по отношению к высшим слоям, а затем и по отношению ко всему населению. Эта политика проводилась до начала XIX века.

Последним атабагом Самцхе был Манучар (1614-1624гг), который во время Марабдинской битвы вместе с другими грузинами воевал против персов. Манучар признал верховное правительство османов, однако был отравлен своим дядей. Как пишет В. Батонишвили, дядя Манучара далее отправился в Стамбул, принял мусульманство и был назван именем Сапарпаши.

После этого османы Самцхе-Саатабаго преобразовали в Ахалцихский пашалык, в состав которого входило и Чорохское ущелье. Вся эта территория была поделена на 24 общины, т.е. санджака. Во главе каждой из них были поставлены беги, которые были из грузинских дворян, однако по вероисповеданию – мусульмане. Новая администрация Месхети и Джавахети всячески старалась, чтобы грузины приняли мусульманство:

1. Если грузинский христианин улыбался, кричал или бросал камни в то время, когда мулла или ходжа начинали молиться, его наказывали смертью и отбирали имущество. Прощение наступало только при принятии мусульманства.

2. Если перед джаме проходил грузин и в это время высказывал что-либо против татарина, или во время молитвы в джаме и т.д. его наказывали смертью. Прощение наступало только при принятии мусульманства.

3. Если на брань татарина грузин отвечал бранью, его наказывали смертью. Наказание отменялось при принятии мусульманства.

---

[1] Г. Кикодзе, Ираклий второй, Тбилиси, 1941г., ст.8.

4. Если грузин осквернял татарское кладбище, его наказывали смертью и отбирали имущество. Прощение наступало при принятии мусульманства.

5. Если грузин проявлял неуважѐние к татарскому меджлису и ходжам, у него отбирали имущество. Прощение наступало при принятии мусульманства.

6. Если грузинский христианин брал взаймы деньги у другого христианина, но не возвращал ему; приобрел что-либо, но не уплатил; все это ему прощалось при принятии мусульманства.

7. Если грузин убивал своего отца, мать, жену, сестру, брата или других родственников, все это ему прощалось при принятии мусульманства.

8. Если грузин совершил кражу, обкрадывал церковь, убивал священнослужителя _ он получал прощение в случае принятия мусульманства.

9. Если грузин не мог уплатить государственный налог _ ему это прощалось в случае принятия мусульманства.[1]

Таким образом на протяжении длительного исторического периода происходило омусульманивание грузинского населения.

Этот процесс, как мы указывали выше, начался во II половине XVII века и длился до начала XIX века.

Ахалцихский паша, пользуясь поддержкой султана, часто старался вмешаться в государственные дела Грузии, тем самым укрепить позицию Османской империи в этом регионе. После атабага Юсуфа III (1737-1744гг), османы упразднили атабагство и всю территорию Самцхе и Джавахети подчинили турецкой администрации.[2]

Грузинские цари не примирялись с потерей этой исторической области Грузии и всячески старались вернуть ее. Именно поэтому, в своем царском титуле, они объявляли себя законными владетелями Месхети.

В договоре 1783 года, которой был заключен между царем Ираклием и Екатериной II, как отмечал Н. Бутков[3], второй пункт специально касался Ахалцихского пашалыка.

[1] З. Чичинадзе, Омусульманиванне Самцхе-Саатабаго, Тбилиси, 1906г., ст. 5-6.

[2] В. Нозадзе, Борьба для восстановления Грузии из-за Месхети, Тбилиси, 1985г., ст. 5.

[3] Н. Бутков, Материалы, ст. 141-142.

Царь Ираклий старался объединить грузин и всю Грузию. Именно поэтому в договоре четвертым артикулом специально было определено, что российская императрица брала обязательство в случае войны с помощью оружия, а в случае мира дипломатическими путями, всячески способствовать возвращению Карталинско_Кахетинскому царству тех территорий, которые ему издавна принадлежали, и, в первую очередь, Самцхе_Саатабаго и Саингило.[1]

Вместе с тем, российская императрица брала обязательство, что вновь приобретенные земли будут неприкосновенными.

Цитируя Буткова и Бурнашова, И. Джавахишвили писал, что поняв смысл текста вышеуказанного соглашения и ту опасность, которая возникла для него, Ахалцихский паша всячески старался помешать Ираклию II.

В 1801 году Россия окончательно присоединила Восточную Грузию, а в 1810 году и Западную. Затем встал вопрос о присоедининении Месхети. В 1828 году российская армия под предводительством генерала Паскевича овладела десятью санджаками (областями) из 24 (Коблиани, Одзрхиса, Ахалцихе, Ацквери, Аспиндза, Иси, Ахалкалаки, Джараки, Поцхови, Палакацо).

После окончания русско_турецкой войны в 1877-1878гг. была присоединена другая часть Месхети. Российская администрация разделила Месхети на Ахалцихский и Ахалкалакский уезды, Поцховский участок, Батумскую и Карскую области. Вся эта территория в период господства Российской империи была объединена в следующие административные единицы: Ахалцихский уезд (Самцхе), Ахалкалакский уезд (Джавахети), Батумская область (Аджария, Кобулети, Шавшети), Карская область (Эрушети, Поцховский уезд, Артаани, Олтиси).

Территория, которую присоединила российская армия, была следующей: Ахалцихский уезд_2796 кв. км, Ахалкалакский уезд_2793 кв. км, Батумская область_3779 кв. км, Артинская область_3339 кв. км, Поцховский участок_583 кв. км, Ардаганская область_5137 кв. км, Олтитская область_3051 кв. км. Всего территория Месхети 21393 кв. км, т.е. более 1/3 всей территории

[1] Г Кикодзе, Ираклий второй, Тбилиси, 1941г., ст.121.

Грузии.[1] Из исконных территорий Месхети в состав Османской империи остались Чанети (Лазистан) и территория верховья реки Чорохи. Трехсотлетнее господство османов имело большое влияние на грузинское население, которое проживало в том краю.

После Аспиндзской битвы османы в Джавахети притесняли не только православных, но и грузинских католиков, _ писал З. Чичинадзе, _ никому не давали возможности говорить на родном языке и в нескольких местах наказали крестьян. В Аспиндзе, в деревнях Баладжари и Ахалшени грузинских католиков наказали и заставили принять мусульманство. Несмотря на ужасные притеснения и гонения местного грузинского христианского населения, были случаи, когда христиане проповедники вели службу тайно. К таким деятелям относятся Василий и Саба Орбелиани, (XVIII век), поп Григорий и епископ Десподе, по происхождению грек.[2]

Грузины, проживающие в Самцхе-Джавахети, делали всё для того, чтобы не потерять традиции предков и сохранить свою христианскую религию. Они всячески старались скрыть свое отношение к христианству. Однако, для власти их деятельность не оставалась незамеченной, за что их и казнили. Как указывал З.Чичинадзе, почти в 25 деревнях Месхети тайно исповедовали христианство. Втайне церковную утварь скрывали под турецкой одеждой, а молебны устраивали в разных местах тела, чтобы не вызвать подозрений.

Такие попы действовали до 1819 года.[3] Однако туркам удалось навязать мусульманство этого края. Турция причинила огромный вред Грузии. Поэтому во время войн между Россией и Турцией, грузины принимали самое активное участие на стороне России. Каждая победа, после которой Грузии возвращалась та или иная часть исконной территории, вызывала огромную радость среди великих сынов Грузии: Г.Орбелиани, И. Чавчавадзе, А. Церетели, Н. Николадзе, которые с радостью сообщали об этом всему народу.

---

[1] В. Нозадзе, Борьба для восстановления Грузии из-за Месхети, Тбилиси, 1985г., ст. 8.
[2] З Чичинадзе, Омусульманивание Самцхе-Саатабаго, Тбилиси, 1906г., ст. 7.
[3] Там же, ст. 7.

Радость была действительно великой. Грузии возвращалась Месхети.[1]

Особенно следует отметитъ ту роль, которую сыграла Абхазия в борьбе против Османской империи. Вот что писал об этом З.Чичинадзе: Князья и дворяне Абхазии под предводительством Шервашидзе сыграли огромную роль в борьбе против турок. Они самоотверженно отстаивали свой язык и христианство. В отличие от князей Самцхе, которые приняли мусульманство, князья Шервашидзе активно боролись против Турции. И только в период с 1680-1780гг. турки добились установления господствующего положения мусульманской религии. Как отмечает историк, к концу XVIII века в Абхазии не осталось крестьян".[2]

Несмотря на огромные притеснения со стороны турок, грузинское население, принявшее мусульманство, не смогло избежать изгнания со своей земли. Академик И. Джавахишвили, ссылаясь на русского ученого Иваненко, указывает, что грузины, живущие в этом краю и принявшие мусульманство насильственно, были вынуждены покинуть свои земли после того, как в 1828 году сюда вошли русские войска, в особенности из Джавахети (Ахалкалакский уезд) и меньше из Самцхе (Ахалцихский уезд). После того, как российские войска взяли Ахалцихе, грузинские князья и дворяне во время аудиенции у наместника Кавказа представили документы, свидетельствующие об их правах на земли Самцхе и Джавахети. Однако, Паскевич не только не удовлетворил их просьбы, но и высказал крайнее раздражение. В этот период армяне, проживающие в Карсе и Арзруме, начали искать убежище в Грузии. Российское правительство всячески покровительствовало им, оказывало материальную помощь и, как указывает Иваненко, за довольно короткий период 30 тысяч армян были поселены в Ахалцихские и Ахалкалакские уезды. По данным 1832 года, в Ахалцихском уезде большинство уже составляли армяне. "Именно так и таким путем появились армяне в Джавахети, в одной из древнейших очагов грузинской культуры",—писал Ив. Джавахишвили.

Армяне не должны забывать, что они пришли в Джавахети из Турции как беженцы, совсем случайно стали в этом древнем уголке

[1] В. Нозадзе, Борба для восстановлениа Грузии из-за Месхети, Тбилиси, 1985г., ст.8.
[2] З. Чичинадзе, Омусульманивание Самцхе-Саатабаго, Тбилиси, 1906г., ст. 34.

Грузии большинством, поэтому они не должны забыть чувство благодарности и ни в коем случае не считать эту древнюю землю Грузии своей[1],__отмечает И. Джавахишвили.

С этим периодом совпадает процесс переселения в Месхети духоборов и других. Ранее высказанное сомнение академика И. Джавахишвили совпадает с действительностью. Из исторических источников известно, что в 1913 году Ахалкалакские армяне стремились выйти из состава Восточной Грузии (Тифлисской губернии) и пытались воссоединиться с Гумбром (Александреполем). Это тот период, когда наместником царя на Кавказе был назначен Воронцов-Дашков. Он не смог осуществить замысел Ахалкалакских армян (он мог бы быть и не против). Однако по его распоряжению в Ахалкалакском уезде была создана комиссия в составе 14 человек, из них 8 русских, 4 грузина, 2 армян. В комиссию входили: начальник уезда Калинин, судья Мицкевич, начальник контроля почты-телеграфа Делибаши, уездный бейтал Торопов, уездные бокаули Чаплигин и Лазарев, представитель духоборов Алексей Углов и Василий Гренякин. Грузинскую сторону представлял налоговый инспектор князь Макашвили, помещик грузинский мусульманин Мамед-Алибеги и Мустафа-бег (Палавандишвили), представитель участка Баралети Мурджикнели; с армянской стороны староста Ахалкалаки Мецатунянц и представитель жителей Богдановка Кароианц. Комиссия должна была установить была ли Джавахети, т. е. Ахалцихский уезд экономически связана с Тифлисом или с Александропольской губернией.

Следует отметить, что комиссия объективно изучала создавшееся положение, однако среди ее членов было разногласие (представители духоборов поддерживали грузинскую ориентацию). Было установлено, что "неверно мнение, что Ахалкалакский уезд с Гумбром (Александрополем) всеми узами торговли и своими интересами ближе связан с Тифлисом, где продажа и покупка местной продукции, скота и других предметов производится в течении всего года с помощью дорог Ахалцихе__Боржоми__Бакуриани, а также Родионовка__Цалка__Манглиси прямой арбовой дороги, которая зимой и летом не закрывается",[2]__пишет Иване Джавахишвили. Данное заключение 24 января

[1] И. Джавахишвили, Границы Грузии, Тбилиси, 1919г., ст. 49-50.
[2] И. Джавахишвили, Границы грузии, Тбилиси, 1919г., ст. 49-50.

1914 года единогласно утвердил Тифлисский особый совет. Вместе с тем согласно международному праву, беженцы, лица другой национальности, которым страна предоставит убежище, не имеют права поставить вопрос о воссоединении с другим государством, а также требовать всякой автономии. Подобная попытка имела место со стороны армян и в 1919 году.

К сожалению за последнее время создалось неправильное толкование создания государств и армяно-грузинских исторических отношений. Ряд исследователей в своей интерпретации использует высказывание Леонтия Мровели старшего сына Таргамоса-Гаоса об армянском народе и создании государства, первенстве и господстве армянского эпоса и языка на Кавказе. Как известно эта легенда Леонтия Мровели еще в XIX веке была опровергнута. Академик Иване Джавахишвили справедливо ставит под сомнение представленные сведения Л. Мровели. Его мнение поддерживает и профессор Иване Сургуладзе.

Великий Илья Чавчавадзе всегда требовал критически оценивать такие сведения и ставил на передний план их научную обоснованность. Некоторые армянские авторы еще тогда ставили далеко идущие цели и доказывали, что грузинский язык и письменность исходят из армянского. Такое рассуждение приводит к тому, что Адам и Ева – предки человечества были армяне и говорили на армянском языке, поэтому все языки народов мира произошли из армянского.[1] Против такого вульгарного антинаучного утверждения Соломон Додашвили в своем журнале "Литературная часть тифлисских вестей" писал: "Хотя некоторые писатели из армян утверждают, что в старое время грузины говорили на армянском языке... и стихи (азбука, письменность – Г.Л.) заимствованы из армянского грузинами."

Соломон Додашвили в "юмористическом стиле", как говорится, научно обоснованно и с логической глубиной выявляет авторов теории унижения грузинской государственности и культуры, абсурдность ее характера: "Мы не в состоянии беседовать с теми армянами, которые говорят, что сам Адам говорил на армян-

[1] Ц. Ардашелия, На каком языке разговаривали Ева и Адам? Газета "Республика Грузия", 13 марта 1998 г., №59.

ском и все языки исходят из армянского." Правда, очень трудно спорить против таких выдуманных антинаучных аргументов. Следует отметить, что Илья Чавчавадзе также с большим патриотическим пафосом и гражданственностью ответил не только на "великорусские" выходки (Катков, Яновский), но и местным "беспочвенным" элементам (Иване Джабадари и другие), а также представителям армянского народа, которые необоснованно писали и говорили об историческом прошлом Грузии и грузинского народа.

Илья Чавчавадзе был не только истинным патриотом, но и большим человеколюбом, поэтому не смешивает армянский народ с теми, которые вели антигрузинскую политику.

В введении произведения "Вопль камней" он пишет: "Мы раньше говорили и сейчас говорим, что мы не должны приписывать армянскому народу грехи отдельных "ученых".[1]

Это произведение—творение патриота-деятеля, который с большим тактом и предвидением видел общечеловеческие проблемы. Однако некоторые "патриоты" и "теоретики", сами оскорбляют народ и не считают его создателем истории и наследником исторической ценности. Поэтому они нигилистически относятся ко всему тому, чем должен гордиться народ: древняя письменность, зодчество и все другое, что веками трудом и гением народа создается, а эти "господа" все это объявляют собственностью буржуа и политиков. Поэтому "Вопль камней" они восприняли как противостояние высших чинов двух народов, как будто все это не имело ничего общего с народом. Научно обоснованную оценку И.Чавчавадзе как истинного патриота и мыслителя дал Арчил Джорджадзе, который пишет: "Не патриотический фанатизм и ненависть заставляют автора говорить, а оскорбленная и униженная человечность, законное недовольство автора вызвано безобразностью и вседозволенностью".[2]

Что касается Леонтия Мровели, его и сейчас и раньше винили, возможно и не без основания, в армянофильстве, также как и известного историка средневековья Парсадана Горгиджанидзе. Но

[1] И.Чавчавадзе, Сочинения.

[2] А.Джорджадзе, Сочинения, кн.2, 1911г., ст.110.

здесь мы хотим напомнить читателю одно весьма значительное методологическое указание Ильи Чавчавадзе: "Сначала должны вместиться в шкуру тех времен, а потом и обвинять деятелей этого времени." Леонтий Мровели жил и занимался своей деятельностью в то время "золотой поры" Грузии, когда, с одной стороны, Грузия формировалась как сильное, централизованное государство, а, с другой стороны, армянское государство и армянский народ фактически стал жертвой арабо-турецкой агрессии и их постоянной политики геноцида. В таких условиях у политических лидеров, общественных деятелей и мыслителей Грузии того времени невозможно было не зародиться чувству соболезнования и желания помощи. Известно, армянский народ и его наилучшие представители, среди них и армянские историки тех времен, называли Давида Строителя "освободителем армян".

Так что теория Леонтия Мровели о 8 сыновьях Таргамоса и Хаоса за первенство между ними во многом была обусловлена наверно фактами этого времени. Что касается далеко идущих политических выводов некоторых авторов о грузинском языке и письменности как армянского происхождения__это лишь антинаучная субъективная гипотеза и больше ничего. Для опровержения этого достаточно и того, что армянский язык относится к совершенно другой языковой группе (индоевропейской) и совершенно отличается от грузинского и вообще иберийско-кавказской группы языков.

И по общекавказской исторической традиции, в кавказских народах армяне и армянский язык, также как и осетины и осетинский язык к объединенным в индоевропейскую группу истинно кавказского происхождения аборигенскому этносу не относятся. Между прочим и в кавказской литературе рельефно отражено это этнокультурное различие, в грузинской литературе это более отчетливо выделили Важа Пшавела и Александр Казбеги.

Из истории известно, что между грузинским и армянским народами с древних времен были установлены добрососедские и многосторонние культурно-политические и торговые отношения, которые и правда "теряются в вековых глубинах". И наука не может проникнуть в корни этих отношений. Еще в середине

первого тысячелетия до нашей эры, когда на побережье Черного моря Колхида представляла собой древний торговый и политический центр, были установлены взаимоотношения с далекой Грецией, Римом и другими странами. Естественно, с ближайшим соседом _ Арменией были особенные политические и торгово-экономические отношения.

Отношения между грузинским и армянским народом в конкретных исторических условиях то расширялись, то сужались, но никогда не прерывались. Эти отношения особенно усилились в эпоху Давида Строителя и царицы Тамары, когда политический потенциал Грузии достиг кульминации и Грузия превратилась в очаг феодального развития, как на Кавказе, так и вообще на Ближнем Востоке. "Давид Строитель__истинный грузинский христианин, думающий не о частном, а об общем".[1]

На протяжении многовековой истории существования двух государств дружелюбие грузинского и армянского народов спасло их от уничтожения и сохранило государственность.

Это историческое, дорогостоящее достояние наших предков необходимо особенно сохранить, так как за последние десять лет сложившиеся политические явления в Джавахети углубили обостренность в отношениях грузин, армян и духоборов. Опять начались разговоры о создании отдельных областных структур в Ахалкалакском и Ниноцминдском регионах, проведении референдума. С инициативой этого требования выступает так называемая общественная организация "Джавахи", которая официально не зарегистрирована. Её в этих вопросах поддерживает "Дашнакская" организация, которая в свое время была запрещена самим армянским правительством и объявлена незаконной. Такие силы находятся и внутри Грузии и за ее пределами, под этими силами в обществе не подразумевается ни проживающее в Грузии армянское население, ни соседняя Армения. Аргументом для этого достаточны слова бывшего президента Армении Леона Тер-Петросяна во время визита в Грузию в 1996 году: "Каждый армянин,

[1] З.Авалишвили, Со времен крестоносцев, Тбилиси, 1989г.

враждующий с Грузией в первую очередь враг армян и наоборот, грузин, враждующий с армянами, враг грузин". Того же мнения придерживаются и сегодняшние правительства Грузии и Армении. Каждый нормально мыслящий человек должен думать так независимо от этнической принадлежности, так как возникновение конфликта в Джавахети будет катастрофой для населения обеих стран.

И то ясно, что разжигание вражды между грузинами и армянами выгодно определенным кругам России, поводом чего служат некоторые информационные средства России. Их интересуют не проблемы Джавахети, а сохранение военной базы и создание препятствий Закавказскому нефтепроводу для достижения своих политических целей.[1]

Проживающий в Грузии любой этнос должен помнить (и не только в Грузии) красноречиво сказанные слова поэта "Господом земля отмерена, и здесь и там будьте осторожны...".[2]

После распада Советского Союза наряду с социально-политическими и другими проблемами появился сепаратизм. Нации и национальности, этнические группы начали враждовать друг с другом, появились очаги военных действий. Этих явлений не избежала и Грузия, страна, которая среди бывших советских республик самая многонациональная (если в СССР проживало до 100 наций и национальностей, в Грузии проживает – 80).

К сожалению осетинские и абхазские сепаратисты (они к этому готовились долго) путем игнорирования моральных норм и международного права присвоили грузинские земли и объявили так называемую "независимость".

Особенно абхазские сепаратисты этнической чисткой и геноцидом грузин совершили перед человечеством тяжкие преступления, действие которых было поддержано реакционными силами извне, без помощи которых проживающие на территории Абхазии и Самачабло этнические меньшинства не смогли бы достичь конечного результата.

---

[1] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г.

[2] Л.Нароушвили, "Дорога Зекари", Стамбул, 1996г. ст.78.

Проблема Самачабло и Абхазии отдельная тема беседы,[1] но хотим с помощью норм международного права некоторым кое-что вновь напомнить.

Современное международное право весьма категорично в отношении права народов на самоопределение. Признавая право всех народов на самоопределение в рамках уже существующего государства, как и малых народов, вплетенных в ткань населения такого государства, оно в то же время отвергает право этих малых народов, проживающих в демократическом государстве, на одностороннее, без учета воли всего государства, отделение.

Современное международное право и прежде всего международно-правовая практика фиксируют сочетание права народов на самоопределение с принципом территориальной целостности суверенного демократического государства ("Декларация ООН о принципах международного права" 1970 г, а также основополагающие документы ОБСЕ, Венская всемирная конференция по правам человека 1993г.), единодушно признавая право на одностороннее, даже с применением силы, отделение лишь за колониальными и зависящими народами, и подчеркивают, что реализация этого права не должна истолковываться как разрешение или поощрение любых действий, нарушающих или подрывающих, полностью или частично, территориальную целостность или политическое единство суверенных независимых государств, которые

[1] И. Джавахишвили, "Границы Грузии", Тбилиси, 1919г.
М. Лорткипанидзе, "Абхазия и абхазцы", Тбилиси, 1990г.
Р. Миминошвили, Г.Панджикидзе, "Правда об Абхазии", Тб. 1990г.
Д. Гамахария, "Из истории грузинско-абхазских отношений", Тбилиси, 1991г.
Д. Гамахария, "О вопросе этнического происхождения абсил-абагов", Тбилиси, 1998г.
Г. Эрадзе, "Абхазцы и Грузия", Тбилиси, 1994г.
Д. Гоголадзе, Вопрос "Абхазского" княжества, происхождения древних этносов сегодняшней Абхазии и территориальной принадлежности этноса. Тбилиси. 1995г.
А. Тотадзе, "Население Абхазии, история и современность", Тбилиси, 1995г.
Л. Марджания, "Абхазская трагедия", Тбилиси, 1995г.
Т. Надареишвили, "Абхазия во время войны и после войны", Тбилиси, 1998г.
Т. Надареишвили, "Геноцид в Абхазии", Тбилиси, 1996г.
Т. Мибчуани, "Абхазские памятники и правители", Тбилиси, 1997г.
А. Шония, "Правда об Абхазии", Тбилиси, 1998г.
Р. Чабукиани, "Прелюдия, трагедия Абхазии", Тбилиси, 1995г.
Исторические и политико-правовые аспекты грузинско-осетинского конфликта. Под ред. акад. Р.Метревели, тб., 1995г.

соблюдают принцип равноправия и самоопределения народов и в силу этого имеют правительства, представляющие интересы всего народа на их территории без каких-либо различий.

Этим принципом и руководствуется сегодня международное сообщество государств как на глобальном (ООН), так и на региональном (ОБСЕ, Евросоюз, СНГ и т.д.) уровнях, ибо в противном случае, как это не раз подчеркивал Генеральный секретарь ООН Бутрос Бутрос Гали, мир станет ареной хаоса ("Повестка дня для мира", 1992г., п.19).

Именно поэтому ни одна из "выделившихся" с оружием в руках политических единиц на постсоветском пространстве не признается "независимым государством" ни ООН, ни ОБСЕ, ни Евросоюзом, ни СНГ.[1]

Сегодня право таких народов на самоопределение "повернуто внутрь" и рассматривается как право на максимальное самовыражение в области языка, традиций, культуры и даже политических институтов, но в границах государства, уважающего эти права.[2]

"В первой половине XIX века в Ахалкалакском уезде поселились таракамы из Квемо Картли, греки из Эрзрума, русские духоборы из Таврии и Воронежской губернии", кочевники турусы.[3]

На духоборов, как представителей секты, обратили внимание еще при Екатерине II и переселили из Екатеринославской губернии в Мелитопольский уезд (Тавридская губерния).

Духоборы – представители одной из протестантских сект православной церкви. Эта конфенссионная группа появилась в России в 50-ых годах XVIII века. Основателями секты считаютсья крестьянин Силуан Колесников и торговец Иларион Хомиросин. В отличие от других русских сектантов, духоборы своей догматикой более всех удалились от православной церкви, с ними в разное время и разными средствами боролись церковь и государство.

---

[1] Л.Алексидзе, член-корреспондент Грузинской Академии Наук, Московский Журнал Международного права, 3/98/31, Москва, 1998г. ст.289-293

[2] Д.Бараташвили, "Агрессивный сепаратизм (правовые аспекты)", Ведомости, Тбилиси, 1997г., №2, ст.14-19.

[3] Д. Бердзенишвили, Очерки из истории географии Грузии, Тб., 1980 г., ст. 128.

Хотя сами духоборы считают, что "Мы не секта, а просто этническая группа христиан – протестантов. Веруем в Святого Духа и Иисуса Христа, но попов не принимаем. Не нужен посредник между Богом и верующим, молитву каждый за себя должен возносить, нет у нас и икон, и вообще мы не признаем культовость и атрибутику, которая стоит между Богом и человеком. Поэтому хоть и христиане, а крестиков не носим. А слово "духобор" означает борьбу за духовное совершенство в себе и за свободу духа от церкви, партии и так далее."[1]

По распоряжению царского правительства, в 1839 году было принято решение о переселении духоборов на Кавказ, в частности, в один из исторических уголков Грузии – Джавахети (Ахалцихский уезд). Таким образом, царское правительство одновременно решало несколько вопросов: освобождало центральные губернии России от еретиков, усиливало свое влияние на Кавказе, что способствовало колонизации края.

В 1841 году в Грузию приехал первый поток духоборов, которые поселились в деревне Тавпаравани Джавахети. К этому периоду территория Джавахети была опустошена от местного населения. Духоборов поселили на земле, которая уже представляла казенную собственность (в бывших грузинских селах). Духоборы основали восемь деревень: Родионовка, Тамбовка, Богдановка, Орловка, Спасовка, Троицкое, Ефремовка.

В 1841-1845 годах всего переселили 4097 человек (495 семей). Переселенцам выделили наделы, так как в окрестностях Тавпаравани было недостаточно орошаемых земель. По этой причине власти увеличили им норму и каждой семье выделили 64 десятин земли. В виде помощи духоборы получили по 50 руб. У них также было право пользования лесом, который был расположен в 30 км. от Табацкурского озера. Всё это не удовлетворяло их минимальные потребности.

Пребывание духоборов в тяжелейшем положении было предусмотрено заранее, это подтверждает и то, что во время заселения армян, русское правительство предусмотрело все факторы адаптации людей к новым условиям среды. Специально создан-

[1] Газета "Труд", 19 февраля 1993г.

ным положением "чрезвычайного комитета по переселению" переселенцы разделяются в соответствии со своей деятельностью на "классы" торговцами, мастеровыми, земледельными рабочими. Классовое разделение должно было быть предусмотрено во время поселения на новых местах жительства. Люди первой категории – торговцы-мастеровые заселились бы в городах и поселках. Крестьян в соответствии со своим бывшим жилищем разделили на две группы: жителей горной местности и жителей равнины. Этот принцип должен был быть учтен во время их расселения в новых местах. Комитету поручалось соблюдение былого расположения сел, чтобы ранние соседние села и сейчас были заселены по соседнему принципу. Во время заселения должна была быть предусмотрена прежняя доходность, водоснабжение, климат и др.

Духоборы успешно преодолели тяжелейшие психо-хозяйственные и экономические трудности, выжили физически и окрепли экономически. Именно этот результат успешной адаптации, яркий пример трудолюбия человека. В этом случае большое значение имел психологический настрой эмигрантов. Правда, процесс переселения духоборов носил принудительный характер, в то же время он сопровождался элементом собственного пожелания.

Первый год переселенцы перезимовали в землянках, затем они уже построили русские хаты. В период переселения на тяжелую с точки зрения климатических условий территорию Джавахети, духоборы создали моноэтническое поселение, семьи духоборов были многодетными, которые опирались на коллективные формы труда и нераздельные хозяйства. Поэтому до определенного времени отмеченная для данной микротерритории дефиниция долшнантов вполне соответствовала политическому, социально-этническому образу жизни духоборов.[1]

Согласно сведениям, во время строительства духоборы не опирались на основы патронажа; они не поселялись в соответствии с фамильными обычаями и особые семьи не занимали моноген-

[1] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г.

ные участки земли. В отличие от грузинского и армянского населения Самцхе-Джавахети, их родственники не поселялись по соседству. Духоборы занимались земледелием, однако основным родом их деятельности было животноводство.

Они занимались также мастеровым делом, в поселениях редко происходили преступления, для них неприемлемо было воровство, они отличались трудолюбием, честностью, взаимоподдержкой и взаимопомощью.

Религиозные лидеры духоборов руководили их деревнями и хозяйственной жизнью, поэтому формы местного управления носили этнократический характер. С "Главой" сотрудничал "Совет старейшин", который выступал в качестве советника и медиатора.

Первым руководителем духоборов в Ахалкалакской мазре был представитель "Святой династии" Иларион Калмыков, безыдейная личность, после смерти которого общиной духоборов руководил его сын Петруша. Вскоре и он скончался и руководителем стала его супруга Лукерия Губанова-Калмыкова (1841-1886гг). Ее резиденция располагалась в деревне Горловка. От общины ей было поручено налаживание отношений с официальными властями и государственными чиновниками, с чем успешно справлялась, поэтому власти не вмешались во внутреннюю жизнь духоборов, из-за чего они располагали определенной автономией.[1]

После переселения, духоборы в какой-то мере ослабили свои религиозные домысли и исполняли все требования властей.

Они прекрасно обустроили свои хозяйства и жили зажиточно, однако после смерти Калмыковой (1886г), в жизни духоборов изменяется ситуация, что было вызвано избранием нового лидера, так как Калмыкова не имела преемника, а претензию на лидерство высказывали многие. В итоге соперничество за лидерство произошло между Петром Веригиным и Алешей Зубковым, аналогично этот факт разделил духоборов на две группы. К этому добавилась деятельность в Грузии друзей Л. Н. Толстого: кня-

[1] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г.

зей Д. Хилкова, А. Болинского и Г. Дадиани,[1] под влиянием которых среди духоборов вновь началось религиозное движение.

"Друзья Толстого в селах духоборов распространяли новые идеи, внедряли артельные хозяйства, урожай распределяли по душам, запрещена была торговля, работа по найму. Каждая семья должна была добыть пропитание своим трудом, не имела права иметь работника или домработницу: имущественно все должны были быть равны – ни богатых, ни бедных, излишки продукции обязаны были продать. Эти требования вызвали протест со стороны духоборов."[2]

С помощью Д.Хилкова, духоборы начали переписку с Львом Толстым, вернулись к своей религиозной вере, а сподвижники Льва Толстого стали вегетарианцами. Большинство все свое боевое оружие вынесли на сельскую площадь и сожгли. Молодежь не отправляли для исполнения воинской повинности.

Подобные действия духоборов крайне раздражали русские власти и губернатору Тбилиси (князю Шервашидзе) было указано принять против них необходимые меры.

В села духоборов были направлены казаки. Духоборы, следуя религиозным вероисповеданиям, не оказали им сопротивления и пением псальмов, на коленях встретили казаков. Казаки плетками избили сидящих на коленях людей. А молодежь, уклонившаяся от воинской службы, была отправлена на 18 лет в Шенкурск Архангельской губернии Якутского округа. Около 4000 человек были высланы в результате этой акции и были расселены в различные уголки Грузии. Свидетель этой акции И.Накашидзе вспоминает "Именно в 1895 году вернулись мы с женой из Петербурга, и стали свидетелями того, как из Ахалкалакского уезда

---

[1] Князь Георгий Александрович Дадиани (близнец) полковник, ушел со службы и жил как простой крестьянин. Георгий переселился в Нальчик, имел двух детей, дочь и сына – Владимира и Елену, третий, Яков родился в 1900 году. Именно в этом году скончался Георгий: Яков почти не видел отца. Скончался Георгий осенью. Он и его товарищ Скороходов понесли продукты на продажу на ближайший рынок на станцию Прохладная, которая была отдалена от их колонии на 60 верст. Там Георгий внезапно заболел (заворот кишок). Не смогли найти врача и он скончался от ужасной боли 20 октября в 11 часов ночи. Георгия похоронили по его желанию в саду под яблоней. Он, оказывается, говорил, "если умру похороните под этой яблоней".

[2] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г

по Боржомской дороге шли в течение нескольких дней эти изгнанные люди, которые оставили свои села, семьи, множество скота. Им дали право только забрать с собой разную мелочь, и они везли ее вместе с детьми и стариками на фургонах. Сами мужчины и женщины сопровождали их пешком. Я до того не видел духоборов, и меня удивила надежда на их лицах, особенно своеобразная одежда."[1]

Разгон духоборов стал поводом для встречи Ильи Накашидзе с Львом Толстым в Ясной Поляне, после чего они стали большими друзьями, о чем было сказано нами выше И. Накашидзе пишет: "В 1896 году, в конце весны я впервые посетил современного гения и прекрасного человека "Ясной Поляны" с целью знакомства с ним и передачи своего мнения о духоборах"[2].

"Толстой с некоторыми из духоборов был знаком лично, со многими состоял в переписке."[3]

При содействии Л.Н.Толстого весть о разгоне и выселении духоборов обошла весь мир, просвещенная интеллигенция во многих странах начала движение для оказания помощи духоборам. Особенный резонанс этот факт получил в Англии и Америке. Их движение поддержали американские квакеры".[4]

Грузинское население не только поддерживало духоборов материально, но и давало им укрытие. С целью изучения их стиля жизни в Грузию прибывали представители различных стран. В этом плане заслуживает внимания приезд в Грузию англичанина Артура Синджона и Леопольда Сулержицкого, которые имели при себе рекомендательное письмо Льва Толстого к И.Накашидзе, с помощью которого наладились контакты с разбросанными в разные уголки духоборами.

Близкий друг Толстого, Иосиф Константинович Детерикс, который в то время проживал в Тбилиси, близко ознакомился с проблемами духоборов, их жизнью, и подобрал для них жилье на острове Кипр.

---

[1] И.Накашидзе.

[2] И.Накашидзе, "Как познакомился я с Львом Толстым", Тбилиси, 1928г. ст. 17.

[3] О Толстом, Литературный критический сборник, под редакцией В.М.Фрисс, Москва, 1928г. ст.377

[4] Квакеры – религиозная секта в Америке, в тот период руководителем секты был Джон Шелоуз.

"В 1897 году меня посетил посланный Толстым его английский друг Артур Синджон,_пишет Илья Накашидзе,_интересная личность, раньше Синджон служил в Индии в английской армии, затем он избег службы в армии и вернулся в Англию, где из писем Толстого узнал, как преследуют на Кавказе духоборов, собрал деньги для оказания им помощи и поехал к Толстому в Москву. Синджон прожил в Грузии около двух недель, путешествовал по тем селам, где жили духоборы, и обещал им помощь. Естественно, для властей не было незаметным появление в Грузии Синджона, его вскоре арестовали и выдворили за пределы России, а Илью Накашидзе_из Грузии. За помощь и поддержку духоборов правительство выдворило с родной земли многих патриотов, большинство из которых поселилось в созданной в Англии Толстым колонии. Об их жизни и творчестве интересные материалы собраны Арчилом Джорджадзе, который был единственным грузином, который жил в Ахалшени.

Приводим часть его письма с некоторыми добавлениями:

"Как мы уже говорили, ученики Толстого, гонимые из России, поселились рядом с духоборами. Мне тоже пришлось находиться там в ту пору, и я близко познакомился со всеми. Весьма замечательный и интересный человек Чертков, аристократ (он был сыном генерал-адъютанта), гвардейский офицер, транжира, гуляка в молодости, он постепенно поворачивается спиной к безмятежной и праздной жизни, и начинает заниматься полезной общественной деятельностью. Он основал в Москве издательство "Посредник", целью которого было распространение в народе понятных и доступных простому народу книг. После знакомства с Толстым, Чертков[1] окончательно порывает с прошлой жизнью. С ним произошла глубокая перемена. Каждый социальный вопрос становится вопросом его совести, душевная драма, которую он пережил, была острой и тяжелой. Я часто видел его обеспокоенным и взволнованным. В такие минуты он как бы терял способность работать и действовать. Хотя, обычно был человеком деятельным и энергичным. Одевался он просто и скромно, крах-

[1] Владимир Григорьевич Чертков, родился в 1854 году, друг Л.Н.Толстого, редактор издания "Посредник", позже издатель 90 томов Л.Толстого.

мальных воротников не носил. Но несмотря на это, был статным и видным мужчиной. Особенно красил его большой лоб, волосы зачесанные назад и глубоко посаженные энергичные и вместе с тем грустные глаза. Очень трудно человеку, выросшему в роскоши, начинать абсолютно новую жизнь. Но Чертков был человек большой силы воли, и он поборол все, что сковывало его дух и мучило его совесть. Да, он одолел все, но насколько я наблюдал за ним, душа его не была спокойна.

Бирюков[1] более простой человек. В молодости он служил морским офицером, сейчас же аккуратно работает в своем маленьком огороде, и весьма доволен, что картофель и морковь прорастают прямо перед его дверью. Но несмотря на физический труд, он не отложил в сторону книги и газеты. А во время пребывания в Женеве даже издавал журнал. Позднее Бирюков составил обширную биографию Толстого по новым материалам (Большое количество материала предоставил ему сам Толстой). Совсем другой характер был у Павла Буланже, который притягивал к себе людей своей искренностью и чуткостью. Буланже занимал высокий пост на Московской железной дороге, но это не помешало ему выполнить свой человеческий долг. Он пожертвовал собственное состояние на дело, которому служил и являясь отцом большой семьи был вынужден покинуть родину. На первых порах Буланже служил наборщиком в типографии Черткова. От Буланже радикально отличался князь Хилков, с первого взгляда, он походил на рязанского мужика. Длинная и широкая борода полностью закрывала его лицо, одевался он тоже проще других. В молодости Хилков был блестящим офицером и служил в Кутаиси в пору пребывания там принца Олденбургского. Я видел его в детстве и был поражен, когда вместо нежного, голубоглазого, белокурого юноши, каким я помнил его, передо мной предстал широкоплечий мужик с густой бородой. Но невозможно полностью изменить человека, и, действительно, манера речи у него осталась прежняя.

Как я уже отмечал, у всех этих людей были семьи. Поэтому

[1] Павел Иванович Бирюков, родился в 1860 году, близкий друг Л.Н.Толстого и его первый биограф.

количество народа поселившегося вблизи общины значительно возросло. Жил там еще один русский, по имени Евгений, но работал он в поселении. Был он человеком тихим и задумчивым, держался особняком, но работал хорошо. Если бы вы сами с ним не заговорили, он молчал бы хоть целый год. Но стоило обмолвиться с ним одним словом, как остановить его было уже невозможно. Как будто мысли и чувства били через край, ему трудно было высказываться, он мучился и мучил слушателей, "Тое... тае... э, э, э, тае, э, э, э" мямлил он, запинался, потел, запинался. И, в конце концов, вдоволь помучившись, вдруг замолкал, глядел на вас удивленно и приступал копать землю, как бы уже замолчав навеки.

В семье Черткова я познакомился еще с одним интересным человеком, врачом Шкарваном, австрийским-подданным, по национальности словаком. Шкарван был военным врачом и служил в полку в Австрии. Начитавшись произведений Толстого, он стал сомневаться в том, что работа военного врача хорошее дело. Да, правда я был врачом, _ говорил Шкарван воодушевлено, _ помогал больным, но вместе с тем я был все-таки военным врачом. Значит, и я своим трудом, знаниями помогал и укреплял ту военную систему, которая казалась мне организацией убийств и которую я ненавидел. Я был одним из звеньев этой системы и между мною и солдатом не видел я никакой разницы. Я решил бросить службу. До окончания срока оставалось всего две недели. Спустя две недели я мог быть свободным человеком. До окончания срока я не имел права уйти. Но я чувствовал себя так беспокойно, настолько навалились на меня тоска и желание освободиться, что я не знал, удастся ли мне протянуть еще две недели. Я служил несколько лет, был недоволен службой, но сейчас мое недовольство обострилось настолько, что я не выдержал и объявил своему начальству, что служить я больше не могу, хотя и осталось две недели до окончания срока, но ни одного дня я больше не могу оставаться на службе. Они очень удивились, долго со мной беседовали и было ясно, что они сочли меня сумасшедшим. Раз я стоял на своем, меня задержали и упекли в больницу. Врачи относились ко мне, как к помешанному. Но, в конце концов, они убедились, что я в здравом уме и перевели меня из больницы в тюрьму, где продержали меня 9 месяцев. После освобожде-

ния я отправился в Россию, _ познакомился с Толстым, Чертковым и другими. А вот сейчас вместе с Чертковым я приехал в Англию.

Действительно, с некоторой точки зрения природа человека остается загадкой. Человек часто годами терпит унижения, годами живет вопреки своей совести и убеждениям. И в конце, как бы внезапно, неожиданно, в один прекрасный день в душе его созревает какая-то новая сила и вот он уже не может противостоять этой силе, следует за ней, гибнет или достигает своей цели. Такое решение зачастую зреет в душе человека постепенно, зато прорывается внезапно, как это было в случае с Шкарваном. Но бывает и так, что человек принимает новое решение, становится на абсолютно иной путь из-за какого-нибудь неожиданного случая, потрясшего его душу. Так произошло с князем Хилковым, как сам рассказывал нам на одном из воскресных собраний поселенцев. "Я был совсем юношей, когда призвали меня на русско-турецкую войну, _ рассказывает Хилков. Служил я офицером в Казацком полку. Жизнь била во мне ключом, и я абсолютно не ощущал и не понимал, что война _ это дело плохое и служу я плохому делу. Во время стычки с турками, случилось так, что я отстал от своих, оказался в стороне и увидел перед собой разъяренное лицо турецкого солдата. Этот солдат тоже отстал от своих и, увидев меня, наставил на меня ружье. Но я пришпорил лошадь, и прежде чем прогремел выстрел, взмахнул саблей и, к своему удивлению увидел, что отрубил врагу голову. Я остановился пораженный, обезглавленный турок все еще стоял на ногах и из его шеи фонтаном била кровь, ружье он также держал наготове. Так он простоял несколько секунд, а затем упал навзничь. Голова его валялась у ног моей лошади. Я пригляделся и не мог оторвать от него глаз. Выражение у него опять было такое же строгое, но в глазах стояла какая-то мольба и страх. Я отъехал от убитого. После этого случая душа моя лишилась покоя, и я стал жить духовной жизнью". Так завершил свой рассказ Хилков. Следует отметить, что в последние годы, во время революции, Хилков уже не был приверженцем Толстого и перешел в партию эсеров.

В 1914 году, когда началась русско-германская война, им овла-

дели патриотические чувства, он записался добровольцем в армию против немцев. Был убит в Карпатах.

Одним словом, интересный народ собрался в этой английской глубинке. У каждого было свое дело. Поселенцы обрабатывали землю. Мистер Мооди, вернувшись из Москвы в Англию, в ту пору с помощью жены переводил новый роман Толстого "Воскресение", который Толстой передал Черткову для издания за рубежом. Чертков открыл типографию, печатал брошюры о духоборах и новые произведения Толстого. Он издал в Англии и "Воскресение" на русском языке. Деньги, полученные от продажи этого издания, должны были пойти на переселение духоборов. Толстой всегда посылал свои новые работы Черткову. Чертков собрал много ненапечатанного материала великого писателя (переписки, дневники и др.). Чертков издавал также и журнал "Свободное слово", который особо следил за жизнью сектантов и отстаивал принцип свободы вероисповедания.

Л.Н.Толстой неоднократно ходатайствовал за них, на их переселение с Кавказа в Канаду пожертвовал авторский гонорар за опубликование романа "Воскресение".[1]

Как мы уже отмечали, Толстого и его учеников в Англии и России волновала судьба духоборов. И вот, как раз тогда, когда эти люди одних убеждений сблизились друг с другом, начали совместную жизнь, было подготовлено и осуществлено переселение 12000 человек, сначала на остров Кипр, а затем, окончательно, в Канаду.[2]

8 февраля 1898 года в Батуми стояла теплая, солнечная погода. На стоящий в порту корабль "Гуров" садились духоборы, места распределялись жеребьевкой. Леопольду Антоновичу Сулержицкому (1872-1916гг) помогал самый старейший среди духоборов Гриша Боковой. Все не уместились на один корабль, поэтому друзья Толстого арендовали другой корабль "Держава" и почти всех уместили на два корабля. Со слезами на глазах прощались духоборы с населением Батуми, которые пришли попрощаться с ними. Корабли взяли курс на далекий остров Кипр.

---

[1] О Толстом литературный критический сборник, под редакцией В.М.Фриссе, Москва, 1928г. ст.377

[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, кн.3, 1911г, ст.102-107.

В 1897-1898 годах, вначале на острове Кипр, затем в Канаде, поселились 7400 человек, потомки которых по сей день живут в Канаде, духоборы живут также и в Грузии, в частности в селах Ниноцминдского района. Они продолжают традиции предков, сохраняют религиозную веру и мировоззрение. К сожалению, их численность значительно сократилась. На сегодняшный день сохранилось 280 семей. Причиной такого их сокращения является переселение в Чернский и Каменсковский районы Тульской области России. Что способствовало этому?

Возникший за последние десять лет политический, экономический и социальный кризис наложил отпечаток не только на доминирующее население, но и затронул этническое меньшинство. Процесс политизации распространился среди грузин и негрузинского населения Грузии, что обусловило создание конфликтных ситуаций, начало процесса миграции и эмиграции. В свое время этим процессам способствовала политическая элита",[1] которая для сохранения своего влияния пошла путем этнических столкновений.

В русской периодической прессе появились статьи и публикации, в которых обвиняют грузинскую сторону, якобы в Грузии духоборам создали невыносимые условия и они вынуждены были переселиться на свою историческую родину.

Чего скрывать, был период в Грузии, когда тяжело жилось не только духоборам, но и всем, в том числе и грузинам.

К сожалению, 20% населения Грузии было вынуждено покинуть страну, в том числе и духоборы. Принцип исторического подхода и реализма обязывает нас быть объективными и ту или иную проблему осветить справедливо, со своими теневыми сторонами. К процессу эмиграции из Грузии грузинский народ не имеет никакого отношения, тем более духоборов. В течение полутора века не было ни единого случая противостояния и конфликта на этнической почве между грузинами и духоборами. Начатые в постсоветском пространстве политические сдвиги способствуют выявлению раннее существующих, но скрытых проти-

[1] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г А.Туквадзе, Политическая элита, проблемы политической элиты, Тбилиси, 1998г.

воречий. От таких противоречий не застрахована ни одна страна и общество. Некоторые общества смогли преодолеть такие противоречия и сохранить свою культурную особенность в разных социальных условиях. Некоторые же потеряли ее. От этих проблем не застрахованы и также прожившие на нашей территории этнические группы. Это не удивительно, так как процессы – исторические явления и для той же истории не так болезненны, но для страны жизненно необходимы и актуальны".[1]

Регион, где проживают духоборы, фактически населен армянами, их переселение в Джавахети практически произошло одновременно.

В 50-ые годы прошлого века на протяжении такого длительного времени в одном регионе рука об руку проживали культурно и этнически совершенно противоположные группы – духоборы и армяне, в изолированных условиях, обе стороны воздерживались от взаимных контактов, хотя занимались однородным хозяйственным делом, исходя из экономической политики страны. Подобное положение признавали обе стороны и придерживались его без какого-либо устного или письменного соглашения. Но в результате выше отмеченных политических изменений, вызванных социальными и демографическими процессами, положение вскоре изменилось, находящиеся бок о бок "закрытые" этнические группы по разным причинам оказались друг с другом в конфликтной ситуации, в чем большую роль сыграли созданные в экономике кризисные условия. В виду этого и по другим причинам, 25 января 1992 года в дер. Горловка съезд духоборов основал "Русский том духоборов Грузии дер. Горловки, а 23 января 1996 года министерство юстиции Грузии зарегистрировало "Общество русских духоборов, живущих в Грузии" или "общину" духоборов. Это конституционная общественная организация, которая согласно "Закону об общественном объединении граждан" защищает культурно-национальные, социально-экономические, бытовые интересы и традиции духоборов. Этим духоборы вновь возобновили работу механизма самосохранения, которому необходима поддержка и помощь со стороны государства.

[1] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г. ст.316

Власть Грузии, заинтересованная созданной в регионе ситуацией, научные исследователи и в целом грузинская общественность, считают, что "созданное в Джавахети положение может стать причиной критерия такого уникального общества, как конфенссионная группа духоборов. Несомненно, уехавшие отсюда и разбросанные по разным местам люди будут существовать, но разрушился единый организм контактно населенной группы вместе с микромиром, регионом, вероисповеданием, хозяйством, традициями и культурой. Углубление этого процесса и его реализация может стать нежелательным для нашей страны, как, в первую очередь, существование такой уникальной этнокомфессионной группы имеет свое почетное место на шкале ценностей Грузии и во вторых, мы потеряем духовное и идейное общество".[1] Уже не говоря ничего о том, какое место и значение они занимают в экономической среде.

Не можем не согласиться в основном, с соображениями тех научных работников, (Л.Меликишвили, Н.Джавахадзе, С.Дзадзия-Окруашвили, Г.Чиковани, М.Харшиладзе, Л.Хуцишвили, И.Курцхалия), которые в результате трехлетней экспедиции, создали замечательную книгу под названием "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", в которой глубоко и научно проанализированы такие актуальные проблемы, как: конфликты, как регионная проблема, историко-географический обзор региона, религия в гетерогенном обществе, реализация экономических традиций и связанные с ними препятствия в переходный период, структура поселения и управления, адаптационные процессы в полиэтническом регионе, роль родства в изолированных этнических группах, бытовая и общественная роль женщины в разных этнических группах, психологическая закономерность взаимоотношений этнических групп, социально-психологические аспекты этнических групп, роль этнических ценностей в конфликтных ситуациях.

Научные исследователи и мы считаем, что для нормализации сложившейся в регионе ситуации необходим поиск новых методов, их внедрение в жизнь, что дает стимул личностям и группам

[1] См. "Конфликтные ситуации в полиэтническом обществе", Тбилиси, 1998г

людей для участия в процессе строительства нового общества. Органы власти должны учесть общественное мнение и рекомендации, предложенные учеными. С учетом ранее допущенных ошибок, исходя из жизненной практики, должны осуществиться политически хорошо продуманные, экономически обоснованные мероприятия, которые будут опираться на принципы гражданственности. Это, в свою очередь, нуждается в создании особой программы для приграничных районов: если учтем то, что этничество не представляет собой постоянный и неизмененный механизм, что отдельные этносы размножаются или сокращаются, изменяются, развиваются или ослабевают. Возможно, проведение правильной политики ослабит конфликтную ситуацию будет, способствовать выживанию поселения духоборов, сохранит мир не только в регионе, но и в стране и во всем Закавказье.

ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ АРЧИЛА ДЖОРДЖАДЗЕ

(1872-1913)

Арчил Джорджадзе родился 10 января 1872 года в Тбилиси, отец Арчила, Константин, был военным (Джорджадзе родом из деревни Сабуе, Телавского уезда, поэтому и избрал Арчил Джорджадзе одним из своих псевдонимов Сабуели). Саперная часть, в которой служил Константин Джорджадзе в чине подполковника, была переведена из Тбилиси в Кутаиси. В 1881 году он с многочисленной семьей переезжает в Кутаиси, где семья Арчила проживает до 1885 года.

Первоначальное образование Арчил получил в Кутаисской классической гимназии. "В Кутаисской гимназии я учился вместе с Арчилом. Он был веселым, резвым, живым мальчиком, любил одеваться чисто, черные вьющиеся волосы, живые черные, выразительные глаза, толстые брови делали его лицо красивым, товарищи все очень любили Арчила, ведь он был очень добрым и вежливым со всеми»,_ вспоминает Ладо Бзванели. Детство его оказалось безрадостным и трагическим. Две старшие сестры, Нино и Лиза, учащиеся старших классов училища св. Нино, утонули во время купания неподалеку от Моцаметского монастыря, в реке Цкалцитела. Вскоре умерли родители и третья сестра Арчила. У Арчила осталось две сестры и два младших брата, которых он с трудом содержал на деньги, заработанные частными уроками. Немного позже в стычке с царскими подручными в Тбилиси погиб и брат Арчила, а сестра Мариам умерла в 1905 году от тяжелой болезни; осталась единственная сестра Тамара, бывшая замужем за Шреинбергом. В 1885 году семья Джорджадзе вновь возвращается в Тбилиси и Арчил продолжает учебу в первой гимназии. С 1888 года помню Арчила, как уже зрелого и сформировав-

шегося молодого человека, как говорили тогда, "развитого", было ему лет шестнадцать... Живое выражение его лица, умение держать себя, притягивали к нему окружающих. Невольно обращал на себя внимание его прекрасный белый лоб, как бы выточенный из камня[1]. Интересно его же воспоминание, связанное с известным венгерским художником Зичи, который, оказывается, рисовал маленького Арчила: "В 1894 году я, студент-первокурсник, пошел проведать уже пожилого Зичи. Зичи показал мне ценный альбом с зарисовками... На одной из картин был изображен маленький Арчил в роли пажа." О благородстве Арчила Джорджадзе свидетельствует одно воспоминание Тедо Сахокия: " С Арчилом Джорджадзе я познакомился в 1891 году в Тбилиси, когда он учился в восьмом классе первой гимназии. Сдержанный, вдумчивый, приятной наружности молодой человек выделялся среди товарищей и пользовался всеобщей симпатией. Родители, некогда состоятельные, умерли рано и молодой Арчил сам заботился о себе, о маленьком брате, ученике четвертого класса реального училища и двух сестрах. Словно сейчас вижу, как он кормил их обедом в дешевой столовой на деньги, заработанные частными уроками (в месяц 3 рубля), по-отечески заботясь о них"[2].

В 1892 году Арчил Джорджадзе завершил полный курс первой гимназии и в том же году поступил на юридический факультет Петербургского университета. Тяжелые жизненные условия и петербургский климат подорвали здоровье Арчила, он заболел туберкулезом. По совету врачей он переезжает в Варшаву. В то время комендантом Варшавской тюрьмы был родственник Арчила Джорджадзе Георгий Казбек. С его помощью Арчил вновь продолжил учебу на юридическом факультете. Когда состояние здоровья Арчила улучшилось, он вновь вернулся в Петербургский университет уже на факультет естествознания. В этот период Арчил прилежно изучает философию и социологию, усердно занимается в философском кружке Волынского, в котором объединялась грузинская молодежь, в том числе Зураб Авалишвили, Луарсаб Андроникашвили, вместе с которыми Арчил учился в

[1] Журнал «Картули мцерлоба», З.Авалишвили. Заметки для биографии Арчила Джорджадзе, 1930 г., №1., ст. 56.

[2] Т. Сахокия, Люди моего века, 1984 г., ст.209.

Тбилисской гимназии. Арчил Джорджадзе и грузинская молодежь, проживающая в Петербурге, активное участие принимают в студенческом движении. Бывший в ту пору студентом юридического факультета Петербургского университета Самсон Пирцхалава вспоминает: "Политзаключенную курсистку Ветрову так замучили царские агенты Петропавловской крепости, что она облила себя бензином и сгорела заживо. Возмущенное студенчество решило устроить большую демонстрацию на площади Казанского собора. Мы, грузины, собрались за день до этого и обсуждали, принимать нам участие или нет. Председателем собрания был Арчил. Он призывал нас не быть в стороне, присоединить и наш голос к общему голосу студенчества... Демонстрация получилась грандиозной... Конечно же, присутствовал и Арчил... Он радовался не тому, что его мнение победило, нет, радость его была обусловлена тем, что благородное чувство солидарности побороло сухой отвлеченный расчет и мы, грузины, стали бок о бок со всеми"[1]. Вскоре, осенью, в 1897 году Арчил Джорджадзе отправился за границу, где он слушает лекции в университетах Лондона и Парижа (в основном он изучает социологию). Как молодой человек, увлеченный учением Льва Толстого, Арчил какое-то время жил в колонии толстовцев, основанной в графстве Эссекс. Вскоре выходит его статья в "Северном вестнике" (№12), опубликованная под псевдонимом Сабуели. На статью обращает внимание сам Лев Толстой и просит Арчила Джорджадзе осведомиться о судьбе духоборов, изгнанных с грузинских земель, в частности, из Борчалийского уезда и помочь им в деле переселения в Америку. О духоборах Арчил Джорджадзе писал: "Духоборы верили в заповеди Христа так, как это описано в Евангелии." В Евангелии же сказано: "Не убий." Христос осуждал не только убийство, под каким бы предлогом оно не совершилось, он осудил также вражду и ненависть между людьми и призывал: Возлюби не только ближнего, но и врага своего. Так сказано в Евангелии и духоборы уверовали в Евангелие, а когда местная администрация призвала их в армию, они отказались: "Воевать мы не пойдем, ружья в руки не возьмем, потому, что мы христиане. Хрис-

[1] Самсон Пирцхалава, Страницы воспоминаний, под редакцией Л. Наниташвили,1988г.

тос учил любви, а не убийству и кровопролитию. Администрации такой ответ не понравился. Об этом сообщили центральным властям. Оттуда поступил приказ губернатору Тбилиси князю Шервашидзе, силой расправиться с этим упрямым и странным народом. И Шервашидзе направил отряды казаков на миролюбивых людей. Выгнали их из родных деревень, оторвали от отчего дома и рассеяли их по картлийским деревням."[1]

Такое отношение правительства к духоборам вызвало возмущение определенной части русской интеллигенции, поднявшей голос в их защиту. В этой колонии Арчил Джорджадзе сблизился с друзьями Льва Толстого _ Чертковым, Буланже, Бирюковым, Хилковым, англичанами - Мооди, Кенвордом, с помощью которых 12000 духоборов переселилось сначала на Кипр, а затем в Канаду. О взаимоотношениях Арчила Джорджадзе с духоборами Илья Накашидзе писал: «Арчил находился за границей, в Англии, в поселении, где образованные люди жили вместе и совместно выполняли тяжелую сельскую работу. Они не имели и не признавали личную собственность. Земля, здания и орудия труда были общими. Арчил познакомился и сблизился с этими необычными людьми и свои мысли и чувства опубликовал в одном из русских журналов. Статья была написана так глубоко, с серьезными наблюдениями, что привлекла к себе внимание великого русского писателя Льва Толстого. Как-то Л .Толстой спросил меня не знаком ли я с писателем Арчилом Джорджадзе? Я хорошо знал Арчила и рассказал о нем. Лев Толстой выслушал меня с большим вниманием и отметил, что у этого молодого человека очень глубокие жизненные наблюдения.[2]

В 1900 году Арчил Джорджадзе возвращается в Тбилиси. С этого периода начинается его плодотворная публицистическая и писательская деятельность. С 1901 года он становится постоянным сотрудником газеты "Цнобис пурцели" и членом редакции. Вместе с Георгием Ласхишвили и Гиго Рцхиладзе он пишет для газеты передовицы, ведет рубрики "Пресса" и "Российская хроника". Георгий Ласхишвили вспоминает: "В 1901 году, весной, я сидел в редакции с Шакро Биланишвили, внезапно дверь отвори-

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, ст. 101-102.

[2] Журнал «Накадули» (для подростков), 1913 г., №3.

лась и в комнату вошел очень симпатичный молодой человек, он спросил меня, мы познакомились. Этим молодым человеком оказался Арчил Джорджадзе. До сих пор я не был знаком с Джорджадзе лично, хотя кое-что слышал о нем от его же друзей. Арчил выразил желание работать в нашей газете. Мы долго обсуждали текущие вопросы и в конце решили - после возвращения из Кахети Арчил начнет работать в газете постоянным сотрудником.

Газета "Квали" отмечала: "В редакции "Цнобис пурцели" среди множества статей лишь письма Арчила Джорджадзе касаются злободневных вопросов."[1]

"Я видел его в сентябре 1902 года, своим новым положением он был несомненно доволен. Квартира у него была собственная на Ольгинской улице, он жил с бабушкой (фамилия бабушки и матери Арчила была Магалашвили) и с родной сестрой, но ни та эпоха, ни Грузия той времени не давали ему возможности жить спокойной, размеренной жизнью. Препятствовал этому и сам характер Арчила".[2]

В 1902 году Арчил Джорджадзе принимает активное участие в деятельности «Общества по распространению грамотности среди грузин". Правление избирает его казначеем. В конце того же года Арчил Джорджадзе отправился в Париж, где вместе с Георгием Деканозишвили изготовил прекрасный грузинский шрифт, который получает название "парижский". Под его же редакцией в 1903-1905 годах во Франции издается газета «Сакартвело» и «Ла Жеоржи» на французском и на грузинском языке. В пролетарском издательстве директором был Ж. Аллеман (1843-1935) лицо близкое Г. Деканозишвили. Кроме этого Арчил Джорджадзе и Георгий Деканозишвили познакомились и сблизились с такими известными французскими деятелями как: Жан Жорес, Ф. Де Пренансе, Себастьян Фор, У. Граф, Е. Пуже, Ж. Гино и другие. С их поддержкой Арчил осуществляет много полезных дел. В те времена в Париже находились Тедо Сахокия, врач Ал. Диасамидзе, Зураб Авалишвили, Ной Жордания и другие, которые кто в

[1] Газета «Квали», 1901 г., №22.

[2] З. Авалишвили, Замечания к биографии Арчила Джорджадзе, журнал «Картули мцерлоба», 1930 г., №1., ст. 60.

большей, кто в меньшей степени сотрудничали с газетой. Всего вышло 25 номеров «Сакартвело». Последним редактором газеты был Г. Деканозишвили. Публицистические письма Арчила в разное время печатались в «Дроэба», «Цнобис пурцели», "Исари", "Амирани", «Сахалхо газети", «Моамбе», "Накадули".

В 1904 году в апреле в Женеве приступила к работе конференция, устроенная партией социалистов-федералистов, на конференции присутствовал 21 человек. Среди них была группа социалистов-федералистов, т.е. группа газеты «Сакартвело», анархисты, возглавляемые Варламом Черкезишвили и социал-демократы под руководством Ноя Жордания. Социал-демократы вскоре покинули конференцию, на которой присутствовали при обсуждении двух вопросов: первый (Тедзрели) защищал сепаратизм, а второй (Ал. Габуния) _ автономию и федерацию. Конференция высказалась за автономию и федерацию. Вместе с тем, по предложению Арчила Джорджадзе, было принято требование о социализации земли и резолюции по вопросам рабочего движения, тактики и практики. "На конференции нас осталось трое анархистов" (В. Черкезишвили, К. Гогелия и я), __ вспоминает Михако Церетели,_ и другие националисты определенного направления, как к примеру Ал. Габуния. Здесь же находится председатель конгресса Г. Деканозишвили и душа конгресса Арчил Джорджадзе _ они и дали конгрессу то направление, на основе которого была создана "Революционно социал-федералистическая партия Грузии»[1]. Резолюции конференции легли в основу разработки программы, что было поручено Гр. Рцхиладзе, а идейным лидером партии стал Арчил Джорджадзе.

Напряженная работа и тяжелые жизненные условия подорвали здоровье Арчила Джорджадзе. Какое-то время он лечился во Франции, а в 1904 году отправился в Швейцарию, где с помощью врачей Н. Диасамидзе и Д. Ростомашвили находит приют у проживающей там Анеты Окромчедлишвили-Бабэ. В Швейцарии Арчил Джорджадзе продолжает изучать политические и социо-

[1] Журнал "Картули мцерлоба", 1930г., №1., ст. 66.

логические науки, но затем переезжает лечиться во Францию, в Кларе.

Из Кларе Арчил Джорджадзе пишет Анете Окромчедлишвили-Бабэ: "Когда-то слова родина и отчизна были для меня пустыми звуками, было время, когда якобы шел к богу, а на самом деле влачил безнадежное, бесцельное существование. Вот уже несколько лет, как я освободился от этого, обнаружил в своем сердце то, что казалось мне не моим, я обрел цель жизни, полюбил людей и народ, понял, что в определенном кругу, в кругу тех, которые научили меня как жить, подняли на ноги и, которым я благодарен за это, я смог действовать, творить добро, достигать истину, следовать тому хорошему, что живет в человеческом сердце, и что хочет один человек поведать другому. С этого времени я относительно счастлив и сейчас я готов отдать все за осуществление той идеи, которая меня возродила."[1].

Через год Арчил Джорджадзе вновь возвращается в Париж и продолжает публицистическую деятельность...

С началом революции 1905 года большинство грузин, находящихся в эмиграции, возвращаются на родину, в их числе и Арчил Джорджадзе. Он вернулся из Парижа в Грузию тяжело больным и поселился у Ильи Накашидзе. Так как Арчил скрывался от жандармерии, семья Накашидзе была для него надежным пристанищем. В семье Накашидзе Арчила посещает Важа-Пшавела. Нино Накашидзе вспоминает: «Как-то к нам пришел Важа-Пшавела, его глаз уже не был забинтован, но слезился, на нем была серая чоха и высокие сапоги. Я ему очень обрадовалась. После приветствия Важа спросил меня дома ли Илья, к которому у него очень важное дело. Я ответила, что Ильи нет, но, быть может, я могла бы ему чем-то помочь.

Важа улыбнулся и сказал: «Что же, раз Ильи нет, вам придется заменить его". "Говорите", сказала я. "Я хочу видеть Арчила," - сказал Важа. "Арчила?" - переспросила я и, видимо, на моем лице отобразился испуг. "Да, Арчила, не волнуйтесь, Георгий сообщил мне о его приезде" (Георгий Ласхишвили_Г.Л.). "Подождите немного", __ сказала я и пошла в комнату Арчила... «К тебе пришел

[1] Газета "Сахалхо сакме", 1920г., №8.

Важа-Пшавела... Узнал о твоем приезде... Георгий сообщил ему об этом", - сообщила я Арчилу.

_ "Важа-Пшавела?" _ воскликнул Арчил и его запавшие черные глаза загорелись радостным светом, Арчил привстал на постели. "Пусть войдет", _ сказал он оживленно. Я провела Важа к нему.

Не знаю, были ли Арчил и Важа знакомы лично, но встретились они как братья, обняли друг друга и поцеловали. Когда Важа выпрямился, у обоих на глазах были слезы.

__"Арчил, значит, вы вернулись на родину?"

__"Да, видите вернулся, но каким?" - вздохнул Арчил. "Важа, вы и представить себе не можете, как обрадовал меня ваш приход. Я с восторгом и наслаждением читал на чужбине ваши произведения__ «Бахтриони», "Гость и хозяин", "Кровная месть", «Алуда Кетелаури». Это шедевры, настоящие шедевры. Там, за рубежом, нет писателя равного вам»[1].

Из-за ухудшения здоровья Арчила Джорджадзе перевели на дачу в Махинджаури, недалеко от Батуми. «В начале осени у меня и у Ал. Джабадари выдалась возможность повидать больного,__ вспоминает Тедо Сахокия, _ у него не спадала температура, был сильный кашель, отсутствие аппетита, он уже не вставал с постели.»[2] За тяжело больным усердно ухаживала двоюродная сестра Елена Джорджадзе, она всем сердцем любила Арчила и до последней минуты не отходила от его изголовья. Елену очень удручало положение больного. В письме в Париж к Георгию Деканозишвили от 14 октября 1905 года она писала: "Глубокоуважаемый господин Георгий, так как Арчил не в состоянии писать вам сам, я должна сообщить вам о его здоровьи, с того времени, как я приехала сюда (т.е. на побережье), наш больной чувствует себя все хуже и хуже, каждый день температурит... Очень вас прошу, не забывайте о нем, почаще пишите о себе."[3] Как воспринимал революционную ситуацию сам Арчил Джорджадзе, говорят его же слова: "Болезни и даже самой смерти я не боюсь.

[1] Грузинский витязь, Арчил Джорджадзе, под редакцией Л. Наниташвили, 1991 г., ст. 320-322.

[2] Т. Сахокия, Люди моего века, 1984г., ст. 211.

[3] Т. Сахокия, Люди моего века, 1984г., ст. 212.

Смертью является для меня то, что когда вокруг кипит жизнь, над нашей отчизной загорается солнечный день и ей нужна помощь, я вынужден лежать и издали наблюдать за происходящим.»[1]

Несмотря на тяжелую болезнь, Арчил Джорджадзе не прекращал работать и не терял надежду на будущее. Об его оптимистическом настрое свидетельствуют письма, отправленные им Георгию Деканозишвили 9 июня 1905 года в Париж. "...Пока я был в Тифлиси, в Стамбул никто не отправлялся. 4000, о которых тебе сообщали (речь идет об оружии - Г.Л.) оказались ложью, ничего у них нет, да и дела обстоят не так, как они рисуют. Действительно нужда в оружии большая, но дело организованно плохо... Мы должны стойко придерживаться нашей программы. У нас в партии кишмя кишит разношерстный народ. Все приверженцы автономии оказались в нашей партии и очень испортили нам дело, ведь эти люди против социализма. В общем, социалистическая пропаганда весьма прихрамывает. Все ждут брошюру (о социализме), спрос большой, а ее все нет, может она и поступила, но я здесь об этом не знаю.»[2] Опасения Арчила Джорджадзе за судьбу партии были обоснованными. В 1906 году в июне между федералистами и анархистами произошел раскол, а в октябре 1907 года на третьей конференции партии федералистов, они окончательно отошли от всех направлений и сформировали независимую политическую партию.

После улучшения здоровья Арчил Джорджадзе возвращается в Тбилиси, к сожалению, как за рубежом, так и в Грузии, он постоянно испытывал денежные затруднения, хотя друзья всегда помогали Арчилу, чтобы он имел возможность поехать лечиться на дачу. Г. Ласхишвили вспоминал: «В начале лета я зашел к Мариам Демурия и застал у нее Акакия (Церетели). Я сказал Мариам, что необходимо отправить Арчила на дачу. Если он останется на лето в городе, его здоровье будет окончательно подорвано, а денег не хватает..." "Сколько нужно?"_обернулся ко мне Акакий. "Пятнадцать, двадцать туманов." "Георгий, возьми из моего фонда 20 туманов."[3] Это было летом 1907 года, когда Арчил воз-

[1] Т. Сахокия, Люди моего века, 1984г., ст. 212.
[2] Журнал «Кавкасиони», Париж, 1965 г., №10. ст. 160-161.
[3] Г. Ласхишвили, Мемуары, 1934 г., ст. 262.

вратился из Вены, где он посетил больного Георгия Деканозишвили. Несмотря на болезнь и материальные трудности, Арчил Джорджадзе систематически работает, пишет статьи и работы на национально-культурные, религиозно-философские, социально-правовые и другие актуальные темы. Трудно найти актуальные вопросы того времени, которых бы не касалась публицистика Арчила Джорджадзе.

Работы Арчила Джорджадзе пронизаны заботой об историческом возрождении грузинского народа, заботой о его национально-социальном развитии. Поэтому Григол Рцхиладзе писал: «Всестороннее, полное определение места Арчила Джорджадзе в истории развития нашей страны - дело будущих историков. Тот глубокий след, который оставил Арчил во всей нашей жизни, в будущем обозначится еще отчетливее... Если мы возьмем во внимание всю его деятельность, смело можно сказать, что несмотря на всеобщую любовь, наш дорогой Арчил еще не оценен должным образом в нашей стране.»[1]

В период продолжительной болезни Арчил Джорджадзе пишет первую монографию о Димитри Кипиани и публикует ее на страницах "Сахалхо газети". ("Сахалхо газети", 1913 г., №794-813). "Стояла осень, я только-только приехал из деревни, когда мне сообщили, что Арчил вернулся с дачи, ему лучше, но температура все еще держится," _ вспоминал Н. Кипиани. Я сразу же пошел навестить его, жил он на Дворцовой улице, на самом верхнем этаже гостиницы «Пале Роиаль»... Арчил одетый полулежал на диване _ он хотел приподняться, но я остановил его, он послушался, извинился и мы разговорились.

...На мой вопрос, как он себя чувствует, Арчил улыбаясь ответил, - неважно, все время держится температура, вот напишу еще, что давно лежит у меня на сердце, а там будь что будет". Тут он заметил, какой интерес вызвали у меня его слова и добавил: «Хочу написать биографию Ильи Чавчавадзе.»

Это навело меня на мысль о биографии совсем другого человека и я сказал с белой завистью: «Я рад за Илью, что его биографию будете писать именно вы."

---

[1] «Сахалхо газети», 1913г., №854.

То, что Арчил Джорджадзе высоко ценил Дмитрия Кипиани и, несмотря на тяжелую болезнь, с большим усердием работал над его биографией, ясно видно из воспоминаний.

"Да, да", - сразу же догадался Арчил о чьей биографии шла речь._"Я читал в газетах о биографии Дмитрия Кипиани, по-моему собираются ее писать"...

__"Вот, господин Арчил, если бы взялись за это дело", _ сказал я.

__"Я?" - спросил меня взволнованно, привстав на постели. "С огромным, с огромным удовольствием хоть сейчас бы приступил я к биографии Дмитрия, но к несчастью, материалы о нем разбросаны в различных местах, у меня на это сил не хватит".

__"Вы только согласитесь, напишите, а я вам помогу в этом деле. В доме Дмитрия тоже много материалов, его рукописи. Я вам сюда доставлю".

Когда спустя неделю я принес ему материалы, вся его маленькая комната была усыпана бумагами, он что-то внимательно читал.

Спустя месяц, ознакомившись с материалами (периодически я получал от Арчила задания добыть ему в том или ином учреждении различные материалы), он приступил к биографии и за два месяца завершил ее. Насколько весомой была работа, проделанная Арчилом, может понять и оценить лишь тот, кто хоть краем глаза видел эти шесть фунтов материала.

Поразительно, как удалось человеку, горящему от температуры, прочесть столько документации, а то, что он прочел все от корки до корки, об этом свидетельствует уже завершенная биография Дмитрия Кипиани.[1]

В связи с изданием монографии о Дмитрии Кипиани 2 февраля 1913 года Акакий Шанидзе писал Арчилу Джорджадзе: «....Я хочу горячо поблагодарить вас за то удовольствие, которое я получаю от ваших писем. Говоря откровенно, с Дмитрием Кипиани я познакомился только сейчас, благодаря вашим письмам. Искренность, светлая мысль, здравое и непредвзятое суждение, вот

[1] Упомянутый «Исторический вестник», ст. 273.

что всегда радует меня в ваших работах. Спасибо, большое вам спасибо."[1]

Та же мысль высказана в письме Ал. Церетели к Арчилу Джорджадзе: "Глубокоуважаемый Арчил с большим интересом следил за вашими статьями в «Сахалхо газети". Личность Дмитрия Кипиани Вами блестяще охарактеризована, отчетливо вырисована, и я вижу перед собой человека необычной силы воли, человека героического, чья мученическая смерть сыграла огромную роль в нашем национальном сознании.

Впервые от Вас благодаря вашей писательской деятельности поверил я в наше национальное дело, сейчас моя вера еще больше укреплена и усилилась.

Примите мое искреннее уважение и спасибо, идущее из глубины моего сердца за то огромное удовольствие, которое я испытал, прочтя ваши последние заметки. Глубоко уважающий Вас и вечно преданный Вам Ал. Церетели."[2]

Арчил Джорджадзе собирался основать научно-литературный журнал, состоящий из восьми отделов, беря на себя редакторское бремя. Иване Джавахишвили встретил его просьбу о сотрудничестве с удовольствием и решил напечатать в этом журнале свою "Историю грузинского права."

К сожалению, журнал не состоялся по той причине, что газета "Амирани", выходившая в тот период, испытывала экономические затруднения и Арчил был вынужден сумму, собранную для журнала, передать газете.[3]

Арчил Джорджадзе принимал активное участие в работе редакционной комиссии по изданию первого академического собрания произведенний Ильи Чавчавадзе, возглавляемой врачом М. Гедеванишвили, в состав которой входили: К. Абашидзе, Ив. Джавахишвили, Ив. Зурабишвили, Ив. Гомартели, Г. Ласхишвили, Я. Панцхава, Гр. Кипшидзе, И. Гедеванишвили и в 1914 году это издание увидело свет.

"Мы горячо приветствуем это событие, дающее возможность

---

[1] Упомянутый «Исторический вестник», ст. 465.

[2] Упомянутый «Исторический вестник», ст. 466.

[3] Л. Наниташвили. Из переписки Иване Джавахишвили и Арчила Джорджадзе, см. "Вопросы по теории и истории журналистики", 1976 г., ст.241.

грузинской общественности познакомиться с таким писателем и общественным деятелем, как Илья Чавчавадзе, центральной фигурой нашего общества в IX веке",[1] - писал Арчил Джорджадзе. А до этого он посвятил обширный очерк публицистическому творчеству Ильи, собранному во второй книге его собраний сочинений (Книга вторая, ст.79-133, 1911 г.)

Арчил Джорджадзе хотел написать к этому изданию биографию писателя. Он собрал нужные материалы. Какое значение придавал Арчил биографии писателя, прилагаемой к изданию, видно из его же слов: «Необходимо обратить внимание и на то, что для составления биографии Ильи Чавчавадзе собраны все материалы, какие только возможно было найти, а также фотографические карточки, личные письма, воспоминания, мемуары и т.д. Этот материал, должным образом переработанный, явится большим подспорьем в изучении личности И.Чавчавадзе, поэтому ознакомление с ним есть несомненное условие и необходимость для каждого, кто хочет оценить его труды основательно и правдиво."[2]

К сожалению, Арчил Джорджадзе не успел составить подробной биографии Ильи, позднее за эту работу взялся известный журналист и публицист, сотрудник газеты "Иверия" Григол Кипшидзе.

3 апреля 1913 г. Иване Джавахишвили писал из Петербурга Михаилу Гедеванишвили: «К несчастью, тот, кто мог написать биографию Ильи лучше всех, Арчил Джорджадзе, лежит в могиле, такова уж судьба."[3]

А в предисловии к первому тому сочинений Ильи Чавчавадзе М.Гедеванишвили писал: "Этому изданию во многом содействовал советом и сочувствием наш известный публицист, ныне скончавшийся Арчил Джорджадзе. Он же, по поручению комиссии, взялся за составление полной биографии Ильи, но беспощадная смерть не дала ему возможности украсить своим великолепным пером этот первый том".[4]

Арчил Джорджадзе вскоре стал кумиром грузинских студен-

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе книга пятая, 1914г., ст.279.

[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга пятая, 1914г., ст.280.

[3] Л.Ниниташвили, Арчил Джорджадзе «Исторический вестник», т.41-42, 1980г., ст.435.

[4] Сочинения Ильи Чавчавадзе, т.1, 1914г.

тов. Он вместе с другими выдающимися писателями грузинского народа был избран почетным членом землячеств грузинских студентов в различных городах России.

Акакий Церетели Арчилу писал: "Вы вселили в меня надежду на будущее, я всегда был уверен в вашей искренности и правдивости."[1]

В 1913 году в связи с резким ухудшением здоровья Арчила перевозят в Батуми, где он проводит последние дни своей жизни.

Арчил Джорджадзе скончался 21 марта 1913 года в г.Батуми.

23 марта 1913 года "Сахалхо газети" с прискорбием сообщала грузинской общественности о кончине ее постоянного сотрудника Арчила Джорджадзе.[2]

"Короткая жизнь Арчила Джорджадзе была настоящей трагедией, с того самого времени, когда начинается осознанная жизнь человека, он боролся с тяжелым недугом, с тысячью семейных и личных несчастий, постепенно сгорал, но работал неутомимо, не только как писатель, но и как практический деятель."[3]

"Батумская газета" писала: "Скончался человек с чистым сердцем, борец за высокие идеалы, вся его многострадальная жизнь, изнуренная неизлечимой болезнью, была окрылена одним желанием, одной мечтой - свободой."[4]

Тело Арчила Джорджадзе было перевезено из Батуми в Тбилиси. Поезд, в котором находились его останки, по пути останавливался и благодарные жители Западной Грузии прощались с Арчилом. "Везде на станции Риони стояли толпы народа. В Кутаиси к траурному поезду прицепили дополнительные вагоны, но и этого оказалось недостаточным. Многие поехали на Рионскую станцию в экипажах, многие пошли пешком. Тут поезд стоял двадцать минут и успели отслужить панихиду."[5] На станции Шоропани поезд снова был остановлен и там тоже собрался народ. Вот что пишет Исидор Варапашвили своей супруге Вере Церетели по поводу кончины Арчила. Письмо датировано 25 мартом

---

[1] "Темы", 1913г., №105.

[2] "Сахалхо газети", 1913г., 31 марта, №860.

[3] "Сахалхо газети", 1913г., №853.

[4] Газета "Дила", 1913г., 27 марта, №19.

[5] «Батумская газета», 1913г., 23 марта., №19.

1913 года. "Картина была тяжелой, но вместе с тем утешительная. Больше всех горевала молодежь, она окружила гроб покойного и не отходила от него. Нигде не видно было ни родственников, ни близких. Редко встречал я таких осиротевших людей! Его друзья и приверженцы, его ученики и соратники со слезами на глазах встречали дорогие останки Арчила. Ох, Верико, мы потеряли великого, но и чистого, святого человека. Нас покинула душа светлая, ничем незапятнанная. Знаешь, ведь я уже не ребенок, но в моем восприятии он всегда жил совсем не так, как простой смертный."

То, что о кончине Арчила Джорджадзе скорбела вся Грузия, говорит информация, опубликованная в номере газеты "Дила" от 23 марта 1913 года. Смерть, Арчила опечалила не только его приверженцев, но и его противников: "Прискорбную весть принесла нам сегодня депеша: в Батуми скончался талантливый публицист и писатель Арчил Джорджадзе, он относился к отряду наших политических противников и по правде говоря, был одним из серьезнейших среди них. Но как раз это и ценим мы больше всего. Идейный спор с ним всегда касался самой сути рассматриваемых явлений. Его плодотворная деятельность оставила большой след в грузинской литературе и в образе мышления грузинской интеллигенции. Мы, вместе с нашими политическими противниками и здравомыслящими представителями нашего народа, всей душой и сердцем скорбим по поводу кончины этого талантливого человека."[1]

В день похорон Арчила Джорджадзе собралась масса народа. Среди других прощальное слово должен был произнести и Акакий Церетели, но он по причине болезни не смог присутствовать на погребении. Текст его речи сохранился, в нем говорилось:

"Да благословенна будет земля, которая рождает таких деятелей.

Будь прокляты и те обстоятельства, которые безвременно обрывают жизни столь талантливых людей.

В молодости ты подавал большие надежды и мы думали в душе: "Мы уходящие, но придут другие, более энергичные, кому

[1] "Народная газета", 1913г., 24 марта., №854.

по силам завершить начатую нашу работу. Но к сожалению, ты не успел закончить начатое дело. Я же, как старый отец, потерявший сына, свою надежду и отраду, стою перед твоим гробом, в горле горя комок, нет сил, нет слов, но в этом безмолвии больше участия, чем в любом красноречии. Прощай сын, да святиться имя твое."

В газетах "Колхида", "Сахалхо газети", "Клде", "Теми" печатались прощальные письма Киты Абашидзе, Давида Месхи, Иосифа Гедеванишвили, Самсона Пирцхалава, Джаджу Джорджикия, Симона Квариани, Екатерины Габашвили, Сико Пашалишвили, Александра Абашидзе, Иродиона Эвдошвили, Ной Чхиквадзе.

В редакцию поступило сотни телеграмм из России и городов Европы. "Достойный сын нашей отчизны, смерть твоя повергла нас в глубокую печаль. Парижские грузины." "Мы, грузины в Версале, соболезнуем по поводу кончины нашего дорогого соотечественника."

"О кончине несравненного Арчила узнал в пути. Жизнь, полная красоты и страданий, ушла в вечность", - писал Григол Робакидзе. "Глубоко опечалены в связи с безвременной кончиной грузинского публициста Арчила Джорджадзе, скорбим вместе с нашей отчизной,_"[1] сообщали грузинские студенты из Варшавы и т.д.

Вся грузинская общественность искренне оплакивала смерть Арчила Джорджадзе, в том числе и рабочий люд. В одном из некрологов говорилось: "Мы, рабочие Грузии, глубоко опечалены известием о кончине Арчила. Скорбим всей душой и искренне оплакиваем его."[2]

"Бакинское Отделение по распространению грамотности потрясено кончиной выдающегося национального деятеля Арчила Джорджадзе. Неизмерим твой вклад, талантливый журналист и общественный деятель, да святится имя твое во веки веков," _ сообщает депеша из Баку, а в письме, присланном армянским публицистом А. Гаспаряном читаем: "Скорблю вместе с грузинским народом по поводу тяжелой утраты _ кончины дорогого и

[1] «Народная газета», 1913г. №854
[2] «Народная газета», 1913г., №853.

достойного сына Грузии, публициста Арчила Джорджадзе. Преклоняю колено перед его вечной памятью.

К моему письму присоединяется большая группа интеллигентов Армении и с помощью вашей газеты высказываем соболезнование грузинскому народу."

Траурные телеграммы, объявления, дневники печатались как в грузинской, так и русской периодике. В некрологе петербургской газеты "Речь" читаем:

"Телеграф принес печальное известие о смерти одного из выдающихся грузинских публицистов и общественных деятелей А.К. Джорджадзе. Всего около 15 лет проработал А.К. на пользу своей страны, но сделал за это время так много для развития грузинской общественности, что будущие поколения с любовью и благодарностью будут вспоминать эту светлую личность...

Со смертью А. Джорджадзе Грузия потеряла человека большого ума и литературного дарования. И всякий, кто близко стоит к грузинской общественности, едва ли когда-нибудь забудет образ этого обаятельного, талантливого и отзывчивого человека."[1]

26 марта в Казанском соборе состоялась панихида по Арчилу Джорджадзе. На панихиде присутствовали И. Джавахишвили, Г. Авалиани, Г. Зданович и грузинские студенты, проживающие в тот период в Петербурге.

За несколько дней до смерти, Арчил Джорджадзе завещал свои труды Обществу по распространению грамотности среди грузин.

Правлению Общества были переданы рукописи, очерки и другие труды покойного. Приводим материалы из протокола:

«28 марта 1913 года мы в присутствии нижеподписавшихся в редакции «Сахалхо газети» распаковали бумаги покойного Арчила Джорджадзе. В них оказалось нижеследующее:

а) конверт, запечатанный покойным, с надписью: «Эти бумаги имеет право распечатать только Кита Абашидзе спустя 5 лет после моей кончины, бумаги должны храниться в редакции «Сахалхо газети" или в редакции газеты, сменившей ее;

б) кожаный портфель, в котором хранились его переписки (здесь же нож для резки бумаги);

[1] «Речь", 1913г., №84.

в) бумажный портфель с материалами, подготовленными для пятого тома его сочинений;

г) бумажный портфель с частью его рукописи.

Все это передано на хранение "Обществу по распространению грамотности". За несколько дней до смерти покойный сделал такое распоряжение при Георгии Ласхишвили и Сосико Мдивани.

Подписи: «Григол Робакидзе, Георгий Ласхишвили, Аристо Чумбадзе, Кита Абашидзе, Михаил Джавахишвили, Арчил Джаджанашвили."

Как видно из протокола, Кита Абашидзе хранил пакет, запечатанный Арчилом Джорджадзе. И ровно через пять лет 24 марта 1918 года в разделе хроника газета «Сакартвело» сообщает:

«Конверт, запечатанный Арчилом Джорджадзе, был вскрыт 21 марта в 12 часов ночи. Д. Узнадзе Согласно просьбе Киты Абашидзе. "В этих бумагах получили отражение некоторые интимные страницы его души. Эти заметки чрезвычайно интересны для творчества и фактов его биографии.

Правление "Общества по распространению грамотности среди грузин» приступило к сбору необходимых средств для памятника на могиле Арчила Джорджадзе. "Должен отметить, что вопрос о воздвижении памятника на могиле Арчила Джорджадзе был решен сразу же. Были собраны деньги, заказан проект, который представил нам скульптор И. Николадзе, но, к сожалению, в ту пору в Тбилиси не нашлось подходящего куска мрамора, на выписку его из Италии понадобилось время, а на следующий год началась первая мировая война и дороги были перекрыты. Таким образом, наш план оказался невыполнимым. Это неловкое положение исправили грузинские рабочие. По их инициативе Арчилу Джорджадзе был поставлен небольшой по размерам памятник с надписью: «Арчилу от рабочих.»[1] Годовщину со дня смерти Арчила Джорджадзе грузинская общественность отметила гражданской панихидой. А к пятой и седьмой годовщине в периодической прессе были опубликованы статьи Дмитрия Узнадзе, Вахтанга Котетишвили, Киты Абашидзе, Кристофора Рачвелишвили, Ака-

[1] Г.Ласхишвили, Мемуары, ст. 283.

кия Папава, Самсона Пирцхалава, Анеты Окромчедлишвили-Бабэ, Нино Кипиани и др.

Четыре тома произведений Арчила Джорджадзе были напечатаны в 1911 году, еще при его жизни, пятый том, уже готовый к изданию, вышел в свет в 1914 году к годовщине его смерти. В предисловии к этому тому читаем: «Покойный Арчил Джорджадзе оставил нам фактически полностью подготовленные материалы к пятому и шестому томам...»

Мы разделили их на две части и решили печатать в двух томах. Материалы, подготовленные к шестому тому, монография «Дмитрий Кипиани» и «Письма о четвертой государственной думе» остались неизданными.

Как я уже говорил выше, Арчил Джорджадзе оставил нам пять книг, а в архиве хранятся материалы, предназначенные для шестого тома. Мы считаем целесообразным сделать краткий обзор тех работ, которые вошли в пятитомник.

В первом томе освещаются национальные проблемы — шесть статей публицистическо-полемического характера: 1. Материалы, для изучения истории возникновения нации. 2. Отчизна и сын отечества. 3. Еще раз о прошлом и его заветах. 4. Историческая справедливость. 5. Завершение спора. 6. Надежда на согласие.

Во второй книге рассмотрены проблемы мировоззрения грузинской интеллигенции. Том состоит из пяти публицистических очерков: 1. «Восьмидесятники и девятидесятники». 2. Публицист Илья Чавчавадзе. 3. «Н.Николадзе». 4. Политические взгляды грузинской дворянской интеллигенции XIX века. 5. После революции (переходное время, наши тревоги, общественные недуги, диалог прессы с обществом, объединение «местной» и «государственной» документации).

В третьей книге собраны отдельные статьи, посвященные вопросам искусства, философии, религии.

Четвертый том состоит из статей, касающихся социально-политических вопросов.

В пятой книге рассматриваются материалы к истории грузинской интеллигенции, состоящие из трех публицистических статей и отдельных писем: 1. Материалы к истории грузинской ин-

теллигенции. 2. По поводу городских выборов 1911 года. 3. Различные очерки.

В 1911 году Арчил Джорджадзе первую книгу своих сочинений послал в подарок Иване Джавахишвили в Петербург. В письме И. Джавахишвили от 31 марта 1911 года читаем: "Большое вам спасибо за первую книгу ваших сочинений, как от меня лично, так и от нашего научного кружка. Искренне рад, что ваши сочинения вышли отдельной книгой, и надеемся на продолжение. Вы касаетесь таких важных и нужных вопросов, учитывать и знать которые необходимо каждому грузину. Ваши взгляды важно учитывать всему грузинскому обществу.

В ваших сочинениях мне нравятся искренность и непредвзятость, фундаментальные, нужные суждения, но не холодные и отвлеченные, а рожденные и выведенные сочувствующей и болеющей за народ душой. Кроме Вас, у нас никто не занят исследованием общественного и национального движения нашего народа, ваши сочинения в этой связи чрезвычайно ценны. Необходимо было заняться этой проблемой, чтобы у наших сегодняшних взглядов была глубокая основа, и чтобы завтра нам не пришлось опираться на устаревшие суждения.»[1]

Как видно из письма, И. Джавахишвили возлагал на Арчила Джорджадзе большие надежды, как на исследователя грузинских общественных движений. «Рад тому,—продолжает он,—что за изучение и описание этого предмета взялись именно Вы. Лучше Вас никто не сможет достичь и осуществить эту цель и ввиду этого каждое Ваше письмо в нашем обществе с удовольствием читал и читаю. Для истории общественного и национального движения нашей нации, особенно о первой четверти 19 столетия, в здешних книгохранилищах имеются ценные данные и я хочу их изучение и опубликование поручить одному из членов научного кружка. Тогда Вы будете иметь больше многосторонних данных для исследования".[2]

Таким образом, уникальная публицистика Арчила Джорджадзе,

[1] Л.Наниташвили, Из переписки Ив.Джавахишвили и Арчила Джорджадзе, «Вопросы по теории и истории журналистики», 1976 г., ст.422-423.

[2] Л.Наниташвили, Из переписки Ив.Джавахишвили и Арчила Джорджадзе, "Вопросы теории и истории журналистики", 1976г., с. 423.

практическая деятельность и теоретическое мировоззрение мыслителя были направлены в лучшее будущее грузинской нации, хотя его признание как деятеля и человека нации запоздало. Но сегодня мы рассматриваем его деятельность, в первую очередь, исходя из вклада, который он внес в развитие нашего общественного мышления, в этом направлении его заслуга очевидна.

Рассмотрение жизни и деятельности Арчила Джорджадзе показало, что в его лице грузинский народ имел достойного сына, который, несмотря на короткую жизнь, оставил значительное публицистическое наследие и своей деятельностью внес новое мировоззрение в национально-освободительное движение в Грузии.

Народ достойно оценит его деятельность и предоставит соответствующее место в истории.

О МИРОВОЗЗРЕНИИ АРЧИЛА ДЖОРДЖАДЗЕ

Арчил Джорджадзе, выдающийся идеолог национально-освободительного движения, связывает будущее Грузии, организацию ее политической и правовой жизни с широкими массами грузинского населения, с интересами различных общественных групп. Только единение народа, стоящего на "родной почве" может осуществить стремление нации к свободе и независимости. Эта мысль оказывает самое серьезное влияние на мировоззрение Арчила Джорджадзе. Мы, естественно, не ставим своей задачей деятельный анализ философского миропонимания Арчила Джорджадзе. Это предмет специального исследования. Мировоззренческих вопросов мы касаемся только постольку, насколько они дают нам возможность более глубоко и основательно разобраться в политических и правовых взглядах Арчила Джорджадзе. Арчил Джорджадзе совершенно справедливо полагал, что основные вопросы, поиск ответов на которые сопутствует всей истории философии, это, как он утверждал, "борьба между духом и материей. Именно она составляет главное содержание этой истории.»[1] Он указывал, что "борьба между материализмом и идеализмом имела изменчивый характер, побеждал то один взгляд, то другой."[2] Но какого направления придерживался он сам? Прежде всего считаем необходимым отметить, что то понимание философского мировоззрения Арчила Джорджадзе, которое сохранилось по сей день в так называемой советской научной литературе, требует коренного пересмотра. Марксистско-ленинские идеологические догмы десятки лет не давали взглядов Арчила Джорджадзе непредвзято, именно так, как их понимал сам этот великий мыслитель. Против него выдвигались абсолютно необоснованные обвинения__некоторые объявляли его слепым приверженцем субъективного иде-

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.151.

[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.151.

ализма, другие пытались причислить его к лагерю материалистов, причем обвиняя в непоследовательности. Одним словом, делалось все, чтобы опорочить его имя, принизить его авторитет в глазах тех людей, которые изначально прониклись глубоким уважением и доверием к своему идеологическому лидеру. Мы считаем, что философские воззрения Арчила Джорджадзе мы должны понять и оценить не на фоне тех или иных догм__будь они марксистскими, или не марксисткими, не причисленным к какому-нибудь «изму». Если мы будем руководствоваться этим принципом, то окажется, что суть философских воззрений Арчила Джорджадзе надо искать совсем в иной плоскости, да и как можно обвинять автора теории "единой почвы" в пристрастии к какому-то ни было «изму» в философии. Это и есть непоследовательность, но касается она не мировоззрения Арчила Джорджадзе, а исследователей, пытающихся истолковать его мысли таким образом. На самом деле все обстоит иначе. Теоретик "единой почвы" и в философии был сторонником и защитником общечеловеческих ценностей. Для него не имело никакого значения к какому лагерю принадлежал тот или иной философ__стоял он на диалектических позициях, или склонялся к метафизике _для него главным было найти то положительное, что было заложено во взглядах того или иного философа, выявить все то, что имело общечеловеческие ценности.

Для Арчила Джорджадзе абсолютно понятным было стремление философов объяснить законы мироздания на основе одного исходного принципа, монистически, вместе с тем он всегда подчеркивал ограниченность монистического понимания вселенной. "Характерная черта человеческого ума, _ писал он, _ стремление однозначно объяснить явление, прийти к одному мнению. Дуализм в мышлении его коробит и он всегда осознанно или неосознанно тяготеет к монизму, но, несмотря на это природное свойство человеческого ума объяснить мироздание, исходя из монистического принципа, невероятно трудно. Монистических систем много, но часто цена этих систем не велика. Зачастую их слабость заключается в их догматическом характере."[1]

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст. 151-152.

Именно в этом находил он слабые стороны монистически-материалистического объяснения проблемы жизни, хотя здесь же отмечал, что «у каждой научной гипотезы есть свои положительные стороны,»[1] и он был ориентирован на то, чтобы в противоположных мнениях находить содержание, имеющее общую для всех ценность. Общечеловеческие ценности имели для Арчила Джорджадзе приоритетное значение, это отчетливо видно и в его понимании процессов и событий общественной жизни. В статье «По поводу исторического материализма» Арчил Джорджадзе резко критикует сугубо материалистическое понимание истории как раз из-за догматической односторонности. По этой же причине не принимает он и монистически-идеалистического объяснения истории. «Современная научная социология отрицает и исторический монизм__идеалистический он или материалистический. По его мнению, как не обоснована гипотеза, которая культуру и идеологию ставит во главе угла всей многосторонней общественной жизни, так и лишена основания и другая гипотеза, которая культурную жизнь (обычаи, религию, законодательство, философию и т.д.) всецело объясняет экономическими факторами, а все вышеперечисленное считается «надстройкой.» На самом же деле и то, и другое _ и культура, в ее широком понимании, и производительные отношения занимают равное место в жизни человеческого сообщества и считать одно причиной другого не допустимо.»[2] Но, ставя вопрос таким образом, Арчил Джорджадзе вовсе не против того, чтобы в этих теориях были замечены и оценены положительные элементы. В частности, о той же социологической теории Маркса он пишет, что "признание ее слабости не мешает нам принять марксистское объяснение некоторых экономических вопросов."[3] В связи с этими соображениями, мы не можем согласиться с положениями, выдвинутыми грузинскими философами о философско-мировоззренческой платформе Арчила Джорджадзе. По мнению некоторых из них, философские воззрения Арчила Джорджадзе квалифицируются как кантианские.

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст 160.
[2] Сочинения Арчида Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст.78.
[3] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст.85.

Арчил Джорджадзе считал, что Кант был тем философом, который преодолел «абсолютный субъективизм и абсолютный объективизм»[1]. Подобно Канту, он отмечал, что «наша мысль не может идти дальше явления, т.е. дальше представленного нашим сознанием. Царство явлений__это то царство, в котором вертятся наши знания. Только явления мы понимаем нашим же сознанием, поэтому наши знания носят идеалистический характер"[2] и далее «наши знания, социологические или же философские, подчиняются определенным условиям, они относятся к царству явлений, никогда не выйдут за пределы этого царства и поэтому не являются абсолютно объективными... Всякое наше знание, тем более, социологическое, имеет двойной характер: предмет объективно представляет жизнь, однако характер этому предмету дает наше сознание... Поэтому наше знание о предмете носит субъективно-объективный характер.»[3]

Не случайно Арчил Джорджадзе одним из теоретических источников своего мировоззрения избрал философию Канта. В мировоззрении Канта его притягивали именно те моменты, которые одинаково ценны как для материалистов, так и идеалистов. Для него главным было не "субъективное" и не "объективное", а "субъективно-объективное". Канта, как и других философов, Арчил Джорджадзе оценивает реалистически, по его мнению, главное значение должно придаваться не тому, что разделяет философов, а тем общественным ценностям, что их объединяет. Именно это является основным в их наследии.

Этот принцип он проводит и в методологических вопросах. В ряде случаев Арчил Джорджадзе защищал диалектический подход в познании явлений, он признавал всеобщий принцип взаимосвязанности явлений. "В природе не существует обособленного явления. Все следует одно за другим, так что всегда существует какая-то связь между предыдущим состоянием,»[4] _ писал он. Необходимость изучения происхождения и изменения этих взаимосвязей, он считал необходимым условием истинного познания

---

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст. 123.
[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст.123.
[3] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст.124-125.
[4] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.153.

явлений природы. "Каждый предмет изучен только тогда, когда он осмыслен со всех сторон, изучить предмет надо не только со дня его происхождения и существования, но и в процессе его происхождения.»[1]

Арчил Джорджадзе не отрицал ни противоречий, ни значения борьбы сторон, находящихся в противоречиях, в развитии общества, в изменениях в нем.

"Это есть борьба-борьба классовая и борьба порабощенных наций против сильных наций, борьба национально угнетенных против насилия со стороны больших государств и отнимите у современной культуры хотя бы два этих предмета и от нее ничего не останется .»[2]

Согласно диалектике, явления взаимосвязаны: "одно выступает в роли причины, другое__результата, причина становится результатом и, наоборот, в основе этого перехода лежит закон перехода количественных изменений в качественные, _ так думал Гегель.»[3] Арчил Джорджадзе не признает всеобщей силы и применимости данного закона. Этот закон как бы не действует в природе, правда, в животном мире существует естественный отбор, но за ним вовсе не следует перехода животного одного вида в другой. "Природа такого перевоплощения не допускает, а раз это так, то не верно и то, что количество всегда переходит в качество."[4] Арчил Джорджадзе всегда отрицал закономерность борьбы и единства противоположностей, как источник развития общества метафизический принцип гармонии противоположнных сил он объявляет источником развития и обустройства общественной жизни (этот вопрос мы обсудим ниже). Отсюда следует, что Арчил Джорджадзе не признавал необходимость качественного революционного преобразования существующего общественного строя и ограничивался требованием внесения необходимых изменений в общество мирным путем.

С этой же позиции следует реалистически оценить взгляд Арчила Джорджадзе на религию. Главное и решающее, на что Арчил

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.150.
[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст.184.
[3] Сочинения Арчила Джорджадое, книга четвертая, 1911 г., ст.83-84.
[4] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга четвертая, 1911 г., ст.84.

Джорджадзе обращает особое внимание при анализе религиозных учений, это их общечеловеческое этическое содержание. Каждая религия исходит из определенных философских предпосылок и со своей стороны является источником, основой определенной этической системы, позитивное содержание которой в первую очередь определяется как раз общечеловеческими ценностями.

Прежде чем коснуться вопроса о том, как понимал буддийское мировоззрение Арчил Джорджадзе, мы хотим вкратце посмотреть историю возникновения этой религии.

В рабовладельческом обществе древней Индии сформировались различные религиозные учения, которые известны под именем брахманизма, джаинизма и буддизма. Основоположником буддизма считается Гуатама (Сидхарт), живущий в IV веке до нашей эры. Он был царевичем племени Шакая и принадлежал к касте кшатров.[1] На молодого Гуатама большое влияние оказала известная философия Раджагрихши. После аскетической жизни, в возрасте 35 лет Гуатама стал Буддой (т.е. ученым, мудрецом, в прямом смысле "пробужденным"). Всю свою дальнейшую жизнь, вместе с пятью учениками он посвятил проповедованию собственных религиозно-философских воззрений, причем не только в своей стране, но и в соседних странах. Учение Будды передавалось в устном виде от поколения к поколению. Основным источником его являются сочинение "Типитака" («Три корзины учения»), состоящее из трех частей. В первой части описаны правила поведения буддийских монахов и законы буддийской церкви. Во вторую часть вошли сборники религиозных проповедей и бесед Будды. В третьем даны философские принципы буддийского учения.

Основной силой буддийского учения является определение того, каким путем избежать людям страдания и горести каждодневной жизни. Для решения этих проблем Будда утверждает несколько благодарных истин, которые выражаются в следующем: существует горе и страдание, связанные с земной жизнью (отчаяние, старость, болезнь, смерть), у которых имеются свои причины.

[1] Древнеиндийское общество делилось на 4 касты: брахманы (жрецы), кшатры (воины), вайши (торговцы-земледельцы) и шудры (низший слой). Существует соображение, что земледельцы и торговцы представляли отдельные варны.

Необходимо, чтобы человек избежал земные страдания и горе. Для решения проблемы используются: "истинные воззрения__Саммадитихи, истинная вера _ Саммассанкапа, правдивое слово - Саммавача, правильное поведение _ Саммакаманта; праведная жизнь (добыча средств к существованию праведным путем)- Саммаджиа, праведное дерзание__Саммаваиама, направление мысли в правильном русле__Саммасата, красноречие _ Саммасадха. Эти средства обеспечивают тихую и спокойную жизнь, что является высшей целью истинного буддиста. Нирвана (мир и покой) в учении Будды понимается как высшее состояние человеческой души, освобожденной от земных страданий, достичь которое можно не только волей божьей, но и действиями человека".[1]

Учение Будды, да и буддизм вообще, не рассматривают лишь как религиозно-философское учение. Выше отмеченные религиозно-философские учения и законы Ману, юристы и историки считают источником политического учения и важнейшим течением политико-правовой идеологии Древней Индии.

Будда и его приверженцы признавали духовно- нравственное равенство всех людей и критиковали систему варнов, их принцип неравенства. "Брахман" для буддистов есть не привилегированный член варны, а каждый человек, который несмотря на свою сословную принадлежность, достиг совершенства личными усилиями. В частности, в известном буддистском законе «Дхамапада» (IV-III вв. до нашей эры) подчеркнуто: «Я не считаю брахманом человека только по его происхождению и по матери". Брахманскому пониманию Драхмы буддизм противопоставил свой более рациональный характер и этому важнейшему вопросу. Согласно буддийской интерпретации, Драхма представляется как естественная закономерность, естественный закон. Для умного поведения необходимо познание этого закона и его использование. Все мировоззрение раннего буддизма пронизано проповедованием гуманизма, доброго отношения к другим людям. Согласно буддизму, недопустимо противостояние злу _ злом, силе _ силой.[2]

В тогдашнем обществе буддизм быстро распространяется как

[1] В. Абашмадзе, Очерки из истории политических учений, 1975 г., ст. 138-139.

[2] В. Метревели, Т. Давиташвили, История политических и правовых учений, 1937г., ст.19.

учение, кроме того, были сформированы общины буддийских монахов, т.е. Сангхи. В общинах собственность была общественной. Ее члену запрещалось иметь семью, необходимо было основательное знание учения Будды и до принятия в члены общины два раза прочиститься. Согласно буддийской религии, членство в общине запрещалось воинам, служителям царя, полевым работникам и рабам. Буддийские общины строились на демократических принципах, все вопросы решало равноправное собрание монахов. Выбор должностных лиц происходил большинством голосов. По утверждению ученых, буддийское учение сыграло большую роль в жизни народов Древнего Востока. Оно создало благотворную основу для рабовладельческого государства того времени. Фактически господствующий класс хорошо использовал буддизм для укрепления власти, так как он призывал к смирению с действительностью и не призывал низкие слои к борьбе против рабства. У буддизма появилось много последователей, что увеличивало его значимость. Это учение постепенно оказывало влияние на развитие государственной политики и законодательства. В 262-232 годах до нашей эры царь Ашок объединил Индию и объявил буддизм государственной религией. Это вызвало распространение буддизма во многие страны юго-восточной Азии. Не случаен интерес многих ученых к буддизму.[1] У него много общего с христианской религией. Видимо, этим вызван и интерес Арчила Джорджадзе к этому учению. В качестве примера рассмотрим взгляды Арчила Джорджадзе на буддизм. По мнению Арчила Джорджадзе, буддистская философия "всегда будет для нас глубокой искренней философией."[2] Основанная на этой философии этическая система буддизма, вызывает симпатии Арчила Джорджадзе как раз природной, неискусственной ценностью своего общечеловеческого содержания. Арчил Джорджадзе выделяет основные требования религиозной этики буддизма. Он

[1] М.Реи, История индийской философии, М.1958г. В. Кошенников, Буддизм в сравнении с христианством, Пет. 1916 г. Ф. Щербатский, Философские учения Буддизма, Пет.1919г., С. Чаттареджа, Д. Датма, Древняя индийская философия, М. 1954г.

С.Токарев, Религия в истории народов мира, М.1958г., журнал «Афра», Герман Гесе, Индийская поэма Зидгарта (перевод Асмат Пирцхелаури-Парджиани), 1998 г., №4, ст.26-40 .и т.д.

[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.184.

пишет: "Особые характерные черты этой этики: прощение, мягкость, любовь и сочувствие. Будда призывает людей к единству и братству, дорогие отношения среди людей должны быть сильнее чувства вражды и ненависти, которое отделяет людей друг от друга. Положив в основу своего учения вечное всепрощение и любовь, Будда против того, чтобы человек применял силу против человека. Будда учил _ не борись против зла злом."

Отсюда становится ясным, что Арчила Джорджадзе притягивают те моменты в буддистской этике, которые приемлемы для христианской и других религий, потому, что в них отражены исторически сформировавшиеся и устоявшиеся интересы и общие стремления всех людей без исключения. Особенно притягивает Арчила Джорджадзе то обстоятельство, что "перед очами буддиста всегда стоит "закон вечный" _ царство свободы и высшего блаженства."[1] Стремление к свободе_это "закон вечности", по этому магистральному направлению должны идти люди, он сохраняет обязательное значение для всех людей.

По мнению Арчила Джорджадзе, проблема человека является основным стержнем индийской мудрости, суть человека, смысл его бытия. В чем заключается счастье, блаженство человека? Какие силы могут дать это в мире, каковы пути жизни и смерти, что должно и может примирить человека со смертью, а если не примирить, то как преодолеть этот феномен... «Арчил Джорджадзе находит в буддизме положительные и отрицательные стороны, заостряет свое внимание на поиски рациональных зерен, но кое-что его не удовлетворяет, считая отдельные положения буддизма догматическими и лишенными доказательств."[2]

Арчил Джорджадзе анализирует десять основных грехов, которых должен сторониться буддист: 1. Три греха физического характера: убийство, воровство, прелюбодеяние; 2. Четыре словесных прегрешения: ложь, клевета, хула, пустословие; 3. Три духовных прегрешения: скупость, злой умысел и скептицизм."[3]

Все это не чуждо христианской религиозной морали, с позиции которой и оценивает Арчил Джорджадзе общечеловеческую значимость этических норм буддизма. Мы особенно считаем не-

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.184.

[2] Сочинения Арчила Джорджадзе, Отечество и сын отечества, Тб., 1990 г., 526.

[3] Арчил Джорджадзе, Отечество и сын отечества, 1990 г., ст. 76-77.

обходимым акцентировать эти моменты в связи с тем, что на положительном, общечеловеческом содержании религии и религиозной этики в нашей стране в течении почти 70 лет лежало табу. Высшие нравственные нормы объявлялись принадлежностью коммунистического мировоззрения и официальная пропаганда утверждала, что впервые марксизм-ленинизм открыл нравственные вершины для человечества, а утверждение этих норм якобы невозможно без революционного преобразования общества на социалистических основах.

Воззрения Арчила Джорджадзе на общечеловеческую природу и содержание религии имеют особое значение в современных условиях, когда национально-освободительное движение грузинского народа вступило в новую стадию. Его стремление к свободе и независимости усиливает и укрепляет христианская вера, христианская мораль, которые являются для нас и крепким мостом духовной связи с цивилизованным миром. Исходя из этого, философские и религиозные воззрения Арчила Джорджадзе имеют весьма актуальное значение в деле борьбы грузинского народа за самые сокровенные идеалы. Арчил Джорджадзе следующим образом излагает значение христианской религии и религиозных учреждений для грузинского народа: "Если в грузинской церкви удается оживить те традиции, которые были присущи в деле защиты национальных интересов, ее историческое значение значительно возрастает. Надо принять во внимание и то, что грузинская автокефальная церковь владела большим имуществом. Восстановление автокефалии, если и не означает возврат этого имущества полностью, то хотя бы предвещает возврат его части. С грузинской церковью накрепко связаны две области искусства__музыка и зодчество. Поэтому, крайне желательно всячески развивать церковное пение и музыку, восстанавливать древние храмы и церкви. Искусство та прочная нить, которая, возможно, свяжет грузинскую историческую церковь с теми, для кого она потеряла свое религиозное значение."[1]

Эти слова Арчила Джорджадзе актуальны и для современного грузинского национально-освободительного движения и его взаимоотношения с грузинской церковью.

---

[1] Сочинения Арчила Джорджадзе, книга третья, 1911 г., ст.186.

В мировоззрении Арчила Джорджадзе необходимо различать положительные и отрицательные стороны не только потому, что они органически связаны с его политическими и правовыми взглядами, но также и потому, что они оказали значительное влияние на грузинское общественно-политическое мышление начала XX века и в конечном итоге, в основе его мировоззрения лежит восприятие грузинской действительности, освещение жизни грузинского народа. Этой цели подчиняется и уровень постановки теоретических вопросов и сам масштаб научной деятельности Арчила Джорджадзе. На это справедливо указывает проф. Е. Кодуа.

Арчил Джорджадзе был широко признан благодаря теории "общей почвы", которую проповедовали еще грузинские "шестидесятники", правда при других обстоятельствах. Арчил Джорджадзе развил их взгляды в новых условиях. Он считал, что для защиты национальных интересов Грузии необходимо объединение различных классов и социальных слоев под общим национальным стягом.

Вместе с тем, Арчил Джорджадзе критически оценивал отдельные положения платформы "шестидесятников". Он справедливо указывал, что различия между теми или иными слоями общества стираются в новое время, и на историческую арену выходит буржуазия. Вместе с тем он соглашался с "шестидесятниками" в том, что в основу своей программы они поставили национальный вопрос. В гигантской фигуре Ильи Чавчавадзе он видел вождя национальной жизни, выражающего чаяние грузинского народа. Однако нельзя обойти молчанием тот факт, что Арчил Джорджадзе не был согласен с экономической программой "шестидесятников".

Член-корреспондент Академии наук А.Сургуладзе пишет: «Арчил Джорджадзе, причислявший себя к представителям нового поколения , считал, что успех может быть достигнут только тогда, когда должным образом будут оценены заветы старшего поколения."[1] (т.е. "шестидесятников", подчеркнуто нами _ Г.Л.).

---

[1] См. А. Сургуладзе, Грузинское общественное мнение во второй половине XIX века, 1917 г., ст.7.

Утверждая теорию "общей почвы", Арчил Джорджадзе разделяет и взгляды И. Чавчавадзе, но с их адаптацией к новым условиям. По мнению Арчила Джорджадзе, классы и политические течения с различной идеологией должны иметь общую цель и, основываясь на "общей почве", подчинить свою деятельность национальным интересам. Интересы эти следующие: защита родного языка, развитие торговли и национальной промышленности, всемирная поддержка самоуправления и общественной активности народа.

В целом, политическое кредо Арчила Джорджадзе выражало интересы грузинского национально-освободительного движения. Его взгляды носили последовательный, системный характер. Все это отразилось в том, что Арчил Джорджадзе занимал позицию между левыми и правыми группировками федералистов.

Идейный глава грузинского социал-федерализма Арчил Джорджадзе, колебался между этими двумя направлениями,—пишет академик Л. Горгиладзе. В 1904 году он признавал государственную федерацию, в 1906-1907 годах отрицал всякое государство какое бы то не было: централизованным или автономно-федеративным и признавал федеративный коммунизм - союз федерально связанных свободных коммун. С 1908 года Арчил Джорджадзе вновь меняет свои взгляды и присоединяется к той части господствующего тогда федеративного движения, которое решало национальные проблемы в рамках политического федерализма."[1]

На изменчивость политических взглядов Арчила Джорджадзе указывали потому, что какое-то время он отрицал теорию "общей почвы", перенося ее осуществление на будущее.[2] О предъявляемых Арчилу Джорджадзе обвинениях мы уже говорили вначале, а что касается политической платформы, социалисты- федералисты в теоритической деятельности были противниками "сепаратизма"[3] и отрицали в тот период полное отсоединение Грузии от России, по их мнению, на том этапе это было и невозможным и нежелательным. Поэтому, в своем печатном органе "Грузия" в

[1] Л.Горгиладзе, Из истории идеологической борьбы в Грузии, 1938 г., ст.114.

[2] У.Сидамонидзе, Историография буржуазно- демократического движения и победы социализма в Грузии (1918-1921г.г.), 1970г., ст.210-217.

[3] "Сепаратизм" рассматривался как требование абсолютного отсоединения от России.

1903 году в Париже выдвинули идею "Автономной Грузии". "Автономная Грузия" была бы в федеративном союзе с другими нациями. В действительности Арчил Джорджадзе искал оптимальные пути в деле лучшего будущего страны.

Он хорошо понимал значение национальной идеологии, которая находится в органической связи с общечеловеческой. Национальность должна служить общечеловеческим идеалам.

Без этого он исключал прогресс грузинской нации. По мнению Арчила Джорджадзе человечество состоит из больших и меньших наций, поэтому национальный дух состоит в органическом союзе с общечеловеческим. Этот взгляд Арчила Джорджадзе в настоящих условиях приобрел новое содержание. Когда страна находится на перекрестке своего исторического развития и, когда космополитизм и интегративные процессы вступают в новую стадию, особое значение приобретают представление и охрана национальных особенностей. Такой пример больше всех подает Япония. Никто не забывает нацию и национальные интересы. Даже в самой "старушке" Европе, где интеграция стерла государственные границы и другие значительные атрибуты и остальному миру показывает, что мировое и цивилизованное развитие человечества в конце концов приведет всех нас к интегрированному миру без границ. Но даже в идеальных условиях сбижения - интегрирования народов и стран национальные особенности и исходящие от них образ жизни и традиции - бессмертны. Русский никогда не станет англичанином или японец - американцем, т.е. большой путь общечеловеческих идеалов пройдет и по "национальной почве".[1]

Выдающийся грузинский мыслитель и поэт Важа Пшавела писал: "Некоторым кажется, что настоящий патриотизм противостоит космополитизму, но это ошибка. Каждый настоящий патриот _ космополит, так же, как каждый разумный космополит, но не как наши _ патриот. Как? Да так - человек, который служит своему народу благоразумно и старается возвысить свою Родину умственно, имущественно и нравственно, этим готовит всему человечеству лучших членов, лучших друзей, способствует разви-

[1] Более подробно см. Г. Лобжанидзе, До и сто лет спустя, Кутаиси, 1998г., ст.120-151.

тию, благосостоянию всего человечества. Если для развития всей нации нужно воспитание честных людей, также требуется воспитание отдельных наций для развития человечества. Если для отдельного человека является полезным воспитание национального, индивидуального, также для каждой нации будет полезно такое же воспитание, чтобы каждая нация проявила больше усилий, энергии, особенности и внесла бы собственную сумму в кассу человечества".[1] В связи с большими заслугами перед грузинским народом К. Гамсахурдия с большим уважением вспоминал лидеров социал-федералистской партии. Он писал: "В Грузии можно часто встретить большое и любящее сердце, согретое любовью и уважением к другим. Такое большое сердце в ближайшем прошлом имели в литературе Кита Абашидзе, Арчил Джорджадзе и наш любимый, вечно незабываемый Самсон Пирцхалава".[2]

И наконец, теоретическому наследию Арчила Джорджадзе посвящены многочисленные научные труды и монографии. Мы частично рассмотрели его философские и религиозные взгляды, чтобы создать читателю некоторые представления о жизни, деятельности и мировоззрении этого великого человека.

[1] Важа Пшавела, Сочинения, Тбилиси, 1965г., ст.680.
[2] К. Гамсахурдия, Сочинения, т.8, 1967г., ст.172.

ЛЕВ ТОЛСТОЙ (ТРАГЕДИЯ ЖИЗНИ, ДРУЗЬЯ) 1910 Г.

Приблизительно двенадцать лет назад в юго-восточном уголке Англии было создано поселение последователей учения Льва Толстого. Поселенцы составляли одну коммуну, вместе обрабатывали землю и пытались сами удовлетворить все свои нужды. В те времена я близко наблюдал за этим поселением. Я заметил, что среди поселенцев двоякий народ. Одни были довольны собственной жизнью и работой, другие же казались озабоченными и обеспокоенными. Одни говорили, что по сравнению со своей прошлой жизнью, сейчас у них совесть спокойна, так, как они работают и стараются сами себя обеспечить всем необходимым. Без компромиссов не живем мы и сейчас, но живем и действуем в соответствии со своими силами и возможностями. Другие же говорили: "Несмотря на то, что мы работаем, мы никак не можем удовлетворить все свои нужды. Нам приходится иметь дело с рынком. Мы вынуждены покупать не только одежду, но и еду, потому, что на нашем маленьком клочке земли ничего не растет, кроме картофеля и овощей. А раз мы выходим на рынок и зависим от него, то волей-неволей приходится подчиняться его законам. Если нам есть что продать, то мы должны продать так, чтобы иметь выгоду. Если же наоборот мы должны покупать, то и здесь нам необходимо блюсти свой интерес. Одним словом, несмотря на нашу работу, мы тоже втянуты в сети современного социального строя, таким образом, и мы принимаем участие в несправедливом и нехорошем деле".

Поселение просуществовало пару лет и распалось. Причина распада была ясна. "Довольные" постепенно утонули в своем довольстве. Постоянное совершенствование личности их больше

не вдохновляло. "Недовольные" же последовали за велением своей совести, призывающей их к постоянному совершенствованию и самопожертвованию. Они жаждали деятельности свободной, они хотели окончательно порвать с собственностью, деньгами и всякой организацией. Скитаясь без крова, они хотели помочь в работе тем, кому эта помощь была необходима, т.е. сельским работникам. "Довольные" держались за собственность и существующий правопорядок. "Недовольные" ушли, дабы выполнить свое наивысшее призвание.

Все это я припомнил сейчас, узнав о бегстве Льва Толстого из собственной семьи, из усадьбы своих предков. Если мы хотим понять, куда бежал Лев Толстой, и какая мысль и какие чувства воспламеняли и руководили 83-летним стариком, когда он тайно, украдкой в сопровождении одного лишь друга, в сырую и холодную осеннюю пору поехал куда-то по рязанско-уральской железной дороге, если мы хотим постичь этот необычайный поступок, мы должны руководствоваться не сплетнями и болтовней репортеров петербургских, московских газет, а только творчеством Льва Толстого и его жизнью, откуда ясно видно к чему стремился великий старик и куда бежал он тогда, когда в его сердце окончательно созрело решение, подготовление всей его жизни.

Многие полагают, что существуют два Толстых - Толстой художник и Толстой моралист-мыслитель. Художественный дар - это, конечно, дар особенный. Но попробуйте отделить от художественного произведения его содержание и от художественности у вас ничего не останется. Толстой является одним из тех художников, чья творческая работа приводила в движение всю его духовную сущность. Правда, в последние годы Толстой уже не искал художественной формы. Он прямо без прикрас передавал свою мысль. Но это доказывает не то, что в первой половине своей жизни автор утверждал одно, а во второй другое. Толстой на протяжении всей своей продолжительной жизни служил одной мысли. Это поиск смысла жизни, признание ничтожности жизни перед смертью, это титаническая схватка с самой проблемой смерти. Свои мысли Толстой то облекал в художественную форму, то развивал в философских трактатах. С юношества до глубокой старости Толстой остался одним и тем же человеком, од-

ним и тем же мыслителем, одним и тем же исследователем человеческой природы, который лишь в старости понял и почувствовал то, что он мучительно искал в течении всей своей жизни. Толстой искал смысл жизни. И сразу же встал перед проблемой смерти. От решения этой проблемы зависела возможность осмысленной жизни. Он должен был найти новую почву для оправдания жизни и существование жизни и будущее ее поставить на незыблемую и непоколебимую основу. Но разве это возможно, если жизнь наша скоротечна и непостижима. Перед рождением - мрак, после смерти тот же мрак. И наша ничтожная жизнь поместилась между этими двумя непонятными и объятыми тьмой вечностями. Если нить жизни, смысл ее существования находится в рамках времени и пространства, весьма трудно уйти человеку от признания суетности, бессмысленности жизни. Потому, что бессмысленно то, что мгновенно, то, что постоянно подвержено страданию и скорби, что рождается непонятно откуда и исчезает так же непонятно, зачастую по причине простой случайности. И эта наша жизнь, которую точит болезнь, губит старость и уничтожает и разлагает смерть, не должна иметь очевидно никакого смысла. Но против этой несправедливости восстает вся наша сущность и какими бы софизмами ни оправдывали вы ограниченность и мгновенность нашей жизни, в них не может поместиться наша совесть и наш инстинкт. А раз так обстоят дела, Толстой преодолел время и пространство, повернулся спиной к эмпирической жизни и центр своей деятельности и стремлений перенес из этого мира в потусторонний. Эта мысль не новая, все религии так или иначе идут по этому пути. Новое здесь лишь то, как решил великий человек проблему трагизма жизни, и в каких формах выразил он древнейшую мудрость человечества. В одной из своих работ _ "О жизни", которую можно считать синтезом этико-религиозных воззрений автора, Лев Толстой пишет: "Время и пространство не имеет никакой связи с моим ощущением жизни. Моя жизнь течет во времени и пространстве, но это лишь ее внешнее проявление. Сама же жизнь, которую я ощущаю в себе, находится за пределами времени и пространства. Так что в силу этого кажущимся является понятие жизни, все то, что находится во времени и пространстве. Поэтому унич-

Л. Н. Толстой въ Ясной Поляне въ саду.

тожение плотского существования во времени и пространстве не имеет никакого значения потому, что это не может уничтожить моей настоящей жизни и нарушить ее порядок. В силу этого мнения смерти не существует." ("О жизни", 96).

Здесь в полной мере обрисовывается метафизика Толстого. Однако следует отметить, что метафизика эта не есть плоть какой-либо теоретической системы, а является результатом его душевных переживаний. Толстой нигде и никому не доказал, что существует фантастическое царство, вне времени и пространства, царство подлинной жизни. Для Толстого, для его духовного состояния, для выхода из трагического противоречия, необходимо существование чего-то постоянного и вечного, необходима чистая и незыблемая полнота жизни, высшая доброта, которую не может поколебать ни пространство, ни время, и которая непостигаема смерти. Земная жизнь человека есть лишь малая часть большой жизни. "Человек своими глазами, — пишет Толстой, — уставится на этот самый маленький отрезок своей жизни, не желает видеть ее во всем объеме и дрожит, лишь бы с поля зрения не исчезла эта ничтожная любимая часть жизни. Это напоминает мне историю одного сумасшедшего, который вообразил себя стеклянным и когда этого стеклянного человека уронили слуги, "дзинь!" воскликнул сумасшедший и испустил дух." (Там же, 106). Толстой уверен в том, что он т.е. его истинная жизнь не стеклянная, и ей не грозит никакая опасность. Уверен он не потому, что теоретически может доказать бессмертие, а потому, что это бессмертие необходимо для его же спасения, для борьбы с трагизмом жизни и победы над смертью.

Несмотря на все это, религия Толстого, по сравнению со всеми существующими религиями имеет рациональный характер и, несмотря на потусторонние устремления и идеалы, она по своей сути земная религия. Земная же она потому, что земная жизнь есть этап, ступень для достижения более высокой жизни. Поэтому эту земную жизнь нельзя отрицать. Да, она полна страданий, а страдания необходимы человеку потому, что страдания есть только здесь, на земле, а земля это туннель для перехода в жизнь иную. Кто хочет жить, должен терпеть страдания, должен пройти этот туннель, и тогда он окажется в царстве подлинной жизни.

Таким образом, толстоизм не призывает к уходу от жизни. Его религия действенна. Хотя следует отметить и то, что к действию он призывает тех, кто верит, что наша жизнь лишь мгновение и внешний отсвет большой и вечной жизни. А кто не верит в это, тот восстает против этой жизни и царящих в ней страданий и ни в коей мере не приемлет необходимость страданий. Рациональна же эта религия потому, что она избежала догматов официального христианства и для спасения не прибегла к какому-либо посреднику, вопреки христианству ортодоксальному, которое видит этого посредника в лице церкви. Рациональна она еще и потому, что она представляет себе бессмертие не в терминах материальной жизни, здесь нет ни восстания из мертвых материальной личности, ни материального представления "рая", где согласно мусульманской религии бессмертные пользуются всеми благами земной жизни.

Раз это так, сила учения Толстого _ это сам человек, а орудие_его мысль. Этот человек сам должен ковать свое счастье и ум его должен доказать возможность достижения этого счастья. Поэтому мысль Толстого изначально кружится вокруг проблемы смерти и в ней, в решении этой проблемы ищет спасения от трагизма земной жизни. Он пишет: "Вот я представляю себе, что я умираю и моя земная жизнь заканчивается. Мысль эта пугает и беспокоит меня потому, что мне себя жалко. Но что не умрет? Чего мне жаль? Что есть я, с самого простого взгляда? В первую очередь я есть плоть, хорошо, значит, этого мне жаль? Оказывается нет: плоть и вещество никогда не исчезают, ни одна крупица не исчезает. Значит с этой точки зрения я должен быть беззаботным, здесь меня не подстерегает опасность. Все останется. Но говорят мне не этого жаль, а жаль себя Льва Николаевича и Ивана Семеновича. Но каждый человек ведь не то, кем он был 20 лет тому назад, он меняется каждый день. Нам жаль не этого, а жаль своего "я", своего познания. Хорошо. Но ведь это твое познание не всегда было одним и тем же, а наоборот _ разным. Год назад одним, еще год назад - другим и чем дальше, тем более и более различным. Сколько ты себя помнишь, ты меняешься. Так что же понравилось тебе особенно в нынешнем твоем познании, что тебе так жаль потерять его? Еще понимаю, если бы оно было

постоянным, незыблемым, но оно все время меняется. Ты не видишь его начала и не можешь найти его, как же ты хочешь, чтобы оно не имело конца, чтобы то познание, которое сейчас в тебе, постоянно оставалось тем же. Сколько ты себя помнишь, мы все время в движении. Ты и сам не знаешь, как вступил ты в эту жизнь, знаешь только, что пришел ты сюда со своим особым "я", каким ты являешься. Потом ты шел, шел, дошел до половины пути и внезапно как бы обрадовался, как будто испугался, остановился, уперся и не хочешь двинуться с места, не идешь вперед только потому, что не видишь, что кроется там. Но ты ведь не видел и того места, откуда пришел. В ворота то ты вошел, а из выхода выходить не хочешь. Вся твоя жизнь в период плотского существования была движением. Ты шел, хотел идти, а сейчас вдруг испугался того, что ты делал все время. Ты боишься резкого изменения своего положения из-за плотской смерти. Но ведь такое резкое изменение претерпел ты и при рождении, и ничего плохого из этого для тебя не вышло, наоборот, получилось так хорошо, что ты даже не хочешь уйти от этого. Но, а если ты боишься потерять то, что не есть плоть, т.е. особое осмысленное отношение к миру, то с чем ты и вступил в эту жизнь, тебе хорошо известно, что это не родилось вместе с тобой. Оно существует независимо от плоти, поэтому смерть этой плоти для него не страшна. (Там же, 115).

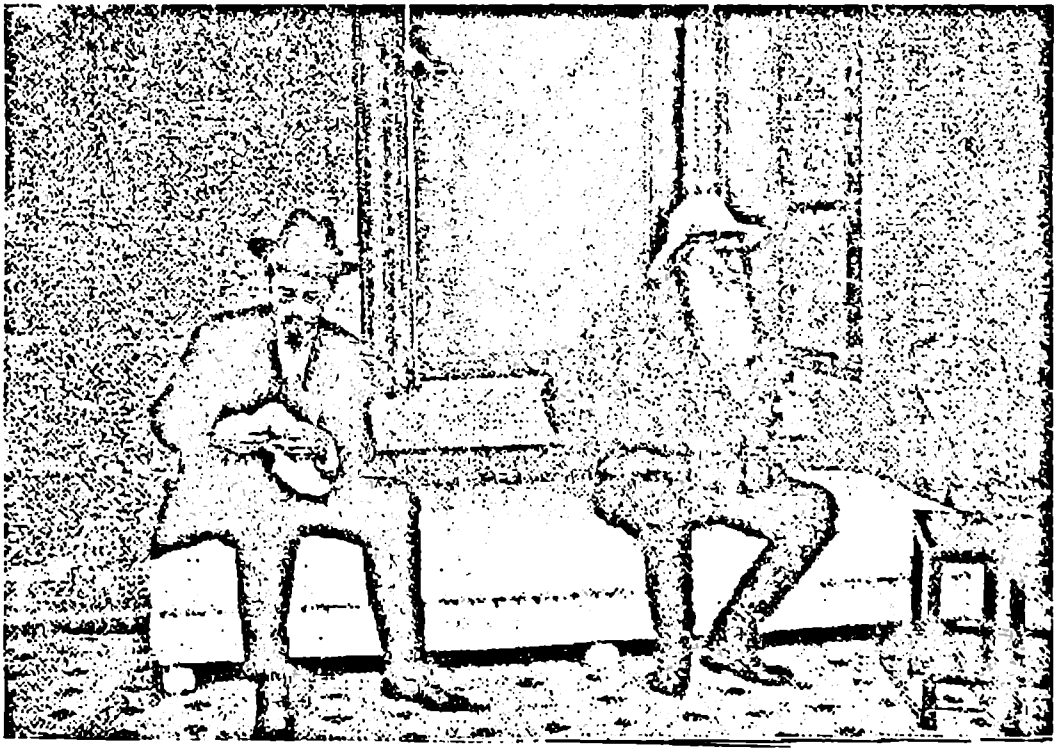
Здесь основная нить толстовской философии. "Особое мыслящее отношение к миру" бессмертно и вечно потому, что оно существовало до возникновения физической жизни, и будет и после ее смерти. Здесь же, если вы этого хотите и слабость этой философии потому, что Толстой как бы не смеет высказать ту мысль, что это "особое мыслящее отношение к миру" само по себе ничего не значит, если нет четко обрисованного субъекта и личности, у которой имеется это мыслящее отношение к миру. Говорить о бессмертной личности у Толстого не получается, с одной стороны от страха перед ортодоксальным христианством, которое представляет эту личность с вполне материальными свойствами. С другой стороны, из-за отрицания рациональной метафизики, чьи доводы не противоречат его интуиции и мыслям, переработанным в чувство.

Л. Н. Толстой

Так или иначе, сейчас нам понятно в чем был смысл жизни Толстого; к чему стремился он в течение жизни, как смотрел на свое земное существование, какую ценность должна была иметь в его восприятии семья, собственность, церковь, государство и всякого рода человеческая организация. Нам ясно, что Толстой смотрел на себя как на старика и то обстоятельство, что он, 83-летний старик, не имеющей уже никакой связи ни с государством, ни с церковью, ни с собственностью, покидает и семью. Это обстоятельство с удивительной последовательностью и гармоничностью вытекает из его прошлой жизни и хода его мыслей. И бегство это есть олицетворенный символ той бесконечной душевной работы, которая шаг за шагом постепенно освобождала старца от земного плена, от печалей земных. Таинственный голос, зовущий его в течение всей жизни, все время твердил ему: "Придите ко мне все нуждающиеся и обремененные и я успокою вас. Возьмите иго мое на себя и научитесь от меня ибо, кроток и смирен сердцем и найдите покой душам вашим. Ибо иго мое_благо и бремя мое легко".

В предыдущем своем письме о Толстом, я в двух словах коснулся колонии приверженцев Толстого в Англии. В ту пору об этом поселении я опубликовал статью в журнале "Сев. вестник" (1898 г.), и в прошлом году на ту же тему в юношеском журнале "Накадули". Сейчас же я хочу сказать немного о его близких друзьях, с которыми я познакомился, находясь в Англии. Колония была основана в деревне Перли- Коклас, в графстве Эсекс. Кроме работающих физически, в поселение прибыли те, кто сочувствовал учению Льва Толстого и тому простому, рабочему образу жизни, который вели поселенцы. Кроме англичан (Мооди, переводчик сочинений Толстого, Кенворд, писатель социал-христианского направления), здесь появились и русские. Они были ближайшими друзьями и учениками Толстого, гонимыми из России и волей-неволей оказавшимися в Англии _ Владимир Чертков, Павел Буланже, Бирюков и князь Хилков. Все они были многодетными и уехали из России с семьями. Причиной гонения на них в России было то, что они явно помогали и поддерживали духоборов, преследуемых в то время правительством, проживавших в то время в Грузии, в уезде Борчало.

А. П. Чеховъ Л. Н. Толстой

Духоборы верили в учение Христа так, как это писано в Евангелие. В Евангелии же сказано: "Не убий". Христос осудил не только убийство, по какой бы причине оно не было совершено, он осудил также вражду и ненависть и учил: "Возлюби врага своего", так сказано в Евангелии и духоборы уверовали в Евангелие, а когда местная администрация призвала их на воинскую службу, духоборы твердо сказали: "В армию мы не пойдем, ружья в руки не возьмем, с врагами воевать не будем, так как мы христиане. Христос же учил добру, а не убийству и кровопролитию." "Администрации губернии такой ответ пришелся не по вкусу, об отказе сообщили центральному правительству. Оттуда пришло распоряжение Тифлисскому губернатору, в ту пору князю Шервашидзе, гнать на воинскую службу этот упрямый и странный народ силой. По приказу Шервашидзе на миролюбивых людей набросились отряды казаков, их погнали в армию нагайками. Но духоборы не пали духом и встретили побои и гонения пением псалмов. Они презирали боль, смотрели с надеждой на небеса, как бы ожидая помощи сверху и были готовы пойти на еще большие страдания за веру христову. С духоборами поступили жестоко. Раз у администрации ничего не получилось и угрозы и побои не возымели действия, их погнали с мест проживания, оторвали от родного крова и разбросали по картлийским деревням. Наш народ, которому и самому-то тяжело, встретил гонимых духоборов дружелюбно и помогал им чем только мог. Из-за нищеты среди духоборов распространились заболевания глаз и желудка и многие из них умерли.

Вся просвещенная Россия была возмущена происходящим. Все, без исключения, верующие и неверующие, порицали эту жестокую политику. И если такое возмущение царило среди широкой общественности, легко себе представить, как были обеспокоены те, кто, как и духоборы, отрицали насилие и подобно Толстому и его приверженцам в основу жизненной философии взяли учение Христа. Сам Толстой и его ученики собрали деньги в помощь духоборам. Как раз по этой причине и вынудили покинуть Россию Черткова, Буланже, Бирюкова, Хилкова и др. Они уехали в Англию и там начали агитацию в пользу духоборов. Они приняли решение переселить духоборов в Америку, в частности, в

Канаду, потратив на это все свои силы. Переселить 12000 человек в далекую страну было не легким делом. Но неиссякаемая энергия толстовцев все победила и переселение духоборов в Америку состоялось.[1]

[1] А. Джорджадзе соч, т. III. Тб. 1910 г.

Опытъ общественной организаціи нравственной жизни.

Не мало говорилось и писалось въ Россіи о такъ называемыхъ интеллигентныхъ земледѣльческихъ колоніяхъ. Опрощеніе, исканіе смысла и смысла жизни въ низшихъ слояхъ общества, «на землѣ», среди безхитростнаго трудоваго народа, жизнь, напоенная работой въ потѣ лица и исканіемъ правды—не во внѣшнихъ условіяхъ, а во внутреннемъ человѣкѣ, въ дѣятельномъ стремленіи къ совершенству—все это давно знакомые мотивы, пережитые и переживаемые до настоящаго времени извѣстной частью русской интеллигентной среды. Вотъ почему намъ кажется не безъинтереснымъ остановиться на аналогичномъ явленіи, зародившемся при иныхъ условіяхъ мѣста и времени, съ тѣмъ, что-бы установить болѣе или менѣе объективное отношеніе къ тому, что за послѣднее время у насъ въ Россіи является предметомъ горячихъ споровъ и запальчивыхъ нареканій. Къ тому же изученіе аналогичныхъ явленій въ двухъ разнородныхъ общественныхъ формаціяхъ всегда проливаетъ болѣе яркій свѣтъ на причины, ихъ порождающія, и слѣдствія, изъ нихъ вытекающія. Въ виду всего этого, мы остановимъ вниманіе читателей на толстовской земледѣльческой «колоніи» въ Англіи, основавшейся года полтора тому назадъ, недалеко отъ Лондона, въ графствѣ Essex. «Колонія» эта есть новый опытъ *общественной* организаціи нравственной жизни и поэтому заслуживаетъ самаго внимательнаго къ себѣ отношенія.

I.

Въ старыхъ, обветшавшихъ формахъ жизни всегда можно найти элементы, разрушающіе ихъ и созидающіе новые. Обусловливается это опредѣленнымъ процессомъ развитія, которому подчиняется вся система явленій, носящихъ въ самихъ себѣ зародышъ смерти. Все конечное противорѣчитъ себѣ и потому уничтожается, и явленіе, доведенное до край-

него развитія, переходитъ въ свою противоположность. Но этотъ діалектическій процессъ развитія жизни, постоянный и необходимый, какъ законъ природы, не всегда совпадаетъ съ процессами развитія и движенія человѣческой души. Работа самосознанія и мысли независима и свободна, вслѣдствіе чего получается несоотвѣтствіе и постоянная коллизія между мірами духовнымъ и матеріальнымъ, областью внутренняго самоопредѣленія и внѣшнихъ условій существованія. И въ тѣхъ случаяхъ, когда переворотъ въ *сознаніи* продолжаетъ по времени переворотъ во внѣшнихъ формахъ, неизбѣжно создается почва, на которой зрѣетъ основное противорѣчіе жизни—невозможность полнаго воплощенія высшаго этическаго идеала въ формѣ конкретной дѣйствительности. Это основное противорѣчіе жизни, съ тревожной и мучительной борьбой, со всѣми страстными порывами человѣка выйти за предѣлы своей ограниченности, особенно рѣзко бросается въ глаза при всякой серьезной попыткѣ соціальнаго переустройства и улучшенія жизни. Такую именно попытку представляетъ собою толстовская «колонія»—въ Англіи явленіе исключительное, яркое и совершенно новое.

Въ капиталистической, буржуазной странѣ создается «община» интеллигентныхъ земледѣльцевъ, поставившихъ себѣ главною цѣлью жизни *личное* совершенствованіе, стремленіе къ правдѣ и дѣятельному этическому смыслу и, какъ результатъ этого,—борьба съ насиліемъ, во всѣхъ его проявленіяхъ, со зломъ и несправедливостью, нищетой, неравенствомъ, развратомъ и всѣмъ тѣмъ, что является какъ бы неизбѣжнымъ спутникомъ буржуазной цивилизаціи. Графство Essex—это тотъ центръ, гдѣ сосредоточены всѣ главные элементы этой «анархистской» колоніи [1]). которая пользуется большимъ расположеніемъ со стороны мѣстнаго населенія и имѣетъ на своей сторонѣ много сочувствующихъ людей различныхъ общественныхъ положеній, живущихъ въ деревняхъ—Purlagh, Cocolax, Dunbury, Sandon и др.—людей, способствующихъ—словомъ и поромъ—распространенію въ массахъ населенія принциповъ жизни, построенной на законѣ любви и самопожертвованія. «Колонія»—это сравнительно небольшая группа людей, человѣкъ шестнадцать, объединившихся въ тѣсную семью, которая упорнымъ и тяжелымъ трудомъ создаетъ себѣ матеріальныя средства жизни. Люди эти, за малымъ исключеніемъ, по своей прошлой жизни, принадлежатъ къ буржуазнымъ классамъ англійскаго общества. Это—народъ, живущій въ большихъ центрахъ,—Лондонѣ и другихъ городахъ сѣвера и юга Англіи и занимавшій тамъ опредѣленное общественное положеніе, въ качествѣ служащихъ въ конторахъ, банкахъ, въ качествѣ инженеровъ, рантье и научныхъ дѣятелей. Теперь

[1]) «Колонисты» называютъ себя «христіанскими анархистами». Они находятся въ принципіальномъ разногласіи съ анархистами «динамитчиками», такъ какъ признаютъ единственную борьбу—духовную, на почвѣ моральной жизни.

же всѣ они группируются вокругъ одной симпатичной фермерской семьи, служащей имъ домашнимъ очагомъ, мѣстомъ, гдѣ по временамъ устраиваются ими небольшіе митинги. Живутъ «колонисты» чрезвычайно просто, въ небольшихъ коттеджахъ, группами, по два и больше человѣкъ вмѣстѣ. Костюмы у нихъ обыкновенные,—пиджаки, рединготы, правда замѣтно упрощенные. Нѣтъ ни русскихъ блузъ, ни веревокъ вокругъ таліи, вмѣсто поясовъ. Столъ у «колонистовъ» вегетеріанскій—питаются, преимущественно, хлѣбомъ, сыромъ и яблоками. Въ домашнемъ обиходѣ наблюдается ими чистота и опрятность. Единственная роскошь, допускаемая колонистами—если можно назвать это такимъ именемъ—это полки съ книгами, въ красивыхъ цѣтныхъ переплетахъ. Здѣсь, кромѣ сочиненій по спеціальнымъ отраслямъ знанія, можно найти немало книгъ по общественнымъ и философскимъ, преимущественно, этико-религіознымъ вопросамъ. Толстой, Эмерсонъ и поэтъ Шелли служатъ почти у всѣхъ настольными книгами. Физическія работы заканчиваются къ шести часамъ, а вечеръ посвящается чтенію и, вообще, умственнымъ занятіямъ.

«Колонія» имѣетъ свой органъ—«The new order» (новый порядокъ), издаваемый подъ редакторствомъ Кемворти, извѣстнаго оратора и писателя,—слѣдитъ за прессой, ведетъ большую корреспонденцію, устраиваетъ митинги, на которыхъ иногда поютъ хоромъ и ведутъ серіозныя бесѣды. Общія работы сосредоточены на небольшомъ кускѣ земли въ десять акровъ,—*собственности* «общины». Здѣсь возводится небольшой кирпичный домъ, для жилья и хозяйственныхъ надобностей, воздѣлывается и обрабатывается земля подъ огороды и посѣвы. Здѣсь же разводятся, въ особо отгороженномъ мѣстѣ, домашняя птица и небольшая пасѣка. Вообще, прилагаются всѣ усилія къ улучшенію и расширенію хозяйства и необходимаго инвентаря. Съ этою цѣлью «община» производитъ продукты, въ которыхъ она непосредственно не нуждается—нѣкоторые виды овощей, цвѣты и проч., которые могли бы дать ей небольшую выручку, для веденія интенсивнаго хозяйства.

Человѣку, воспитанному и выросшему въ Россіи, гдѣ любятъ задаваться гамлетовскими проблемами, гдѣ говорятъ и спорятъ въ «засосъ», отъ зари до зари,—можетъ показаться нѣсколько странной и непонятной сосредоточенная сдержанность, регулярность и поразительная корректность жизни англійскихъ «колонистовъ». Ни споровъ, ни преній на жизнь и смерть, ни смѣлыхъ широкихъ движеній души—здѣсь нѣтъ, но, за то, нѣтъ здѣсь и особенно мрачныхъ физіономій, съ отпечаткомъ насущной меланхоліи. Обязательная работа изо дня въ день. Разговоры—самые короткіе и необходимые. Въ свободные часы—чтеніе и созерцательный отдыхъ. Изрѣдка, небольшіе или большіе—смотря по обстоятельствамъ — митинги, на которыхъ говорятъ спокойно, не торопясь,

не перебивая другъ друга, безъ тѣни рисовки, тщеславія и ложнаго самолюбія, такъ сильно присущаго всѣмъ азартно и шумно спорящимъ. Можетъ показаться, что этимъ людямъ вовсе недоступны их сильныя душевныя движенія, ни глубокія и яркія настроенія, что это—обыкновенные честные работники, безъ духовныхъ запросовъ, безъ искания свѣта и Бога. Но это не такъ. «Чуждыя стремленія образовать монашеское братство»—говоритъ въ небольшой замѣткѣ на страницахъ «The new order'a» W. Hone, одинъ изъ дѣятельныхъ членовъ «колоніи»—«мы всѣ стремимся идти по тому пути, по которому влечетъ насъ наша совѣсть. Пока мы стараемся утвердить въ себѣ духъ уваженія къ *другимъ*, болѣе, чѣмъ къ самимъ себѣ, и для насъ очевидно, что, если мы, ничего не дѣлая, будемъ ждать, пока другіе вступятъ на сознанные нами путь — движеніе впередъ станетъ невозможно... Мы живемъ, предоставляя каждому полную свободу развертывать свою жизнь въ направленіи истины и любви... Мы стремимся способствовать единенію людей, въ духѣ сказаннаго: «всѣ вы братья»! Но *мы не то, чѣмъ хотѣли бы быть* [1]), нашъ идеалъ выше, и мы не можемъ его достигнуть сейчасъ».

Въ томъ же № журнала «The new order» мы имѣемъ другую характерную замѣтку—Hurbert'a Hammond'a—скромнаго, кроткаго молодого человѣка, съ прекрасными лучистыми глазами, въ которыхъ отражается его нѣжная, красивая душа. «Много людей посѣтило нашу колонію за этотъ мѣсяцъ. Нѣкоторые изъ посѣтившихъ, казалось, жалѣли насъ, вслѣдствіе кажущагося отсутствія удобствъ въ нашей жизни и необходимой утвари, пишетъ онъ. Но находясь въ положеніи піонеровъ, мы можемъ сказать, что большая часть серіозной работы нами уже исполнена. И мы боимся не недостатка комфорта, къ которому большая часть изъ насъ была раньше пріучена, а своей слабости, которая можетъ позволить нашей совѣсти жить въ условіяхъ роскоши. Истинный смыслъ жизни—въ служеніи другимъ, въ посвященіи имъ лучшихъ силъ и талантовъ... Мнѣ порой дѣлается грустно, когда я замѣчаю, какъ много симпатій расточается на насъ добрыми людьми,—симпатій, которой такъ недостаетъ другимъ, живущимъ вокругъ насъ въ ужасной нищетѣ. Мнѣ бываетъ грустно за этихъ добрыхъ людей, но я не могу дать имъ этого понять. Мнѣ кажется, что я произвожу на нихъ впечатлѣніе несчастнаго человѣка и мнѣ хотѣлось бы, чтобы они поняли, что грусть моя происходитъ отъ увѣренности, что жизнь ихъ не такъ полна и счастлива, какъ могла бы быть. Раньше, пока мой умъ не былъ разбуженъ писаніями великаго современнаго писателя и изученіемъ идей Христа, къ которому эти писанія ведутъ, я не могъ пользоваться своимъ счастьемъ. И я желаю, чтобы и другіе были пробуждены къ истинному пониманію

[1]) Курсивъ нашъ.

жизни и слѣдовали своимъ лучшимъ стремленіямъ къ правдѣ... Никто у насъ не можетъ достигнуть совершенства сразу. Мы всѣ поступаемъ порой дурно и неразумно. Но, при честномъ слѣдованіи правдѣ, и, при стараніи возвысить наши идеалы, понемногу мы можемъ достигнуть того, чѣмъ долженъ быть человѣкъ».

Эти мысли кажутся намъ синтезомъ и выраженіемъ настроеній, присущихъ всѣмъ «колопистамъ». Людьми этими много передумано и перечувствовано въ прошломъ, съ которымъ у нихъ покончены счеты. Много тайной душевной работы ушло на выяснение цѣльнаго міропониманія и смысла жизни. И эта глухая, непрерывная внутренняя ломка была вызвана жизнью, полною противорѣчій, нервнаго напряженія, суеты и сильныхъ ощущеній,—жизнью большихъ городскихъ центровъ, съ вопіющею картиной нищеты вокругъ колоссальныхъ богатствъ, со всѣми обычными занятіями, изо дня въ день,—занятіями, притупляющими свѣжесть впечатлѣній, отнимающими много нервной энергіи и взамѣнъ дающими ощущеніе душевной пустоты, скуки и подавленности. Люди эти проснулись и очнулись среди торопливой, злобной жизненной борьбы, конкуренціи, жизненнаго порабощенія, остановились и отошли въ сторону отъ общаго потока исторіи. Душная, затхлая атмосфера современныхъ настроеній и вѣяній, подъ бременемъ и гнетомъ которыхъ гибнетъ масса людей, робкихъ и слабыхъ,—стала невыносимой и тяжелой для людей съ чуткой совѣстью, съ жаждой любви и самоотреченія, и они, пройдя всѣ стадіи духовныхъ терзаній и мукъ, переживъ послѣдовательно цѣлый рядъ соціальныхъ системъ и, не найдя въ нихъ отвѣта на свои запросы, обратились къ исполненію закона любви, отреченія и стремленія къ высшему нравственному идеалу. И теперь люди эти, отказавшіеся отъ комфорта, удобствъ и соблазновъ столичной жизни, оставивъ позади себя все то, чѣмъ жили раньше,—семью, привязанности, занятія,—ушли въ себя, въ свой новый внутренній міръ. Въ своей молчаливой спокойной, и уравновѣшенной душевной жизни, они хотятъ дѣлать то, что велитъ долгъ христіанина и къ чему они, смягченные и примиренные, стремятся неуклонно. Говоримъ—«примиренные», потому что только христіанство, изъ цѣлаго ряда другихъ религій, по внутренней своей сущности, *силою духа* уничтожаетъ дуализмъ природы и духа и дѣлаетъ человѣка свободнымъ. «Быть же свободнымъ это—по мѣткому опредѣленію Гегеля—находясь въ другомъ, оставаться въ средѣ самого себя, зависѣть отъ себя и самому опредѣлять себя». Такими-то и сознаютъ себя люди, проникшіеся ученіемъ Христа.

Программы, въ настоящемъ смыслѣ слова, у этихъ людей и быть не можетъ, такъ какъ предписанія нравственнаго закона и широкая потребность любви не могутъ удовлетворяться исполненіемъ строго опредѣ-

ленныхъ уставовъ и правилъ. Большее или меньшее достиженіе совершенства обусловлено субъективными данными, глубиной и разнообразіемъ духовныхъ силъ отдѣльныхъ личностей. Главное здѣсь — жизнь духа и самосознанія. И поэтому, всѣ вопросы соціальнаго характера замѣняются одной, основной проблемой—проблемой *индивидуальной жизни*. Съ точки зрѣнія нравственнаго критерія, такая постановка вопроса является строго послѣдовательной. Но насколько выводы, получаемые изъ нея, согласуются съ запросами и требованіями *исторически* развивающейся дѣйствительности,—вопросъ остается открытымъ и при разрѣшеніи его обнаруживаются тѣ роковыя и какъ бы непримиримыя противорѣчія, на которыя наталкивается человѣкъ, при всякой попыткѣ общественной организаціи нравственной жизни.

Итакъ, въ какомъ же отношеніи находится «христіанскій анархизмъ» къ существующей дѣйствительности, къ развивающимся формамъ соціальной жизни и что представляетъ собою «анархистская община» съ точки зрѣнія экономическихъ отношеній?

II.

«Анархистскую» колонію, на данной ступени ея развитія, можно подвести, по ея экономической структурѣ, подъ типъ обычной *общины*, съ организаціей производства для рынка. «Колонія» ведетъ интенсивное хозяйство; производитъ продукты, какъ для собственнаго потребленія, такъ и для продажи. Для этой цѣли, какъ это было отмѣчено выше—культивируются разнообразные овощи и плоды, взращиваемые въ парникахъ и оранжереяхъ, разводится домашняя птица (продаютъ, впрочемъ, только яйца), устраивается пасѣка и проч. Словомъ, предпринимается все то, что можетъ предпринять, по своимъ финансовымъ силамъ, всякая маленькая хозяйственная единица, стремящаяся хотя бы скромно вознаградить трудъ, затраченный на производство, и выдержать послѣдующую конкуренцію съ другими, болѣе крупными и лучше обставленными хозяйственными единицами. И это—неизбѣжная судьба всякаго предпріятія, осуществляющагося въ условіяхъ исторической дѣйствительности—подчиниться непреложнымъ законамъ экономической жизни. Современныя же экономическія отношенія регулируются конкуренціей и борьбой капиталовъ, вслѣдствіе чего товарный рынокъ является ареной, на которой одинъ капиталъ, одна хозяйственная единица—есть-ли то община, акціонерное общество или, просто, единоличное предпріятіе—побиваются и вытѣсняются другимъ капиталомъ, другой хозяйственной единицей. И «анархистская» община, разъ она хочетъ существовать, какъ общественная организація, не можетъ не подчиниться существующимъ условіямъ жизни, такъ какъ ни одну хозяйственную организацію нельзя изолировать отъ вліянія общихъ экономическихъ отношеній данной страны. Съ того момента, какъ частно-владѣльческое (или групповое) предпріятіе

разрывать связь съ общенародным хозяйством, оно пропадает и перестаетъ существовать, какъ хозяйство. И наоборотъ, съ момента, когда оно вовлекается въ общую систему отношений, оно дѣлается необходимымъ элементомъ этихъ отношений, вслѣдствіе чего получаетъ всѣ типическія особенности *буржуазныхъ* формъ производства и дѣлается, такъ сказать, сообщникомъ существующей дѣйствительности. «Колонія» же и, вообще, всякая другая экономическая единица будутъ находиться въ зависимости отъ рынка до тѣхъ поръ, пока рѣзко развившіяся противорѣчія экономической жизни не приведутъ къ необходимости организаціи общественнаго производства для собственнаго потребленія. Пока этого нѣтъ, всѣ системы устройства и улучшенія формъ жизни—разъ они принимаютъ *практическій* характеръ и начинаютъ регулироваться — неизбѣжно будутъ носить въ себѣ буржуазные элементы.

«Колонисты», какъ интеллигентные люди и здоровые работники культурной страны,—какъ они ни стараются упростить свою жизнь,—имѣютъ все же цѣлый рядъ потребностей, удовлетвореніе которыхъ связано съ цѣнами на товары, существующими на общенародномъ рынкѣ, куда они являются и въ качествѣ продавцевъ, — чтобы не истощать своихъ платежныхъ силъ. Каждый же продавецъ старается сбыть свой продуктъ по возможности *выгодно* (продажа должна окупать трудъ и давать сверхъ того излишекъ—прибавочную стоимость). Говоримъ выгодно, такъ какъ, при данныхъ условіяхъ производства, купля-продажа регулируется исключительно *интересомъ*. Въ противномъ случаѣ, продуктъ останется или непроданнымъ, или же проданнымъ убыточно, что пагубно отразится на успѣшномъ веденіи хозяйства.

Когда W. Hope говоритъ въ своей замѣткѣ — «мы не то, чѣмъ хотѣли бы быть; нашъ идеалъ выше, а мы не можемъ его достигнуть сейчасъ» — очевидно, онъ имѣетъ въ виду это, сознаваемое имъ противорѣчіе—противорѣчіе, лежащее въ основѣ реально существующаго, созданнаго «колонистами» явленія. И оно, это противорѣчіе—повторяемъ— является, въ условіяхъ буржуазной жизни, неизбѣжнымъ спутникомъ всякаго практически-общественнаго начинанія.

Христіанская формула: «совершенствуйся безконечно и жертвуй безъ конца» есть, такъ сказать, формула индивидуальнаго поведенія, и личность, проникающаяся такимъ высокимъ началомъ, обрѣтаетъ новую любимую нравственную мощь въ борьбѣ съ внѣшнимъ и внутреннимъ неустройствомъ. Но положите это правило въ основу той или иной существующей соціальной группы людей, какъ сейчасъ-же обнаружится *неравномѣрность* въ стремленіи отдѣльныхъ личностей къ сознанному и всѣми признанному идеалу. Неравномѣрность эта *обусловливается*, во-первыхъ, разнообразіемъ, по степени и глубинѣ, душевныхъ силъ отдѣльныхъ личностей и, во-вторыхъ, невозможностью установить то предѣльное, до котораго можно подвигаться въ своемъ самоотреченіи. Независимо этого,

между членами соціальной группы нарушается равновѣсіе, и мало-помалу, съ ростомъ и развитіемъ индивидуальностей, это становится пагубнымъ для организаціи. Элементы, наиболѣе чуткіе къ добру и истинѣ, оставляютъ жизнь, ограниченную стѣсняющими свободу формами, и избираютъ путь подвижничества или героизма и мученичества. Если-же допустить, что всѣ прочіе члены данной соціальной группы захотятъ быть также послѣдовательными и пойдутъ по тому-же пути и освободятся отъ собственности, отъ земли, со всѣмъ своимъ благоустроеннымъ хозяйствомъ, то полное разложеніе «общины» уже не подлежитъ сомнѣнію, такъ-какъ члены ея перейдутъ въ положеніе кочующихъ нищихъ, удовлетворяющихся высокимъ сознаніемъ служенія Богу и людямъ. Дѣятельный, непрерывный ростъ нравственной жизни, точка зрѣнія тщеты и ненужности всего земного—а нормативная этика неизбѣжно приведетъ къ такому ригоризму—не можетъ создать никакихъ *отвердѣвшихъ* формъ, ибо она есть воплощенное отрицаніе всякой неподвижной формы.

Вотъ почему «община» англійскихъ «анархистовъ», долженствовавшая служить панацеей противъ общественныхъ золъ, далеко не оправдываетъ своихъ намѣреній. Вотъ почему «колонисты», вооружаясь противъ насилія, борьбы и войнъ, въ сущности, безсильны побороть своего врага, такъ-какъ борьба и насиліе, съ особенной рѣзкостью и силой культивируются въ душѣ человѣка на широкой основѣ буржуазнаго строя, съ которымъ не можетъ бороться ни одна, хотя-бы самая идеальная «община». Современный національный антагонизмъ, въ большинствѣ случаевъ, является антагонизмомъ капиталовъ. Войны и насилія стали средствомъ для завоеванія новыхъ рынковъ, и они перестанутъ существовать не прежде, чѣмъ противорѣчія буржуазной жизни не раскроются въ сознаніи трудящихся массъ. *Общественная* организація нравственно-трудовой жизни можетъ реализоваться только при наличности извѣстныхъ условій, при отсутствіи которыхъ всякая попытка такой организаціи окажется несостоятельной и безсильной.

Англійскій толстоизмъ, понимаемый въ смыслѣ опрощенія, освобожденія отъ сѣти предразсудковъ и отъ праздной жизни, имѣетъ несомнѣнное субъективное значеніе: онъ далъ опору и оправданіе въ собственныхъ глазахъ всѣмъ тѣмъ, которые, оставивъ то, что считали ложнымъ и нехорошимъ, нашли въ себѣ энергію и желаніе устроить свою жизнь на новыхъ началахъ. Съ этой точки зрѣнія вся обстановка «колонистской» жизни, мелкія ея детали, ежедневныя работы, спокойное радостное настроеніе—все это имѣетъ много красоты, освѣжаетъ и поднимаетъ человѣка. Но пользи забывать, что всѣ эти настроенія—весьма цѣнныя и жизненныя—имѣютъ только косвенное отношеніе къ соціальнымъ устоямъ жизни, прогрессъ и развитіе которыхъ подчинены законамъ общественной эволюціи.

А. Сабуйскій.

жур. Северные вестники 1897 г. №12.

ЗА ГРАНИЦЕЙ
(ВПЕЧАТЛЕНИЯ И ВОСПОМИНАНИЯ)

Деревня Коклавси, в которой я стоял, была окружена полями, лугами и маленькими холмами. Поля и пастбища не развернуты, как у нас, а наоборот земли разграничены и обнесены деревянной оградой. Так что направляясь на прогулку в поле, вам то и дело приходиться перепрыгивать через изгороди. Луга тоже огорожены и надежно защищены. А вот большого леса нигде не видно. Луга охраняются для охоты. В них водится несметное количество зайцев. Причем такое множество, что зайцы сотнями выходят на поляны и до начала охоты нисколько не боятся людей. Но вот настает осень и тут уже им не позавидуешь! Охотники направляются сюда из близлежащих городов. В старину охотились только лорды, но сейчас этим видом спорта увлекаются все поголовно. Из городов приезжают на лошадях по сорок, по шестьдесят мужчин и женщин. Мужчины сидят на прекрасных лошадях, одеты они в красные фраки, рейтузы и ботфорты. А женщины - в длинных черных платьях, именуемых "амазонкой". У всех в руках длинные хлысты. С лугов вспугивают маленьких зайчат и они сломя голову бросаются в поля, тут их поджидают охотники - "леди и джентльмены", они преследуют их на лошадях и убивают хлыстами. Меня удивляло, как удается всаднику скакать средь ограждений, но так уж у них выдрессированы лошади. Как только лошадь приближается к изгороди, она перелетает через нее как птица.

Издали это интересное зрелище, но если присмотреться к этому развлечению поближе, то несомненно обнаруживаешь в нем нечто дикое. Среди охотников есть и пешие. Они отыскивают лисьи норы с помощью собак и убивают лис из ружей. Вокруг стоит пальба и грохот.

В октябре охота заканчивается и в деревенской местности воцаряется тишина и спокойствие. Дни становятся короче, все чаще стелятся туманы, дни такие же тусклые как сумерки. Англия окружена морем, поэтому так часты там туманы. В деревне затишье. В поле никого не видно, работа кипит на фермах, где хозяйство поставлено на уровне промышленности, готовят товар на продажу в Лондон - молоко, сыр, масло и т.д.

В туманные дни Лондон особенно интересен. Я часто ездил туда поездом, дорога занимала полтора часа. Однажды пришлось мне ехать как раз в такой туманный день.

Не случись со мной мистера Мооди, о котором я уже упоминал в двух словах, то я несомненно заблудился бы. Но Мооди был человеком опытным, выросшим в Лондоне, поэтому я полностью положился на него. Надо сказать, что у него была одна странная привычка ходить без шапки. И детей своих он тоже водил без шапок. В Лондоне имеется такое училище, в котором детей с малолетства приучают ходить без головного убора. Несколько раз мне приходилось бывать во дворе этого училища и я действительно видел учащихся, расхаживающих без шапок даже зимой.

Когда мы приехали в Лондон, стоял такой густой туман, что мне казалось мы погрузились в преисподнюю, в которой борятся с мраком и тьмой при помощи электронных и газовых фонарей.

Тьма была такая, что в двух шагах ничего нельзя было разобрать, но удивительнее всего то, что даже в такие непролазные дни нисколько не уменьшается поток омнибусов, "бланкардов", "дрожек", "трэбов" (карет) и людей. Кто-то сказал мне, что в такие дни многие передвигаются по дороге с помощью слепых. Что вполне вероятно, поэтому как если слепой хорошо обучен дороге, то темнота ему само собой не помеха. Ведь мрак для него привычное бытие.

С Лондоном я познакомился поближе. Англия удивительная страна, передовая и просвещенная. Идет в ногу с другими государствами. Но нигде вы не найдете столько пережитков прошлого, как здесь. В Англии сохранилось много старых обычаев. В старину они имели свой определенный смысл, но сейчас остались пустой формой. Но народ крепко придерживается своих обрядов

и не забывает их. Например, в былые времена между самодержавцами королями и возродившимися в средние века городами шла постоянная война, эта война закончилась победой городов, права королей были ограничены. Но представьте себе Лондон и по сей день помнит это. Администрация его центральной части _ Ситти _ при поступлении на службу дает клятву, что не поступится свободой города и всегда будет стоять на его защите. В том же Ситти, на одной из площадей сохранились одни ворота со сводом. Ежегодно у этих ворот при всем честном народе проводится церемония. С одной стороны, в праздничной карете, в сопровождении большой свиты идет представитель королевства, с другой стороны, его встречает Лорд-мер города (правитель) и после какой-то клятвы и переговоров, Лорд-мер дает разрешение представителю королевства вступить в эти ворота и войти на территорию Ситти. В старину все это происходило именно так.

Когда ослабла сила королевской власти, она преклонила колено перед вольнодумствующим городом. Но все это в наши дни потеряло всяческий смысл. Английские короли больше не угрожают конституции. Наоборот они видят свою опору в сильной конституции. Но обряд остался и никто не заботится о его упразднении. Надо сказать, что общественная и политическая жизнь Англии полна такими пережитками прошлого.

Если вы сядете на верхний этаж омнибуса и из восточной части (остенд) Лондона отправитесь в западную (вэстенд), вы увидите, что в этом огромном городе преспокойно соседствуют друг с другом совершенно различные царства. Одно_это царство нищеты, бедности и несчастия. Второе__это царство роскоши, мощи и богатства. И оба они существуют бок о бок. Нигде не приходилось мне видеть такое превеликое множество без толку снующих людей, призраки ободранных и обшарпанных существ, как в остенде Лондона. В "паблик-саузах" (трактирах), в барах (водочных лавках) и переулках больших улиц кишмя кишит нищий, странный, угрюмый, мрачный народ. Если вы проходите мимо и в руках у вас маленький саквояж, один из них обязательно последует за вами. И предложит вам за один пенс поднести ношу. Среди этих людей немало и женщин. В соломенных шляпках

молодые и старые они кружат у "баров" (лавок). Многие из них даже пьяны.

Откуда берется эта толпа? Откуда эти голодные, холодные, ободранные люди и в чем причина, что в центре цивилизации процветает такая нищета и варварство? Вопрос этот очень сложный и мы не намерены решать его здесь. Вкратце же скажем: главная причина этого несчастья заключается в том, что между владельцами заводов большая конкуренция. Один подрывает почву другому. Для того, чтобы облегчить производство владелец фабрики нанимает ученых. Те изобретают какие-то машины, которые за определенный промежуток времени выполняют больше работы чем, например, на соседнем заводе. Таким образом, владелец завода остается в выигрыше. Ему не нужно нанимать много рабочих. Машина заменяет рабочую силу и в два раза уменьшает затраты. А сосед, тем временем не может справиться с расходами, не выдерживает конкуренции и закрывает завод. Так остается без заработка масса народа.

Людей, ищущих работу в больших городах, гораздо больше, чем самой этой работы. Поэтому не удивительно, что среди шести миллионного населения Лондона огромное число безработных, неимущих, попрошаек, пьяниц, воров и негодяев.

Что касается чистоты, то в этом отношении улицы Лондона не столь безупречны, особенно бедные и торговые кварталы, где постоянно идет перегрузка товара. Бумага, сено, мякина, стружка _ все это загрязняет улицы. Но нельзя сказать, что воздух Лондона слишком уж вреден для здоровья. Конечно он далеко не чистый, много дыма, гари и пыли. Но у этого большого города отличная канализационная система и посредством этой канализации нечистоты не скапливаются в одном месте и не отравляют воздух. В этом и причина того, что в Лондоне на 1000 человек умирает 17, тогда как например в Москве процент смертности в два раза выше. Большое облегчение приносят жителям прекрасные, огромные сады _ скверы, разбитые в различных частях города. Это не сады, а самые настоящие леса с прекрасной растительностью. Здесь никому не воспрещается лежать и отдыхать на траве и на газоне. Будьте уверены, что над вами не встанет фигура "городового", не разбудит вас спящего и не потребует паспорта.

Кроме этих садов и лесов в Лондоне много игровых, футбольных площадок, обширных полян, где не только дети, но и взрослые постоянно играют в мяч или "крокет".

Для сообщения земляной поверхности у города не достаточно. Поэтому железная дорога проведена и под землей. Под улицами построены прочные своды и проложены железнодорожные рельсы, поезда проходят постоянно. Но в Париже это дело, как более новое, устроено гораздо лучше. Там поезд работает на электричестве, а вот в Лондоне все еще паровозы. Поэтому туннели и вагоны наполняются дымом, от которого слезятся глаза, сажа покрывает лицо. И в жару ездить там очень неприятно.

Когда я возвращался домой после таких поездок и умывался, вода в тазу делалась черной. А вот англичанки меня на редкость удивляли. Летом они преимущественно ходят в белых платьях, белый их любимый цвет. В этих белых платьях разъезжают они и по подземной железной дороге и в то время как я выбирался на поверхность из этого ада весь в саже как трубочист, английские леди выпархивали из вагонов как белые голубки. Мне до сих пор невдомек, почему именно я страдал так несправедливо. В Лондоне вы встретите много совершенно удивительных вещей. Часто попадаются члены, так называемой "Сэлкейшен армии" (армии спасения). "Сэлкейшен армия"_это общество или организация, куда принимаются горькие пропойцы, падшие люди и путем особого режима пытаются их направить на путь истинный. С одной стороны эта религиозного типа организация, а с другой _ настоящее военное учреждение. У "армии" своя музыка и она чинно марширует по улицам. Среди ее членов есть и женщины. Они чаще всего ведут религиозную пропаганду. Женщины одеты в простые синие платья, на головах у них высокие шляпы типа русской "кибитки". На лентах от шляп надпись _ "Сэлкейшен армия". На площадях и улицах Лондона, преимущественно по субботам, из "Сэлкейшен армии" выходят с гармонью в руках и под аккомпанемент этого инструмента приступают к религиозному пению. При виде этого зрелища вокруг собирается толпа, многие подпевают "взамен" всерьез, некоторые же начинают поясничать и выходит весьма странный, наскоро состряпанный хор. Когда пение завершается, дамы пытаются всучить собравшимся и

распродать какие-то книжки. Часто вместо пения, они приступают к проповеди. После проповеди начинаются прения. В Англии полная свобода слова и сборищ. Где хочешь говори, что хочешь говори, но только в рамках отведенных законом. В шутку говорят, что на улицах Англии можно даже устроить борьбу, лишь бы участники боролись по правилам. Борьба у них называется "боксом" и у нее свои определенные законы. Например, бить в лицо в "боксе" строго запрещается, боксеры могут дубасить друг друга в грудь и плечи. Один поляк, как-то ударил своего противника в неположенную часть тела. Тут же, откуда ни возьмись появился полицейский и задержал нарушителя правопорядка. Англичане свято верят в свои обычаи и законы. Как-то за пределами Лондона проводился праздник. Я тоже присутствовал на этом народном гулянии. В основном собрался рабочий люд. У одного замка, времен средневековья, в котором некогда жил грозный феодал, в определенное время года (осенью), ежегодно собирается масса народа. Людям показывают остатки костей и обрывки цепей, сохранившиеся в подвалах замка _ отголоски жестоких времен, когда жизнь и смерть подданных была в руках воинствующих правителей.

Здесь же устраивают трибуны, с которых ораторы произносят страстные речи. Народ с интересом слушает выступающих и даже выказывает волнение, взволнованность и восхищение. Здесь я впервые увидел возбужденных англичан _ слово Джона Бэрнса вызвало всеобщее восхищение, в знак одобрения выкрикивают "хиа" и для меня стало абсолютно ясно, что у собравшегося народа везде и повсюду одно и то же свойство. Несмотря на то, что это толпа состояла из сдержанных и "холодных" англичан, во время душевного единения, в людях возгорелась маленькая искра и эта искорка придала им неудержимую веселость, смех и радость. Здесь же на большой поляне, окаймленной веревкой, проводилось состязание между играющими в мяч и скороходами. Пятьшесть человек выстроились в ряд и по сигналу начинали атаку, первый прибежавший получал награду.

На одну долю секунды я даже позабыл, что нахожусь в Англии, мне показалось, что я у себя на Родине.

Вечером поезд был полон народа подвыпившего и поющего. Чаще всего распевалась "Марсельеза".

Когда я вернулся в Лондон, стояла ночь. Я еле успел к поезду, шедшему по направлению моей деревни. Но в пути со мной случилась маленькая оплошность. Я пропустил станцию, где должен был пересесть, и поезд умчал меня совсем в другую сторону. Грустно смотрел я в окно и сумрак надвигающейся ночи не сулил мне ничего доброго. Я сошел на первой же станции, но что делать, куда идти в этой незнакомой местности? Выхожу на двор станции, вижу стоит .... "бланкард" (дрожки). Вроде бы и не было так темно, как казалось из вагонного окна. Оглядываюсь. Кроме звезд, нежно мерцающих в вышине, ни одного свидетеля моего плачевного положения, но спустя некоторое время, к "бланкарду" подошли какие-то парни и начали грузить их пустыми жестяными коробками. Я приблизился к ним и рассказал о моих "злоключениях". Не беспокойтесь, говорят они, далеко заехал, Кокылак отсюда находится в 15 милях мы вас провезем этак миль десять, покажем вам дорогу, а там вы уж и сами дойдете. Я их горячо поблагодарил и мы тронулись в путь. Парней было трое, они работали у какого-то фермера, возили в Лондон молоко и сыр, а сейчас возвращались обратно. Они с любопытством расспрашивали меня и задавали интересующие их вопросы. Что за прекрасная пора юность. Лишь она чиста и безгрешна в своих порывах. Прощаясь, я протянул им деньги, но парни наотрез отказались и мне сделалось очень стыдно за свою оплошность. И вот зашагал я домой уже по знакомой дороге, в полночь добрался до своего "коттеджа", приостановился у двери, еще раз огляделся вокруг, приветствуя тихую ночь, мерцающие звезды и вошел в свою комнату.[1]

Арчил Джорджадзе

[1] Журнал "Накадули" 1910 г. №1,2,3.

ИЛЬЯ НАКАШИДЗЕ
ОБНАДЕЖИВАЮЩАЯ СИЛА НРАВСТВЕННОСТИ
(ПАМЯТИ АРЧИЛА ДЖОРДЖАДЗЕ)

Тяжелой была прошедшая зима. Более всего ранит душу и щемит сердце человека безысходное, безнадежное бытие его собрата. Нужно, чтобы сердце человека жило постоянной надеждой, верой, а вера эта может быть только результатом длительного, прозорливого наблюдения жизни. Божественная искра в душе человека озаряет мрак вокруг и пепел общей безысходности уже не в состоянии затушить ее.

Допустим, вы человек здоровый, никакой физический недуг вас не беспокоит, вы страдаете лишь душевно, по той причине, что вокруг вас порабощенный, замученный народ. Вы чувствуете свою духовную слабость, немощность, вам недостает нравственной силы, которая окрыляет душу человеческую, и тем самым вселяет надежду в сердца его собратьев. Всеобщая безысходность и безнадежность, _ она и ваша безысходность и безнадежность. Все это, конечно, верно, но у вас одно неоспоримое преимущество - здоровье, у вас есть возможность находиться среди людей, ездить по стране, жить в обществе, вам дано воспринимать эту всеобщую боль и уныние, и если делом своим вам не удастся облегчить страдания людей, то хоть словом, самим вашим присутствием вы поддержите их духовно. Человек ведь это существо общественное: как бы тяжело ему не было, как бы ни страдала его душа, все легче, когда рядом он видит такого же человека.

Я повторяю, для этого необходимо здоровье, возможность перемещения среди людей.

А теперь представьте себе человека немощного, обессиленного продолжительной, тяжелой болезнью, пригвожденного к постели. Подумайте, насколько он должен быть силен духом, чтобы проти-

востоять двум силам зла, направленным против него: извне, это горькая безнадежность, царящая в обществе, которая, как бы обособленно не жил больной, все же проложит себе путь к его ложу, а изнутри - это беспощадный недуг, пустивший глубокие корни в его тело.

Вот, предположим зашел к больному редкий гость, поговорил с ним о том, о сем и ушел, оставив после себя тоску и печаль, которую каждый из нас постоянно носит в своем сердце.

Что должен чувствовать больной, если он обыкновенный человек? Конечно же - глубокую безнадежность, беспомощность и неприкаянность. Ему в одиночестве приходится противостоять и своей болезни, и болям общества и народа.

Вдумайтесь, какая непоколебимая воля нужна человеку для борьбы с этими бедами.

Такой необыкновенной силой духа обладал смертельно больной, а сейчас уже покинувший нас навеки, наш друг - Арчил Джорджадзе.

Здесь, в Тифлиси, прошлой зимой, когда одолевала меня тоска и грусть, шел я, обычно, к Арчилу. Беседа с ним вселяла в меня надежду. Мысль, этот источник духовной силы имеет волшебную способность мужать, когда вы видите перед собой человека, постигающего суть вещей. Вы воистину чувствуете душевное обновление, и вам понятной становится притягательная сила человеческой души. Потому и отлегает от сердца тяжелый камень, что вы обнаружили, нашли чистый родник мысли, возрождающий жизнь. Вся сила, движущая человечеством, сила создающая, родится из этого родника мысли.

Потому вы и радуетесь, потому и загорается в сердце вашем надежда, что беседуете вы с человеком, думающим глубоко и сильно чувствующим. Вы ощущаете на себе необыкновенную мощь человеческой мысли, знаете, что эта мысль, идущая от человека, придает силу вашей духовной жизни, создает для нее почву, и вам легче становится жить.

Здесь, между двумя людьми, в маленьком пространстве, зарождается то же явление, тот же процесс, что движет вперед и все человечество. Мысль, идущая от жизненного опыта, глубоко взвешенная мысль, озаренная лучом идеала, проторяет путь как отдел-

ьному человеку, так и всему народу, да и, в целом, человечеству, дает ему силу и направление.

В вашем сердце как бы пульсирует жила, движущая всем прогрессом. Вы и ваш собеседник в эту минуту чувствуете глубокую связь со всеми людьми земли. Все великие вопросы человечества это и ваши вопросы; вам близки его радости и печали и между беседующими, таким образом, друг с другом людьми внезапно высветляется путь, ведущий к спасению всего человечества. Живо переданная мысль есть та сила, та энергия, которая придает этому пути практический характер, превращает его в действительность.

Именно такие минуты переживал я, беседуя с дорогим Арчилом, переживал их тогда, когда мы вместе касались одинаково дорогой для нас обоих стороны жизни - вопросов нравственности, вероисповедания, философии.

Краткой была жизнь Арчила Джорджадзе, но сорок лет, им прожитых, были до краев наполнены глубоким смыслом, много горя он пережил на своем жизненном пути, претерпел много невзгод, но это не сломило его силу духа, а лишь заставило глубже задуматься о жизненных обстоятельствах.

Никогда не забуду я той минуты, когда однажды навестил я Арчила, лежавшего в постели и передал ему печальную весть о кончине супруги нашего общего друга, горячо им любимого. Наш друг был симпатичным, живым, веселым человеком. Несчастье грянуло как гром среди ясного неба, подорвало его душу - сердце.

Арчил очень обеспокоился, когда я передал ему эту весть. Он задумался и после кратковременного молчания взглянул на меня__взгляд его был прямым и светился верой. Он сказал: "Ничего, это несчастье только углубит мысли и чувства нашего друга". Я понял, что имел в виду Арчил, и пояснения было мне не нужно. Он не раз беседовал со мной об этом. Молодой, беспечный юноша, не испытавший никакого горя на своем пути, похож на тонкий слой почвы, на которой духовная жизнь не может пустить глубокие корни.

Кузнец учится своему ремеслу в кузнице, говорят французы. Жить для человека та же кузница. Мысль и чувства растут и

углубляются с той силой, с какой кует их жизнь на своей духовной наковальне. Лишь то мировоззрение стойко в этом мире, которое прошло через огонь и медные трубы, видимо и счастье и несчастье, осмыслило их и согласовало со своими высокими идеалами.

Химик не постигнет закон соединения двух веществ из книг, если сам в лаборатории своими руками не проведет опыта. Так и человек не постигает из глубин текучей жизни законов мировоззрения, не поймет на какой оси вращается вселенная, если его собственная, личная жизнь, его душа не станет подобной этой лаборатории. Как десница кузнеца и глаз ученого, так и мысли и чувства каждого из нас закаляются и углубляются путем личного опыта. Мыслящего, глубоко чувствующего человека пережитое личное горе потрясает до глубины, приводит в движение все его нутро, бередит его сердце и душу. Вначале это похоже на черную бездну, готовую поглотить человека. В это время в душе человека творятся глубокие и значительные духовные преобразования. Он как бы теряет надежду, жизнь видится непролазной, дремучей чащей. Но постепенно в этой пучине мрака загорается луч более высокой надежды, более чистого идола и этот луч озаряет все пережитое.

У человека, мыслящего и чувствительного, пережитое несчастье закаляет душу, в ней обнаруживается глубокая почва для высоких идеалов.

Вот что имел в виду Арчил, говоря о несчастии, которое должно было углубить внутреннюю природу нашего общего друга. За этим кратким замечанием, словами Арчила, стояла более длинная история; из тяжелого личного опыта вынес он эти наблюдения и потому эти слова были наполнены глубокого смысла.

Посмотрите в глаза человеку, ведь у него их всего два, но в них светятся все мысли и чувства пережитые на жизненном пути. Существуют такие слова, произнесенные в нужное время, в нужную минуту, всего несколько слов, которые наподобие глаз вдумчивого человека вмещают в себя глубокую мысль и неподдельные чувства.

Поэтому, когда Арчил произнес эти слова, мне не нужны были пояснения, я все прочел в его глазах.

Особенно любил я вести с Арчилом беседу о религии. В этом предмете наиболее отчетливо было видно насколько отличается Арчил от тех своих соотечественников, которые одним махом разрушают такое огромное явление жизни, как религия, даже не догадываясь о том, что их собственные чувства и мысли захоронены под этими обломками, умерли там навеки.

Ни один глубоко мыслящий человек, отрицающий религию, не делает того, что творят многие грузины, лишенные опыта и дальновидности. О таких людях говорил Лев Толстой: "Проповедники ложной религии своими неумелыми ручищами так искололи с малолетства человеческую душу, что в конце концов она стала похожа на решето, в котором никакая религия не удержится".

Как отнеслись бы вы к человеку, который отвергает подлинные деньги, боясь, что ему всунут поддельные. В таком положении находятся сейчас многие из нас, живущих в Грузии.

Сам Арчил в течении всей своей жизни искренне и бескорыстно искал истину; его мысли и чувства не стояли на одном месте; он ясно видел, как многообразна человеческая жизнь. И вместе с тем на всем земном шаре не найдется уголка, где бы человек не думал о своем рождении и смерти и не пытался доискаться до причины причин своей жизни.

Большой и долгий путь развития прошло религиозное мышление и оставило глубокий след в жизни людей.

В эту истину верил Арчил и поэтому приступил к изучению древнейшей религии Индии - Буддизма. Тот, кто читал исследования Арчила в этой области, несомненно имеет представление о том, что ценит автор умение искать истину в рамках религии. Религиозная философия Индии, полная глубокой мудрости и художественных образов поэзии, притягивала к себе Арчила. Он хорошо понимал, что разум, ищущий истину, очищает, облагораживает чувства, делая их более благородными и, в то же время четкими. Человек, жаждущий истины, обязательно натура поэтическая. Поэтому религиозная философия Индии полна жемчужин, найденных как бы в самых недрах природы. Человек, ищущий истину, видит, понимает всей душой и сердцем эту щедрость природы и вместе с тем ясно верит, что вся вселенная жизнь связана

с человеческой жизнью какой-то невидимой нитью. "Много таких тайн кроется в человеческом сердце, которые подобны жемчужинам, лежащим на дне океана," - говорит поэт. И действительно сердце, бьющееся над решением мировой задачи, увеличивается, как бы готовясь объять весь мир, и чувства, переполняющие это сердце, подобны бездонному и бескрайнему океану, на дне которого лежат чудесные жемчужины поэзии.

Арчил переживал всем сердцем, что у грузинского народа исследовательский ареал строго ограничен, что грузин отрезал от жизни огромную отрасль и оставил ее без внимания.

Чем больше приближаемся мы к пониманию личности Арчила, тем более отчетливо видим, как закалились его мысли и чувства жизненными наблюдениями. В нем всегда жило непоколебимое желание решить важнейшие проблемы человечества. Только человек с мировым кругозором понимает, что есть настоящая честность и уважение человека в этом мире.

Понимает, где источник этой честности и движения. Каждый мыслящий исследователь жизни несомненно во время своих исканий обращается к собственной природе, к своим чувствам и мыслям, к своей душе. Каждое открытие, каждая великая истина, им открытая, рождает в нем глубокое уважение к человеку.

В своем сердце, в своей душе он признает вечный закон нескончаемой победы человеческого разума. Он любит и глубоко уважает такую свою природу, научившую его искать истину, любит и уважает ее не как свое личное сокровище, а как большое и важное свойство человека вообще. Такой широко образованный человек видит во всех людях своих братьев, которые, также как и он, способны к духовным исканиям, обнаружению всякой истины, наряду с ним наделены даром всевышнего, а потому во всем равны ему. Если это человек обычный, ничем не интересующийся, ничего не ищущий, а живущий лишь обыденной жизнью, то личность мыслящая все равно уважает его, не вытягивая себя так, как понимает, что воспитанный в иных условиях, может и он подобно ему подняться на высшую ступень мысли и чувства, очиститься сердцем и душой так же, как он сам.

Теперь понятным становится, почему такие высокие люди как Арчил, уважают человека.

Это соображение полностью объясняет, почему избегал в течении всей своей жизни Арчил всяческих склок, перебранок, полемики пустой, унижающей человеческое достоинство. Своего идейного противника он уважал, и если и боролся с его взглядами, то никогда не касался его личности. "Он так пронзал черта в человеческом существе, чтобы не причинить вреда богу, находящемуся там же."

Уважение природы человека - источник любви к человеку. "Любовь__ведь это жить для другого". Я люблю - означает я живу и дышу радостью и невзгодами своего ближнего, мое сердце бьется в унисон с его сердцем, я слышу это биение, понимаю тайное и сокровенное его души.

Я приведу один пример из жизни Арчила, который ясно показывает, как умел он понять друга, человека, посочувствовать и принять близко к сердцу чужие невзгоды.

Эта история касается того времени, когда я впервые приступил к чтению публичных лекций, у меня было совсем немного опыта на этом тяжелом и ответственном поприще. Несведущий в этом деле не поймет, какое это особое ощущение - ощущение лектора, который видит перед собой заполненную аудиторию. Он чувствует, что каждое его слово оценивает строгий судья, который судит его непредвзято и правдиво. Он видит тысячи глаз, направленных на него, сердце его бьется, он весь в волнении. Он чувствует, что природа его раздвоена, с одной стороны он должен выразить свое сокровенное, глубоко пережитое и продуманное, для чего необходимо забыть окружающих и углубиться в себя. Необходимо направить все душевные силы на передачу тех мыслей и чувств, которые он выносил в своем сердце; но в это самое время большую часть этих душевных сил забирают люди, собравшиеся вокруг, они ждут, затаив дыхание, безмолвствуют, и это молчание понятно лишь сердцу лектора.

Тяжело преодолеть эти трудные минуты, собраться с духом, обрести душевное спокойствие, от которого зависит по возможности простая, четкая и ясная передача своих мыслей аудитории.

Между прочим, в период моей неопытности мне приходилось читать лекции в Батуми. На одной из моих лекций присутствовал Арчил, проживавший в Батуми по причине болезни. Арчил

сам выразил желание присутствовать на моей лекции, хотя чувствовал он себя очень плохо. Для меня, конечно же, было лестным это желание Арчила. Большое дело, когда в трудные минуты рядом с тобой верный друг.

Арчил был настолько слаб, что предпочел сидеть на стуле за кулисами, ему было трудно беседовать в зале со знакомыми.

По необходимости мне удалось прочитать лекцию в полсилы, поэтому и лекция получилась средней. Лектор всегда хорошо чувствует свои возможности, и то, насколько оправдал он ожидания слушателей.

Как только лекция завершилась, я подошел к Арчилу и мы вместе вышли на улицу. Я заметил его усталость, хотя лекция длилась не более часа. Когда я спросил о причине, он ответил: "Я понимал твое состояние, нервничал и покрывался испариной."

Тогда я четко и ясно почувствовал, что значит слово "сочувствие" и "любовь". У любимого и сочувствующего человека как бы исчезают личные желания. Он живет жизнью друга, волнуется, переживает и радуется вместе с ним.

Вдумчивый и чувствительный человек не может не осознать, что вопросы нравственности занимают в человеческой жизни главное место. Арчил верил в это, верил по собственному опыту и не раз говорил мне, что слабость грузинского общества выражается в слабости нравственности. Он был убежден, что вера, впитанная человеком глубоко, и есть чистый источник нравственности. Если человек верит во что-то и считает эту веру краеугольным камнем своего мировоззрения, несомненно он постарается согласовать жизнь и деятельность среди людей со своей верой. В этом случае вера становится тем компасом, той стрелой, которая несет духовную силу человека, дает ей энергию, направление и вместе с тем питает и увеличивает эту силу и энергию.

Не раз беседовал я с Арчилом о том, что слабость характера, силы воли, что так отличает грузинских общественных деятелей, является результатом слабости веры. Арчил хорошо знал, почему не прививается у нас дело общественное; он четко осознал, что причина тому, наше духовное состояние, такое состояние, когда мысль и великая значимость ее не проникли в нутро грузина.

Чувство, не закаленное мыслью, само по себе слепо, лишенное

светлого влияния мысли, оно часто порабощает грузинского человека, поэтому его характер, сила воли не закалены одной верой, не идут в одном направлении; поэтому жизнь грузинского общественного деятеля пестра и являет собой картину, лишенную единства. Такому деятелю тяжело на поприще мышления; как будто его душа только наполовину оживлена идеями новыми, современными, а другая половина зачерствела и заскорузла от слепых чувств и инстинктов. Тормозной рычаг хорош тогда, когда человек несется в бездну, но подумайте насколько необходим он, когда человеку необходимо проложить себе путь к высшим сферам. Вот этот душевный тормоз, как пережиток прошлого, незатронутый мыслью, эта слепая инстинктивная сила и тормозит, мешает деятельности грузинского человека и эти прискорбные духовные кандалы наши прекрасно видел ныне скончавшийся Арчил.

Сколько раз говорил мне Арчил, опечаленный тем, что знакомые твердили ему в один голос - оставь свои занятия, чтение, брось писать, поезжай куда-нибудь, поправь здоровье, наберись сил, отложи работу на время. "Если бы я принял этот совет и встал на такой путь, - сказал мне однажды Арчил, - всю свою жизнь мне бы пришлось посвятить здоровью потому, что я болен такой болезнью, которой необходимо постоянное лечение и отдых. Когда я объясняю советчикам, среди которых некоторые думают только о сытости своего желудка, что жить без книг, чернил и бумаг я не могу, многие не понимают моих слов. Что за польза для меня постоянно заботиться о здоровье своего тела, а душу, этот светоч человека оставить во тьме, недвижимой. Короткая, но духовная жизнь лучше, чем длительное телесное существование."

Видимо, поэтому советовали многие Арчилу заботиться только о телесном состоянии, что мысль у нас ценится во вторую очередь. Арчил это хорошо понимал, всегда переживал по этой причине и примером собственной жизни продемонстрировал нам победу духа над телом.

Чему учат нас, какой путь прокладывают в будущее для грузинского народа такие необыкновенные люди, как Арчил Джорджадзе? Они живут среди нас, работают у нас на глазах, а затем покидают нас навеки, скрываясь за той чертой таинственного, где стражем стоит сила смерти. Мы горько оплакиваем кончину

дорогих наших деятелей, но горе наше не лишено надежды и причины тому - все эти люди, покинувшие нас навеки, существуют среди нас своими нетленными чувствами, мыслью, всей нравственной силой своих душ. Смерть им не страшна. И когда подползет к их ногам черный конец, они могут произнести те же замечательные слова, что и слова, сказанные Арчилом одному своему другу: "Единение грузинского народа будет достигнуто тогда, когда грузин бесстрашно примет смерть."

Эта блестящая отвага, как результат глубоких раздумий окрыляет и наши сердца, не дает впасть в уныние и безнадежность, когда вооруженные силой нравственности мы провожаем тело дорогого нашего учителя в последний путь, живая душа умершего, его нравственная сила, победившая смерть - вселяет в нас надежду; и печаль наша в эти минуты заставляет нас вспомнить великого Гете: "Существует такая печаль, от которой человек создает поэмы". Творец этой поэмы нравственная сила души человеческой: она озаряет всю его жизнь и когда дорогой всему народу человек покидает нас навеки, мрачные силы в сердце нашем отступают. Смерть великого человека в то же время и дар, продолжение вечной жизни. Эти люди не умирают потому, что духовный свет их жизни, невидимые божественные лучи рассеянны среди нас. Лучи эти - предвестники светлого будущего, они подобны путеводным маякам в жизни человеческой. Свет этот - бессмертный огонь, утешающий и вдохновляющий нас к высоким идеалам.

"Сахалхо газети",
1913 г., З.У, №885 4,У, №886.

ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ ТРАКТАТА 1783 ГОДА И МАНИФЕСТА 1801 ГОДА

Оформляя Договор и Трактат 1783 года между Россией и Картлийско-Кахетинским царством, царь Ираклий II и грузинские патриоты, поддержавшие этот договор, старались получить от России гарантию, обеспечивающую безопасность страны от внешних врагов. О том, как оправдались их надежды, пойдёт речь ниже.

Прошло почти два столетия после опубликования Манифеста царя России Александра I-го, по которому Картлийско-Кахетинское царство (позднее и Имеретинское царство) окончательно присоединилось к Российской империи. С этого периода начинается совершенно новая эпоха в жизни не только Картлийско-Кахетинского царства, но и всего Закавказья. К сожалению, в свое время не была написана беспристрастная история этого периода. Впоследствии были написаны монографии А. Цагарели, М. Джанашвили, М. Хелтуплишвили, З. Авалишвили и И. Джавахишвили, серьезные исследования опубликовали И. Цинцадзе, Т. Тивадзе, З. Папаскири, Д. Качарава, З. Цкитишвили, Н. Асанишвили, Л. Тухашвили, Х. Ахвледиани, М. Самсонидзе, Л. Алексидзе и другие. Мы не собираемся детально разбирать эту проблему, наша цель – предоставить читателю некоторые материалы, проливающие свет на то, как был подготовлен и опубликован Манифест от 12 сентября 1801 года, и частично коснемся юридической стороны Трактата 1783 года. Трактат преамбулы состоял из 13 статей и 4 тайных сепаратных артикулов с приобщением текста клятвы, которую должен был принять царь Ираклий. Он вошел в силу в январе 1784 года после обмена ратификационными грамотами. В 1795 году Ага-Махмад-Хан разорил и уничтожил Картли-Кахети. В это время Грузия находилась под покровительством России, но она не оказала никакой помощи. Это было серьезным

нарушением договора, ибо Россия обязана была защитить Грузию от внешних врагов; ведь это было причиной и целью договора. Согласно Трактату, враг Грузии объявлялся и врагом России. В первом пункте шестой статьи артикула было записано: "Согласно тесному союзу царства с империей, с полного согласия империи, враги царства считаются врагами империи".[1]

11 января 1798 года умер царь Ираклий II. Несмотря на его политическую прозорливость и талант, государственные дела остались неналаженными. Первоначально союз с Россией умножил внешних врагов Грузии, внутренние враги Ираклия ловко использовали создавшиеся трудности, часть бунтующих князей переметнулась к ахалцихскому паше, другие стали проводниками разбойничьих отрядов и вместе с ними опустошали Картли. Иные распоясались внутри страны, не участвовали в очередных походах, не признавали изданных царем крестьянских законов, притесняли купцов и ремесленников.

Не лучше было положение и при царском дворе. Наследник трона Георгий был сыном другой матери (в 1745 году царь Ираклий женился на Анне Зааловне Абашидзе, с которой имел двоих детей – Георгия и Тамар), остальные сыновья были от царицы Дареджан, поэтому между ними был разлад, каждый имел свою группировку и претендовал на царство. Царица Дареджан и ее сыновья вынудили Ираклия в 1791-92 издать два закона: по первому закону был изменен порядок наследования трона. Если раньше царский трон переходил от отца к сыну, по новому закону трон занимал самый старший в роде. Царь Ираклий скоро понял абсурдность закона и сразу же упразднил его, но остался второй закон: царь каждому из пяти царевичей выделил по 1003 крестьянских семей, а наследнику Георгию – 4000. В своих владениях каждый из них считал себя царем. Царское имущество попало в руки феодалов, и ослабленная страна еще более раздробилась.[2] Энергичный и дальновидный наследник еще смог бы наладить дела, но бессильный, больной, лишенный всякого политического видения и дара Георгий XII не мог управлять государством и быть предводителем народа.

[1] "Из истории внешней политики грузинского царства", Тбилиси, 1970г, ст.199

[2] "История Грузии с древних времен до начала XIX века", под ред. С.Джанашия, Тбилиси, 1948 г. ст. 410.

Заняв престол, он сразу же известил об этом Российского императора Павла I. Император письменно поздравил его и напомнил, что, согласно третьей статье Трактата 1783 года, следует представить формальное ходатайство на утверждение. Как будто до этого царская Россия не нарушала ни одного пункта договора. Согласно международному праву, "когда какая_нибудь нация вступает под протекторат или покровительство другой, более сильной нации и последняя по-настоящему не окажет покровительства в нужном случае становится явным, что она оставляет без внимания взятые на себя обязательства, и поэтому теряет все права, присвоенные договором, а вторая сторона освобождается от всех принятых на себя обязательств, возвращает себе все права и восстанавливает свою независимость и свободу".[1]

Разумеется, царский двор Грузии не ставил этого вопроса, и не помышлял воспользоваться этой нормой международного права, напротив, старался не разгневать Россию, чтобы не прервалась связь.

В ноябре 1798 г. царь Георгий послал в Петербург князя Авалишвили для утверждения ходатайства, затребованного Павлом I. Высшей грамотой от 18 апреля 1798 г. царь Георгий был утверждён царем, сын его, Давид - наследником, а в ноябре царь Георгий принял присягу на верность императору России. К этому же времени прибыл в Тбилиси представитель русского правительства.

К концу 1799 г. Картлийско-Кахетинское царство пока еще живет по старому статусу. Оно, согласно договору 1783 г., только находится под покровительством России, не является полностью независимым государством, т.к. частично ограничен его суверенитет, но пока еще считается отдельным царством, не упразднено его международное лицо, оно имеет определенную территорию, собственного царя, национальные правовые институты.

Немощный и больной царь Георгий XII-й посылает в Петербург Г. Авалишвили, Э. Палавандишвили и Г. Чавчавадзе для переговоров с целью укрепления союза с Россией. Вышеназван-

[1] Правовую сторону взаимоотношений России и Грузии рассматривает Г. Шарадзе в своих публикациях, газ "Комунисти", 2, 10, 12 сентября 1989 года.

ные лица составили ноту, "пункты прошений"[1] (как должно было состояться это соединение), по которой Картлийско-Кахетинское царство входило в состав России (1 статья), но при этом царский трон сохранялся за Георгием XII-м и его наследниками (2-я статья). Следовательно, согласно этой ноте, за царем Грузии оставалась только исполнительная власть, а законодательная власть полностью переходила к Российскому императору. Г. Чавчавадзе представил ноту императору Павлу 17 ноября 1800 г. Император одобрил ее, о чем письменно известил царя Георгия. Но, поскольку нота была составлена в Петербурге, император пожелал, чтобы ее сначала приняли в Грузии, а затем представили в Петербурге. С этой целью в Грузию прислали Г. Авалишвили и Э. Палавандишвили, которые должны были вернуться в Петербург как посланники царя и народа.

15 ноября (1800 г.), т.е. двумя днями раньше до представления ноты представителями Грузия, император Павел писал генералу Кнорингу, находящемуся на кавказской границе: "Картлийско-Кахетинское царство заявило о своем желании подчиниться, поэтому спешно сообщи, какое количество войска можешь послать в Грузию, и затем сразу же после кончины царя (что ожидалось со дня на день - Г. Л.) пошли туда от моего имени заявление, чтобы до получения моего разрешения не назначали наследника. Вместе с этим граф Простопчин писал тому же Кнорингу: "Когда посланники вернутся в Петербург (что, по его мнению, должно было произойти в апреле 1801 г. - Г. Л.) генерал уже сможет войсками занять Картлийско-Кахетинское царство".[2] 18 декабря был подписан Манифест о присоединении Грузии к России, который был послан Кнорингу, чтобы тот обнародовал его в день кончины царя Георгия XII-го. Но царь умер раньше: он скончался 28 декабря 1800 г., а Кноринг еще не получал Манифеста. В это время в Тбилиси находился генерал Лазарев, который предпринимал нужные меры, например, он арестовал князя Леонидзе, который, по его мнению, вызывал волнение народа. Вскоре и посланники вернулись из Петербурга. По их мнению, Картлийско-

[1] Л. Алексидзе. Международно-правовые отношения Грузии и России в 16-18 вв., Тб. 1983 г.

[2] Г. Газета "Квали", 1901 г., № 38

Кахетинское царство окончательно еще не было присоединено к России. Законным наследником престола они считали царевича Давида, согласно грамоте императора Павла. 15 января царевич Давид издал воззвание к жителям Картли-Кахети, в котором он извещал: "Высшим указом я как наследник принимаю управление престолом Грузии, о чем извещаю свой народ"[1]. Но через три дня, т.е. 18 января в Петербурге уже был опубликован Манифест о присоединении Грузии, через месяц, т.е. 16-17 февраля, по приказу генерала Лазарева, он был зачитан в церквах Тбилиси. Таким образом, 18 января 1801 г. Картлийско-Кахетинское царство было объявлено частью России. В связи с этим интересно мнение известного специалиста международного права, профессора юридического факультета Женевского университета Поля Моро. Оно касается просьбы Георгия XII. Он пишет: "Допустим, что это так и было... Это было не что иное, как предложение, сделанное России, а после смерти его автора царя Георгия переговоры должны были быть продолжены с его наследником Давидом, чтобы договор принял соответствующее правовое лицо, которое в дальнейшем могло занять место "навечно" заключенного договора между Екатериной и Ираклией, который бы не подвергался никаким изменениям без согласия обеих сторон."[2] Но прошло еще несколько месяцев, пока это решение пришло в исполнение, Это объясняется тем, что вскоре после опубликования Манифеста император Павел был убит 11 марта 1801 г. Поэтому окончательное решение вопроса присоединения Грузии к России перешло к его наследнику - императору Александру 1.

По поводу Манифеста Пол Моро пишет: Это был односторонний, насильственный акт."[3]

Когда император Александр 1 занял престол, Грузия формально была присоединена к России, т. е. желание было объявлено в Манифесте. Но для его осуществления нужно было еще провести необходимые меры. Молодой император усмотрел неспра-

[1] Там же.

[2] И. Табагуа, Трактат между Картлийско-Кахетинском царством и Россией, подписанный в 1783 году, сборник "Отношения Грузни со странами Европы и Америки, тб., 1999г, т.IV-V Ст. 217.

[3] Там же, ст. 217

ведливость в присоединении Грузии к России в отношении страны и наследников трона. "Александр I почувствовал всю незаконность присоединения Грузии и потому решил выяснить насколько верно, что вся Грузия по своей воле пожелала безраздельно присоединиться к России, что она не в силах обороняться от внешних и внутренних врагов"[1] _ писал Ив. Джавахишвили. Хотя Л. Алексидзе сомневается в искренности Александра I: "Александр первое время принял позу либерала и верности международному праву"[2] Император передал это дело особому совещанию, которое разбирало этот вопрос на заседании 11 апреля. По мнению совещания, присоединение Грузии было обусловлено двумя обстоятельствами: первое _ доклад графа Мусина-Пушкина о природном богатстве Грузии, второе _ царь Георгий желал присоединения Грузии к России, т.к. она не могла отстаивать свою независимость, и ей грозило физическое истребление. (Граф Мусин-Пушкин сам путешествовал по Грузии, видел ее чарующую природу, по возможности изучил природные богатства страны, что поразило его). Совещание не удовлетворило Александра I и он 15 апреля снова созвал его. Хотя граф Мусин-Пушкин оставался при своем мнении, он предложил императору направить в Грузию генерала Кноринга с целью выяснить, может ли Грузия существовать как независимое государство, желает ли грузинский народ подданства России или это только желание царского двора. Император согласился на это предложение. Кноринг приехал в Тбилиси 22 мая 1801 г., а 28 июля уже представил императору свой доклад (конечно же, он не изучал ни желания народа, ни возможности Грузии на независимое существование), в котором советовал и обосновывал полное присоединение Грузии, что в высшей степени подтвердилось впоследствии. Интересно, что при императорском дворе были и противники присоединения Грузии к России, напр. граф А. Воронцов и граф В. Кочубей, которые представили императору свой доклад по этому вопросу. По их мнению, присоединение Грузии к России было бы совершенно бесполезно и даже вредно для обеих стран.

[1] И. Джавахишвили, Отношения между Грузией и Россией в 18 в, Тб. 1919 г. стр. 61.

[2] Л. Алексидзе, Международно-правовые отношения Грузии и России в 16-18 вв., Тб. 1983 г., стр. 236.

8 августа на заключительном заседании особого совещания большинство подтвердило целесообразность присоединения Грузии, и император наложил на это решение высшую санкцию. 12 сентября, как было указано, в Москве был издан Манифест, по которому Грузия окончательно присоединилась к России. Через семь месяцев, т.е. 12 апреля 1802 г. этот Манифест был опубликован в Тбилиси. В тот же день в кафедральном соборе Сиони царевичами, духовенством и затем всем народом была принята присяга на верность новому строю.

Этим был упразднен многовековый царский престол Багратионов, расстроились система национального управления, грузинские правовые институты; взамен Грузию наводнили чиновники русского царя, грузинская церковь потеряла автокефалию, место католикоса-патриарха занял русский экзарх.

8 мая 1802 г. в Тбилиси было создано Грузинское верховное правительство, которое состояло из четырех экспедиций.

Первым главнокомандующим Грузии был назначен генерал Кноринг, в руках которого находилась высшая военная и гражданская власть. Гражданским ведомством управлял Коваленский, который во времена царя Георгия XII-го считался представителем императора Павла в Картли и Кахети. Оба эти лица скоро были уволены с должностей по распоряжению русского правительства.

В результате, Договор Восточной Грузии с Россией 1783 г., а затем ее присоединение в 1801 г. решили судьбу всей Грузии. В 1810 г. присоединилась и Имерети как часть Грузии. Абхазия также не избежала этого процесса.

Хотя 17 февраля 1810 г. и правитель Абхазии С. Шарвашидзе вступил под покровительство России, последняя долгое время, до второй половины XIX в. не смогла твердо закрепиться здесь. Россия только 1 мая 1864 г. окончательно присоединила Абхазию, а правитель Абхазии и все его наследники были навсегда лишены права управлять.

Абхазы не смирились с упразднением княжества, и в 1866 г. началось восстание, которое сразу же было подавлено русскими войсками, но в 1877 г. в Абхазии вновь вспыхнуло восстание.

Самое сильное и стойкое сопротивление господству России оказывала Цибелда. Начиная с 30-х годов XIX в. русское прави-

тельство неоднократно посылало туда карательные отряды, и, наконец, местное население было изгнано оттуда[1].

Из-за восстания 1840 г. были изгнаны и жители высокогорных мест этого уголка. А после восстания Абхазии, в 1867 г., были изгнаны в Турцию последние остатки населения Цибелды.[2] В 1850 г. здесь насчитывалось 14000 семей, а в 1867 г. - только 27 семей, по милости русских. (Иваненко, Гражд. упр. 430). С этого времени Кодорское и прилегающее ущелья полностью обезлюдели. После этого царская Россия проводила политику, направленную против коренных жителей черноморского побережья, особенно грузин: последним запрещалось селиться в этих местах или приобретать недвижимость, а русским, особенно чиновникам и военным, за бесценок давали места в этом райском уголке. Только по милости политики царизма возникли рядом с грузинами в Абхазии и люди иной национальности.

Несмотря на проводимую политику, по переписи 1916 г. в Сухумском и Сочинском округах из 141000 жителей 71000 составляли грузины, 43000 _ абхазы, 6000 _ армяне и 21000 люди разных национальностей.[3]

Несколько слов об юридическом аспекте Георгиевского Трактата 1783 г.

Вокруг Договора (Трактата) 1783 г. между Россией и Грузией, с точки зрения норм международного права, мнения расходятся, имеется в виду терминология, которой квалифицируется содержательная суть договора.

Профессор международного права брюссельского университета Э. Насс Трактат 1783 г. между Россией и Грузией назвал договором дружбы и союза. Приблизительно ту же мысль развивают Н. Бердзенишвили, И. Цинцадзе, М. Думбадзе, Г. Пайчадзе и др.

По мнению профессора Берлинского университета фон Листа, этот Договор "устанавливал протекторат и суверенность России над Грузией, которая становилась совершенно независимым, но

[1] В.Т. Маевский, Кутаисская губерния, Военно-статистическое описание, Тб. 1896 г. добавл. № 1, стр. 54.

[2] Там же, стр. 56-57.

[3] Нач. см. И. Джавахишвили, Пастбища Грузии, Тб., 1919 г., ст. 8-9.

все-таки ее вассальным государством". Историк и юрист З. Авалишвили считает, что политическая зависимость, возникшая между Россией и Грузией по Договору 1783 г., не является ни вассальной зависимостью, ни протекторатом и покровительством. Одновременно это протекторат, и покровительство, и вассальная зависимость.[1]

М. Хелтуплишвили считает, что по договору 1783 г. России было присвоено право чистого протектората и только покровительства[2], А. Цагарели называл Трактат "Договором о покровительстве"[3].

По мнению И. Джавахишвили, это союзнический договор, где не говорится даже о подданстве, и заключенный "следовательно, Договор 1783 года сами договаривающиеся стороны считали Трактатом "покровительственного союза", и мы не имеем никакого права не считаться с их явно выраженной волей"[4].

В дореволюционной юридической литературе сформировалось мнение, что Договор 1783 г. является актом протектората, по которому Грузия превратилась в "несуверенное" и "подчиненное" государство.

В иностранной литературе созданный Договором 1783 г. статус толкуется по-разному: акт устанавливающий режим протектората, "верховность России и суверенитет" и вассальную зависимость, "Договор о дружбе и союзе" и т.д.

Иначе освещается этот вопрос в русской советской историографии. О. Маркова Договор 1783 г. считает Трактатом о протекторате, в силу которого грузинский царь стал вассалом русского царя.

Интересные выводы сделал проф. Л. Алексидзе, который, в результате анализа концепций вышеуказанных авторов и других исследователей, заключает, что Договором 1783 г. Картлийско-Кахетинское царство подчинилось Российской империи с сохра-

---

[1] З. Авалов, Присоединение Грузии к России, Петербург, 1903 г., стр. 143.

[2] М. Хелтуплишвили, Вступление Грузии в состав Российской империи, 1901 г., стр. 82.

[3] А. Цагарели, Грамоты, т. II, вып. стр. 30.

[4] И. Джавахишвили, Отношения между Россией и Грузией в 18 в, Тб., 1919 г., стр. 32.

нением внутренней автономии и частичным ограничением внешней политической дееспособности, т.е. международной правовой субъектоспособности.

Это был "Договор покровительства-подчинения"[1].

В итоге, в таком виде сформировалась терминологическая группа:

1. "Дружественный договор о союзе и покровительстве"
2. "Протекторат"
3. "Протекторат-сюзеренитет"
4. "Протекторат и вассалитет"
5. "Протекторат в форме вассалитета"
6. "Покровительство-подчинение по Договору"

Присоединение Грузии к России, через 200 лет, вновь стало предметом острых совершенно противоположных споров ученых и политиков. Встречаются совершенно крайние заключения. В 1919 г. проф. А. Цагарели писал: "Грузия должна получить возмещение за 100-летнее пленение, когда это тысячелетнее государство потеряло не только государственность и независимость, но и географическое название".

В наше время всякое упоминание независимости Грузии в головах оппонентов кончается указанием на то, как умоляли грузинские цари русских императоров о покровительстве и спасении, но ничего не говорят о том, как спешно уничтожал царизм все остатки грузинской государственности и какое значение имело это присоединение для усиления военной мощи России во всей Передней Азии.

Разногласия по вопросу о справедливости Договора 1783 г. о присоединении Грузии к России особенно обострились в последнее время. Решение о присоединении Грузии к России считают ошибкой наших предков. Было весьма трудно дать конкретный и исчерпывающий ответ на вопрос: было ошибкой или нет присоединение Грузии к России из-за создавшейся в тот период и затем внутренней и внешней политической обстановки. Поэтому часть грузинских историков назвала этот факт "малым злом",

---

[1] Л. Алексидзе, Международно-правовые отношения Грузии и России в 16-18 вв., Тб., 1983 г., стр. 197.

т.к. Грузия превратилась в колонию царской России. Конечно же, это было зло, с которым неустанно боролся грузинский народ. Но в тех исторических условиях это все же было малым злом; из трех соперничающих государств (Россия, Иран, Турция) только Россия, близкая Грузии религией и культурой, была единственной прогрессивной силой, способной объединить страну и обеспечить необходимые условия для развития ее производительных сил"[1].

Профессор С. Джорбенадзе пишет по этому поводу: "По нашему убеждению, теория "наименьшего зла" наиболее верно отражает историческую действительность и реальные итоги присоединения Грузии к России".

Специалист международного права професор Л. Алексидзе считает, что: "Георгиевский Трактат был одним из прогрессивных и необычных актов международного права того времени, т.к. предоставлял протеже достаточно привилегий. Добровольное ограничение внешнеполитической дееспособности не означало "зла", т.к. ставило целью осуществление поставленных прогрессивными силами Картли и Кахети задач, среди которых одной из главных был возврат захваченных мусульманскими агрессорами земель. В случае его беспристрастного исполнения Картлийско-Кахетинское царство выигрывало больше, чем Россия, т.к. это означало возврат исторических территорий и избавление всей нации от опасности физического истребления. "Подчинение" для достижения таких целей было вполне оправдано и не могло считаться "наименьшим злом"[2].

В итоге (который с правовой точки зрения, с учетом той обстановки, был приемлемым актом) обязательствам не суждено было исполниться и, как указывали выше, сначала же были односторонне нарушены, т.к. в Трактате, а затем в Манифесте не была предусмотрена воля грузинского и русского народов, с которыми вообще не считались, потому и оставались они обманутыми и скомпрометированными, а действие царского двора было полным

[1] История Грузии с древнейших времен до начала 19 в., под редакцией С. Джанашия, 1948 г., стр. 418.

[2] Л. Алексидзе, Международно-правовые отношения Грузии и России в 16-18 вв., Тб., 1983 г., стр. 195.

игнорированием международного права и морали, что в отношении Грузии являлось явным насилием в соответствии с интересами феодального империализма России.

Реакционная политика царизма сначала же вызвала сопротивление грузинского народа. "Если вначале недовольство царизмом выражала только определенная часть высших слоев феодального общества, та часть, которая потеряла престол и наследство, то затем круг расширился, причиной недовольства послужили взяточничество чиновников и другие криминальные нарушения в управлении страной".[1] Не случайными были восстания 1802 г. в Кахети, 1804 г.__в горных районах Картли, 1812 г. _ в Картли, 1819-1820 гг. _ в Имерети и Гурии.

Кроме этого, действовали и внешнее факторы, сыгравшие большую роль в подготовке заговора 1832 г. Это были происходящие в Европе и России исторические явления. В частности: Французская революция 1789 г., восстание 1831 г. в Польше. Доказанный факт, что восстание декабристов впоследствии возымело влияние на значительную часть прогрессивно мыслящего грузинского общества. "Не случайным было то обстоятельство, что стихотворение декабриста Рылеева на грузинский язык перевел Г. Орбелиани. Не было случайностью, что письмо Рылеева к жене и его же стихотворение оказалось у С. Додашвили", _ писал Г. Гозалишвили в своих исследованиях. "Заговор 1832 г."[2]. Историк М. Бердзнишвили участников заговора 1832 г. делит на две части: "Представители феодального монархистского национализма и вторые, которые выражали духовные настроения и мысли молодежи, бывавшей в России или получившей русское образование; которым будущее политическое устройство родины виделось не феодальной монархией, а конституционной, т.е. ограниченной в правах монархией или же конституционным. Их для краткости можно назвать термином "тергдалеули" (испившие воды Терека), который позднее утвердился у нас.[3]"

---

[1] И. Сургуладзе. Из истории политических учений, 1986 г., стр. 325.

[2] Материалы о заговоре 1832 г. опубликовали проф. Г. Гозалишвили и историк М. Бердзнишвили.

[3] М. Бердзнишвили, Материалы к истории груз. общества I половины 19 в. II, 1883 г., стр. 7.

О заговоре 1832 г. судят по-разному. Прежде всего он был вызван потерей независимости страны, недовольство охватило все слои населения (крестьянство, дворянство, интеллигенцию - Г.Л.). Каждое сословие имело свою причину недовольства, но были и всеобщие причины. Всем стало ясно, что новый режим не оправдал надежд, и все остались обманутыми и отчаянными. Вот, на этой почве родился "заговор".[1]

В грузинской историографии заговор 1832 г. характеризуется как дворянский, но, как видим, он не выражал интересов только одного какого-нибудь класса, в нем участвовали представители всех слоев населения.

"Основными участниками заговора были князья, но участие принимали и дворяне, и выходцы из низов: крестьянин С. Додашвили, Автандилашвили, С. Размадзе, священник Тарас, дворянин Ф. Кикнадзе"[2] и др.

Текст Трактата 1783 г. впервые был издан в типографии Петербургского Сената на русском языке без сепаратных артикулов и других дополнений.

В 1784 г. по заданию Коллегии иностранных дел в Петербурге в типографии Академии наук (тираж 900 экз.) был напечатан Трактат в той же форме на русском и грузинском языках. Потом был издан в 1830 г. на русском языке в полном сборнике законов Российской империи, но без сепаратных артикулов и дополнений. Что касается 13 статей Трактата сепаратных артикулов и дополнений, их на грузинском языке издал А. Цагарели.

В 1960 г. И. Цинцадзе издал текст Трактата по ратификационной грамоте царя Ираклия II без дополнения о благословении и помазании царей Картли и Кахети.

В 1965 г. И. Долидзе опубликовал русские и грузинские варианты Трактата по ратификационному тексту царя Ираклия, но опять без добавочной статьи о благословлении грузинских царей. В самой совершенной форме русские и грузинские тексты Трактата подготовили и издали Р. Миминошвили и Г. Пайчадзе

---

[1] А. Джорджадзе, Письма Д. Кипиани, 1989 г., стр. 404.

[2] Г. Гозалишвили, "Заговор 1832г.", стр. 254

на основе текста 1783 г. (АВПР)Ф "Трактаты" 1783 Д 175 с обозначениями: литеры А, R_тексты, ратифицированные царем Ираклием, литер Р _ петербургское издание 1784 г., В _ издание А. Цагарели, литер С _ издание И. Цинцадзе, литер Д _ редакция И. Долидзе.

Мы использовали эти тексты, добавили поправки царя Ираклия, а что касается текста Манифеста, он публикуется впервые и, по нашему мнению, издание этих вместе собранных исторических документов принесет пользу всем, особенно тем, кто заинтересован этой проблемой.

[ПОЛНОМОЧИЯ, ДАННЫЕ ИРАКЛИЕМ II КНЯЗЮ И. К. БАГРАТИОНУ И КНЯЗЮ Г. Р. ЧАВЧАВАДЗЕ]

Неоднократно к .престолу Самодержавному Всероссийскому предки наши, Цари Карталинские и Кахетынские, а по примеру их к престолу ныне благополучно царствующей Ея Императорскаго Величества Екатерины II, Императрицы и Самодержицы Всероссийской, Московской, Киевской, Владимирской, Новгородской, Царицы Казанской, Царицы Астраханской, Царицы Сибирской, Государыни Псковской и великой княгини Смоленской, княгини Естляндской, Лифляндской, Карельской, Тверской, Югорской, Пермской, Вятской, Болгарской и иных, Государыни и великой княгини Новагорода Низовския земли, Черниговской, Рязанской, Ростовской, Ярославской, Белоозерской, Ударской, Обдорской, Кондийской и всея северныя страны повелительницы и государыни Иверския земли, Карталинских и Грузинских царей и Кабардинския земли, Черкаских и Горских князей и иных наследнай Государыни и обладательницы приносили нижайшее прошение и Мы, Ираклий II, Царь Карталинский и Царь Кахетынский, наследный князь Самцхесаатабадский, князь Казахский. князь Борчалский, князь Шамышадылский, князь Какский, князь Шакский и князь Ширванский, владетель и повелитель Ганджихский и Ерыванский о принятии Нас и преемников Наших под покровительство Ея Императорскаго Величества и о признании от стороны Нашей верховной власти Ея и преемников Российскаго Императорскаго престола над Карталинскими и Кахетынскими обладателями и, получа, наконец, от Ея Императорскаго Величества Всемилостивейшее Соизволение к заключению о том ясных и обоюдно сходственных постановлений, избрали и уполномочили Нам верноль-безных и верноподданных князя Ивана Константиновича Багратиона, войск Наших от левой руки генерала и главнаго советника в делах провинции Ериванской и князь Гарсевана Ревазовича

Чавчавадзева, Нашего Генерала-Адьютанта и надзирателя провинции Казахской, которым даем полную доверенность и власть с назначенным от стороны Ея. Императорскаго Величества полномочным постановить, заключить и подписать Трактат о покровительстве над Нами Ея Императорскаго Величества и высоких Ея преемников и о признании от стороны Моей верховной власти Всероссийских самодержцов над Карталинскими и Кахетынскими Царями, обещая Нашим Царским словом за благо принять и верно исполнять все то, что от князя Ивана Багратиона и от князя Гарсевана Чавчавадзева по силу настоящей полной мочи обещано, постановлено и подписано будет; також и дать на то ратификацию нашу в уреченное время, в уверение чего Мы сию полную мочь собственноручно подписали и повелели утвердить Царскою Нашею печатию. Дано в царствующем нашем граде Тифлисе июня 28-го дня лета от рожества Христова 1783-го, Царствия же Нашего тритцать девятаго года.

На подлинном подписано: ИРАКЛИЙ
место печати
князь Давыд Орбельянов
князь Кайхосро Чолокаев

ДОГОВОР

заключенный между Ея Императорским Величеством и Царем Карталинским и Кахетинским, Ираклием Теймуразовичем, о признании им верховной власти и покровительства Ея Императорскаго величества Всероссийской, разменный с полномочными Его в Георгиевской крепости 24-го июля 1783 [года] на грузинском языке с переводом российским, с двумя секретными и 4 сепаратными артикулами[1]

Во имя Бога всемогущаго, единаго, в Троице Святей славимаго.

От давняго времяни Всероссийская Империя по единоверию с

[1] Отдельно прилагается бумага в половину листа, на которой написано следующее заглавие:

"1783. Договор о принятии Грузии под покровительство России". Здесь же дан следующий французский перевод: "Traite sur le protectorat, accorde par la Russie a la Georgie".

Грузинскими народами служила защитою, помощию и убежищем тем народам и Светлейшим Владетелям их против угнетений, коим они от соседей своих подвержены были. Покровительство Всероссийскими Самодержцами Царям Грузинским, роду и подданным их даруемое, произвело ту зависимость последних от первых, которая наипаче оказывается из самаго Российско-Императорскаго Титула. Ея Императорское Величество, ныне благополучно царствующая, достаточным образом изъявила Монаршее Свое к сим народам благоволение и великодушный о благе их промысл сильными своими стараниями, приложенными с избавлении их от ига рабства и от поносной дани отроками и отроковицами, которую некоторые из сих народов давать обязаны были, и продолжением Своего Монаршаго призрения ко Владетелям оных. В сем самом расположении снизходя на прошения ко Престолу Ея, принесенныя от Светлейшаго Царя Карталинскаго и Кахетинскаго Ираклия Теймуразовича, о принятии Его со всеми Его наследниками и преемниками и со всеми Его Царствами и областями в Монаршее покровительство Ея Величества и Ея Высоких наследников и преемников, с признанием верховной власти Всероссийских Императоров над Царями Карталинскими и Кахетинскими, Всемилостивейше восхотела постановить и заключить с помянутым Светлейшим Царем дружественный договор, .посредством коего с одной стороны Его Светлость именем Своим и Своих преемников, признавая верховную власть и покровительство Ея Императорскаго Величества и Высоких Ея преемников над Владетелями и народами Царств Карталиннскаго и Кахетинскаго и прочих областей, к ним принадлежащих, ознаменил бы торжественным и точным образом обязательства Свои в разсуждении Всероссийской Империи; а с другой—Ея Императорское Величество такожде могла бы ознаменить торжественно, каковыя преимущества и выгоды от щедрой и сильной Ея десницы даруются помянутым народам и Светлейшим их Владетелям.

К заключению таковаго договора Ея Императорское Величество уполномочить изволила Светлейшаго Князя Римския Империи Григорья Александровича Потемкина, войск Своих Генерала-Аншефа, повелевающаго легкою конницею регулярною и нерегулярною и многими другими военными силами, Сенатора, Государ-

ственной Военной Коллегии Вице-Президента, Астраханскаго, Саратовскаго, Азовскаго и Новороссийскаго Государева Наместника, Своего Генерала-Адьютанта и Действительнаго Каммергера, Кавалергардскаго корпуса Порутчика, Лейб-гвардии Преображенскаго полку Подполковника, главнаго Начальника мастеровой Оружейной палаты, Кавалера орденов Святых Апостола Андрея, Александра Невскаго, военнаго Святаго Великомученика Георгия и Святаго равноапостольнаго Князя Владимира больших крестов; Королевских Пруского Чернаго и Польских Белаго Орлов, и Святаго Станислава, Шведскаго Серафимов, Датскаго Слона и Голстинскаго Святыя Анны, со властию, за отсутствием своим избрать и снабдить полною мочью от себя, кого он за благо разсудит, который потому избрал и уполномочил Превосходительнаго господина от армии Ея Императорскаго Величества Генерал-Порутчика, войсками в Астраханской губернии Командующаго, Ея Императорскаго Величества Действительнаго Каммергера и орденов Российских Святых Александра Невскаго, военнаго Великомученика и Победоносца Георгия и Голстинскаго Святыя Анны Кавалера Павла Потемкина; а Его Светлость Карталинский и Кахетинский Царь Ираклий Теймуразович избрал и уполномочил с Своей стороны их Сиятельств Своего Генерала от левой руки, Князя Ивана Константиновича Багратиона и Его Светлости Генерала-Адьютанта Князя Гарсевана Чавчавадзева. Помянутые полномочные, приступив с помощию Божиею к делу и разменяв взаимныя полномочия, по силе их постановили, заключили и подписали следующие артикулы.

АРТИКУЛ ПЕРВЫЙ

Его Светлость Царь Карталинский и Кахетинский именем Своим, наследников и преемников Своих торжественно навсегда отрицается от всякаго васальства, или под каким бы то титулом не было от всякой зависимости от Персии или инной державы; и сим объявляет пред лицем всего света, что Он не признает над Собою и преемниками иннаго Самодержавия, кроме верховной власти и покровительства Ея Императорскаго Величества и Ея высоких наследников и преемников престола Всероссийскаго Императорскаго, обещая тому престолу верность и готовность по-

собствовать пользе Государства во всяком случае, где от него то требовано будет.

АРТИКУЛ ВТОРЫЙ

Ея Императорское Величество, приемля со стороны Его Светлости толь чистосердечное обещание, равномерно обещает и обнадеживает Императорским Своим словом за Себя и преемников Своих, что милость и покровительство их от Светлейших Царей Карталинских и Кахетинских никогда отъемлемы не будут. В доказательство чего Ея Величество дает Императорское Свое ручательство на сохранение целости настоящих владений Его Светлости Царя Ираклия Теймуразовича, предполагая распространить таковое ручательство и на такия владения, кои в течении времяни по обстоятельствам приобретены и прочным образом за ним утверждены будут.

АРТИКУЛ ТРЕТИЙ

В изъявление того чистосердечия, с каковым Его Светлость Царь Карталинский и Кахетинский признает верховную власть и покровительство Всероссийских Императоров, постановлено, что помянутые Цари, вступая наследственно на Царство их, имеют тотчас извещать о том Российскому Императорскому Двору, испрашивая чрез посланников своих Императорскаго на Царстве подтверждения с инвеституроюо, состоящею в грамоте, знамени с гербом Всероссийской Империи, имеющим внутри себя герб помянутых Царств, в сабле, в повелительном жезле и в мантии или епанче горностаевой. Сии знаки или посланникам вручены будут, или же чрез пограничное начальство доставлены будут к Царю, который при получении их в .присутствии Российскаго Министра долженствует торжественно учинить присягу на верность и усердие к Российской Империи и на признание верховной власти и покровительства Всероссийских Императоров по форме, прилагаемой при сем Трактате. Обряд сей и ныне исполнен да будет со стороны Светлейшаго Царя Ираклия Теймуразовича.

АРТИКУЛ ЧЕТВЕРТЫЙ

Для доказательства, что намерения Его Светлости в разсуждении толь теснаго Его соединения со Всероссийскою Империею и признания верховной власти и .покровительства Всепресветлейших тоя Империи обладателей суть непорочны, обещает Его Светлость, без предварительнаго соглашения с главным пограничным Начальником и Министром Ея Императорскаго Величества, при нем аккредит емым, не иметь сношения с окрестными Владетелями. А когда от них приедут посланцы или присланы будут письма, оныя принимая, советовать с главным пограничным Начальником и с Министром Ея Императорскаго Величества о возвращении таковых посланцев и о надлежащей их Владетелям отповеди.

АРТИКУЛ ПЯТЫЙ

Чтоб удобнее иметь всякое нужное сношение и соглашение с Российским Императорским двором, Его Светлость Царь желает иметь при то.м Дворе Своего Министра или Резидента, а Ея Императорское Величество, милостиво то приемля, обещает, что оный при Дворе Ея принимаем будет наряду с прочими Владетельных Князей Министрами равнаго ему характера и сверх того соизволяет и с Своей стороны содержать при Его Светлости Российскаго Министра или Резидента.

АРТИКУЛ ШЕСТОЙ

Ея Императорское Величество, приемля с благоволением 'признание верховной Ея власти и покровительства над царствами Карталинским и Грузинским, обещает именем Своим и Преемников Своих: "1°". Народы тех царств почитать пребывающими в тесном союзе и совершенном согласии с Империею Ея и, следственно, неприятелей их признавать за Своих неприятелей; чего ради мир с Портою Оттоманскою или Персиею, или инною Державою и областию заключаемый, должен распространяться и на сии покровительствуемые Ея Величеством народы. "2°". Светлейшаго Царя Ираклия Теймуразовича и Его дому наследников и потомков сохранять безпеременно на царстве Карталинском и Кахетинском. "3°". Власть, со внутренним управлением .сопряжен-

ную, суд и расправу, и сбор податей предоставить Его Светлости Царю в полную Его волю и пользу, запрещая Своему военному и гражданскому начальству вступаться в какие-либо распоряжения.

АРТИКУЛ СЕДЬМЫЙ

Его Светлость Царь, приемля с достодолжным благоговением толь милостивое со стороны Ея Императорскаго Величества обнадеживание, обещает за Себя и потомков Своих: "1°". Быть всегда готовым на службу Ея Величества с войсками Своими. "2°". С начальниками Российскими обращаяся во всегдашнем сношении по всем делам, до службы Ея Императорскаго Величества касающимся, удовлетворять их требованиям и подданных Ея Величества охранять от всяких обид и притеснений. "3°". В определении людей к местам и возвышении их в чины отменное оказывать уважение на заслуги пред Всероссийскою Империею, от покровительства коея зависит спокойствие и благоденствие Царств Карталинскаго и Кахетинскаго.

АРТИКУЛ ОСЬМЫЙ

В доказательство особливаго Монаршаго благоволения к Его Светлости Царю и народам Его и для вящаго соединения с Россиею сих единоверных народов Ея Императорское Величество соизволяет, чтоб Католикос или начальствующий Архиепископ их состоял местом в числе Российских Архиереев в осьмой степени, именно после Тобольскаго, Всемилостивейше жалуя ему навсегда титул Святейшаго Синода Члена; о управлении же Грузинския церкви и отношении, каковое долженствует быть к Синоду Российскому, о том составится особливый артикул.

АРТИКУЛ ДЕВЯТЫЙ

Простирая милость Свою к подданным Его Светлости Царя князьям и дворянам, Ея Императорское Величество установляет, что оные во Всероссийской Империи будут пользоваться всеми теми преимуществами и выгодами, кои Российским благородным

присвоены; а Его Светлость, приемля с благодарностию толь милостивое к подданным Его снисхождение, обязывается прислать ко Двору Ея Величества с писки всех благородных фамилий, дабы по оным .можно было знать в точности, кому таковое отличное право принадлежит.

АРТИКУЛ ДЕСЯТЫЙ

Постановляется, что все вобще уроженцы карталинские и кахетинские могут в России селиться, выезжать и паки возвращаться безвозбранно; пленные же, естьли оные оружием или переговорами у турок и персиян или других народов освобождены будут, да отпустятся восвояси по их желаниям, возвращая только издержки на их выкуп и вывоз; .сие самое и Его Светлость Царь обещает исполнять свято в разсуждении российских подданных, в плен к соседям попадающихся.

АРТИКУЛ ПЕРВЫЙ НАДЕСЯТЬ

Купечество карталинское и кахетинское имеет свободу отправлять свои торги в России, пользуяся теми же правами и преимуществами, коими природные российские подданные пользуются; взаимно же Царь обещает постановить с главным Начальником пограничным или с Министром Ея Величества о всемерном облегчении купечества Российскаго в торге их в областях Его или в проезд их для торгу в другия места, ибо без таковаго точнаго .постановления и условие о выгодах Его купечества места иметь не может.

АРТИКУЛ ВТОРЫЙ НАДЕСЯТЬ

Сей договор делается на вечныя времена; но ежели что-либо усмотрено будет нужным переменить или прибавить для взаимной пользы, оное да возымеет место по обостороннему соглашению.

АРТИКУЛ ТРЕТИЙ НАДЕСЯТЬ

Ратификитации на настоящий Трактат долженствуют разменены быть в шесть месяцов от подписания его или и скорее буде возможно.

В достоверие чего нижеподписавшиеся Полномочные по силе их полных мочей подписали сии артикулы и приложили к ним свои печати в Георгиевской крепости июля 24-го дня 1783 года.

На подлинном подписано:

Павел Потемкин
князь Иван Багратион
князь Гарсеван Чавчавадзев

СЕПАРАТНЫЕ АРТИКУЛЫ

АРТИКУЛ СЕПАРАТНЫЙ ПЕРВЫЙ

Твердое Ея Императорскаго Величества намерение, дабы единоверные ей народы, толь тесными узами с Империю Ея соединенныя, пребывали между собою в дружестве и совершенном согласии, в страх завиствующим им соседам и в отражение соединенными силами всякаго покушения на их свободу, спокойствие и благоденствие, побуждает Ея Величество преподать Его Светлости Царю Карталинскому и Кахетинскому Ираклию Теймуразовичу дружественныя советы и увещания о сохранении дружбы и добраго согласия с Светлейшим Царем Имеретинским Соломоном и о постановлении всего того, что может только пособствовать пресечению различных распрей, и к упреждению всяких недоразумений, обещая Императорским Своим словом не только споспешествовать стараниями Своими событию сего толико полезнаго дела, но и на таковый мир и согласие дать свое ручательство.

Его Светлость Царь Ираклий, приемля с должною благодарностию великодушныя Ея Величества попечения о соблюдении дружбы между народами единаго проишсхождения и закона и высочайшее Ея ручательство, исповедует сим, что в делах их взаимных с Светлейшим Царем Соломоном ныне и впредь признает Ея Императорское Величество совершенным арбитром, подвергая распри и недоразумения между двумя Владетелями паче всякаго чаяния происходящия, Ея верховному решению.

АРТИКУЛ СЕПАРАТНЫЙ ВТОРЫЙ

Для охранения владений Карталинских и Кахетинских от всякаго прикосновения со стороны соседей и для подкрепления войск Его Светлости Царя на оборону Ея Императорское Величес-

тво обещает содержать в областях Его два полные баталиона пехоты с четырмя пушками, которым провиант и фураж по их штатам производиться будет в натуре от земли по соглашению Его Светлости с Главным пограничным начальником за положенную в штатах цену.

АРТИКУЛ СЕПАРАТНЫЙ ТРЕТИЙ

На случай войны Главный пограничный начальник всегда со стороны Ея Императорскаго Величества уполномочен быть долженствует с Его Светлостью Царем Карталинским и Кахетинским согласить и положить на мере о защищении означенных земель и о действии против неприятеля, который не инако как за общаго врага разумеем быть должен. Причем постановляется, что ежели бы часть войск карталинских и кахетинских употреблена была для службы Ея Императорскаго Величества вне пределов их, то оным иметь быть производимо полное содержание противу прочих войск Ея Величества.

АРТИКУЛ СЕПАРАТНЫЙ ЧЕТВЕРТЫЙ

Ея Императорское Величество обещает в случае войны употребить всевозможное старание пособием оружия, а в случае мира настоянием о возвращении земель и мест, издавна к Царству Карталинскому и Кахетинскому принадлежавших, кои и останутся во владении Царей тамошних на основании Трактата о покровительстве и верховной власти Всероссийских Императоров, над ними заключеннаго.

Сии Сепаратные артикулы будут иметь таковую же силу, как бы оныя в самый Трактат от слова в слово внесены были; чего ради и ратификации на них в тот же срок вместе разменены быть долженствуют.

В достоверие чего нижеподписавшиеся Полномочные по силе их полных мочей подписали сии артикулы и приложили к ним свои печати в Георгиевской крепости июля 24-го дня 1783 года.

На подлинном подписано:

Павел Потемкин

Князь Иван Багратион

Князь Гарсеван Чавчавадзев

Образец, по которому Его Светлость Царь Карталинский и Кахетинский Ираклий Теймуразович учинит клятвенное обещание на верность Ея Императорскому Величеству, Самодержице Всероссийской и на признание покровительства и верховной власти Всероссийских Императоров над Царями карталинскими и Кахетинскими.

Аз, нижеименованный, обещаюсь и кленуся Всемогущим Богом пред святым его Евангелием в том, что хощу и должен Ея Императорскому Величеству, Всепресветлейшей и Державнейшей Великой Государыне, Императрице и Самодержице Всероссийской Екатерине Алексеевне и Ея любезнейшему Сыну Пресветлейшему Государю, Цесаревичу и Великому Князю Павлу Петровичу, законному Всероссийскаго Императорскаго Престола Наследнику и всем Высоким Преемникам того Престола верным, усердным и доброжелательным быть, признавая именем моим, наследников и преемников моих и всех моих царств и областей на вечныя времена Высочайшее покровительство и верховную власть Ея Императорскаго Величества и Ея Высоких Наследников над мною и моими преемниками Царями Карталинскими и Кахетинскими, и, вследствие того, отвергая всякое надо мною и владениями моими, под каким бы то титулом или предлогом ни было, господствование или власть других Государей и Держав, и отрицаяся от покровительства их, обязываюся по чистой моей Христианской совести неприятелей Российскаго Государства почитать за своих собственных неприятелей, быть послушным и готовым во всяком случае, где на службу Ея Императорскаго Величества и Государства Всероссийскаго потребен буду; и в том во всем не щадить живота своего до последния капли крови; с военными и гражданскими Ея Величества Начальниками и служителями обращаться в искреннем согласии; и ежели какое-либо предосудительное пользе и славе Ея Величества и Ея Империи дело или намерение узнаю, тотчас давать знать; одним словом, так поступать, как по единоверию моему с Российскими народами и по обязанности моей в разсуждении покровительства и верховной власти Ея Императорскаго Величества прилично и должно. В

заключении сей мой клятвы целую слова и крест Спасителя моего. Аминь.

Сей образец имеет служить и будущим впредь Царям Карталинским и Кахетинским для учинения клятвеннаго обещания при вступлении их на царство и при получении подтвердительной Грамоты с знаками инвеституры от Российскаго Императорскаго Двора жалуемой.

В достоверие сего ниже подписавшиеся Полномочные по силе их полных мочей тот образец подписали и приложили к нему свои печати в Георгиевской крепости июля 24 дня 1783-го года.

На подлинном подписано:

Павел Потемкин

Князь Иван Багратион

Князь Гарсеван Чавчавадзев

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ АРТИКУЛ
О ВЕНЧАНИИ И ПОМАЗАНИИ НА ЦАРСТВО ЦАРЕЙ КАРТАЛИНСКИХ И КАХЕТИНСКИХ

Как Карталинския и Кахетинския цари от древних времян венчаются царским венцом и помазуются на царство святым миром, то Ея Императорское Величество именем Своим и Преемников Своего Императорскаго Престола не только всемилостивейше дозволяет помянутым Царям употребление сего Священнаго Обряда, но еще в вящее доказательство отличнаго своего благоволения жалует им сверх прочих знаков Императорской на царство инвеституры, в договоре положенных, обыкновенную Царскую Корону, которую как Его Высочество ныне владеющий Царь Ираклий Вторый употреблять, так и Светлейшия Его Преемники тою же венчаемы быть долженствуют.

Его Высочество Царь Ираклий сию высочайшую милость Ея Императорскаго Величества, с достодолжным благоговением и благодарностию приемля, обещает именем Своим и Преемников Своих, что обряд священнаго тех Преемников Его на царство венчания и помазания не прежде совершаем будет, как по учинении положенной Трактатом присяги на верность Всеросийскому

Императорскому Престолу и по получении утвердительной Императорской Грамоты с инвеституpою.

Сей артикул имеет почитаем быть принадлежащим к числу других, Трактат составляющих, в достоверие чего уполномоченные к подписанию того Трактата по данной им доверенности онной подписали и печатми укрепили в " " месяца 178...года.[1]

Павел Потемкин
князь Иван Багратион
князь Гарсеван Чавчавадзев

ПРОЕКТ РАТИФИКАЦИИ НА ТРАКТАТ, ЗАКЛЮЧЕННЫЙ С ЦАРЕМ КАРТАЛИНСКИМ И КАХЕТИНСКИМ ИРАКЛИЕМ ТЕЙМУРАЗОВИЧЕМ[2]

[ПРОЕКТ РАТИФИКАЦИИ 13 ПУНКТОВ]

По больших титулах.

Объявляем сим кому о том ведать надлежит. По данной от Нас полной мочи войск Наших Генералу-Аншефу, повелевающему легкою конницею регулярною и нерегулярною и многими другими военными силами, Сенатору, Государственной Военной Коллегии Вице-Президенту, Астраханскому, Саратовскому и Екатеринославскому Государеву Наместнику, Нашему Генералу-Адъютанту и Действительному Каммергеру, Кавалергардского корпуса Порутчику, Лейб-гвардии Преображенского полку Подполковнику, главному Начальнику мастеровой Оружейной палаты, Кавалеру орденов Святых Апостола Андрея, Александра Невскаго, военнаго Святаго Великомученика Георгия и Святаго равноапостольнаго князя Владимира больших крестов; Королевских Прусскаго Чернаго и Польских Белаго Орлов, и Святаго Станислава, Шведскаго Серафимов, Датскаго Слона и Голстинскаго Святыя Анны; князю Григорью Александровичу Потемкину к заключению и постановлению дружественнаго договора с Его Светлостию Ираклием II, Царем Карталинским и Царем Кахетинским, Наследным

[1] Этот пункт был подписан в Тбилиси в день ратификации договора 24 января 1784 года.

[2] На полях приписка: "Высочайше апробован в Царском Селе сентября 11 1783 года".

Князем Самцхесаатабадским, Князем Казахским, Князем Борчальским, Князем Шамышадылским, Князем Какским, Князем Шакским и Князем Ширванским, Владетелем и Повелителем Ганджихским и Ерыванским; посредством коего с одной стороны Его Светлость имянем Своим и Своих Преемников, признавая верховную власть и покровительство Наше и Преемников Наших над владетелями и народами Царств Карталинскаго и Кахетинскаго и прочих областей, к ним принадлежащих, ознаменил бы торжественным и точным образом обязательства Его в разсуждении Всероссийской Империи; а с другой _ взаимно могли быть ознаменованы преимущества и выгоды, жалуемыя от Престола Нашего помянутым народам и светлейшим их владетелям, и по избрании от него, князя Потемкина, за отсудствием его вследствие данной ему от Нас на таковой случай особливой власти к заключению сего договора, армии Нашей Генерала-Порутчика, войсками в Астраханской губернии Командующаго, Нашего Действительнаго Каммергера и Орденов Святаго Александра Невскаго, Святаго князя Владимира первой степени, военнаго Великомученика и Победоносца Георгия и Святыя Анны Кавалера Павла Потемкина, а равным образом по избрании и уполномочении со стороны Его Светлости Царя Ираклия Теймуразовича войск Его от левой руки Генерала и Главнаго Советника в делах провинции Ериванской князя Ивана Багратиона и Его же Генерала-Адъютанта и Надзирателя провинции Казахской Князя Гарсевана Чавчавадзева постановлен, заключен, подписан и печатьми утвержден вышепомянутыми взаимными Полномочными в Георгиевской крепости в 24-й день июля сего 1783-го года Трактат, который от слова до слова гласит тако:

(Fiat insertio)

По довольном разсмотрении сего Трактата, совершенно соответствующаго намерениям Нашим и всегдашнему Нашему благоволению к Царю Карталинскому и Кахетинскому Ираклию Теймуразовичу и ко всем Его подданным, восхотели Мы принять за благо, утвердить и ратификовать оный Трактат, как сим принимаем за благо, утверждаем и ратификуем его во всем содержании и пространстве, обещая Нашим Императорским словом за себя, Наследников и Преемников Престола Нашего, во взаимство приз-

нанной в Трактате помянутым Царем за Себя и Преемников Его верховной власти и покровительства Нашего, и всех Преемников Скипетра Всероссийскаго над владетелями и народами царств Карталинскаго и Кахетинскаго и прочих областей, к ним принадлежащих, свято и ненарушимо содержать и исполнять все то, что в Трактате имянем Нашим и от стороны Нашей постановлено и выговорено во взаимную. Их пользу, равно как и наблюдать всегда, дабы все статьи новопостановленнаго Трактата везде и всеми с таковою же точностию исполняемы и в полной неприкосновенности хранимы были. Во уверение того Мы сию Нашу ратификацию собственноручно подписали и Нашею Государственною печатью утвердить повелели. Дана в Санкт-Петербурге сентября 21-го дня 1783-го государствования Нашего двадесять втораго года[1].

[ПРОЕКТ РАТИФИКАЦИИ СЕПАРАТНЫХ АРТИКУЛОВ][2]

По больших титулах.

Объявляем сим кому о том ведать надлежит. По данной от нас полной мочи войск Наших Генералу-Аншефу, повелевающему легкою конницею регулярною и нерегулярною и многими другими военными силами, Сенатору, Государственной Военной Коллегии Вице-Президенту, Астраханскому, Саратовскому и Екатеринославскому Государеву Наместнику, Нашему Генералу-Адъютанту и Действительному Каммергеру, Кавалергардскаго корпуса Порутчику, Лейб-гвардии Преображенскаго полку Подполковнику, главному Начальнику мастеровой Оружейной палаты, Кавалеру орденов Святых Апостола Андрея, Александра Невскаго, военнаго Святаго Великомученика Георгия и Святаго равноапостольнаго князя Владимира больших крестов, Королевских Прусскаго

---

[1] На полях приписка: "Высочайше апробованной проект ратификации отдан секретарю Пряскову 6 октября".

[2] На полях приписка: "Высочайше апробован в Царском Селе 11 сентября 1783

Чернаго и Польских Белаго Орлов и Святаго Станислава, Шведскаго Серафимов, Датскаго Слона и Голстинскаго Святыя Анны князь Григорью Александровичу Потемкину, и по избрании от него за отсудствием его, вследствие данной ему от Нас на таковой случай особоливой власти, армии Нашей Генерала-Порутчика, войсками в Астраханской губернии командующаго, Нашего Действительнаго Каммергера и Орденов Святаго Александра Невскаго, Святаго князя Владимира первой степени, военнаго Великомученика и Победоносца Георгия и Святыя Анны Кавалера Павла Потемкина, а равным образом по избрании и уполномочении со стороны Его Светлости Царя Каралинскаго и Кахетинскаго Ираклия II войск Его от левой руки Генерала и Главнаго Советника в делах провинции Ериванской Князя Ивана Багратиона и Его же Генерала-Адъютанта и Надзирателя провинции Казахской Князя Гарсевана Чавчавадзева, постановлены, заключены, подписаны и печатьми утверждены взаимными Полномочными в Георгиевской крепости в 24-й день июля сего 1783-го года одновременно с подписанным в сей день дружественным договором четыре сепаратные артикула, кои по порядку гласят от слова до слова тако:

(Fiat insertio)

По довольном разсмотрении сих четырех сепаратных артикулов, совершенно соответствующих намерениям Нашим и всегдашнему Нашему благоволению к Царю Карталинскому и Кахетинскому Ираклию Теймуразовичу и ко всем Его подданным, восхотели Мы принять за благо, утвердить и ратификовать, те четыре сепаратные артикула, как сим принимаем за благо, утверждаем и ратификуем оные во всем их содержании и пространстве их, обещая Нашим Императорским словом за Себя, Наследников и Преемников Престола Нашего, свято и ненарушимо содержать и исполнять все то, что в помянутых четырех сепаратных артикулах имянем Нашим и с стороны Нашей постановлено и выговорено во взаимную Их пользу, равно как и наблюдать всегда, дабы те четыре сепаратные артикула везде и всеми с таковою же точностию исполняемы и в полной неприкосновенности хранимы были. Во уверение того Мы сию Нашу ратификацию собственноручно подписали и Нашею Государственною печатью ут-

вердить повелели. Дана в Санкт-Петербурге сентября двадесять перваго дня 1783-то государствования Нашего двадесять втораго года[1].

РЕСКРИПТ ПРИСОЕДИНЕНИЯ

14 февраля 1801 года из России пришли два рескрипта Императора Павла I. Один был обращен к грузинскому народу, а другой на имя наследника Давида, переведенные на грузинский в его же время.[2]

РЕСКРИПТ 1

"Божьей милостию Мы Император Павел I и Самодержец Всероссийский и прочая и прочая и прочая.

С давних времен Грузинское царство, отягященное соседством с чужеродными племенами, иссякшее бесконечной борьбой, защищая себя, оказалось в бедственном положении.

Вместе с тем, возникли противоречия внутри самого царства, угрожающие падению царства и приведшие к междусобной брани. Царь Ираклий Георгиевич узрел приближение конца дней своих. Князья и грузинский народ, страждущие нашего покровительства и не нашедшие иного выхода для своего спасения от нескончаемого истребления и покорения врагами своими, попросили через своих послов помощи извне у Императора Всероссийского престола. Поэтому вняв их просьбе, мы оказали единоверному народу милость и в попечительство на вечную пользу грузинского народа определили желание царя Георгия Ираклиевича и его народа. И посему повелеваю для усмирения как внутренних междуусобиц, так и прекращения набегов внешних вра-

[1] На полях приписано: "Подлинныя ратификации за собственноручным Ея Императорскаго Величества подписанием отданы в канцелярию его сиятельства вице-канцлера 24-го сентября, а из канцелярии его сиятельства отвезены к его превосходительству Александру Андреевичу 25-го сентября 1783 года". В конце листа приписка: "Высочайше апробованной проект ратификации отдан секретарю Пряскову 6 октября". АВПР, ф. "Трактаты", 1783 г., д. № 178, лл. 71-79 об.

[2] Русский текст рескрипта переведен с имеющегося у П. Иоселиани грузинского текста. Поэтому переведеный нами текст не имеет претензии идентичности с оригиналом

гов, ввести войско Наше в покровительствуемую нами Грузию, и этим объявили Нашим Императорским словом о присоединении царства Картлийского навеки под покровительство Наше. И ни в кои времена не будут плененными (наши законы будут соблюдаться там) новые верноподанные наши, Грузинское царство и его владения, паче того обретут они успех и соответствие своему вероисповеданию, в силу чего назначением каждого из них во все времена будет принесение пользы владению согласно законам, по которым старые поданные России милостию наших предков и Нашей наслаждались свободою и успехами под нашим покровительством. Мы уверяем как новых подданных наших, так и в дальнейшем их потомков, что будут они защищены твердыми заверениями нашими и единопрестолием. Надеемся, что будут они стремиться к верности и полезности Империи нашей с самыми высшими намерениями и к монаршей доброжелательности Нашей. Объявлено в Санкт-Петербурге в 1801 году дня восемьнадцатого, в пятый год царствования Нашего и в третий год великого верховенства Нашего.

ПАВЕЛ"

РЕСКРИПТ 2

«Ваше Превосходительство, генерал-лейтенант царевич Давид!

Письма Ваши от 24 и 28 декабря получены нами. К ним прилагается просьба блаженноупомянутого отца Вашего, князей и грузинского народа о принятии Грузинского царства навеки во внутрь Империи нашей, на что будет объявлена воля Наша, с изложением ее Манифесте, который представит перед Вашим Превосходительством посланный от нас и наделенный полномочиями посланник России в Грузии с предложениями Нашими, в которых Вы найдете утверждение заботы нашей о Вас, а также на благо общества, с милостью к Грузии, с благосклонностью к Вам.

Павел 1"

Рескрипт Павла был зачитан в Сионском соборе, в дальнейшем был исполнен во время молебна Арсеном Тбилисели. Католикос Антон отслужил службу в присутствии царевичей: Дави-

да, Иоана, Баграта, Михаила и царских военноначальников и чиновников. Тогда же Император написал генералу Кнорингу, чтобы он в подтверждение преданности направил в Санкт-Петербург депутатов из Грузии для принесения там присяги.

Божею Милостию Мы
АЛЕКСАНДР ПЕРВЫЙ
Император и Самодержец Всероссийский
и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляем всем обитателям царства Грузинскаго, кому о том ведать надлежит.

Покровительство и верховная власть Российской Империи над царством

Грузинским всегда налагали на монархов Российских и долг защиты. В 1796 году, против сильнаго нападения к вам Аги_Мегмед Хана, в Бозе почившая Великая Государыня Императрица Екатерина Алексиевна послала часть войск своих.

Столь успешное тогда не токмо спасение царства Грузинскаго, но и счастливое покорение всех областей и народов от берегов Каспийскаго моря до рек Куры и Аракса, ограждали вас от всяких опасностей; оставалось токмо внутренним благоучреждением благоденствие ваше утвердить на веки. Но внезапное и скоропростижное отступление войск Российских из Персии, Армении и из пределов ваших, испровегли справедливое ожидание ваше. Все потом претерпенныя вами бедствя,_нашествие неверных и иноплеменных народов, раззорение городов и селений, порабощение и увлечение в плен отцов, матерей, жен и детей ваших, наконец раздор царской фамилии, и разделение народа между разными искателями царскаго достоинства влекли вас в междоусобныя брани. Окружающие вас хищные народы готовы были напасть на Царство ваше и ненаказанно растерзать его остатки. Соеденением всех сих зол не токмо народ, но даже и имя народа Грузинскаго, храбростью прежде столь славнаго во всей Азии, истребилось бы от лица земли. Стоя в бездне сей, не однократно призывали вы покровительство Российское. Вступление войск Наших и поражение Омар_Хана Аварскаго

приостановили гибель вашу, устрашив всех хищников, наполняющих горы Кавказския и тех, кои раздирают область Персии и Великой Армении; затихли крамолы по среде вас, и все вы единодушно и торжественно воззвали власть Российскую управлять вами непосредственно. Мы, вступя на Всероссийский престол, обрели царство Грузинское присоединенное к России, о чем и Манифест в 18 день Генваря 1801 года издан уже был во всенародное известие. _Вникая в положение ваше, и видя что посредство и присуствие войск Российских в Грузии и доныне одно удерживает пролитие крови нам одиноверных и конечную гибель, уготованную вам от хищных и неверных сопредельных вам народов, желали мы испытать еще, нет ли возможности возстановить первое правление под покровительством Нашим и сохранить вас в спокойствии и в безапасности._Но ближайшия по сему изследования наконец убедили Нас, что разныя части народа Грузинскаго, равно драгоценныя Нам по человечеству, праведно страшатся гонения и мести того, кто из искателей достоинства царскаго мог бы достигнуть его власти, поелику против всех их большая часть в народе столь явно себя обнаружила. Одно сомение и страх сих последствий возродив безпокойства, неминуемо были бы источником междоусобий и кровопролития. Сверх того, бывшее правление даже и в царство царя Ираклия, который духом и достоинством своим соединил все под власть свою, не могло утвердить ни внешней, ни внутренней безопасности, напротив столь кратно вовлекало вас в бездну зол, на краю коей и ныне вы стоите и в которую по всем соображениям должны вы будете низвергнуться, если мощная рука справедливой власти от падения сего вас не удержит. Сила обстоятельств сих, общее посему чувство ваше и глас Грузинскаго народа преклонили нас не оставить и не предать на жертву бедствия язык единоверный, вручивший жребий свой великодушной защите России. Возбужденная надежда ваша сей раз обманута не будет.__Не для приращения сил, не для корысти, не для распространения пределов и так уже обширнейшей в свете Империи, приемлем Мы на Себя бремя управления Царства Грузинскаго; __единое достоинство, единая честь и человечество налагают на Нас священный долг, вняв молению страждущих, в

отвращение их скорбей учредить в Грузии Правление, которое могло бы утвердить провосудие личную и имущественную безопасность и дать каждому защиту закона. А по сему, избрав нашего ген._л. Кнорринга быть главноуправляющим по среде вас, дали мы ему полныя наставления открыть сие правление особенным от имени Нашего объявлением и привесть в силу и действие предначертанное от Нас постановление, к исполнению коего приобщая избранных из вас по достоинствам и по общей доверенности, уповаем, что вы вверяясь правлению сему, несомненно, под сению онаго начально спокойствие и безопасность обрящете а потом и благоденствие и изобилие. Все подати с земли вашей повелели Мы обращать в пользу вашу, и что за содержанием Правления оставаться будеть, употреблять на возстановление раззоренных городов и селений. Каждый пребудет при преимуществах состояния своего, при свободном отправлении своей веры и при собственности своей не прикосновенно. Царевичи сохранят уделы свой кроме отсуствующих; а сим годовой доход с уделов их ежегодно производим будет деньгами, где бы они ни обретались, лишь бы сохраняли, долг присяги. Во взаимность сих великодушных попечений Наших о благе всех и каждаго из вас, Мы требуем, чтобы вы для утверждения постановленной над вами власти дали присягу в верности по форме, при сем приложенной. Духовенство яко пастыри душевные, первые должны дать пример.

Наконец, да познаете и вы цену добраго правления, да водворится между вами мир, правосудие, уверенность как личная, так и имущественная, да пресекутся самоуправство и лютыя истязания, да обратится каждый к лучшим пользам своим и общественным, свободно и невозбранно упражняясь в земледелии, промыслах, торговле, рукоделиях, под сенью законов всех равно покровительствующих. Избытки и благоденствие ваша будет приатнейшею и единною для Нас наградою.__Дан в престольном граде Москве; сентября 12-го дня 1801 года.

Подлинный подписан собственною Его Императорскаго Величества рукою так:

Александр.
(М. П.)

КЛЯТВЕННОЕ ОБЕЩАНИЕ.

Я нижеименованный обещаюсь и клянусь Всемогущим Богом пред свытым его Евангелием в том, что хощу и должен Его Императорскому Величеству Великому Государю Императору Александру Павловичу Самодержцу Всероссийскому и Его Императорскаго Величества Всероссийскаго Престола наследнику, который назначен будет, верно и нелицемерно служить и во всем Высочайшей ЕГО воле повиноваться не щадя живота своего до последней капли крови; все изданные и впредь издаваемые от поставленной Его Величеством власти узаконения или учреждения принимать с должным послушанием и оныя по крайнему разумению, сил и возможности предостерегать и оборонять; возстановленное Его Императорским Величеством в отечестве моем спокойствие и тишину покрайней возможности моей соблюдать и никаких сношений с возмутителями отечества моего прямо или посредственно, тайно или явно не токмо делом, но внушениями или иным чем, замыслом, действием и намерением не иметь. О вреде же Его Величества интересам или общей пользе, как скоро уведаю, не токмо благовременно объявлять, но и всякими мерами отвращать и недопущать буду; и таким образом себя весть и поступать, как верному к постановленной надо мною Его Императорскаго Величества власти и спокойному гражданину благопристойно есть и надлежит и как я пред богом и Судом Его страшным в том всегда ответ дать могу, в чем суще мне Господь Бог душевно и телесно да поможет. В заключении же сей моей клятвы целую Слова и Крест Спасителя моего Аминь.

Нижеследующее публикуется часть фотокопий личных писем Арчила Джорджиашвили, которые были отправлены другу и единомышленнику Л. Толстого Владимиру Григорьевичу Черткову.

Лондон 24. 7. 98

Многоуважаемый Владимир Григорьевич,
Мне очень неловко, что я до сих пор не мог дать Вам окончательного ответа на Ваше предложение. Последнее время у себя чувствовал нескончаемую, и я колебался, писать или не стоило окончательно воспользоваться на мою откровенность.

Ваше письмо решительно не из серьезных относиться к ним, и я себя не считаю вправе отказываться от них, что Вы мне предложили, тем более, если я могу оказать /как Вы думаете Вы/ хо-

---

1 ~~Нрзб~~ В Центральном государственном архиве литературы и искусства ГЭСИИ
ф. № 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 1

мерзким и нужным человеком в нашем общем деле.

В 1-ых числах августа, а может и раньше я постараюсь быть у Вас. Мне бы очень хотелось повидать со Шкловским перед их отъездом.

Ну, а пока до свидания.

Готовый Ваш услужитель

Арсений Авраамиев.

Центральный государственный архив литературы и искусства России.

ф. № 552 оп № 1 ед. хр. № 1046

л. № 2.

9. Place du Panthéon.

6.7.99
Париж.

Дорогой Владимир Григорьевич,
несколько раз писал я Декандолю — мину, которому поручил я передать Ваши вещи, но ответа от него не получил ни на одно письмо. Недавно я прочел здесь письмо Декандоля, но мои вещи остались безрезультатными. По адресу приятеля моего не нашли (41 Hunter Street, Brunswick Square, London W. C.).

... В настоящее время я живу письмами в разные концы и в Россию, с. ожидая, чтобы узнать судьбу Ваших вещей Декандоля. Ваши вещи ни в каком случае не могут быть потеряны; если они не высланы, они, значит, у него; если же они высланы почтой и вещи не дошли, то

USTA AN SSSR
ф. № 552 оп № 1 ед. хр № 1046
л. № 3

к ряду гаснущих, средствами, замутняющими душевную чувствительность, обволакивающими (мягкой, неощутимой) хроматической пеленой. Не могу сказать, чтобы к этим явлениям что-нибудь прибавилось. В настоящее время. Я до сих пор остаюсь скорее созерцателем, чем действующим лицом в жизни.

Это может огорчать, но изменить это трудно, т.к. я убеждена (по личному опыту и опыту других), что каждый ребёнок, что у него хотя и что-то есть не свойственное тем, кто до него они не дошли — как хотите. Я один из тех, которые не дошли еще до этого. Всего Вам хорошего. Крепко Вас целую.

Любящий Вас Осип

ЦГАЛИ
№ 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 40об.

6.7.99.
ПАРИЖ

Дорогой Владимир Григорьевич! Несколько раз писал я Деканозову _ лицу, которому поручил я передать Ваши вещи, но ответа от него не получил, ни одного письма. Недавно я просил одного моего знакомого в Лондоне разыскать Деканозова, но поиски его оказались безуспешными. По адресу известному мне его не нашли (адрес).

В настоящее время я пишу письма в разные концы и в Россию, с тем, чтобы узнать место пребывания Деканозова. Ваши вещи ни в каком случае не могут быть утеряны, если их не выслали, то значит они у него. Если же он послал вещи почтой и они не дошли, то их можно найти в почтовом ведомстве. Но сперва мне надо найти Деканозова. Будьте уверены, что я употреблю все зависящее от меня влияние, чтобы возвратить Вам нужные ваши книги и рукописи (их было очень немного).

Недели через две все это выяснится, а может быть и раньше.Простите пожалуйста, что я по своей оплошности причиняю Вам столько хлопот. Не могу ль я Вам в чем-нибудь помочь отсюда. Если б я располагал средствами, я бы приехал в Лондон и часть своего досуга уделил бы Вашим делам. Но при данных условиях этого сделать никак не могу. Мне надо довести свою работу до конца, это могу я сделать в городе (за неимением материалов), часть же времени приходится употреблять на "выработку" средств нужных для жизни.

Нельзя сказать, чтоб я особенно ухудшил свои теоретические занятия, тем не менее они являются содержанием моей жизни. Лишиться их - значит лишиться многого. Я Вам как-то говорил в разговоре, что научные знания были в моей жизни что-то вроде гашиша, средством, заглушающим душевную неудовлетворенность, облегчающим (может искусственно) противоречие жизни. Не могу сказать, чтобы в этом отношении что-нибудь у меня прояснилось в настоящее время. Я до сих пор остался скорее созерцателем, чем действующим лицом в жизни.

Это можно осуждать, но изменить это трудно, так как я убедился (по моему личному опыту), что нельзя взять у человека того,

чего у него нет или это ему несвойственно, или до чего он не дошел - как хотите. Я один из тех, который не дошел еще до многого.

Всего Вам хорошего, поклон Вашим.

Любящий Вас Арчил Джорджадзе.[1]

[1] Фотокопия этого письма утеряна нами, поэтому публикуем в таком виде.

Paris. 23. 2. 1900. 8

Дорогой друг Владимир Григорьевич, только что (поздно) получил Ваше письмо. Спешу Вам немедленно ответить и сказать только несколько слов, чтобы Вы знали, что Ваше письмо.

К сожалению всего мне надо Вашу статью что главная причина моей задержки здесь – не „финансовая работа". Финансовой и спекулятивной литературы мало, хотя и получил некоторыми новыми материалами, последними на пр. Ф. Кистяковского. Будущей весной на мое имя в Рим Сегодня. Почему я здесь финансовой не занимаюсь здесь Вы узнаете потом.

Какая у Вашей говорили, у меня было кое-какие сведения работы, статьи, приготовления к работе – но капитулировать. Ничего пока из этого не вышло, но т.к. мои теории. Весь до моего приезда в Москву хранилось кое-

ЦГАЛИ
№ 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 8

ЦГАЛИ
ф. № 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л № 806, 9.

...мне письмо. Жаль, если ты
...на мою крепкую дружбу
...ней. Жаль, что ты на меня
...в меня плохо думаешь, и, г...
...дружбы меня огорчило.
...меня напрягаешь. Если это
...еще не высшая совершенная
...ружба, я, по крайней
...интересно было бы узнать
...на, чтобы сделала ты, что
...меня я сделала для тебя.
Будь, пожалуйста, внимательнее, ду...
...ной Вилу. Ужас. Это письмо
...на получение, конечно, раньше
...много придет. Но, пожалуйста,
...мне письмо успокоительное. Буд...
...ни на добра и здорова. Как
...ты Ильин не смотрите на стра...
...а дорогое есть, все-таки, неу...
...бодное чувство тревоги да...
...лительности, вот как. Чем
...ется не читай и не обращ...
...внимания.
Целую, до свидания. Вадю
...мне крепко
...любящий Илья
Орлан

ЦГАЛИ ф.
№ 552 оп № 1 ед. хр. № 1046
л. № 606

Paris. 24.2.1920.

Дорогой Владимир Григорьевич, я Вам должен сообщить очень не-
приятную для меня и неприятную для
Вас новость. Несмотря на мое
категорическое заявление о
моем отъезде в субботу все
роли, я должен сказать Вам
сейчас, что приехал ко Вам,
по крайней мере, в настоящее
время, не состоится. Деньги, ко-
торые мною у Вас, я верну Вам
столка в марте месяце (конц).
Вы поражены и даже негодуе-
те, и я Вас вполне понимаю,
но решение свое, к сожале-
нию, не мог.
Мои новые обстоятельства
и соображения, о которых я хо-
тел сначала, побудили меня

ЦГАЛИ
ф. № 552 оп. № 1
л. № 10 ед. хр. № 1046

откровенно хочет помогать Вам. Вы страшно нуждаетесь в помощи, чтобы я не сбилась в определении своих решений, что в Вашем положении удовлетворить не может.

Но дело, в сущности, не в конкретных фактах, а в том, что во мне просыпается человек, которого я почти не знала и который толкает меня в сторону, противоположную той, куда шете Вы. В этом все. Остальное — разные факты, вернее мои мысли, но мои решения, не имеют значения.

Тверь вечером, когда я получила и прочла Ваше письмо и когда оно вернуло в меня старую любовь и сожаление

ЦГАЛИ

оф. л. № 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046

л. № 11

ИТАЛИЯ
ф. № 552 оп. № 1 ед. хр № 1046
л № 10об, 11об.

Paris
9, Rue Bonaparte 16.3.1940 12

Дорогой Владимир Григорьевич,

Ваше письмо очень меня обрадовало. Все это время, пока я не имел от Вас никаких известий, мне было очень тяжело. Теперь, когда я вижу, что Ваше настроение стало снова бодрым, я вновь обрел покой. Я вижу, что Ваша слабость не имела никаких последствий, и это знание меня очень успокоило.

Чтобы передать Вам мое мнение о Вашей работе о Гамлете, я должен был бы написать несколько страниц, которые, как я надеюсь, будут вскоре опубликованы. Пока не распространяйтесь об этом гамлетовском [illegible]

М. ТАЛИР
оф. № 552 оп. № 1, ед. хр. № 1046
л. № 12

торых вопросов.

Вы спрашиваете меня относительно Жур. «В», действительно, получили от нее письмо, в кот. она просит прислать мне книгу Кропоткина и между прочим сообщает, что она потеряла у Вас работу, т.к. Вы ей в ней отказали. Но она ни одного слова не говорит о том, чтобы и не приезжать к Вам. И вообще из ее письма не видно, чтобы она оставила в сверх мой приезд со потерей ее работы у Вас. М.б. Неправда, будто она просила меня о. Михаилову эту работу, которую Вы мне предложили?

Миша Константинов спрашивает меня о Вашем здоровьи. Будьте добры сообщить ей, что я никогда не видел и не брал этих денег.

На счет же денег, кот. лежат у Вас должными, я ничего не знаю, как и писем ребяты к кому этих писем. Кажется, не получ.

А теперь еще раз благодарю Вас, дорогой Владимир Григорьевич за Вашу ко мне доброту и за то, что Вы, несмотря на мои ошибки, как Ваш ученик, не отказываетесь меня в своей дружбе, что я очень и очень ценю.

Любящий Вас

Александр

Ц. ГАЛИТ
ф. № 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 120 об, 13

1. 9, Place du Panthéon 27.9.1980. 14

Дорогой Владимир Григорьевич,
я очень Вашим письмом не тронут. Своим тоном очень трудно это сделать. Я чувствовал себя всегда достаточно чуждым Вашим и вашей Конституции человеком, и я не знаю, что я вдруг стал вашим сторонником. Авторы меня мало убедительно. Я могу говорить со Вами свободно, т.е. в каком отношении не могли бы быть Вам полезным?

Вашим, должно быть, не совсем понятно, как это я, обращаясь вернулся к Вам и забрал вперед гораздо сумму денег, мог не только не держаться своего слова относительно своей работы, но даже не собрал

ЦГАЛИ
ф. № 552 оп. № 1. ед. хр. № 1046
л. № 14

мать время лечить. Я Анна Константиновна умею. Ваша как все это грязно. Муж. сделал из меня человека неполного уравновешенного. Мне до сих пор еще не удалось найти свое дело, которое меня бы удовлетворило, которым бы я мог жить. А очень сильно страдать мне этого — сердце свое безраздельно тем силам говорит идти вперед, что мне теперь стало совершенно безразлично, лишь бы идти с теми, кто чувствует.

Перед самым приездом сюда письмо Ваше, как и Ваши уже писал, я получил чувствуя, что мне лечить обязательства настолько увеличатся, что мне можно остановиться в Ирбите и подготовить кое-кого, кто, само-собой, хорошо и кто даже бы мог как мне хотелось, необходимые обязанности заменить.

Это будет вполне тихая и хорошая работа. Я хочу чтобы мне дали со мной говорить, что здесь я могу свободно выражать свои потребности в любви, в любви ко мне и к другим, кто, и некоторых пор, может сильно мне причинить, напомнить мою душу тоску обманутого желания.

Перед моим отъездом дела: пакет к Вам в Ленинград, паспорт и другое, где мне нужно Ваша сестра поведет работа письмо неизвестного

ЦГАЛИ
ф. № 552, оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 14 об, 15.

4. литературная работница
на имя осенью 1[9]
Карпинск, где я должен
быть начать свое дело
(см. в дело, напам. по моей
инициативе - это очень важно,
т.к. только тогда я буду
свой читатель, кадр и сло-
вари свои в выбор самое
нуж[ное], - дать нужное чувство
языку народу, а потом кри-
тик, где у меня <u>лишнее</u>
полно и вместо точное, где у
меня любовь и вместо ма-
лышки.

После некоторой борьбы,
я решила оставить Ваше
то остается дома, и где
время меня здесь я
верну их тебе по сроку.

Первое время ли что кажет
безнадежно. Кто знает, где
стать не только об моей тем,

ЦГАЛИ

ф. № 552, оп. № 1. ед. хр. № 1046
л № 15 об.

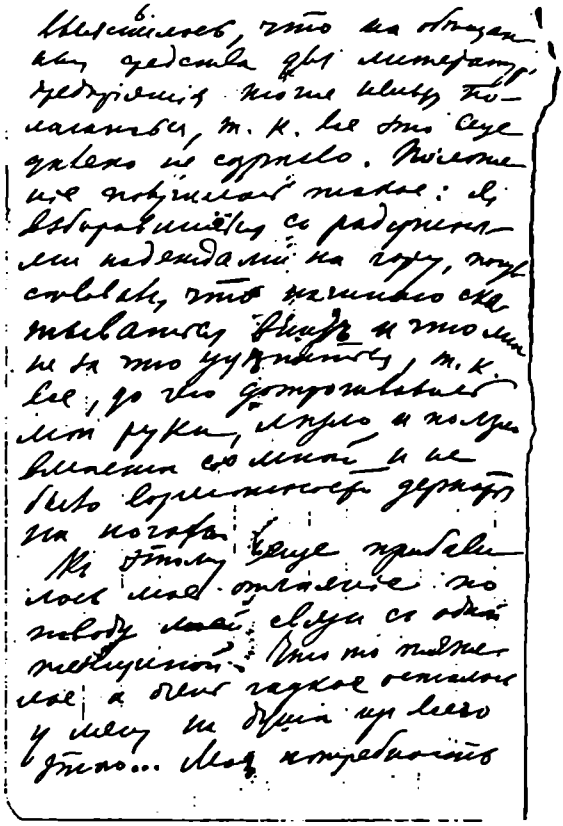
литературно

но и фельетона. Это мне радовало, и я старалась не останавливаться, не думать о текущем и создавать прочное. Мне обычно какая-то радостная эпоха, приходящая обычно вместе с большой бумагой и свежими впечатлениями. И опять тут и людей.

Ну, а дальше вместо писем. Человек, предполагаю. Мне сказали, что в Париже, сказали, какое большинство людей, т. е. он поступит так, как ему было выгодно, а выгодно ему было не выдавать меня в своем предательстве. Это я узнала давно, потому что меня ждала у Шаев. Отсюда — некоторое чувство освобождения. Время много сделает. К этому так время

ИТАЛИЯ

ф. № 552 оп № 1 ед. хр. № 1046
л. л. № 16

ЦГАЛИ
ф. № 552 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 160 об

в Этюдах ~~[illegible]~~ не только
17
чистейшее художественное,
но и. освободительное, т. к. никто
и ни в каком случае нельзя
порвать сознательно это умст-
венное содействие одного
и лучшего в году нему с
сильною художественною
отрадой...

Я хочу Вам и Вашей доб-
рейшей Дорогой мысленно
выразить то са-мое чув-
ствование, которое я
Вами принимаю, а также
за то, что я пока не
слышу еще вернулся Ваш
брат у Вашей доча до-
вец.

Теперь, я надеюсь, если
ничто помешает, скоро
Вами увидимся,

ЦГАЛИ

оф. № 552, оп. № 1 ед. хр. № 1046

л. № 17

В которых Вы будете мне писать о себе, по возможности подробнее, что есть Ваши ближайшие друзья, и где они живут; кто Ваши родные, и где они живут.

Благодарю Вас за книги и брошюры, которые мне послали, получил они Ваши.

Передай Павлу Александровичу мой привет.

Брат Вася недавно был в Ленинграде – он хороший человек, мы с ним очень дружно и по-товарищески вспоминали время, проведенное вместе.

Обнимаю, крепко жму руку, желаю тебе всего хорошего, успехов в учебе и работе, в быту тебе побед. Обо всем напишешь в письме. Они пусть мне, в случае если я буду писать Вам, напишут Ваш, так же, как и вы, точный адрес. Использование Вами всего, обращение Вам.

Целую Вас крепко и жму дружески руку. Ваш искренний друг Анатолий Иванович и Ваш друг Александр Васильевич.

Любящий Вас

Александр Васильевич

ЦГАЛИ
ф. № 55 оп. № 1 ед. хр. № 1046
л. № 17 об, 18

4

Его Превосходительству
И. д. Председателя Эвердингской Шифлянской уб.
Николаю Ивановичу Галкину.

Имею честь донести а.х. Шарлотте
О. Шер
И. Ушат. Р. Гуляев

Шапира Нахтанкиновича Шрейберга (по фамилии Эвердингер)

21 сего марта начался брат мой Эрнест Эвердингер. Будучи служащим в Шифлянах, а потому не имея достаточных средств на поверочные расходы, прошу Эвердингер Высшей Сего Сиятельство, принять меня на память
[illegible] 1х0 [illegible]

Шапира Шрейберга.

1/13 г. № 3/шрейберга
г. Шифляндия.

1913 года Октября 15 дня г. Тифлисъ.

Собраніе Предводителей и Депутатовъ Дворянства Тифлисской губерніи,

Въ слѣдующемъ составѣ:

Предсѣватель Губернскаго Предводителя Дворянства — Вл. К. Н. Аѳлобы

Уѣздные Предводители Дворянства:
Горійскій — Кн. Н. А. Тумановъ.
Душетскій — Кн. К. З. Чавчавадзе
Тифлисскій — Н. К. Сталинъ.

Депутаты Дворянства:
Кн. Е. И. Бараташвили
Г. Д. Мдивани
А. Ф. Сталинъ.

При Секретарѣ Дворянства Н. Д. Бурсовѣ, слушали докладъ Губернскаго Предводителя Дворянства о предстоящемъ созывѣ Собранія Предводителей и Депутатовъ дворянства по поводу книги Александро-Невскаго Фонда. Постановили: Просить Губернскаго Предводителя Дворянства по отмѣнѣ К. Г. Предсѣдателя исполнить изложенное по сему докладу, а сей докладъ подлежитъ хранить въ дѣлахъ Собранія, за истекшіе годы книги эти должны быть переданы по принадлежности.

Париж 21.8.99. 6

Дорогой В. Дмит., недавно мне удалось сладить с милицией, котор. и определила ваше местожительство. Мне мало сказано, что пакет был сделан мне из Лондона (почтовое отделение на Hunter Street, около Brunswick Square) в январе (или феврале). Удивляюсь, как вы могли не получить. В некоторой правдоподобности [illegible] я [illegible] не сомневаюсь, [illegible] предположить, что пакет ваш не доставлен, [illegible] он не доставлен, причём он, в [illegible] случае, не мог, т. к. для некоторых он не практикует никакой [illegible]. [illegible] (Пакет состоял, насколько я помню, из книги Мэтью Арнольда «Literature & Dogma» и [illegible] Mrs Pickard a [illegible] перевода [illegible]. [illegible] Кон[illegible] [illegible] кроме [illegible] сочинений, [illegible] [illegible]

[illegible] А. Джорджадзе

Париж. 9 IX. 99. 7

Дорогой Владимир Дмитриевич, в Париже нет специального бюро, исполняющ. наподобие "адресного стола". Только в префектуре полиции имеются списки иностранцев, прибывших сюда. Но адресов вообще иностранцам узнать оттуда в префектуре никак нельзя, т. к. полиция, в интересах публики (так она утверждает), никому не выдаёт справок касательно пребывания и местожительства приезжих, да и местных обывателей.

Что касается либеральной газеты Серебрякова, то тоже не могу дать о ней никаких сведений, т. к. мои знакомые тоже не знают о ней, о её пребывании в Париже. Мне очень досадно, что я не разыскал, у кого бы я мог получить справки.

Всего хорошаго

А. Джорджадзе.

Ц.Г.А.Л.И.Р. ф. N 552. оп. N 1. ед. хр. N 1046
л. N 6, 7.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Накануне приближающегося юбилея___3000___летия грузинской государственности особое значение приобретают осмысление и анализ зарождения грузинского политического мышления и основных исторических этапов его развития. Изучение указанных проблем, естественно, не должно рассматриваться лишь с национальной колокольни, а требует соответствующего осмысления в органической связи с развитием мировой цивилизации, поскольку грузинская государственность и возникшее на ее основе политическое мышление, является составной частью общечеловеческого развития, что и обуславливает необходимость их рассмотрения в рамках одной парадигмы.

В письме Куджи, приводимом одним из первых авторов "Картлис цховреба" Леонтием Мровели, адресованном Парнавазу, ясно прослеживается высокий уровень общенационального самосознания грузинских политических деятелей указанной эпохи. Это общенациональное самосознание и патриотизм и по сей день может служить прекрасным образцом для подражания для современных грузинских политиков и политического мышления. Достаточно вспомнить тот исторический момент в развитии грузинской государственности, когда иноземные захватчики упразднили должность мцхетского старосты и вместе с тем государственность Грузии. Благодаря стечению обстоятельств Парнаваз, наследник мцхетского старосты смог собрать войско и начал борьбу за освобождение страны, полностью сознавая безуспешность своего начинания без поддержки Западной Грузии и ее тогдашнего правителя Куджи. На письмо с подобной просьбой Куджи не замедлил с ответом: "В это тяжелое время я со всем своим войском с тобой. Будь царем, а я буду твоим слугой, лишь бы страна была счастлива". Эта первая жемчужина грузинского политичес-

кого мышления является предшественницей того политического кредо ("единоволия и содействия"), которое развивается в XI-XII веках в классическую форму грузинской государственности, воплощенную в "воинственности" Давида IV и "обаятельности" Тамар. Пример Куджи и Парнаваза мог бы украсить политическое мышление любой страны.

Осмысление взаимоотношений с Россией берет свое начало именно с XII века. Историк Тамар наряду с "Георгием русским" использует и другой эпитет - "несчастный русский", чем подчеркивает авантюризм и вместе с тем, своеобразный романтический дух наследника Владимира - Суздальского князя Андрея Боголюбского, богемный образ жизни которого прервала уличная драка в Константинополе. Этот незначительный эпизод в истории российско-грузинских отношений подчеркивает ее некоторый трагизм, сущность которого прекрасно проанализирована в изданной в 1919 году монографии Ив. Джавахишвили "Взаимоотношения России и Грузии в XVIII веке".

Наше понимание во многом определяется пафосом названного труда, дающего глубокое истолкование сущности русско-грузинских отношений. "Грузины были наслышаны о горячем вероисповедальном чувстве русских и были уверены, что Россия легко поймет душу грузин и в обреченной борьбе против персов и турок от чистого сердца окажет сильную помощь." (Ив. Джавахишвили "Взаимоотношения России и Грузии в XVIII веке". Тб. 1919, с.52) И, действительно, политически вполне логичным представляется курс, взятый нашими предками на сближение с Россией и усиление военно-политических и экономических связей. Фактор "единоверия" России играл здесь определяющую роль. Начиная с Ираклия I, воспитанного при дворе русского царя и окрещенного там "Николаем Давидовичем", кончая его великим тезкой Ираклием II, все грузинские политики стали жертвой подобной наивности. Прекрасно раскрыл "непостоянство" и "неблагонадежность" русской политики еще 200 лет назад Александр Амилахвари в своем сочинении "Путешествие из Астрахани в Москву". Воспитанный на европейских стандартах политического мировоззрения грузинский вольтерянец глубоко вник в сущность своеобразия нрава русской имперской политики, согласно кото-

рому все от простого крестьянина до императора являются верными ее проводниками в соответствующих условиях. В этом плане нет никаких исключений и именно поэтому Российская империя увеличила за 300 лет своего существования свою территорию почти в 2,5 раза. Ее государственные границы проходили по трем континентам - от Балтийского моря до Аляски и канадских провинций, что дало повод заявить Николаю 1: "Солнце в моем государстве никогда не заходит".

Но, постепенно и эта огромная империя дала трещину. Уходило в прошлое очарование Россией и слепое, наивное бесконечное доверие. Историческая практика всегда является надежным мерилом истинности той или иной идеологии или политического мировоззрения и как отмечает Ив. Джавахишвили "...политика русского правительства в Грузии наглядно подтвердила безосновательность неограниченного доверия и наивности грузин". Именно поэтому, как с сожалением отмечает автор, даже такой реалист-политик как Ираклий II "не смог избежать этой наивности". Хотя, как нам кажется, политика Ираклия по отношению к России все-таки основывалась на реализме (если не учитывать дальнейших последствий), поскольку в ту эпоху из всего военно-политического окружения (Турция, Ирак, Россия) только Россия могла обеспечить последующее мирное развитие Грузии. В отличие от указанных сил именно Россия в XIX веке находилась на подъеме, что подтверждается тем, что из 7 русско-турецких войн все закончились победой русских, результатом чего явилось господство на Балканах. Символично также, что в год подписания Георгиевского Трактата Россия завоевала и Крым. Естественно, что политика, проводимая Ираклием II имела множество аргументов. Несмотря на это, Ив. Джавахишвили пишет о политике Ираклия II: "Возможно старость Ираклия II была омрачена горьким сознанием того, что вина в падении страны была обусловлена его личной политической наивностью и неограниченной доверчивостью".

Политический анализ великого ученого справедлив и с точки зрения того, что в эту эпоху начинается постепенное возрождение страны. Не случайно, что XVIII век Вахушти Батонишвили называет "эпохой воссозидания", эпохой, когда опасность физического уничтожения миновала. XVII век наиболее трагический

период в грузинской истории создал определенные условия "возрождения" былой славы.

Законодательные реформы Вахтанга У1, новая редакция "Картлис цховреба" Вахушти Батонишвили, создание грузинской типографии, оживление торговли и искусства, укрепление связи между грузинскими княжествами создавали неплохие условия для возрождения страны. Россия не только не способствовала развитию этого позитивного процесса, а, наоборот, всячески старалась поставить страну в еще худшие условия. Крцанисская трагедия фактически была определена именно подобной вероломной политикой России, которая и пальцем не пошевелила, чтобы помочь в отражении карательного похода Ага-Магамет-хана.

Россия подстрекала не только внешних врагов Грузии, но и "обостряла внутреннюю жизнь страны борьбой различных политических сил и провоцировала беспорядки, способствуя дискредитации царя и правительства."

Все это_подстрекательство внешних врагов, искусственное создание внутренних очагов напряженности и еще большее ослабление Грузии, представляющее фактически политику "разделяй и властвуй" можно наблюдать и в настоящее время. С этой целью Россия имела в Грузии (да и не только в Грузии) опору, в основном этнические меньшинства, т.н." пятую колонию", обеспечиваемую ею оружием и экономически. Ив. Джавахишвили приводит не один документ из тогдашних секретных циркуляров. "Из этих секретных донесений видно, что они должны были поставить Грузию в такие условия, чтобы она не смогла себя защитить и чтобы она оставалась всегда уповающей на Россию". Но, несмотря на это грузинское политическое мышление все равно не пошло по пути русофобии, поскольку реалистически мыслящие грузинские деятели хорошо сознавали, что это могло вызвать более сложные трагедии для страны. Позиции И.Чавчавадзе и А.Джорджадзе являются наглядным подтверждением этого. Все проблемы с Россией должны решаться лишь путем мирных переговоров.

В свое время Арчил Джорджадзе писал: "Все свидетельства и документы _ Трактат, Манифест и последующие источники русско-грузинских отношений хранятся как в сводах российских

законов так и в "интернациональных" международных сборниках. Поэтому будет выгодным для грузинского народа вести переговоры об этих предметах на основе т.н. права. Мы должны обязательно использовать эту практическую возможность".

За последнее время, когда радикально настроенные силы начали критику России, заняв непримиримую позицию, страна встала перед множеством внутренних и внешних проблем. Выкрики "оккупанты" хороши для создания внешнего эффекта и выражения эмоций, а с точки зрения политических последствий не оправданы. Как справедливо отмечал в свое время И.Чавчавадзе: "Во все времена с каждым словом мы должны обращаться со всей осторожностью и пока чужое слово публично повторим в печати, мы должны тщательно взвесить что и как было сказано. Этот опыт грузинского политического мышления следует учесть и в дальнейшем. Какую бы политическую ориентацию ни выбрала в дальнейшем Грузия в ближайшее время проведение соответствующей уравновешенной взаимовыгодной политики является непременным условием будущего развития страны.

Путь конфронтации следует рассматривать как огромную политическую ошибку, что подтверждается прошедшими, особенно 1990-1991 годами, когда ярко выраженная антирусская политика ускорила уход с политической арены правительства З.Гамсахурдия и нанесла огромный урон делу национальной независимости Грузии. Грузия, как независимое и суверенное государство должна сохранить добрососедские отношения с Россией во всех сферах, особенно в политической и торгово-экономических областях. Аграрная политика Грузии лишь при помощи России сможет полностью использовать и развить свой огромный потенциал. Игнорирование этого факта непростительно для каждого здравомыслящего политика. Это, естественно, нисколько не означает отказ от европейской ориентации. Наоборот, само сближение России с Западом создает выгодные условия для осуществления вышеуказанной политики.

GIVI LOBZHANIDZE

HISTORICAL PARALLELS

G.TABIDZE J/S COMPANY 'STAMBA'
PUBLISHING CENTER
KUTAISI 1999

I dedicate this book to the memory of David Mandaria, Georgian polygraphist and social workers

Author

In Givi Lobzhanidze's monograph 'Historical Parallels' the originally thought problem is the basis for the deep scientific research and analysis. The events here are seen and discussed form all three time dimensions (past, present, future). Here are given those common, general and different aspects, that unite and at the same time separate them from each other.

We think that the reader will discover a lot of interesting things in this book.

Editor: Professor VAZHA LORTKIPANIDZE

Reviewers: Professor LEVAN ALEKSIDZE,
correspondence member of the Academy of Science of Georgia, Professor
ILIA TABAGUA
Professor DAVID GOTSIRIDZE

For the support and help while working on the book, we would like to thank **English Studies Department at KSU,Tina Kotetishvili, Natela Kakauridze, Tamuna Kvaratskhelia, Guram Kokhreidze** and **Leri Sulamanidze.**

INTRODUCTION

Georgian State has passed a long historical way. Georgian nation will soon celebrate 3 thousand year anniversary of the state. It means, that Georgia from the ancient times had close relation not only with the neighbour countries,but also with the quite distant states. From this point, creation of the oldest Georgian state is closely connected with the existence of the oldest civilization. Academician Ivane Javakhishvili emphasized the connection of the first Georgian tribes with the state of Khetebi, and Palestin civilization. Archaeological excavations of the English scholar Evance fixed the connection of Kreta-Miken culture with the state of Kolkha, which showed that like the war of Troja, Argonauts' search for the gold fleece was the historical event and not the myth. This was confirmed by the arrival of the English traveller Tim Severn in Georgia in 1984. He covered the same way that Argonauts had passed.

Geopolitical and geographical condition of Georgia itself, as the bridge between Asia and Europe caused its active connecting role between western and eastern cultures.

Under the influence of this factor Georgian cultural centres were created in the East and the West. The first common national and also world cultural and connective centre is the 3rd century academy of Pazisi. Here the Georgian culture in close collaboration with the Greece culture based the development of science and culture. The second large centre of Georgian culture and political thought belonged to the antique era and is connected with Palestine,where the intensive scientific and cultural works had been going on for centuries. Jerusalem and mountain of Sina and later Iver monastery in Athon became the important hearth of the Georgian thought. These traditions were continued in Gelati, Gareghi, Ikhalto academies, with their help the national culture and science with the connection of the foreign centres took such a high level that famous Georgian scholar Shalva

Nutsubidze had a chance to thoroughly confirm the existence of the "Premature Georgian Renaissance" in the 11-13th centuries reality. Petre Ibery, Ioane Petritsy, Beka and Beshken Opizareby – this is an incomplete list of representatives of Georgian political and social thinking. They elevated the intellectual potential of the nation to the high level.

This era coincided with the relation of Kiev Russia and Georgia. The monet that was coined off in Tbilisi mint speaks about the political-economic relation between Kiev-Russia and Georgia.

Later on Georgians were mentioned in Russian chronicles and vice versa.Russians were mentioned in "Kartlis Tskhovreba", "vepkhistkaosani", and "Tamariani". Historical sources and architectural monuments show that in the 11th century Georgian artists painted temples of Kiev. The chief of Kiev Iziaslav I married Georgian King's daughter and Tamar's first husband was Russian.

The relationship of the two oldest historical peoples stopped for a long time after the Tatar-Mongolian invasion and their rule. Political climate was changed after the defeat of Byzantium by Turkey. Instead of Byzantium, the country of the great cultural traditions and Christian religion, the neighbouring country of Georgia became very aggressive and retarded Turkey, which actually tore away Georgia from the western countries. In the 16th century Georgia was divided into two parts by Turkey and Persia. Georgia broke into separate feudal principalities.

The strengthening of Russian Empire was very important for Georgia and the whole Caucasia. Russia annihilated the rule of Turkey in the basin of river Volga, liberated the north Caucasia, built the fortress on the bank of the river Tergi and placed there the regular forces. Russia knew the importance of Persia. Turkish reinforcement and the meaning of Caucasia not only in political but also in economic stand point. So, in Caucasia two powerful forces – on the one hand Persia-Turkey and on the other hand Russia – opposed each other. Russian authority wanted to have the powerful base in Caucasia and to restore relations with Georgia. It was necessary for Georgia itself, as the country was destroyed by the enemies.

The difficult times left the negative traces on the Georgian cultural

and political development. actually the existence of the Georgian cultural centres were disturbed, which also had the political and diplomatic functions abroad. In this situation the unique importance from the point of view of the practical policy between Russia and Georgia had the existence of the Georgian colony in Moscow and its cultural and political inheritance, which played the important role in the definition of the historical role of our country in the last three centuries and so we think it is important to speak about it. Teimuraz I laid the foundation of this idea, when in 1652 the delegation of Georgians, including 300 men, was sent to the Royal court of Russian king Alex, among them were a daughter-in-law and a grandson of ,Teimuraz - Irakli I, the future king of Kartli, who was sent to the Russian royal court in order to be brought up there.

The cultural and political relations between Russia and Georgia became especially active in the last quarter of the 17th century and at the beginning of the 18th century, which was conditioned by the joining of Vakhtang VI to the Georgian delegation in Russia. Thus, historical conditions strengthened the orientation of Georgia to Russia. The result of it was the treaty of Georgievski which was signed in 1783 year, between the king of Kartl-Kakheti Irakli 2nd and the Russian empress Ekaterina. After this the manifesto was signed on September 12. As the result of it Russia joined Georgia and Georgian state system was abolished. Besides that the roots of relation between these two countries are lost in the depth of time.

We will not be impartial if we don't mention the fact that from the 50 of the 19th century, Russia opened the door to Europe for Georgian intelligentsia, and on the contrary, Georgia played the important role in Russia's life.

Russia itself became the basis for Georgians to bring up in various spheres. Almost all the great thinkers of that period got education in Russia and Europe, such as Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli , Niko Nicoladze, Ivane Machabeli, M.Gedevanishvili, Zurab Avaliani, Luarsab Andronikashvili, George Maiashvili, George Laskhishvili, George Dekanozishvili and so on.

As we have mentioned above, joining Russia brought a lot of positive results for Georgia, but the nation couldn't get accustomed

to the loss of the national independence and abolition of the state system (Nobody can get used to it). This moment was very sudden and painful for Georgian people, who had been preserving their independence for many centuries in the unequal and continuous struggle with enemy. Tsarist rude policy was added to it, such historical situation gave rise to the organisation of insurrections and conspiracies in the first half of the 19th century.

The progressive intelligentsia of Russia looked with compassion at the liberation struggle of the small nations. They knew how difficult was double oppression and the result of it. Russian progressive-minded people sympathised with the liberators' struggle and the protest of the Caucasian people.

Georgians represented two extremely distinctive sides for the Russian intelligentsia and society. For one part Georgia was as "Siberia", and for the others as "exotic" country. The arrival of the great Russian writers and poets such as Pushkin, Lermontov, Polonski, Tolstoy, their works, their remembrances, their diaries, which had the great influence on the consciousness of the Russian society, brought nearer the problem of Georgia and Caucasia to the reality and had the positive role for the social and political relation of the two countries.

The arrival of the great Russian writer Lev Tolstoy and his phenomenon in the Georgian social consciousness was considered in the monograph "Historical parallels".

The historical fate of the oldest Georgian corner Meskheti, installation of Armenians and Dukhobors in Jawaketi and the problems connected with it, are included in this monograph.

Important place in this book took the consideration of the ideology of the outstanding Georgian political and social worker Archil Jorjadze, his dependence on Lev Tolstoy.

"Well forgotten" old materials are published. These materials are about the life of England.

The treaties of the 1783 and 1801 manifest are estimated in this monograph. Here are the texts of treaty and manifest.

We think that this trilingual work would give a helping hand to the reader who is interested in discussing problem to comprehend some historical and political events correctly and to study historical,

cultural and political relation of Georgian, Russian and English people.

We are far from the thought that the raised question is thoroughly studied and is settled or the book will be perfect. The author will accept all remarks with appreciation and will take them into consideration in his further investigation of the problem.

LEV TOLSTOY AND GEORGIAN PUBLIC OPINION

There are famous writers and public figures who help us get acquainted with life and wisdom,make difference between good and evil and at last find our place in the society. It's really difficult to gain the name of a public figure and writer as there is a great number of them shining, but soon disappearing like comets. To our great pleasure, we can still find everlasting light among them whose genius is difficult to be hackneyed by time, on the contrary, they are becoming more popular and up-to-date time by time.

Lev Tolstoy – the famous Russian writer and intellectual is among such gifted people. His literary career began in the fifties of the previous century and lasted up to the first ten years of our century. From the point of view of political, economical and social life this period is characterised as the time of great changes in the history of Russia – transition period from feudalism to capitalism and beginning of the revolutionary movement. All these changes were reflected in Tolstoy's creations: The formation of his outlook and personality was greatly influenced by his close contact with ordinary people, by sharing their misfortunes and at last by observing the traditions of the great Russian writers and poets – Pushkin, Lermontov, Gogol, Turgenev and others.

Great Georgian writer and public figure Ilia Chavchavadze wrote: "Pushkin, Lermontov, Gogol, Turgenev, Tolstoy and others are famous as the glory of Russia. Thanks to their deeds Europe saw Russia in a different way. They emphasized their connection with the rest of the world, with the mankind, with its science and culture which is common for everybody in spite of the nationality, religion and position in the society."[1]

[1] Ilia Chavchavadze, works, volume III, p. 82.

Lev Tolstoy was born on the 9th of September in 1828 in the family of count (earl) Nikolay Tolstoy in Iasnaia Poliana. The writer's father served in Pavlograd regiment as a colonel, took part in the Civil War of 1812 and got married after retiring from service. His mother Maria Volkonskaia – a well educated noble woman died when the future writer was two years old and he was brought up by their distant relation Tatiana Erlovskaia. After his father's death (L.Tolstoy was 9 years old) his aunts became involved in their family affairs. Lev Tolstoy lived in Moscow and Iasnaia Poliana till 1841, Then he moved to Kazan together with the family of his aunt.

Lev Tolstoy entered the faculty of Oriental Languages in Kazan' University in 1844, but soon he was obliged to leave the university and return to Iasnaia Poliana. He worked hard, read much and increased his knowledge in his native village. He left for Petersburg in 1849 to take an exam for the "Candidate Law", but soon Tolstoy changed his mind and came back to the village. This was the time when Tolstoy felt his inner energy and wanted to try his hand in works on culture and art, he even tried to write a novel.

From that very moment Tolstoy starts his travel around the Caucasus. Namely in Georgia.

A 23 year – old fellow Tolstoy arrived in Georgia on November 1, 1852 through the highway from the North Caucasus, where his brother Nikolai Tolstoy lived and served. The writer was enchanted by Tergi and by the nature of Georgia. He was shown the Georgian antiquities in Khazbegi by his local companions. He visited st.Trinity Church. Tolstoy stayed in Tbilisi for two and a half months. As it is seen from the documents that he led there a simple life not different from those of others.

According to Nina Nakashidze (1) Tolstoy's simplicity, Nina Nakashidze – (1872-1963) Georgian, writer, public figure. In 1894 she married Ilia Nakashidze.She had started her literary activity since 1902. Because of participation in revolution 1905-1907 in 1908 she was exciled to Viatka. She was personally familiar with Lev Tolstoy. In 1946 there were issued the memoirs (close with Lev Tolstoy). Their democracy, amiability greatly surprised the people. He remembered the days spent in Tbilisi with delight. He confessed

that, "There he felt the inner innovation to what he aspired for a long time. Exactly there I.K.Diterix[1] showed him the house in Plekhanov, where Lev Tolstoy lived in the years 1851-1852. It was a small house painted in yellow. On that place, at the moment there was a new house painted in grey". – recalled N.Nakashidze.

Lev Tolstoy in that tiny house which was located in the very centre of Tbilisi began to write his first story "The Childhood". This is proved by Tolstoy's letter addressed to his aunt T.A.Ermolovskaia. The plot of the letter is interesting in different respects. Here are conveyed his emotions and experiences about Georgia, particularly about Tbilisi.

"Dear Aunt! In a week it will be already four months since I haven't heard from you, but I hope that your letters are in Starogradovskaia. We set out on October 25, and after two days of travel, annoyed with discomfort and pleased with the beauty of spots, arrived on November 1.

Next day we visited General Brimer to introduce to him the papers received in Tala and my own self as well. Despite his German courteous wish of helping me, he was to reject me, since my papers weren't in order and some documents were missing. Those documents at the moment are in P. and I have to wait for them. If my papers don't arrive during a month I'll give up my military service, as I won't be able to take part in Winter Expedition; which was my only wish when I was applying for the service".[2]

The letter clarifies how he settled in Tbilisi, whom he was related to and what sort of cultural life led the capital of Georgia, which in those days was a political, economical, and cultural centre of the south Caucasus.

He was fond of Tbilisian society to such an extend, that he decided to apply for civil service in the capital.

Tolstoy wrote the following: "By chance I met my good acquaintance Prince Bagrationi from Petersburg in Tbilisi. He provides

[1] Ioseb Konstantin Diteriks – the agronomist, silk-worm breeder, was a close friend of Lev Tolstoy, long time was in Tbilisi on station of sericulture.Has followed Dukhobors on a vessel in Canada and remained there, so long as Dukhobors were not justified there. Recently worked on the speciality in Azerbaijan, Ganja.Has died in a 1931.

[2] N.Nakashidze, "Close with Lev Tolstoy", Tbilisi, 1954, p.74-75.

From the left: Dimitri Machutadze, Mini Machutadze,
Ana Tarsey, Jeny Machutadze

me a great help. He is clever and literate... Tbilisi is a very promoted city. It tries to catch up with Petersburg and manages it quite well. Here is a selected society. Here are also Russian and Italian Operas. Which I enjoy as far as I can afford... I live in the German settlement. This place represents the suburban district of the city. But it has two major advantages. Firstly it is a wonderful place surrounded with gardens and vineyards. So I feel myself more in a village rather than in a city (here, it is very hot and the days are bright. Neither snow, nor frost). The second advantage of the place is that I pay 5 roubles a month for two rather clear rooms. One can rent such an apartment in a city for not less than 40 roubles a week.

Apart from this, I practise German, I've got books, my studies take most of my time, but I still have some spare time, as no one disturbs me, so I don't feel sad.

Do you remember my dearest aunt? – Once you advised me to write novels, and following your advice my efforts are reflected in my literary work. I'm not sure yet, what the result would be, but I firmly believe that, I can never do without work in which I am so obsessed already.

This is the right account of my work. As for my plans, in case I don't join military service, I'll try to find some suitable (civil) occupation here, not in Russia.

So long, I say good-bye to you and I'm looking forward to your letters. My address is – Georgia, Tbilisi".[1]

The days spent in Tbilisi gave chance to Lev Tolstoy to learn much about Georgia, its people, customs and traditions, about what he frequently wrote in his diaries.

Young Tolstoy gained popularity after publishing the Caucasian stories "Attack", "Childhood", "Adolescence". These stories contributed a lot to the talented writer to enter the wide literary pursuits (walk of life) of the world thought.

The memories about Tbilisi and the Caucasus made the great writer utter the following worlds: "Yesterday evening I felt the real strength of the disposition, under the influence of which I used to

[1] N.Nakashidze, "Close with Lev Tolstoy", Tbilisi, 1954, p.76.

Ben Tbilisi, Piatigorsk. I think that great moral change has taken place inside me; My spontaneous decision to visit the Caucasus was inspired by Heaven. The Lord was leading me... and I express my gratitude towards him, as I feel far better here".[1]

Even in his old age, Lev Tolstoy had great desire to visit Georgia. Ilia Nakashidze's[2] wife Nino Nakashidze remembered:

"In February 1903 we left for Tbilisi. We decided to call on in Iasnaia Poliana, where the old writer spent the winter, after returning from the Crimea... The house in Iasnaia Poliana resembled the one in Moscow. It was a two storeyed house with attached buildings... Tolstoy and Sophia welcomed us warmly". N.Nakashidze describes the time spent with Tolstoy and remembers how touching the moment was when they parted. "It's high time to leave..." Lev Tolstoy put on his hat and saw us off. On the eve of our departure he kissed Iliko and told him:

"I'll visit your sunny Georgia by all means.

I'll see you in Georgia, wait for me... One day I'll come to your place" – I heard his last words.[3]

It is also interesting that N.Nakashidze remembered a very interesting conversation between Lev Tolstoy and Ilia Nakashidze.

---

[1] L.Tolstoy, "Full edition of stories". Moscow,1952, volume 46, p.162-192.

[2] Ilia Peter Nakashidze (1866-1923) was born in Tbilisi, his father Peter George Nakashidze belonged to the Group of Georgian public figures of the previous century. After finishing Kutaisi Gymnasium he left for Petersburg to continue his studies. Being a student Peter Nakashidze became a close friend of the famous Georgian writer Ilia Chavchavadze and their friendship remained firm until the end of their days. Nakashidze started his literary activities in the magazine "Sakartvelos Moambe", edited by Ilia Chavchavadze. It's well known that. Ilia Chavchavadze devoted his famous poems "Dimitri Tavdadebuli" and "Kartlis Deda" to Peter Nakashidze.Ilia Nakashidze's mother – Barbare, came from a noble Georgian family, her father was Solomon Onikashvili and she was considered to be a highly educated lady of her time, as she had finished st. Nino school.Particularly worthy was that Peter Nakashidze's family was distinguished from their contemporaries for progressive - liberal objectives (ambitions, aspirations). Their house was the best place,where the leading representatives of Georgian society frequently gathered and they argued a lot about vulnerable problems of Georgian national and social life. Peter Nakashidze together with Ilia Chavchavadze actively partici pated in abolishing serfdom in Georgia. This was the family background , where young Ilia Nakashidze's personality was developed.

[3] N.Nakashidze, "Close with Lev Tolstoy", Tbilisi, 1954, p.32.

The Great Russian writer remarked "I learned a lot about Georgia, even (the) Pompeus invasion there and some legends".

Lev Tolstoy remembered "Intelligentsia from Gori sent the telegram to Italy to the Garibaldi family in which they condoled them on the death of Juseppe Garibaldi. In spite of the fact that the telegram was sent from Russia, they couldn't understand where Gori was situated in, because, it was not marked on the map.

Tolstoy remarked that he himself had recently learnt from his friends – Georgian students, that Gori was a wonderful town with a historical castle, and even the famous almighty Pompeus couldn't destroy it... This happened two thousand years ago, when the tale about King Didon was not born yet..."

"Our history, especially literature is very interesting" – Ilico told him.

"Then show me a Georgian book".

Iliko always used to carry the public edition of "The Knight in The Panther's Skin" in his pocket. He took it out, read and translated some parts from it. Tolstoy was listening attentively, and highly appreciated some of them. About "The lion's whelp is a lion, be it male or female", he said:

"Everyone is equal to the Lord. Women and men, both should serve religious laws in their life.

Then he smiled and added – "The only thing which I can not understand is the following, why are women so eager to become policemen, judges and soldiers, who want equality like this, when even men, have to get rid of these rights?"[1]

The great writer had his own personal view about the juridical position of a woman that was based on his relation to the question of women's emancipation. Judging from his opinion nature awarded the women the ability and possibility to give a birth to a child. Therefore the essential things for her must be her husband, children and family.

"Iliko spoke with admiration about the value of "The Knight in The Panther's Skin" – continued N.Nakashidze – "Tolstoy was

[1] N.Nakashidze, "Memories", Tbilisi, 1946, p.3-4.

Kany Machutadze-Tarsey

silent for a while and then said: "This book is very interesting. It seems to be a great temptation to read"[1].

Later Lev Tolstoy often spoke to Ilia Nakashidze about "The Knight in the Panther's Skin" and its great value to the mankind.

Lev Tolstoy was always greatly respected by Georgian people because of his attention towards them. The translation of his creative work began in 1873 when his "The Happiness of the family" was printed in the Georgian magazine "Tsiskari".

The outstanding writer frequently emphasized Georgian women's attitude towards education with pleasure. "I've just heard they (Georgian women – G.L) are attending high school".

These words were followed by the letter from Tbilisi in 1886. The girls who had finished the gymnasium were asking for his advice on how to use their knowledge and ability. Tolstoy's immediate answer was the following – they should serve to their people, country and its happiness.

"You are asking about the job. Except the main business you should try to reduce the work which is used by others to keep our lives on the expenses of their lessened needs and who does the thing for oneself and ourselves with our own hands. There is one more job for educated people to return their knowledge to those people who brought them up - this is the kind of job I'm occupied with.

There are publishers in Moscow who print folk-books, alphabet, maths, history, pictures, stories, calendars. Everything is sold in big amounts in spite of the value of its content, as there are permanent and experienced buyers. One of them is Sitin, my acquaintance, a good person, who aims at improving the contents of these books.

The job I'm offering you is the following – you should take one or several books from them – alphabet or calendar or novel (it's particularly important to work on the stories as they are foolish and are in great demand) and read, correct or fully change them. If you correct the mistakes, the historical and geographical absurdities, this will be useful because, in spite of its value it will be sold in any case,

[1] N.Nakashidze, "Memories", Tbilisi, 1946, p.3-4.

but people will learn less silly things. If you leave out foolish and dirty parts and replace them by new one which won't change its main idea, it'll be rather good. If you use the content and create an interesting story or novel under the same headline, it'll be much better. It concerns calendar, alphabet, maths, history and pictures as well.

If you like this kind of job, choose the right genre you think you'll work in successfully and inform me about it. I'll send you some of the books.

Your positive answer to my proposal would be pleasant for me. This job is really useful. The quality of its usefulness will depend on love you'll put in it".[1]

The creative works of L.Tolstoy's brother-in-law Alexander Burs[2] and his brother-in-law Alexander Kuzminsky[3] (his wife was Thatiana Burs) are connected with Georgia. It's notable that L.Tolstoy invited the governess Hanna Tarsey (1845-1898) who was from England and worked in Iasnaia Poliana, in Georgia in Alexander Kuzminsky's family in Kutaisi. Soon she married soon Georgian noble George Machutadze in 1874. Hanna Tarsey spent six years in Tolstoy's family and she hadn't stopped relations and correspondence with them since then.[4]

The Tolstoy's family highly respected Hanna Tarsey who had been a governess in their family for six years and was greatly honoured among their friends. T.L.Sukhotina-Tolstaia's memories about Hanna Tarsey which are associated with Kutaisi once again proved how well she was appreciated and beloved by them.

"Oh, If it were possible to see my dear Hanna even for an hour! I would have found a cosy place close to her and would have cried out to find relief. She used to understand me simply, without explanations. I still hear her voice: "Don't grieve, child, things are not so gloomy they seem to you". And I would have believed that

[1] L.Tolstoy, "Complete Works", Moscow, 1952, v. 63, p.428-429.

[2] Alexander Burs (1845-1918) was head of Kutaisi District, then he was chief of Batumi, and married Pati Eristavi.

[3] Alexander Mikhaelovich Kuzminsky (1843-1917) lawer, lived in Tbilisi since 1871, then in Kutaisi.

[4] About the Machutadze's family interesting items of information are given in the book of G.Sharadze. "From Peter Great up to Lev Tolstoy", Tbilisi, 1986, (Tersey Hanna).

things are not so bad. But she isn't with me now. She is far away in Caucasia.

So, my thoughts take me to Caucasia, to Kutaisi, where my aunt's family – the Kuzminskies left for to spend winter there. Hanna went with them. I am a bit jealous of my cousins Dasha and Masha. "How happy they might be in her company. She knows how to create homely, pleasant atmosphere".

We used to keep in touch with frequent correspondence. Mother sends a letter to my aunt Tania Kuzminskaia: "I've received yours and Hanna's letters and I was glad you had been happy with her. I was sure it would be so. While reading your letter I suddenly felt so lonely and depressed that I wanted to cry. Let her read my letter, anyway I've got no secrets from her".

In the next letter mother writes:

"I'm happy Hanna has recovered. Ask her to write more about her health. We remember Hanna all the time. Tania sends her photo to Dasha and Hanna. Boys are very fond of their new teacher, who does his best to educate boys well and he has already succeeded them in German..."

"Tania is eager to visit Kutaisi – write mum in one of her letter – she says: All my heart is there with Hanna and Dasha".

We learn much about Archil Jorjadze, about his activities and relationship with Tolstoy from the dialogue between Lev Tolstoy and Ilia Nakashidze. Being a student at the Petersburg University Archil Jorjadze got acquainted with the leading writers, who paid attention to this extraordinary young man and discovered that his soul was in search of truth and the main essence of existence. The writers warmly welcomed Archil to their society and were very fond of him – remarked Nakashidze.

Afterwards Archil went abroad. He lived in one of the new settlements in England together with educated people and led hard country life. They didn't approve of private property: the Land, building and everything even tools were declared as common property. Archil got acquainted with this remarkable people and he expressed his thoughts and feelings about their wonderful social system in an article published in a Russia magazine. This research was written so

accurately and explicitly that one could feel it was the result of deep and serious observation. Great Russian writer Lev Tolstoy got interested in it. "When I met Lev Tolstoy in Moscow he asked me if I had known my compatriot, the writer Archil Jorjadze.

I knew Archil well and communicated with Tolstoy about his adventures. The celebrated writer listened to the story attentively and imparted his impressions of Archil's talent with me. According to his estimation the ability to view and study the life deeply was well reflected in this young man."[1]

In summer 1898 Tolstoy's son Andria Tolstoy (1877-1916) visited the family of Ilia Nakashidze's brother. He stayed in Georgia for some time. Kolia Nakashidze took his guest to different parts of Georgia. They went to Svaneti, Imereti, Samegrelo, Guria, Ajara. They saw Singh's and visited different towns: Kutaisi, Batumi, Samtredia, Ozurgeti. The guest was hosted by the families of Nikoloz Cholokashvili, George Okromchedlishvili and the doctor Gigo Eliava. At the doctor's family Andria Tolstoy got acquainted with Ellene Gurieli – Ilia Nakashidze's relative from Ozurgeti. He was so attracted by Ellen that decided to marry her.

Ellen's parents lived in Ozurgeti, where Andria Tolstoy immediately left for to propose to her. When Ellen's parents blessed the new couple, Andria returned to Moscow to inform his family of his decision and come to terms with them. He was going to come back to Tbilisi in two weeks, where the wedding ceremony was to be held. Ellen went to Tbilisi to make the wedding dress. Two weeks later when everything was ready and they were waiting for the bride-groom's arrival, the bride received a letter from Andria Tolstoy. As the letter had it A.Tolstoy had married the other woman and their engagement was broken. This was such a heavy blow to Ellen that she attempted to commit a suicide in the hotel. She was gravely wounded by pistol and after a year of serious illness she died in 1899. As it turned out L.Tolstoy's wife Sophia Bers did not approve of their marriage. We find sufficient arguments for it in the dialogue between Nino Nakashidze and Tolstoy's wife: "Andria receives letters in which

[1] Journal "Nakaduli", (for adults), 1913, no 3.

Gurieli's relatives demand that he should come to Georgia. But I'll never let my son go there... You can't imagine how simple _ minded my son is. First he made proposal to Ellen Gurieli, then weeks later his arrival he proposed to Konstantine Diterikh's daughter and he's going to marry her now... Caucasians are very hot-tempered people and I know they won't forgive him. Besides, my sister-in law Pati Eristavi is from Georgia and I claim her for?!" (Pati Eristavi was a very beautiful woman, she divorced Bers and married the other one. Guram Sharadze published her photo).

Lev Tolstoy simpathized with Elene Gurieli. When he learnt about her he asked his son to leave for Georgia and explain everything sincerely to Gurieli's daughter: "Father advises me to depart to Georgia and tell Elene about my spontaneous decision which turned out to be false. He says, she seems to be a kind woman and will forgive you your misdeed".[1] – Andria, who never made this step himself told Nino Nakashidze about father's advice.

According to the sufficient sources it's known that the family name of Tolstoys had links with Georgia even before Lev Tolstoy's visit to Caucasia. Even in the twenties of 18-th century, during the reign of Peter Great his special attorney in Tbilisi at the royal court of Vakhtang VI was lieutenant Ivan Tolstoy, who was very fond of Georgians. This is clear from his letter to Russian emperor written in 1722, where we said: "As far as I see Georgian people are well-loyal to your Majesty and praise your noble name"[2] Even the daughter of George Alexander, grandson's son of King Vakhtang VI married the relative of Lev Tolstoy, major-general earl Alexander Tolstoy.[3]

Georgian writers and public figures, who had contacts with Lev Tolstoy, mentioned his name with great respect and love in their diaries. Vazha-Pshavela, a great Georgian writer and thinker, was among them. He wrote in one of his letters: "Lev Tolstoy is a wonderful writer, he was called the Greatest Russian writer by

[1] N.Nakashidze, "Close with Lev Tolstoy", Tbilisi, 1954, p.35.
[2] G.Paichadze, for the relations between Georgia and Russia, Tbilisi, 1960, p107.
[3] G.Sharadze, completed works, p.52.

Turgenev. And do you know what he writes about himself? – "only two men had moral influence on me, during my life they broadened my conception and clearly shoved me my country. They were neither Russian writers, nor scholars or preachers, they were tillers, peasants Siutaev and Bondarev."[1]

With the help of A.N.Dunaev[2], Tolstoy got acquainted with Georgian students A.Diasamidze, A.Eliozishvili, I.Gomarteli, and Latshabidze who in Tolstoy's words told him interesting stories about Georgia. Lev Tolstoy became a good example and stimulus for many people. Famous Georgian writer and thinker Iakob Gogebashvili wrote: "Prominent writer Lev Tolstoy created the series of infant tales using folk proverbs. Accordingly we wrote about twenty stories on the themes of Georgian national proverbs and included them in "Deda-Ena".[3]

It's noteworthy that while collecting materials for "Haji-Murat" Georgian public figures: I.Nakashidze, S.Esadze, and S.Shulgin's – the teacher of Tbilisi Second Grammar School helped Tolstoy very much. For that they received letters and books from Tolstoy.

Lev Tolstoy was especially thankful to the writer I.Esadze to whom he wrote: "I received your papers, books and maps. I greatly appreciate the tremendous work you've done for me.[4]

In the letter, written on April 27, 1903 Lev Tolstoy wrote to Ilia Nakashidze: "Dear Ilia! Thank you for the information you sent me. Express my gratitude to Shulgin and Esadze too. I'm sending them my writings, though feeling shame for not being able to do more".

"Iasenka"[5] received one note: I'm sure its from you. But still I've asked Shulgin and Esadze not to worry about me. I stopped working at "Haji-Murat". Generally, this story is not worth working

[1] V.Pshavela, "Stories", 1986, Tbilisi, p.661.

[2] A.Dunaev (1850-1920) one of the directors of Moscow Trade Bank, cothinker of L.Tolstoy.

[3] I.Gogebashvili, Selected writings, v.I-II, Tbilisi, 1970, p.402.

[4] P.Gudushauri, "Great Russian writer L.N.Tolstoy",1953,p.34-35.

[5] "Iasnaia Poliana"s nearby post-office.

on. My books will be sent from Moscow. I'll write my name and surname here.

With hugs and kisses. Give my best wished to your wife.

L.Tolstoy
April 27, 1903

Having interrupted his work at "Haji-Murat" Tolstoy renewed his working again soon. He finished his wonderful work in 1904. I.Nakashidze disinterestedly helped him.[1]

Even after the dukhobors exile Ilia Nakashidze and Lev Tolstoy were in correspondence with each other. Besides I.Nakashidze systematically sent Tolstoy information about the events in Georgia. It's proved from the fact that Georgia and Georgians were always in writer's mind. In the letter written on April 11, 1903 Ilia Nakashidze informed Tolstoy: "I can tell you pleasant news. In Ozurgety district, Kutaisi gubernia, among the Guruli peasants (Georgians) put into practice something, about which you wrote in your letter to workers. Last your there were some excitations, now peasants refuse to take rent for the lands of landowners and work for them. Peasants act with surprising accord. Landowners are angry, because they consider the work of peasants to be their holy responsibility, instead they now began to revolt. My uncle is a rich man. He can't stand the idea, that peasants refused to work for him.

It's surprising that, half of the district's population is not eager to work for landowners. They endure the difficulties and stand firmly.

My dear relative, who is now with us, told me that he himself was searching for workers, but in vain for a long time.

The inhabitants of Ozurgety district are Gurulians – the same Georgians and it's only the name of the district... Our people are most intelligent and clever in Transcaucasia. Georgian books and newspapers are spread there very much. I'm considering on the matter and will inform you how the things will go on in future.[2]

The famous events of 1905 which took place in Guria greatly worried Lev Tolstoy: "I've been thinking to write to Gurians, to

[1] V.Zambakhidze, I.Nakashidze, Tbilisi, 1970,p 28.
[2] I.Nakashidze,"How acquainted with L.Tolstoy",1928.

Nakashidze; What their actions are matter of great importance and they should continue in the same way" – wrote Lev Tolstoy to P.Makovitskion the 31st of january, 1905.

On January 29, 1905 Lev Tolstoy was visited by a famous Georgian revolutionist Michael (Misho) Kaikhosro Kipiani, who had a letter, written by Ilia Nakashidze, describing the events which had taken place in Guria. (Ilia Nakashidze prepared the article, specially for the "Famous Page" newspaper, telling about Gurulians movement).

In 1905 the government sent the secretary of Namestnick – sultan Krim-Girei to investigate the movement taking place in Guria – wrote Nino Nakashidze in her memoirs. People went on a strike and didn't go either to the police or the court. The government establishments were abolished. There was no robbery or complaining. People governed their own lives. Purring Krim-Grei's travelling "Famous Page" sent Iliko as a journalist who studied people's demands.

In Guria Krim-Grei went from one village to another, arranged up the meetings, where the representatives of people let him know the people's demands.

Ilia Nakashidze being a special correspondent of the newspaper accompanied Krim-grei and prepared the special correspondences for the newspaper.[1]

"In the morning a Georgian M.K.Kipiani, came here to tell Lev Tolstoy about Georgian Peasants' movement in Guria". Even Lev Tolstoy wrote about these events: "In the morning a kind man sent by Nakashidze came here. He told us undeliverable things about events taking place in the Caucasus namely in Guria, Imereti, Samegrelo, Kakheti; Those people have decided to release free themselves from the government and live the lives of their own. I've heard about Gurulians before" – said Lev Tolstoy with excitement – mentioned his doctor D.Makovitski[2] and his biographer P.Birucov[3].

On the 9tn of April, 1905 D.Makovitski marked Lev Tolstoy's following words: "I've received a letter from Ilia Nakashidze, with an

[1] V.Zambakhidze, I.Nakashidze, Tbilisi, 1970,p 29.
[2] Dushen Makovitski (1866-1921).
[3] Pavel Biriukov (1860-1931).

explicit description of the movement in Guria. Gurulians are very flaming people and hate being passive".

These words were the response of Lev Tolstoy's letter to Ilia Nakashidze written on the 1st of February, 1905.

...Let Gurulians know how the old man was excited having learnt about the facts he himself had been thinking over for years and getting some negative reaction from so called scientists and wise men. Gurulians could manage everything at its best with their own drains and their deeds prove it well".

In D.Makovitski's notes there are Lev Tolstoy's other expressions about Georgians and his attitude toward them. Here we come across the names of many Georgians, for example, the chairman of the Russia Word Linguist Society, a famous literary critic, Moscow University professor Gruzinski (1858-1950). He took part in arranging Tolstoy's library in Iasnaia Poliana.

On the 15th of March, 1907 the speech made by a Georgian journalist from Tbilisi second state deliberative (provoked a great interest in Lev Tolstoy). The Georgian delegate fought against the repression of the workers, who had participated in 1905 revolution and appealed to everyone to gather in order to defend them. His speech caused the applause of left-wing politicians. Lev Tolstoy couldn't have left unnoticed Ilia Chavchavadze's work at consultative and his demand to abolish capital punishment.

In his notes M.Kouitski writes about his conversation with Lev Tolstoy's. The head of Ialta – General I.Dumbadze is often spoken about there. The author also mentioned between the correspondent Tolstoy – Ermalo Comladze, Kutaisi Gubernia the second state consultative delegate Bikenti Lomtatidze, Aleksandre, Ilia, Mariam Nakashidze, prof. A.Khakhanashvili (1866-1912) and his letter "About Georgians' Present State" which was published in "Ruskie Vedomosti", on March 6, 1905. There is also mentioned Moscow University student A.Tsagareishvili, Tolstoy's follower and corespondent, the son of a banker and manufacturer Aleksi Cholokhashvili and his wife – baroness Tramaziuri, a famous Georgian journalist – Varlam Cherkezishvili (1846-1925), Ilia Chavchavadze and his wife – Olga Guramishvili-Chavchavadze.

Sophie Tolstaya's diary stated a number of interesting facts about the relations between Lev Tolstoy's family and Georgians.

The Gruzinskys and the Tolstoys were long-standing friends. Alex Gruzinsky (1858-1930) a professor of Moscow University, was asked by Tolstoy Society to study the Iasnaia Poliana library and Lev Tolstoy's comments on the books. As a result of the careful study of the lilibrary in 1912 Alex Gruzinsky published his article entitled "The Iasnaia Poliana Library".

Another Georgian who was in good friendly relations with Lev Tolstoy, was Alexander Sumbatashvili-Yuzhin (1857-1927), a prominent Georgian actor (at Moscow Theatre), playwright and statesman. There are pages of stories in Sophie Tolstaya's diary about Ilia Nakashidze (1866-1923), a famous Georgian publicist, bolding similar views with Tolstoy, his sister Ellen[1] and wife – Nino Nakashidze (her maiden name is Antadze).[2]

Here are some quotations to show how Lev Tolstoy respected the Nakashidzes.

"Lev Tolstoy was visited by a person named Tsagareli from Georgia. The host welcomed him warmly and inguired about things in Georgia; but he was especially interested to learn some news about Ilia Nakashidze. Although the great writer could not get the proper answer as Tsagareli was not acquainted with Ilia Nakashidze. It amazed Tolstoy... When saying good bye to his guest, Lev Tolstoy advised him". When you get back to Georgia, try your best to get acquainted and make friends with such wonderful person as Ilia Nakashidze is".[3]

Later on, Lev Tolstoy as a great thinker, created his conception on social, philosophic and ethical issues, which didn't correspond either

---

[1] G.Sharadze. "From Peter Great up to Lev Tolstoy", Tbilisi, 1986. P.45-50

[2] Ellen Nakashidze (1868-1943) studied at Tbilisi, St.Nino school. In 1896 she was exiled, accused of the assistance for the Dukhobors. Then she left for Croydon, England, and spent several years at the colony, established by L.Tolstoy's supporters particularly by Mr.Kenwort, - Chartkov, a friend of Tolstoy. Helped him a great deal too. Later Ellen Nakashidze denied Tolstoy's teaching. In 1905 she returned to Russia and consequently from 1917 to her last days , she worked as a private tether.

[3] V.Zambakhidze, I.Nakashidze, Tbilisi, 1970,p 29.

with democrats' revolutionary theory, or conservatives' Slavophile ideas and Liberals' groundless views.[1]

Ivane Gomarteli, a prominent Georgian doctor and philosopher wrote,the following in 1908: "We cannot help worshipping Tolstoy's gigantic magic, and his tremendous impact on world's public opinion. As a great critic of today's political system, he becomes more precious to us. His criticism is so strong and persuasive that it makes us think that these words are spoken by a revolutionary. That is why we congratulated the great writer of Russia with his 80-th birthday and wish him to live long".[2]

Lev Tolstoy estimated the state and high society according to the correspondence of their interests with those of people.

The analysis of Tolstoy's creativity enables us to determine his political and legal outlook. In his opinion, Christian religion (not just as it is) is a divine, natural law. Tolstoy always accentuated the importance of love,friendship and sympathy,and struggled against social differentiation and injustice which made people's lives even more complicated. The key leitmotif of Tolstoy's world outlook is love and mutual respect among human beings, no matter which social circle they belong to.

Natural law does not recognise hatred and hostility. Any violence ought to be done away with. Unfortunately, the writer said, divine principles are often violated. That is why even man is obliged to struggle against injustice, violence and illegality... War is against human nature as it brings with it massive death.

In his works he is against justice, bureaucrat and corruptible judges. In his opinion many of them had no right to judge another person, as far as in many cases they themselves were guiltier that the convicts. The writer spoke out against the church too, because "priesthood serves the state and holds the interest of the ruling the society".[3]

The heritage left by Lev Nikolaevich contains and expresses the great Russian writer's thinking which goes beyond the national interests. All these were very important for the future development

[1] G.Taliashvili, V.Shaduri, "History of 'Russian Literature", 1976, p.73.
[2] A.Nikoladze, Russian-Georgian Literary Links,Tbilisi,1958,p.185.
[3] G.Taliashvili, V.Shaduri, "History of 'Russian Literature", 1976, p.461.

of the world literature. That's why Tolstoy's heritage belongs not only to the past, but also to the future.

Lev Tolstoy always endeavoured to describe deep, typical description of life. That's why he reached the main points of the events and served the public ideas.

His creative work deeply influenced the public thinking of this and that time.

With his originality Lev Tolstoy became the part of the Russian and world literature as a man of free-lance intellect without any sense of particularity.

Each work of Tolstoy is a reflection of his strained, independent and inner working. From the very first steps he endeavoured to see everything with his own eyes and to judge everything with his critical mind. This originality of his views and reasoning served as an aspiration for freedom, as an attempted of finding himself, for independent, philosophic and literary researches. Developing his creative skills in "War and Peace", "Anna Karenina","Resuscitation", "Haji-Murat" and other works, Tolstoy reaches the peak of critical realism. With an equal force he describes the public made of life and the philosophy of his heroes faultlessly as well as the nature of his native country. His language is rich and diverse, the essence of which is beyond the frame work of dignities of the short definition of artistic speech. Tolstoy accomplished all the high demands made on creative work by himself. These demands were of perfection of style and of sincerity and truth towards the events of life described by the writer.

In his novel and stories writer could show very well the spiritual world, the private and public endeavouring, moral and intellectual lives of his positive heroes.

First, it is necessary to reach the inner moral perfection to be brave, fearless and patriot. For this he should have not only the rich soul, but also the strong will. The writer thinks that both of them are to be found among the common people and that's why they are the only ones to reach the moral perfection.

Such an Attitude towards the creative work gave an opportunity for Tolstoy to describe realistically the individual feelings and emotions

of the people of all the social classes, as revealing the individual characteristics in different circumstances and dimensions.

The dignity and grandeur of Tolstoy was well-known to all the progressives and even to his adversaries. P.Sergeenko, Tolstoy's friend and collaborator wrote:

"Lev Nikolaevich has often been ill lately. He suffered from pains of liver, angina pectoris, typhus and pneumonia. There were wonderful victories in his age. While he was ill he received many letters of compassion from all over the world. Even the adversaries of Lev Nikolaevich anxiously watched the condition of the great writer. let him write whatever he wants to, just let him live some more" – said one of his adversaries. "I pray Allah to keep you for the sake of the world" – wrote a Turk to Lev Nikolaevich.[1]

It is not casual that in his polemical letter the great Georgian poet and thinker Vazha-Pshavela mentions Pushkin and Tolstoy beside Rustaveli and Shakespeare.

On November 10, 1910 the great thinker forever left Iasnaia Poliana – where he spent all his conscious life – for there can be no doubt about it –the Caucasus, namely – Georgia, were "he had intended to begin a new life according to his world outlook",[2] and to keep the promise he had made to Ilia Nakashidze in 1903. Unfortunately, he caught cold and died at the station Ostapovo. "It was the searching of life. It was the declaration of inferiority of life to death. It was the titanic struggle with the problem of death"[3] – says Archil Jorjadze. The special interest of the contributors of life, creativity and publitsistic heritage of Lev Tolstoy causes a question of the relation of the writer to the members of the family, disagreement with the wife and children. The ingenious creator was against distribution of the property between the successors. Moreover, he has not kept to family the right of obtaining of the fee from the publication of products.

Archil Jorjadze tries to answer a question: why and where had escaped L.Tolstoy in old age? He had devoted to this the article " Lev Tolstoy (tragedy of life) ", which text is published below. One of

[1] P.Sergeenco, "How lives and workes L.N.Tolstoy", Moscow, 1908, p143.

[2] Proff. S.Danelia, ame work; V.Zambakhidze, I.Nakashidze, Tbilisi, 1970,p 23.

[3] Proff. S.Danelia, "From the history of Russian Literary of 19 th century",1936, p.350.

the interesting answers to this question among the philosophers and sociologists belongs of Berdiaev.[1]

He considered an impulse of Lev Tolstoy as tendency to death, which was late to reach him, L.Tolstoy hastened to death, as to last step in immortality.

Conception of life Lev Tolstoy is in creativity, which defended from thinking simple mortal. For him neither family, nor children, neither riches and nor property gave the life sense. A source of this sense he saw in service to the people, in suppression of personal well-being.

It is difficult to tell, whether was Archil Jorjadze familiar with sights of Berdiaev, but his sights were very close to conclusions of Berdiaeb.

Archil Jorjadze considered, that Lev Tolstoy together with other geniuses had realised tragedy of life, unity of life and death and at the same time their irreconcilability.

Under the statement of Archil Jorjadze, Lev Tolstoy considered impossible, that the human thinking had reconciled with senselessness of its life. The human essence protested against it absurdity"[2]. Kita Abashidze extended the same idea in his article "The Tragedy of the Superman".

Vazha-Pshavela's love and respect for the great writer is reflected in his poem devoted to Lev Tolstoy's death, which begins so:

"Not only Russia? But the whole world
Lost its father, its nurse,
He ,who abundantly lighten
Our heart, and brain, and our passion.
He, who forge new sense and thought
On the burning spirit five.
He, who slashed assiduous stocks
Suffocating of human soul".[3]

Akaki Tsereteli responded to this fact in his work "Lev Tolstoy"

---

[1] Nikolai Alexander Berdiaev (1874-1948), philosopher and thinker. More in detail see E.Codua, N.Berdiaev, "Bourgeois philosophy of movement of XX century, Tbilisi, 1970

[2] Archil Jorjadze, "Motherland and patriotism", Tbilisi,1980, p.330.

[3] A.Makharadze, "The Razikashvili's poetry", Tbilisi,1987,p.72.

in the following way. "I want to speak about Lev Tolstoy not because his death terrified all human beings, but because it is very uncommon to meet such a bold and conscious fighter as Tolstoy was in his life. His doctrine was based on the gospel. He sermonised "unity,equality and love", was against the oppression and swallowing of the weak from the strong. He indociled many funny small things established in the life.

That's why he drew the hearts off all oppressed people and as a mediator of future acquired successors not only in Russia but in Europe and America too. Then, why it is suprising, if Georgians are mourning sincerely over him!"[1]

Ilia Chavchavadze pointed it out in the following way: "Count Tolstoy, whose philosophy became well-known for all Russia finds his aim of life in labour."[2]

Tolstoy's relationships, connections with Georgia and Georgians were sincere, he wrote: "It's undoubtedly country of love". In his works "Childhood and Adolescence", "The Attack", "Marker's Records" and in his well-known diary his love and relationship towards the Caucasus and Georgia is clearly shown.

"Tolstoy loves Georgians, these freedom loving people".[3] D. Makovitski recalls as once Tolstoy said: "How lovely, clever, peaceful, kind, and intelligent people these Georgians are, how majestic and generous they are".[4]

Tolstoy's death shook the world progressive opinion, as Ilia wrote "The greatest lost of the mankind upset everybody. According to Tolstoy's will he was lain in a simple coffin and buried in the place, where "the writer was looking for a magic "green stick" as a mystery of all happiness in his childhood".

And so, a solitary, simple grave appeared at the edge of the cliff among the forests. There is no cross and no monument there. It was Tolstoy's will. Only the small hillock decorated with flowers in summer, covered with snow in winter shows the place, where Lev Tolstoy's

[1] Akaki Tsereteli, "Selected Works",1960, p655-656.
[2] Ilia Chavchavadze, volum IV, p.239.
[3] N.Nakashidze, "Reminiscences", Tbilisi, 1946, p.3.
[4] D.P.Makovitski, volum II,Moscow, 1923, p. 13.

body lies. There is a marvellous Russian surrounding around it, the nature which he liked and described so charmingly.

Tolstoy's immortal dignity is beyond his motherland's borders. His influence on the world literature is very great. Many favourite writers as Flaubert, Maupassant, Anatoly France, Romen Rolan, Dreiser, Golsworthy and others held in respect his name.[1]

The fulcrum of the public man is the society itself and its justice. There is a spring of strength, courage and diligence in it. The public man drinks this spring disturbed by millions of problems and unpleasantness meeting him on his way while attending the complex and difficult duties. This spring makes him relieve his heart and soul and one such consolation with its kindness and dignity sometimes exaggerated grief of many years.[2]

It's impossible not to agree with Ilia's wise words: "Not any particular country, but the whole world's progressive society with its patriotism, humanity and philantrophy is the value of Lev Tolstoy's richest inheritance, his philosophical thoughts".

For the history of the mankind some centuries are not many, but "it's enough time for changing of generations, thoughts, creation and recreation of the history.

[1] P.Gudushauri. Works, p. 40.
[2] I.Chavchavadze, volum VII, p.343.

THE HISTORICAL FATE OF MESKHETI

Before we touch the problem of massive deportation of Armenians, Duchobors and the representatives of other nations to Georgia, particularly to Samtskhe-Javakheti, let us look into the history of one of the ancient districts of Georgia _ Meskheti[1], which had played an important role in political and cultural rise of the country. The upper Kartli or Meskheti lying between Samtskhe-Javakheti and Tao-Ispiri was a principality called – "Samtavro- Saeristavo". In the second part of XIII c the kingdom of the head of Meskheti stretched from the Borjomi Gorge to Tashiskari and Karnukalaki – wrote the academician Ivane Javakhishvili. Samtskhe-Javakheti was a part of the south-west of Georgia, which is known under the name of Meskheti. It included Samtskhe, Javakheti, Tao, Klarjeti, Artaani, Erusheti, Shavsheti, Kola, Achara, Basiani, Chaneti, Ambotsi, the Ligani Gorge and Speri from ancient times. The name Meskheti originates from the name of a Georgian tribe – Meskhetians who had lived there from the time immemorial. After the growth of the territory of Samtskhe and awarding the family of its owners by the title of "Atabagi", the principality was called "Saatabago". Since XIV c. Samtskhe-Saatabago became the synonym of the whole Meskheti.[2]

Vakhusti Batonishvili described it in the following way: "During the rein of the Bagrations, all these countries and places were united under the name of Meskheti, which is a shortened and therefore more convenient name to use, than Samtskhe-Javakheti. From the 2nd century Ispiri and Lazistani belonged to khalibians and Lazians. The famous Greek historian Prokophi Keisareli wrote:

"Meskhians have been the vassals of Iberians since the ancient

[1] Ivane Javakhishvili, "Boundaries of Georgia", Tbilisi, 1919, p.45-46.

[2] K.Lortkipanidze, " Samtskhe-Javakheti in XIX-XX cc",Tbilisi,1994,p.5.,for social-demographic problems of Samtskhe-Javakheti see his "Problems of Demographical Development of Historical Meskheti", Tbilisi, 1998.

times and dwelted in their mountains"[1]. Meskheti was included in Kartli politically and administratively. As Vakhusti Batonishvili indicates in his book – "Kartlis Tskhovreba" at the beginning of the XIII-th century Lazistani or Chaneti was included in the Empire of Trapizoon, established by Queen Tamar. But then it became a part of Georgia, governed first by the head of Meskheti, then – by Gurieli. In 1511 Lazistani fell into the hands of the head of Samtskhe – Atabagi.[2]

The title "Atabagi" was first established during the rein of Queen Tamar, when Ivane Mkhargrdzeli (1184-1214) was appointed head of Meskheti. In 1334 this post was given to Kvarkvare Jakeli by King George V. Then in 1463, during the rein of George VIII Kvarkvare II turned Meskheti into Samtskhe-Saatabago and declared it as an independent administrative and territorial unit. Thus, "a kingdom in the kingdom" with its independent home and foreign policies and an independent system of taxation appeared. The same tendency was spread all over the country and the separate rule replaced the autocratic one. The process of disintegration of the country was supported from outside by imperialistic powers – Turkey and Persia.[3]

Beka I Jakeli was well-known for his work among the "atabags" of Samtskhe-Javakheti. His kingdom included Samtskhe, Acharia, Shavsheti, Klarjeti, Tao, Kola, Artaani, and a considerable part of Javakheti. At that time the Saatabago was separated from Georgia and it represented an independent political unit. Beka I was the vassal of khans and actively supported Georgia's political hegemony in the Kingdom of Trapzon. During his rein St.Saba's Temple was built in Saphara, which is considered a very important and interesting ecclesiastical and architectural monument even today.

Beka wrote a book of law, which is a significant law source among other masterpieces of Georgian law. Beka's legislative activities were later continued by Aghbugha I Jakeli – the Atabagi of Samtskhe, the commander-in-chief of the Georgian army (the II part of XV).

---

[1] V.Batonishvili,"The description of imperial Georgia",Tbilisi,1973,p.658.

[2] "A history of Georgia", dictionary created by R.Metreveli, Tbilisi, 1979, p.143.

[3] G.Lobzhanidze, "From a history of public and political thinking of Georgia, Tbilisi, 1998. p. 154.

His work is known under the name of "Beka Aghbugha's Book of Law" and is included in Vakhtang VI's collection of books of law. Such well-known scientists as V.Batonishvili, T.Jordania, G.Jordania, Pl.Ioseliani, N.Urbneli, S.Kakabadze, Iv.Javakhishvili, A.Jorjadze, I.Dolidze and others participated in the study of the text of Beka Aghbugha's Book of Law. The famous investigator and lawyer Maxim Kovalevski got interested in the monument.

The preface of Beka Jakeli's book of law has been lost. Therefore the circumstances under which the book was composed and the field of its action are obscure.

Aghbugha Jakeli is said to have composed his book at the legislative summit. He invited Matscureli – his uncle, his son – Shashia, and his brother Paphonte – the prior of Saphara, the bishops of all the five communities of Meskhetians, Taoelians, Klarjetians, Shavshetians, and Javakhetians, and no doubt the nobles and the officials to the summit. After discussing the condition of the country of that time the summit considered it necessary to add some paragraphs, concerning the punishment of the crimes, that had just appeared. Thus 32 paragraphs[1] were added to the sixty-five of the Beka's laws.

Beka Aghbugha's Books of Law was first called Aghbugha's Law. N.Urbneli wrote about it: "Aghbugha's Law doesn't belong to Aghbugha only and it is called so by mistake". It is really evident that the law was written in different times.

Beka compiled the first part and his grandchild didn't find it necessary to change his grandfather's verdict, as crime was on the increase at that time. Aghbugha enclosed his own book of law to his grandfather's verdict.[2]

Ivane Javakhishvili thinks that the limits of functioning of this legislative monument should apparently be defined according to the members of the meeting. These limits comprised almost one third of Georgia at that time. If we take into account the high cultural level of life and development, and political importance of Meskheti then the great importance of Beka-Aghbugha's law will become apparent.

[1] Ivane Javakhishvili, "Boundaries of Georgia", Tbilisi, 1919, p.108.

[2] N.Urbneli, "Atabagni Beka and Aghbugha and their right "' Tbilisi, 1890,p.2-3.

Ivane Javakhishvili fairly considered, that at that time there were no remarkable differences between cultural and social conditions of the other central parts of Georgia and Meskheti. That's why the picture obtained through the analysis of this monument can partly be considered typical for the rest of Georgia.[1]

The book of law gives valuable information about political and social system, different kinds of crime, compulsory law institutions, the civil law, etc of South Georgia of that time (considerable part of which belongs to Turkey now). The book contains information on murder, abuse, burglary, rape, theft, treason, bribery, arson, destroying vineyard and orchards, outrage, libel, abduction, etc. As far as the civil law is concerned, there should be mentioned the right to property purchase, mortgage, presenting, etc, different articles deal with family and wedding laws, court system trial, different sides taking part in the proceedings, types of testimony.

The book of law by Beka-Aghbugha describes the following kinds of punishment: blood-white, the death penalty, assignation of an offender to a victim, double compensation of stolen goods, facilitating punishments, etc.

Naturally we are not aimed to analyse the book of law by Beka-Aghbugha[2] thoroughly this time. While speaking about Samtskhe-Javakheti we couldn't help mentioning the two legislators, grandfather and grandchild for their services to the country.

Samtskhe-saatabago, according to its administrative and territorial importance, was always mentioned together with Georgian kingdoms. "In the second part of the 15th century four political units were

[1] Ivane Javakhishvili, volume 6,.Tbilisi, 1982,p.107-108.

[2] V.Batonishvili,"The description of settlement of Georgia",Tbilisi,1973.
N.Urbneli, "Atabagni Beka and Aghbugha and their right "' Tbilisi, 1890.
M.Kovalevski," The laws and custom in Caucasia", volume I-II, 1890.
T. Jordania, "Chronicle", volume II, Tbilisi, 1897.
D.Chubinashvili, "Georgian reader", Tbilisi, 1863.
P.Ioseliani, "A brief history of the Georgian church", 1843.
S.Kakabadze, "Personality of Beka and Aghbugha", 1912.
I.Dolidze, "The old Georgian right, 1953.
Ivane Javakhishvili, volume 6, Tbilisi, 1982.
A.Jorjadze, "Composition", volume 1, 1911.

finally formed in Georgia: kingdoms of Kartli, Kakheti, Imereti and Samtskhe-saatabago"[1]

The invasion of Konstantinopole by the Osmals and their Supremacy in Asia got Georgia into trouble. For centuries the Turkish brought using their usual methods tried to eradicate and banish everything Georgian, including the population. They tried to abolish Christianity among the Georgians living there and convert the country to Muslim by the political and religious prosecution and economic oppression. As Vakhushti Batonishvili writes this process of conversion began with people of high rank in the second half of the XVII-th century and then it was extended among the whole population. This policy continued up to the beginning of the XIX century. Manuchar was the last Atabag of Samtskhe, to participate in the famous Marabda battle against Persia together with other Georgian kings.

He admitted the Osmal supremacy, but was poisoned by his uncle, who then left for Istanbul, was converted into Muslim there and was appointed Pasha of Akhaltsikhe under the name of Sapar Pasha. "Sapar Pasha invaded the whole Saatabago and governed it observing the Turkish rules" – writes V.Batonishvili.

After that the Osmals turned Samtskhe-Saatabago into the Sapasho of Akhaltsikhe including Chorokhi gorge and divided it into twenty four communities. Each community was headed by Sajakbegi hereditary owner of the Georgian origin converted to Muslim.

New administration established the rules for promoting the conversion of Georgians into Muslim in Meskheti and Javakheti:

1. If a Christian Georgian laughed at a mullah or made him angry, threw a pebble at him or did something like that while a mullah was praying in minaret, he was sentenced to death, and deprived of his estate. He was forgiven in case he was converted to Muslim.

2. If a Georgian said anything against a Muslim when he passed jame while they were praying or washing there, he was sentenced to death. He was absolved only if he agreed to be converted to Muslim.

3. If a Georgian took revenge on a Muslim verbally or by means of some action and scolded his religion when a Muslim abused him,

[1] G.Kikodze, Erecle II, Tbilisi, 1941, p.8

he was doomed to death. He was forgiven only if he was converted into Muslim.

4. If a Georgian passed over a Muslim Burial-ground and defiled it, he was oppressed, deprived of his estates and he was forgiven only if he was converted to Muslim.

5. If Georgians didn't treat a Muslim "Mejlis" and Mullahs with respect, he was oppressed and deprived of his estates. He was forgiven only if he was converted to Muslim.

6. If a Georgian Christian borrowed money from another Georgian and didn't return it, betrayed his friend for money, didn't pay employee, all that was forgiven by turning into Muslim.

7. If a Georgian killed his father, mother, wife, sister and brother or other relatives and oppressed the family of perished, a Georgian could be given absolution only by conversion to Muslim.

8. If a Georgian robbed churches and then sold their property; he killed a priest, a deacon and oppressed their farmstead, a Georgian could be given absolution only by conversion to Muslim.

9. If a Georgian was unable of bearing charges because of poverty, he could be given absolution only by conversion to Muslim.[1]

Those had been some of the methods used to convert Christians into Muslims for centuries.

This process went on from XVII c. up to XIX c. The pasha of Akhaltsikhe was backed by the sultan of Istanbul and with the support of Turkey and its army he interfered in Georgian affairs. He tried to strengthen his policy in Georgia. Eventually Osmals aimed at destroying Meskheti, as a territorial unit, and abolishing Atabagoba in Samtskhe. The whole Administration of Samtskhe-Javakheti got under submission of Turkey.[2]

Georgian kings couldn't put up with the loss of the historical part of Georgia and used every opportunity to get it back. They proclaimed themselves the legal owners of Meskheti.

As one of Russia's representatives, N.Butkov,[3] stated an article in

---

[1] Z.Chichinadze, "Conversion to Muslim in Samtskhe-Saatabago", Tbilisi, 1906, p.5-6.

[2] V.Nozadze, "Struggle for restoring Georgia because of Meskheti", Tbilisi, 1985, p.5.

[3] N.Butkov, "Materials", p.141-142, Burnashev - "Pictures of Georgia", p.14. (I.Javakhishvili, volume 6, Tbilisi, 1982.

the treaty of 1783 between the king Erekle and Ecaterina II dealt with "Akhaltsikhe of Pasha or Atabagoba of Samtskhe".

King Erekle's aim was to unite the Georgians and to restore the whole country, therefore there was a special Article 4 in the treaty, according to which the Governor of Russia pledged to help to get back all the parts which belonged to Georgia from ancient times, and to provide Georgians with weapons during the war. Herewith the governor of Russia guaranteed security of newly restored countries.[1]

Knowing the content of the treaty the Pasha of Akhaltsikhe realized that he was losing his power there. Therefore he felt animosity towards the king Erekle and soon became his enemy.

In 1801, when Russia finally annexed Eastern Georgia and in 1810 Western Georgia, the problem of Meskheti was to be solved. In 1828 the Russian army under the leadership of the General Paskevich captured ten regions of Akhaltsikhe, (Kobliani, Odzrkhi, Akhaltsikhe, Atskveri, Aspindza, Akhalkalaki, Jaraki, Potskhovi, Palakatso), but fourteen regions remained under the rule of Osmals. During the war between Russia and Osmals in 1877-1878 the second part of Meskheti was also annexed and the Russian Administration divided it into Akhaltsikhe, Akhalkalaki, Potskhovi districts, Batumi and Karsi regions. All those parts of the country under the Russian Empire were turned into the following administrative units:

The Akhaltsikhe District (Samtskhe).

The Akhalkalaki District (Javakheti).

The Batumi Region (Achara, Kobuleti, Shavsheti.

The Karsi Region (Ereshati, Potskhovi, Artaani or Ardagani and Oltisi).

The size of the joined territory was: Akhaltsikhe – 2796 sq.km; Artaani – 3339 sq.km; Akhalkalaki – 2793 sq.km; Batumi – 3779, Arvini - 3339 sq.km; Potskhovi – 588 sq.km; Ardagani – 5137 sq.km; Oltisi – 3051 sq.km; the whole territory of Meskheti was 21393 sq.km; more than one third of the whole territory of Georgia.[2]

Among different parts of Meskheti Chaneti or Lazistani remained

[1] G.Kikodze, "Erekle II", Tbilisi, 1941,p.121.

[2] V.Nozadze, "Struggle for restoring Georgia because of Meskheti", Tbilisi, 1985, p.8.

as a part of Osmalia. The Georgians living in that part were greatly influenced by three hundred year supremacy of the Osmal people. Zakharia Chichinadze writes that after the Aspindza War, the Osmal prosecuted orthodox believers as well as Georgian Catholics. Nobody had the right of uttering a single word and some Christians were even tortured. In Aspindza, in the village of Balajari and in Akhalsheni Georgian Christians were punished and converted into Muslim. Some of their descendants still live in Aspindza and some left for Turkey.

At that time the Osmal people were up in arms against the Georgians and it was the time when the majority of Georgian Christians were converted into Muslim. In spite of those terrible conditions there still were some of Christian confessors among the Georgians, such as Vasil and Saba Orbeliani, the priests who lived at the end of the XVIII c. The priest Grigol, the bishop Despode, Greek by origin.[1]

The Georgians in Samtskhe-Javakheti did their utmost not to loose their old traditions. Though they tried to conceal their real attitude towards Christianity, it was not difficult for the government to realise their intentions.

They were executed, in spite of the fact "The number of the Christian Georgians was always considerable in Meskheti. They occupied more than 25 villages. – Z.Chichinadze writes – Their priest wore Turkish clothes, they had gossamer on their heads, they often wore Chokha (Georgian national suit) and felt cloak. They had prayer books and other things under their cloaks.

They used to pray in the holes and thanes (Georgian bakeries). These priests blessed people secretly and they did their work so skilfully that nobody guessed anything. Such priests existed till 1819".[2]

At last the Osmals managed to convert Christians to Muslim. As a result Georgians lost their traditions and customs. "Turkey did an innumerable harm to Georgia and this fact reflected in Georgian soul and consciousness greatly. That's why during the Osmal war,

[1] Z.Chichinadze, "Conversion to Muslim in Samtskhe-Saatabago", Tbilisi, 1906, p.7.
[2] Z.Chichinadze, "Conversion to Muslim in Samtskhe-Saatabago", Tbilisi, 1906, p.7.

the Georgians (regular troops and the police) willingly fought together with the Russian army and every victory of the Russians was their victory, each piece of the restored land was like returning of a lost brother or a piece of our country. That's why Grigol Orbeliani, Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Niko Nikoladze and many other public figures together with whole Georgia celebrated these victories. And really, it was worth celebrating, the old Meskheti, the birthplace of Georgian culture was returned to Georgia".[1]

It is worth mentioning, that the Georgians from Abkhazeti played the greatest role in those battles. Z.Chichinadze writes:

"We should mention that the Abkhazian Knights especially the Shervashidzes, were very brave in the battle for their country, language and the Christianity. Unlike Abkhazian Knights, the Knights of Samtskhe-Saatabago Beka Jakeli and others were converted to Muslim. There were some representatives of the Shervashidzes who fought for Osmals, but they had their reasons and aims. In general they did their utmost for the Georgian people. So the conversion of Abkhazians to Muslim went on from 1680 till 1780. There was no Christian in Abkhazeti since the XVIII-th century. This is how Abkhazia once fell"[2]

Tortured by the Osmals, the Muslim Georgians could not help leaving their own land. Academician Ivane Javakhishvili quoted Russian scientist Ivanenko's words that the whole region was occupied by the Muslim Georgians. In 1828 the Russians came there and made the Georgians leave these places, mostly Javakheti (now Akhalkalaki Region) and Samtskhe (Akhaltsikhe).

When Akhaltsikhe was invaded by the Russian army, the Knights of Georgia went to the vicegerent and asked to give the land appertained to them. But Paskevich refused to meet their demands and even got angry. It was the time when Armenians from Karsa and Arsrum were searching for a shelter. The Russian government protected them and even gave money. About 30000 Armenians moved to Akhaltsikhe and Akhalkalaki. According to the data of 1832 the

[1] V.Nozadze, "Struggle for restoring Georgia because of Meskheti", Tbilisi, 1985, p.8.
[2] Z.Chichinadze, "Conversion to Muslim in Samtskhe-Saatabago", Tbilisi, 1906, p.34.

vast majority of the population were Armenians. In this way Armenians appeared in Javakheti, in the birthplace of Georgian culture. Armenians should not forget, that they came to Georgia through Turkey and they were just refugees. By the freak of chance they appeared to be the majority. They should be very thankful and should always remember that this land does not belong to them. – says Ivane Javakhishvili. It was just at that time the Dukhobors and many others moved to Meskheti. Academician I.Javakhishvili's suspicion was not groundless. From the historical sources we know that Armenians living in Akhalkalaki wanted to join Gumbar (Alecsandrepoli). It was the period when Vorontsov-Dashkov was appointed Vicegerent in the Caucasus. He couldn't dare to fulfil their wish (though he might not have been against it). He ordered to establish the Akhalkalaki Samazro committee. There were 14 members, 8 – Russians, 4 – Georgians and 2 – Armenians.

The committee consisted of: The chairman, the Governor of Mazra Lieutenant-colonel Kalinin, the judge – Mitskevich, the chief of the post department in Delira Samaz Beitalt Toropov, police-officers Chapligin and Lazarev, the representatives of Dukhobors A.Uzlov and Vasil Gremiakin, the inspector of taxation police Makashvili, the representatives of landowners Mamed Alibeg and Mustafa Begi (Palavandishvili), the representatives of Baraleti – Murjikneli, the foreman of Akhalkalaki – Matsaniants and the representatives of Bogdanovka – Karoianeli. The aim of the committee was to know if Mazra was economically connected with Tbilisi or the Alexandropole regoin.

Despite different opinions the committee members studied everything very objectively. The representatives of the Dukhobors who had Georgian orientation arrived at the conclusion that the idea of Akhalkalaki having any relationship with Alexandropole (Gumbri) was wrong: The inhabitants have all kinds of contacts with Tbilisi, where they sell their goods and buy everything they need. The goods could be transited through Akhaltsikhe- the Borjomi-Bakuriani way; also through the shorter straight cart way Rodionovka-Tsalka-Manglisi. The way was not closed even in winter" (I.Javakhishvili).

The decision of the above mentioned committee was proved by the special council in Tbilisi on January 24, 1914.[1] According to the international law the refugees of different nationalities been offered political shelter in one country have no right to ask another country for it again. They have no right to demand autonomy, though in 1919 Armenians tried to do it.

Unfortunately, there is some misunderstanding about Armenian State creation problems and historic relationship between the Georgians and Armenians. Some scientists interpret Leonty Mroveli history about Haos (the elder son of Targamos) who formed the Armenian state, and in this way they prove the priority of the Armenian ethnic and language in the Caucasus. As we know the legend was proved to be wrong in the 19th century. Doctor Ivan Javakhishvili doubted about the facts given by Mroveli and he was right. Prof. Surguladze shared his opinion.

As for the great Georgian writer Ilia Chavchavadze he always demanded critical, scientific approach towards such stories. Even then some Armenian authors made very far-sighted conclusions and proved, that the Georgian language and alphabet were based on the Armenian's and moreover the far behind ancestors of Adam and Eve were Armenians, so the whole mankind was originated from the Armenians. Against these vulgar antiscientific arguments wrote Solomon Dodashvili in his magazine "Saliteraturoni Natsilni Tbilisis Utskhebani" – "Though some Armenian writers prove that the Georgians spoke Armenian in old days and the Georgian alphabet is originated from Armenian".

Solomon Dodashvili in humorous way with great scientific and logical depth revealed the absurdity of the authors of the theory directed to offend Georgian culture and state - "We can't speak with the Armenians because they say that Adam spoke Armenian and all other languages were originated from this one". Really, it's very hard to dispute seriously with such anti – scientific artificial arguments made to satisfy their ambitions. It is also worth mentioning that I.Chavchavadze with great patriotic feeling replied not only Veliko-

[1] Ivane Javakhishvili, "Boundaries of Georgia", Tbilisi, 1919, p.49-50.

Russki actions (Katkov, Lanovski) and local unreasonable versions (J.Jabadari), but also the Armenian nationalists, who were discussing and creating false story of the Georgians and Georgian history. Ilia was not only the patriot, but the great humane and that's why he never mixed Armenian people, Armenian nation and the so-called Armenians.

In the preface of his work " A Prayer of Stones" it is said: "We've already said and I repeat again, that we aren't going to blame Armenians for it, though we know that a group of Armenians and the scientists of this group are to be blamed, but before we do this,we are to think over a very important question: how would the Armenians react on it?"[1]

"A Prayer of Stones" is a really good example of the great tact and providence of the patriot statesman, it's worthy to realise his world outlook. But some people used it against Ilia himself. These were the "patriots" and "theoreticians", who offended people themselves. They did not consider the people to be the creators of the history and the heirs of their history and culture. That was the reason of their nihilism towards the national pride: the ancient alphabet, the ancient literature and architect and everything, that was created by the people's work and their genius during the centuries. They considered all this to be the property of bourgeoisie and land owners. An that's why they took " A Prayer of Stones" for the contradiction of interests between the two nations as if the people didn't take part in it. Ilia Chavchavadze 's really patriotic decision in defence of our interests was highly appreciated by A.Jorjadze who wrote:" It wasn't the patriotic phantasm or hatred that made the author speak, but it was the offended humanity and the reply was an aggression directed against impudence".[2]

A.Jorjadze was fair when he defended Ilia's credo at the beginning of the century. The writer did not get the rehabilitation in his life. When it came it was very late, unfortunately. Ilia's opposers still used it according to their interests.

Like Parsadan Gorgiladze, the famous historian of the middle ages,

[1] I.Chavchavadze, "Composition", 1989, Tbilisi, p.716.
[2] A.Jorjadze, "Composition", book 2, 1911.p.110.

Leonti Mroveli has always been accused of Armenophilia. But we'd like to remind the readers about Ilia Chavchavadze's methodological remark: " First we must get into the shoes of that society and then judge the children of it". Leonti Mroveli lived in "Golden times" of Georgia when it was getting stronger and stronger and the country was on the way of centralisation, but on the other hand, the Armenian nation was destroyed and became the victim of Arab-Turkish aggression and their politics of permanent genocide. It's no surprise that Georgian political leaders, public figures and scholars had feelings of support and help to the neighbouring nation. It's generally known that the Armenians and their best representatives, including Armenian historians' gave David Agmashenebeli the name of "rescuer of Armenia".

So that, Leonti Mroveli's theories about 8 children of Targamos and Haosi's leadership,was caused by the factors of the time. As for some political conclusions from the theory made by the author, including the issue of the Armenian origin of the Georgian language and writing, is undoubtfully nothing but an antiscientific hypothesis. To annul this conclusions, it's enough to mention that the Armenian language belongs to another language group (Indo-European) and is absolutely different from Georgian and other languages of Iberian-Caucasus group. According to the common-Caucasus historical tradition, the Armenians and the Armenian language, just like Osseti and the Ossetian language, does not belong to the aboriginal Caucasus ethnos, which is united in Indo-European group. By the way this ethnocultural difference is clearly described in Caucasus literature. For example, it is distinctly pointed out in writings of Vazha Pshavela and Aleksandre Kazbegi.[1]

It is historically known that a good neighbourhood between the Georgian and Armenian people, cultural, political and trade relations was established in ancient times and is "hidden in centuries" and science is unable to touch the basis of it.

In the middle ages of the I millennium bc when Kolcha on the Black sea coast became the ancient trade and political centre, and had relationships with Greece, Rome and other countries, it had

[1] G.Lodzhanidze, the above mentioned work, p.113

special political trade-economic relations with neighbours, including Armenia.

The relation between the Georgian and Armenian people in a particular historical period used to increase and decrease, but has never stopped. This relationship became especially strong in the times of David Agmashenebeli and Queen Tamar, when the Georgian political power reached its culmination and became the home of feudal development, as on the both sides of the Caucasus, as generally in the close East. "David the builder is a good Georgian Christian, close to Armenians with his heart and soul, he also takes care of the Muslims. First of all he's a king, a political figure , a unitor, thinking about the general and not about individuals".[1]

The coexistence of the two countries through the history of Georgian and Armenian friendship and support saved the countries from devastation and in general saved the whole statehood.

This is the priceless historical acquirement gained by our ancestors and it needs to be carefully preserved, because the political situation in Javakheti caused tension between Armenians, Dukhobores and the Georgian people. The negotiations in Akhalkalaki and Ninotsminda regions started again about holding a referendum on creating separate regional structures. This requirement was initiated by the so called: public organisation "Javakhi", which was not officially registered. It was supported by "Dashnakuri" organisation, prohibited by the Armenian state and announced illegal. The forces like this exist both in and out of Georgia. We cannot say they were the forces of the Armenians living in Georgia or forces of our neighbour Armenia.

To prove this it's enough to mention the words of the president Ter Petrosiani's , when he visited Georgia in July, 1996 . "Every Armenian against. Georgia is first of all the enemy of Armenia and vice versa, every Georgian against Armenia is an enemy of Georgia". Georgian and Armenian up-to-date Governments have an unchangeable opinion about this matter. Every intelligent person must think like this, no matter which ethnic group he or she belongs to, because the conflict in Javakheti will be a catastrophe for the inhabitants of both countries.

[1] Z.Avalishvili, "From times of crusaders", Paris, 1929, p.9.

It's obvious that the conflict between the Georgians and Armenians was useful for Russian forces. Russian news services give a strong base for saying it. They're not interested in Javakheti problems, all they care about is to maintain military base and their aim is to ruin the project of Amiercaucasus oil pipeline for their political purposes.[1]

Every ethnic group living in Georgia should remember the wonderful words of the poet: "The land is sized by the God, be careful here and there".[2]

After the disintegration of the Soviet Union separatism appeared together with other social-political problems. The confrontation and hostilities between nations and nationalities, ethnic groups appeared. Georgia (the most cosmopolitan among the Soviet republics), could not avoid it as well (when more than 100 nations and nationalities lived in the Soviet Union, their number in Georgia was 80).

Separatism from Samachablo and Abkhazia neglected International legislation and all the moral norms and occupied Georgian lands and announced their so-called "independence".

Especially Abkhazian separatists having launched a genocide of Georgians, committed the greatest crime against the mankind; their activities were supported by outside reactional forces, who helped them achieve this result.

The issue of Samachablo and Abkhazia[3] is an issue for a separate

[1] See "Conflict situations in polyethnic society", Tbilisi, 1998.

[2] L.Naroushvili, "Zekari way", Istanbul, 1996, p.75.

[3] Ivane Javakhishvili, "Boundaries of Georgia", Tbilisi, 1919
M.Lortkipanidze,"Abkhazia and Abkhasians",Tbilisi,1990.
R.Miminoshvili, G.Panjikidze, "The rights about Abkhazia", Tbilisi, 1990.
J.Gamakharia, "From a history the Georgian-Abkhazian relations", Tbilisi, 1991.
J.Gamakharia,"About a question of an ethnic origin of Absil-Abazg",Tbilisi,1998.
G.Eradze, "The Abkhasians and Georgia", Tbilisi, 1994.
D.Gogoladze,"Question "Abkhazian" principality,origin of old ethnic of today's Abkhazia and territorial belonging of it", Tbilisi, 1995.
A.Todadze, "The population of Abkhazia, history and modernity", Tbilisi, 1995.
L.Marshania, "The Abkhazian tragedy", Tbilisi, 1995.
T.Nadareishvili, "Abkhazia during war and after war", Tbilisi, 1998
T.Nadareishvili, "Genotsid in Abkhazia", Tbilisi, 1996.
T.Mibchuani, "The Abkhazians kings and governors", Tbilisi, 1997.
A.Shonia, "The truth about Abkhazia", Tbilisi, 1998.
R.Chabukiani, "Entrance of tragedy Abkhazia", Tbilisi, 1995.
Historical and political-legal aspects of conflict of Georgian-Ossethi", under edition by R.Metreveli, 1995.

talk, but with the help of International legislation we want to remind some people some facts.

The present International legislation is quite categorical: It supports the rights of ethnic minorities to self-determination and at the same time denies the separation of those ethnic minorities living in the democratic country, without considering the will of the whole democratic country they live in.

The present International legislation and first of all International practice approves that the rights of the nations' self-determination should be mixed with the principle of the territorial unity of an independent democratic country (The UN Declaration of 1970, about the principles of International legislation, the world conference of Vienna, 1993 on the issues of human rights). They support only the rights of colonial and independent nations and its citizens and therefore have the government defending the interests of all the people who live on their territories.

Nowadays,these principles guide UN,International commonwealth of states and etc., otherwise as the General Secretary Butros Butros Gali used to say the world would be the most chaotic place (News for World, 1992).

As a result, none of the political districts, regaining separation with the help of forcible methods, were regarded as independent countries by UN, European Union, the Commonwealth of Independent States.[1]

Now the rights of self-determination of the nations are considered as a right of maximum self-reveal in the sphere of the language, traditions, culture and even political system, but of course, within the frames of the whole country supporting the rights.[2]

Those are the primary requirements of the international legislation and practice, that are spread on every country of the world and its ethnic groups. These requirements are to be observed by all the groups living in Georgia, no matter when they came and whether they represent the minority or the majority.

[1] L.Aleksidze, corresponding member of the Georgian Academy of Sciences. Moscow Journal of the International Law, 3\98\31, Moscow, 1998, p.289-293.

[2] D.Baratashvili, Agressive separatism (legal aspects), sheets, Tbilisi, 1997, No 2, p.14-19.

At the beginning of the 19th century Tarakms came to Akhalkalaki from Kartli, Greeks from Erzrumi, Russian Dukhobors from Tavria, Kurts from Voronege province.[1]

Dukhobors, as the representatives of the oldest religious sect were noticed during the reign of Ekatherine II and they were removed from Ekaterinoslav province to Melitopole district in Tavridi province.

Dukhobors are representatives of one of the protestant sects of Orthodox church. The founders of the sect are the peasant Siluan Kolesnikov and the tradesman Ilarion Homirosin. The confensive group first appeared in Russia in the thirties of the 16th century. Unlike other Russian sectants, Dukhobors' dogmas are further from the Orthodox church. They were oppressed by the church and by the state in different times and different ways.

Though Dukhobors consider themselves to be the following: "We are not a sect, just an ethnic group of Christian-protestants. We believe in Holy Spirit and Jesus Christ, but we don't accept the popes. No mediators are necessary between the God and the believer, everyone should pray for himself, we have no icons or any religious attributes. Though we are Christians, we wear no crosses. And the word Dukhobor means to fight for spiritual perfection inside and spiritual independence from the church, party or others".[2]

In 1839, according to the king's decision, Dukhobors were removed to Caucasus, particularly, to the historical part of Georgia, Javakheti (Akhalkalaki district). This way the king had solved several problems: had freed the central provinces of Russia from heretics and strengthened his influence in Caucasus that fastened the process of colonisation of the country.

In 1841 the first group of the Dukhobors came to Georgia and settled in Javakheti, in the village of Tavparavani. By this time the local citizens had left the territory of Javakheti and the Dukhobors were settled on the land that belonged to the treasury.

Dukhobors founded eight villages on the Georgian land: Rodionovka, Tambovka, Orlovka, Spasivka, Troitskoe, Efremovka. In 1841-1845, 4097 more inhabitants (495 families) were also moved there. They were

[1] D. Berdzenishvili, Researches about Georgian historical Geography, Tbilisi, 1980. p.128.
[2] Newspaper "The Trud", February 19, 1999.

given plots of land as the land near Tavparavani was not prolific. For this reason, the government increased the usual norm area of the land up to 64 desyatina. As a compensation the Dukhobors were given 50-50 roubles. Besides they were also allowed to use the wood 30 km-s away from the Tabatskuri forest.

It was planned ahead, to make Dukhobors' life unbearable. It's proved by the fact, that the Russian government took into consideration, all the necessary factors connected with the adaptation to the new environment. The resolution specially adopted by "the migrate committee" stated that "the migrated people would be divided into "classes" according to their professions: salesmen, handicraftsmen, peasants and etc. This classification was to be taken into account while settling down these people the new places. The first two "classes" – the salesmen and the handicraftsmen were placed in towns and bigger regions, as for the peasants, they were divided into two groups according to the places of their living: the peasants living in the mountains and the peasants living on the plateau. This principle was very important. The committee was to follow the type of the environment they had lived before and the neighbouring villages were to have the same lay-out. While settling, the previous income, climate and water and etc. were also to be taken into consideration. But all those factors were ignored, when the Russian Dukhobors migrated to Georgia.

Dukhobors succeeded in overcoming the most difficult psychological, economic and ecological problems. They survived and strengthened physically and economically. And this was the result of their successful adaptation. In this case, the psychological attitude of the migrates was very important. Though Dukhobors' migration was compulsory, there were however volunteers.[1]

The first winter they spent in dug-outs but later they built Russian huts. From the very first day of the placement on the uninhabited territory of Javakheti, characterised by severe climate, the Dukhobors formed a monoethnic settlement. Their large families were based on the collective work and the indivisible agriculture. That's why the

[1] See "Conflict situations in polyethnic society", Tbilisi, 1998.p.165

definition of the dominants for micro territory coincided with the way of Dukhobor's political-economic and social life.[1]

It is said, that in their building system Dukhobors didn't use the patronomial principles. They didn't live in groups in accordance with kindred relations and particular families didn't occupy the monogenic ground. Unlike the Armenian and Georgian villages of Javakheti, the Dukhobore relatives didn't settle side by side. The Dukhobors worked in agriculture, but in Javakheti their main occupation became cattle breeding. They also did handicrafts. In their community crimes happened rarely. Thefts and prostitution were not typical for them. They were hard-working, honest and very friendly people.

The Dukhobors had religious leaders, who ruled their moral and economic life, and because of this, the government was ethnocratical. The "head" co-operated with the "Council of Elders" which had the function of the council and the mediator.

In Akhalkalaki garrison, the first leader was a representative of the "St.Dynasty" Ilarion Kalmikov, a very indifferent person. After his death his son Peter headed the community. Soon he also died and was succeeded by his wife Lukeria Gubanova-Kalmikova (1841-1886). Her residence was in Gorlovka. She was in charge of competence establishing links with the government and the statesmen. She managed everything quite well and the government didn't interfere in Dukhobors' life and they could have their autonomy".[2]

After the migration the religious belief of Dukhobors it lost its power and they obeyed the Government's requests.

Their life was peaceful and they succeeded in farming and all their needs were satisfied. But after Kalmikova's death (1886) their life changed. It was caused by the election of a new leader. Kalmikova didn't have a heir and there were many candidates for the post. The last battle took place between Peter Verigin and Aliosha Zubkov. The Dukhobors were divided into two groups. At this time Lev

[1] ibid.
[2] ibid p.64

Tolstoy's friends, counts Khilkov, Bolinski and Dadiani, were in Georgia and according to their influence, the Dukhobors continued their movement.

"Tolstoy's friends were spreading new ideas among Dukhobors. They put forward the idea of arterial agriculture. They divided the harvest in accordance with the number of the family members. Selling was forbidden every member of a family had have his own work and income. They weren't allowed to have servant. All the families were to be equal, neither rich nor poor. They were to sell extra food, cattle, tools and etc. Those decisions caused a great protest from the rich".[1]

With the help of Khilkov Dukhobors started correspondence with Tolstoy. Their religious beliefs strengthened again and by following Tolstoy's way of life, many of them became vegetarians. The majority of the people brought out their weapon to the centre of the village and burned them.

The young people were not going to serve in the military any more.

This deed of Dukhobors resented Russian Government and Tbilisi governor (prince Shervashidze) got appropriate disposal for taking measures.

The villages of Dukhobors were attacked by Kazaks. Through their faith and belief Dukhobors didn't defend themselves. Kazaks whipped the people. The young ones, who avoided military service, were arrested and exiled to Verignica Arkhangelsk Province - Shencurski for 18 years. About 4000 people were forced to leave their houses and to go to different parts of Georgia. The witness of this event, N.Nakashidze recalls: "It was the year of 1895 when my wife and I returned from Petersburg and witnessed how plundered people were coming from Akhalkalaki district through Borjomi road for several days. They had left their villages, cattle... These people were allowed to take small things only. The children and the old were carried by vans. The men and the women walked. I had never

[1] ibid.

seen Dukhobores before and was surprised by their appearance and hopeful countenance, especially by their clothes.[1]

The plunder of Dukhobors' became the very reason of Ilia Nakashidze's meeting with Lev Tolstoy in Iasnaia Poliana, after that they became great friends. It is interesting what Ilia Nakashidze writes about this meeting: "In 1896, at the end of Spring I visited "Iasnaia Poliana" for the first time,to get acquainted with the modern genius and splendid person and to share opinions with him".[2]

Lev Tolstoy knew some of the Dukhobors personally but with some of them he was in correspondence.[3]

Due to Lev Tolstoy's the whole world learnt about the Dukhobors being plundered and robbed. After that, the movement for help began in many countries. These people were backed up by American Quakers.[4]

Georgian population not only sympathised with Dukhobors, but also gave them financial support and shelter. The delegates from different parts of Georgia arrived there in order to get acquainted with their way of life. Very important was the arrival of Arthur Sinjohn, Missionary Budiker, Leopold Sulergitski in Georgia, who had brought recommendation papers to Ilia Nakashidze, with the help of which they contacted Dukhobors dispersed in different parts of the country and helped them.

The former officer George Dadiani (1856-1900) moved to Nalchick and settled down there by the end of 1895.

Peter and George Dadiani were twins. The brothers looked so much alike, that even their parents couldn't tell the difference. The brothers were brought up by a nurse, and as usual, her own sons were like brothers for them. Later Dadians entered the Moscow Military academy and studied there. They helped each other. The teachers also weren't able to distinguish them and they sewed a sign on one of the brother's uniforms. When George moved to Nalchik,

[1] N.Nakashidze.Memories, Tbilisi, 1946

[2] I.Nakashidze, As I have got acquainted with Lev Tolstoy,Tbilisi,1928.

[3] About Lev Tolstoy's literary critical collection, Ed by V.M.Fris. Moscow, 1928, p.377.

[4] Quakers – Religious Sect in America (during this period chief of a sect was Jon Belouz).

he had two children, a son _ Vladimir and a daughter _ Helen. The third one, Jacob was born in 1900. It was a fatal year for their family. G.Dadiani and his friend Skorokhodov went to the nearby market at the Prokhladnaya station to sell the harvest. The station was 60 km away from Nalchik. Suddenly George felt bad, his intestines were mixed, they could not find a doctor and George died at 11 p.m. on October 20, from unbearable pain. Later Skorokhodov wrote, that at 11 o'clock George had already been calm as if saying good-bye to his family. On the same day, at 11 o'clock George's elder child, Vladimir woke up and asked his mother if George would come. The mother answered that he had just come to the balcony, but then he decided not to bother the family so late and went to Skorokhodov to spend a night there. In the morning Skorokhodov brought George's body with the wagon in which they had taken the harvest. George was burred in the garden under the apple tree according to his will. After her husband's death Nadezhda and her children went abroad, to Switzerland. They lived there for a few years and then returned to Georgia.[1]

Lev Tolstoy's close friend – Ioseb Deterix, who lived in Tbilisi at that time, got acquainted with the Dukhobors' way of life and a living island Cyprus was selected for the plundered to live on.

In 1897 Arthur Sinjohn visited Ilia Nakashidze in Tbilisi. A.Sinjohn had served in India, in the English army. Then he left military service and returned to England. Through articles published in newspapers by L.Tolstoy, he learnt how Dukhobors were ostracised in the Caucasus. He collected money among the English to help them and went to Lev Tolstoy to Moscow. Mr. Sinjohn stayed in Georgia for about a fortnight and visited the villages, where Dukhobors lived. He promised them help and support. A.Sinjon's arrival in Georgia didn't remain unnoticed. He was imprisoned and ostracised from Russia. As for Ilia Nakashidze, he was exiled from Georgia. A lot of patriots were forced to leave their country for the help and support of Dukhobors. The majority of them settled in Tolstoy colony in England. Archil Jorjadze, the only Georgian of that colony, provides us with interesting facts of their life.

[1] N.Nakashidze.Memories, Tbilisi, 1946

Tolstoy's friends who were ostracised from Russia, settled around the colony. At that time Archil Jorjadze happened to be there and got acquainted with almost everybody. He particularly emphasises V.G. Chertkov's[1] interesting personality. The son of a general, a careless in the youth, time by time changed his way of life and took up public activity, established well-known publishing house "Posrednik" in Moscow, aimed to spread cheap and easy to understand books. After meeting Tolstoy, Chertkov finally gave up his old way of life. Every social problem became a thinking of his conscious. Spiritual drama which he suffered from must have been hard. Many times he was worried. He seemed to be losing capability to work, usually being very active and energetic. He was dressed very simply, but despite thas, he looked handsome with his high forehead and sad eyes.

It is very difficult to start a new way of life for a men brought up in luxury, but Chertkov could do thas thanks to his strong will. He defeated everything that tortured his soul and conscious, and finally his heart was calmed.

As for Byriukov,[2] he is quite different. In his youth a sailor-officer, then worked hard in his small garden and was very satisfied with his life. But alongside the physical work, he read newspapers and books. He even established a magazine while visiting Geneva. Then Byriucov wrote Lev Tolstoy's biography (a lot of facts were given by L.Tolstoy Himself).

Paul Bulange attracted people by his sincerity and he was different from Byriukov by nature. P.Bulange took the position of an officer on Moscow railway road, but this didn't interfere with his human duty. He sacrificed everything to his work and almost penniless he had to leave his Motherland. At first he worked as a printer at a printing office founded by V.G.Chertkov. Prince Khilkov was a real "muzhic" of Ryazan Province. Long and wide beard covered his face fully and his clothes were simpler than others' were. Sir Khilkov

[1] Vladimer Grigol Chertkov a friend of L.Tolstoy, editor of issuing "Intermediary", later publisher of 90 volumes of L.Tolstoy, was born in 1854.

[2] Pavel Ivan Byriukov (1860-1913)- a close friend of L.Tolstoy and his first biographer.

was also a brilliant officer in his youth and he was serving in Kutaisi during the years of Prince Oldenburgh's stay there. In the childhood Archil Jorjadze saw him, and he was very surprised when instead of a gentle, fair-haired and blue-eyed young man there was a mature, broad-shouldered and long-bearded Russian "muzhic". But it is impossible to change what is in blood of a man. And really, while speaking he reminded a young noble, who had retained his old manner of expressing his thoughts and ideals.

As it was already mentioned above they all had the families of their own. Thas increased the number of the people in the new settlement. There was one more Russian, called Evgeni, who worked in the settlement. He was a quiet and reserved man. If you didn't talk to him, he would not say a single word during a year. But if you told anything to him and encouraged him into the conversation, then he would start jabbering so much, that you would hardly be able to stop him. As if he had an overbrimming lake of thoughts and emotions, he could not arrange words in the right order, he had difficulties in expressing his thoughts, he was torturing himself and made his listeners torture with him. "Toe, toe...er...er...er...Tae...er..er", he murmured panting and sweating. Finally, after a while he would stop at last, he would look at you in a curious way, and he would continue digging the earth.

In the Chertkovs I met another interesting man, doctor Shkarvan, an Austrian citizen of Slovakian nationality (from the south Slovakia). Shkarvan was a military doctor who served in a regiment in Australia. Because of the works of L.Tolstoy, he cast doubts on his profession of a military that doctor-whether it was right or wrong. "Despite the fact that I was a doctor, i.e. I helped ill people", _ Sharvan told Archil Jorjadze "I was at the same a military doctor, i.e. I, myself, with my knowledge and skill helped and strengthened that military system, that I believed to be an organisation of killers, that I despised . I was just one unit of that system and there was no difference between a soldier and me. I decided to give up my work before two weeks were left until the fulfilment of the term. I would be a free man after those two weeks. But I had no right to leave until the fixed term. I was so concerned, so engulfed by sorrow and the desire

to become free I didn't know how I would be able to stay in the regiment for two more weeks. I had served for several years and I was not pleased, but this time my discontent reached such an urgent level that I could not stand any more, and I declared to my seniors that I could not work any more. I could not favour strengthening of the military system, and although two more weeks were left I could not stay for even a day. They were amazed and they talked too much to me, it was evident that they considered me to be mad. But as I stood fact on my track they put me into custody and then I was taken to hospital. Doctors were looking at me as if I was mad. But finally when they were convinced of my common sense, that I was quite healthy, consequently they put me in prison where I spent nine months. When I was released I went to Russia. I met Tolstoy, Chertkov and others and now I'm here in England".

From this point of view the nature of a man is really a strong thing. It often happens, that he lives according to his conscience, mind and belief for several years, he generously endures humiliation and finally, as if unexpectedly, there arises a new power in him and he is weak to stand this force, he will either perish with it or he will win and satisfy his passion. This new resolution of conscience gradually ripens in a man's heart and when it is already riped it will gush out altogether and reveal itself as it happened with Shkarnan. But sometimes this new decision, the desire to take up a new way of life is the fruit of some casualty, some unexpected and dreadful scene or something like that.

Sir Dimitri Alexander Khilkov, a rich landowner and a brilliant officer gave up the military service because of the influence of Tolstoy and settled in his estate, in Kharkov's province, in village Pavlovka. He made himself familiar with the poor conditions of peasants and he gave all his estate to them. He hired some land for himself, and he earned his daily bread with his own work. Then he got married, but, of course, without the wedding ceremony in church, and soon he became a father. According to his belief, he didn't christen his children. The government cast doubt on his activity. They saw some kind of opposition in his actions and he was exiled in the Caucasus. Khilkov's mother appealed the court and took away the

children from his son to bring them up herself. After some period Khilkov was expelled from Caucasus either and he had to go abroad. At one of the weekly meetings of the new settlers he told us:" I was still a young man when I was called up to participate in the Russian-Turkish war. I was serving as an officer in the Kazak's division. I was full of life and energy, and I didn't think or feel that was a bad thing. One day it happened so that I was separated from my fellow-fighters, and I was opposed to a furious Turkish soldier. The soldier was separated from his fellow-fighters too, and when he saw me he aimed his gun at me. But I clashed into him with my horse before the gun fired, and I unconsciously drew out my sword and cut his head off. I stopped astonished. The beheaded soldier was still standing on his feet and the blood was splashing out like a fountain. His gun was still risen up. He stood in that position for some seconds and then he fell down, his gun fell at my horses' feet. I was staring at him without taking my eyes off. He was angrily looking at me and there was fear or entreaty in his eyes. I parted with him and that was all. After that, I lost the comfort of my soul. It must be noted that during the revolution Khilkov was no longer the follower of Tolstoy, and he joined the Social Revolution Party.

In 1914 when the war between Russia and Germany broke out, he was taken by heroic aspiration and joined the army against Germany and he was murdered in Karpats.

In a word, upper class society gathered about the desert place in England. They all had their own business. New settlers were doing earthwork. Mr.Moode, returned back to England from Moscow and with the help of his wife he began to translate Tolstoy's new novel "Easter" which was sent to Chertkov by Tolstoy to publish it abroad. Chertkov was the head of the printing house and was publishing booklets about the Dukhobors and the new works of Tolstoy. The Russian original of "Easter" was also published under his leadership abroad. "Easter's" profits would go to the immigration of Dukhobors. Tolstoy always kept sending his new works to Chertkov, so Chertkov had a rich collection of Lev Tolstoy's unpublished correspondence, diary, etc. At the same time Chertkov kept publishing the magazine

"Svobodnoe Slovo", which was of particular interest in the life of sectarians and kept principles of the religion freedom.[1]

Tolstoy's followers in Georgia, Russia and England, humanists who were disturbed and interested in the fate of Dukhobors, in a difficult situation managed to exhale 12000 men on the Cyprus island first and then in Canada. The love and faith of the mankind united them.

It was warm, sunny weather in Batumi on February 8, 1898, Dukhobors were getting on the ship – Gurovi – standing in the port. The seats in it were distributed by voting. The oldest among Dukhobors – Grisha Bokovoi kept helping Leopold Sulezhitski (1872-1916). One ship wasn't enough and Tolstoy's friends hired another one "Derzhava" and almost everyone was placed in two ships. Dukhobors with tears in their eyes were waving at people living in Batumi,who had come to see them off. The ships started towards far-away Cyprus.

7400 men were exiled to the Cyprus Island at first and then to Canada in 1897-1898. Their descendants still live in Canada. Dukhobors live even in Georgia especially in the villages of Ninotsminda district. They have been keeping the traditions and religious belief of their ancestors. Unfortunately their number has been rather decreased. Only 450 families are left nowadays. Such reduction was caused by their exile to Russia, Tula, Chernski and Kamenskovi districts. What was the reason of it?

Political, economical and social crisis during the last 10 years influenced not only the population but the ethnic minority as well. The politicisation spread between Georgians and other nations living in Georgia became the source of conflicts dealing with the beginning of migration and emigration. The political elite[2] helped to promote the process in its time and choose the way of ethnic confrontation to retain their influence.

Articles and publications in the Russian newspapers were blaming Georgians for creating unbearable conditions for Dukhobores,which

[1] A.Jorjadze, "Composition", book 3, 1911.p.102-107.

[2] See "Conflict situations in polyethnic society", Tbilisi, 1998.
A.Tukvadze, "Political Elite, Problem of Political Elite", Tbilisi, 1998.

made them to leave their homes and move to their historical motherland.

It's no secret, that there was a period when it was difficult to live in Georgia not only for Dukhobors, but for everyone including the Georgians. Unfortunately, 20 % of the population of Georgia left the country, so did the Dukhobors. We should be impartial in our reasoning everything objectively. Georgians have nothing to do with the emigration of people from Georgia, especially with the emigration of Dukhobors. There was not a single case of ethnic conflict between Georgians and Dukhobors during the century and a half. The political changes which had begun in the post-soviet period, revealed deeply rooted social conflicts. There's not a single country safe from such conflicts. Some of them overpassed those conflicts and survived their independence and culture living in different social conditions. Some have lost them. Ethnic mironities living in our country are not strange, because all these processes are historical events and not so painfull for the history itself. They are vital for the country.[1]

The regions, where Dukhobors lived were occupied by Armenians. They came to Javakheti almost at the same period – in the fifties of the past century. During the period these two different ethnic groups lived in the same region in isolation. Both of them tried to avoid any contact with each other, though they worked in the same field of agriculture due to the country's economical politics. Both sides kept the status without any written or oral agreement. But the situation changed due to the above mentioned social and demographic changes that followed the political reforms. The "close" ethnic groups living together for such a long period, turned out to be in conflict because of different reasons. Economic crises has played an important part in awaking this conflict.

This and other reasons encouraged establishing "Russian Group of Georgian Dukhobors' of the village Gorlovka", founded by the conference of representatives of Gorlovka Dukhobores on January 25,1992. On January 23,1993, the ministry of justice of Georgia

[2] See "Conflict situations in polyethnic society", Tbilisi, 1998. p.316.

registered "the Society of Dukhobors living in Georgia", the "obshina" of Dukhobores. It's a constitutuional social organisation, that defends the cultural, national, social and economic interests and traditions of Dukhobores according to the law "about citizens' social unifictions". Thus the Dukhobors once again moved the mechanism of survival, that needed to be supported by the government.

Georgian government, the scientists searching the problems of this conflict and the Georgian society consider "that the Situation in Javakheti may cause the disintegration of such a unique social group as Dukhobors' confessive group. Certainly, people having left the place, will continue living, but the compact settlement will be destroyed together with its cathedrals, agruculture, traditions and culture. The development of the process and its realisation is not good for our country,as the existance of such a unique group is an honour for Georgia and the most important is that we'll loose the. society with high moral"[1], not to mention their place and meaning in the economic sphere.

It's impossible not to agree with the idea of the scientists Melikishvili, Javakhadze, Bakhia-Okruashvili, Chikovani, Kharshiladze, Khutsishvili, Shubitidze, Tsintsadze, Varazashvili, Kurtskhalia. After three years of expeditional work, they published a wonderfull book "Conflicts in Polyethnical Society", where are analysed such important problems as conflict, as a regional event, the survey of the region, religion in the heterogenic society, realisation of economic traditions and contradictions connected with them in the transitive period, structure of inhabitance process of adaptation in polyethnic regions. The role of relatives in the isolated ethnic groups, the social role of woman, psychological rule of their relationships, their social and psychical aspect, the role of the ethnical value in the confict situation.

We, together with the scientists consider, that for the improvement of the terrible condition in the region ,it is necessary to find some new methods and their realisation, that will stimulate individuals and groups of people to take part in the process of building a new society . Government should take into consideration a public opinion

[1] ibid

and recommendations given by the scientists . Taking into account old mistakes and life experience, the new decisions should be based on the principles of civil rights. It requires creation of the special programme for bordering regions, if we consider the fact, that ethnic groups are not constant mechanisms, they are multiplying or reducing, changing, developing and weakening. It is possible to have the right policy, that will solve the conflict, save the Dukhobors, maintain peace not only in the region, but also in the whole country and the Caucasus.

STROKES FOR THE PORTRAIT
ARCHIL JORJADZE
(1872-1913)

"Remembering the great patriots is the duty of the future generation"
ILIA

Archil Jorjadze was born in Tbilisi on 10 of January, 1872. His father, Konstantin Jorjadze was a military man. (Archil's family originates from the village Sabue, Telavi district. That is why he chose the pseudonym Sabueli). The bomber troop, where Konstantin Jorjadze served as a colonel moved from Tbilisi to Kutaisi. In 1881 Archil, together with his large family moved to Kutaisi where they lived until 1885. Archil got his primary education at Kutaisi Classical Gymnasium; "I studied at Kutaisi Gymnasium together with Archil. He was a cheerful, lively boy, who loved to dress neatly; his black waving hair, the lively, expressive black eyes and thick eyebrows made his face handsome. All the friends loved him for his kindness and civility." – recalls Lado Braneli. His childhood turned out to be unhappy and tragic. His two elder sisters – Nino and Liza, who studied at St.Nino's School – in the upper form were drowned while bathing in the river Tskaltsitela not far from the monastery of Motsameta. Soon after Archil's parents died and his third sister too. Only two sisters and two younger brothers were left, whom he supported in difficulty in money, he got from his private lessons. A little later Archil's brother was killed in a clash with the king's supporters. As for his sister Mariam, she died in 1905 because of a serious illness. Only one sister, Tamara, survived. She was married to Shreinber. In 1885 the Jorjadzes moved back to Tbilisi and Archil continued his education at gymnasium №1. "Since 1888 I have

remembered Archil as already mature, organised, as they used to say, "educated" young man. Then, he was only sixteen. The lively expression of his face, his ability to hold himself attracted the people, who surrounded him. His white fascinating forehead aroused interest. It is also interesting to mention about his recollection connected with the famous Hungarian painter Zichi, who, as it turns out, had painted Archil when he was a little boy: "In 1894, when I was a first year student I went to see Zichi, who was already old then. He showed me his valuable album wich was full of sketches. One of the pictures delineated little Archil, who was dressed up as a page". One of the recollections of Tedo Sakhokia proves Archil Jorjadze's thankfulness: "I got acquainted with Archil Jorjadze in Tbilisi in 1891, when he studied at the gymnasium №1, in the eighth from. The reserved, thoughtful young man of a nice appearance was distinguished from his friends and caused common sympathy. His once wealthy parents died early and Archil had to take care of himself, his young brother, who studied in the fourth form of a real school and of his two sisters. He fed them at a cheap canteen on money which he got for his private lessons (3 roubles per month) and looked after them liked real father".

In 1892 Archil Jorjadze finished the full course at gymnasium and then entered St.Petersburg University at the department of law. Hard living conditions and the poor climate of St.Petersburg undermined his health and he got tuberculosis. Due to the doctors' advice he moved to Warsaw. George Kazbek Archil Jorjadze's relative was the supervisor of Warsaw prison at the time. Thanks to him Archil continued to study at the department of law. When he recovered he moved back to St.Petersburg University, but this time he chose the department of natural sciences. During this period Archil Jorjadze diligently studied philosophy and sociology, assiduously worked with Belinski's philosophical circle, where the youth of Georgia united, including Zurab Avalishvili.

Archil Jorjadze and the Georgian youth, living in St.Petersburg, take active part in the youth movements. Being a student of the

Petersburg University of the Law Faculty Samson Pirtskhalava recalls: "Vetrova, a political prisoner was so tortured by tsar agents of the Petropavlovsk Fortress, that she poured herself over with petrol and was burnt alive. The shocked students decided to organize a great demonstration at the Kazan Cathedral square. We, Georgians, had assembled the day before and we were discussing whether to participate or not. The leader of the meeting was Archil. He called us for active participation and for joining our vote to the common vote of students. The demonstration turned out to be grand. Certainly, Archil attended the meeting. He was satisfied not because his viewpoint had won, his gladness was caused by the fact that the noble feeling of solidarity prevailed over the dry abstract providence and we, Georgians supported one another.[1] Soon in autumn of 1827 Archil Jorjadze went abroad, where he attended the lectures of the Universities of London and Paris (mainly he studied Sociology) Young Archil, carried away by Lev Tolstoy's teaching, lived for some time in Essex, in the Tolstoys' colony. Soon his article appeared in "The Severny Vestnik" (№12), published under the pseudonym Sabueli.

The article attracts Lev Tolstoy's attention, who asks Archil Jorjadze to learn about the fate of souldefenders, exiled from Georgia, mostly from Borchalian District and he asks to give a hard in their emigration to America. Archil Jorjadze wrote about souldefenders. "Souldefenders believed in Christ's commandments, as it is written in Gospel". The Gospel says: "Do not kill..." Christ judged not only the murder, notwithstanding the reason it was caused by, but also he judged halted and hostility between people and called for: Believe not only your friend, but your enemy as well. The Gospel says so and souldefenders believed in it. When the local administration conscripted them to the army they rejected: "We shall not fight, we shall not take arms, because we are Christians. Christ preached love and not manslaughter and murder. The Administration did not like such an answer. Central Authorities were informed about it. The governor of Tbilisi, the duke Shervashidze was ordered to punish the obstinate and strange people severely. And Shervashidze sent the troops of

[1] S.Pirtskhalava, Page of memoirs, under edition of L.Nanitashvili, 1988, p.115-116

the Cossacks against the peaceful people. They were exiled from native lands, they were hurled away from their homes and they were settled in different Kartley villages".[1] Such attitude of the Government towards the souldefenders roused the indignation among the certain part of Russian Intelligentsia, which voted for their defence. In this colony Archil Jorjadze came across with Lev Tolstoy's friends – Chertkov, Boulange, Birukov, Hillkov; with the English – Moodi, Kennword, with the help of whom twelve thousand souldefenders emigrated at first to Cyprus and then to Canada. Ilia Nakashidze wrote about the relationship between Archil Jorjadze and souldefenders: "Archil was abroad in England, in the colony where the educated people lived together and did rural work. They did not pass and did not admit the private property. Archil got acquainted with these unusual people and published his ideas in one of the Russian magazines. The article was so deep and so serious, that it attracted attention of the great Russian writer Lev Tolstoy. Once Tolstoy asked me if I was acquainted with Archil Jorjadze. I knew Archil very well and told Lev Tolstoy about him. Lev Tolstoy listened to me carefully and mentioned that this young man possessed very deep life observation.[2]

In 1900 Archil Jorjadze returns to Tbilisi. From this time on his work, activity as a publicist and a writer is prolific. Since 1901 he has become a colleague and a member of the editorial staff of "The Tsnobis Purtseli". Together with George Laskhishvili and Gigo Rtskhiladze he writes for the editorial paper, runs columns "The Press" and "The Russian Chronicle". George Laskhishvili recalls: "In 1901 in spring I was sitting with Shakro Bilanishvili in the editorial staff, suddenly the door opened and there came a very handsome young man,he asked for me and we got acquainted. The young man appeared to be Archil Jorjadze. I hadn't known him personally before, though I had known something about him from his friends. He was anxious to cooperate with us. We discussed current events and eventually we decided – after his return from Kakheti Archil will start working with us.

[1] The compositions of Archil Jorjadze, book third, p.101-102
[2] The journal "Nakaduli" (for the teenagers), 1913, №3

"The Kvali" notes: "Among lots of articles in the editorial staff in "The Tsnobis Purtseli" only Archil Jorjadze's letters deal with the everyday problems.[1] I saw him in September 1902, he was certain to be satisfied with his new position. He had a flat in Oldinskaya Street. He lived with his grandmother (the surname of Archil's grandmother and mother was Magalashvili) and with his sister, but did not let live peacefully. Besides, it was Archil's character that prevented him from having a normal life.[2]

In 1902 Archil Jorjadze took an active part in the activities of "The Society of Spread Literacy Among the Georgians". The board chose him as a treasurer. Late in the year Archil Jorjadze left for Paris, where he, together with George Dekanozishvili made a splendid Georgian print, later called "Parisian". In 1903-1905 the two newspapers: "The Sakartvelo" and "La Georgia" published in both languages – Georgian and French were edited by Archil Jorjadze in France, in proletarian publishing house directed by G.Allen (1843-1935) close friend of G.Dekanozishvili. Apart from it, Archil Jorjadze and George Dekanozishvili got acquainted and became intimate friends with such French public figures as: Jan Jeres, F.De Prenans, Sebastian Forn, U.Graf, E.Puge, G.Ginno and others. With their support Archil Jorjadze managed to do many useful things. At that time Tedo Sakhokia, a physician Al.Diasamidze, Zurab Avalishvili, Noe Jordania and others, who more or less collaborated with the newspaper stayed in Paris. They published 25 issues of "The Sakartvelo" altogether. The last editor of the newspaper was G.Dekanozishvili. His publicist letters were published in different times in "The Droeba", "The Tsnobis Purtseli", "The Iskra", "The Amirani", "The Sakhalkho Gazeti", "The Moambe", "The Nakaduli".

In April, 1904, the conference arranged by social-federalists set about in Geneva. The conference was attended by the 21 people, among them was the group of social-federalists, e.i. "The Sakartvelo" publishers group, anarchists, headed by Valerian Cherkezishvili, and social-democrats, led by Noe Jordania. Soon social-democrats left

[1] The newspaper "Kvali", 1901, No22

[2] "The Remarks to the biography of Archil Jorjadze", Z.Avalishvili, 1930, No1, p.60.

the conference, where they were present while discussing the two issues: the first (Tadzreli) – to support separatism, and the second (Al.Gabunia) – to support the autonomy and federation. The conference was for the autonomy and federation. At the same time the demand to socialize the land and the resolution about labour movement, tactics and practice were accepted as suggested by Archil Jorjadze. "We were lift the three anarchists at the conference". (V.Cherkezishvili, K.Gogelia and me) – recollects Mikhako Tseretely – "and other nationalists of the definite tendency, as for instance Al.Gabunia. Here is also the congress chairman George Dekanozishvili and the inspiration of the congress – Archil Jorjadze – they were those, who gave the congress that particular direction, on the basis of which "Revolutionary social-federalist party of Georgia"[1] was formed. The resolutions of the conference were the basis of working up of the programme and Gr.Rzkhiiadze was in charge of it, while Archil Jorjadze became the leader of the party.

The hard work and unbearable living conditions sap Archil Jorjadze's health. For some time he underwent the medical treatment in France, but in 1904 he left for Switzerland, where with the help of doctors N.Diasamidze and D.Rostomashvili he found the shelter in the house of Anet Okromchedlishvili-Babe, who was living there. In Switzerland Archil Jorjadze went on studying political and sociological sciences, but then he moved to Klare for medical treatment.

Archil Jorjadze wrote to Anet Okromchedlishvili-Babe: "The words motherland and patriotism once were mere words for me, there was time I thought, I walked towards God, but in fact I dragged out the hopeless and pointless existence. Now it has been years since I am free as I can find in my heart what I thought was not mine, I found the reason for living, I felt deep sympathy with the people and the whole mankind, I understood that in the particular environment, in the society of those who had taught me how to live, who roused me and to whom I am grateful for that, I was able to act, do good, find the truth, follow the good that exists in a human heart and what one person might want to tell the other. Since then I've been

[1] The journal "Kartuli Mtzerloba", 1930, No1, p.66

comparatively happy and for the present moment I am ready to give all to realise the idea, which has revived me".[1]

A year later Archil Jorjadze was back to Paris again and continued his publicist activity.

In 1905 on the outbreak of the revolution, the majority of the Georgians living in emigration returned to their motherland and Archil Jorjadze was among them. He got back home from Paris seriously ill and settled with Ilia Nakashidze as Archil Jorjadze was hiding from the gendarmerie. The Nakashidze family was a safe place for him. Vazha-Pshavela visited Archil Jorjadze there. Nino Nakashidze recollects: "Once Vazha-Pshavela came, with his eye no longer in bandage, but still watering, wearing the grey chokha and high boots. I was very glad to see him. After greeting Vazha asked me if Ilia was at home as he had a very important business to discuss. I replied that Ilia was away, but perhaps I might be of any help.

Vazha smiled and said: "Well, if Ilia is not at home, you will have to replace him". "Speak!" – I said – "I want to see Archil". – he announced. "Archil?" – I asked again and evidently the shadow of fear changed my expression. "Yes, I want to see Archil, but do not worry, it was George who informed me of his arrival (George Laskhishvili) – "Wait a little" – I answered and headed for the Archil's room. "Vazha-Pshavela came to see you... he is aware of your arrival... George has told him about it" I said to him.

Vazha-Pshavela? – cried out Archil and his deep, black eyes sparkled with joy, then he rose from his bed. "Let him in" – he said, revived. I saw Vazha to Archil's room.

I am not sure if Archil and Vazha had known each other before but they met like brothers, hugged and kissed each other. When Vazha straightened they both had tears in their eyes.

So you are back home, Archil!

Yes, you can see me back, but in what condition? – sighed Archil. – You can not imagine how happy I am to see you. In emigration I was reading your creation: "Bakhtriony", "The Guest and The Host",

[1] the newspaper "Sakhalkho Sakme", 1920, No810

"Revenge", "Aluda Ketelauri" _ with genuine delight and pleasure.

These are genuine masterpieces. There is no writer equal to him abroad.[1]

For Archil Jorjadze's health state got worse, he was transferred to a country house, to Makhinjauri, not far from Batumi. "In the beginning of fall Al.Gabadari and me got opportunity to visit the sick, recollects Tedo Sakhokia – the temperature didn't fall down, he had severe coughing, the absence of appetite. He didn't get out from a bed".[2] Helen Jorjadze – his cousin took care of the sick. She loved him with all her heart and didn't leave him bedside until the last minute. The situation of the sick very much depressed Helen. On the 14 th of October in 1905 in a letter to George Dekanozishvili to Paris she wrote: "Highly respected George, for Archil isn't in condition to write, I must inform you about his health state, since I arrived here (to the seaside), our sick has felt himself worse, every day temperature... I ask you not to forget about him, write more often to him about yourself."[3]

To get an idea about Archil Jorjadze's apprehension of revolutionary situation, they always quote his words: "Not only illness, but even death can't fear me". For me death is when life is seething, sunny day is glowing above our native land and it needs help, I have to lie and observe the happenings from afar.[4]

Despite the painful illness, Archil Jorjadze didn't cease working and didn't lose hope for future. His letters sent to George Dekanozishvili to Paris on the 9 th of July in 1905 are a very good proof of his optimistic spirit.

...While I was in Tbilisi, nobody left for Istambul. 4000, about what they informed you (the talk is about arms – G.L.) appeared to be false, they have nothing, and the point is that the things are not the way they describe. Actually the need for arms is great, but the work is organised badly. We must hold on to our programme.

There is a mixed crowd in our party. All Autonomous followers

[1] Georgian knight, Archil Jorjadze. Under edition of L.Nanitashvili, 1991, p.320-322 .
[2] T.Sakhokia, "People of my century", 1984, p.211
[3] T.Sakhokia, "People of my century", 1984, p.212
[4] T.Sakhokia, "People of my century", 1984, p.212

appeared here and spoiled everything, after all these people are against socialism. On the whole, social propaganda extremely hobbles. All are waiting for a pamphlet (about socialism), demand is great, but it doesn't appear, perhaps it came out, but I don't know anything about it".[1] Archil Jorjadze's apprehension about the fate of the party was well-founded. In June 1906 there was a split between Federalist and Anarchist. In October 1907 they definitively refused all the trends at third conference of the Federalist Party and formed independent political party.

After health improvement, Archil Jorjadze comes back to Tbilisi. Unfortunately in Georgia as well as abroad, he constantly suffered from money difficulties, despite the fact that his friends always helped him to go to a country house to heal.

G.Laskhishvili recollected: "In the beginning of summer, I called on Mariam Demuria and found Akaki Tsereteli there. I told Mariam that it was necessary to send Archil to a country house. If he stays in town in summer, his health will be deepened, but we haven't enough money...[2]

"How much is needed?" – Akaki turned to me. "Fifteen, twenty tuman" – "George, take twenty tuman from my fund".

It happened in summer 1907, when Archil Dekanozishvili, despite the illness and financial difficulties works systematically, writes articles and works on national-cultural, religious- philosophical, social-right and other topical themes.

It's difficult to find vital problems of that time, which Archil Jorjadze's publicist writing didn't touch upon.

Archil Jorjadze's works are penetrated with concern for historical regeneration of the Georgian nation, for national-social development. That is why Grigol Rtskhiladze wrote: "Thorough definition of Archil Jorjadze's place in our country's development of history is the work of future historians. The deep trace Archil left in our lives, will be recognized more clearly... If we take into consideration all his work, it can by said, that inspite of universal love, our dear Archil isn't appreciated properly in our country".

[1] The journal "Kavkasioni", Paris, 1965, №10, p160-161

[2] G.Laskhishvili, "Memoirs", 1934, p.262

During the long-lasting illness Archil Jorjadze writes the first monograph about D.Kipiani and publishes it on the pages of "The Sakhalkho Ganatleba". (The Sakhalkho Gazeti, 1913 №794-813). "It was autumn, I had just arrived from my country, when they informed me that Archil returned from the country-house, he was doing better, but the temperature was still keeping on"[1] – recollected N.Kipiani – I immediately went to visit him. He lived in Dvortsovi street, on the highest floor of the hotel "Pale Royal"... Archil, reclining on a sofa wanted to sit up but I didn't let him, he obeyed, apologized and we got into talk.

...To my question,how he felt. Archil replied smiling – "not very well, temperature keeping on all the time, I'll write what I long time have in my heart and then I don't mind what happens... Then he noticed that his words aroused my interest and added: "I want to write the biography of Ilia Chavchavadze".

This set me thinking of writing the biography of quite another man and I said out of white jealousy: "I am happy about Ilia, that you will write his biography".

The fact that Archil Jorjadze highly appreciated D.Kipiani and despite the hard illness he worked enthusiastically on his biography, that is evident from his memoirs.

Yes, certainly – Archil guessed at once whose biography I was reading in the newspapers. It was the biography of Dimitri Kipiani,I thought they were going to write it.

Oh, Mr.Jorjadze. If you set to it – I said.

Me? asked he in excitement, rising from his bed. – I'll set to the biography of Dimitri Kipiani with great pleasure even now, but unfortunately, the sources about him are dispersed in different places and I'm not to collect them.

You are only to agree you'll write it and I'll help you with it. There are different sources and handwritings in Dimitri's house and I'll get them.

A week later when I brought him the documents his room was full of papers and he was reading something very attentively.

[1] L.Nanitashvili, A.Jorjadze, "The historical teller", volume 41-42, p.473

A month later,got acquainted with the sources (periodically I got tasks from him to find out different papers in different offices) he set to the biography and finished it in two months. What a hard work Archil performed, could realize and appreciate only one who had even once seen this six feet sources.

It's shocking how the man with high temperature managed to read all the documents. The fact that he had read and studied substantially can be proved by the biography itself.[1]

The monograph about Dimitri Kipiani was published on the 2nd of February, 1913. Akaki Shanidze wrote to Archil Jorjadze about it: "I'm very thankful for the pleasure derived from your letters. Frankly speaking,I got acquainted with Dimitri Kipiani only now,thanks to your letters. Sincerity, bright ideas, sensible discussion – that's what I like in your works. Thank you very much".[2]

The same is expressed in Akaki Tsereteli's letter to Archil Jorjadze: "Highly respected Archil, I was following your letter in "Sakhalkho Gazeti" with great interest. The person of Dimitri Kipiani marked with national self-consciousness is distinctly characterized and in front of me stands a man with unnaturally strong will, the hero whose painful death took an important part in the formation of our national consciousness.

It was the first time when your letter made me believe in our national cause and now my belief is strengthened and increased.

I am very thankful for the pleasure got while reading your latest notes. Yours sincerely Akaki Tsereteli".[3]

Archil Jorjadze was going to establish the scientific-literary magazine, cosisting of eight parts and he would be the editor. Ivane Javakhishvili accepted his suggestion about the cooperation and decided to publish "The History of Georgian Right" in the magazine.

Unfortunately, the idea of the magazine failed because of the newspaper "Amirani" which was very popular in those time. The

[1] L.Nanitashvili, A.Jorjadze, "The historical teller", volume 41-42, p.273
[2] L.Nanitashvili, A.Jorjadze, "The historical teller", volume 41-42, p.465
[3] L.Nanitashvili, A.Jorjadze, "The historical teller", volume 41-42, p.466

newspaper was in a low water financially and Archil was to give all the money, gathered for the publishing of the magazine, to the newspaper.[1]

Archil Jorjadze took an active part in the work of the group of the published the first academic collection, which was established by I.Chavchavadze and was headed by Doctor M.Gedevanishvili. The members of this group were : K.Abashidze, I.Javakhishvili, I.Zurabishvili, I.Gomarteli,G.Laskhishvili,I.Pantskhava,G.Kipshidze,I.Gedevanishvili and in 1914 the first edition was published.

"We welcome the event, giving the chance to the Georgian society to get acquainted with such writers and public figures as I.Chavchavadze, the central figure of our society of the 19-th century"[2] – writes Archil Jorjadze. Before he had dedicated an extensive article to the public creativity of Ilia Chavchavadze, which entered the second book of the collection of his articles and letters.

Archil Jorjadze wanted to write the biography of the writer for this edition. He collects the necessary sources. The biography prefaced to the edition was very important for Archil, as he wrote: "It's necessary to pay attention to the fact that for the biography of Ilia Chavchavadze all the sources which they only could gather, were collected and also the photos, the private letters, memoirs, reminiscences and etc. The sources worked in a proper way, is a great help for the study of the personality of Ilia Chavchavadze and that's why it is necessary for everyone who wants to appreciate his work substantially and truly,to get acquainted with it".[3]

Unfortunately, Archil Jorjadze didn't manage to finish the detailed biography of Ilia Chavchavadze. later this work was performed by a famous journalist and publisher, a cooperator of the newspaper "Iveria" Grigol Kipshidze.

On the 3-rd of April, 1913, Ivane Javakhishvili wrote to Michael

[1] L.Nanitashvili, "from correspondence of Ivane Javakhishvili and Archil Jorjadze". See "Questions on the theory and history of journalism", Tbilisi, 1976, p.241

[2] The compositions of Archil Jorjadze, book fifth, Tbilisi, 1914, p.279

[3] The compositions of Archil Jorjadze, book fifth, Tbilisi, 1914, p.280

Gedevanishvili from Petersburg: "Unfortunately, the person who could write Ilia's biography best of all, is already dead. That's the life".[1]

In the preface of the collection of the first volume of Ilia Chavchavadze's essays, M.Gedevanishvili wrote: "This issue was greatly supported and sympathised by the recently deceased outstanding Georgian publicist Archil Jorjadze. He began compiling Ilia Chavchavadze's complete biography according to the instructions of special commission, but he was deprived of the opportunity to complete this volume, because of the merciless death".[2]

Archil Jorjadze soon became the real idol of the Georgian students. He was chosen the honourable member of the association of countrymen of Georgian students in different cities of Russia.

Akaki Tsereteli was writing to Archil: "You instilled in me hope for the better future, I always believed in your sincerity and honesty".[3]

In 1913 Archil was taken to Batumi because of his poor health condition where he spent last days of his life.

Archil Jorjadze died in Batumi on the 21st of March, 1913. That very day the "Public Newspaper" informed Georgian society about the death of its contributor Archil Jorjadze.[4]

Archil Jorjadze's short life was real tragedy, from the very beginning of his sensible being he fought against difficulties, including family matters and personal problems, he was burning out step by step but he managed to do a lot not only as a writer but as a practical worker as well.[5]

The "Batumi's Newspaper" was writing: "There died a man with pure heart, fighter for great ideas, though being tortured with incurable disease his work life was devoted to one wish, one dream-freedom".[6]

Archil Jorjadze's body was taken from Batumi to Tbilisi. The train with his remains stopped on its way to Tbilisi. Grateful inhabitants of the west Georgia bid their farewell "People came in

---

[1] L.Nanitashvili, A.Jorjadze, "The historical teller", volume 41-42, p.435

[2] The composition of Ilia Chavchavadze, volume I, Tbilisi, 1914

[3] "Temi", Tbilisi, 1913, № 105.

[4] "Sakhalkho Gazeti", Tbilisi, 1913, March 31, № 860.

[5] "Sakhalkho Gazeti", Tbilisi, 1913, № 853.

[6] The newspaper "Dila", Tbilisi, 1913, March 27, № 19.

flocks. In Kutaisi extra carriages were fastened to the funeral train, but still it was not enough. Many people went to the station by carriages, some just went on foot. The train stayed there for twenty minute so that they managed to organize dirge".[1] The train was stopped again at "the Shorapani station and it was welcome by a lot of people there.

Isidor Varapashvili was writing about his death to his wife Vera Tsereteli: (The letter is written on the 25th of March, 1913) "The procession was very deplorable but at the same time it was encouraging. The young mourned most of all. They gathered around the coffin, not leaving it even for a minute. There ware no relatives near-by. One can rarely meet a solitary man like him. His friends, pupils and just countrymen met his remains with tears in their eyes. Oh, Veriko, we have lost a great statesman, a really saint man. His pure unspotted soul has left us. Though I am not a child any more, but he always differed from the ordinary mortals in my mind."

The information published in one of the "Dila" issues on the 23rd of March, 1913 proves that the whole country mourned over Archil's death. His death shocked not only his followers but his opponents as well. "Today we have received a telegram with tragic news. "In Batumi there died a talented writer and publicist Archil Jorjadze. He belonged to the political opposition, and to tell you the truth, he was one of the most serious among them. But we appreciate this very fact most of all. Such debates with him always seemed to be the very core of the subjects discussed. He contributed much to Georgian literature by his prolific literary work and influenced mentality of our intelligentsia.

We mourn over the death of this talented man[2] together with our political opponents and sensible representatives of our nation.

A lot of people took part in the funeral procession. Akaki Tsereteli was to be among them and had to deliver a farewell speech, but he could not attend the procession because of his illness. The text of his speech is still preserved, it says:

---

[1] "The Batumi newspaper", 1913, March 23, №19

[2] The newspaper "Dila", Tbilisi, 1913, March 27, №19

"God bless the earth, That gave birth to such a great statesman. Damn it circumstances that thin the life of so talented people so early. While young you instilled in us great hopes and we thought: "We are to go, but those, more energetic will replace us and they will manage to fulfil what we have begun. But unfortunately you could not complete that. I stand before your coffin like an old man who has just lost his son, his hope and the only joy in life. Words fail me. But this silence says much more than any eloquence. Good-boy my son, let your name never be forgotten."

There were speeches of Kita Abashidze, David Mesckhi, Iosif Gedevanishvili, Samson Pirtskhalava, Simon Kvariani, Siko Pashalishvili, Alexandre Abashidze, Irodion Evdoshvili, Noe Chkhikvadze published in the newspapers "Kolkhida", "Sakhalkho Gazeti", "Klde", "Temi".

Additional staff have received hundreds of telegrams from Russia and Europe.

"Honourable son of our native land, we have been shocked by your death, Georgians from Paris".

"Georgians from Versal present our condolences about the death of our great countryman".

"I got this news on the way. His soul full of beauty and passion joined the eternity" – Grigol Robakidze was writing. "Deeply upset with the untimely death of the Georgian publicist Archil Jorjadze, we moan over him together with our motherland"[1] – Georgian students were informing from Warsaw and etc.

The whole Georgian society, the working people including, sincerely bemoaned the death of Archil Jorjadze. In one of the obituaries was said: "We, the working people of Georgia, are deeply wounded by the news of Archil's death. We are troubled with the whole of our soul and sincerely moan over him".[2]

"Baku's department of enlightening is shocked by the death of the prominent national worker Archil Jorjadze; Your desert is irreplaceable, talented journalist and public man, God bless your soul

[1] "Sakhalkho Gazeti", Tbilisi, 1913, March 24, No854
[2] "Sakhalkho Gazeti", Tbilisi, 1913, No857

for all eternity"[1] – a telegram from Baku informs, and in the letter sent by the Armenian publicist A.Gaspariani is said: "I am concerned together with the Georgian people for the great loss – the death of the dear and respectable son of Georgia, publicist Archil Jorjadze. I kneel before his unfading glory. A large group of the Armenian intelligentsia joins my letter and me to condole with the Georgian people with the help of your newspaper."

Sorrowful telegrams, announcements, diaries were being published in Georgian as well as in Russian periodical. An obituary in Petersburg's newspaper "Rech" says: "A telegraph informed us about the death of one of the prominent Georgian publicists and public man A.K.Jorjadze. Archil Jorjadze has worked in favour of his country for only about 15 years, but he has done so much during this period that he will be remembered by the future generations with great love and gratitude...

With the death of Archil Jorjadze Georgia lost a man of great intellect and literary talent. And everybody who is close to Georgian society will hardly ever forget the personality of this charming, talented and responsive man."[2]

On the 26-th of March in Kazan cathedral an office for the dead Archil Jorjadze was arranged. The office was attended by Iv.Javakhishvili, V.Avalishvili, G.Zdanovich and Georgian students who lived in Petersburg in that period.

Some days before his death, Archil Jorjadze descented his works to the society of enlightenment in Georgia.

"Manuscripts, sketches and other works of the deceased were handed to the board of administration of the society. We bring some materials from the protocol:

"On the 28th of May, 1913, we, together with the people mentioned below, opened the papers of the dead Archil Jorjadze in the editorial office of "Sakhalkho Gazeti". There were the following words in them:

An envelope typed by the dead with a subscription on it: "These

[1] "Sakhalkho Gazeti", Tbilisi, 1913, №853
[2] "Rech", 1913, №84

papers are allowed for printing only to Kita Abashidze in 5 years after my death, the papers must be kept in the editorial office of "Sakhalkho Gazeti" or in the editorial office of a newspaper that will replace it.

The leather briefcase where his manuscripts were being kept (here is also a knife for cutting papers).

The paper case with the materials prepared for the fifth volume of his works.

The papercase with a part of his manuscripts.

All these things are given to the "society of enlightening" for keeping. Some before his death Archil Jorjadze made such kind of announcment to George Laskhishvili and Sosiko Mdivani.

Signatures: Grigol Robakidze, George Laskhishvili, Aristo Chumbadze, Kita Abashidze, Mikhail Javakhishvili, Archil Janashvili.

As it is clear from the minute Kita Abashidze had been keeping the envelope typed by Archil Jorjadze and after 5 years precisely on March 24, 1918, the chronicle section of the newspaper "The Sakartvelo" let the public know.

"The envelope typed by Archil Jorjadze was opened by David Uznadze on March 21, at 12 o'clock p.m. Kita Abashidze wanted him to do it.

In these papers some intimate sides of his soul were mentioned. These remarks are especially of great interest for his creative and biographical facts.

The chairmen of the association "Society for the proliferation of literacy among Georgians" began to collect the necessary joints for erecting the monument of Archil Jorjadze. "I must mention that the problem of erecting the monument was worked out immediately.

They collected money, ordered the project, which was presented by I. Nikoladze, but unfortunately there was no convenient amount of marble in Tbilisi and they needed lots of time to get it from Italy. The next year World War I broke out and the roads were blocked.

So that our project didn't make real. The Georgian workers improved this awkward situation.

On the initiative of them the monument to Jorjadze was erected with the inscription on it. "To Archil Jorjadze from workers".[1]

The anniversary of the death of Archil Jorjadze was marked by the Georgian society as a civil funeral. The fifth and the seventh anniversaries in a periodical press were marked by the articles of Dimitri Uznadze, Vakhtang Kotetishvili, Kita Abashidze, Christopher Rachvelishvili, Akaki Papava, Samson Pirtskhalava, Aneta Okromchedlishvili-Babe, Nino Kipiani and so on.

The four volumes of Archil Jorjadze's works were published during his lifetime in 1911.

As for the fifth volume, it was ready for printing and only in 1911 it was published, at the anniversary of his death. The preface of the volume exposes "The late Archil Jorjadze for the fifth and the sixth volumes".

We split them into two parts and decided to publish them as two volumes.

All the materials for the sixth volume – the monograph "Dimitri Kipiani" and "Letters about the fourth state Consultation" were not published.

As we've mentioned above Archil Jorjadze has left us five books but the materials for the sixth volume are kept in archives.

We'd like to review all the materials which are included in 5 volumes.

The first volume exposes the national problems – six article are the examples of publicist-polemical writing.

1) The materials of studying the history of the nation.
2) Country and a countryman.
3) Once more about past and its concepts.
4) Historical justice.
5) The end of the discussion.
6) The hope of agreement.

The Second volume comprises the problems connected with the outlook of the Georgian intelligent.

The volume consists of 5 publicist essays.

[1] G.Laskhishvili. "Memoirs", p.283

1) The men of the sixties and the men of the nineties.

2) Ilia Chavchavadze as a publicist.

3) N.Nikoladze.

4) The political outlook of the Georgian prince intelligents.

5) After the Revolution (a transitional period, our grief, social defects, the dialogue of the social press, the unity of "local" and "state" documents).

The third book includes separate articles comprising artistic, philosophical and religious questions.

The materials of the history of the Georgian Intelligentsia are discussed in the fifth book. It consists of three publicist articles and separate letters.

1) The materials of Georgian intelligentsia.

2) The civil election of 1911.

3) The various kinds of essays.

Archil Jorjadze sent Ivane Javakhishvili his first book in Petersburg in 1911.

In the letter to Ivane Javakhishvili on March 31, 1911, we read. "I must say a special thank for the first part of your compositions on behalf of our scientific organisation. I'm glad your compositions were published and I hope that you'll continue doing it. You raise very important and actual questions and they are very essential for each Georgian.

It is important for the whole Georgian society to talse into consideration all of your opinions.

In your composition I like sincerity and predictability, necessary fundamental discussions, not bleak and isolated, but born with people's spiritual sympathy and support. It's hard to find and other person thinking about the investigation of people's social and national movements. In this regard your compositions are of great importance for us.

It was necessary to think about the problems very attentively, in order to create a strong base for our contemporary outlook. As it helps us not to be dependant on the old discussions.[1]

[1] L.Nanitashvili, "from correspondence of Ivane Javakhishvili and Archil Jorjadze". See "Questions on the theory and history of journalism", Tbilisi, 1976, p.422-423

As it is clear from the letter, Ivane Javakhishvili expected Archil Jorjadze to be successful, as he was the researcher of the Georgian social movements.

"I'm glad you are responsible for studying and describing this matter.

Better than you...

"Severny Vestnik" /Northern Bulletin/
1897, №12

THE WORLD OUTLOOK OF ARCHIL JORJADZE

Archil Jorjadze, a well-known ideologist of the national liberation movement, connected the future of Georgia, its political and legal life with the interests of Georgian population, and different social groups. Only the unity of the nation, based on the "common basis"may fulfil Georgian people's aspiration towards independence. This idea greatly influenced the world outlook of Archil Jojadze.

Archil Jorjadze's world outlook interests us as much as it lets us comprehend his political points of view.

While seeking the answers to the many questions Archil chose the correct one: the struggle between soul and body, the essence of the History of Philosophy. He pointed out that in the struggle between materialism and idealism either the first or the second wins. But what direction did he belong to? It is worth mentioning that Archil Jorjadze's philosophic outlook kept in the so called Soviet scientific literature needs thorough revision. For decades the doctrines of Marx and Lenin didn't let Archil Jorjadze's thoughts be revealed in the way the great thinker understood them. Many wrongful accusations were brought against him: some declared him to be a blind adherent of the subjective realism, others tried to rank him to the group of materialists laming him for inconsistency, in a word, they did everything to discredit his name, to humiliate his authority in the eyes of those who deeply respected and believed in towards their ideological leader. We think that the philosophic views of Archil Jorjadze should not be understood and estimated on the background of Marxism or any 'ism".

In fact, Archil, the auther of the "Common Basis", in philosophy supported common human values. It didn't greatly matter to him

which group this or that philosopher belonged to, but he paid attention to the positive side of the philosopher's outlook.

It was quite clear to Alchil Jorjadze the aspiration of philosopher to explain the laws of the universe adhering to the monistic principle. "The characteristic of the man's mind is his aspiration to arrive to a unique conclusion. And he consciously or subconsciously aspires to monism and not to dualism. But in spite of this fact, it is difficult to account for the universe judging it by monistic principle. There are many monistic systems, but their value is often insignificant, as they are recognised as dogmatic"[1].

Along with a number of weak points concerning the monistic-materialistic interpretation of the problems of the universe Archil Jorjadze noted that "each scientific hypothesis has its positive sides"[2]. He tried to discover an opposing view to the concept of mutual value. Universal values of humanity being the first priority for the auther, reveal themselves in his article entitled "On Historical Materialism". The auther strictly criticised extremely materialistic interpretation of history because of its dogmatic character, and for this reason, the monistic-idealistic comprehension of history is unacceptable to him.

Modern sociology rejects historical monism - whether it is idealistic or materialistic. Any hypothesis, raising culture and ideology on top of the versatility of public life, as well as the other hypothesis, explaining cultural life, (i.e. customs, religion, legislation, philosophy, etc.) with economic factors, is groundless. In fact, the former and latter culture (in a broad sense) with productive relations occupy an equal position in public life, and it is impermissible to consider them interdependent"[3].

Raising the issue in this way, Archil Jorjadze is not against discovering and estimating positive elements in these theories. It is true of sociological theory of Mare, when Archil Jonadze says,

[1] Works of Archil Jorjadze, book 3,1911, p.151-152
[2] ibid, p.160
[3] Works of Archil Jorjadze, book 4,1911, p.78

"Recognition of its weaknesses does not prevent us from accepting Mare's comments on some of the economic issues"[1].

Although, we cannot agree with the problems and viewpoints raised by Georgian philosophers and Archil Jonadze's philosophic outlook, qualifying it as belonging to Kant. Archil Jorjadze regarded Kant as a philosopher that had overcame "absolute subjectivism and absolute objectivism"[2].

"Our knowledge, whether it is sociological or philosophic, submit to certain conditions as they belong to the Kingdom of Ideas. They will never go out of it and never become absolutely objective. Our sociological perception has dual nature: subject objectively represents life, although it is characterised by our consciousness. That is why our understanding of subjects is both subjective and objective"[3].

For many reasons, Kant's philosophy became one of the theoretical sources for Archil Jorjadze's outlook. He was attracted by the elements,equally valuable for both,materialists and idealists. Archil Jorjadze gives realistic estimation of Kant, as well as other philosophers. He thinks that it is important to see those values that unify philosophers, and not what distinguishes them.

This is the principle he pursues in methodological issues. In some cases, Archil Jorjadze justified dialectical approach to the comprehension as he recognised common principle of interdependence of phenomena. "There are no separate phenomena, they all are based on one another and are connected with the previous circumstances"[4]. The inevitable condition for the comprehension of natural phenomena according to Archil Jorjadze was the necessity of the search for these connections. "Each subject is studied thoroughly only when it is thought in all its aspects. It can be considered being studied when is presently happening; one should not confine oneself to the study of its origin and existence"[5].

Archil Jorjadze never rejected either contradictions or the

[1] ibid p.85
[2] ibid p.123
[3] ibid p.124-125
[4] Works of Archil Jorjadze, book 3.1911. p.153
[5] ibid p.150

importance of contradictory parties, their struggle in the development of society.

"This is a struggle - the real class struggle, the struggle between oppressed nations and the hegemony, the struggle of ethnically oppressed against the violence of powerful countries, and if these two elements are taken from culture nothing will be left from it"[1].

As dialectics has it, all phenomena are interrelated: "One is the reason, the other is the result, reason becomes result and vice versa, and the basis of this transition is the law of transition from quantity to the quality - thought Hegel"[2].

Archil Jorjadze doesn't admit the universal power of the above mentioned law. This law acts in nature, where there's natural selection in the animal world, but it does not cause the transformation of the animal of one species into another. 'Nature doesn't permit such transitions. If is so. It cant be true that quantity always turns to quality"[3].

Archil Jorjadze always denied the regularity of the struggle and the unity of contrast, as a source of extension of society. He declares the metaphysical principle of harmony of the contrast as a source of extension and rearrangement of social life. Hence, Archil Jorjadze didn't admit the necessity of qualitative revolutionary transformation of an existing social system and restricted himself with the demand of necessary peaceful reorganisation of the society.

The main things to which Archil Jorjadze paid a special attention were the religious teachings. Each religion comes out of definite philosophic premises and in its turn becomes one of the sources for the basis of definite ethic system, positive contents of which, is defined by the human values.

From the scientists point of view the Buddhistic teaching played an important role in the life of the people in ancient east. This teaching had the gradual effect on the development of the state policy and legislation. The scientific interest toward this religion

[1] Works of Archil Jorjadze, book 4,1911. p.184
[2] Essays of Archil Jorjadze. part 4.1911. p.83-84
[3] ibid p.84

isn't accidental. There is much in common between Christianity and Buddhism. That's why Archil Jorjadze got interested in it.

As an example we'd like to discuss Archil Jorjadze's outlook on Buddhism. He believes that Buddhistic philosophy "will always remain for us as a deep, true philosophy".[1] Archil Jorjadze feels sympathetic with the ethical system of Buddhism based on this philosophy for the national, non-artificial value of its common to all mankind content. Emphasising the main demands of Buddhistic ethic he writes: "The particular characteristic features of this ethic are: forgiveness, leniency, love and empathy. Buddha calls the people for unity and brotherhood, the kind relations among people should be stronger that the feeling of antagonism and hatred, which separate them. Buddha is against using force among human beings. He taught his followers "Never fight against evil by evil, and put into his teaching the understanding of the eternal forgiveness and love".[2]

It becomes clear that Archil Jorjadze emphasises those moments in Buddhist ethic which are common for Christianity and other religions, because they express the historically formulated and inherited interests and world wide yearning of all the people without exception. Archil Jorjadze is particularly impressed by the fact that each Buddhist always faces the law of eternity – the reign of freedom and diver bliss.[3]

"Archil Jorjadze finds in Buddhism both positive and negative sides, seeks rational seeds in it, but only something satisfies him. He believes that some parts of Buddhism are have no proof".[4]

Archil Jorjadze analyses 10 main sins: 1. Three sins of physical character - murder, theft, promiscuity. 2. Four oral sins: lie, slander, and abuse, twaddle. 3. Three spiritual sins: meanness, illintention, scepticism.[5] All this isn't alien to Christian religion from the position of which Archil Jorjadze estimates the world-wide importance of Buddhism's ethical norms. We emphasise the moment because this

[1] Works of Archil Jorjadze, Book 3, 1911, p. 76.
[2] Works of Archil Jorjadze, Book 3, 1911, p. 76-77.
[3] ibid
[4] See, Archil Jorjadze "The Motherland and it's sons", 1990, edited by E. Kodua, p. 326.
[5] Works of Archil Jorjadze, Book 3, 1911, p. 83.

positive, human essence of the religion and religions ethic had been taboo in own country for nearly 70 years. The highest moral norms were announced as the property of communist ideology and the official propaganda tried to prove that Marxism-Leninism opened the moral heights to mankind and that these norms were impossible whith out the revolutional reorganisation of a society on the socialist basis.

Archil Jorjadze's outlook on the human nature and content of the religion has a particular meaning in present day conditions, when the national-liberation movement of Georgian nation entered a new stage. Its aspiration for freedom and independence is influenced by Christian faith, Christian moral in, which we see the strongest bridge of spiritual connection with the civilized world.

As a result Archil Jorjadze's philosophic and religion views are very important in the struggle of Georgian people for their ideals: "If Georgian church can resuscitate those traditions, which were habitual for the defence of the national interests, then its historical significance will considerably increase. It is also necessary to take into consideration, that the Georgian autocephalous church possessed great properties. If restoration of autocephaly doesn't mean restitution of all its properties, at least it means restitution of its part. With Georgian church two fields of art – music and architecture – are closely connected. Therefore it is extremely desirable in every way to develop church songs and music, to restore daily temples and churches. The art is that bridge, which perhaps will connect Georgian historical church with those for whom it lost its religious meaning."[1]

It is necessary to distinguish positive and negative sides in Archil Jorjadze's outlook not only because, they exerted considerable influence on Georgian social and political mentality at the beginning of the XX c, reflected his view of the Georgian reality. The depth of theoretical questions and the scale of Archil Jorjadze's scientific activity pursue this aim. Professor E.Kodua rightly points out this fact.

[1] Works of Archil Jorjadze, Book 3, 1911, p. 186.

Archil Jorjadze was well-known for his theory "The Common Basis" which was preached by so called "the Sixtians (the people of the 60s), but in other circumstances. He believed that for the defence of the national interests of Georgia it was necessary to unite all different classes and social ranks.

At the same time Archil Jorjadze criticised some thesis of "the Sixtians" platform. He rightly pointed out that the difference among social ranks were obliterated by in modern time and bourgeois appeared on the historical arena. At the same time he agreed with "the Sixtians" that they included the question of nationality in their basic programme. He saw Ilia Chavchavadze as the leader of national life, expressing the aspirations of Georgian people. However, it is impossible not to notice, that Archil Jorjadze didn't agree with the economic programme of "the Sixtians". The Corresponding Member of the Academy of Sciences A.Surguladze writes: "Archil Jorjadze, ranking himself as a representative of the new generation, considered that the success would be achieved only then, when the heritage of previous generations was properly appreciated"[1] (i.c. "the Sixtians" is pointed by us. G.L.). Asserting the theory of "The Common Basis" Archil Jorjadze shares the views of Ilia Chavchavadze, but with adaptation in the new conditions. In his opinion classes and political movements with different ideologies, must have a common aim, based on "The Common Basis" they must submit their activity to national interests. These interests are the following: protection of the native language, development of trade and national industry, the support to self-governing and public activity.

On the whole, the political credo of Archil Jorjadze expressed the interests of Georgian national-liberation movement. His views were full of the consistent, systematically nature. Archil Jorjadze occupied the position between the left and right hand groups of federalists.

The member of the Academy L.Gorgiladze wrote: "The ideological leader of Georgian Social Federalism Archil Jorjadze hesitated

[1] See A.Surguladze, Georgian Social Opinion in the second part of XX century, 1917, p.7

between these two movements. In 1904 he acknowledged State Federation, but in 1906-1907 he denied the statement, either centralised or autonomous Federally and acknowledged Federative Communism – The Unit of Federal Free Communes. In 1908 Archil Jorjadze changed his views again and joined the part of federative movement dominating at that time, which solved the national problems in the frame of political Federalism".[1]

The instability of Archil Jorjadze's political views is also testified by that fact that he rejected the theory "The Common Basis" for a while and postponed its realisation. Social-federalists in their theoretical thesis rejected Separatism and separation of Georgia from Russia. In their opinion this was impossible, and undesirable. That's why in 1903, in Paris he put forward the idea of "The Autonomous Georgia" in his publication "Georgia". "The Autonomous Georgia" was supposed to be in the federative union with other countries.

Actually Archil Jorjadze searched optimum paths of the best future of the country.

He well understood significance of national ideology, which is in organic union with ideology of mankind.

Without it he excluded progress of the Georgian nation. In opinion Archil Jorjadze the mankind consists of the large and smaller nations, therefore national spirit is in organic union with mankind spirit. This sight of Archil Jorjadze in the present conditions has acquired the new contents. When a country is on a crossroads of the historical development and when cosmopolitanism and integration processes enter a new stage,the special significance acquires submission and protection of national features. Such example more all is submitted with Japan. Nobody forgets a nation and national interests. Even in "old" Europe, where the integration has erased state boundaries and other significant attributes and to other world shows, that the global and civilised development of mankind eventually will result all of us in the integrated world without boundaries. But even in ideal

[1] L.Gorgiladze. From a History of Ideological Struggle in Georgia, 1938, p.114

conditions of integration of the peoples and countries, national features and outgoing from them an image of life and the traditions - are immortal. A Russian never will become an Englishman or a Japanese - an American, i.e. the large path mankind ideals will pass and on "to national ground".[1]

The Georgian thinker and poet Vazha-Pshavela wrote: " It seems, that present patriotism resists to cosmopolitanism, but it is an error. Each present patriot is cosmopolite and vice versa

How? Yes so - person tries to increase the Native Land mentally and moral, by it prepares to all mankind's of the best members, best friends, and promotes development, well being of all mankind's. If development of all nations needs education of the individual people, education of separate nations for development of mankind also is required. If for the separate person is useful the education national, individual, also for each nation the same education will be useful, that each nation has shown more effort, energy, features and would introduce the own sum to mankind".[2]

In connection with large respect by the Georgian people K.Gamsakhurdia with the large respect recollected the leaders of social-federalists. He wrote: "In Georgia you often find the people of passionate and great hearts. These people are greatly respected by their compatriots. Such kind of people in Literature were Kita Abashidze, Archil Jorjadze and our favourite and unforgettable Samson Pirtskhalava."[3]

After the Great October Revolution (Archil Jorjadze was not alive) some social-federalists did their utmost to separate Georgia from Russia.

Thus, the numerous proceedings and monographs are devoted to Archil Jorjadze's theoretical heritage. We partially considered his philosophical and religious viewpoints in this book to give a reader some submissions about life, activity and outlook of this great person.

[1] See. G.Lobzhanidze, " Up To and hundred years after ", Kutaisi, 1983, p.114

[2] Vazha-Pshavela, Compositions, Tbilisi, 1965, p.680

[3] K.Gamsakhurdia, Composition, V.8, 1967, p.172.

LEV TOLSTOY
(THE TRAGEDY OF LIFE, FRIENDS)
1910

A new settlement of Tolstoy's fans was founded in the south-east of the U.K. in 1898. The inhabitants cultivated the land together and tried to satisfy their needs by themselves. I watched the settlement during that period, and I noticed two kinds of people among them. Some of them were satisfied with their life and work, others were bothered and unsteady. The first ones had clear conscience in comparison with the past, as they worked and tried to satisfy their needs by themselves. Sometimes they had to compromise, but they worked and acted according to their abilities, although the others worked, they were not satisfied. They could not satisfy all of their needs by the work. So they had to make deals with market. They had to buy not only the clothes, but food as well, because nothing grew on their small land except potatoes and vegetables. And as they needed their market, they had to follow its rules. If they had something for sale, they had to sell it trying to get some profit. And if they needed to go to buy something, they again considered their interests. Briefly speaking, in spite of working, they were in a social net and took part in unfair matters.

In a year or two the settlement was dismissed. The reason was obvious. "The satisfied" ones "fell asleep" in their satisfaction. They didn't admire the idea of making progress in self-developing any more. The 'unsatisfied' followed the request of conscience _· the principles of Christianity, that called for perfection and sacrifice. They were eager to act to forget about property, money, and all kinds of organizations helped homeless beggars and people in need, i.e. country workers. "The satisfied" preferred property and existing system and while "the unsatisfied' left them to fulfil their supreme duties.

I've remembered it when I heard about Tolstoy, who was trying to escape from his family. If we want to know where he was running to, and what ideas and feelings a 83-year-old man had when he secretly walked along the Ryazan-Ural railway, if we want to understand his behaviour, we should not pay attention to what the newspapers of Moscow and Petersburgh wrote, but we must look through his notes and life,which give full description of where was the great old man heading to when his lefetime ideas and intentions turned ripe in his heart.

Lots of people think that Tolstoy is as an artist as a moralist thinker. It goes without saying that a gift of art is a special one. But if we take out a context from a piece of art, nothing will remain. Tolstoy is one of the artists, who moved his soul with his creative power. Although for the last few years Tolstoy did not pay attention to the forms of art. He was expressing his thoughts without beautifying them. But this doesn't mean that in one period of life he was proving one thing and in the next period _ the other. No, during his long life and activities he was surviving and living with one idea. The idea was looking for the purpose of life, the preference of life to death, the titanic fights against the problems of death. Tolstoy was expressing these ideas by forms of art or by philosophical treaties. Tolstoy was the only person, the only thinker and writer, who in his old age found and understood what he was searching for the whole life.

Tolstoy was searching for the purpose of life and from the very beginning he came across the problem of death. The possibility of valuable life was depending on the salvation of that problem. He had to find a new basis for life and had to base its existence and future on a stable foundation stone. How is it possible when our life is so temporary and unsteady? Before we are born _ there is darkness, after the death _ the darkness again. And our miserable life is stuck in between those two mysterious and dark eternity. If the point of life, the idea of its existence is within the frames of time and space, it's difficult for a person to avoid vanity, because something that is momentary, is pointless, that always suffers and something that is born unclear, dies unclear because of a simple chance. And

our life that is tortured by illness, degenerated by old age and destroyed by death should not have any purpose. In fact our nature protests the sufferings of life and no matter how you try to correct your short life by sophisms, our instincts and conscience cannot rely on it. Tolstoy overcame time and space, showed his back to the mortal life and moved the centre of his activity and aspiration from the reality into the other world. The conception is not new. All religions have the same character. The only new thing here is, how the generous man felt the problem of the life tragedy and how he expressed the ancient wisdom of the mankind.

In one of his works "About Life", which can be considered as the synthesis of the author's ethic and religious thoughts, Lev Tolstoy says: "Time and space have no connection with my consideration of life. My life exists in time and space, but this is only its expression. Life itself, that I feel inside, exists outside of time and space. From this point of view conception of life is not a ghost itself, but everything - that is in time and space. The termination of corporal existence has no meaning in the time and space, for it cannot terminate and destroy my real life and its order and from this point of view, death doesn't exist at all (About Life, p.96).

Tolstoy's metaphysics is completely expressed above. It is worth mentioning, that metaphysics is not a fruit of the theoretical system. It's an idea of his spiritual feeling. Tolstoy couldn't prove to anybody that here had a real, true life - the supernatural kingdom, existing outside of time and space. For Tolstoy, for his spiritual condition, to escape from the tragedy, it is necessary, to have something constant and eternal, pure and unchangeable completeness in life, top kindness, which is not weakened by space, not grown old by the time and not reached by the death. A man's earthly life is only a little part of the big life. "A man with his eyes," _ says Tolstoy, _" stares at a little, tiny part of his life, he doesn't want to look at its length and width and trembles, with the fear of being taken away this little lovely part of his life. I recall the story of a madman, who thought he was made of glass and when the guides dropped him, he broke down and died (About Life, p.106). Tolstoy is sure that his true life is not made of glass, and a danger is not expected. He is sure not because he can

theoretically prove the immortality of his life, but because his immortality is needed for survival, to destroy the troubles of life and to suppress the death.

In spite of it, Tolstoy's religion has a rational character in comparison with all the other religions and despite of the ideals and aspirations of the other world, it's the religion of this world, because this earthly life is a step and stage for approaching higher life. So, it's impossible to deny this earthly life. It's true that it is full of troubles, but troubles are necessary for a man, because it is here on the earth only, and the earth is a tunnel, leading into the other world. If a person wants to live, he must stand this trouble, must go through this tunnel and find himself in the kingdom of the true life. So, Tolstoysm does not preach running from life. It is an active religion. But we must say that it encourages a person who believes that our short life is just one moment of this great and eternal life, and those who do not believe, rebel against this life and its troubles, they'll never understand the necessity of those troubles. It's a rational religion because it could escape from dogmas of the official Christianity and it didn't need mediators for the survival, unlike the Orthodox Christianity, that uses the church as a mediator. It's rational because it does not imagine immortality in terms of the material life. Neither resurrection nor "Eden" take place here, where like Muslim beliefs, immortals live with the pleasures.

The strength of Tolstoy's teaching is a man himself and the intelligence is his weapon. This man has to build his happiness himself and his mind has to prove the possibility of gaining this happiness. That's why the problem of death is in Tolstoys mind and there he is looking for a solution of surviving from the troubles of the earthly life. He says: "I've imagined that I'm dying and my life is going to an end, and this thought bothers and troubles me, because I feel sorry for myself, but what will die? What do I feel sorry for? What am I? At first, I am a flash, O.K, so this is what I'm afraid of feeling sorry for? No, flash and substance will never loose even a little part of them. So, there is no danger. Everything will survive. No, they say, that I don't feel sorry for it, I feel sorry for myself. Lev Nikolaevych and Ivan Semyonovich... But none of the persons today

are the same as twenty years ago. They change every day. No, they continue. I don't feel sorry for this' "NO". I feel sorry for my conception. I feel sorry for my " ME". All right! but your cognition was not one and the same all the time, it was different. It was different a year ago, more different ten years ago and more and more different many years ago. You have been changing since you remember yourself. So what do you like so much in our new cognition that you feel so sorry to loose it? I could understand it, if it was unchangeable, but it kept changing all the time. You cannot see the beginning and find it and you want to come to an end. Don't you want the cognition, which is inside you now to stay there forever? As long as you remember yourself, you are always active. You don't know how you entered this life. The only thing you know is that you came here with particular "ME", who you represent. Then you carried on going, and when reaching the half way you felt happy, frightened, you stopped and stood stubbornly, didn't make a step. You were not moving because you could not see what was hiding there. But you did not see the place you came from either, however, you did come. You entered the gate, but now you do not want to leave. Your whole life was a movement within the condition of corporal existence: going, hurrying and now suddenly you were afraid of the things you had always been doing. You were afraid of the changes of your existence because of your physical death. But you've experienced those great changes when you were born and it did you no harm, on the contrary, it was so wonderful that you could not part with it now. But if you were afraid of losing something that was not physical _ your particular mental attitude towards this world, the one you had entered this life with, you are well aware that it was not born together with you. It exists independently from the born physical life, that is why the death of the flash would have no influence on it (About Life, p.115).

This is a core of Tolstoy's philosophy. "The particular mental attitude towards the world" is eternal and immortal because it had existed before physical life and will exist after its death. This can be seen as the weakness of this philosophy, because Tolstoy, somehow does not dare to express his opinion that this "particular mental

attitude to the world" does not mean anything itself unless the subject and a person with this particular attitude which is not clearly determined. Tolstoy is not good at speaking about immortal person on the one hand fearing for the Orthodox Christianity, which presents this person with his materialistic features and on the other hand for denying the rational metaphysics, the evidences of whose existence didn't contradict his intuition and feelings.

However, it is now obvious, what was the idea of Tolstoy's life, what he aspired during his life, how he perceived his earthly life, how he evaluated the family, property, Church, state and any other organizations. It is clear for us that Tolstoy regarded himself as a passenger. It can explain the fact that a 83 year-old man, having no connection with the state, the church property, he parted with his family. His behaviour stemed from his past and his thinking with surprising graduality and harmony. And his escape is a symbol of the endless and the infinite spiritual movement, which made him be free from the imprisonment, from the earthly pleasures and misfortunes step by step. The secret voice that called him, told him: "Come to me all who labour and are heavy laden and I will give you the peace. Take my yoke upon you, and learn from me, for I am gentle and lowly in heart and you will find the peace of your soul for my yoke is easy and my burgeon is light" (Matthew 11-28-30).

In my previous article about Tolstoy I spoke a little about the new settlement of his followers established in the U.K. I published the article about this new settlement in a magazine "Soviet Vestnic" (1898) and also published some correspondences in the children's magazine "Nakaduli" last year. Now I'd like to talk a little about Tolstoy's close friends, whom I met while visiting England. The new settlement was founded in a village called Perly - cocklace in (Essex). Together with the labourers of the settlement, there gathered people who sympathised with Tolstoy' s teachings and the simple life held by the new settlers. Besides the Englishmen (Moody - translator of Tolstoy's novels, Canword - writer of a social-Christian trend) there were some Russians too. Those were Tolstoy's close friends and pupils, exiled from Russia and migrated to England _ Vladimir Chertkov, Pavel Bulange, Biriukov and Chilkov. Each of them had

lots of children and left Russia taking their families with them. The reason of their exile was that they supported the Dukhobors who were chased by the government. They lived in Borchalo province in our country.

The Dukhobors believed in Christ's commandments as they were written in the Gospel. And the Gospel teaches: "You shall not kill". Christ reproached not only murder in spite of its cause, but also he reproached the hatred and hostility and preached: Love thy enemy as thy neighbour". It was written in the Gospel and the Dukhobors believed it and when the local government called them to serve in the army, they refused, as Christians they could not take weapon in their hands and could not fight the enemy. Christ taught them to love and not to kill and slay people. The local administration was not pleased with the answer and informed the central government about it. Tbilisi governor Shervashidze was ordered to drive those obstinate and strange people to the army. Shervashidze sent the troops of Kasaks to attack those peaceful people. They were chased with whips, but the Dukhobors did not give up. They met the splashes of the whips by singing Psalms. They did not express the pain, stood hopefully looking up to the sky as if they were expecting the help and salvation, and as if they were ready to suffer more for Christ. They were punished savagely. As the government could not persuade them with threats or with whips, they were driven from their villages, away from their homes and sent to different villages of Kartli. In spite of the great need, Georgian people met Dukhobor refugees very friendly and helped them as they could. Nevertheless, Dukhobors were in great trouble. They suffered from eye and stomach diseases and many of them died.

The educated part of Russia was indignant by the event. Everyone, whether they were believers or not, censured the terrible politics. If the society was so horrified, it is easy to imagine the indignation of those people who disliked violence like Dukhobors, and who considered religion of Christ to be the basis of life like Tolstoy and his followers. Tolstoy and his friends raised money to help Dukhobors. That's why Chertkov, Boulange, Biriukov, Khilkov and others were exiled from Russia. They lived in England, where they began agitation in

Dukhobors' favour. They wanted Dukhobors to settle In America, particularly in Canada. They did their best to fulfil that plan in England. It was not easy to send 12000 people to a far away country. But their overwhelming energy overcame all the difficulties and they managed to exile Doukhobors in America.

As we've already mentioned, Tolstoy's friends, exiled from Russia settled down near the new settlement. I happened to be there then and I got acquainted with all of them.

Chertkov was a very interesting perso,n born in an aristocratic family (he was a son of the General), a guard, waster of money, an officer who spend time in feasts in his youth, but little by little he turned his back to the careless and unconcerned life and led useful social activities. In Moscow he founded a famous publishing house "Posrednik", aimed to spread good, understandable and cheap books among the people. After meeting Tolstoy, Chertkov finally left his old lifestyle,began a serious spiritual work. Every social questions concerns his conscience. The spiritual drama he experienced, must have been very bitter. I saw his troubled, worried face many times. In such cases he seemed to lose the ability of action and work. Usually he was very active and energetic. He wore simple clothes, did not wear starched collars. In spite of it he was handsome. He had a big forehead, backward combed hair and deep, full of energy, and at the same time sad eyes. It is very difficult for a person who is brought up in luxury to start a new way of life. But Chertkov was a man of a great willpower, and he overcame everything, that restricted his soul and oppressed his conscience, although, he wasn't completely calm.

Biriukov was a simpler one. Being a sailor-officer in youth, he worked hard in his little vegetable garden then and was very pleased, that he had radish and potato very close to his house. Though he worked physically he did not forget books and newspapers. During his stay in Geneva, he issued a magazine. Birlukov compiled Tolstoy's extensive biography according to the new materials (many notes were given by Tolstoy himself).

Pavel Boulange, who differed much from Biriukov, attracted people with his sincerity and care. He had a high position in Moscow

railway, but it didn't prevent him from doing his human duty. He sacrificed his personal welfare to the deed he served, and with his large family, he was obliged to leave his motherland with almost no money. At the beginning he worked in the publishing house, established by Chertkov.

Noble Khilkov was very different from Boulange. If you took at him you would say that he was a "Muzhik" from Riazan Region. A long and wide beard completely covered his face, he wore simpler clothes than others. Noble Khilkov was a good officer in his youth. He served in Kutaisi during the period when there was Prince Oldenburg. I knew him in my childhood. I was very much surprised when I saw a real, broad shouldered Russian "Muzhik" instead of a gentle, blond-haired, blue-eyed young man as I remembered him from my childhood. But it is impossible to change a man completely. And in fact, when he spoke he reminded the same young Noble. He still expressed his ideas in the old manner.

All of them, as I have mentioned, had families. That's why the number of people around the settlement considerably increased.

There was one more Russian, named Evgeni. But he worked in the settlement. He was very quiet and thoughtful. He was all by himself. As for the work, he worked hard. He wouldn't speak for a whole year if you didn't encourage him to, but if you did, he would become so talkative that nothing could stop him. He spoke as though he had oceans of ideas and feelings, couldn't put the words in the right order. He suffered himself and his

listeners suffered too. He was murmuring, sighing and at last he was becoming silent, casting a strange look at you and then continuing to dig the ground eternally dumbed.

I met one more interesting person _ doctor Shkarvan in the Chertkovs's. He was a citizen of Austria, but Slovak by nationality. He was a military doctor and served in a regiment in Austria. After getting acquainted with Tolstoy's works, he doubted his work of a military doctor to be a good one. Shkarvan told me: "I used to be a doctor, helped the patients, but being a military doctor I supported and consolidated the very system, that I considered to be an organisation of killers and I hated it, as I appeared to be one of the

rings of a long chain with no difference between me and a soldier. So I decided to quit, though only two weeks were left before the demobilisation. In two weeks I would have been be free. I had no right to quit untimely,but I felt very bad and the wish to be free was so great, that it became unbearable to stay there for another two weeks. I had worked in the army for several years, I was not satisfied, but this time my unsatisfaction was so bitter, that couldn't stand it and told my commanders about my decision. At first they tried to change my mind, but in vain. They considered me mad, as I kept holding my own. Then I was arrested and sent to hospital. The doctors thought that I was mad. Then I appeared to be sane and was sent to the prison, where they kept me for nine months. When I was released I went to Russia where I met Tolstoy, Chertkov and others, and then followed the Chertkovs to England".

The nature of a man is strange. A man can suffer from humiliation, live against his conscience, religion and thinking for years but one fine day a new power awakens in his heart and it is impossible to stand it. He follows it, either dies or achieves his goal. This strange decision of a conscience gradually grows in the heart of a man, turnes ripe and bursts out,brightens up as it happened with Shkarvan. But sometimes an instant chance rises the wish of choosing a new way of life. The same happened with Khilkov. He told me the following: "I was called up in the Russian-Osmal war and served as an officer in Kazaks' regiment. I lived a seethings life and never realized that the war was disgusting and I served it. Once while attacking the Osmals I appeared behind my friends. I got lost and turned to be face to face with an Osmal soldier. He was also behind, noticed me aimed at once. Before he fired I attacked with my horse and cut off his head. I paused surprised. The beheaded soldier was still standing and his neck was bleeding, he was still holding his gun, stood like that for several minutes and then fell back. His head was lying at my horse's feet. I stared at it. I noticed an unexplained fear and supplication in his eyes. I left him and that was it.This incident moved my emotional state and caused uneasiness in my heart". I have to add, that during the revolution Khilkov decided not to remain as Tolstoy's follower and joined the party of Es-ers.

In one word, a considerable number of people gathered in one of the provinces of England. Everyone had their own business. They worked on the land. Mr. Moody returned to England from Moscow and translated "Easter" with the help of his wife. Chelkov arranged printing house and began to print articles about Dukhobors, Tolstoy's new works, the Russian original of "Easter". The income from "Easter" was to be spent on the migration of Dukhobors, and Tolstoy always sent his new writings to Chertkov and the latter collected rich material of Tolstoy's unpublished works (correspondence, diaries, etc.). Chertkov also published the magazine "Svobodnoe Slovo" which watched the life of sectants and defended the principles of religious freedom.

As we've already mentioned, Tolstoy and his friends worried about the fortune of Dokhobors in England and Russia. When the people of one and the same faith came together, they helped the migration of 12000 Dukhobors to the island of Cyprus and finally to Canada.[1]

[1] Archil Jorjadze, book 3, Tbilisi, 1911.

MORAL LIFE EXPERIENCE OF PUBLIC ORGANIZATION

A great deal was said and written about the so-called cultured agricultural colonies. Adoption of "simple life", search for light and essence of life in the lowest strata of society among the unsophisticated working people, life full of hard work and search for justice – not in the outer world but in the inner world of men craving for perfection – all these are well-known motives experienced and being experienced by a certain part of Russian intellectuals. That is why it seems rather interesting to dwell upon the similar phenomenon,originated in quite different peace and time conditions,in order to ascertain more or less impartial reasoning to the thing which had become the subject – matter of heated debates in Russian lately. Besides the study of similar phenomena in two heterogeneous social formations sheds light on the causes evoking them and the effects following them.

In view of all this we shall draw our leaders' attention to the Tolstoy agricultural "colony" in England founded about eighteen months ago not far from London, Essex. The "colony" is a new attempt of arranging moral life and therefore, it deserves the most careful treatment.

I

In old tumbledown forms of life one can always find elements destroying them and creating new ones. It is conditioned by a certain process of development to which all the system of phenomena, bearing the germ of death in themselves, is submitted. In the end everything comes into conflict and therefore it obliterates, and the phenomenon having reached the highest degree of development goes over its opposition. But this dialectical process of life evolution, permanent and necessary, not always coincides with processes of development and impulse of human soul. Work of self-consciousness and thought are independent and free, and as a result, there is discrepancy and

constant collision between spiritual and outer conditions of self-determination.

The Tolstoy "colony" is an attempt of organising a new way of life.

In a capitalist bourgeois country a "community" of educated formers is set up. The main purpose of their life is personal perfection striving for justice, and as a result, struggle against violence in all its forms,evil,injustice,poverty social inequality,corruption so typical of bourgeois civilisation.

Essex is the centre where this anarchic colony is located and this colony enjoys great popularity with people of all walks of life, people living in the villages of Purlagh, Cocolax, Sandon, etc.

The colony is a comparatively small group of people (about 16 people) who work hard to earn their living.

These people, in the past life belonged to bourgeois classed of English society. They lived in big centres, such as London and other cities of North South England and worked as clerks in offices and banks or scientific workers. Now they all have grouped around a farmer family, which is their home, and a place where they from time to time arrange small meetings. The "colonists" lead a simple life in small cottages. They wear plain clothes. They keep to a vegetarian diet. They keep strictly to the routine. Their home is clean and tidy. The only luxuries they have are books in lovely coloured covers. Besides books on special fields of knowledge, one can find books on philosophy, religion, and books by Tolstoy, Emerson and Shelley.

Manual labour is over by 6 o'clock and the evening is devoted to reading and generally, to intellectual pursuits.

The "colony" has its newspaper "The New Order" edited by Camvortty, a well-known orator and writer. The "colonists' follow the press, arrange meetings, where they sing in chorus and hold serious talks.

The property of the "community" is a plot of land of ten acres. A small birch house is being built here, the land is cultivated and allotted to vegetable gardens and crops; there is also a special place for breeding poultry and an apiary.

The "community" produces some extra products, some kinds of vegetables, flowers, etc. and to improve and expand their farm and to buy some tools.

The English "colonists" life may seem strange and incomprehensible for the people brought up and educated in Russia, who like to deal with Hamlet problems and argue from morning till night. There are no debates about life and death, no gloomy faces with a mark of withering melancholy.

Everyday work is compulsory. Talks are very brief and only on the most essential things. Everybody talks at ease, unhurriedly, not interrupting one another, without showing off and false pride. It may seem that these people are deprived of strong emotions, that they are ordinary, honest labourers without great spiritual aspirations, but it is not so. Quotations from the article by W.Hone in "The New Order".

We believe that these thoughts reflect the general mood of all the colonists. Having experienced a lot these people decided to put an end to their past. It took them years of spiritual efforts to understand the essence of life and their vision of it.

The fight in their inner world was caused by the life full of contradictions and nervous strain – the life of big cities with their striking contrasts of fabulous wealth and extreme poverty and monotonous daily routine demanding a lot of energy in exchange for depression and boredom.

They, who had clear conscience and thirst for love and renunciation, couldn't live the life of spite, competition and apparition causing death of lots of people. Having suffered all possible spiritual torments they survived under different social systems. But not getting in them answers to their questions they decided to devote their lives to love, self-denial and pursuit of deal. These people abandoned their families, gave up their habits, a comfortable city life and plunged into their inner world. Reconciled they led a quiet spiritual life and were determined to fulfil their duties of true Christians. We say reconciled because only Christianity of all religions destroys the dualism of nature and spirit and gives people freedom.

These people do not have any life programs because moral laws and love can't obey strict rules. Any achievement of perfection depends on personal qualities and depth of spiritual power. The main thing here is spiritual life and self-consciousness. That's why all public issues are replaced by one main problem,– the problem of individual life. This statement is right but it is not clear yet whether its consequences will meet the demands of the historical reality. The solution to this question reveals fatal and irreconcilable contradictions faced by people when attempts are made to organise their moral life.

What kind of relations exists between "Christian anarchism" and present-day reality? What is an "anarchist community" from the economic point of view?

II.

According to its economic structure "the anarchist colony" on the present stage of its development can be described as a common community producing products for market and for its own consumption. Its members cultivate a great variety of fruit and vegetables that they grow in greenhouses and conservatories. They also breed poultry (only eggs are sold) and have an apiary. They take great pains to reward their labour and meet competition with other bigger and better equipped economic organisations. Any economic organisation existing in historical reality must observe and obey the strict rules of its economic relations based on the competition and fight of capital. As a result one economic unit (a community, a joint-stock company, etc.) can be supplanted by another capital, another economic organisation. "An anarchist colony" can't exist outside economic relations it must obey their rules. As soon as an individually or group-owned economic organization breaks up its relations with national economy it falls apart. On the other hand if it is involved in it, it eventually becomes an inseparable part of it and acquires all typical qualifies of bourgeois production forms.

A colony or any other economic organisation will depend on the market until the contradictions of economic life will bring up the

necessity of organizing its own social production. Until this happens all systems aimed at improving life will contain bourgeois elements because they are regulated and have practical nature. Like all other educated and healthy people in a civilised country colonists have various demands connected with the prices of the national market. They attend the market as vendors and try to sell their products as profitably as possible to compensate their labour and to get surplus value. In these production conditions buying and selling are regulated only by interest. Otherwise the produce remains unsold or sold unprofitably that has a bad effect on the successful development of economy.

When W.Hone states in his article that they are not like what they would like to be; that their ideals are higher but they can't achieve them, he seems to mean the contradiction existing inside the movement created by colonists. This contradiction is typical of any undertaking in a bourgeois society.

The Christian precept "perfect yourself and sacrifice endlessly" is a form of individual behaviour and any person inspired by it acquires moral power in his struggle against inner and outside disorder. But if this rule is assumed as a basis of a social group of people, One can easily see that their aspirations for the acknowledged ideal are different. It is caused by a spiritual power of an individual and the impossibility to size the limit of personal self-denial.

The individuals, who are not sensitive to the truth and kindness, abandon the life restricting freedom preferring it to asceticism, martyrdom or heroism. If the other members of this social group follow them and get rid of their land and property "a community" is destined to fall apart because these people become wondering beggars who find full satisfaction in serving to God and people.

That's why "a community" of English anarchists which was supposed to become panacea against all social evils didn't prove its value.

The colonist determined to fight against wars, violence and cruelty failed to defeat the evils, which had particularly strong roots in bourgeois society.

In most cases the current national antagonism is the antagonism

of capital. Wars and violence are means getting new anarchist and making profits and they will exist until working people understand the contradictions of bourgeois life. The social organisation of moral and labour life can only be realised under it fails. The English tolstoism understood in terms, of simplifying, getting rid of prejudices and idle life was a base and justification for all those who abandoned what they considered bad and false and decided to start a new life.

From this point of view all atmosphere of the colony with its daily work and a quiet happy mood is very attractive; it elevated people and made them happy. But it shouldn't be forgotten that all this is very remotely connected with the social foundation of life, the development and progress of which depends on social evolution.

ABROAD
(MEMORIES & IMPRESSIONS)

The village of Koklavci where I stayed was surrounded by the fields, meadows and small hills. The fields and pastures were not spread like ours but, the land was divided and enclosed by wooden fence. So while walking in the field, you had to jump over the fences on each step. The meadows were enclosed as well and they were protected reliably. But you could not see a large forest. The meadows were guarded for hunting. There is a great number of hares there. And the hares are so many that hundreds of them went out into the fields and they were not afraid of the people until the beginning of the hunting season. But in autumn the hunters came here from neighbouring towns. In the old times only the lords went hunting, but later everybody was fond of this kind of sports. About forty or sixty men and women came on horses from different towns. They were riding wonderful horses. Men were dressed in red tall-coats, riding-breeches and Jack-boots. As for the women, they wore long black dresses called Amason. Everybody had a long whip. They frightened away little hares, who rushed towards the fields, where they were awaited by the hunters ladies and gentlemen, who followed them on horses and killed them with whips. I was always surprised how they managed to ride horses between those fences, but I think their horses were trained to fly over the fences like birds. It was an interesting show from a distance, but if you took a closer look at this entertainment you would see something wild in it. Among the hunters were the walkers too. They tried to find fox holes with the help of dogs and shoot the foxes with their guns. There was shooting and din all around.

The season of hunting was over in November and there was silence and tranquillity in the country side. Days were becoming shorter, the fog was often on the ground, the days were dull. England

is surrounded by the sea, so it's often foggy there. The country is calm. Nobody was working in the fields. The work was done in the homes of the farmers, where they were preparing goods for selling them in London - milk, cheese, butter etc.

On foggy days London was particularly interesting. I used to go there by train. It took me an hour and half to get there. Once I had to travel on such a foggy day. If not Moody, whom I have already mentioned, I would have lost my way, but Moody was an experienced man, brought up in London, so I entirely relied on him. I should say that he had a strange manner not to wear a hat. His children didn't wear hats either. There is a secondary school in London where the children are taught not to wear hats. I had to visit the yard of that school several times and I really saw the pupils walking around without hats even in winter.

When we arrived in London the fog was so deuce that I had a feeling that we plunged into the hell, where was the fight against darkness with the help of electric and gas lanterns. It was so dark that you could see nothing even two steps ahead of you, but the most striking thing about it was that even in this darkness the number of omnibuses, carriages and people didn't decrease. I was told that on such days people move around with the help of the blind people. That is possible as the blind people know the way so well, that the darkness, doesn't interfere, for darkness is their usual state.

I got acquainted with London closer. England is an astonishing country, progressive and enlightened. It keeps pace with other states. But you can't find as many remainders of the past in other countries as here. Lots of old customs are still left in England. In old times they made sense, but now they are sheer formalities. But people hold on to them and do not forget. For instance, in old times there was a constant fight between the kings and the cities, flourishing in the medieval centuries. The fight ended with the victory of the cities. The power of the kings was limited and London still remembers. The administration of its central part _ the city takes an oath to defend and never betray the freedom of his city when starting a new job. On one of the squares of the same city there are remains of the

gates with an arch. Many people attend an annual ceremony at this gate. From one side the representative of the king comes in a festive carriage and from the other side there is a Lord-Mayor, who meets him and after some oath and negotiations only the Lord-Mayor permits the representative of the king enter the gates leading to the city. It really happened in the old times. When the king's power weakened he knelt before the city. But all of that has lost its meaning now. The English kings do not threaten the constitution. Vice versa, they support the constitution. But the tradition remained and nobody cares to abolish it. I should say, that England's political and social life is full of such remainders of the past.

If you take the upper floor of the omnibus and take a ride from the East End to the West End of London, you will see, that the two utterly different kingdoms exist within this vast city. One is the kingdom of poverty and disaster, the other is the kingdom of luxury, power and wealth, and both of them exist side by side. I have never seen so many aimlessly walking people, the ghosts of battered creatures, like in the East End of London. There is a great number of the poor, strange, gloomy and dull people in the pubs, bars and side-streets of the large streets. If you pass by with a little travelling bag, one of them will surely follow you, offer his help for a penny. There are lots of women among those people. They are walking around the bars in straw hats. I've seen many drunk women in the streets of London.

Where does that crowd come from? Why are they hungry and thirsty? What is the reason of unjustness, flourishing in the centre of the civilisation? This is very complicated and we can not discuss it now. But we can shortly say: the main reason of this disaster is that there is a high competition among the owners of the plants. They harm each other. The owner of the plant hires a scientist to ease the production. The last one invents some machines that can do much more work than in the neighbouring plant. Thus, the owner of the plant is the gainer. He does not need many workers. The machine shifts labour force and twice lowers the costs. As for the neighbour, he can't cope with expenditures. So they can not stand the competition and he close the plant down. Thus lots of people are

left without earnings. Lots of people are looking for the jobs in large cities, their number is much bigger than the number of jobs. No wonder that among six million of London population there is a great number of unemployed, poor, beggars, drunks, thieves and scoundrels.

The streets of London are not very clean, especially the poor and the trade quarters where there is a constant reloading of goods. Paper, hay, shavings - all these pollute the streets. But the air in London is not very bad for health. It's not fresh, as there is much smoke and dust. But this large city has an excellent drainage system and due to it, the sewage does not get together and does not intoxicate the air. That is why only 17 out of 1000 people die in London, when in Moscow, the percentage of death is twice higher. There are many wonderful and large gardens in London, giving relief to the people. They're not even gardens _ they are real forests with wonderful plants. Nobody forbids you to lie and rest on the grass or the lawns. There is no policemen to wake you up, frighten you and ask for your passport. Besides of the gardens and woods, there are many playgrounds and football fields, where not only the children but also adults constantly play ballgames and cricket.

The city doesn't have enough ground surface for communications. So there is a railway under the ground. Good solid arches and railways are built under the streets and the trains run constantly. But in Paris this is arranged better. Their trains run on electricity, when in London they still use steam engines. That is why the tunnel and carriages are full of smoke that burns the eyes, face becomes sooty. It is very unpleasant to travel by the underground in the heat. When I used to return home and washed, the water in the basin turned black. The English women surprised me greatly: in summer they usually wore white dresses , the white colour was their favourite. They travel by underground in their white dresses and as I used to get out of that hell, all in soot, nothing was seen on their dresses, they used to get out white and clean. I never guessed, why I suffered so unjustly.

In London you may come across many surprising things. You can often meet the members of so called "Salvation Army" a society

or an organisation where drunkards and fallen people are accepted and they try to improve them. On one hand, it is a religious type of organisation, but from the other side it is a real military institution. 'The Army" has its own music and they march ceremoniously along the streets. There are women among their members. They conduct religious popularisation. They wear dark blue dresses, high hats like Russian "kibitki", with "The Salvation Army " signs. They come out in the streets and squares of London mostly on Saturdays and they start religious singing. The crowd gathers around them, many of them join the singing seriously, but some of them just joke and it turns into a strange spontaneous choir. When the singing is over the ladies try to spread or sell something to the crowd. But often instead of singings they start preaching. After preaching there is a debate.

There is a freedom of speech and gatherings in England. You may speak wherever you like whatever you like, but within the frames of the law. They joke saying that you may even box in the streets of London, but according to the rules. For instance, to beat in the face is strictly forbidden in the Boxing, the boxers can only hit each other's chest and shoulders. Once a Pole boxer hit his opponent into the forbidden part of the body. A policeman appeared from nowhere and arrested him. The English greatly believe in their customs and traditions.

Once there was a celebration in the suburbs of London. I attended it as well. Mainly there were working people. Every year a great number of people gathers at one of the castles of Middle Ages. A terrible feudal lived there. The remains of bones and the parts of chains preserved in the sells of the castle are shown to the people. They are the echoes of the ruthless times when the life and death of the people was in the hands of the noble rulers. There are platforms arranged, from which the speakers deliver passionate speeches. People listen to the speakers with interest and they even express excitement and admiration. Here for the first time I saw an excited Englishmen. John Berns's speech often caused the admiration, people called out 'yeah' to show their sympathy and it became absolutely clear to me that people everywhere have the same qualities,in spite of the

fact, that the crowd consisted of the "cold" English people, during emotional state of unity there was a little spark and that spark gave a true tinge to the conversation, smile and fun. On the same place there was a competition among ballplayers and fast runners. Five or six men lined up and started to run after the signal. The first one would get a prize. For a second I forgot that I was in England, it seemed to me that I was in my native country.

In the evening the trains were full of drunk and singing people. More often they sang "The Marseillaises".

It was already night when I returned to London. I hardly caught the train to my village. But I made a mistake. I missed the station where I had to change the trains and the train took me to the opposite direction. I looked through the windows sadly as the darkness could promise me nothing good. I got off at the first railway station but I didn't know what to do and where to go in that unknown country. I went into the yard of the station and saw a carriage. I looked around. Other than stars that twinkled tenderly high in the sky, there was no other witness to my helplessness, but a little later three fellows came up to the carriage and began to load it with empty boxes. I approached them and told them about my trouble. They said, I was 15 miles away from Koklavs, but comforted me, for they could take me for 10 miles and then would show the way and from there I had to walk. I sincerely thanked them and we took off. They were farm-workers, took milk and cheese to London and now they were returning home. They questioned me with great curiosity. What a wonderful period is youth. It is pure and sinless with its impulses. Before we parted I offered them money but the boys refused, and I fill ashamed of it. So I walked home this time along the familiar road, at midnight I reached my cottage, stopped at the door, took one more look around greeting the quiet night and the twinkling stars, and then entered my room.[1]

[1] Archil Jorjadze, Magazine "Nakaduli", №1,2,3 1910.

THE COMFORTING POWER OF MORALITY
(IN MEMORY OF ARCHIL JORJADZE)

Last winter was really hard. Hopeless life of the brothers wounds the soul and disappoints the heart of a man most of all. A person has to have a strong belief, that should be a sagacious observation of life, so that the ashes of sadness can not blow it out.

Let's say, that you are healthy without any physical trouble, but you're spiritually bothered, because the whole society is worried and oppressed. You feel spiritual weakness, lack the power of morality which encourages soul of a human being and makes hearts of his brothers hopeful. Social disappointment and hopelessness is your own disappointment and hopelessness as well, but you have one advantage - physical health, your ability of being among people, move, live in the society, you can share the social ache and disappointment and if you can not heal the wounds of people with your activity, you can reduce them spiritually with your words. Man is a social being. His physical or spiritual trouble is elevated when he is supported by the man like him.

But once again I repeat _ health and ability movement is necessary for this.

Let's imagine a weak, handicap person suffering from a severe illness and chained to bed. Think, how strong his soul should be to resist two kinds of evil: gloomy hopelessness spread in the society, that still reaches him in his bed and also ruthless illness, having roots in his body. Here comes a visitor to the sick person, talks a little, brings the sorrow that everyone has, then leaves him alone and goes.

What would be the feelings of the sick person, if he is just an ordinary person? He would definitely feel deep hopelessness and helplessness. And he alone has to get rid of the soul threatening

powers from inside and outside. Think of the strength of his will, needed to stand these misfortunes.

Our friend, Archil Jorladze possessed such unusual spiritual power, even being ill to death.

Last winter in Tbilisi, being in a low mood, I used to go to Archil's place. I always returned back comforted. An idea as a source of the spiritual life, has magic power. When they see a person easily comprehending the idea of things, people feel spiritual renovation and understand the wonderful might of a human soul. The heart is free from the heavy burden when it finds the source cleaning the thoughts and the power of success is born from this source. That's why you're happy and hopeful while talking to a person with deep thoughts and feelings. You yourself feel an unusual power of human mind, knowing that, it gives energy to your spiritual life, feeds it and makes life easier as well. And here, between the two men a relationship is born, that creates the progress of the mankind. An idea, as a result of lifelong experience, well estimated, enlightened by ideals, shows the way not to a single person only, but also to all of the nations, to all mankind, giving them power and direction. That's why you're happy, feel the renovation of the soul, while talking to a deeply thinking person. As if the power creating the progress of the mankind lives in your heart. Your friend and you feel deep connection to other people in the world. The problems of the mankind become your problems at that moment. You share their grief and joy and while talking, you suddenly find the way leading to the salvation of all mankind. The shared idea is the power, the energy, that gives the road ahead practical shape, makes it real.

I experienced moments like that while talking to Archil, when we discussed the sphere, precious for both of us, the issues of morality, religion and philosophy.

The life of Archil Jorjadze wasn't long, but those forty years of his life were full of sense. He endured much trouble, difficulty and misfortune, but they couldn't break his heart, they just made him think more about life problems instead.

I will never forget the moment when I told Archil about the death

of our friend's beloved wife. Our friend was a cheerful, handsome person. This misfortune moved his whole soul, just like the thunder in the sky. Archil was very sorry to hear that. He thought a little and looked at me sadly. His look was straight and hopeful, telling me that the misfortune would just deepen the thoughts and the feelings of our friend.

I understood what he meant and no further explanations were needed. We talked about it many times. A young, unconcerned fellow, who has never experienced any kind of misfortunes in his life, reminded a thin layer of soil in which spiritual life can never have deep roots.

There is a French expression: "Blacksmith learns his handicraft in a forge". Life is the same as forge for the human. The power of mind and sense grow and deepen by practise, moulds life events on the spiritual anvil. Only this world outlook is stable in this world which has gone through fire and water, through happiness and misfortune, interpreted them and submitted with its own ideals.

The chemist will never comprehend the rules of substance combination from the books ,until he himself, experiments it in the laboratory. Hence the human will never understand the rules of the world outlook from the depths of life, will never understand which of the axis the universe circles around, until his personal life, his soul transforms into something reminding this laboratory. As a right hand of the blacksmith and an eye of the scientists, so the mind and sense of each of us deepen and harden through the way of our own experience. The overcome of the personal misfortune shakes and moves the whole inside world, touches the heart and the soul of an intellectual, deeply sensible human. At the beginning it looks like a black canyon ready to devour a man. At the same time deep and essential spiritual transformations take place in the soul of a human. He loses hope, life seems impossible, dense thicket. But time by time in this abyss of darkness, the ray of a greater hope and of a purer idol lights up and illuminates the past.

Past misfortunes strengthen the soul of an intellectual, make a man sensible and reveal deep ground for the supreme ideals.

This is what Archil meant to say while saying, that misfortunes

that would deepen the nature of our friend. This brief phrase, that Archil said, contained a big story. Those words came from his own observations,difficult experience and therefore were full of the deep sense.

Look into the eyes of a man - there are only two of them, but all the thoughts, feelings and experiences of the lifetime are reflected in them. There are words that are said at a right moment, only several words, that just like the eyes of a thoughtful man, combine deep concepts and feelings.

That is why, when Archil said those words, I did not need any explanation, everything was reflected in his eyes.

I liked conversing with him about religion. In those moments it was clear to me, how Archil differed from our countrymen, who with a slap ruin religion, the biggest event of life, not even comprehending that their own thoughts and feelings are buried under the ruins and dying there forever.

Not a single intellectual human denying the religion, ever commits what many the Georgians with lack of experience and prescience do. One of Lev Tolstoy's sayings goes with them: "Preachers of a false religion stab the human soul from the infancy with their unskilled orations to such an extant that at last it resembles a sieve in which no religion can ever be kept".

What would you think of a person who denies real money, only because he is afraid someone might slip false ones. Many of us living in Georgia are in the same situation.

During his whole life Archil himself was sincerely and unselfishly searching for the truth. His mind and sense were not ever motionless. He distinctly saw the width and diversity of the human life. And besides, there is no place in this world where a man does not think about his birth and death and is not trying to find the reasons of the reasons of his life.

Religious sence passed a long way of development and left deep trails in the lives of the people.

Archil believed in this truth and therefore undertook the study of the ancient religion of India - Buddhism..Those who have read Archil's researches in this field, would know, that the author appreciates the

efforts of searching for the truth within the frames of religion. Indian religious philosophy, full of wisdom and images of poetry, attracted Archil. He well understood, that the mind searching for the truth purifies and trains the feelings by making them neater and more distinct. A man that has a quest for the truth is a poetical nature. This explains, why Indian religious philosophy is full of pearls, found in the very depths of the nature. A man seeking the truth comprehends this generosity of the nature with his whole heart and soul and can see, that the life of the universe is connected with the life of a human with invisible threads. The poet says: "Many secrets are hidden in the heart of a human and look like pearls on the bottom of the ocean". And truly the heart beating for the salvation of the world-wide problem grows as if being ready to enclose the whole world and the feelings and this heart resembles a bottomless and boundless ocean on the depth of which lie precious pearls of poetry.

That's why Archil was worried that the research area was limited to the Georgian people. In fact, a huge field of life was cut off and disregarded.

Closer we study Archil's personality, we distinctly see how his mind and sense were trained through the vital observations, a desire of solving the major problems of the mankind. Only the man with the world-outlook can comprehend what the real uprightness and the respect of a human is in this world. He knows the source of honesty and respect. During the research, every intellectual observer turns to himself, to his personal feelings and thoughts, and to his soul condition. Every discovery, every profound truth revealed by him inspires him with deep respect in human talent.

A man walking on this road only looses respect and love to himself, that is the quality of people on lower stage. In his heart and soul he acknowledges the eternal rule of perpetual glory of victory of the mind. The investigator loves and respects his personality, the nature that taught him to seek for the truth. Yet he loves and honours it not as a treasure that belongs to him only, but as a great essential property of humanity in general. Highly educated person sees his brother in a human being like him, who also has an ability of the spiritual discovery of the truth, and who, by the God Almighty, is

endowed with outstanding qualities that makes him equal among all the others. However, a man interested in nothing and seeking for nothing and leading a common, monotonous life is still paid sincere respect by the intellectual person, without a sense of superiority, for he knows, that if the last one was educated in fair conditions, he would have also reached the same height of highest reasoning and feelings and refined his heart and soul lust like himself.

This is the reason, why such celebrated personalities as Archil have particular respect in man. This explains the soul situation of talented people.

This consideration completely clears Archil's evasion from using angry words, polemics and controversies that could only be a detriment to human virtue. In his life and writings he would always honour his opponent who did not share his ideological principles and if he fought against his standpoints, he would never touch his personality. "He could spear a devil living in man with such a skill that he would never harm the god abiding there".

The respect of the human nature is a source to love a man. "I love" means I live and breathe with the delight and sorrow and of my friend, my heart beats in unison with him. I hear this rhythm and secrets of his feelings."

I will give an example from Archil's life ,that shows how he could understand a friend, express his sympathy and compassion and take the adversities of others close to his heart.

This story is related to the period when I first began to deliver public lectures. That time I had little experience in this hard and dutiful persuits. Those who never faced such a responsibility do not know this feeling of a lecturer, who confronts the lecture room full of students. He feels that his every word is assessed by severe judges, who give hearing and carry out an unbiased verdict. He sees hundreds of piercing eyes directed to him, that beats his heart and his personality is split into two: on one hand he has to express his innermost experience and deep thoughts needing to be oblivious of the surroundings to travel deep in thoughts and direct all spiritual might to put into force these thoughts and feelings carried in his heart. At the same time, substantial part of this energy is, taken by the people

around him, awaiting in the silence and it is only the heart of the lecturer who is aware and completely comprehends the meaning of the absence of sound.

It is very hard to overcome those minutes and regain emotional balance, that is needed for clear and simple expression of thoughts.

By the way, during the years of no experience I had to deliver lectures in Batumi. Archil, who stayed in Batumi also, because of his poor health, came to one of my lectures. Though he was ill, he expressed his wish to attend and I was rather flattered. It is nice to have a faithful companion by your side in difficult times.

Archil felt so weak that he chose to sit behind the theatre curtains avoiding talking to people, instead of sitting in the theatre hall .

Because of the lack of the experience I could cope with myself partially. That is why the lecture appeared of medium quality . The lecturer always feels his own capacity and the degree of accomplishment of the listeners' expectations.

When the lecture was over, I came up to Archil and we went out in the street together. I noticed that he was tired, though the lecture was short and lasted for no more than an hour. I asked for the reason and he replied: "I felt your condition, I was nervous and perspired".

At the very moment I clearly felt the meaning of the words "compassion" and "love". Beloved and compassionate friend seems to be free from his personal needs, he is in his friend's shoes, lives with his life and shares his worries and joy.

Thoughtful and sensible person will never fail to realise that moral values take uppermost place in the life of man. Archil believed in these values because of his own experience and used to tell me that the weakness of the Georgian society, was reflected in the weakness of value. He believed, that deep faith adopted by a man is the pure source of morality and if a man has a faith and considers it as a corner-stone of his life, beyond any doubt, he will adjust his activities to this faith, which is an arrow, a compass, a guideline, showing a spiritual power and energy a way, direction and at the same time rising and feeding its energy.

I often talked to Archil that the weakness of character and will-power, characterising Georgian public activists, is the result of weakness of faith. Archil well knew why the public affairs of Georgians failed being cultivated and fostered. He understood that the reason was our old-fashioned spiritual condition, a situation when the idea and its great meaning is not well engraved by Georgians. Feeling, not trained by thought is blind. The lack of bright influence often rules Georgian man. Therefore his character and his will are not tempered by one belief. Consequently,the life of a Georgian public figure is mixed and represents a separated picture. As if his soul is partially alive with new, up-to-date ideas and the other part is stiff with blind feelings and instructs.

When a man is falling into the abyss then a brake-lever is helpful, and think of its usefulness, when one is eager to make his way into the supreme spheres. Being the survival of the past this very brake of soul, this blind power of instinct is an obstacle in the way. It holds back the progress of activity of a Georgian man. All these soul chains were evident for Archil.

Archil told me that he was annoyed listening to people, trying to persuade him to quit his studies, stop reading and writing and go somewhere to improve his health and only then continue his work. Once Archil said to me: "if I had accepted this advice, then I would have dedicated all of my life to health, as my disease needed permanent medical treatment and rest. When I try to explain to my advisers that I'm not able to live without books, ink and paper, most of them cannot understand me. What good does it do, if I take care of my health only and leave my soul, the lighter of my body in the darkness. I prefer short spiritual life to a long corporal existence".

People used to advise Archil to pay attention to his health apparently because idea costs less here. Archil was aware of it and he always suffered. His life serves as an example, as it demonstrates the victory of the soul over the flesh.

What do we learn from such extraordinary persons of Georgia, as Archil Jorjadze? They live among us, work in front of our eyes and then leave us forever, hiding behind the mysterious border, guarded by the death. We worry and cry over the loose of our public figures

with bitter tears, but our grief is not dry and hopeless. The reasons of it are all those beloved people who have left, but still live among us, with their imperishable feelings, thoughts and with moral power of their souls. They are not afraid of death and when the end comes they can say wonderful words like Archil once told his friends: 'The unity of Georgian nation will be achieved when a Georgian accepts death .without fear".

Such a brilliant courage, that is a result of deep thinking, inspires our hearts with hope and doesn't let the despair rule over us. When we, armed with moral power attend the funeral of our respectable teacher, the live soul of the dead, the spiritual power oppressing the death comforts us and our sorrow reminds us the words of great Goethe: "There is a kind of sorrow that people can create great poems from". The creators of this poem is a moral power of a human soul. It illuminates his life and when a beloved person leaves us forever, he makes the black powers of the death vanish from our hearts. Death of a great man is a benefaction at the same time. It's continuance of eternity. These people never die, because the spiritual light of their life and invisible rays are spread among us. These rays are the ambassadors of the bright future, lightening up the human life. This is immortal light of deeply comforting high ideals.[1]

[1] Ilia Nakashidze "Sakhalkho Gazeti", 1913, 3.05. №885 4.05. №886

JURIDICAL NATURE OF 1783 YEAR TREATY AND 1801 YEAR MANIFEST

It's been almost two centuries since the Manifest of the Russian Emperor Alexander I, according to what Kartli and Kakheti Kingdoms (later Imereti Kingdom) finally joined Russia. A new era is starting in the life of Kartl-Kakheti and also in the lives of all Caucasian nations. Unfortunately, the history of this period was not written on its time. Later the monographs of A.Tsagareli, M.Javakhishvili, M.Kheltuplishvili, Z. Avalishvili and I.Javakhishvili were created. Serious researches were published by I.Tsuntsadze,T.Tivadze, Z.Papaskiri, D. Kacharava, Z.Tskitishvili, N.Asatiani, L.Tukhashvili, K.Akhvlediani, M.Samsonidze, L.Aleksidze and others. We're not going to discuss this problem this time. Our aim is to inform the reader about some of the materials, how the manifest of 1801 was prepared and published and partly touch the juridical aspects of 1783 year treaty.

The treaty consisted of preamble, 13 articles and 4 secret separate articles. It also included the text of an oath that King Erecle was supposed to take. It was in power since January 1784, after interchanging the ratification of documentation. In 1795 Kartli and Kakheti was attacked and damaged by Aga Mahmad Khan. For this time Georgia was already under Russian protection, but Russia didn't assist at all. That was a serious distruction of the contract, as Russia was responsible for protecting Georgia from foreign enemies., this was the reason of the contract. According to the treaty, enemies of Georgia were announced as the enemies of Russia. According to the 6th article, 1 part: "The nation is connected with agreement of the empire, so the enemies are considered as their enemies"[1].

King Erecle II died on January 11, 1789. In spite of his political talent and ability, he didn't leave the government issues settled.

[1] From the History of the External Politics of Georgian States, Tbilisi, 1970, p.199

First, unification with Russia, brought many foreign enemies to Georgia. This situation was well used by Erecle's internal enemies, part of the rebellious nobles ran to the Akhaltsikhe Pasha, guided Leki groups to damage Kartli. The others inside the country would not participate in the wars,didn't obey the peasant laws passed by the king, oppressed the merchants and workers.

The same situation was in the palace. The descendant of the throne George was a son of the other mother (in 1745 king Erecle married Anna Abashidze, with whom he had two children, George and Tamar),other sons were from queen Darejan. That caused a misunderstanding among them, each of them had their own groups of supporters and claimed to be a king. In 1791-1792 Queen Darejan and her sons made king Erecle pass the two laws. The first one changed the law about heritage. If the throne went from the father to the son, the throne would go to the oldest in the family. Soon Erecle understood the nonsense of the law and annulled it, but the second law remained: the king gave each of the five princes 1003 families of servants, and 4000 for George. In their princedoms the sons of the kings considered themselves as the kings, the royal treasure was back in feudals' hands and the country was more separated[1]. A strong and talented prince could have solved the problem, but George XII, a weak and sick man without any political understanding could not cope with ruling the country. As soon as he took the throne he let the Russian emperor Paul I know about his reign. The emperor congratulated him in his letter and also reminded, that according to the third article of the treaty of 1783 year, he was supposed to present him a formal document for approval, as if the Russian kings have never broken any parts of the contract. According to the International Law, "when one nation goes under the protection of another, stronger one, or even becomes dependant on it for the protection, and the last one does not really protect it when needed _ it is obvious that it ignores the obligations and looses every right, granted by the contract and the second side is free from

[1]The history of Georgia from Ancient Times up to the Beginning of XIX c. Edited by S. Janashia, Tbilisi, 1948, p.410

the obligations, gets back all its rights and freedom"[1]. The Georgian palace didn't even think to use this article of the international law. On the contrary, always tried not to make Russia angry and to maintain the contact.

In November 1798 king George sent noble Avalishvili to the emperor to approve the required document. On April 18, 1799 according to the high document George was approved as a king and his son David as his descendant. In November George took an oath for the loyalty of the Russian king. The same time the representative of the Russian government arrived in Tbilisi.

At the end of 1799 the kingdom of Kartl-Kakheti still exists with the same status. According to the treaty of 1783 it is only under the protection of Russia, it's not a fully independent state now, since it's sovereign is partly limited, but it's still considered as a separate state, while it still exists as an international individual, has its limited territory, has its own king and other juridical institutes.

Being ill, king George XII sends George Avalishvili, Elizbar Palavandishvili and Garsevan Chavchavadze to ST. Petersburg in order to establish closer contacts between Georgia and Russia. The above mentioned persons elaborated the note "points to ask for"[2] (how this connection to be made), according to which the kingdom of Kartl-Kakheti was now included in Russia (article 1), but so that king George XII and his descendants maintained the throne (article 2). So, according to this note the king of Georgia would only have an executive power, and the legislative priority was completely going to the Russian emperor. This document was presented to the emperor Paul by Garsevan Chavchavadze in November 17, 1800. The emperor liked it and let the king George know about it in his letter, but since the document was made in St. Peterburg, the emperor wished to approve it first in Georgia and then present it in St. Peterburg. G. Avalishvili and E. Palavandishvili were sent to Georgia, so that they

[1] Juridical side of the Russian Georgian relationships was discussed by Guram Sharadze in his publications - Newspaper "The Communist", 2, 10, 12, September, 1989

[2] L. Alexidze, International Relations of Georgia and Russia in the XVI-XVIII cc, Tbilisi, 1983.

could come back to Russia as ambassadors sent by the King and the people.

In November 15,1800, two days earlier the Georgians represented the note to the Emperor, Paul wrote to the General Knoring, who was on the Caucasian boarder, that the kingdom of Kartl-Kakheti wants to obey us, so let me know how much army can you send there, and then "as soon as the king dies (that was expected any day – G.L) send a letter there on my behalf, not to appoint a new king without my permission". Other than tat, earl Prostopchin wrote to the same general Knoring: "When the ambassadors come back to Russia (they thought it should happen in April 1801 – G.L.),General may take Kartl-Kakheti with state army"[1]. On December 18 the manifest about Georgia joining Russia was signed and was sent to the General Knoring to announce it on the day of the king George's death. But the king died on December 28, 1800, before the general received the manifest. At this time Lazarev was in Tbilisi, who took all necessary measures _ he arrested noble Leonidze, who, as he thought used to exite people. Soon the ambassadors came back from Russia. They thought that Kartl-Kakheti was not finally united with Russia yet. They considered prince David as the descendant of the throne, according to the Paul's document. On January 15 David announced: "According to the supreme order I approach the throne as its ruler, and as it was necessary to tell my people about it, I now announce that I have received the right of the throne"[2]. But three days later, on

January 18, the manifest about Georgia joining Russia was published in St. Peterburg. On February 16-17, after a month, the same manifest was read in Tbilisi churches according to General Lasarev order. So, on January 18, 1801 the kingdom of Kartl-Kakheti was announced as a part of Russia. It said: "as if according to the request of king George XII the whole nation of Georgia was united with Russia. Neither king George, nor the Georgian people wanted

[1] Newspaper "The Kvali", 1901, № 38
[2] Newspaper "The Kvali", 1901, № 38

or requested it"[1]. It is interesting to recall the idea of the specialist of the international law, professor of the Geneva university law faculty,Paul Morio. He teaches the issue of George XII request and writes: "let's assume it happened this way... This was nothing but a proposal to Russia, and when the king George died, they had to continue negotiations with his son David, so that the contract would have the proper form, for it could later take the place of the treaty, signed by the king Erekle and the Empress Ekatherina II, that would never be changed without the negotiation between the two sides".[2] But more than couple of months passed before the decision was fulfiled. This is explained by the death of the emperor Paul. He was killed on March 11, 1801, so the final decision of uniting Georgia with Russia was to be made by his son emperor Alexander I.

When emperor Alexander took the throne, Georgia was formally united with Russia, the will was announced in the manifest. But some measures were still needed to fulfil that. The young emperor saw the unfair situation towards the descendants of the Georgian throne. "He decided to find out whether Georgia took this decision itself, and whether it really could not defend itself from foreign and local enemies"_ wrote Ivane Javakishvili. Although L. Alexidze[3] doubts the sincere thoughts of the emperor Alexander: "At the beginning Alexander pretended as a liberal and loyal to the international law"[4]. The emperor handed the case to the special council and discussed it on a special meeting on April 11. According to the council, the joining Georgia was caused by two conditions: first _ Earl Musin-Pushkin said, that Georgia was rich with natural resources; and second _ king George XII wanted the country to join Russia, for it could not exist on its own and could have been physically destroyed (Earl Musin-Pushkin has travelled in Georgia. He saw the

[1] I. Javakhishvili, Relationship Between Russia and Georgia in XVIII Century,Tbilisi, 1919, p. 61

[2] I. Tabagua, Treaty between the Kingdom of Kartl-kakheti and Russia in 1783. The relationship f Georgia with European and American Countries,Tbilisi,1999,vol.4-5,p.217

[3] L. Alexidze, International Relations of Georgia and Russia in XVI-XVII cc, Tbilisi, 1983, p. 236

[4] Part of the scientists call the special council "state board", which is not correct, the state board was created in the court since 1802.

beautiful nature and studied the natural resources himself, that surprised him). Alexander I was not satisfied with the discussion and called the council back on April 15. Although Earl Musin-Pushkin still defended his previous idea, he advised the emperor to order general Knoring to go to Georgia and study if the country can exist independently and whether the people want to be under Russian protection or is it just a king. Emperor agreed. Knoring arrived in Tbilisi on May 22, 1801 and already on July 28 reported to the emperor (of course he had not studied the public opinion and didn't even bother to find out whether he country could exist on its own), and advised the emperor to join Georgia , that was perfectly approved later. It is interesting, that there were people in the emperor's palace who were against this union _ Earl A. Vorontsov and earl V. Kochubey, who also reported to the emperor about that issue. They thought, that this union would be totally useless and harmful for both nations.

On August 8, on the final session the majority approved the necessity of joining Georgia and the Emperor gave it the supreme sanction. On September 12, as we've already mentioned, the manifest was published in Moscow, according to which Georgia was finally united with Russia. Seven months later, on April 12, 1802, the same manifest was published in Tbilisi. The same day The nobles, the patriarch and the people took an oath to be true to the new system.

This is how the Bagrationi throne was abolished, the system of the national government, Georgian juridical institutes were ruined. But, Russian government officials appeared, the church lost its independence and the place of the catholic-patriarch was taken by Russian exarkose.

On May 8, 1802 Georgian supreme government was created in Tbilisi, which consisted of four expeditions.

The first Army leader of Georgia was General Knoring, the chairman of the civil department was Kovalensky, who used to be a Russian representative in Kartl-Kakheti during the reign of king George XII. Both of them were soon dismissed from their positions by the Russian Emperor.

Finally, the treaty of 1783 and the union of 1801 has solved the fait of the whole Georgia. Imereti joined Russia in 1810 and as one of the parts of Georgia, Abkhazia also could not survive that process.

Although on February 17, 1810 the governor of Abkhazia Sperbei Sharvashidze took the Russian protection, the Russians could not establish there well before the second half of the XIXc. Only on May 1, 1864 the governor of Abkhazia finally lost his rights.

Abkhazians started a rebel in 1866, that was immediately stopped after the arrival of the Russian army, but it happened again in 1877-78.

The hardest Abkhazian opponent for the Russians was Tsibelda. Starting from the thirties of the XIX c, the Russian government used to send punishing groups to that part and finally the inhabitants were drawn away from there[1].

After the rebellion of 1840 the Kasaks drew away the population of the lowlands and mountains of that part, and after 1867 rebellion every person living in Tsibila was taken to Osmalia.[2] In 1850 there was over 14000 family, and in 1867 due to Russians there were 27 families only. Starting from there, the Kodori and its surroundings were completely deserted. After that King's Russia used to turn all of its politics against the population of the Black Sea, especially Georgians: they were not allowed to settle here and buy fixed assets, but Russians, especially military servants were given this paradise and rich places very cheaply. The appearance of different nations in Abkhazia next to Georgians was due to the Tsarism politics.

In spite of the above mentioned Russian politics of new settlements,according to the description of 1916 in Murzakan Abkhazia and small southern part of Jiketi or in regions of Sukhumi and Sochi, among 141.000 inhabitants 71.000 were Georgian and 43.000 Abkhazian, 6.000 Armenian and 21.000 of other nationalities[3].

Let's say something about the juridical side of the treaty of 1783

[1] V.T.Maevsky; Kutaisi Region, Military and statistic description,Tbilisi,1896 add. No. I, p.54

[2] ibid p.56-57

[3] See I. Javakhishvili, the Frontiers of Georgia, Tbilisi, 1919, p.8-9

There are different opinions about the treaty of 1783 in terms of the international law, different ideas, terms, that qualifies the nature of the treaty.

Ernest Nass, the international law professor of the Brussels University calls the treaty of 1783 the contract of friendship and union. N. Berdzenishvili, I.Tsintsadze, M.Dumbadze, G.Paichadze and others think the same way.

According to the professor of the Berlin University Von List, "this treaty established the protectorate and sovereign over Georgia, that turned Georgia into an independent, but still vassal country." According to the historian and lawyer Zurab Avalishvili, the relationship that was created between Georgia and Russia by the treaty of 1783,did not represent a vassal relationship protectorate or protection only, but it represented all tree at the same time[1].

M. Kheltuplishvili thinks, that according to treaty of 1783 Russia received the right of pure protectorate and protection of Georgia only[2]. A. Tsagareli called the treaty "the contract of protection"[3].

According to Ivane Javakhishvili, the treaty was the contract of co-operation, which did not mean any subordination and says " so, the treaty of 1783 was considered as the "contract of protection co-operation" by its sides themselves and we have no reason to bypass their will"[4].

Pre- revolution literature says that the treaty of 1783 was an act of protection, that turned Georgia into a "non-sovereign" and "dependant" country.

The status of the foreign literature created by the treaty of 1783 is understood in different ways: act, that establishes the protectorate regime "Russian sovereign and supremacy" and vassal relationship "contract of friendship and co-operation".

This issue is differently talked about in Soviet Russian history. O. Makarova thinks of the treaty as the contract about protection and

[1] Z Avalov, The Unification of Georgia with Russia, Peterburg, 1903, p.143

[2] M. Kheltuplishvili, The Entrance of Georgia in the Russian Empire, 1901, p.82

[3] A. Tsagareli, Notifications, vol.II. p.30

[4] I.Javakhishvili,Relationshi p Between Russia and Georgia in XVIII Century,Tbilisi, 1919, p.32

believes that according to it the Georgian king became the vassal of the Russian king.

Interesting conclusions were made by professor L. Aleksidze, who analysed the conceptions of the above-mentioned scientists and came to the conclusion that with the treaty of 1783 Kartl-Kakhety became dependant on Russian Empire, but kept its internal autonomy and partial maintenance of external-political or international relations.

This was the "Agreement of protection-dependence"[1].

Finally, the following group of terms was formed:

1. Relationship and protection friendship agreement,
2. protectorate,
3. protectotate-souserenitat,
4. protectorate and vassal,
5. protectorate in form of vassal,
6. protection-dependence by contract.

For over 200 years the unification of Georgia and Russia has been an issue that still causes opposing arguments for scientists and politicians. There are very controversial

conclusions. Professor A. Tsagareli wrote in 1919: "Georgia has to receive a compensation for 100 years of slavery, when the country thousands of years lost not only its independence and state, but also its geographical name".

Nowadays, every talk about Georgian independence by the opponents is finished by mentioning, how the Georgian king begged the Russian Emperors for protection and salvation, but they never said how fast the Russians destroyed everything that was left from Georgian state, and what importance this unification had for military strengthening of Russia in Asia.

Different versions about the fairness of the Russian-Georgian contract were especially pointed out during the last period. The connection with Russia is considered as a mistake of our ancestors. It was very difficult to give an exhaustive answer to the question if the unification of Georgia with Russia really was a mistake as a result of the internal and external political situation created in that period. Later, that's why part of the Georgian historians called this fact the

[1] L.Alexidze, ibid, p.197

'least evil' for "Georgia became the colony of Russia. This was the evil that Georgian people fought against... but anyway, in historical conditions this was a little evil, as among three hostile countries (Iran, Russia, Turkey) Russia was one which was close to Georgia with culture, religion, the only progressive force that could create necessary atmosphere for uniting Georgia and development of the productive forces"[1].

Professor S.Jorbenadze writes about it: " We think, that the theory of the "little evil" describes the historical reality and the results of the unification the best".

Professor L. Aleksidze thinks, that: "The Georgievsk treaty was one of the progressive and unusual treaties of international law of that time, for it gave the protege enough privileges, and self-limitation of international-political capability does not mean "the evil", as it was aimed to realise the objectives designed by the progressive forces of Kartl-Kakheti, and one of the objectives was returning the lands taken by Muslim agressors... In case of fulfilment of that plan, Kartl-Kakheti would have gained more than Russia, as it predicted the returning historical lands to Georgia and avoiding physical destruction of the nation. For achieving those goals, the "dependence" was fully justified and could not be counted as the least evil[2].

Finally, the obligations of the treaty (that was juridically well created act) were not to be fulfilled, and as we have mentioned above, were unilaterally ignored from the very beginning, for the Treaty and later the Manifest did not include the will of the Georgian and Russian people, they were not asked about anything and they remained cheated and disappointed. The action of the Royal Court was a total ignorance of international law and moral, that took an insulting form against Georgia according to the interests of Russian feudal empire.

The reactional politics of Russian kings caused the resistance of the Georgian people from the very beginning. "If the first discontented ones were those who lost the throne and power, later the list

[1] The History of Georgia from Ancient Times up to the Beginning of the XIX c, S.Janashia, 1948, p.418

[2] L.Alexidze, International Relations of Georgia and Russia in XVI-XVIII cc, Tbilisi, 1983, p.195

extended. The reason was the bribery of the government officials"[1]. The rebellions in Kakheti in 1802, in the mountains of Kartli in 1804, in Kartli 1812, Imereti and Guria in 1819-1820 were not just coincidences.

Besides, there were external factors that played great part in preparation of the rebellion of 1832. These were the events happening in Europe and Russia, such are: 1789 year French Revolution, 1831 Polish rebellion. It is proved, that the rebellion of Decabrists had a great impact on a big part of progressive Georgians. "It was not a coincidence, that the poem of Decabrist Rileev was translated into Georgian by Grigol Orbeliani and Dodashvili turned to have the letter of Rileev to his wife and his poem" _ wrote M.Gozalishvili in his research "The Conspiracy of 1832"[2]. Historian Maxim Berdzenishvili divides the participants of 1832 conspiracy ("Khazarmoba") in two parts: "representatives of the feudal monarchy and those who expressed the spiritual position of the youth, who have travelled or studied in Russia and who imagined the future political structure of their country not as a feudal monarchy, but as a constitutional, limited right monarchy or - constitutional. They can shortly be called "Tergdaleuli", the name that was later established here"[3].

There are many different ideas about the conspiracy of 1832. They say, that first of all it was caused by losing independence, besides, everyone in Georgia was discontent (they mean peasants, nobles, also elite _ G.L.). Each group had its own reasons, but there were common reasons as well. Everyone realised that the new regime could not meet the requirements, and all were cheated and disappointed. This is how the "conspiracy" was born[4].

Georgian historians estimated the conspiracy of 1832 as organised by the nobles, but as we see, it did not express the interests of one

[1] I. Surguladze, From the History of the Political Sciences, 1983, p.325

[2] the materials about the 1832 year conspiracy were published by professor G.Gozalishvili and historian M.Berdzenishvili

[3] M.Berdzenishvili, Materials for the History of the Georgian Society of 19th Century, II, 1883, p.7

[4] A.Jorjadze,Letters,D.Khipiani,1989,p.404

particular class only,the representatives of every group participated in it.

"The conspiracy mainly consisted of princes and nobles, but people from lower classes also took part in it. Solomon Dodashvili was a peasant. Avtandilashvili, Solomon Razmadze and priest Taras, Piladelpos Kiknadze and others were also from lower classes"[1].

The text of the 1783 treaty was first published in the publishing house of the St.Petersburgh senate in Russian, which did not include separate articles or any other additions.

In 1783 the Treaty with the same form was published in Russian and Georgian again in the publishing house of the Russian academy of science, ordered by the committee of the foreign affairs. Later, in 1830 it was published in book of law of the Russian Empire, but without adding the special articles. as for the 13th article of the Treaty, it was published in Georgian with the separate articles and additions by A.Tsagareli.

In 1960 I. Tsintsadze published the text of the Treaty according to the Ratification certificate of the king Erekle, which did not include the addition about blessing the king of Kartl-Kakheti.

In 1960 I. Dolidze published the Georgian and Russian versions of the Treaty according to the Ratification documents of the king Erekle, but again without adding the articles about blessing the Georgian kings. The Georgian and Russian text of the Treaty was best prepared and published by R.Miminoshvili and M.Paichadze, that was based on 1783 text version.

We also took into consideration the above mentioned text, added Erekle's corrections, and as for the Paul I rescript and Alexander I manifest texts[2], this is the first time they are published in one book together and we think that gathering those historical documents together will be useful for everyone, especially for those, who is interested in this problem.

---

[1] G.Gozalishvili, The Conspiracy of 1832, p.254

[2] the rescript of Paul I and Alexander I manifest texts are brought form the works of the Platon Ioseliani,who found the manuscript in his father's files,which had no Russian versions.

CONCLUSION

It is very important to analyse and share the main historical stages of appearance and development of Georgian political mentality just before a 3000 year anniversary of Georgian state. The study of it should not happen by national prism only, it is necessary to realise it in close contact with the development of the world civilisation, for the Georgian state and the political mentality occurred and was developed on its basis, it's a part of world-wide development; that's why it's impossible to discuss the two separately.

The letter of Kuji to Parnavaz, that was kept by one of the first authors of "Life of Kartli", Leonti Mroveli, obviously shows the high level of national political promoters. This national mentality and patriotism should even nowadays be an example for Georgian politicians and Georgian political mentality.

Let's review that historical moment of Georgian state development, when foreign invaders annulled the govern in Mtskheta and together with that, the state of Eastern Georgia. Parnavaz, the son of the governor of Mtskheta got a chance to gather an army and start fighting for the independence of the country. But the fight would not have been successful without a help of western Georgia and its governor Kuji. Parnavaz asked Kuji for help and the latter replied: "I'm with you with all of my army in this difficult period, and you'll be the king and I'll be your servant to make the country happy". The first step of Georgian political mentality "one will and assistance" is an ancestor of the big political credo, that later, in the XI-XIIcc created classical form of Georgian kingdom with "force" of David Agmashenebeli (the Builder) and "kindness" of Queen Tamar. The example of Kuji and Parnavaz would have made the political mentality of any country prettier.

The realisation of Russian relationships in Georgian mentality is coming in the XII century. The historian of Tamar calls "Russian

George "an unfortunate Russian", and thus emphasises the venturesome and somehow romantic nature of the son of Vladimir-Suzdal governor, Andria Bogolubsky, who finished his bohemic life in the street fight in Konstantinopolis. This is an episodic moment of Russian-Georgian Relationships, but it underlines the tragic nature of these relationships, the concept of which is perfectly opened in Ivane Javakhishvili's monograph of 1919 year "Relationships Between Russia and Georgia in XVIII Century". Our understanding is based of this monograph, on the common conclusion, that is stated here and basically explains the whole history of Russian-Georgian relationships:

"Georgians have heard about the religiousness of Russians and had no doubt that the Russians would easily understand their ideas and would support them in their war against Persians"(I. Javakhishvili. "Relationship Between Russia and Georgia in XVIII Century". Tbilisi, 1919, p.52).

The direction of our ancestors towards active political and military relationships with Russia was very logic. The factor of "the same religion Russia" played the most significant part. Starting from Erekle I Nazaralikhan (Kakhi prince, that was raised in the palace of the Russian king was called "Nicholas Davidovich") up to the great Erekle II, all Georgian politicians became the victims of naiveness. 200 years ago "the non-stableness and unreliability of the Russian politics" was perfectly explained by Alexander Amilakhvari in his thesis 200 years ago "Travel from Astrakhan to Moscow". The Voltaire-styled Europe-oriented Georgian thinker deeply understood the colonial imperial character of Russian politics, that "everyone, starting from a simple peasant up to the Emperor are the loyal executives of this politics in their own times". It has no exceptions, and due to this, the Russian empire managed to increase their territories 25 times in 300 years! The state boarders were spread on three continents - from the Baltic Sea to Alaska and Canada provinces, and that's why Nicholas I was bragging: "The sun never sets in my country".

But time by time, the huge empire was getting weaker, just like the Georgian "enchantness and naiveness towards Russia". Histori-

cal practice always plays definite role in finding truth in every ideology and political mentality and as I.Javakhishvili writes, "...announcement and the politics of the Russian government clearly provided total unstableness of Georgian naiveness and faith" (I.Javakhishvili."Relationship Between Russia and Georgia in XVIII Century", Tbilisi, 1919, p.64).

That's why I.Javakhishvili mentions, that even a realistic politician and thinker like Erekle II "could not survive this naiveness". We'd say, that Erekle's politics towards Russia was based on realism (not o pay attention on the results), for Russia was the only one from the military-political forces surrounding Georgia (Turkey, Persia, Russia) who could provide the further peaceful development of Georgia. Among those forces during XVIII-XIXcc Russia was rising, Turkey and Persia were militarily and politically decreasing. It is noticeable, that all seven Russian-Turkish wars were won by Russia and finally Balkania was ruled by Russia. It's also symbolic, that Georgievsk treaty was signed the same year the Russians conquered the Crimea. That's why the politics of Erekle II had many arguments.

In spite of this I.Javakhishvili writes about Erekle's politics the following: "The late days of the King Erekle could have been spoiled with bitter thoughts that the reason of the country's fall was his personal political naiveness and unlimited trust to Russian government" (I.Javakhishvili, "Relationship Between Russia and Georgia in XVIII Century", Tbilisi, 1919, p.58).

But on the other hand, I.Javakhishvili's political analysis is correct from the point that this was the era when the situation in the country started improving little by little. It's not a coincidence that Vakhushti Bagrationi calls the XVIII century the era of "recovery", the era, when the danger of physical destruction of the Georgian people has passed. The XVII century, the most difficult in Georgian history created some basis for the coming century to recover old glory. The reforms of Vakhtang VI, new edition of "Life of Kartli", foundation of the Georgian printing house, increasing trade and rising of arts, improving relations between Georgian provinces created wonderful basis for the recovery of the country. Russia, instead of

assisting that process, tried to create worse conditions than in the past century. The tragedy of Krtsanisi happened because of that awful Russian policy and, when they didn't even fire a single bullet to help Georgians to overcome the army of Aga Makhmad Khan.

Russia did not only push external enemies to weaken and destroy the country, but also "created mixed up situations and strengthened battles among different political parties, helped ignoring the king, the government and its power" (I. Javakhishvili,"Relationships Between Russia and Georgia in XVIII Century", Tbilisi, 1919, p.56).

All of those - external enemies, artificially tensed situations and obstructions inside the country and with that weakening Georgia, is a very familiar handwriting. In fact, this policy of "divide and rule" is still going on. For that reason Russia has always had its own forces in Georgia (and not there only), mainly different ethnic groups and minorities living in the country, so called "fifth column", who were helped economically and militarily. Ivane Javakhishvili has created number of documents from their secret circulars "these secret reports show that they needed to put Georgia in such a condition when it would not be able to defend itself and would always be dependent on Russia"(I.Javakhishvili,"Relationship Between Russia and Georgia in XVIII Century", Tbilisi, 1919, p.51).

In spite of this, during these two centuries Georgian political mentality has not become Rusophobic, for the realist Georgian thinkers well understood that this could cause worse tragedies for the country. The positions of Ilia Chavchavadze and Archil Jorjadze about the issue are a clear evidence of it. Any problems with Russia has to be solved by peaceful agreements. Archil Jorjadze wrote: "Every document about the treaty, the manifest and further Russian-Georgian events are kept in Russian law books as well as in "International agreement books. It will be very useful for Georgian people to start negotiation with Russian government on that issue on the basis of rights. We have to use it as a practical remedy" (A.Jorjadze, Essays, book 1, 1911, p.133).

During the last period, when radical forces started criticising Russia and stood on a position of not making up with it, our country has immediately turned to have lots of problems both inside and outside

of it. Calling "occupants" is good for effects and emotions, but from political and pragmatic point of view it's not approved. Ilia Chavchavadze wrote: "Every word is always to be treated with great care, and before we repeat them, we have to weigh what has been said and how" (I.Chavchavadze, Essays, vol.14, p.265-266). This experience of Georgian political mentality has to be considered even in the nearest future. It is necessary to have stable, positive relationships and corresponding politics towards northern neighbour. That's a necessary condition for the further development of the country. Confrontation has to be discussed as a huge strategic mistake. That's proved by past years, especially 1990-1991, by sharply expressed anti-Russian politics, that fastened departure of Zviad Gamsakurdia from politics, also damaged the development of the national independence. Georgia, as an independent sovereign country has to maintain kind relationships with Russia in every field, especially in politics and commercial and economic relationships. The agricultural politics of Georgian can only use and develop its potential through Russia, and this has to be seen by every clearly thinking politician. This, of course, does not mean denying the European orientation. In fact, contacts of Russia and Europe create better conditions for the success of such Georgian politics.

სარჩევი

შესავალი 3

თავი პირველი

ლევ ტოლსტოი და ქართული
საზოგადოებრივი აზრი 9

თავი მეორე

მესხეთის ისტორიული ბედი 39

თავი მესამე

შტრიხები პორტრეტისათვის
არჩილ ჯორჯაძე (1872–1913) 75

თავი მეოთხე

არჩილ ჯორჯაძის
მსოფლმხედველობისათვის 86
ლევ ტოლსტოი 104
საზოგადოებრივი ორგანიზაციის
ზნეობრივი ცხოვრების გამოცდილება 113
საზღვარ გარედ 123
ნუგეშისმცემი ზნეობრივი ძალა 130

თავი მეხუთე

1783 წლის ტრაქტატისა და 1801 წლის
მანიფესტის, სამართლებრივი ბუნება 142
ერეკლეს მიერ ი. მუხრანბატონისა და
გ. ჭავჭავაძისამდი გაცემული რწმუნება 162
გეორგიევსკის ტრაქტატი 164
სეპარატნი ანუ მზანი არტიკულნი 174
ფიცის ნიმუში 177
მესასრულებელი არტიკული 179
სარატიფიკაციო სიგელი 181
მეერთების რესკრიპტი 229
დასკვნა 239

ВВЕДЕНИЕ 247
ЛЕВ ТОЛСТОЙ И ГРУЗИНСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННАЯ МЫСЛЬ 252
ИСТОРИЧЕСКАЯ СУДЬБА МЕСХЕТИ 280
ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ АРЧИЛА ДЖОРДЖАДЗЕ 311
О МИРОВОЗЗРЕНИИ АРЧИЛА ДЖОРДЖАДЗЕ 332
ЛЕВ ТОЛСТОЙ 346
ЗА ГРАНИЦЕЙ 366
ИЛЬЯ НАКАШИДЗЕ
ОБНАДЕЖИВАЮЩАЯ СИЛА НРАВСТВЕННОСТИ 373
ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ ТРАКТАТА 1783 ГОДА
И МАНИФЕСТА 1801 ГОДА 383
[ПОЛНОМОЧИЯ, ДАННЫЕ ИРАКЛИЕМ II КНЯЗЮ И. К.
БАГРАТИОНУ И КНЯЗЮ Г. Р. ЧАВЧАВАДЗЕ] 397
ДОГОВОР 398
СЕПАРАТНЫЕ АРТИКУЛЫ 405
ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ АРТИКУЛ 408
ПРОЕКТ РАТИФИКАЦИИ НА ТРАКТАТ, ЗАКЛЮЧЕННЫЙ С
ЦАРЕМ КАРТАЛИНСКИМ И КАХЕТИНСКИМ ИРАКЛИЕМ
ТЕЙМУРАЗОВИЧЕМ 409
ЗАКЛЮЧЕНИЕ 444

INTRODUCTION 451
LEV TOLSTOY AND GEORGIAN PUBLIC OPINION 456
THE HISTORICAL FATE OF MESKHETI 480
STROKES FOR THE PORTRAIT
ARCHIL JORJADZE (1872-1913) 510
THE WORLD OUTLOOK OF ARCHIL JORJADZE 530
LEV TOLSTOY (THE TRAGEDY OF LIFE, FRIENDS) 1910 539
MORAL LIFE EXPERIENCE OF PUBLIC ORGANIZATION 550
ABROAD (MEMORIES & IMPRESSIONS) 556
THE COMFORTING POWER OF MORALITY
(IN MEMORY OF ARCHIL JORJADZE) 562
JURIDICAL NATURE OF 1783 YEAR TREATY
AND 1801 YEAR MANIFEST 571
CONCLUSION 583

ავტორის ბიოგრაფიული მონაცემები

პროფესორი გიგი ლობჟანიძე დაიბადა 1948 წლის 3 მაისს, 1965 წელს დაამთავრა საშუალო სკოლა, 1969 წელს ქ. ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი. 1981 წელს კი — თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი.

1987 წელს დაიცვა დისერტაცია და მიენიჭა იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი, ხოლო 1995 წლიდან იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორია.

არჩეულია ეროვნული აკადემიის ნამდვილ წევრად. გამოქვეყნებული აქვს 100-მდე სტატია და სამეცნიერო ნაშრომი, ხუთი მონოგრაფია, ორი წიგნის თანაავტორია.

შრომითი საქმიანობა დაიწყო 1972 წლიდან, არმიაში სამსახურის შემდეგ, 1973 წლიდან, მუშაობს შინაგან საქმეთა სამინისტროს სისტემაში. არასრულწლოვანთა საქმეების ინსპექტორიდან (პოლიციის ლეიტენანტი) დაიწყო შ.ს.ს. ორგანოებში მუშაობა და სამინისტროს აკადემიის პირველი მოადგილე გახდა, მიიღო პოლიციის გენერალ-მაიორის სპეციალური წოდება.

ბავშვობა და ყრმობა საქართველოს ერთ-ერთ შესანიშნავ კუთხეში რაჭაში გაატარა. მისმა განუმეორებელმა ბუნებამ, ღვთისმოსავმა ხალხმა, შრომისმოყვარე და პატიოსანმა ოჯახმა ჩამოაყალიბა მასში კაცთმოყვარეობა, ეროვნული ცნობიერება. შემდგომში გ. ლობჟანიძის, როგორც პიროვნების და მოღვაწის ფორმირება, საკუთარი ოჯახის შექმნა ქ. ქუთაისს უკავშირდება, ქალაქს, რომელსაც ზომაზე მეტად აქვს მომადლებული ქართული სულიერება ერის კულტურული მემკვიდრეობის უზარმაზარი ტრადიციები. აქ იგრძნო სიყვარულისა და მეგობრობის ღვთიური ძალა და მადლი, რომელიც დღესაც საგზლად დაჰყვება ყველგან. 1992-1995 წლებში არჩეული იყო საქართველოს პარლამენტის წევრად როგორც მაჟორიტარი დეპუტატი. დაჯილდოვებულია ღირსების ორდენით. გ. ლობჟანიძე დღესაც აქტიურ საზოგადოებრივ და სამეცნიერო-პედაგოგიურ მოღვაწეობას განაგრძობს.

გ. ლობჟანიძე პირველი გენერალია სწავლულ იურისტ-პროფესორთა შორის და ასევე ერთ-ერთი იურისტ-პროფესორია მოქმედ გენერლებს შორის.

ჰყავს მეუღლე, ორი შვილი და ერთი შვილიშვილი.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Профессор Гиви Лобжанидзе родился 3 мая 1948 года. В 1965 году окончил среднюю школу, в 1969 году историко-филологический факультет кутаисского государственного педагогического института, а в 1981 году юридический факультет Тбилисского государственного университета им. И. Джавахишвили.

В 1987 году Г. Лобжанидзе защитил диссертацию и ему была присвоена научная

степень кандидата юридических наук, а в 1995 году _ степень доктора юридических наук. Он избран действительным членом Национальной академии. Им опубликованы более 100 статей и научных трудов, пять монографий, является соавтором двух книг.

Г. Лобжанидзе трудовую деятельность начал с 1972 года после службы в армии. С 1973 года он работает в системе Министерства внутренних дел инспектором по делам несовершеннолетних (лейтенант милиции), затем начальником Управления внутренних дел, первым заместителем ректора Академии внутренних дел, получил звание генерал-майора полиции. Детство и юность провел в одном из замечательных уголке Грузии _ Раче. Его неповторимая природа, божественные люди, трудолюбивая и честная семья воспитали в нем человеколюбие, Национальное мышление. В дальнейшем формирование Г. Лобжанидзе как человека и деятеля, создание собственной семьи, связано с городом Кутаиси, который в огромной мере имеет грузинскую духовность, величайшие традиции культурного наследия нации. Здесь ощутил божественную силу любви и дружбы, которая сопровождает его везде. В 1992-95 годах был избран членом парламента Грузии как мажоритарный депутат, награжден орденом чести. Г. Лобжанидзе продолжает активную общественную и научно-педагогическую деятельность. Имеет жену, двоих детей и внука.

Г. Лобжанидзе _ единственный генерал среди ученых юристов-профессоров, а также единственный юрист-профессор среди действующих генералов.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Professor Givi Lobzhanidze was born on May 3, 1948. In 1965 he finished the secondary school. In 1969 he graduated from History-Philosophical Faculty of Kutaisi State Pedagogical Institute and in 1981 he graduated from the Law Faculty of Tbilisi I.Javakhishvili State University.

In 1987 he defended his thesis and became a Bachelor of Juridical Science, and later in 1995 a Doctor of Juridical Sciences. He is elected as a real Member of the National Academy. He has published about 100 articles and scientific works, five monographs and is a co-author of two books.

G.Lobzhanidze began to work in 1972 after the military service. He has been working in the system of the Ministry of Home Affairs since 1973. Started as a juvenile inspector (police Lieutenant). Being head of the department, first deputy of the academy of the Ministry of Internal affairs he received a special title of General-Major. In 1992-1995 he was elected as a major delegate member of the Georgian Parliament, He is awarded the Order of Honour. Nowadays he continues his scientific-pedagogical activities. He's the first general among Georgian scientists and the first doctor professor among Georgian generals.

He has a wife, two children, a daughter-in-law and a grandchild.

P.S. He spent his childhood in one of the picturesque parts of Georgia - Racha. Unique nature, Godlike people, hard working and honourable family formulated in him philanthropic and national mentality.

Further development of his personality and creation of his family are connected with Kutaisi, the town that has real Georgian spirit and great traditions of the national cultural heritage. There he felt the Holy power of love and friendship which still follows him everywhere in his life.